

ARCTALAN (?) NEMZEDÉK

Ifjúság 2000–2010

Tanulmánykötet

ARCTALAN (?) NEMZEDÉK

Ifjúság 2000–2010

Szerkesztette:
Bauer Béla, Szabó Andrea

Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
Budapest, 2011

A kötetet Gábor Kálmán és Nemeskéri István emlékének ajánljuk!

A tanulmányok szerzői:

Arnold Petra
Bauer Béla
Berényi Eszter
Bogáromi Eszter
Csákó Mihály
Déri András
Fábián Róbert
Hámori Ádám
Jancsák Csaba
Kern Tamás
Kiss Paszkál

Laki László
Máder Miklós Péter
Német Adél
Perényi Szilvia
Pillók Péter
Pulay Eszter
Rosta Gergely
Ságvári Bence
Somlai Péter
Susánszky Éva
Szabó Andrea

© Arnold Petra, Bauer Béla, Berényi Eszter, Bogáromi Eszter, Csákó Mihály, Déri András, Fábián Róbert, Hámori Ádám, Jancsák Csaba, Kern Tamás, Kiss Paszkál, Laki László, Máder Miklós Péter, Német Adél, Perényi Szilvia, Pillók Péter, Pulay Eszter, Rosta Gergely, Ságvári Bence, Somlai Péter, Susánszky Éva, Szabó Andrea

© Bauer Béla, Szabó Andrea editors, 2011

© Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet publisher, 2011

Olvasószerkesztő:

Farkas Mária, Kurucz Andrea

A borító:

Szövényi Anikó munkája

Tördelés:

s-Paw Bt.

Műszaki szerkesztő: Szabó Erik

Nyomdai munkálatok:

Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged - s-Paw Nyomda, Üllés

Ívterjedelem: 35 ív

ISBN 978-963-7366-38-3

Felelős kiadó:

Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet főigazgatója

Arctalan (?) nemzedék®

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
A TÁRSADALMI FOLYAMATOK HATÁSA AZ IFJÚSÁG ÉLETHELYZETÉRE	11
Laki László – Szabó Andrea: Szempontok az ifjúsági folyamatok értelmezéséhez	13
Somlai Péter: Nemzedéki konfliktusok és kötelékek	25
Szabó Andrea – Kern Tamás: A magyar fiatalok politikai aktivitása	37
AZ IFJÚSÁGI TÁRSADALOM LEGFONTOSABB JELLEMZŐI	81
Kiss Paszkál: Felsőfokú tanulmányok idői horizontja bologna előtt: háttér, ütem és kilátások	83
Csákó Mihály: Állampolgárokat nevel-e az iskola?	101
Laki László: Fiatalok a munkaerőpiacon	115
Máder Miklós Péter: Elfogyott a fehérgallér	131
Susánszky Éva: Ifjúság és egészség = Egészséges ifjúság?	143
Perényi Szilvia: Sportolási szokások – Sportolási esélyek és változástrendek	159
Arnold Petra: A szülői háztól való leválás és a drogfogyasztás vizsgálata a fiatal felnőtt populáció körében	185
Fábián Róbert: Egészségkárosító magatartások a magyar fiatalok körében	209
A RÉGI ÉS AZ 'ÚJKULTÚRA' PÁRHUZAMOSSÁGA	219
Bauer Béla: A kulturális szemlélet spiráljai a magyar fiatalok kulturális és szabadidős szokásainak különbözőségei az ezredfordulón	221
Hámori Ádám – Rosta Gergely: Vallás és ifjúság	249
Ságvári Bence: A net-generáció törésvonalai – kultúrafogyasztás és életstílus-csoportok a magyar fiatalok körében	263
Bauer Béla – Déri András: Hálózathoz kötődve – a fiatalok online hálói	283
AZ IFJÚSÁGKUTATÁS A TÁRSADALOMBAN	293
Bauer Béla – Németh Adél – Szabó Andrea: Adalékok a magyar ifjúságkutatás történetéhez	295
Jancsák Csaba: Az ifjúságkutatás nemzetközi tendenciái	315
Berényi Eszter: Indikátorképzés lehetőségei az ifjúsági területen	329
Bogáromi Eszter – Pulay Eszter – Pillók Péter: „hibák” nyomában az ifjúság2008 kutatásban	339
A KÖTET SZERZŐI	373
A TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	375
AZ ÁBRÁK JEGYZÉKE	379
NÉVMUTATÓ	381
TÁRGYMUTATÓ	383
A TANULMÁNYOK MAGYAR NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓI	387

ELŐSZÓ

Olyan kötetet tart a kezében a Tisztelt Olvasó, amely nemzedékekről szól. Több szempontból is. Először: olyan fiatal nemzedékekről, amelyek jelenleg arctalanoknak tűnnek, még nem mutatják azokat a jegyeket, amelyek minden kétséget kizárólag megkülönböztetnék őket az idősebb korcsoportoktól. Vagy talán mégis? Lehet, hogy arctalanságukat csak a most regnáló nemzedékek nem tudják dekódolni? Mivel az 'újkultúra', az 'újműveltség' képviselői más módon gondolkodnak, más helyen fejtik ki véleményüket, vagy máshogyan aktivizálódnak, mint azok, akik előttük jártak? Egyszóval az arctalanság a generációs szakadék kiéleződését jelenti? Másodszor: Kötetünkben olyan tanulmányok olvashatók, amelyek négy kutató-generáció világlátását, megközelítését, szemléletmódját tükrözik a 21. század első évtizedének ifjúságáról, így próbálva értelmezni korunk és társadalmunk ifjúságra vetülő képét.

Az 1980-as évek közepén beindult nemzetközi folyamatok – a gazdasági paradigmaváltás (a globalizáció) – átalakították, átstrukturálták a világ gazdaságát ugyanúgy, mint az addigi nagyhatalmi-katonai status quót, a világpolitikai erőviszonyokat.

A politikai rendszerváltást követően – amint erre Laki László és Szabó Andrea írásában rámutat – a magyar lakosság is szembesült a globál kapitalizmus gazdaságra, foglalkoztatottságra, munkaerőpiacra és társadalomra gyakorolt közvetlen hatásaival. Például azzal a pozícióval, amelyet a globalizáció során a centrum és a periféria országai közti új keletű munkamegosztás kijelölt hazánk számára a fejlődő világ részeként. A tőkebeáramlást tekintve a folyamat kedvező hatásai az ország bizonyos városaiban és régióban koncentráálódtak, más régiók viszont teljesen kimaradtak belőle. Ezek a különbözőségek tovább nyitották – a fejletlenebb régiók irányába – a társadalmi, szociális és kulturális ollót is. A magyar gazdaság és társadalom duális formát öltött, hiszen egymás mellett élt és él jelenleg is egy a multinacionális vállalatok által működtetett, nemzetközileg versenyképes és az export döntő részét adó, illetve egy ettől mind technológiai fejlettségben, mind gazdasági teljesítményben és versenyképességben messze elmaradó szféra. Ez magával hozta a területi és településtípus-beli különbségek növekedését: egyes régiók, városok, falvak tartós fejlődési pályára kerültek, a másik póluson viszont számos esetben a stagnálás vagy az egyértelmű leépülés jegyei láthatók. Ráadásul – feltehető – hogy a 2008-tól kibontakozó pénzügyi és gazdasági válság tovább nyílt a gazdasági, társadalmi és kulturális ollót.

Laki László szerint jóllehet a teljes foglalkoztatottság évtizedei után meglehetősen riasztóan hatott a lakosság körében a pár év alatt bekövetkezett tömeges munkanélküliség, de a korszakváltás megtörténtét a foglalkoztatottság alacsony szintű állandósulása és az ebből fakadó adó-, társadalombiztosítási- és nyugdíjárulék problémák visszafordíthatatlannak tűnő láncolata tette egyértelművé. E folyamatok részeként erősödött a munkaerő-piaci verseny és szelekció. Az elmúlt évtizedek során egyes iskolázottsági fokok, képzettségi területek és szakmák jelentősen leértékelődtek vagy érvényüket veszítették, míg ezzel egy időben más területeken növekedtek a kiválasztási és alkalmaztatási követelmények, ideértve olyan igényeket is, amelyek az új foglalkoztatási formák, a folyamatos tanulás, az adott céggel való azonosulás vagy a transzverzális tudások elfogadtatására vonatkoztak. Ugyanakkor a felsőoktatásban szerzett végzettségek társadalmi státusza – általában – csökkent. Ezzel egy időben

átalakulóban van felsőoktatás megítélése, különös tekintettel arra, hogy a Bologna-folyamat következményei még nem elég árnyaltan mutatkoznak meg. Kiss Paszkál írásában jelzi, hogy azok a jelenségek, amelyek ma láthatóak, inkább e folyamat magyarországi bevezetésének negatív hatásait mutatják. Átalakulóban van az életkorhoz és a nyugdíjas évekhez való viszony. Máder Miklós Péter tanulmányában rámutat, hogy ezzel párhuzamosan és egyben ellentmondásosan felértékelődött az életkor szerepe az elhelyezkedésnél: az egyébként nem idős, 50 év feletti korosztályba tartozók tömegesen szorultak-szorulnak ki a munkaerőpiacról, mint ahogy a pályakezdők még nagyobb tömegei számára is megnehezült az oda történő belépés.

A munkaerőpiac szegmentálódott, kialakultak az egyes részpiacok keresleti és kínálati jellemzői, melyeknek ma már integráns eleme a hazainál drágább, főként nyugat-európai, és az ennél olcsóbb, kelet-európai munkaerő állandó jelenléte. A társadalom vagyoni és jövedelmi differenciálódása is gyorsan végbement, melyet a polarizáció folyamatai domináltak, az egyik póluson kevés, a fejlett országok mércéjét megütő gazdag, a másikon nagyszámú szegény, deprivált és marginalizálódott embert mutatva. A politika mozgástere megváltozott, ami nem csupán a hagyományos társadalmi osztályoktól és rétegektől való eltávolodásban mutatkozik meg, hanem a helyi és a központi hatalom viszonyában is. Úgy gondoljuk, hogy további jellemzők felsorolása nélkül is könnyen belátható, hogy az elmúlt két évtizedben gyökeres és gyorsnak mondható változások mentek végbe, mind hazánkban, mind a régiókban, mind a világban. A több esetben egymással is ellentétes gazdasági-társadalmi hatások időbeli torlódása – összekapcsolódva a differenciáló, polarizáló, szegmentáló vagy marginalizáló folyamatokkal – maga is gerjesztője a társadalmi feszültségeknek, és hozzájárul azok állandósulásához.

Hazánkban a rendszertranszformáció következményeként a generációs újratermelődés területén is alapvetően átalakultak a feltételek, s e téren sem nagyon számíthatunk ideális vagy harmonikus állapotokra. Ezt illusztrálандó a következő összefüggésekre hívnánk fel a figyelmet.

Elsősorban arra, hogy a generációs reprodukciót közvetítő intézményrendszer nem egyszerűen az államszocialista redisztribúcióból a piacgazdaságra való átállás természetes és átmeneti zavarait mutatta az elmúlt évtizedekben, hanem egy társadalmi méretű folyamatos válságét. Egy viszonylag modernnek mondható társadalomban a társadalmi, és ennek részeként a generációs újratermelődésben számos különböző intézmény vesz részt, amelyek erőpozícióikat, funkcióikat és erőforrásaikat tekintve ugyan függetlenek egymástól (pl. család, iskola, önkormányzat, állam), azonban köztük munkamegosztásos kapcsolatok alakulnak ki, biztosítandó, hogy a folyamat hatékony és sikeres legyen. Hazánkban az ezen intézmények közt kialakult funkcionális, munkamegosztás-beli kölcsönkapcsolatokban – melyek ugyan korábban is diszfunkcionális zavarok sorát mutatták – a nyolcvanas évek közepétől egyértelműen a válság jelei váltak meghatározóvá. Mivel a társadalmi újratermelődésben addig kizárólagosságra törekvő állam – erőforrásai kimerülve – megkezdte gyors kivonulását bizonyos intézmények és feladatok finanszírozásából (pl. iskolarendszer), ezek ellátását más, társadalmi méretekben nálánál is erőforrás-hiányosabb intézményekre (pl. család, önkormányzatok) hárította. Ezzel csalóka helyzet állt elő, ugyanis a társadalom államtalanítása megfelelt a piacgazdaságra való áttérés ideológiai-politikai törekvéseinek és követelményeinek, másfelől azzal járt, hogy a generációs intézményrendszerben végbemenő feladatmegosztást nem az erőforrások, hanem az erőforráshiány újraelosztása kísérte.

A generációs újratermelődés intézményrendszerében mutatkozó szegmentáltság és tartós válság azt mutatja, hogy az egyes intézményekben (pl.: család, iskola, önkormányzat) olyan léptékű erőforráshiány alakult ki, amely nagy létszámú társadalmi rétegek esetében akadályozza, hogy azok alapfunkcióikat – például, hogy a család megfelelő szinten táplálja, ruházza

vagy iskoláztassa gyerekeit – a kor követelményei szerint ellássák. Másfelől a reprodukciós intézményrendszer egésze is alacsony szinten teljesít számukra, hiszen az erőforrás-hiányos intézmények összekapcsolódván – pl. szegény családok, szegény önkormányzatok és szegény iskolák – képtelenek egymás „rossz” vagy „hibás” működését korrigálni és kompenzálni.

A globalizáció következményeit más oldalról világítják meg a kulturális különbségek, amelyekre a kötetünkben megjelenő tanulmányok segítségével hívjuk fel a figyelmet.

Bauer Béla tanulmányában rámutat, hogy az elmúlt évtized talán legfontosabb változása a világháló kiteljesedésével megjelenő 'új kultúra', és az ennek mentén kialakuló 'új műveltség'. Az 'új műveltség' egyik legjellemzőbb aspektusa, hogy olyan generációs szakadékok alakít ki, amelynek eredményeként nem a korábbi ismeretek meglétére, hanem ezek megszerzésének és felhasználásának módjára helyeződik a hangsúly. További fontos következménye, hogy a szülő-gyermek generációk egymásutánjának időbeli ritmusában – történetileg rövid idő alatt – újabb változás állt be, mely a társadalmi újratemelődésként számos vonatkozását (pl. demográfiai, munkaerő-utánpótlási, iskolai, kommunikációs, kapcsolati tőkére gyakorolt hatás)¹ érinti vagy érinteni fogja. Ezeket a generációs különbségeket elemzi kötetünkben Somlai Péter, aki szerint „az utóbbi évtizedekben kialakult a poszt-adoleszcensek új világa és egy globális ifjúsági kultúra, amiben nehezen tájékozódnak az idősebb nemzedék tagjai”.

Ennek a tájékozódási, eligazodási nehézségnek egy másik vetületét mutatja be Máder Miklós Péter, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a pályakezdő diplomás fiatalok számára egyre korlátozottabbak az elhelyezkedési lehetőségek. Kiemelten igaz ez azokra a fehérgalléros munkakörökre, melyek a magasabb fizetéssel kecsegtető iparágakban találhatók. Ezeket a rendszerváltás óta folyamatosan feltöltötték az 1990 óta diplomázott fiatalok. E lecserélődési folyamat az elmúlt években lezárult. Azóta a versenyszféra fehérgalléros állásainak betöltése egy dominánsan tíz életévnyi kohorsz privilégiumává vált.

A generációs reprodukció elmúlt évtizedbeli gyökeres átalakulására utal az a tény is, hogy lényegesen megnyúlt a mindenkori fiatal évjáratok iskolarendszer-beli felkészülésének (vagy tartózkodásának) az ideje, következésképpen későbbre tolódtak azok az életkori időpontok, amikor társadalmunkban egy fiatal „általában” befejezi az iskoláit, munkába áll, házasságra lép, gyereket vállal. Csáky Mihály úgy véli, hogy az időbeli kitolódáson túl számottevően megváltozott az ezen intézményekhez és életmózzanatokhoz való hozzáállás, és így módosultak a meghosszabbodott ifjúkor kihasználására, valamint a jövőre vonatkozó elképzelések és élettervek is. A politikai rendszerváltás 15–19 évesei – akik ma már a közép generációhoz tartoznak – még az államszocializmus szakmunkásképzés által meghatározott iskolarendszerében, annak követelményei és szakemberigényei szerint készültek fel a munkába állásra, munkahelyi karrierjüket és személyes életterveiket ennek megfelelően alakították ki és próbálták realizálni.

Ezen megközelítések mögött kulturális/műveltségbeli paradigmaváltás és a globalizáció hatásai fedezhetők fel. Például a tömeges munkanélküliség tartós társadalmi jelenléte és a foglalkoztatottság alacsony szintje, amelynek nyomán megnehezült, helyenként lehetetlenné vált a mindenkori pályakezdők bizonyos életkor előtti munkába állása. (Erre utalnak az ifjúsági munkanélküliség magas arányai.) Hasonlóképpen ott munkált a fiatalkori iskolázás felértékelődésének ténye, ami csak részben vezethető vissza az „életen át tartó tanulásra” való felkészülés követelményére, ugyanis legalább ennyire kapcsolatba hozható bizonyos iskolai szintek és szakterületek (pl. szakmunkásképzés) elmúlt évtizedbeli leértékelődésével, egyes munkaerőpiaci szegmensekben a követelmények gyors növekedésével és a munkahelyekért való verseny

¹ Erről részletesebben lásd Ságvári Bence, valamint Déry András és Bauer Béla jelen tanulmánykötetben közölt írásait.

általános erősödésével. És miután a vázoltak időben egymásra torlódva jelentkeznek, az egymást öt-hat évvel követő korosztályok (és szüleik) merőben eltérő gazdasági-társadalmi kondíciók, kihívások és követelmények közt találták magukat, melyek kényszerítő hatása alól – a versenyképesség kockáztatása nélkül – senki sem vonhatja ki magát. Laki László tanulmányában jelzi, hogy a 21. század első évtizedének 15–19 évesei és szüleik számára a kemény és kényszerű társadalmi kondíciók már „természetesek” – adottak és megváltoztathatatlanok –, melyekhez alkalmazkodni kell a sikeres társadalmi integrációt biztosítandó.

A fentiekkel azt kívántuk érzékeltetni, hogy az egymást mindössze öt-hat évvel követő generációk közt – az időben összetorlódott gyökeres és gyors változások hatására – olyan alkalmazkodás-, beállítódás- és mentalitásbeli különbségek alakultak ki és váltak jellemzővé, melyek őket sokkal inkább elválasztják egymástól, semmint hasonlóvá tennék.

Nem elhanyagolhatóak a fiatalok életésélyeire hatást gyakorló folyamatok sem, így azok, amelyek az egészséggel, a különböző függőségekkel (drog, alkohol etc.)² illetve a sportolási szokásokkal állnak összefüggésben. Jelen kötetünkben ezekre a hatásokra így hívja fel a figyelmet Susánszky Éva: „az egészséggel kapcsolatos életminőség számos területen romlást mutat. A környezetszennyezéssel, az életmóddal és a már gyermekkorban megjelenő krónikus stressz-terheléssel összefüggésben rohamosan emelkedik az allergiás megbetegedések aránya, gyengül a fizikai állóképesség, gyorsan terjednek a különböző típusú táplálkozási és alvási zavarok, valamint korán jelentkeznek a közérzeti és mentális problémák.” Míg Perényi Szilvia úgy véli: „A sportolási tevékenységben való részvétel jellemzi az egyén társadalmi hovatartozását. Az új sportolási cselekvésformák elterjedése az alsóbb rétegek gazdasági, továbbá társadalmi (kapcsolati) tőkén alapuló kizárását szolgálja.”

A vázolt új folyamatok kihívásaira a társadalmi polarizálódás és a szegmentálódás körülményei között az elszegényedő és marginalizálódó rétegek és csoportok nem voltak képesek adekvát választ adni. Ily módon folyamatosan újratermelődik egy alacsony iskolázottságú csoport, mely a kötelezően meghosszabbított iskolázási idő ellenére sem nagyon jut túl az alapiskolán. Az érintettek zöme – már önálló élete megkezdésének időpontjában – behozhatatlan hátrányokkal indul. Elhelyezkedési esélyei csekélyek, döntően a legrosszabb munkafeltételeket és jövedelmeket kínáló munkaerő-piaci szegmens – nemritkán a szürke- és feketegazdaság – felé orientálódhat, ahonnan szinte nincs is kilépés, hiszen ennek feltétele a képzési rendszerbe való sikeres visszatérés. Mindez azt jelenti, hogy az a fiatal, aki ezek egy adott szintjével nem rendelkezik az iskolarendszerből való kilépéskor, az szinte végérvényesen – mert korrigálhatatlanul – lemarad a társadalom fő mozgásirányairól. Elmondható az is, hogy csupán a fiataloknak egyötöde nevezhető a 'rendszerváltozási folyamat' nyertesének. Ők azok, akik részesülnek azokban az előnyökben, amelyeket a nyitott társadalom magában hordoz.

Bár a társadalom változásainak folyamataival kapcsolatban a szakemberek között alapvető kérdésekben nem volt jelentős nézeteltérés vagy vita, a meghatározóan az *Ifjúság* vizsgálatson alapuló tanulmányok írói szabad kezet kaptak az adatok feldolgozásában és értelmezésében. A tanulmánykötetben megjelent írások így sokféle megközelítésmódot és beállítódást jelenítenek meg, magukon viselve a szerzők generációs, érték-, felfogás- és értelmezésbeli eltéréseit. Úgy gondoljuk, hogy ez sokkal inkább előnye, mint hátránya a kötetnek.

Budapest, 2011. április 30.

Bauer Béla, Szabó Andrea

2 Erről részletesen lásd Arnold Petra és Fábián Róbert jelen tanulmánykötetben közölt írását.

**A TÁRSADALMI FOLYAMATOK
HATÁSA AZ IFJÚSÁG
ÉLETHELYZETÉRE**

Laki László – Szabó Andrea

SZEMPONTOK AZ IFJÚSÁGI FOLYAMATOK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

A magyar fiatalok helyzete, oktatási-képzési és munkaerőpiaci felkészítésének hatékonysága, társadalmi beilleszkedésének, élet- és pályakezddésének sikeressége, társadalmi közérzete, érvényesülési és érdekmegjelenítési lehetőségei, jövőbeli kilátásai stb. nem vizsgálhatók és ítéltethők meg az elmúlt két évtizedben kialakult-kialakított újkapitalizmus működésmódjának ismerete nélkül. Hiszen amikor azt kérdezzük, hogy a fiatalok milyen körülmények közt élnek és tanulnak, iskoláik elvégzése után el tudnak-e helyezkedni, avagy sokan munkanélkülivé válnak, kereseteikből milyen önálló élet megalapozására telik, futja-e lakásra, családra, gyerekekre stb., akkor alapvetően azt firtatjuk, hogy az 1989 után kialakult új rendszer milyen feltételeket és körülményeket kínál a felnövekvő generációk számára a sikeres társadalmi felkészülés, beilleszkedés és cselekvés realizálására. Röviden: a rendszerváltás óta kiépült társadalmi, gazdasági, politikai, intézményi stb. viszonyok által teremtett generációs újratermelődéssel jellemezhetőségét, hatékonyságát és minőségét feszegetjük, méghozzá európai viszonylatban, hiszen hazánk több mint fél évtizede tagja az Európai Uniónak, így a fiatalokat az innen érkező kihívásokra-követelményekre is fel kell készíteni, ha versenyképességüket biztosítani kívánjuk.

Megközelítésünkben tehát a generációs reprodukciót a rendszerváltás óta kiépült-kiépített újkapitalizmus működésmódja összefüggésében értelmezzük, azonban úgy, hogy az új rendszert visszailllesztjük a magyar történelembe, tudva, hogy ez nem egyedi-véletlenszerű jelenség, hiszen mögötte a modernizáció több évszázadot átívelő irányzata húzódik meg, amely az egymást követő rendszerváltásokkal meglehetősen viharossá tette történelmünket.

Mint ismeretes, hazánk évszázadok óta – de a kapitalizmus 19. századi térhódítását követően jól láthatóan – más fejlődési-fejlettségi pályán mozog, mint a modernizáció fő irányát és dinamizmusát meghatározó, legfejlettebb kapitalista országok. Ennek következtében folyamatosan modernizációs kényszer alatt áll, amit a 19. század eleje óta a különböző időszakok kortársai – Széchenyi István, Ady Endre, Leopold Lajos, Szekfű Gyula, Erdei Ferenc, Bibó István, Szűcs Jenő, Kosáry Domokos, Ránki György, Andorka Rudolf, Kulcsár Kálmán, Berend T. Iván stb. – „megkésettsgként”, „félperifériás” fejlődésként, „utolérésként”, „felzárkózásként” írtak le, esetenként hozzátéve olyan jellemzőket is, mint „függőség”, „színlelt kapitalizmus”, „kettős társadalom” vagy „útvesztés”.

Tekintettel arra, hogy a modernizáció menetét időről időre világgazdasági korszakváltások, nagyhatalmi-katonai átrendeződések szakítják meg és alakítják át – ilyen volt az első és a második világháború időszaka, vagy a 20. század végén a globalizáció kora –, ezek hazánkat is ismételtelen új kihívások elé állítják és új fejlődési pályára kényszerítik, amelyeket modernizációs korszakokként ír le a tudomány. (Hangsúlyoznánk, hogy a modernizációs korszakváltások és az új pálya kényszere nem magyar specialitás, hiszen tudjuk, hogy például a legutóbbi, a globalizációs korszakváltás kihívásaira az Amerikai Egyesült Államok sikeresebb választ adott, mint a szintén kapitalista Európai Unió vagy Japán, a volt szocialista Kína is, mint a Szovjetunió, és India is, mint a volt Jugoszlávia).

E keretek közt nincs módunk részletesen foglalkozni a modernizáció jelenségkörével, csupán jeleznénk néhány problémát a hatvanas évektől e témakörben elindult hazai kutatások és a nyolcvanas évek végéig tartó viták alapján.

E kutatások és viták keretében egyrészt tisztázni kívánták a „szerves” és a „szervetlen fejlődés” kérdését, melyben az előbbi a fejlett kapitalista országok által befutott útnak, míg az utóbbi a tőlük „lemaradt”, közepesen fejlett és fejlődő országok, köztük hazánk fejlődési pályájának felelt meg. Ránki György továbbment és úgy vélte, hogy jelentős különbség van aközött, ha egy fejlődési trend „egyáltalán nem” vagy „nem teljesen” következik a korábbi a fejlődésből. Ugyanis az előbbi külső kényszert és fejlődésbeli megszakítottságot jelent – hiszen szemben áll az ország belső fejlődéséből következő pályával – viszont, ha csak „nem teljesen következik” a korábbiból, akkor a „folyamatosság” is kimutatható, hiszen bizonyos társadalmi rétegek-csoportok felismerték a modernizáció szükségességét, így a szerves fejlődés nem szakad meg. Miután azonban „a 19. század első felére a korábbi szerves út (bár mint ismeretes, ez is jórészt külső hatásokra került bevezetésre, majd nemegyszer súlyos korrekciókra) kifutotta magát, zsákutcába jutott”, Ránki úgy látja, hogy e probléma nem értelmezhető a szerves vagy szervetlen fejlődés fogalom párral (Ránki 1987, 611–612). Itt ugyanis a „stagnálás vagy fejlődés” áll szemben egymással, amikor is az ország stagnálása csak úgy küzdhető le, ha külső közreműködéssel újból életet lehelnek bele.

A problémát végül is így összegzi: „A magyarországi modernizáció 1848-ban és 1867-ben lényeges lépéseket tett előre, és úgy tűnt, van ok az optimizmusra: az ország rálépett a felzárkózás útjára. És több mint 120 évvel később még mindig nem zárkózott fel. Mindezek ellenére végül is a modernizáció folyamata várt és váratlan belső és külső, társadalmi és gazdasági, objektív és szubjektív akadályok ellenére sem állt meg” (Ránki 1987, 613).

A fentiek alapján a magyar modernizáció három korszakát különítette el a rendszerváltás előestéjéig (1987). Az első szakaszt 1867–1913 közé teszi, és „haladás és kudarc” összefoglaló elnevezéssel jelöli. Ezt a korszakot véleménye szerint a modernizációra való tudatos törekvés jellemezte, amely a korabeli liberalizmus ideológiájára és politikájára építve a gazdasági szabad verseny alapján szerveződő tőkés világrendszerhez kívánt igazodni és abba beilleszkedni úgy, hogy közben „óvta” a tradicionális társadalmi vezető réteg és intézményrendszer struktúráját.

A második az 1919 és 1945 közé eső korszak, amelyet a „teljes kudarc” névvel illet. Az időszak fontos jellegzetessége, hogy a modernizáció ekkor a kapitalizmus két adekvát eszmerendszerének – a liberálisnak és a szocialistának – az elvetésével zajlik. A fő cél a „történelmi vezető rétegek” hatalmának a megtartása-konzerválása, ami egyfelől a társadalmi és a politikai modernizálás befagyasztásával járt, másfelől a gazdaság óvatos modernizálásával az importpótló iparosítás jegyében, törekedve arra, hogy az ez utóbbival járó szociális követelményeket beillesszék a konzervatív rendszerbe. E szakasz reális megítéléséhez tartozik az is, hogy a két világháború közti világ gazdasági és történelmi korszak sem nagyon kedvezett a hazai modernizációnak.

A harmadik, az 1948 utáni korszak, amelyet a „sikerek és kudarcok sajátos kohéziójaként” jellemez. Ez az időszak a tudatos, ugyanakkor erőszakos modernizáció jegyében zajlik a szocializmus sztálinista felfogására és gyakorlatára alapozva, ami a „régii társadalmi erők brutális széttörését”, a politikai, gazdasági és társadalmi intézményrendszer „külső modell” szerinti gyökeres átalakítását, egyoldalú hatalomkoncentrációt, és a gazdasági növekedés erőltetett ütemű hajszolását jelentette. Eme eljárás egyfelől a társadalom tradicionális elemeinek a gyors felbomlását eredményezte, másfelől azonban növekvő (és súlyos) ellentmondások keletkeztek a modernizáció elmélete és kialakult gyakorlata, valamint a „külső modell” és a „belső erők” között (Ránki 1987, 613).

További kérdés volt – mint a fentiekből is kiderül –, hogy lehet-e sikeres egy modernizáció, ha az csak a társadalom bizonyos szféráira terjed ki. Végül is a társadalom egészére kiterjedő korszerűsödésként-korszerűsítésként fogták fel, vagyis tisztázták, hogy az nem értelmezhető

egyszerűen iparosodásként vagy technológiai fejlődésként, és nem szűkíthető kizárólag a társadalom egyetlen szférájában – mondjuk a gazdaságban, a politikai rendszerben stb. – végrehajtandó és eseti reformként. A kutatók ebben az értelemben hosszú ideje beszélnek arról, hogy a gazdaság, a politika és a társadalom modernizálása-modernizálódása, ha nem is zajlik teljesen szinkronban, de egymástól nem is szakadhat el túlságosan – amire a magyar történelemben alig volt példa –, mert az egyébként a legjobb szándékú ilyen kísérletek is zátonyra futnak.

Bibó István ebben az értelemben beszél a „kiegyezés zsákutcájáról” (Bibó 1986), mint ahogy Ránki György is a két világháború közti korszak kudarcát ebből eredezteti, hiszen, ha a politikai cél a „történelmi vezető rétegek” hatalmának megóvása, ami a társadalom és a politika modernizálását eleve kizárja, vagy szűk keretek közé szorítja, akkor a gazdaság sikeres modernizálásának sincs sok esélye. És ezen követelmények alól az államszocializmus sem kivétel, hiszen a „diktatúra vagy a forradalmi demokratizmus” nem teremt ösztönző feltételeket az olyannyira szorgalmazott gazdasági modernizáció számára.

Kulcsár Kálmán a legújabb rendszerváltásunk előestéjén hasonlóképpen vélekedett erről. Szerinte sem képzelhető el külön sikeres gazdasági modernizáció, ha a „túlsúlyos” politika és állam nem vonul vissza saját „érvényességi” területére, és hatalmi megfontolásokból akadályozza a gazdasági és a társadalmi modernizációt (Kulcsár 1987).

Andorka Rudolf kimondottan modernizációs formaként értelmezte az 1963-tól kialakult hazai állapotokat. Úgy látta, hogy amikor a korabeli politikai elit arról beszélt, hogy Magyarország a nem távoli jövőben gazdasági fejlettségét és életszínvonalát tekintve túl fogja haladni a kapitalista országokat, akkor már nem elsősorban a szocializmusra vagy a kommunizmusra hivatkozott (gondolt), hanem a modernizációra, jóllehet a fogalmat nem használta. Vagyis a politikai elit úgy gondolta, hogy a gazdaságban gyorsabb fejlődést fog produkálni, mint a korabeli kapitalista országok, és ezzel legitimálja hatalmát, csak hogy állami tulajdon túlsúlya mellett nem lehet hatékony piacgazdaságot létrehozni, mivel azonban az egypárti rendszer uralma az állami tulajdonra támaszkodott, azt nem lehetett leépíteni. „Tehát a gazdasági kudarc gyökerét a politikában és az ideológiában kell keresni” (Andorka 1996, 7).

Tekintettel arra, hogy legutóbbi rendszerváltásunkra a globalizációs korszakváltás és nagyhatalmi átalakulás nyomán került sor, így az illeszkedik a jelzett modernizációs sorba, vagyis az 1989 utáni időszak is egyfelől felfogható egy új modernizációs korszakként, másfelől az eltelt két évtized távlatában csakúgy megítélhető, mint az ezt megelőzők. Természetesen ez esetben is számolnunk kell a rendszerváltásokkor jelentkező problémákkal. Ennek kapcsán három összefüggést emelnék ki.

Egyfelől azt, hogy a modernizációs korszakváltás nem azonos a rendszerváltással, az utóbbi ugyanis annak egy sajátos 20. századi formája. Rendszerváltásról akkor beszélünk, amikor is a hatalomra kerülő új politikai elitek a modernizációs kihívásokra nem megfontolt átmenettel, távlatos reformokkal és átfogó programokkal gondolnak válaszolni, hanem az addig fennálló társadalmi-gazdasági újratermelődési modellek azonnali, totális, kompromisszumot nem ismerő, minden reformalternatívát elutasító, ideologikus-osztályharcos megváltoztatásával (Laki 2009). Ide sorolhatók: a Tanácsköztársaság időszaka, a második világháború utáni kommunista hatalomátvételt követő államszocialista korszak, és az 1989–90-es rendszerváltást követő újkapitalista időszak – röviden: a kapitalizmus-szocializmus váltások. Fontos tény, hogy a társadalmi-gazdasági reprodukciós modellek rapid, totális és ideologikus megváltoztatására irányuló húsz-negyvenévenkénti politikai törekvések súlyos károkat okoztak az országnak, hiszen alapintézményekhez (pl. tulajdon, állam) nyúltak hozzá, távlatos történeti folyamatokat és nemzetközi gazdasági beágyazódásokat szakítottak meg, vagy társadalmi osztályokat-rétegeket „iktattak” ki a történelemből parancsszóra, és ellenkezőleg, éppen újakat „neveztek”

ki. (Jeleznénk, hogy a rendszerváltások sem magyar specifikumok, azokra mind 1945, mind 1989 után tömegesen sor került európai és ázsiai országokban (Kornai 2007).

Másfelől azt, hogy a hazai fejlődés-fejlettségbeli „másság” a világgazdasági korszakváltásokkor mindig „kettős kihívásként” jelenik meg: egyfelől a legfejlettebb kapitalista országok új modernizációs irányzatainak a kényszereire-lehetőségeire, másfelől az ezektől jelentősen „elmaradó” hazai fejlődés nem kevésbé súlyos gondjaira (kihívásaira) egyszerre kellene válaszolni (Laki 2009). Vagyis a két különböző problémahalmazt egyidejűleg kell nemzeti szinten „harmonizálni”, méghozzá úgy, hogy a mindig felmerülő „utolérés” évszázados gondjára is valamiféle választ adjon. Rendszerváltásainkhoz tehát akarva-akaratlanul túlzott, a reálfolyamatok által alig vagy egyáltalán nem alátámasztott elvárások és illúziók kapcsolódnak az évszázados „megkésetttség” gyors leküzdését, a „felzárkózást”, sőt a „lehagyást” illetően.

A „kettős kihívás” tehát a legutóbbi rendszerváltáskor is fennállt, hiszen a globalizációs korszakváltás kihívásaival egy időben kellett (volna) választ adni az extenzív iparosítás felemás modernizációján áteső, „alkalmazotti társadalmat” kiépítő és válságba került Kádár-kori államszocializmus nem kevésbé súlyos gondjaira.

És végül azt, hogy a „kettős kihívásból” következően is, legutóbbi rendszerváltásunk sikeressége sem ítéltető meg kizárólag a politikai elit víziói, indulatai, szándékai, ideologikus döntései és propagandái – mondjuk az államszocializmus gyors lerombolása, vagy „magántulajdon” kizárólagosságának és a „piac” mindenhatóságának hirdetése-realizálása – alapján, hiszen a szocializmus rombolása még nem kapitalizmusépítés, mint ahogy egy társadalom attól még nem lesz kapitalista, mert mindent magántulajdonba adnak. Vagyis a rendszerváltást ténylegesen a rendszerváltók döntései-eljárásai alapján kiépülő új rendszer gazdasági, foglalkoztatottsági, jövedelmi, életminőségbeli, mobilitási stb. teljesítménye minősíti – és egyben legitimálja (vagy nem). A valós teljesítmény alapján érdemes megvonni a mérleget, hogy az biztosítja-e az ország versenyképes és hatékony betagozódását a globálkapitalista világba, jelesül az Európai Unióba.

Andorka Rudolf ebben az értelemben beszél a magyar rendszerváltás után kialakítandó „modern társadalomról”, amelynek fő jellemzői „...hogy,

- (1) hatékony piacgazdaságon alapul,
- (2) általános jólét jellemzi, azaz viszonylag magas az átlagos jövedelem és nincsenek tartósan szegény tömegek, mert a jóléti rendszer elejét veszi annak, hogy a társadalom egy része leszakadjon a többségtől,
- (3) a politikai rendszer demokratikus,
- (4) a társadalom integrált modern közösséget alkot, vagyis senki sincs kirekesztve abból,
- (5) a modern gondolkodásmód és kultúra érvényesül, a társadalom tagjainak nagy többsége elfogadja a modern értékeket és viselkedési szabályokat” (Andorka 1996, 6).

Andorka tehát világossá teszi, hogy a rendszerváltás célja egy „modern társadalom” megteremtése, melynek nem csupán a piacgazdaság vagy a demokrácia a jellemzője, hanem a társadalmi integráltság biztosítása, és a leszakadás és kirekesztés megakadályozása is. Másként fogalmazva a „jóléti kapitalizmusok” gazdasági, társadalmi, politikai, jövedelmi, életminőségbeli stb. teljesítményeiről van szó, amelyekben az elmúlt évszázadokban kibogozhatatlanul egymásba épültek, társadalmi és politikai gyakorlattá váltak a kapitalizmussal adekvát liberális, konzervatív, szocialista és nemzeti értékek, így az általuk képviselt modernitásnak természetes és elvitathatatlan kritériumai.

Nos, Andorka Rudolf már röviddel a rendszerváltás után – még a kilencvenes évek eleji gazdasági, társadalmi és politikai irányzatok ismeretében – arra hívja fel a figyelmet, hogy

hazánkban olyan irányzatok alakultak ki, melyek eltérni látszanak a „modern társadalom” hazai kialakításának kívánalmától. Szól a szegénység és az elszegényedés rendkívül gyors folyamatairól: „Ha a KSH által 1982-től 1994-ig számított létminimumot vesszük szegénységi küszöbnek, akkor azt lehet mondani, hogy az 1980-as években körülbelül a lakosság 10 százaléka, 1995-ben 30–35 százaléka volt szegény. Nem szükséges indokolni, hogy igen súlyos akut társadalmi probléma. Még nagyobb azonban azoknak az aránya, akik nem csúsztak ugyan a szegénységi küszöb alá, de ‘elszegényedtek’ abban az értelemben, hogy egy főre jutó reáljövedelmük kisebb, mint a rendszerváltás előtt volt” (Andorka 1996, 12).

Ferge Zsuzsa tíz évvel később készült becslése a probléma állandósulásáról és elmélyüléséről tanúskodik: „Sokféle kutatásunk felhasználásával itt kísérletet teszek arra, hogy körülírom a szegénységben élők különböző csoportjait és arányukat az össznépességben. A szegénységben és peremén vagy árnyékában élők együtt (becslésem szerint) a népesség mintegy 40 százalékát teszik ki” (Ferge 2006, 497).

Andorka megállapítja a jövedelmek egyenlőtlenségének növekedését: „1995-ben azonban újra nőtt, éspedig sajátosan úgy, hogy a legmagasabb jövedelmi decilis, a legjobb módú »egymillió« részesedése az összes jövedelemből lényegesen nőtt, míg a többi jövedelmi deciliséké, tehát a középrétegeké és a szegényeké (a legszegényebbek kivételével) rendre csökkent. Ha ez a tendencia folytatódik, akkor a Latin-Amerikában megfigyelt – a világon legmagasabb – jövedelmi egyenlőtlenségek felé közeledünk. Az ennyire szélsőséges jövedelemegyenlőtlenségek egyértelműen nem felelnek meg azoknak a kritériumoknak, amelyekkel a korábbiakban a modern társadalmat definiáltam” (Andorka 1996, 11). És a fentiek kapcsán szól a „társadalmi integráltság” és a „kirekesztés” problémáiról: „Az indokoltan várt gazdasági fellendülés ugyan biztosan enyhíteni fogja a jövedelemcsökkenés problémáját, az egyenlőtlenség további növekedése esetén azonban a társadalom legszegényebb része kimaradhat a gazdasági növekedés hasznaiból, és így még inkább leszakadhat a társadalom többi részétől. Ez mindenképpen ellentétes lenne a modernitásnak azzal a kritériumával, hogy a társadalom integrált közösség, egyik tagjának sem kell azt éreznie, hogy ki van zárva abból a jólétből és azokból az életesiélyopciókból, amelyek a társadalom többségének sajátjai” (Andorka 1996, 12).

Az írás megjelenése óta eltelt másfél évtized reálfolyamatai megerősítik mindazt, amit Andorka Rudolf a kilencvenes évek eleji-közepi irányzatok ismeretében felvetett, ugyanis az ország nem az ígért és vágyott „modern társadalom”, hanem a globálkapitalizmus „félperifériás” állapotokkal jellemezhető irányába mozdult el.

Nézzük meg röviden, hogy mi is jellemzi a „félperifériás” állapotokat.

A szakemberek a rendszerváltás utáni magyar gazdaságot dezintegrált (duális) gazdaságként írják le, melynek van egy dinamikusan fejlődő és nemzetközileg versenyképes része, kizárólag külföldi tulajdonban, és van egy vegyes, hazai és külföldi kézben lévő része, amely ehhez képest kevésbé versenyképes, minimális növekedést mutat, tőkeszegény és elaprózott. A két rész között az elmúlt időszakban nem alakult ki szerves gazdasági kapcsolat. A Reformszövetség 2009-ben ugyanerre az eredményre jut, hangsúlyozva, hogy a versenyképes multinacionális cégeket és beszállítóikat megjelenítő szektor nagyon is konjunktúra-érzékeny – ez már a pénzügyi és világgazdasági válság ideje –, illetve hogy a hazai kis- és középvállalkozói szektor továbbra is verseny-, sőt alkalmasint életképtelen. A piaci szektor eme „dualitása” mellett van egy számottevő „szürke” (fekete) szegmens is, továbbá az alacsony foglalkoztatottság, az alacsony bérek stb. miatt a lakosság tömegei vidéken és a falvakban rákényszerülnek arra, hogy kiterjedt önellátást folytassanak. Ez utóbbinak azért van jelentősége, mert a saját fogyasztásra történő kistermelés sok háztartás számára lehetővé teszi az alacsony bérek kiváltását, a segélyek-járadékok pótlását és így a szegénység enyhítését.

Az ország területileg is fragmentált állapotokat mutat, ami a fejlődő országokra jellemző „szigetszerű” beruházási gyakorlattal kapcsolatos, hiszen a külföldi tőke kizárólag az úgynevezett „kapuvárosokat” – pl. Budapest, Győr, Székesfehérvár – keresi fel, ahol a legkedvezőbb beruházási feltételeket kínálják számára, ezzel szemben „elkerüli” az ország más városait és régióit. Így, amíg a beruházások által elért városokban és körzeteikben gazdasági fellendülés következett be, addig a beruházásokat nélkülöző megyékben, térségekben és településeken a gazdaság stagnálása, rosszabb esetben a leépülés állandósulása figyelhető meg. E folyamatok következményei jól lemérhetők a területi különbségekben. Az adatok szerint az ország területének alig több mint egytizede (13 százaléka) tartozik a „kiugróan fejlődő” térségek közé, és itt él a lakosság hatoda (17 százaléka), míg az ország területének csaknem kétötöde (38 százaléka), ahol a népesség közel egynegyede (23 százaléka) él, „krízishelyzetben” van. Ez utóbbin belül elkülöníthető egy közel 600 ezernyi népesség, amely már napjainkban is „gettósodó” falusi településeken lakik. (Kovács K. 2005). A világgazdasági és pénzügyi válság nyomán az elmúlt években a területi különbségek növekedtek.

A rendszerváltást követően a munkaerőpiac drámaian összezsugorodott és szegmentálódott. A „kapuvárosok” körzetében a fellendülő piacgazdaság kereslete, igényessé váló képzettségi és munkakultúrabeli követelményei, növekvő béréi stb. szervezik a munkaerőpiacokat, míg a stagnáló körzetekben a „minimális dinamikát” mutató gazdaság már kevésbé közvetít ilyen kihívásokat. A „krízishelyzetben” lévő kistérségekben aztán a munkanélküliek „túlsúlya” miatt a munkaerőpiac már kimondottan a minimálbér körül szerveződik, így a hivatalos munkaerőpiacon alkalmazottak is olyan rosszul keresnek, hogy abból nem képesek magukat és családjukat – nemhogy európai, de „társadalmilag elfogadható” szinten sem – eltartani, és a szegénységből kitörni. Aligha meglepő, hogy e térségekben és településeken élők a hivatalos munkavállalást nem tekintik minden körülmények között „megoldásnak” megélhetési gondjaik kezelésére. A tömeges és tartós munkanélküliség szükségessé teszi, hogy az állam a „hivatalos” munkaerőpiac mellett működtessen egy „másodlagos” munkaerőpiacot is (pl. közmunka, közhasznú munka), ami azonban ebben a formájában képtelen arra, hogy a tartós munkanélkülieket felkészítse-visszavezesse a „hivatalos” munkaerőpiacra. Mindent egybevéve Magyarországon rendkívül alacsony a foglalkoztatottság szintje: amíg Németországban a 15–64 éves népesség 71, az Egyesült Királyságban 70, Ausztriában 72, Szlovéniában 67, Csehországban 65 százaléka volt foglalkoztatott 2009-ben, addig hazánkban mindössze 55 százaléka, ami az egyik legalacsonyabb az Európai Unióban (Fazekas–Molnár 2010, 323).

A 21. század társadalmát a szociológia polarizált társadalomként írja le. A népesség 5–7 százaléka, a hazai erőforrások jelentős része felett rendelkezvén, sikeresen tudott integrálódni a globálkapitalizmus világába, mely csoportokat „kiegészíti” egy 10–15 százaléknyi „felső-középosztálybeli”. Ők együttesen jelenítik meg a rendszerváltás „nyerteseit”. Alattuk egy 30–35 százaléknyi népesség található, melynek helyzete részben javult, részben romlott, alapvetően azonban nem változott. Legalul pedig a durván a lakosság felét magában foglaló depriváltak és szegények szintén differenciált világa – a „nyomorban élőké”, az „átmenetileg szegényeké”, a „lecsúszással fenyegetett szűkölködőké” stb. – található. E rétegek-csoportok részben vagy teljesen kiszorultak a társadalomból, közülük sokan napi megélhetési gondokkal küszködnek, gyerekeik versenyképes iskoláztatásáról képtelenek gondoskodni, munkakultúrájuk erodálódott, megélhetésüket pedig döntően a munkanélküli-járadék, a közmunka, az alkalmi munka és a segélyezés köré szervezik. Ők írott jogukat sem képesek érvényesíteni, nemhogy aktuális vagy távlatos érdekeiket megfogalmazni és megjelteni.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a magyar újkapitalizmus szélsőségesen polarizált – kevés jómódúból és sok-sok szegényből álló – társadalma alapvetően eltér a fejlett uniós országok széles és jómódú középrétegeket magában foglaló társadalmaitól.

Az újkapitalizmus működésének további fontos jellemzője, hogy a munkahely elvesztésének, a lecsúszás és az elszegényedés megszenvedésének, az elhelyezkedés bizonytalanságának, az állam-szocialista „alkalmazotti lét” alacsony jövedelmet, de kiszámítható megélhetést biztosító világa megszűnésének, a marginalizálódás-kirekesztődés esélyének stb. a tömegfolyamatai társadalmi méretekben elkeseredettséget, kedvetlenséget és rossz közérzetet szültek. Sokat mondó adat, hogy a rendszerváltást követően a 16 éven felüli népesség körében ugrásszerűen megnőtt – az 1988. évi 24,3 százalékról 1995-re 30,5 százalékra – a depressziós tünetekről panaszkodók aránya. (A depresszió szociológiai értelemben a saját helyzet átélésének negatív állapotát jelöli, melyet a tehetetlenség érzése, a reménytelenség és jövőnélküliség, a kilátástalan lelkiállapot stb. jellemeznek [Kopp–Skrabski–Löke–Szedmák 1996].) Az azóta elvégzett kutatások a tendencia tartós fennmaradásáról tanúskodnak: például, amíg 2002-ben a megkérdezettek 52 százaléka gondolta úgy, hogy mivel egyik napról a másikra él „nincs értelme előre tervezni”, addig 2006-ban már a kérdezettek 69 százaléka vélekedett így (Kopp–Skrabski 2008).

Hazánkban anarchikus állapotok alakultak ki, nem utolsósorban azért, mert az államot a társadalom szinte minden területéről ki akarta űzni a politikai elit, elvéve tőle olyan feladatokat is, amelyeket más intézmények nem képesek és/vagy nem a „közérdek” szempontjaitól vezérelve képesek szolgálatni a társadalomnak. Az állami feladatokat tehát úgy osztották más intézményekre (pl. önkormányzatok, oktatási-képzési rendszer, család), hogy az ellátásukhoz szükséges erőforrásokat nem rendelték hozzá, aminek a „normális” társadalmi reprodukciót veszélyeztető intézményi válság lett a következménye. Így az intézményrendszerben anarchikus állapotok alakultak ki: általánossá vált a szolgáltatások színvonalának csökkentése-megszüntetése, a feladat- és felelősségáthárítás, a mások rovására történő erőforrásszerzés és a bűnbakképzés, továbbá a mindenkire érvényes szabályok helyébe a kijárási-kapcsolatok (Kern–Szabó A. 2011), az egyéni elbírálás, az ügyeskedés, az agresszivitás és az erőszak stb. eljárásai léptek.

Az új politikai elit körében polgárjogot nyert a „zsákmányelv”, ami a szakbürokráciát, annak követelményrendszerét, kiszámíthatóságát és működését maga alá gyűrte-gyűri. Ugyanis a pártok jogot formálnak arra, hogy győzelem esetén klientúrájukat (pl. párttársak, támogatók, ismerősök, üzlettársak, barátok, azok rokonai stb.) olyan állami-önkormányzati állásokba ültessék, ahol a döntések születnek, és a privatizáció, a közmegrendelések, a beruházások, a támogatások, a pályázatok stb. ügyletei bonyolódnak. És persze, ahol jól lehet keresni, ami ilyen írséges – munkahelyhiányos és rosszul fizetett – időszakban igencsak előnyös a klienseknek, illetve legalább ennyire a politikusoknak, akik ezáltal egy őket engedelmesen kiszolgáló, üzleteléseik felett szemet hunyó, megbízható bürokráciára tesznek szert. Mindenesetre az anarchia jelének tekintjük, ha egy társadalomban a „zsákmányelv”, a „magántulajdon”, a „piac” stb. ideologikus szentségei kiirtanak-felülírnak minden olyat, amit például a „közjó”, az „államérdek” vagy a „nemzeti érdek” stb. fogalmai írnak körül (Laki 2009).

A rendszerváltást követően tehát egy dezintegrált, polarizált és fragmentált gazdaság és társadalom alakult ki Magyarországon, és mára az is kiderült, hogy a magyar újkapitalizmus csak ebben a dezintegrált, szétesett és polarizált formában képes önmagát újratermelni. Másként fogalmazva: nem eseti vagy átmeneti zavarokról van szó, hanem arról, hogy ez az újkapitalizmus rendszerspecifikus működésmódja, amely egyben a rendszerváltó politikai osztály közös teljesítménye, ugyanis ugyanazokat a „félperifériás” állapotokat építették és

reprodukálták mind a magukat konzervatívnak, mind a magukat szociálliberálisnak nevező pártok-kormányok.

Amikor „generációs reprodukcióról” beszélünk, akkor arra utalunk, hogy a modern társadalmakban a fiatalok társadalmi felkészítését és beillesztését – a gyerekvállalás mozzanatától kezdve, az iskolai-szakmai felkészítésén át egészen a munkavállalásig – sok és sokféle intézmény egyidejű működése kondicionálja. Ennek a család fontos, de csak az egyik eleme, hiszen tevékenységét olyan intézmények „egésztik” ki, netán „segítik”, mint az oktatási-képzési rendszer, az önkormányzatok, az egészségügy, a kortárscsoportok, az egyházak, a média, a munkaügyi és a civil szervezetek – és persze az állam. Alapkérdés tehát a generációs intézményrendszer erőforrásokkal való ellátottsága, működésének hatékonysága és minősége, hiszen a magyar újkapitalizmusban sem lehet elvárni egyetlen intézménytől, a családtól a fiatalok versenyképes felkészítését.

A magyar újkapitalizmus működési mechanizmusának következményei leginkább a fiatalok társadalmi integrációját elősegítő intézményrendszerek alulteljesítésében érhetők tetten. Az újratermelésben kulcsszerepet játszó közoktatási rendszer az elmúlt 20 évben súlyos válságjelenségeket mutatott (Szabó A.–Kucsera 2010). A folyamatosan reformintézkedésekkel, valamint forráskivonással sújtott magyar iskolarendszer egyszerre küzd olyan problémákkal, mint iskolai szegregáció, az esélyhátrányok újratermelése, a társadalmi, valamint a családon belüli feszültségeket megjelenítő iskolai erőszak. Kertesi Gábor és Kézdi Gábor 2009 végén megjelentetett tanulmányukban a 2006-os teljes körű, azaz az összes magyarországi általános iskolára kiterjedő kompetencia-vizsgálat eredményeit elemezve sommásan állapítják meg, hogy Magyarországon hatalmasak az egyes oktatási intézmények közötti különbségek, és az az iskolák közötti szegregáció nagymértékben növekedett a rendszerváltozást követően (Kertesi–Kézdi 2009). A 2009-es PISA-jelentés kiemeli, hogy a magyar 15 éves fiatalok szövegértése ugyan javult 2006-hoz képest és a matematika, valamint a természettudományos eredményekkel együtt elérte az OECD-országok átlagát, de továbbra is fennáll az az összefüggés, mely szerint „a tanulók eredményét szociális, kulturális és gazdasági háttérük erősebben befolyásolja, mint a legtöbb országban” és pont Magyarországon a legerősebb a kibocsátó család és a gyermek teljesítménye közötti kapcsolat (PISA2009). „Mindez azt jelenti, hogy Magyarországon nagyok a különbségek a gyengébb és jobb háttérű tanulók eredményeiben, és más országokkal szemben kevesebb az olyan tanuló, aki gyenge szociális, gazdasági és kulturális háttére ellenére is jó eredményt képes elérni” (PISA2009). Vagyis a magyar újkapitalizmusban kialakult iskolarendszer még csak arra sem alkalmas, hogy a fiatalok esélyhátrányaiban meglévő különbségeket tompítsa, sőt ezek az esélykülönbségek inkább csak felerősödnek az iskolapadban eltöltött időszak alatt.

A 2008-as ifjúsági adatfelvétel szerint egy legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkező szülő gyermekének születni ma egyet jelent a tartós leszakadással, a deprivációval. Sokatmondó adat a magyar iskolarendszerről, hogy 100 általános iskolai végzettséggel rendelkező apa gyermeke közül mindössze 1 (!) járt egyetemre, addig ugyanez a szám a felsőfokú végzettségű apák gyermekeinek esetében 15 százalék. Az általános iskolai végzettséggel rendelkező apák gyermekeinek mindössze egynegyede tanult a vizsgálat időpontjában – szemben pl. a felsőfokú végzettségűek 53 százalékával –, 34 százalékuk dolgozott és 39 százalékuk sem nem dolgozott, sem nem tanult, vagyis inaktív volt. Ez utóbbi 2,5-szer magasabb, mint az egész 15–29 éves korosztályra jellemző átlag (Bauer–Szabó A. 2009, 27–28). A magyar fiatalok egyébként egyre több időt töltenek a kitörési lehetőséget nem mindig nyújtó iskolarendszerben. Az ifjúkori iskoláztatás utáni első munkavállalás időpontja visszafordíthatatlanul és drámaian tolódott ki az elmúlt másfél-két évtizedben. Az Ifjúság2000-es

adatfelvétel eredményei szerint az akkori legidősebb (1971-ben, 1972-ben születettek) korcsoport tagjai körében még nem volt ritka a 16 éves kori vagy az az alatti, illetve a 17 éves kori munkába állás, az Ifjúság2008 eredményei szerint erre gyakorlatilag már csak elvétve, kivételszerűen került sor (Laki–Szabó A. 2003, Laki 2011).

Az újkapitalizmus rendszerspecifikus jellege nemcsak az iskolai felkészítés alacsony teljesítményében, az esélykülönbségek felerősítésében érhető tetten, de a tömeges ifjúsági munkanélküliség tartóssá válásában is. A kilencvenes évek elején a fiatalok sokasága szorult ki a munkaerőpiacról, jóllehet néhány évvel korábban még jószerivel minden iskolából kilépő pályakezdő el tudott helyezkedni. A helyzet máig állandósult, tekintettel arra, hogy a 15–24 éves korosztályokban a munkanélküliek aránya többszöröse az átlagnak. A KSH közlése szerint 2010. november és 2011. január között a 15–24 éves népesség 18,7 százaléka volt foglalkoztatott, míg a munkanélküliségi ráta ebben a korosztályban – messze a legmagasabb – 25,4 százalék volt. Ezen belül is a legfiatalabb, bár számarányukban legkisebb korosztály, a 15–19 évesek munkanélküliségi rátája 43,8 százalék, míg a 20–24 éveseké 24,1 százalék volt. A KSH adatai szerint a következő, a 25–29 éves korosztályban a munkanélküliek aránya már „csak” 13,2 százalékos szinten állt, ugyanakkor a nemzetgazdasági szintet, a 11,2 százalékos arányt, még ez is meghaladta. Ráadásul az ifjúsági munkanélküliség földrajzi jellegzetességei hasonlatosak a társadalom egészéhez. Az ország egyes térségeiben alig vagy egyáltalán nem volt és nincs kereslet a pályakezdők iránt, máshol pedig a munkaadók kínálnak olyan feltételeket (pl. alacsony bér), és támasztanak olyan követelményeket (pl. hosszú munkaidő, szakmai gyakorlat), melyek a fiatalok számára nem vonzóak, alig elfogadhatók és/vagy nem teljesíthetők. A hosszú nyúlt képzésben a fiatalok nem készülnek fel az aktuális és a várható munkaerőpiaci követelményekre és az ezekkel való lépéstartásra, így nem egyszerűen nem akarnak, hanem nem tudnak dolgozni. És ebben nem csupán az érintett egyén és családja felelősségét kell megállapítanunk, hanem mindazon intézményeket, amelyek közvetlenül vagy közvetve – pl. oktatási-képzési rendszer, önkormányzat, állam – részt vesznek a fiatal generációik társadalmi felkészítésében.

A generációs újratemelődéssel új eleme, hogy a vázoltak következtében az ifjúság nagy részénél kitolódott a fiatalok szülői családról való leválásának, függetlenedésének, önálló életkezdésének, családalapításának és gyermekvállalásának az ideje. Az iskolarendszerben eltöltött minden korábbinál hosszabb idő, a helyenként tartós munkanélküliség, a folyamatos egzisztenciális félelmek, a kiszámíthatatlan karrierutak, valamint az általános létbizonytalanság oda vezetett, hogy az Ifjúság2008-as felvétel a legalacsonyabb gyermekvállalási hajlandóságot mérte a korosztályon belül (Bauer–Szabó A. 2009, 20–21). Ezzel párhuzamosan viszont, akik a korosztályon belül – különösen a két alsó életkori szegmensben – gyermeket vállaltak, azok leginkább az alacsonyabb iskolázottságú kibocsátó családból érkező, alacsonyabb iskolázott fiatalok voltak. Tehát a 25 év alatti gyermekvállalás és a depriváció között erős kapcsolatot lehetett kimutatni. A fiatalok körében a párkapcsolatok is ártértékelődtek, hiszen a kilencvenes évekig Magyarországon ritkának tekintett élettársi kapcsolat aránya ugrásszerűen megnőtt a fiatalok körében, de az egyedülálló életmód tudatos felvállalása is egyre inkább tetten érhető.

Ha a fenti folyamatokat összegezzük és az oktatás minőségével kapcsolatos adatokat összekapcsoljuk az ifjúsági munkanélküliség jellegzetességeivel, akkor a dezintegrált, polarizált és fragmentált társadalmon túl egy újabb jelzővel is kiegészíthetjük a magyar újkapitalizmus jellegzetességeit. Vélekedésünk szerint a mai magyar ifjúsági társadalomban egyenesen a kasztosodás jelei mutathatók ki: amikor is egy gyermek születésének a helye önmagában meghatározza a jövőjét. Magyarországon egy észak-magyarországi, hátrányos

helyzetű térségbe született gyermek számára, akinek a szülei, nagyszülei és szinte a teljes rokonsága munkanélküli, a mélyszegénység viszonyai között tengetik az életüket, gyakorlatilag nincs intézményes, rendszerszerű kiút, illetve felemelkedési lehetőség. Úgy véljük, hogy nem beszélhetünk viszonylag is egységesnek tekinthető ifjúságról, mivel jelentősen eltérő gazdaság- és társadalomszerveződési formák vannak jelen a magyar társadalomban, így ezek szélsőségesen eltérő gyerek- és ifjúkori élethelyzeteket, megélhetési és felkészülési módokat, iskolázási, elhelyezkedési és életesélyeket, kilátásokat stb. biztosítanak-kínálnak a fiatalok számára. Az újkapitalizmus ifjúsági társadalmának jellegzetességei plasztikusan mutathatók ki a fiatalok saját léthelyzetük megítélésre vonatkozó vélekedéseikben is. Arra a kérdésre, hogy mi az ifjúság legégetőbb problémája, 2000-hez hasonlóan 2008-ban is elsősorban társadalmi-gazdasági folyamatokkal és problémákkal összefüggésben lévő tényezőket emeltek ki a 15–29 évesek. Messze a legfontosabb, legjelentősebb problémának a munkanélküliség és a pénztelenség bizonyult, ami összekapcsolódott a létbizonytalanság és a kilátástalan jövő érzetével. A vélekedések alapján aligha lehetnek kétségeink afelől, hogy a vázolt makrotársadalmi változások generációs következményei a fiatalok körében tömeges és súlyos léthelyzetbeli, közérzeti, morális és orientációs feszültségeket okoztak.

Irodalom

- ANDORKA RUDOLF (1996): „A társadalmi integráció gyenge kötése – rendszerátalakulás Magyarországon.” In: *Századvég* 1996/1. sz. (nyár).
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkügyi Intézet.
- BEREND T. IVÁN (2003): *Kisiklott történelem (Közép- és Kelet-Európa a hosszú 19. században)*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet.
- BIBÓ ISTVÁN (1986): „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem.” (1948) In: *Bibó István válogatott tanulmányok 1945–1949*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986.
- BIHARI MIHÁLY (2005): *A magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ERDEI FERENC (1987): *A magyar társadalom*. (1943) Budapest, Magvető kiadó, 1987.
- FAZEKAS KÁROLY – MOLNÁR GYÖRGY (2010): *Munkaerő-piaci tükrök 2010*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- FERGE ZSUZSA (2002): „Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban.” In: *Szociológiai Szemle* 2002/4. sz.
- FERGE ZSUZSA (2006): „Struktúra és szegénység.” In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenségek a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- GAZSÓ FERENC (2006): Társadalmi struktúra és iskolarendszer. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenségek a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ – PITTI ZOLTÁN (2008): *Társadalmi zárványok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- KOSÁRY DOMOKOS (1990): *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867 (Magyarok Európában III.)*. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó Vállalat.

- KERN TAMÁS – SZABÓ ANDREA (2011): „A politikai közéleti részvétel alakulása, 2006–2010.” In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselő, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (2009): „Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után.” In: *Közgazdasági Szemle* LVI. évf. 2009. november, 959–1000. p.
- KORNAI JÁNOS (2007): „Mit jelent a 'rendszerátalakítás'? Kísérlet a fogalom tisztázására.” In: *Közgazdasági Szemle* LVI. évf. 2007. április.
- KOPP MÁRIA – SKRABSKI ÁRPÁD – LÓKE JÁNOS – SZEDMÁK SÁNDOR (1996): „Magyar lelkiállapot az átalakuló társadalomban.” In: *Századvég*, 1996. ősz.
- KOPP MÁRIA – SKRABSKI ÁRPÁD (2008): „Hogyan teremthető politikai közösség egy individualista társadalomban?” In: *Századvég* 2008. 4. sz. Új évfolyam, 50. sz.
- KOVÁCH IMRE (2006): „Paradigmaváltás, társadalmi szerkezet és egyenlőtlenség.” In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenségek a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- KOVÁCS KATALIN (2005): „Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon.” In: Bognár László – Csizmadya Adrienne – Tamás Pál – Tibori Timea (szerk.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Budapest, UMK – MTA SZKI, 141–152. p.
- KULCSÁR KÁLMÁN (1981): „Modernizáció – a fogalom és a valóság.” In: *Magyar Tudomány* 1981/6. sz.
- KULCSÁR KÁLMÁN (1987): „Reform, modernizáció, politika (Beszélgetés Kulcsár Kálmánnal – Sylvester András).” *Világosság* 1987/10. sz.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA (2003): „Új irányzatok a fiatalok körében a rendszerváltás után.” In: Bayer József, Kiss Balázs (szerk.): *Trendváltozások. Tanulmányok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- LAKI LÁSZLÓ (2006): „Rendszerváltások Magyarországon.” In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenségek a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- LAKI LÁSZLÓ (2009) *A rendszerváltás, avagy a „nagy átalakulás”*, Budapest, Napvilág Kiadó.
- LAKI LÁSZLÓ (2011) „Fiatalok a munkaerőpiacon” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- LAKY TERÉZ (1998): *A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok*. Budapest, Struktúra – Munkaügyi Kiadó.
- LEOPOLD LAJOS (1917): „Szinlelt kapitalizmus (1914–1917).” In: Leopold Lajos: *Elmélet nélkül (Gazdaságpolitikai tanulmányok)*. Budapest – Szekszárd.
- LÓRÁNT KÁROLY (2000): „Tíz év túlzott áldozataiból tanulunk-e végre?” *Üzleti 7*, 2000. június.
- LÓRÁNT KÁROLY (2007): „A Magyarország eladósodásával kapcsolatos legfontosabb tudnivalók.” *Nemzeti Érdek*, I. évf. 4. sz. (2007. tél)
- PAPP ZSOLT (1987): „Merre tart a modernizáció?” In: *Világosság* 1987/10. sz.
- PISA2009 *Tájékoztató. Jellemzők és eredmények*. Budapest, Oktatási Hivatal.
<http://oecd-pisa.hu/> <http://oecd-pisa.hu/> utolsó letöltés: 2011. április 15.
- PITTI ZOLTÁN (1997): „Egészen eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon.” In: *Társadalmi Szemle* 52. évf., 1997/8–9. sz.
- PITTI ZOLTÁN (2004): „Magyarország gazdasági és társadalmi élete. Főbb jellemzők és folyamatok (1989–2002).” In: Ágh Attila (szerk.): *Magyar hozomány, Magyarország az EU-csatlakozás küszöbén*. Budapest, BM Kiadó.
- POLÁNYI KÁROLY (1946): *A nagy átalakulás (Korunk gazdasági és politikai gyökerei)*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

- RANKI GYÖRGY (1987): „A magyarországi modernizáció történetéhez.” In: *Világosság* 1987/10.
- SOMLAI PÉTER (2007) (szerk.): *Új ifjúság*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- SPÉDER ZSOLT – KAPITÁNY BALÁZS (2004): *Szegénység és depriváció*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézete.
- STIGLITZ, JOSEPH EUGENE (2004): „Előszó a 2001. évi kiadáshoz.” In: Ponói Károly: *A nagy átalakulás (Korunk gazdasági és politikai gyökerei)*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
- SZABÓ ANDREA – KUCSERA TAMÁS GERGELY (2010): „Oktatáspolitikai. A megszorítások fogságában.” In: G. Fodor Gábor – Kern Tamás – Stumpf István (szerk.): *Hazárdjáték. A szocialista-liberális kormányzás nyolc éve*. Budapest, Századvég Kiadó.
- SZALAI ERZSÉBET (2006): „Tőke–munka viszony és hatalmi szerkezet a magyarországi újkapitalizmusban.” In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenségek a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Századvég Gazdaságkutató Zrt. (2010): „Elvesztegetett évek (Elemzés a magyar gazdaság állapotáról).” In: *Nemzeti Érdek*, IV. évf. 1. sz. (2010. tavasz)
- SZELÉNYI IVÁN (2004): „Kapitalizmusok, szocializmusok után.” In: *Egyenlítő* 2004/4. sz.

Somlai Péter

NEMZEDÉKI KONFLIKTUSOK ÉS KÖTELÉKEK*

A nemzedékek szociológiájának fő kérdéseit elsőként Karl Mannheim elemezte mélyrehatóan 1928-ban publikált, „A nemzedékek problémája” című munkájában (Mannheim 2000). Abból indult ki, hogy a nemzedéki együvé tartozás ugyan a születés egyidejűségén alapul, de az így keletkező korcsoport még nem alkot nemzedéket. Közös nemzedékhez csak azok tartozhatnak, akiket az azonos életkorban átélt események, közös élmények fűznek össze. Csak közös tapasztalatok, események, élmények által lesznek részesei ugyanazon korosztály tagjai egy nemzedéki kultúrának. A biológiai adottságok és társadalmi hatások paradox együttesét „*az egyidejű nem-egyidejűség*”-nek nevezte K. Mannheim, s így foglalta össze következtetését: „Mivel azonban csak a megélt idő valóságos idő, voltaképp mindegyik nemzedék minőségileg teljesen különböző belső időben élt” (Mannheim 2000, 209). Különböző nemzedékeknek ezért kell saját idejüknek megfelelően kiemelniük, illetve elhanyagolniuk a valóság összetevőit. Ezért gondolkodnak másról és másként a fiatalok, mint szüleik. Elkerülhetetlenek tehát a nemzedéki konfliktusok?

Úgy hiszem, igen, elkerülhetetlenek. De sokféle módon és több szinten bontakozhatnak ki szülők és gyerekek, idősek és fiatalok ellentétei. A történelem sok érdekes példát mutat az ellentétek nyomán keletkező változásokra. Egy-egy új nemzedék megjelenésével gyakran magyarázták új eszmék keletkezését, új ízlés elterjedését, a magatartás és a szokások változását, társadalmak átalakulását. Ilyenkor az utódok elhagyják elődeik útját, és új irányokba fordulnak. Történészek nagy jelentőségű fordulópontokhoz vagy korszakváltásokhoz kapcsolják ezt, például a principátus korához az antik Rómában, vagy a magyar reformkorhoz.

Az utóbbi évtizedekben is érzékelhetők ilyen nemzedéki különbségek. Pedagógusok, de szülők is hosszabb ideje panaszoznak, hogy tanulóiuk vagy gyerekeik nem olvasnak, nem tanulnak eleget. Az újabb korosztályok sokkal kevesebb könyvet használnak, viszont sokkal több időt töltenek kisebb és nagyobb képernyők előtt. A 60 éven felüliek közül sokan nem értik az unokák nyelvét és azt, mire valók az általuk használt különféle elektronikus „kütyük”. A fiatalok pedig életük természetes közegének tekintik ezt a világot.

Sok más forrását, terepét és fajtáját említhetném a nemzedéki különbségeknek és konfliktusoknak. De ezekkel egyidejűleg kell kiemelni a nemzedéki kapcsolatok és transzferek jelentőségét is. A jelenkori társadalmakban hosszabb ideig tart a kamaszkor, és ennek megfelelően a szülők is hosszabb ideig gondoskodnak gyerekeikről. Sok helyen meghosszabbodott a fiatalok és szüleik együttélése is. A kapcsolatok pedig azt követően sem szűnnek meg, hogy a fiatalok elköltöztek, s aztán saját háztartást, otthon, esetleg családot alapít-

* Tanulmányomban két korábbi publikációmot használtam fel: Somlai 2010; Somlai 2011. Írásom létrejöttében sokat segítettek a Rényi Ágnessel folytatott beszélgetések. A kutatás az OTKA 81285 nyilvántartási számú támogatásával készült.

nak.¹ Magyarországon például Tóth Olga folytatott erről vizsgálatokat. Ő azt találta, hogy a 22–27 éves fiatalok 75 százaléka élt együtt és 87 százaléka rendszeresen találkozott egyik vagy mindkét szülővel. Legsorosabb kapcsolata szüleivel a diplomás, illetve egyetemista fiataloknak volt (Tóth 2002).

De akkor hogyan értelmezzük a nemzedéki konfliktusok és kapcsolatok menetét? *Miből fakadnak és hogyan lehetségesek konfliktusok, ha egyszer ennyire szorosa a nemzedékek közötti kötelékek?*

Ezekre a kérdésekre két szinten próbálhatunk választ adni. Általánosabb szinten a konfliktuselméletek értelmezik a kötelékek természetét, a kooperációk menetét és az ellentétek folyamatait. Speciálisabb, ifjúságszociológiai szinten azt figyelhetjük meg, miként alakultak a fiatalok kapcsolatai az idősebbekkel.

Ez a téma foglalkoztat ebben a tanulmányban. Elsősorban a magyarországi tapasztalatokból indulok ki, de ennél tágabb körben, a fejlett országok társadalmának alakulását vizsgálva fogom követni a nemzedékek konfliktusait és kapcsolatait.

A haladás szellemében

A hagyományosabb agrártársadalmak eltűnése, illetve az ipari társadalmak és a modern kultúra kibontakozása új történelmi feltételeket teremtett a fiatal nemzedék számára. Ettől kezdve már nem annyira a múlt megőrzése, a szülők és nagyszülők világának fenntartása, hanem sokkal inkább *az újat akarás és fejlesztés, a jövő beteljesítése lett az ifjúság feladata*. A haladás alapját a világi műveltség, a tudományok és művészetek elsajátítása jelentette. S a modern ipari társadalmakban ezért kerültek előnybe a fiatalok az idősebbekkel szemben az élet olyan területein, ahol felgyorsult a régi ismeretek elavulása, és ahol egészen új eszközök, eljárások jelentek meg.

Ez a folyamat persze felforgatást jelentett sokak számára. Nem véletlen, hogy a francia forradalomról szóló egyik fontos vitának, E. Burke és T. Paine eszmecseréjének fontos része szólt az új nemzedékek jogairól. E. Burke szerint a fiataloknak nem megtagadniuk, hanem követniük kell elődeiket. T. Paine viszont úgy látta, hogy a letűnt nemzedékek nem akadályozhatják az újakat: „Minden kor minden nemzedékének joga van, és joga kell, hogy legyen arra, hogy ugyanolyan szabadon cselekedhessék és dönthessen az őt illető ügyekben, mint az őt megelőző körök és nemzedékek...” (idézi Nora 2010, 259).

E vita idején, a 19. század elején kezdett megváltozni a nemzedékekre vonatkozó értékrend is (Gillis 1974). Ekkor már a haladás és folyamatos megújulás eszméinek jegyében léptek fel fiatalok a közélet és a politika színpadára Európa több országában. Mozgalmaik közül több nagyon is viharos volt, mint például a „Sturm und Drang”, a „Fiatal Németország”, az európai romantika, a márciusi ifjak mozgalma. Reformerek és forradalmárok főleg a fiatalokban, az ő képzelőerejükben, dinamizmusukban és állhatatosságukban bízhattak. Még többen lehetettek, akik azt gondolták, hogy a pedagógia feladata nem a fiatalok „betörése”, hanem képességeik kifejlesztése tanulásban, sportban stb. Hiszen bennük kell látni a jövő zálogát, a tudomány és az ipar jövőjét, a javuló közállapotokét és az igazságosabb társadalomét.

A század folyamán népszerű toposz lett az „*apák és férfiak*”, illetve az idősebb és fiatalabb nemzedék konfliktusa. Tehetséges és becsvágyó ifjak, tiszta erkölcsű nők vagy megtévedt

1 Már évtizedekkel ezelőtt megcáfolták szociológiai kutatások T. Parsonsnak az „izolált nukleáris család” típusának elterjedéséről szóló tézisét, mely szerint a modernizáció felszámolja szülők és felnőtt gyerekek szoros kapcsolatát. A cáfolatok nyomán „módosult kiterjedt család”-ról és arról írnak szociológusok, hogy a családtagok és rokonok érintkezései megváltoztak ugyan a modern társadalmakban, de továbbra is erős személyközi kötelékek húzódnak közöttük. (A tézishez: Parsons–Bales 1955.)

fiatalok tekintenek ránk a korszak galériájáról, aztán pedig, a 19. század közepétől, a forradalmak bukása után egy új nemzedék kiábrándult és megcsömörlött tagjait ismerjük meg például G. Flaubert, Turgenyev, Dosztojevszkij regényeiből. Olyan fiatalokat, akik elutasították a konvencionális erkölcsöt, az álszent világot, az idősebbek hazug viselkedését és ósdi ízlését. Szüleiket álságosnak látó és saját illúziókkal küzdő fiatal nők és férfiak szólnak a közönséghez Ibsen és Csehov drámaiból.

A 19-20. század fordulóján azonban újabb változásokat lehetett megfigyelni a férfiak és nők nemzedékeiben. Ekkoriban kezdett kialakulni egyfajta autonóm „*ifjúsági kultúra*”, a fiatalok saját jel- és jelentésvilága a maga városi nyelvezetével, tömegsajtójával, reklámozott példaképeivel és sztárjaival, zenéjével és társastáncaival, változó divatjaival. Ekkor már nemcsak kisebb-nagyobb egyházi és világi egyletekbe, politikai klubokba és vitakörökbe, hagyományörző szervezetekbe tömörültek fiatalok, hanem új, a világot megváltoztatni akaró *ifjúsági tömegmozgalmakba* is. Az egyházak mellett a nagyobb politikai pártok – főleg a szociáldemokraták – és titkosan vagy féllegálisan működő radikális csoportok ösztönözték szervezkedésre a fiatalokat.

Hosszú ideig a *társadalmi haladás* irányába mutattak a fiatalok vonzalmai. Ennek alapján sokan hitték azt Európában, hogy az ifjúság eleve a haladó pártokhoz és mozgalmakhoz csatlakozik. Ilyen feltételezésekkel szemben találta szükségesnek hangsúlyozni már az 1920-as években K. Mannheim: „Semmi sem helytelenebb annál a vélekedésnél – amit a generációk teoretikusainak többsége kritikátlanul előfeltételez –, hogy a fiatalság progresszív, az öregek meg eo ipso konzervatívok. A mai tapasztalatok bőségesen jelzik, hogy az idősebb, liberális nemzedék politikailag progresszívbab is lehet bizonyos ifjúsági köröknél ('legényegyletek' stb.)” (Mannheim 2000, 224).²

A szóban forgó tapasztalatok az első világháború kitörésének és lefolyásának történéseire utaltak. Legnagyobb erővel a *nacionalizmus* eszméi hódították meg a fiatalokat,³ az uralkodó osztályok és rendek pedig fiatalok millióit áldozták fel a háborúban a nemzeti dicsőség oltárán. A hazatérők közül került ki a szélsőjobboldal és az irredentizmus, majd az európai „új rend” sok híve, azok, akik Hitler és szövetségesei oldalán harcolták végig a második világháborút.

1945 után a romokból felépülő Európában, de az egyre erősebb USA-ban is az újjáépítés és a „baby-boom” korszaka következett. Megugrott a születések száma, a fiatalok a békés jövőre készültek. Biztató kezdeményezések indultak szerte Európában, melyek újra a haladás irányát vetítették előre. Ilyen volt Magyarországon például a NÉKOSZ, a „fényes szelek” mozgalma (Pataki 2005).

De az 1940-es évek második felében már a hidegháború viszonyai között élt a világ. Európa politikailag és katonailag kettészakadt. Nyugaton gazdasági fellendülés, a fogyasztói társadalmak és a jóléti államok korszaka következett, Keleten pedig, a Szovjetunió érdekszférájában a gyorsított iparosítás, a hiánygazdaságok és a pártállami szocializmus változatai jöttek létre. Nyugat-Európában hosszú ideig három százalék alá süllyedt a munkanélküliség, Kelet-Európában pedig teljes foglalkoztatottságot teremtettek. A szocialista országokban – s válaszul erre Nyugat-Európában – államilag támogatott lakásbérletet, ingyenes közoktatást és egészségügyi ellátást, kedvezményes tömegközlekedést vezettek be.

2 Mannheim megállapítását támasztották alá a későbbi fejlemények. Például Németországban a fiatalok közül sokan rokonszenveztek Hitlerrel, s a Nemzetiszocialista Párt tagságának 61 százaléka az ifjú nemzedék tagjaiból került ki. Ugyanakkor a Német Szociáldemokrata Párt, az SPD tagságában 19% volt e korosztály részesedése a 30-as évek elején (Dudek 1993, 312). Olaszországban, Németországban, Spanyolországban, Portugáliában a fasiszta mozgalmak szervezői ifjúságkultuszt intézményesítettek.

3 A nacionalista ifjúsági szervezetek története visszanyúlik a 19. század elejére, a Napóleon megszálló csapatai elleni küzdelmek korára. A nemzeti függetlenség céljaihoz illeszkedtek aztán a romantika eszméinek jegyében fogant hagyományörző mozgalmak. L. Feuer monográfiája igen sok ilyen európai, ázsiai, amerikai ifjúsági szervezetet ismertet (Feuer 1969).

Mindkét rendszer újjáalakította az ifjúság életviszonyait. A szocialista országokban egyrészt a „dolgozó ifjúság” új életéről szólt a kommunista pártok által irányított propaganda, másrészt – a rendkívül gyors és tömeges társadalmi mobilitás révén – nagyot változott az egyes nemzedékek helyzete. Az 1950-as években az idősebbek közül sok embert szorítottak háttérbe politikai, világnézeti okokra hivatkozva, a rendszerhez hű fiatalokból viszont hamar lehettek vezetők. Nyugat-Európa legtöbb országában javultak az életviszonyok, és gazdagodott az ifjúsági kultúra, amely azonban ezer szállal kapcsolódott a piacokhoz, a kultúraiparhoz, a show-businesshez, tehát a kapitalizmus világához. S miközben tágultak a szabadság és demokrácia körei, a fiatalok céljai és értékei túlnyomórészt a magánéletélet területeire vonatkoztak. 1957-ben publikált híres munkájában ezért nevezte „*szeptikus nemzedék*”-nek H. Schelsky az ifjúságot (Schelsky 1957). Könyvének fő tézise szerint a háború utáni új nemzedék bizalmatlan lett az a politikával szemben, és elfordult a világmegváltó eszméktől nemcsak Nyugat-Németországban, hanem az ipari társadalmakban mindenütt.

Aztán, a 60-as évek vége felé, mindez megváltozott.

A tekintély ellen

Az új korszak az ifjúság történetében az 1960-as évek második felében kezdődött, és 1968-ban, a diáklázadások évében tetőzött. Ekkor sokan csatlakoztak új-baloldali csoportokhoz, amelyek elleneztek a nukleáris fegyverkezést, elítélték a globális egyenlőtlenségeket, békét és több szabadságot követeltek Nyugaton és Keleten egyaránt. Például Berkley-ben, Nyugat-Berlinben, Párizsban követelték a vietnami háború befejezését, Prágában pedig bírálták a pártállam uralmát (Bergmann–Dutschke–Lefèvre–Rabehl 1968).

Az új időszak maradandó szociokulturális változásokkal járt. A *beatkorszak nemzedéke* egy „*ellenkultúrát*” fejlesztett ki Európában, Amerikában, aztán pedig szerte a világon. Az idősebbek eleinte csak az öltözködés, hajviselet új módját és a zenei ízlés változását, a rock- és popzene, majd a „Beatles” sikerét vette észre. Még a 60-as évek elején lettek népszerűek olyan zenészek és zeneszámok, mint pl. Bob Dylan és a „Blowin’ in the Wind” – jelezve már az új nemzedéket vezérlő korszellemet.

A szülőkétől eltérő magatartásformákra, nemi szerepekre és alternatív életstílusokra a „hippik” nyújtották a leginkább szembetűnő példákat. De hamarosan újabb meg újabb ifjúsági csoportosulások, az önkifejezés változatos közösségi módjai jelentek meg, új zenei stílusok és szubkultúrák alakultak ki. S velük együtt terjedtek el azok az eszmék is, amelyeket a tekintélyelvű családi neveléssel és pedagógiával szemben képviseltek az 1960-as évektől a „nagy nemzedék” legtudatosabb képviselői. Ők úgy látták, hogy a szülők és nevelők tekintélyére hivatkozó kényszerítések, hatalmi módszerek torzítják el a személyiséget, ezek akadályozzák a gyerekek és fiatalok szabad fejlődését, adottságaik és képességeik kibontakozását. Tehát lázadásra van szükség.

A fiatalok és idősek kapcsolatát szabályozó erők közül az emberi civilizáció kialakulása óta kétségtelenül a tekintély és a tisztelet normái terjedtek el leginkább. Az ilyen normák a legtöbb kultúrában integránsan kapcsolódnak a világi uralkodók és az istenség hatalmához. Ahogyan W. Shakespeare mondatja Theseusszal, Athén királyával Herminának:

„Apádra úgy tekints, mint istenedre,
hisz ő nemzette szépséged, s ma is
kezében vagy, mint viaszfigura,
melyet ő alkotott, s hatalma van
épen megőrizni vagy tönkretenni.”
(Szentivánéji álom. Nádasdy Ádám ford.)

A tekintélyelv szocializációjának fő színtere a család. Ennek jelentőségét sokan vizsgálták az 1970-es évek óta. A legelterjedtebb magyarázatok a következőképp foglalhatók össze (Bertram 1978): a tekintélyelvű nevelés az akarat megtörésén alapul; erre törekednek azok a szülők és nevelők, akik valláserkölcsei parancsok vagy világi ideológiák szellemében próbálják betörni engedetlen gyerekeiket vagy akaratos tanítványaikat, hogy aztán azok a helyes utat kövessék. Ezt célozzák a szülők merev nevelési módszerei, fegyelmezései, a büntetésként alkalmazott szeretetmegvonás. S gyakran éppen ilyen szándékból fakad a családon belüli erőszak is. Mindez állandó frusztrációt okozhat a gyerekekben; megszerveződő „felettes énje” így agressziókra és stratégiai magatartásra ösztönzi önmagával, illetve másokkal szemben: nem kooperációra, hanem támadásra és védekezésre, hierarchikus viszonyok képzésére és elfogadására, mások elítélésére és készenlétre az elítélésre.

Tekintélyelvű kapcsolatok persze nemcsak a családokban és iskolákban voltak és vannak, hanem minden hierarchikus szervezetben, a társadalmak egész integrációs szövetében. Szorosan összefügg ezzel a *senioritás* elve. Ez az elv is a nemzedékek sorrendjét és rendelkezési hatalmát fejezte ki. A hagyományosabb társadalmakban például azt, hogy birtokos családok otthon maradó fiainak meg kellett várniuk apjuk halálát ahhoz, hogy átvehessék a gazdaság irányítását és a gazdaszeret. Később, az ipari forradalom és a gazdasági szerkezetváltozások hatására modern munkahelyek jöttek létre, s a senioritás elve hosszú ideig ezekben is irányadó volt. Ez azt jelentette, hogy magasabb életkorhoz járt a magasabb beosztás és nagyobb fizetés, vagyis a nagy szervezetek – főként pedig a közhivatalok – hierarchiája az idősebb és tapasztaltabb alkalmazottaknak kedvezett. A fiataloknak évtizedeken át kellett végigjárniuk a „számárlétrát”, s csakis így juthattak felsőbb pozícióba és magasabb jövedelemhez.

A radikálisabb 68-as fiatalok tehát a személyiség szabadságát állították élesen szembe egyrészt a társas világ, főleg a családok tekintélyelvű szellemiségével, másrészt pedig a társadalmi struktúra kényszereivel. Nézeteiket nagyban befolyásolták a kritikai szociológia, főleg a „frankfurti iskola” tagjainak művei. Például ekkoriban vált igen népszerűvé az „*Autoritarian Personality*” („*Tekintélyelvű személyiség*”) című, eredetileg 1950-ben publikált könyv. T. W. Adorno és szerzőtársai ebben a tanulmányban abból indultak ki, hogy a modernizáció nyomán az egyének mindinkább kiszolgáltatottá válnak, hiszen sorsuk mindinkább rajtuk kívül lévő, döntéseiktől független, általuk nem befolyásolható erőktől, intézményektől, folyamatoktól függ. De a modern társadalmak arra készítetik az embereket, hogy akarják elfogadni a függést, s hogy törekedjenek önkéntesen alávetni magukat. Ennek megfelelően így foglalható össze a „tekintélyelvűség” tünetcsoportja: „Az egyén csak úgy tudja elérni társadalmi beilleszkedését, hogy örömet leli az engedelmisségben és az alárendelődésben” (Adorno 1980, 247).

A tekintély kritikája rendkívül alkalmas tárgyat nyújtott arra, hogy a fiatalok a köz- és magánélet, társadalmi és családi viszonyok egységében fogalmazhassák meg szempontjaikat és eszméiket. Az általuk kifejezett korszellem adott hátteret a kritikai szociológia és szociálpszichológia új tájékozódási irányainak. De ez a korszellem a gyakorlatban, a fiatalok társkapcsolataiban, szervezeti életében és mozgalmaiban is kísérletezésre ösztönzött. Egyre-másra alakultak tekintélyellenes klubok és kommunák, óvodák és iskolák. Megújultak a művészetek, s próbálták megváltoztatni az alkotókra és befogadókra szétvált kulturális szerkezeteket.

A 68-as mozgalmak mintha egy ideig elhomályosították volna azokat a fontos, de lassabban, hosszabb távon érvényesülő változásokat, amelyek a 20. században a családokban és gyereknevelési szervezetekben mentek végbe. A legtöbb országban felemelték a tankötelezettségi életkort, és a nevelés demokratikus szellemét hirdették az iskolák is. Fokozatosan népszerűvé váltak a modern fejlődépszichológia, például J. Piaget és iskolája eredményei, illetve a gyerekközpontú pedagógia ezen alapuló elvei és módszerei. Pedagógusok és szülők egyre inkább fogékonyak lettek kicsik és nagyobbak életkori sajátosságaira. *A szülők újabb nemzedékei toleránsabban viselték a vitákat, gyerekeik ellenkezését.* Liberálisabb lett a serdülők szexuális érintkezésének elfogadása.

A 60-as évektől elterjedő orális fogamzásgátlók megszabadították férfiak és nők új nemzedékeit a terhesség sorsszerű vállalásától, és növelték személyes felelősségüket döntéseikért. A nemzés és gyereknevelés a legtöbb nő számára így vált tudatos döntés eredményévé, és ezáltal lett széles körben tervezhető. Ezzel függött össze a nemi („gender”) szerepek és a párkapcsolatok megváltozása. Mind több fiatal asszony és anya vállalt munkát vagy tanult tovább, a fiatal apák közül pedig egyre többen gondozták kisgyerekeiket.

De nemcsak a magánélet világát akarták megváltoztatni a fiatalok. A 60-as évek vége azért jelent újabb kezdetet, mert az ifjúság más értékeket és magatartásszabályokat kezdett követni, mint szüleik, s más formákat talált gondolatai és érzékesei kifejezésére, mint amilyen az idősebbeké volt. A szülők Nyugaton még a fogyasztói társadalom ígézetében alapítottak családot. Történelmileg példátlan gyarapodás ment végbe a 68-as nemzedék gyermekkorában. Most pedig e nemzedék sok tagja a *nonkonformizmus* és *spontaneitás* kultuszával törekedett szembeszállni az áruviszonyok uralmával Nyugaton, a bürokratikus szocializmus gépezetével Keleten. Az újbaldali ifjúság úgy ítélte meg, hogy mindkét rendszerben az „*elidegenedés*” Marx által leírt erői uralkodnak: a fogyasztásra és gyarapodásra irányuló szükségletek manipuláltak, ezek elnyomják a kreativitás és önkifejezés igazi vágyait, a bürokratikus uralom pedig kiüresíti a közéletet. Ezért sorvadnak el a közösségek, ezért válnak „egy dimenzióssá” az emberek (Marcuse 1990).

Mindezzel szemben azt hirdették a hatvannyolcasok, hogy új rendszerekre, új kultúrára és új életformákra van szükség. A diáklázadások közvetlenül a túlszűfolt tantermek és laboratóriumok, a rossz kollégiumok és hiányos könyvtárak, a diákoktól elzárkózó professzorok, a gépiesen egyhangú oktatás ellen irányultak, de a fiatalok nemcsak új felsőoktatást, hanem egyúttal új közéletet követeltek, és új magatartásformákat kultiváltak „direkt akcióik” és ülösstrájkjaik során, bojkottjaik és gyakori demonstrációik alkalmával, jelszavaikkal és dalaikkal.

„Meneteljünk keresztül az intézményeken!” („Marsch durch die Institutionen”) hirdette meg a célt Rudi Dutschke, az új baloldal egyik vezető személyisége. Ez nem sikerült, de a „beatkorszak” és a diákmozgalmak mégis átalakították a fiatalságot és a kultúrát. A 70-es években R. Inglehart kutatásai szerint „csendes forradalom” ment végbe, s ennek során „posztmaterialista” értékek kerültek előtérbe a korábbi nemzedékek anyagiassá jellegű értékeivel és szemben (Inglehart 1977). A fiatalok számára már nem a kemény munka, a versenyben aratott győzelem és a fogyasztás lett a legfontosabb, hanem az önkifejezés, az élmények és a közösség értékei. Sokan vitatták és vitatják ma is e kutatás eredményeit, de az kétségtelen, hogy a 60-as évek új kultúrájának hatása maradandó lett. Megfigyelhető volt ez a zenében és a vizuális művészetekben, a nyelvhasználatban és párkapcsolatokban.

Aztán az 1970-es, főként pedig az 1980-as évektől felerősödtek azok a hangok, amelyek anarchiával és káros értékvesztéssel vádolták a beatkorszak „nagy nemzedékét”. Azt vetették a szemére, hogy a mértéktelen tolerancia devianciákhoz és rendetlenséghez vezet. Az *új-konzervatív kritikák* szerint stabil értékek, rend és tekintély nélkül elvész az emberi törekvések

értelme. A túlzottnak mondott szabadosság ellen az örök erkölcsösséget, a vallás erejét, a „családi értékeket” és „az erős apa” kultuszát főként az Egyesült Államokban hirdették meg, de Európában és Magyarországon is elterjedtek a familizmus különféle változatai (Dupcsik-Tóth 2008).

Közben viszont, az 1970-es évek második felétől, újabb korszak kezdődött a fejlett országok gazdaságában és társadalmában.

A posztadoleszcensek új világa

1973-ban az energiaárak hirtelen emelkedése, az ún. „olajválság” megtörte az ipari társadalmak fejlődését. A 80-as évektől éles irányváltás történt a nyugati országok gazdaságpolitikájában: a keynesiánus elveket és módszereket neoliberais politikával kezdték felváltani. Multinacionális vállalatok alakultak, ezek uralták és uralják a világpiacot. Tartósan munkanélkülivé vált a népesség – s benne a fiatalok⁴ – kisebb-nagyobb hányada.

Közben véget ért a hidegháború. 1989-től megbuktak a szocialista rendszerek, megszűnt a Szovjetunió, egyesült a két Németország. A kisebb közép- és kelet-európai országok tagjai lettek a NATO-nak, majd az Európai Uniónak, és próbálnak azóta is felzárkózni a nyugati centrumokhoz. Aztán 2008-ban újabb világ gazdasági válság következett, s ez jelenleg is tart. A fiatalok és a nemzedéki konfliktusok mai képét ilyen gazdasági és politikai háttér előtt kell vázolni.

Először is a *népesedési változásokra*, a „*második demográfiai átmenetre*” és az *új életformákra kell utalni* (Van de Kaa 1987). A 20. század utolsó harmadának Európájában már visszaszorultak a veszélyes járványok, csökkent a csecsemőkori és gyerekkori halandóság, de csökkent a termékenység is, viszont a természetes szaporulat helyett népességfogyás figyelhető meg. Magasabb lett az átlagos életkor, tovább élnek az emberek, öregszik a népesség, viszont sok család (főleg Észak-Európában) már négy nemzedék tagjaiból áll. Terjed az abortusz, és egyre többen vannak azok, akik nem vállalnak gyereket. Első gyermeküket viszont később szülik meg a nők. Sok a válás, és mind gyakoribb, hogy a szülők egymástól külön élve nevelik gyermeküket.

Ehhez járul a biológiai és társadalmi akceleráció: a gyerekkor hamarabb ér véget, az ifjúkor korábbi években kezdődik és tovább tart. A posztindusztriális társadalmakban tehát átalakult az emberek életútja, s benne a fiatalok életszakasza is. Szociológusok és demográfusok közül többen írnak arról, hogy a 20. század végén standardizált életútmodell helyébe de-standardizált változatok kerültek (Brückner–Mayer 2004). E folyamatok eredményeként új (a szakirodalomban „*differenciálódott*”-nak, illetve „*nem-sztenderd*”-nek nevezett) életútminták terjedtek el. U. Beck szerint az életútbeli kombinációs lehetőségekből jön létre a „*barkácsolt életút*” (Beck 2003, 245). *Melyek a kamaszkort elhagyó, de felnőtté válásig sokáig halasztó „posztadoleszcensek” életének legfontosabb új vonásai?*

- Az iskolarendszer expanziója nyomán a *tanulás időszaka megnyúlt*, kitolódott.
- *Meglazultak a tanulás, a munka, a párkapcsolatok és a családi élet közötti összefüggések* szálai. Nem úgy időzíti a legtöbb fiatal a tanulmányok befejezését és a munkavállalás, illetve állandó jövedelemszerzés megkezdését, a tartós párkapcsolat kialakítását,

⁴ G. Esping-Andersen számításai szerint az 1990-es években a munkanélküliség a 30 év alatti fiatalok körében a 30–64 év közötti munkavállalókhöz viszonyítva kétszeres volt Kanadában, Nagy Britanniában, Hollandiában, Svédországban, közel háromszoros az USA-ban és majdnem négyszeres Olaszországban (Esping-Andersen, 1999). Magyarországon is igen magas a fiatalok munkanélkülisége. Például a 25–29 év közöttiek foglalkoztatási rátája 66–67% körül volt 2010-ben (KSH, 2011). A munkanélküliek között legnagyobb arányban az alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen fiatalok vannak. De növekszik a diplomások munkanélkülisége is.

házasságkötést és családalapítást, mint ahogyan a szülei, s főleg nagyszülei tették még az ipari társadalmak korában (Wyn–Dwyer 2006; Kabai 2005).

- *A pályaválasztási és a párválasztási döntések nem véglegesek*, a partnerek, lakó- és munkahelyek, életmódok többször változnak.
- Ezáltal a felnőtté válás menete egyre bizonytalanabbá vált.

Mindez nagy erővel hat a fiatalok és idősebbek mai nemzedékének kapcsolataira. Milyenek ezek a kapcsolatok?

Korábban utaltam már a *családi nevelés* változására. A mai szülők a régebbieknél kevésbé tudják ellenőrizni gyerekeik életét. Kevesebbet tudnak például arról, hogy hol, kivel és hogyan töltik szabadidejüket. Pedig a fiatalok közül sokan élnek hosszabb ideig együtt, közös lakásban szüleikkel. De az évek múlásával a szülők egyre inkább elfogadják gyerekeik autonómiáját. Sok helyen igyekeznek számottevő kölcsönös szabadságot kialakítani egymástól. Így aztán telítve lesznek ambivalenciákkal a nemzedékek közötti családi kapcsolatok (Pillemer–Lüscher 2004).

Az *elköltözés* tervezett idejét kitolták a fiatalok újabb nemzedékei Európa több régiójában. Ez főként a déli országokban van így, de Magyarországon is (Bognár 2007). De szülők és gyerekek bizalmas, intim kapcsolata az elköltözés után is fennmaradhat. A modern kommunikációs eszközök megkönnyítik a gyakori érintkezést. Családszociológusok „multilokális több generációs család”-ról írnak (Bertram 2000, 331). Előfordul az is, hogy válás után vagy szétköltözést követően a fiatalok visszaköltöznek a szülői házba.

Szüleik és rokonaik sokban segítik a mai fiatalok nagy hányadát, s az idősebbek közül is sokan számíthatnak a fiatalok támogatására (Gál 2003). Vannak domináns irányok a segítség fajtái szerint, s nem véletlen, hogy a pénzügyi támogatás főként az idősebbektől áramlik a fiatalabbak felé.

Összességében a szülők nemzedéke ad többet. Egy közelmúltban végzett felmérés szerint a huszonéves gyerekek háztartásai négyszer annyit kapnak szüleiktől, mint amennyit adnak nekik. De a pénzbeli támogatások mellett a segítségnyújtás más formái is fontosak. Például a saját háztartással rendelkező magyar huszonévesek 65 százalékának segítettek szülei valamilyen javító-szerelő munka elvégzésével, 45 százalékának a gyermekellátásban, 28 százalékának háztartási munkában. A másik irányban, a gyerekek által nyújtott támogatások módjában főként háztartási tevékenységeket és a mezőgazdasági munkákban való segítségnyújtást jegyezték fel a KSH vizsgálatában (Kacsuk 2004). Hasonló eredményekre jutottak például Németországban (Motel–Szydlik 1999).

Sok fiatal azonban nem tud érdemleges segítséget, például lakásszerzéshez szükséges pénzbeli támogatást kapni szüleitől vagy más rokonaitól. A posztindusztriális társadalmakban nagyobbak és nyíltabbak lettek a *tízen- és huszonévesek egyenlőtlenségei*: a fiatalok leghátrányosabb csoportjainak tagjai nem tanulnak, és nincs sem szakképzettségük, sem munkahelyük. Közéjük tartozik a leszakadó rétegek, a mélyszegénységben élők ifjabb nemzedéke, a szakma nélküli szülők gyerekeinek többsége, etnikai és vallási kisebbségek tagjai s azok a fiatalok, akiknek szülei vagy nagyszülei bevándorlók voltak, s nem tudtak integrálódni.⁵ Más, inkább a középosztályokhoz és a felső rétegekhez tartozó fiatalok viszont egymás után szereznek különféle képzettségeket, s ez is növeli az esélyüket arra, hogy munkához jussanak. De az Európai Unió 27 államában a 25 év alattiak munkanélküliségi aránya összességében 20,6 százalék volt 2010 elején.⁶

5 A magyarországi helyzetről részletesen lásd Laki László és Szabó Andrea jelen tanulmánykötetben közölt írását.

6 Forrás: http://ec.europa.eu/youth/news/news1738_en.htm).

Az 1970-es évek végétől a népesedési és gazdasági változások mellett átalakult a korszellem is, és ennek egyik összetevőjeként új vonásokat lehetett megfigyelni a fiatalok mentalitásában.

Ilyen vonás a *korai fogyasztói önállóság*. Jó példa erre, hogy az utóbbi évtizedekben egyre több gyereknek lett saját szobája. A „gyerekszoba” a huszadik században sokáig a „jól nevelt-ség” kritériumának számított, és azt tanúsította, hogy valaki „úri” gyerek, tehát a magasabb társadalmi körökhöz tartozik. Ma viszont a saját szoba és a saját mobiltelefon, tv- és hifi-készülék, számítógép birtoklása sokkal szélesebb körben szimbolizálja a társadalmi státuszt.

A mai gyerekek fiatalabb korban dönthetnek önállóan szabad idejükről. Arról, hogy kivel és hol töltik az estéiket, s hogy hány órákor érkeznek haza. Régebben a szülők sokkal hamarabb engedélyeztek ilyen szabadságot a férfiaknak, mint a nőknek. A szexuális forradalom hatására az 1970-es évektől jelentősen csökkent ez a különbség. Hamarabb lesznek önálló vásárlók, hamarabb vezetnek autót, hamarabb utaznak szülők nélkül nemcsak a férfiak, hanem a nők is.

A fiatalok értékrendjének egyik erős szervező elve lett az *individualizmus és karriervágy* (Szalai 2011). H. Sas Judit nyolcszáz, 14–18 éves, nyolcadikos, illetve érettségi előtt álló fiatal értékrendjét vizsgálta előbb az 1970-es évek végén, majd pedig az 1990-es évek végén. Eredményei arra vallanak, hogy amíg a korábbi nemzedék terveinek középpontjában a családi élet állt, addig a jelenkori fiatalok elsősorban pályaterveken, főként értékes diplomák megszerzésén gondolkodnak jövőjüket tervezve (H. Sas 2002).

A fiatalok párkapcsolatai is megváltoztak. Szabadabbak lettek, hosszabb ideig próbálkoznak párválasztással, gyakoribb a partnercsere, és növekszik az egyedül élők („szinglik”) száma (Utasi 2004). Kevesebben és később házasodnak a fiatalok, növekszik viszont a házasságon kívül együtt élők és a tőlük született gyerekek száma.

Ezek a változások is összefüggnek az új értékekkel és azzal, ahogyan módosultak a személyközi kapcsolatok. A mobiltelefonok és az internet korában *egyre sűrűbb lesz a fiatalok kapcsolathálózata. De közben kerülik a tartós elköteleződést, az olyan kötelezéseket, amelyek felbomlaszthatják énjük mélyebb szerkezeteit* (Du Bois 1998).

Az individualizmusnak tehát két arca van, s ezeket U. Beck rajzolta meg legélesebben (Beck 2003). Az ő értelmezése szerint az individualizmus szabadságra serkent a kényszer-integrációval szemben, de megfoszt a közösségtől. Egyéni ítéletre, ízlésre, önálló döntésekre készítet, de elkülönít azoktól, akik fontosak lennének az egyén számára, s akikre számíthatna örömeiben és bajában. Sok mindentől, amit szülei vagy nagyszülei még korlátnak és kötöttségnek éreztek, a mai fiatal már megszabadult. Közben azonban erősebben érzi a kényszereket (például a foglalkoztatásban) és bizonytalanabb helyzetekben él (lakóhelyén, munkahelyén, párkapcsolataiban), mint a régi nemzedékek tagjai. „Az egyén úgy tudja, hogy a maga ura, miközben divatok, viszonyok, konjunktúrák és piacok játékszerévé válik.” (Beck 2003, 239)

Az *individualizmus terjedésével párhuzamosan csökkent a fiatalok politikai érdeklődése és aktivitása szerte a világon* (Brown–Larson–Saraswathi 2002). Tiltakozások persze előfordultak az elmúlt évtizedekben is. Emlékezetes például az autókat égető franciaországi fiatalok 2006-ban kitört lázadása. De – az idősebbekhez hasonlóan – a fiatalok többsége is elfordult a hagyományos politikától, tehát a tömegpártoktól és szakszervezetektől, a pártok ifjúsági szervezeteitől, az állami rendezvényektől, a 20. századi politikai ideológiáktól. Sokkal ritkábbak a diákmozgalmak is. Az európai országok kormányainak az 1990-as évektől szinte ellenállás nélkül sikerült keresztülvinniük olyan intézkedéseket, amelyekkel csökkentették a diákoknak nyújtandó állami ösztöndíjakat, a fiatalok lakástámogatását, szociális juttatásait. Mindezt csakis az érdekszervezetek gyengesége, a fiatalok politikai bénultsága okozhatta.⁷

7 A magyarországi helyzetről részletesen lásd Szabó Andrea és Kern Tamás jelen tanulmánykötetben közölt írását.

A szóban forgó folyamat összefügg az értékek és perspektívák változásával, illetve az uralkodó szellemi áramlatokkal. Ezek közül nagy hatással van az ifúságra például a környezetvédelem vagy a kisebbségek védelme. Valószínűleg a *zöldeké* a legfontosabb új mozgalom és teória a fejlett világban a 70-es évek óta. Az ő felismerésük lényege, hogy a természeti környezetet nem kizsákmányolni, hanem óvni kell a jövő nemzedékeinek érdekében. E gondolkodásmód hatására váltak érzékenyebbé az – egyébként a politikailag szkeptikus – fiatalok is a környezeti veszélyekre és új, környezetkímélő anyagokra, technológiákra.

A világnézeti, közéleti és politikai irányok közül a szocializmus és az egykori új-baloldal erősen visszaszorult, az újkonzervatív világnézet viszont előretört. A „kemény nevelés” és „kemény munka” követelése azonban együtt járt a vallási megújódás különböző trendjeivel és mozgalmával.

A *szélsőjobb* előretörését is a szóban forgó változások kontextusában kell értelmezni. A 80-as évek óta gomba módra szaporodtak az olyan kulturális csoportok, hagyományörző mozgalmak, politikai pártok, sőt, fél-katonai szervezetek, amelyek dicsőítik az erőt, a faji erényeket, a nemzeti hagyományokat és értékeket vagy az igaz hitet, s egyúttal támadják a kozmopolitizmust és a globalizációt, illetve a bevándorlókat vagy/és a nemzeti, etnikai kisebbségeket. Az ilyen szervezetek főként a fiatalok közül szereztek támogatókat és követőket.

Korábban a modernség és haladás jegyében tiltakoztak a fiatalok a régi szokások, a beidegződött ósdi hagyományok ellen. Manapság viszont identitásukat keresik, és a hagyományokból, a vallásból, a családi múltból próbál energiát meríteni sok fiatal. Közben pedig valóság lett az, amit évtizedekig el sem lehetett képzelni: a 20. század végétől újra etnikai, vallási, nemzeti háborúk pusztítottak Európában és Európa határain. Az a korszellem, amiben az ezredforduló fiataljai élnek, már nem a haladás értékeiből és érvényéből fogant.

De a perspektívák eltolódása nem egyenes vonalú és egyetlen irányú folyamat. A mai korszellem nagyra értékeli az önkifejezést, a spontaneitást, a megjelenítés autentikusságát és stílusát. De nem utasítja el a kapitalizmust és a tömegkultúrát. A kultúra más területein és a hétköznapi magatartások világán is változtattak a fiatalok. Amit az idősebbek különválasztottak – például a magas kultúra értékeit a tömegkultúrától – azt sok esetben áthidalhatóvá tette az új nemzedék szellemisége. S megfigyelhető, hogy a fiatalok szokásaiban és terveiben is fontossá váltak az élmények. Sokan vannak, akiknek egész életstílusára rányomja bélyegét az, amit G. Schulze esztétizálódásának nevez (Schulze 1992).

Közben pedig a privatizáció és a neoliberális gazdaságpolitika nyomán megfigyelhető lett az áruviszonyok fokozott behatolása olyan területekre (oktatás, gyógyítás, tömegsport stb.), amelyeket korábban inkább a jóléti politika szempontjai és az újraelosztás szabályoztak. A globalizált piacok sokak szerint *globális ifúsági kultúrát* alakítottak ki. Főként a diákok öltözködése, hajviselete, zenei ízlése követ globális mintákat, és ugyancsak globálisan terjedt el a számítógépek, az internet és más kommunikációs eszközök használata. Persze itt is erős egyenlőtlenségeket találni a fiatalok nemzedékén belül, de tagadhatatlan, hogy a legszegényebb fiatalokhoz is a kultúra globalizált formái, sztenderdjei jutnak el tv- és rádió csatornákból, a nyilvánosság színtereiből, az utcákról, hirdetésekből és kirakatokból.

Így keverednek posztmodern kultúrává inkohereus szellemi tartalmak és formák. Eközben pedig tovább gyengül a tudományok hatalmába és feltétlen értékébe vetett hit. S ezzel még bizonytalanabbá válik az általános műveltség értelme. Az új évezredben tovább gyorsul a tudomány és technika fejlesztése, illetve a régi eszközök és ismeretek avulása. *Az új gazdaság követelményei fokozatosan leértékelték az idősebbek tapasztalatait, és felértékelték a fiatalok készségeit, tudását.* Mindinkább versenytársak lettek idősek és fiatalok, s ez érvénytelenítette az egyértelmű életkori sorrend, a szenioritás elvét.

Az új nemzedéknek már „élethosszig” tartó tanulásra van szüksége. Mindeközben folytatódik az iskolarendszer expanziója, és romlik az oktatás, illetve az iskolai tudás színvonala. Ez erősen érezhető Magyarországon is, ahol sok gyerektől válnak meg funkcionális analfabétaként általános iskolák, sőt, egyes középiskolák is. A felsőoktatás pedig – amelynek diplomái már nem ígérenek megfelelő állást – parkolópálya lett sok posztadoleszcens számára, akik így próbálják elodázní a munkanélküliséget szerte a fejlett országokban.

Az eddig – nagyon is töredékesen – vázolt folyamatok együttesen jelzik, mennyire alaposan változtak meg értékek és életviszonyok a nemzedékek életében. A jelenkor huszonevesei olyan környezetben nőttek fel, ahol legfeltűnőbbnek talán a tájékozódás, a nyelvhasználat, az ismeretek és a tudás megszerzésének újdonságait találjuk. A sokféle, jól ismert újdonság közül hadd emlékeztessék példaként arra, hogy 1991-ben létrehozták a www-t, a világhálót, és vele a kommunikáció és ismeretszerzés „globális faluját”. Nem látni még világosan, milyen lesz az a kultúra, amit a fiatalok most kezdenek kialakítani. De az internet világa is azt tanúsítja, hogy nemcsak eszközök és technikák újultak meg, hanem tudástartalmak és közismereti modellek, illetve azok az előfeltevések és sztemderdek, amelyek a kultúra egészére s vele a nemzedékek egymásutánjára vonatkoznak.

Irodalom

- ADORNO, THEODOR W. – FRENKEL-BRUNSWIK, ELSE – LEVINSON, DANIEL – NEVITT SANFORD (1980): *The Authoritarian Personality*, Studies in Prejudice Series, Volume 1. New York: Harper & Row.
- BECK, ULRICH (2003): *A kockázat-társadalom*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- BERGMANN, UWE – DÜTSCHKE, RUDI – LEFÈVRE, WOLFGANG – RABEHL, BERND (1968): *Rebellion der Studenten oder die Neue Opposition*. Hamburg, Rowohlt.
- BERTRAM, HANS (1978): *Gesellschaft, Familie und moralisches Urteil*. Weinheim – Basel, Beltz.
- BERTRAM, HANS (2000): „Arbeit, Familie und Bindungen.” In: Kocka, Jürgen – Offe, Claus (hrsg): *Geschichte und Zukunft der Arbeit*. Frankfurt am M. Campus, 308–342. p.
- BOGNÁR VIRÁG (2007): „Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdetei.” In: Somlai Péter (szerk.): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág, 45–80. p.
- BROWN, BRADFORD B. – LARSON, R. W. – SARASWATHI, T. S. (2002) (eds.): *The World's Youth. Adolescence in Eight Regions of the Globe*. Cambridge Univ. Press.
- BRÜCKNER, HANNAH – MAYER, KARL ULRICH (2005): „The De-Standardization of the Life Course: What It Might Mean and if it Means Anything whether it Actually Took Place.” In: R. Macmillan (ed.): *The Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* (Vol. 9. pp. 27–54). Amsterdam et al.: JAI Elsevier.
- DU BOIS-REYMOND, M. (1998): „I don't want to commit myself yet: young people's life concepts.” *„Journal of Youth Studies”* 1 (I). 63–79.
- DUDEK, PETER (1993): „Geschichte der Jugend.” In: Krüger (Hrsg): *Handbuch der Jugendforschung*. Opladen, Leske und Budrich, 305–331. p.
- DUPCSIK CSABA – TÓTH OLGA (2008): „Feminizmus helyett familizmus.” In: „Demográfia”, 4. sz. 307–328. p.
- ESPING-ANDERSEN, GÖSTA (1999): *Social Foundation of Postindustrial Economies*. Oxford. University Press.

- FEUER, LEWIS S. (1969): *THE CONFLICT OF GENERATIONS*. New York – London, Basic books.
- GÁL RÓBERT IVÁN (2003): *Apák és férfiak és unokák. Jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között*. Budapest. Osiris.
- GILLIS, JOHN R. (1974): *Youth and History*. New York – London, Academic Press.
- H. SAS JUDIT (2002): „Egy napom tíz év múlva”. *Educatio*, 3. sz. 365–383. p.
- INGLEHART, RONALD (1977): *The Silent Revolution*. Princeton.
- KABAI IMRE (2005): *Társadalmi rétegződés és életesemények*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- KACSUK ZOLTÁN (2004) (szerk.): *Fiatalok a felnőtté válás küszöbén*. Budapest. KSH.
- KSH (2011) *Gyorstájékoztató. Foglalkoztatottság és munkanélküliség*. 2010. december – 2011. február.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA (2011) „Szempontok az ifjúsági folyamatok értelmezéséhez.” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- MANNHEIM, KARL (2000) [1928]: A nemzedékek problémája. In: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest. Osiris, 201–254. p.
- MARCUSE, HERBERT (1990): *Az egydimenziós ember*. Budapest, Kossuth.
- MOTEL, ANDREAS – SZYDLIK, MARC (1999): „Private Transfers zwischen Generationen.” *„Zeitschrift für Soziologie”* 28. Heft 1. 3–22. p.
- NORA, PIERRE (2010): *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág.
- PARSONS, TALCOTT – BALES, R. F. (1955): *Family Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Free Press.
- PATAKI FERENC (2005): *A Nékosz-legenda*. Budapest. Osiris.
- PILLEMER, KARL – LÜSCHER, K. (eds.) (2004): *Intergenerational ambivalence: new perspectives on parent-child relations in later life*. Elsevier.
- SCHELSKY, HELMUT (1957): *Die skeptische Generation*. Düsseldorf-Köln, Eugen Diedrichs Verlag.
- SCHULZE, GERHARD (1992): *Die Erlebnisgesellschaft*. Frankfurt/New York, Campus.
- SOMLAI PÉTER (2010): „Változó ifjúság.” *Educatio*, XIX. 2. sz. (2010. nyár) 175–190. p.
- SOMLAI PÉTER (2011): „Férfiak és apák.” In: Géczi János – Makai Péter (szerk.): *Utánad olvasó! A 70 éves Kamarás István tiszteletére*. Veszprém, Pannon Egyetem. 111–120. p.
- SZABÓ ANDREA – KERN TAMÁS (2011): „A magyar fiatalok politikai aktivitása.” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- SZALAI ERZSÉBET (2011): *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum.
- TÓTH OLGA (2002): „Kamaszkor után.” *Fordulópont*, 16. sz. 24–30. p.
- UTASI ÁGNES (2004): *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- VAN DE KAA, DICK (1987): „The Second Demographic Transition.” *„Population Bulletin”*, 42 (1): 3–57. p.
- WYN, JOHANNA – PETER DWYER (2006): „Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában.” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Szeged, Belvedere, 249–268. p.

Szabó Andrea – Kern Tamás

A MAGYAR FIATALOK POLITIKAI AKTIVITÁSA

Előzmények, az ifjúság politikai szocializációjának¹ jellegzetességei a rendszertranszformációt megelőzően és azt követően

*A Kádár-korszak hagyatéka –
kontinuum elemek az ifjúság szocializációs mintázataiban*

Mára már közhelynek számít a társadalomtudományok világában, hogy nem beszélhetünk csak úgy „általában” politikai szocializációról, mint valami univerzális jelenségről, hanem csak konkrét politikai, társadalmi és gazdasági rendszerek viszonyai között zajló szocializációról lehet beszélni. Ebből következően a szocialista, diktatórikus viszonyok között zajló szocializáció a szocialista politikai rendszerek következménye és konstitutív eleme volt. Ez a politikai szisztéma a rendszer logikájának megfelelő diktatórikus jellegű szocializációt működtette (Szabó Miklós 2001).

A monopolisztikus, egypárti keretek között rendeződött hatalmi intézmények arra törekedtek, hogy a politikán kívüli világ (jog, tudomány, kultúra, gazdaság stb.) minél nagyobb részét minél jelentősebb politikai ellenőrzés és irányítás alá vonják. A diktatórikus logikából következően ez alól nem jelentett kivételt a magánszféra (család) sem, ahol a szocializációnak talán legrelevánsabb folyamatai zajlottak. A magánszférába történő beavatkozás kitüntetett tárgyává vált a politikai szocializáció, amelytől a rendszer fenntartói a szisztéma generációkon átörökölték elfogadását és támogatását remélték. A szándékolt elsődleges cél az alattvalói státus elfogadtatása, ezáltal a magyar társadalom depolitizálása lett.

Rá kell mutatnunk ugyanakkor arra is, hogy a Kádár-korszak politikai szocializációjának legszembevetőbb jellegzetessége a hazugságon alapuló kettősség (Szabó Miklós 2001, 259). Élesen kettévált ugyanis a felülről lefelé irányuló, erősen központosított, meghatározó szocializációs ágensek (pl. iskola, ifjúsági szervezetek, hadsereg, tömegkommunikáció stb.) bevonásával biztosított direkt szocializációs mechanizmus, illetve a privát sféra alulról építkező, spontán, gyakran indirekt szocializációs folyamata. Ezt a spontán, részben a rendszer által ellenőrizetlen szocializációt elsősorban a család (és részben a kortárs csoport) biztosította.

Szabó Ildikó megkerülhetetlen munkájában (Szabó I. 1991) a család Kádár-korszak alatti szocializációs stratégiáját vizsgálva két jellegzetességre hívta fel a figyelmet: (1) a politikától való távolságtartásra, illetve (2) a politikai konfliktusok elkerülésének szándékára. Ezen stratégiák lényegét Szabó abban ragadta meg, hogy a családok elsődleges feladatává vált a privát élet védelmének biztosítása, az autonómiák oly módon történő kialakítása, amelynek nem részese többé a politikum világa.

¹ Szocializációnak azt a folyamatot tekintjük, amelyben az egyén tudásra, képességekre tesz szert, és amely alkalmassá teszi arra, hogy társadalom tagjává váljon. E folyamat során az egyén megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítani az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat (Bagdy 1994).

A következmények tragikusak, mi több, még ma is hatással bírnak a magyar politikai kultúrára és a szocializációs folyamatokra:

- A családi nyilvánosság szerkezetének megváltozása. A szülők vagy kizárták a politikálásból a gyermekeket, vagy bevonták ugyan őket „az igazság világába”, ám egyúttal felhívták a figyelmüket arra, hogy a családban elhangzottak nem képezhetik részét a külső, a privát szférát elhagyó kommunikációnak.
- Konfliktusmentes viszony kialakítása a politikai hatalommal. A stratégiának köszönhetően a politikai értékek átadása ennek rendelődtött alá, így a konformizmus tűnt a legjárhatóbb útnak.

E két hatás eredője:

1. A gyermek a családtól leginkább a politikához való passzív viszonyt tanulja meg, illetve a privátszféra depolitizáltságának a fenntartására való törekvést.²
2. A fiatalokban a szocializációjuk során nem alakul ki a politikai részvétel igénye.
3. A családok, illetve a szülők azáltal, hogy visszafogják a tudatos politikai szocializációs tevékenységüket, tulajdonképpen magukra hagyják a következő generációkat a politika világában való eligazodásban.
4. A családi szocializáció megerősítheti a fiatalokban azt a tapasztalatot, hogy a politika független a mindennapoktól, továbbá azt, hogy az érdekérvényesítésnek az egyéni útját kell keresni, illetve bejárni.

Nyilvánvaló, hogy a Kádár-korszak nemcsak a családi szocializációra nyomta rá a bélyegét. Boros László és Kéri László a nyolcvanas évek magyar fiataljainak formális politikai szocializációját vizsgálva megállapították, hogy az négy fontos jellegzetesség mentén írható le Boros–Kéri 1984):

1. kitolódó szocializáció. A fiatalkori életszakasz kitolódása, vagyis egy olyan életkori időszak létrejött, amelyben egyidejűleg több szerepet is kell átélni, és amelynek tartós fenntartása csak nagy nehézségek árán képzelhető el. Ez kedvez a „nemzedéki gették”, azaz olyan szubkultúrák stabilizálódásának, amelyeket a fiatalok elemei önvédelmi eszközül használnak, hiszen 18 évesen felnőtt állampolgárok lesznek, de a pályakezdés elhúzódó problémái során mégis azt érzik, hogy sok szálon függnék a szüleiktől, az idősebb nemzedéktől. Az intézményes nevelés révén már egész fiatalon felvértezik őket az elemi politikai-közösségi ismeretekkel, de a társadalom valójában tényleges beleszólást és tényleges részvételt nem enged a fiatalok számára;
2. az időben távolodó politikai rendszer élménye. Súlyos generációs feszültségek halmozódnak fel az idősebb és a fiatalabb nemzedékek között a generációváltás elmaradása miatt.
3. a formális megerősítések rendszerré szerveződése. Az intézményes politikai szocializáció (nevelés) az elvont politikai rendszer egészéhez szocializál. „...a szocializációs törekvések elsősorban arra irányulnak, hogy a *nagypolitikáról* legyen pontos képe az embereknek, abban akarjon részt venni és eligazodni (kiemelés a szerzőktől).” (Boros–Kéri 1984, 190) Ennek pedig olyan következményei vannak, hogy a mikroszinten megélt világ politikai konfliktusait a szándékolt szocializáció esz-

² Szabó Ildikó a nyolcvanas években végzett kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a magyar fiatalok politika iránti érdeklődése a vizsgált időszak alatt meglehetősen visszafogott. Megállapítja, hogy amíg a magyar fiataloknak csak mintegy 12 százalékát érdekli nagyon a politika világa, addig a francia fiatalok körében ez a politika iránti kitüntetett érdeklődés 32 százalékos szinten áll (Szabó Ildikó 1991, 87–90).

köztárával, mintáival és gondolkodási sémáival nem tudják a fiatalok feldolgozni. Vagyis a mindennapi események értelmezése a mikrokörnyezet segítségével zajlik, a társadalmi-politikai környezet egészének értelmezése viszont a direkt szocializációs közvetítők értékei segítségével oldódik meg.

4. a generációs ellentmondások. Ugyanazt a társadalmi történetet a különböző nemzedékek másként élik meg és értelmezik.

E négy jellegzetesség következménye

- a.) az egyéni autonómia felértékelődése, ami a társadalmi-politikai részvételtől való elfordulással jár együtt, a jövőt már 1983-ban is a személyes boldogulás keretei között tudták értelmezni a fiatalok. Mindez formálisan a fiatalok különböző hivatalos szervezeti formáktól való tartózkodó magatartásában nyilvánul meg. Kéri László egy későbbi, még szintén a nyolcvanas évek politikai szocializációját elemző munkájában már egyenesen az ifjúság növekvő mértékű politikai passzivitásáról beszél, aminek a hátterében a szocializációs folyamatokat közvetítő intézmények csökkenő teherbíró képessége áll (Kéri 1989, 80).
- b.) minden kívülről kapott, kényszer kollektívával szembeni bizalmatlanság (különösen a politikai szervezetektől), és ezzel párhuzamosan az egyéni autonómiát felerősítő önkéntes szervezetek iránti óriási igény. Ezek a szervezetek megadják a hiányzó közösségi élményt (pl. rockzenekarok), ugyanakkor a generációk társadalmi integrációját nem segítik elő.

A magyar fiatalok politikai szocializációs jellegzetességei a rendszerváltás után

A szocialista rendszer összeomlása magával hozta a politikai szocializáció egész feltételrendszerének megváltozását. A leglátványosabb változás talán abban ragadható meg, hogy a korai pártosodás és civil aktivitás kiteljesedésének időszakában a politika a médiumokon keresztül benyomult a mindennapi életbe. Szabó Miklós szavaival élve: a privát szféra visszavette a politizálás jogát (Szabó Miklós 2001, 263). A politika intézményesült, s ennek következtében módosult a politika fogalma is. A korábbi diktatórikus évtizedek távolinak tűnő, átmoralizált politikaképének helyébe egy nagyon is megérinthető kép került, a pártok sokszínű világával, a civil társadalom újjáéledésével, az érdekek és értékek pluralizálódásával.

A politika „földreszállását” azonban gyors kiábrándulás követte. A rendszerváltással együtt járó szociális, gazdasági és politikai feszültségek közepette sokak szocializációs tanulsága lett, hogy a politika „úri huncutság”, valami „mocskos dolog”, s mocskossá válik az is, aki a politizálásnak szenteli életét (Szabó Miklós 2001, 264).

Gazsó Ferenc és Laki László a kilencvenes évek közepén végzett közös kutatásaikban (Gazsó F.–Laki 2000) éppen erre a feszültségre hívják fel a figyelmet. Árnyaltan mutatják be, hogy a fiatal generációk várakozásai és a kialakult állapotok között milyen mély szakadék tátong. A fiatalok túlnyomó többsége ugyanis a rendszerváltozás tényét a gazdasági felemelkedéssel, a képviselői demokrácia intézményeinek zavartalan kiépülésével és működésével, illetve pozitív társadalmi és személyes perspektívák reményével azonosította.³ Ehelyett a mindennapi életben létbizonytalansággal, egzisztenciális fenyegetettséggel találkoztak. A

³ A szerzők egy 1994-es kutatásukra hivatkozva állapították meg, hogy a megkérdezett fiatalok mintegy 40 százaléka azt a reményét fejezte ki, hogy rövidesen elkövetkezik az országban – és így nyilvánvalóan a társadalomban is – a gazdasági fellendülés időszaka. 1997-es empirikus vizsgálatukban viszont már arról számoltak be, hogy a fiatal nemzedéket rendkívül meggyötörték a rendszerváltást követő gazdasági-társadalmi feszültségek (Gazsó F.–Laki 2000, 138).

szerzők megállapításai szerint a fiataloknak a gazdasági fellendüléssel összefüggő reményeik fokozatosan megcsappantak.

Mindebből adódóan semmi meglepő nincs abban, hogy a fiatalok csaknem felére jellemző elégedetlenség az új kapitalista rendszer egészére vonatkozó negatív attitűdökben összegeződött. Ezek legfontosabb jellegzetességei – a szerzők szerint – a következők:

- Az új demokratikus hatalmi és uralmi szerkezet működése tömeges méretű elégedetlenséget kelt a fiatal generációk körében. A fiatalok szerint a rendszeranomáliák azzal függnek össze, hogy Magyarországon még távolról sem bontakozott ki teljes körűen a demokratikus szerkezetek és szervezetek működése.
- A politikai-hatalmi működés számukra olyan átláthatatlan világ – *hasonlóan a Kádár-korszak politikai berendezkedéséhez* (kiemelés tőlünk) –, amit az állampolgárok nem képesek befolyásolni. Az a sztereotípia alakult ki a fiatalok körében, hogy a politikusok főleg partikuláris érdekeket képviselnek, és a társadalmi-politikai berendezkedést az állampolgárok részvételi igényeinek kikapcsolásával képzelik el („az egyszerű emberek mindig ki vannak zárva a hatalomból”).
- A demokratikus intézményekkel (pl. pártok, parlament, kormány, szakszervezetek) szembeni bizalmatlansági faktor meglehetősen erős. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a rendszerváltás nyomán kialakult új demokratikus szisztéma sem a létfeltételek-létbiztonság, sem pedig az uralmi-hatalmi szerkezet működése tekintetében nem kínált vonzó azonosulási felületet a fiatal nemzedék többsége számára.⁴

A szerzők szerint ez a kiábrándultság-érzet nem jelenti az ország demokratikus politikai berendezkedésének automatikus elvetését, ugyanakkor rávilágítanak arra, hogy a fiatalok a rendszer működését korántsem találják optimálisnak. Ez a kikristályosodott szemlélet ugyanakkor komoly szocializációs következményekkel jár. Itt elég, ha csak arra utalunk, hogy már a '90-es évek közepén megjelenik a politikával szembeni közöny, a hatalom távoliségének, elidegenedettségének érzése. Gázsó és Laki megjegyzi továbbá, hogy a felnövekvő nemzedék a távolságtartás jegyében elzárkózik az intézményes politizálástól, a civil aktivitástól (társadalmi mozgalmak), és egyáltalán a kollektív szereplési formáktól (Gázsó F.–Laki 200, 138–168).

Gázsóék újabb tanulmánykötetükben (Gázsó F.–Laki 2004) a politikától való elfordulást, a politikai passzivitást elsősorban a pártokra vonatkozó negatív képzetek és értékelő vélemények erősödéséből vezetik le. Összegző megállapításaik szerint a politikai érdeklődés és aktivitás alacsony szintje a fiatal korcsoportokban azzal függ össze, hogy a fiatalok körében a tapasztalatok nyomán rendkívül elítélő, negatív képzetek alakultak ki a hazai pártok működéséről, s ezek egyfajta sztereotípiaként rögzültek a korosztályon belül. Ebből adódóan – vélik a szerzők – a politikai osztályt és a pártokat elutasító magatartás erőteljes dominanciájáról kell beszélni Magyarországon.⁵

Hasonló megállapításra jut Örkény Antal is. Egy 1996-ban végzett középiskolás mintán alapuló kutatás összefoglalójaként (Örkény 2000) megállapítja, hogy az állampolgári magatartás megjelenése gyenge a fiatalok körében, ami azt jelenti, hogy passzivitás mutatkozik a legkülönbébb társadalmi cselekvési módok (pl. iskolai kérdések, társadalmi problémák) iránt. Ez a magatartás Örkény szerint abból táplálkozik, hogy a politika világával szemben a fiatalok ellenséges érzelmeket táplálnak, a politika szféráját lenézik és elutasítják. Új fejleményként

4 Stumpf István e folyamatot demokratikus deficitként értelmezi.

5 Természetesen leszögezik azt is, hogy a fiatalok nem azonos módon és mértékben ítélik meg valamennyi pártot (Gázsó F.–Laki 2004, 172–177).

ugyanakkor megjegyzi, hogy politikai ismereteik sekélyesek, sőt több esetben zavarosak. Nem ismerik például a demokratikus intézmények működését, és nem képesek a politika egyes szereplőit sem megkülönböztetni egymástól.

A szerző politikai ismeretekkel kapcsolatos vizsgálatainak eredményei a jelen tanulmányunk szempontjából további fontos információkkal szolgálnak. Megállapítja, hogy a fiatal generációk politikai ismeretszintje elsősorban az iskolatípus és a nem alapján mutat releváns különbséget, bár a két tényező közül az iskolatípus hatását véli erősebbnek. Bemutatja, hogy a férfiak a politikáról rendre magasabb ismeretszinttel rendelkeznek, mint a nő tanulók, ám az érettségit nyújtó iskolák (gimnázium, szakközépiskola) olyan ismeretekhez juttatják a nőket is, hogy ezek tájékozottsága a politika világáról meghaladja a szakmunkásképzőbe járó férfiakét. Ebből adódóan levonja azt a következtetést, hogy minél magasabb az egyes iskolatípusok tanulóinak a műveltségi szintje, annál inkább várható, hogy a politikai tudásuk is magasabb lesz, illetve emelkedik.

Örkénynek Szabó Ildikóval végzett közös kutatásai (Szabó I.–Örkény 1998) számunkra még egy jelentős újdonsággal bírnak. Szabónak a Kádár-korszak időszakában végzett – és általunk néhány oldallal ezelőtt tömören bemutatott – kutatásaihoz képest a szerzők meglepődve tapasztalták, hogy a fiatal korosztályon belül a kilencvenes évek közepéig eltelt időben jelentősen visszaesett – az amúgy sem jelentős – érdeklődés a politika iránt. Amíg a '70-es, '80-as években a fiatalok 12–12 százaléka jelezte, hogy nagyon érdeklődik a politika iránt, addig a kilencvenes évek közepére a hasonlóan nyilatkozó fiatalok aránya – életkortól és iskolatípustól függően – 3–6 százalékra esett vissza.⁶ Megállapították, hogy amíg a középiskolában töltött időszak alatt a gimnazisták és szakközépiskolások érdeklődése – relatíve – kiszélesedik, addig a szakmunkástanulóké a nyolcadik osztályosok átlaga körül marad.

A szocializmus idején tapasztalt relatív érdeklődésnek a rendszerváltás utáni időszakban mért visszaesése mögött a kutatók a következő indokokat vélték felfedni:

- A rendszerváltás után a politika jelentéstartalma megváltozott;
- a felfokozott belpolitikai várakozások kiábrándultságba torkollottak;
- s mindezekről függetlenül általában csökkent a társadalmi élet politikai meghatározottsága (diktatúrából demokráciába).

A demokratikus deficitre, a demokrácia leértékelődésére mutatott rá az a tartalomelemzésen alapuló kutatás is (Farkas 2000), amelyet egyetemi hallgatók körében végeztek el 1990 és 1995 között.⁷ Ezek szerint:

- A demokráciával kapcsolatos pozitív megállapítások említési részaránya a bevont évek alatt jelentősen visszaesett, így pl. a teljes szöveghosszat tekintve 1995-re az 1992-es érték egyharmadára csökkent.
- Ezzel párhuzamosan nőtt a negatív és az ambivalens („tulajdonképpen jó lenne, de ...” típusú) megállapítások részaránya.
- A demokrácia magyarországi állapotáról még kritikusabban nyilatkoztak a hallgatók, a kutatás szerint a pozitív megállapítások teljesen eltűntek 1995-re.
- Az érzellemmel telített megfogalmazásokat alkalmazó fiatalok száma 1992-ről 1995-re megduplázódott, ugyanakkor a vágy jellegű megfogalmazásokat (pl. „bárcsak...”, „szeretném, ha...” stb.) használók száma megfeleződött, azaz a teljes „kijózanodás” állapotába kerültek.

⁶ Megjegyzik ugyanakkor, hogy a negatív folyamat a felnőttek körében is rögzíthető.

⁷ Az évente 50-50 fő budapesti bölcsész, illetve műegyetemi hallgatót arra kérték (követéses vizsgálat), hogy készítsenek el egyoldalas esszét e témában: „Mi a véleményed a demokráciáról általában, és a véleményed a demokrácia jelenlegi magyarországi formájáról?”

A politikát távoli világgént értelmezi a Gazsó Tibor – Szabó Andrea szerzőpáros is (Gazsó T.–Szabó A. 2002). Álláspontjukat három, az ifjúságra vonatkozó szocializációs jellegzetesség aprólékos bemutatásával bizonyították.⁸

1. A politikai iránti érdeklődés alacsony intenzitása;
2. a politikai részvétel, a szervezettség alacsony szintje;
3. a választási részvételi szándék alacsony szintje.

Gábor Kálmán (Gábor 2006) fontos előrelépésnek minősíti, hogy a rendszerváltás után a magyar fiatalok egyéni szinten – fokozatosan – piackomfort és demokratikus komfort magatartást vettek fel, ugyanakkor társas szinten nem képesek továbbra sem civil szerveződések mozgatójára. Álláspontja szerint ez arra vezethető vissza, hogy Magyarországon máig nem alakultak ki a civil önszerveződések intézményes feltételei, mivel a rendszerváltás ugyan részben lebontotta az etatista korlátokat, de az átalakulás szűkebb hatalmi csoportok érdekeinek átkonvertálásával ment végbe. Nem épültek ki – részben a korlátozott finanszírozási formák okán – az önszerveződések garanciái, amely azzal a veszélyes következménnyel járhat, hogy „visszaáll egy tekintélyelvű, hierarchikus ifjúsági szerveződés, amely a piakonform magatartást rendesebb magatartás felé taszítja el” (Gábor 2006, 394).

Összességében – a bemutatott kutatások alapján – megállapíthatjuk, hogy a magyar fiatalok túlnyomó többsége a rendszerváltás után szinte azonnal távoli és nem kívánt területként tekint a politikára, a közéletre és a civil társadalom világára.⁹ A többség számára minden, ami a politikai, közéleti szférához kötődik, nehezen átlátható, már-már érdektelen történés. Találón jegyzi meg Zsolt Péter (Zsolt 2005), hogy a fiatalok nem csupán életkoruk okán nem érdeklődnek a politika és a közélet iránt, hanem mert jól látják, hogy ez miről szól. A vele szemben kialakított közönyük tehát „nem egy megváltoztathatatlan status quoval szembeni közöny, hanem egy színvonaltalanságra adott adekvát válasz”.¹⁰ Miközben sok igazságot takar a társadalomkutató lényegre tapintó összegzése, úgy véljük, hogy további indokok és érvek hozhatók fel a fiatal korosztályok politikai passzivitása mellett. Ennek részletes összefoglalására vállalkozik jelen tanulmányunk.

Kutatási kérdések, hipotézisek

A bevezető alfejezetben leírtak alapján a következő kutatási kérdéseket, hipotéziseket fogalmaztuk meg a magyar fiatalok közéleti aktivitásával, politikai gondolkodásával kapcsolatosan.

1. Véleményünk szerint Magyarországon a rendszerváltozást követően a politikai szocializációs mechanizmusok működése súlyos deficitet mutat. Úgy véljük, hogy bizonyítható, hogy eltérő időpontban és mélységben, de a legfontosabb ágensek tekintetében diszfunkcionális működés írható le, amelyek következményei visszahatnak a fiatalok közéleti, politikai gondolkodásmódjára, aktivitására.
2. Ehhez kapcsolódik azon vélekedésünk mely szerint a rendszerváltozás után a demokratikus intézmények ugyan hamar felállnak, az institucionalizáció rapid módon következik be, ez – épp az elégtelen szocializációs mechanizmusok miatt – a fiatalok demokráciához való viszonyában nem feltétlenül érhető tetten.

⁸ A három állítás kontinuum vagy diszkontinuum jellegét részletesen megvizsgáljuk jelen tanulmányunkban.

⁹ A politika csak a fiatalok egy szűk rétege – elsősorban iskolai státus hierarchiában magas pozíciót elfoglalt férfiak magasan iskolázott férfi gyermekei – számára jelent valódi értéket. Ők azok, akik az átlagnál intenzívebben érdeklődnek a politika iránt, valamint stabilabb aktivitást mutatnak a közéletben is.

¹⁰ Zsolt 2005, internetes letöltés.

3. Véleményünk szerint a magyar ifjúsági társadalom és a felnőtt társadalom nem mutat lényeges eltérést a politikai aktivitás, a társadalmi és közéleti érdeklődés tekintetében. Ezért feltehető, hogy a magyar fiatalok túlnyomó többsége nem úttörő a szó eredeti, felfedező, utat kereső értelmében, hanem mintakövető, tehát nem „csinálja”, hanem „elszenvedi” a rendszerváltozást és annak társadalmi, gazdasági, politikai következményeit. Kérdéses, hogy ez alapján beszélhetünk-e lázadó ifjúságról, mert ahhoz, hogy lázadni lehessen, ismerni kellene azt, ami ellen lázadunk. Hipotézisünk szerint a magyar fiatalok esetében azonban hiányzik ez a momentum: miután nincs ismeret, nincs tudás, és egyébként még hajlam sincs a politikai intézményrendszer működésének megismerésére, vagyis nincs a lázadásnak terepe és színtere. Súlyos kérdés azonban, hogy az apátia együtt jár-e egyfajta beletörődéssel is?
4. Továbbgondolva e pontot, véleményünk szerint a magyar ifjúság nem része a politikai társadalom fogalmának. Ennek bizonyítéka, hogy nincs, vagy alig van civilszervezeti aktivitásuk, nem vagy alig kötődnek formális vagy informális szervezetekhez, és nem vagy csak alig tesznek erőfeszítéseket saját érdekeik védelméért.
5. Azt feltételezzük, hogy a rendszerváltozásnak nem alakult ki a saját generációja, pláne politikai generációja, mert a fiatalok számára a rendszerváltozás nem olyan kulturális, történelmi vagy politikai élmény, amely elősegítette vagy megalapozta volna a generáció kialakulásának folyamatát.
6. Úgy véljük, hogy a politikai társadalom által így-úgy elérhetetlen fiatalok mellett azonban lehet egy vékony réteg, amely a fenti folyamatokkal szemben élénk politikai életet él. E csoport tagjainak egyik szélét előzetesen „kurucz.info”, a másikat pedig „Critical mass” nemzedéknek nevezhetjük el, amelyek a rendszerváltozáshoz való viszony alapján hipotézisünk szerint a vesztes és a nyertes pozíciót fedik le. Kérdés azonban, hogy a mannheimi értelemben beszélhetünk-e a két nemzedék esetében politikai generáció kialakulásának kezdeményéről?

Az alábbiakban analizáljuk azokat az eredményeket, amelyek az *Ifjúság* (Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008) vizsgálatok alapján a 15–29 éves korosztály vonatkozásában a legfontosabb tendenciákat, folyamatokat mutatja a fenti kutatási kérdések és hipotézisek alapján.¹¹ Tanulmányunkban kiindulópontként, alapként támaszkodunk az *Ifjúság2008 Gyorsjelentésben* Szabó Andrea által rögzítettekre. Elemzésünkben külön kitérünk azokra a problémákra, dilemmákra, amiket a Gyorsjelentésben csak felvetni tudtunk. Megjegyezzük továbbá, hogy a magyar fiatalok gondolkodásmódját, politikai aktivitását nemzetközi kitekintésben is tudjuk elemezni, mert épp 2008-ban készült el egy 28 európai országot magába foglaló társadalomtudományi kutatás, az European Social Survey (ESS). Az ESS jó bázist nyújt ahhoz, hogy néhány alapösszefüggést ne csak időben, hanem térben is értelmezzük.

Politikai érdeklődés és vélemény

Politikai érdeklődés

Ahogy erre a bevezető, elméleti fejezetben utaltunk, az elmúlt két évtizedben készült magyarországi ifjúságszociológiai kutatások egyöntetűen mutattak rá, hogy a fiatal korcsoportok politikai érdeklődése és aktivitása meglehetősen csekély. Az „Ifjúság” sorozat 2000-ben készített kutatási jelentése alátámasztotta ezt a vélekedést, mert jelezte, hogy 10 évvel

¹¹ A kötetben közel 20 oldalon keresztül elemeztük a legfontosabb alapadatokat (Bauer–Szabó A. 2009, 101–118).

a rendszerváltozást követően a 15–29 évesek kevesebb mint felét érdekelte valamennyire a politika, vagyis 55 százalékuk érdeklődését egyáltalán nem vagy legfeljebb csak elenyésző mértékben keltette fel a közélet kérdésköre (Laki–Szabó A.–Bauer 2001, 53). Korábbi elemzéseinkben ily módon azt is rögzítettük, hogy a politikai kérdések elutasítása egyáltalán nem a 2000-es évek fejleménye (Gaszó T.–Szabó A. 2001; 2002, 249.) Egy 1992-ben készített ifjúsági adatfelvétel például azt rögzítette, hogy a különböző tevékenységek közül a fiatalok érdeklődése épp a politika iránt a legcsekélyebb (Stumpf 1995, 112), de Szabó Ildikó korábban, a nyolcvanas években készített vizsgálata is előre jelezték, e folyamat beindulását. Vagyis a politikától való elfordulás nem a rendszerváltozás után következett be, így az alap kérdésfeltevést úgy módosíthatnánk, hogy volt-e a rendszerváltozás után egyáltalán olyan időszak, amikor a fiatalok a politika felé fordultak. Vizsgálataink szerint a válasz egyértelműen nem.

A 2004-ben készített második ifjúsági felvétel még a négy évvel korábbiakhoz képest is alacsonyabb politikai érdeklődési intenzitást rögzített annak ellenére (vagy éppen pont azért), hogy a 2002-es választási kampány mind a mai napig a legélesebb politikai harcot, küzdelmet hozta, s amelynek hatása egészen az életvilág szintjéig ért el (Bauer–Szabó A. 2005, 92). A kampányt követően meg is fogalmazódott elsősorban az e téren laikus közvéleményben, hogy a fiatalok a korábbiakhoz képest jóval nagyobb arányban kapcsolódtak be a kampánytevékenységekbe, látványosan nőtt a választási rendezvényeken, az utcai partícipációkon az ifjú generációk aktivitása. Ez azonban pusztán ökológiai tévkövetkeztetésnek, a hírértéken szerveződő média által felnagyított mikrojelenségnek bizonyult. Minden látszat ellenére sem változott lényegesen az ifjúsági csoportok közéleti aktivitása.

Szintén közkeletű volt az a hipotézis, mely azt vélelmezte, hogy a 2006-os országgyűlési választásokat követően, különösen 2006 őszén, és az azt követő nemzeti ünnepeken megjelenő erős utcai mobilizáció megváltoztathatta a fiatalok politikához való viszonyát (ha más nem a buli, a hecc miatt). A politikai történések (2008. március 9-i népszavazás, kormányfőváltás, kormányválság), illetve a 2008-ban kitört gazdasági világválság esetleg mégiscsak a közügyek felé orientálhatták a 15–29 éveseket.

Ez azonban ugyanúgy téves feltevésnek bizonyult, mint a korábbi évekkel kapcsolatos vélekedés. Generálisan kijelenthetjük, hogy a magyar fiatalok politika iránti érdeklődése – lényegében függetlenül a politikai szituációtól – igen alacsony szinten állt be az elmúlt két évtized során. 2008-ban a kérdezettek 60 százalékát nem, vagy egyáltalán nem érdekelte a politika. Közepes intenzitású érdeklődés mintegy 30, intenzívebb érdeklődés 10 százalék esetében volt regisztrálható. Ez persze azt is jelenti egyben, hogy longitudinálisan sem mutatnak emelkedést az adatok: 2000-ben és 2008-ban egyaránt 2,19 volt a politikai affinitás ötfokú skálán mért átlaga, míg 2004-ben ennél is kevesebb, 2,08.

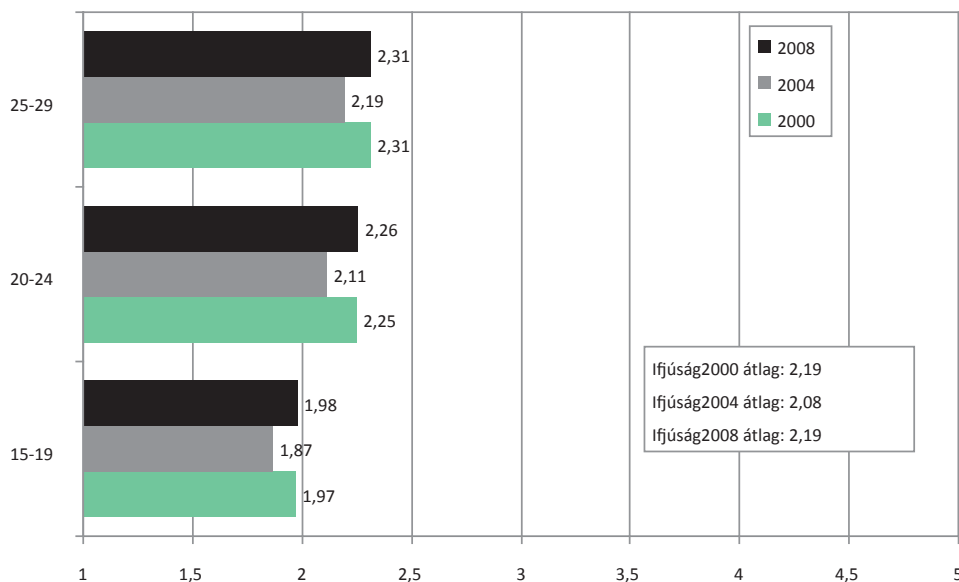
Az elemzések alapján longitudinálisan a politikai érdeklődés beállt, alapvetően alacsonynak tekinthető szintjéről beszélhetünk. A kérdés most már csak az, hogy komparatív módon mit is jelentenek ezek az adatok. Az egyik nyilvánvaló összehasonlítási alap a felnőtt lakosság idősebb korcsoportjaival való összevetés. A Magyar Választáskutatási Program¹² keretében a Társi 2008. február folyamán készített egy a 18 éven felüli magyar állampolgárokra reprezentatív omnibusz vizsgálatot.¹³ Ebben a felnőtt lakosság egészére a politika iránti érdeklődési átlag a 3,04 indexpont volt az 1–5-ig terjedő skálán. Ha leválogatjuk a 18–29 éveseket, és csak a 30 éves vagy annál idősebb lakossághoz viszonyítjuk, az adatok még karakterisztikusabban jelzik a fiatalok és az idősebbek közötti különbséget.

12 A programról részletesen lásd: <http://www.valasztaskutatas.hu> honlapot.

13 N = 1029 fő, a vizsgálat személyes megkérdezésen alapul (Társi Omnibusz 2008. 2. hullám).

1. ábra: A fiatalok érdeklődése a politika iránt életkori csoportok szerint

(1–5-ig terjedő skála átlagai)

Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

1. táblázat: A politika iránti érdeklődés mértéke

(1–5-ig terjedő skála átlagai, ahol 1 = egyáltalán nem érdeklődik, 5 = nagyon érdeklődik)

	18–29	30–44	45–59	60+	Minta
5 fokú skála átlaga	2,63	2,99	3,24	3,20	3,04
N (fő)	203	293	265	268	1029

Forrás: Társi Omnibusz 2008/2.

A fenti adatsorból egyértelműen kitűnik, hogy a politikai érdeklődés ok-okozati összefüggésben áll az életkorral, az élethelyzettel, valamint – hipotézisünk szerint – a politikai szocializációs mechanizmusok működésével. A fiatalok életkorukból, élethelyzetükből fakadóan ab ovo nem nyitottak a közéleti ügyek iránt – miért is lennének azok? –, azonban az elmúlt két évtizedben a politikai rendszer által irányított állami szférában lezajlott változások még inkább az ellen hatottak, hogy a fiatalok nyitottá, aktívvá és politikailag integrálttá váljanak. A fiatalok életének első 15-20 évét a politikai szocializációs ágensek közül főként a család és az iskola, valamint a kortárs csoportok, a különböző civil és egyéb, pl. egyházi közösségek, szerveződések, és egyre inkább a média határozza meg. Ha most csak az egyik legfontosabb ágensre, az iskolára fókuszálunk, elmondható, hogy az állam az elmúlt 20 évben folyamatosan forrásokat vont ki az oktatási rendszerből, ráadásul a folytonos, egymást gyakran kioltó vagy egymással ellentétes reformok is sújtották az oktatást (a 2002 és a 2010 közötti folyamatokról lásd Kucsera–Szabó A. 2010). Mindennek következménye, hogy az általános és középiskolákban az oktatási-nevelési funkcióból

gyakorlatilag az oktatási funkció maradt meg, mert a nevelési feladatok, a délutáni foglalkozások, a közösségi rendezvények finanszírozását egyre inkább leépítették a mindenkori kormányzatok.¹⁴ Az egyébként is alulfinanszírozott önkormányzatoknak pedig nem volt lehetőségük a politikai szocializáció gyakorlati megvalósulása szempontjából alapvető fontosságú funkció megbecsülésére, a tanárok plusz feladatainak méltányos finanszírozására. Így tehát vélekedésünk szerint – hasonlóan a nyolcvanas évekhez – ismét oda jutottunk, hogy a direkt, iskolai szocializáció elsősorban a makroszintű politikáról szóló ismereteket, információkat adja át, és pontosan a napi gyakorlatban jól használható, a mikroszintű konfliktusokat feloldani képes, a történelem és osztályfőnöki órákon egyébként át nem adható készségeket, ismereteket, mintázatokat nem nyújtja a magyar fiatalok számára. Ráadásul a magyar iskolarendszer olyan súlyos diszfunkciókkal küzd, amelyek tipikus megjelenési formái a szegregáció, a társadalmi különbségek felnagyítása, a társadalmi mobilizáció beszűkítése, tehát azok, amelyek önmagukban is megkérdőjelezik a társadalmi integráció zavarmentes működtetését. Ahogy erre Orit Ichilov rámutat, demokratikus viszonyok között felnőve sincs önmagában garancia arra, hogy a generációk között a demokratikus politikai kultúra újratermelődése fog végbemenni (Ichilov 1990). Ehhez szükséges a demokratikus állampolgári nevelés, amelynek kétségtelenül meghatározó terepe az iskola.

Nem sokkal kedvezőbb a család helyzete sem. Mi várható el egy olyan intézménytől, amely bár kétségtelenül minden értékvizsgálat szerint az értékprioritások csúcsán áll, de megroggyant az elmúlt évtizedek viharaiiban? Elég csak arra gondolni, hogy 1990 és 1992 között másfél millió munkahely szűnt meg, ami rapid módon és alapvetően rendezte át a társadalmi hierarchiát, és rövid idő alatt jelentős létszámú társadalmi csoportokra kiterjedő elszegényedési folyamattal járt együtt (Gázsó T.–Szabó A. 2010; Laki 2009; Gázsó F.–Laki 2004). Az elmúlt 20 év különböző kormányai által hozott gazdasági, politikai intézkedések nem szüntették meg a strukturális munkanélküliséget, érdemben nem csökkentették az extrém társadalmi különbségeket (vagy csak rövid időszakra, egy-két év távlatában tették azt), így mindent egybe véve, össztársadalmi szinten nem tudott javulni a családok helyzete sem (lásd erről a KSH és a Társi különböző elemzéseit). Mindezt csak tetézte a 2008-ban kitört gazdasági válság, amely újabb terheket tett a már amúgy is rogyadozó családok vállára. Ha pedig a családok/családtagok számára a napi megélhetés jelenti a legfontosabb problémát, nem várható el a politikai szocializációs funkció – egyébként nem tudatos – felvállalása, így a közéleti kérdésekről folytatott otthoni beszélgetés, a történések alapos megvitatása, a véleménycsere vagy éppen vita, az intézményrendszer sajátos szemszögű bemutatása, a kapcsolati hálók működésének és működtetésének feltárása.¹⁵ Az iskola mellett tehát a család is kivonul a politikai szocializációs feladatok ellátása alól. Mindkettő végső soron – és egyébként akaratlanul – az absztrakt módon megjelenő (nagy)politikától való távolságtartásra szocializál.

Mindeközben a magyar média „McDonalizálódott”, bulvárosodott. A populáris kultúrát közvetítő, helyenként transznacionális médiaóriások által irányított kereskedelmi média átalakította a társadalmi nyilvánosság szerkezetét és politikai funkcióját, megváltoztatta a politizálás közegét, a diskurzus jellegét, leszűkítette a politikai hírtartalmakat. A fiatalok által nézett kereskedelmi médiumok erősen szelektált hírműsorai, valamint az esetenként

14 Az iskolai szocializáció problematikájáról részletesen lásd Csáky Mihály jelen tanulmánykötetben közölt írását (Csáky 2011).

15 Egyébként a családok értékorientációjában betöltött szerepváltozásáról, a családokra háruló súlyos terhekről és ezek beláthatatlan következményeiről már a '90-es évek legelején komoly szakmai elemzések készültek (Boros 1992, Harcsa 1992).

késő éjszaka műsorra kerülő beszélgetős politikai műsorai pedig önmagukban nem elegendőek a fiatalok politika, közélet iránti érdeklődésének felkeltésére.¹⁶

Márpedig a magyar fiatalok politika iránti érdeklődése nemzetközi összehasonlításban is rendkívül alacsonynak tekinthető. Ahogy korábban jeleztük, az „Ifjúság” kutatások adatait érdemes internacionális dimenzióban is vizsgálni. Az ESS 2008/2009-es 4. hullámának elemzése azt mutatja, hogy a magyar tizenévesek messze a 28 ország átlaga alatti érdeklődési aránnyal rendelkeznek, ami a 20–24 éves korosztály vonatkozásában érdemben nem emelkedik. A 15–19 évesek a 28 országot tekintve a 21.-ek, a 20–24 évesek pedig a 23.-ok voltak 2008 folyamán. Érdemes megjegyezni, hogy a magyar fiatalok politika iránti érdeklődése a közép-kelet-európai országok fiataljaihoz közelít, és messze áll a fejlett demokratikus hagyományokkal rendelkező, szervesen fejlődő nyugat-európai országokban tapasztaltakétól. Az iskolai, valamint a családi szocializáció hiátusaira utal, hogy a 25–29 évesek körében nem olyan kedvezőtlen az eredmény, a 4 fokú skálán mért 2,25 átlagértékkel a magyar fiatalok az európai átlag közelében, a 15. helyen foglalnak helyet.¹⁷

A politika iránti affinitás hátterében minden kétséget kizáróan a társadalmi tőkéhez való hozzájutás lehetősége áll. Egy jelentős változó apparátust magába foglaló regressziós modell azt mutatja, hogy a politikai érdeklődést a szocio-demográfiai változók közül leginkább a saját iskolai végzettség (elvégzett osztályok száma), és kisebb részben az anya iskolai végzettsége, valamint bizonyos területi összefüggések befolyásolják.¹⁸ Ahogy az alábbi, 2. ábra mutatja, minél magasabb iskolázottságú a kérdezett, annál magasabb a politikai affinitása, s ez az összefüggés markánsan kimutatható a vizsgálati időpontjától függetlenül. Továbbá az is verifikálható, hogy a magasabb iskolázottságú anyák gyermekei körében az átlagos értéket jóval meghaladó a politikai, közéleti kérdések iránti érdeklődés.

Ahogy erre az *Ifjúság2008 Gyorsjelentésében* rámutattunk, a politika iránti csekély affinitás összefüggésben áll azzal, hogy a vizsgált korosztály döntő többsége, nagyjából háromnegyede úgy érzi, hogy a politikusokat nem igazán érdekli a fiatalok véleménye. Azt tapasztalják, hogy az országos politikusok még a helyi politikusoknál is kevésbé figyelnek az ifjúság álláspontjára. Ez azt is maga után vonja, hogy a 15–29 évesek úgy vélekednek, alapvetően nincs beleszólásuk a közügyekbe, különösen az országos ügyekbe. Mindez arra utal, hogy a fiatalok úgy érzik, nincsenek meg azok a rendszerszintű politikai mechanizmusok, amelyek közelebb vinnék a politikát a fiatalokhoz, nincs érdemi érdekbecsatornázás, nincs kapcsolat a politikai alrendszer és az ifjúsági társadalom között. Ha pedig nincs remény kézzelfogható eredményre, a mai fiatal hozzá sem kezd a sziszifuszi érdekartikulációs feladathoz.

16 Az internet változó szerepét részletesen elemzi Ságvári Bence jelen tanulmánykötetben közölt írásában.

A szocializációs ágensek közül a civil szervezetekkel kapcsolatos attitűdöket részletesen elemezzük, a vallási organizációkról és általában a vallásról pedig lásd Rosta Gergely–Hámori Ádám jelen tanulmánykötetben közölt írását.

17 A Tárki kutatásában Magyarországon a legaktívabb korosztálynak a 45–59 évesek bizonyultak, ha azonban ugyanezen korosztály politikai érdeklődését nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk, az eredmények e téren is meglehetősen lehangolóak. A magyar ifjúsági társadalomhoz hasonlóan a 45–59 évesek is az alsó harmadban helyezkednek el, az átlagos európai érdeklődéstől messze elmaradva, és a magyar középkorúak politikai érdeklődésének mértéke is leginkább a kelet-európai, valamint bizonyos dél-európai országokéhoz hasonló.

18 Az enter módszerrel készült regressziós modellbe több mint 30 változó került. Bár a magyarázó érték viszonylag alacsony, $R^2 = 0,302$, $F = 4,472$, $\text{Sig} = 0,000$, a modellbe szignifikáns változóként csak 9 került:

Ha most vasárnap parlamenti választást tartanának és jogosult volna szavazni, Ön elmenne-e szavazni?, Jellemezze magát: kockázatkerülő/vállalkozó kedvű; Szokott-e Ön a helyi közügyekben tájékozódni?; Ön szerint mennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni az országos közügyekbe?; Elvégzett osztályok száma; Politikai kérdésekben egyetért-e Ön szüleiével?; Jellemezze magát: baloldali/jobboldali; tiltakozási formákban való részvétel; régió-besorolás.

2. táblázat: A fiatalok politika iránti érdeklődése 28 európai országban, ESS 4. hullám, 2008/2009 4 fokú skála átlaga

(1 = egyáltalán nem érdeklődik a politika iránt, 4 = nagyon érdeklődik a politika iránt)

15–19 évesek				20–24 évesek				25–29 évesek			
Hely	Ország	Átlag	N	Hely	Ország	Átlag	N	Hely	ország	Átlag	N
1.	Dánia	2,51	104	1.	Dánia	2,70	76	1.	Dánia	2,91	78
2.	Svéd.	2,39	104	2.	Svájc	2,54	117	2.	Hollandia	2,64	101
3.	Német.	2,34	141	3.	GB	2,49	164	3.	Svéd.	2,56	97
4.	Svájc	2,30	126	4.	Francia.	2,47	144	4.	Német.	2,44	159
5.	Hollandia	2,29	122	5.	Hollandia	2,47	100	5.	Norvégia	2,40	90
6.	GB	2,24	153	6.	Svéd.	2,46	92	6.	Finno.	2,39	137
7.	Finno.	2,23	124	7.	Német.	2,39	163	7.	Francia.	2,38	119
8.	Francia.	2,16	181	8.	Finno.	2,35	120	8.	GB	2,38	181
9.	Oroszo.	2,13	210	9.	Belgium	2,35	126	9.	Svájc	2,32	139
10.	Izrael	2,10	237	10.	Szlovénia	2,32	96	10.	Ciprus	2,32	140
11.	Észto.	2,10	112	11.	Észto.	2,25	133	11.	Belgium	2,29	117
12.	Belgium	2,05	149	12.	Izrael	2,23	258	12.	Észto.	2,28	131
	átlag	1,92	3701	13.	Litvánia	2,18	152	13.	Oroszo.	2,28	218
13.	Norvégia	1,87	106	14.	Lengyel.	2,16	171	14.	Szlovénia	2,25	123
14.	Spanyol.	1,81	148		átlag	2,16	4260	15.	Magyar.	2,25	116
15.	Szlovénia	1,78	93	15.	Töröko.	2,16	317	16.	Lengyel.	2,23	146
16.	Lengyel.	1,78	141	16.	Ukrajna	2,14	182	17.	Ukrajna	2,23	168
17.	Portug.	1,78	171	17.	Norvégia	2,14	73		átlag	2,21	4253
18.	Töröko.	1,74	279	18.	Oroszo.	2,13	247	18.	Töröko.	2,20	302
19.	Litvánia	1,67	119	19.	Portug.	2,07	150	19.	Izrael	2,18	257
20.	Szlovákia	1,65	61	20.	Szlovákia	2,06	156	20.	Szlovákia	2,16	129
21.	Magyar.	1,63	90	21.	Spanyol.	2,03	197	21.	Portug.	2,11	128
22.	Románia	1,56	107	22.	Románia	2,00	231	22.	Románia	2,10	170
23.	Ciprus	1,55	87	23.	Magyar.	1,97	128	23.	Litvánia	2,06	125
24.	Ukrajna	1,53	93	24.	Horvát.	1,96	149	24.	Horvát.	2,04	166
25.	Bulgária	1,52	106	25.	Bulgária	1,91	135	25.	Spanyol.	1,99	224
26.	Görögo.	1,50	127	26.	Ciprus	1,89	83	26.	Bulgária	1,99	131
27.	Horvát.	1,39	59	27.	Görögo.	1,69	165	27.	Görögo.	1,86	184
28.	Cseho.	1,28	151	28.	Cseho.	1,64	134	28.	Cseho.	1,55	177

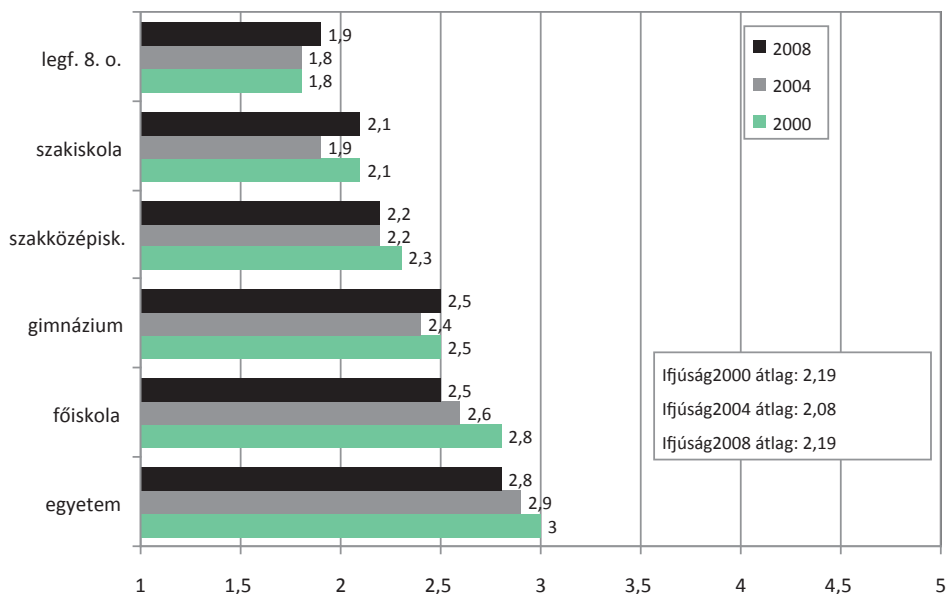
Forrás: ESS 4. hullám, 2008/2009

A fiatalok tehát alapvetően bizalmatlanok a politikai elittel szemben, hiszen azt látták, hogy a politikai osztály elsősorban saját érdekeit vette figyelembe az ifjúságot érintő politikai döntéshozatali folyamatokban. Ennek csak három eklatáns példája: 20 év alatt nem sikerült önálló ifjúsági törvényt hoznia a mindenkori parlamenteknek, 20 éven belül csak 1998 és 2004 között működött önálló ifjúsági tárca,¹⁹ valamint az Országgyűlésben 1990 és 2008 között mindössze egyetlen alkalommal tartottak vitát közvetlenül és kizárólagosan az ifjúságról, az ifjúság helyzetéről (Gaszó T.–Szabó A. 2010; Szabó A. 2006).

19 1999. január 1-jén jött létre az Ifjúsági és Sportminisztérium, amely 2002-ben Gyermek- Ifjúsági és Sportminisztériummá alakult. 2004 októberétől pedig már Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztériumként működött, majd 2006-ban teljesen meg is szűnt.

2. ábra: Különböző iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok érdeklődése a politika iránt

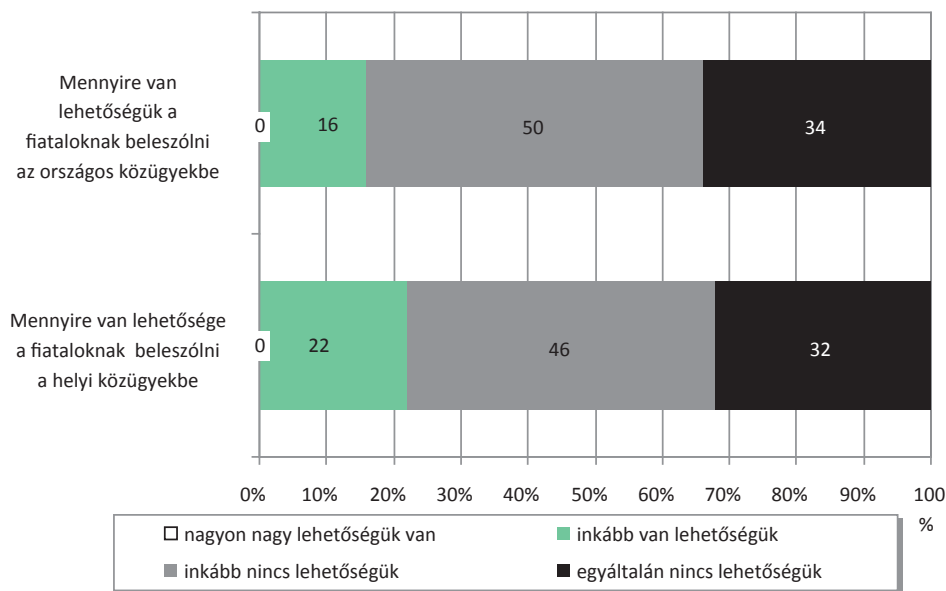
(1–5-ig terjedő skála átlagai)

Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

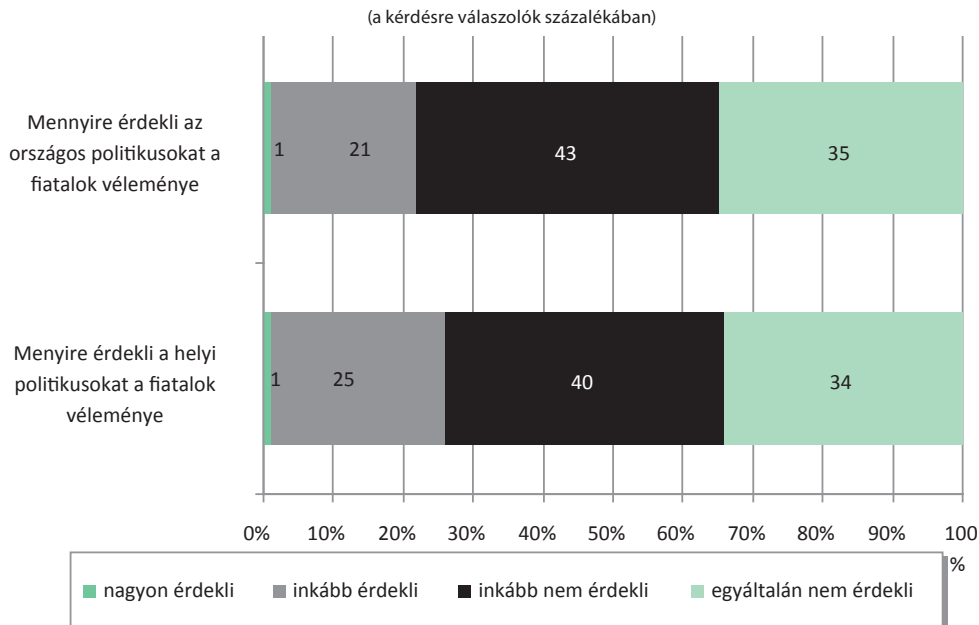
3. ábra: Menyire van lehetősége a fiataloknak beleszólni a közügyekbe?

(a kérdésre válaszolók százalékában)

Forrás: Ifjúság2008

4. ábra: Mennyire érdeklí az országos és helyi politikusokat a fiatalok véleménye?

Forrás: Ifjúság2008

Egyébként ezen a téren is a kulturális tőkéhez való hozzájutás hatásmechanizmusa írható le, hiszen minél magasabb iskolai végzettségű a kérdezett – és ezzel párhuzamosan minél jobban érdeklődik a politika iránt –, annál nagyobb valószínűséggel állítja, hogy a fiataloknak van lehetőségük beleszólni az országos, illetve a helyi ügyekbe. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kibocsátó családjuk révén egyébként is magasabb érdek megjelenítési, érdekérvényesítési lehetőségekkel és képességekkel rendelkező fiatalok jobban látnak potenciált a politikusokkal való párbeszédben. Ugyanakkor még a diplomásoknak is csak 27, illetve 21 százaléka vélekedik pozitívan a politikai aktivitás esetleges eredményéről, sikeréről.

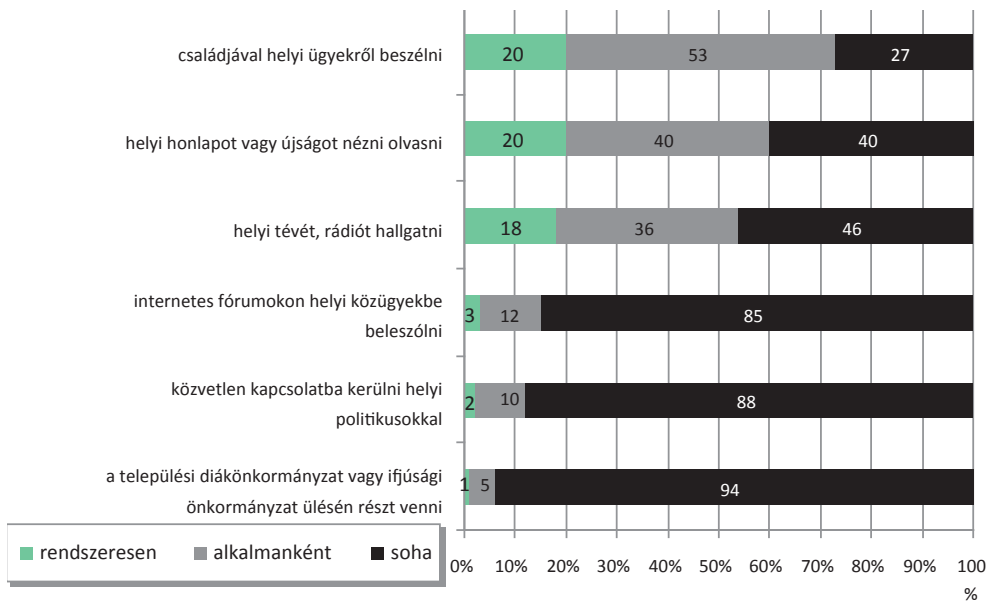
Némiképp ellentmond a politikával szembeni általános averziónak, hogy állítása szerint a magyar fiatalok 52 százaléka szokott tájékozódni a *helyi* ügyekben. Ez azt jelenti, hogy állítása szerint a 15–29 évesek majdnem háromnegyede rendszeresen vagy alkalmanként beszélget otthon családjával a helyi ügyekről, 60 százalékuk legalább alkalmanként elolvassa a lokális újságot, vagy megnézi a helyi honlapot. Mintegy felük pedig legalább alkalmanként belenéz, vagy belehallgat a helyi televízió, illetve rádió műsoraiba. Viszont a fiataloknak mindössze 15 százaléka szokott legalább alkalmanként internetes fórumokon helyi ügyekben véleményt nyilvánítani, és 12 százalékuk kerül legalább alkalmanként közvetlen kapcsolatba helyi politikusokkal. Fontos, és a korosztály általános közéleti aktivitására utal, hogy 6 százalékuk vesz részt legalább alkalmanként a települési diákönkormányzat vagy ifjúsági önkormányzat munkájában.

Generálisan elmondható, hogy minél kisebb a lokális közösség, és minél magasabb a kérdezett iskolai végzettsége, annál valószínűbb, hogy tájékozódik ügyekben, illetve részt vesz azok alakításában. Kivételt képez ezen általánosítás alól a települési diákönkormányzat és az ifjúsági önkormányzat, melyekkel kapcsolatban a magas iskolai végzettségűek ugyanolyan passzívak, mint az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők. A fenti adatokból két következ-

tetés is levonható: egyrészt a helyi közügyekben való tájékozódás véleményünk szerint nem teljesen azonos jelentéstartalommal bír a kutatók és a fiatalok számára. Álláspontunk szerint a 15–29 évesek egy része nincs is teljesen tisztában a politika fogalmával, úgy véljük, hogy a nyolcvanas évekhez hasonlóan a politikát a „nagypolitikával” azonosítja. A lokális ügyekben való eligazodást és részvételt, pl. a helyi iskola, óvoda megvédését az összevonástól, vagy bezárástól vélhetően nem tekintik „politikának”. A másik levonható következtetés, hogy a felnőtt társadalomhoz hasonlóan a fiataloknak is van bizonyos igényük a helyi politika formálása iránt, ugyanakkor aktív politikai cselekvésre vajmi kevésbé hajlandóak. Legfeljebb a befogadó vagy egyirányú tevékenység uralja – megnézem a helyi televíziót, belenézek a helyi újság internetes portáljába – a politikai magatartásukat.

5. ábra: Milyen gyakran szokott, szokta Ön...?

(százalékos megoszlás)

Forrás: Ifjúság2008, saját számítás

Ideológiai orientációk

Tapasztalataink szerint a politikai érdeklődési szint, valamint az ideológiai mezőben való tájékozódás, az ideológiai önbesorolás között nagyfokú korreláció mutatható ki. A politika iránt jobban érdeklődők találhatók az ideológiai paletta két végén, míg az apolitikus fiatalok leginkább középre helyezik önmagukat. Az ideológiai teret hagyományosan bal-jobb és liberális–konzervatív részekre osztja fel a szakirodalom. A 2008-as ifjúsági adatfelvételben azonban bővebbre „nyújtottuk” a teret, és vizsgáltuk például a mérsékelt–radikális, illetve a hagyománykövető–modern dimenzióban való elhelyezkedést is.

2008-ban a bal–jobb ideológiai orientáció szerinti önbesorolásra a kérdőív két különböző részén volt lehetősége a fiataloknak. Az első alkalommal egy válaszlap segítségével kérdezőbiztos jelenlétében, a másik alkalommal pedig egy borítékos, önkitöltős módszerrel

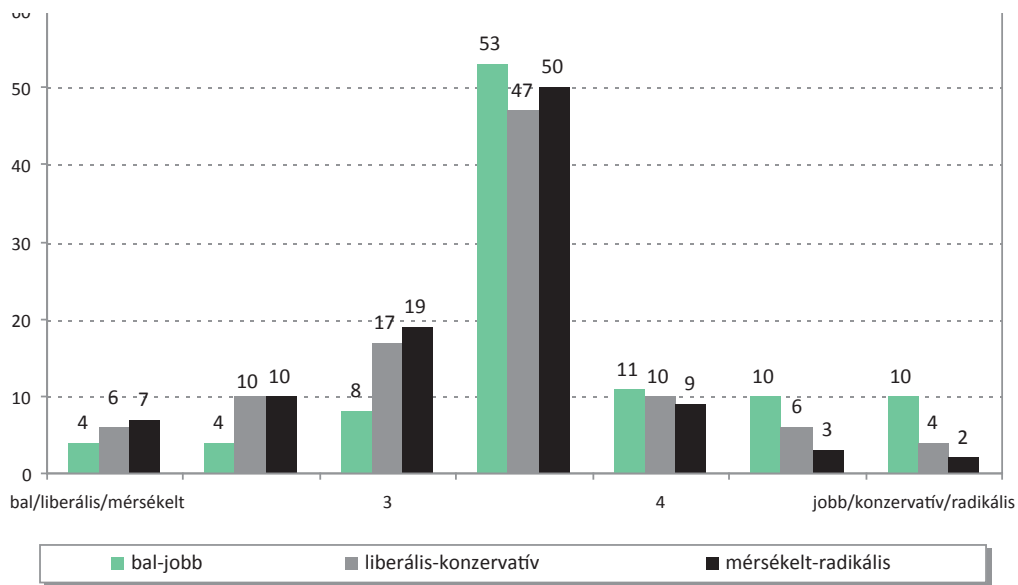
helyezhették el a fiatalok önmagukat egy 1-7-ig terjedő skálán.²⁰ A két különböző metódus eredménye érdemi, nagyságrendi különbséget nem mutatott. Talán ott érhető tetten az érdekes metodológiai kísérlet eredménye, hogy az önkitöltős lehetőség során kisebb volt a középre húzók aránya, és ezzel párhuzamosan magasabb a szélső értékeket választóké. Ugyanakkor ebben az esetben sem lehet nagyságrendi különbségről beszélni. Az alábbiakban – már csak az esetszámok okán is – az önkitöltős kérdőív során kapott eredményeket közöljük.

A mintába került 15–29 éves magyar fiatalok 77 százaléka vállalkozott arra, hogy elhelyezze magát az 1-től 7-ig terjedő skálán, közülük 53 százalék választotta a semlegesnek tekinthető négyes fokozatot. Érdekességeként megjegyezzük, hogy 2000-ben a megkérdezettek 44 százaléka nem tudta vagy nem akarta elhelyezni magát az akkor 10 fokú ideológiai hőmérőn, vagyis 8 év alatt e téren – metodológiai különbségtől függetlenül – elmozdulás történt. Ugyanakkor a középső, 5-ös és 6-os kategóriákat 2000-ben az érdemi válaszolók 60 százaléka választotta, a bal- és a jobboldalon egyaránt 20-20 százalékuak állt.

Ezzel szemben 2004-hez hasonlóan 2008-ban is a baloldali mezőben a kérdésre válaszolók 17, a jobboldali mezőben mintegy 28 százaléka tartózkodott. 2000-hez képest tehát a magyar fiatalok jobbra tolódtak, és alapvető nemzedéki sajátossággá vált, hogy a 15–29 évesek inkább jobboldaliak, mint baloldaliak.²¹ Csak utalunk rá, hogy az ESS 4. hullámának adatai alapján 2008-ban a magyar fiatalok voltak a 28 ország közül az 5. leginkább jobboldali orientációjúak. A magyar ifjúságnál csak három közép-kelet-európai ország fiataljai (litvánok, csehek és románok), valamint az izraeli fiatalok voltak „jobboldaliabbak”.

6. ábra: Bal–jobb, liberális–konzervatív, valamint mérsékelt–radikális orientáció 2008-ban

(7 fokú skála eloszlása, a kérdésre válaszolók százalékában)

Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008

20 Az 1-es azt jelentette, hogy baloldali, a 7-es pedig, hogy jobboldali.

21 A 2004-gyel való összehasonlítás grafikonját lásd (Bauer–Szabó A. 2009, 111).

A liberális–konzervatív politikai értékorientációs mezőben a megkérdezett fiatalok inkább a liberális oldalon helyezkednek el. Az önbesorolás elvégzésére nagyjából ugyanannyian vállalkoztak, mint az előző tengely esetében. A kérdésre választ adók mintegy 47 százaléka helyezte magát a középső értékre. A 15–29 évesek 17 százaléka inkább liberálisnak (1–2-es pozíció), 10 százaléka pedig inkább konzervatívnak (6–7-es pozíció) vallja magát.

Végül a mérsékelt–radikális ideológiai mező egyértelműen a skála mérsékelt oldalára dől el, a radikális oldalon a kérdésre válaszolók 14 százaléka található, szemben a mérsékelt oldal 26 százalékaival. Az adatok arra utalnak, hogy a magyar fiatalok körében egyébként a radikalizmus jobboldali radikalizmust jelent, amit jelez, hogy az önmagát jobbra (7-es pozíció) sorolók 15 százaléka radikális, és ezzel párhuzamosan az önmagukat radikálisnak tartók (szintén 7-es pozíció) 70 (!) százaléka jobboldali. Baloldali radikális viszont elenyésző számban került a mintába.

Különböző többváltozós statisztikai eljárás (többdimenziós skálázás, főkomponens-elemzés) révén vizsgáltuk különböző ideológiai, gondolkodásmódbeli karakterre utaló tulajdonságpárok megítélését, elhelyezkedését, összefüggését a fiatalok körében.²² Az adatokból kitűnik, hogy jól csoportosíthatók a fiatalok gondolkodásmódjai a jelzett értékpárok mentén. Az egyik csoportot az erőteljesebb ideológiai elköteleződést jelentő értékek, illetve az ahhoz való viszony képezi: bal-jobb, mérsékelt-radikális, liberális-konzervatív, e három érték összefügg egymással, és a többdimenziós skálázás során egymás szoros közelségében helyezkednek el, míg a főkomponens-elemzés során külön főkomponenst képeznek. A másik egymással összefüggő értékpárt a kockázatkerülő–vállalkozó kedvű, hagyománykövető–modern, valamint a nemzetben gondolkodó–emberiségben gondolkodó képezi. Ezek a többdimenziós skálázás során kifeszített koordináta-rendszer másik oldalán helyezkednek el, de a közöttük lévő távolság jóval nagyobb, mint az első három értékpár esetén (jóval szórtabban helyezkednek el a térben). Egyébként ezek a párok is önálló főkomponenst képeznek. Végül pedig az utolsó, önmagában álló értékpár a bízik a jövőben–fél a jövőtől, amelyik mindegyik más értékpártól elkülönülten helyezkedik el a többdimenziós skálázás során, ugyanakkor a főkomponens-elemzésben a nemzetben gondolkodó–emberiségben gondolkodó értékkel erősebb összefüggést mutat.

A magyar fiatalok meglehetősen eklektikus gondolkodásmódját tehát – önbevallásuk alapján – úgy jellemezhetjük, hogy határozottan vállalkozó kedvűek és modernnek, inkább emberiségben gondolkodnak, de jobboldaliak, viszont kevésbé konzervatívok, kevésbé radikálisok, és nem félnek a jövőtől.

22 A vizsgált tulajdonságpárok:

bízik a jövőben	↔	fél a jövőtől
liberális	↔	konzervatív
baloldali	↔	jobboldali
mérsékelt	↔	radikális
hagyománykövető	↔	modern
kockázatkerülő	↔	vállalkozó kedvű
nemzetben gondolkodó	↔	emberiségben gondolkodó

3. táblázat: Az egynél nagyobb sajátértékű főkomponensek faktormátrixai (Component matrix), valamint az egyes értékpárokhoz tartozó átlagérték

	Főkomponensek			1-7-ig terjedő skála átlaga
	1	2	3	
Kockázatkérülő/vállalkozó kedvű	,764	,053	-,228	4,54
Hagyománykövető/modern	,751	,013	,219	4,67
Nemzetben gondolkodó/emberiségben gondolkodó	,600	-,085	,444	4,53
Liberális/konzervatív	-,254	,665	,087	3,77
Mérsékelt/radikális	,263	,629	-,178	3,62
Baloldali/jobboldali	,141	,610	-,389	4,35
Bízík a jövőben/fél a jövőtől	-,179	,454	,746	3,42
Magyarázó érték	24,196	20,367	14,925	

Összes magyarázó érték: 59,488%.

Forrás: Ifjúság2008

Intézményi bizalom

Az „Ifjúság” vizsgálatok eredményei alapján a 15–29 éves fiatalok apolitikussága együtt jár a politikai és egyes civil intézmények iránt megnyilvánuló bizalmatlansággal. A 2004-ben és a 2008-ban készített adatfelvételek eredményei arra utalnak, hogy a demokratikus intézményrendszernek, különösen a népképviselői demokrácia alappilléreinek számító országgyűlésnek és a pártoknak – lényegében függetlenül attól, hogy kormányzó pártokról vagy ellenzéki pártokról van-e szó – erősen negatív a bizalmi indexe. Az adatokból jól látszik, hogy egy ± 100 -ig átttranszformált, eredetileg 4 fokú skálán csak kevés intézmény, mindössze hat található a pozitív tartományban. A kormányzat megítélése 2004 és 2008 között drámaian romlott, de tulajdonképpen a demokratikus intézményrendszerrel szembeni általános bizalomvesztésről beszélhetünk. A népképviselői, direkt politikai intézményekkel szembeni bizalmatlanság egyébként európai viszonylatban is kiemelkedő a magyar fiatalok körében. A már jelzett ESS adatai szerint 2008 folyamán az országgyűlésbe vetett bizalom mértéke a magyar 15–29 évesek körében 28 országot tekintve a 21., a politikai pártok tekintetében pedig a 23. legalacsonyabb volt, nyilvánvalóan messze, nagyságrendekkel az uniós átlag alatti indexértékkel.²³

2004-hez képest a vizsgált intézmények közül egyedül a honvédség bizalmi indexe emelkedett, méghozzá igen jelentősen: 5,6 pontról 11,9 pontra. Véleményünk szerint ez esetben elképzelhető, hogy egy új típusú „nemzeti büszkeség” kialakulásának vagyunk tanúi. Büszkéek vagyunk katonáinkra, akik nemzetközileg is elismert módon állnak helyt külföldi missziókban, és árvizek, belvizek, természeti katasztrófák esetén képesek itthon is a civil lakosság segítségére sietni. Másrészt viszont kétségtelen, hogy a katonai hivatás önmagában egy biztos előmenetelt kínáló politikától kissé távolabb elhelyezkedő pálya, amely a gazdasági válság kitörését követően vonzó lehet a munkanélküliség rémétől tartó fiatalok számára.²⁴ A gazdasági válság kitörése elvileg megnövelhette az igényt a „rend”, vagy másképpen a rendet biztosító intézmények iránt (rendőrség, katonaság, bíróság). De ahogy a táblázatból kitűnik, az Alkotmánybíróságon kívül inkább csökkent ezen intézmé-

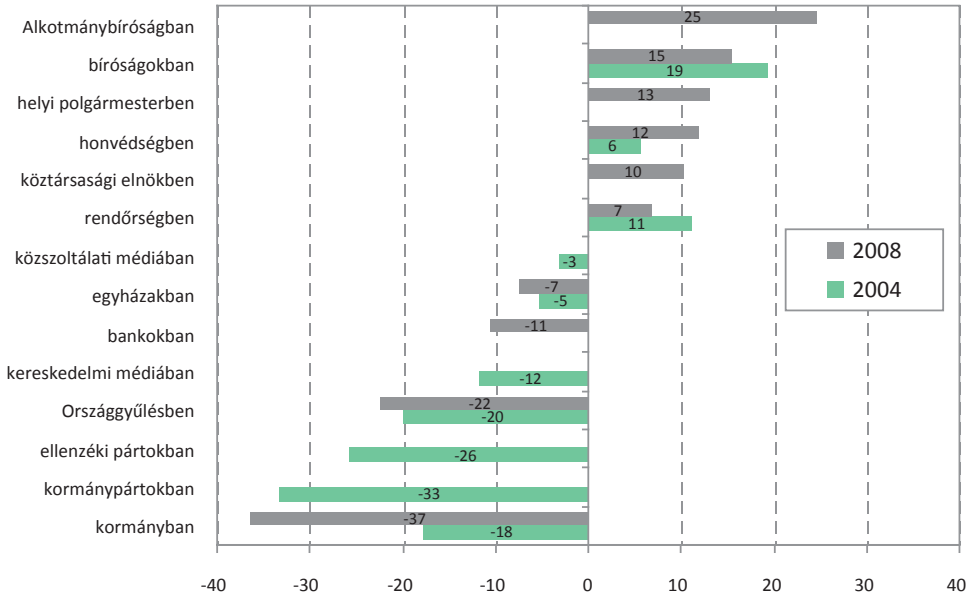
²³ Az országgyűlést tekintve az európai átlag (28 ország alapján) 4,07, a magyar fiatalok esetében 3,17 a 0-tól 10-ig terjedő, azaz 11 fokú skálán. A politikai pártokba vetett átlag európai bizalmi index 3,15 (tehát egyébként roppant alacsony) volt, Magyarországon viszont még ennél is jóval alacsonyabb, 2,21. És hogy még egy érdekeséget jelezzünk, a magyar felnőtt állampolgárokon belül a politikailag legaktívabbak – 45–59 évesek – szintén nagyságrendekkel az európai átlag alatti bizalmat érznek a népképviselői szervekkel szemben.

²⁴ A katonai pálya presztízséről részletesen lásd Szabó L. 2011.

nyek bizalmi indexe, mint hogy növekedett volna. Az eredetileg pénzügyi válságnak indult gazdasági recesszió erősen érintette a bankszektort, aminek bizonyos jeleit vizsgálatunkban is ki lehet mutatni: a bankok és biztosítók iránt csekély bizalommal vannak a magyar fiatalok (-10,5 pontos átlagérték).

7. ábra: Mennyire bízunk a következő intézményekben? 2004–2008

(±100-ig terjedő skála átlagai)

Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008

Demokráciakép

Véleményünk szerint a fiatalok politikához való viszonyának az egyik alapkérdése, hogy a politikai elutasítása egyben a demokrácia elutasítását is jelenti-e. A demokratikus intézményrendszer működésével szembeni alapvetően szkeptikus magatartás – lásd az előző grafikont – megnyilvánul-e a demokrácia versus diktatúra viszonylatában is? E témakört 2008-ban két kérdés tesztelésével vizsgáltuk. A Gyorsjelentésben e kérdések kapcsán rögzített elsődleges eredmények váltották ki talán a legtöbb vitát és generálták a legtöbb hozzászólást. Az adatok ugyanis azt jelzik, hogy a 15–29 évesek meglehetősen ambivalensen viszonyulnak a demokráciához, mint politikai rendszerhez. A demokráciát határozottan a legjobb politikai rendszernek tekintők aránya a minta mintegy 40 százaléka volt, ami azt jelenti, hogy a fiatalok túlnyomó többsége ettől eltérő jelentéstartalmú véleményen van. A 15–29 évesek 14 százaléka rendszerkritikus, és azt állítja, hogy bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint a demokrácia, további közel egyharmaduk számára pedig gyakorlatilag lényegtelen, hogy demokratikus vagy diktatórikus körülmények között él-e. Az is feltűnő, hogy 14 százalékuk nem tudja eldönteni, hogy melyik állítás az inkább megfelelő.

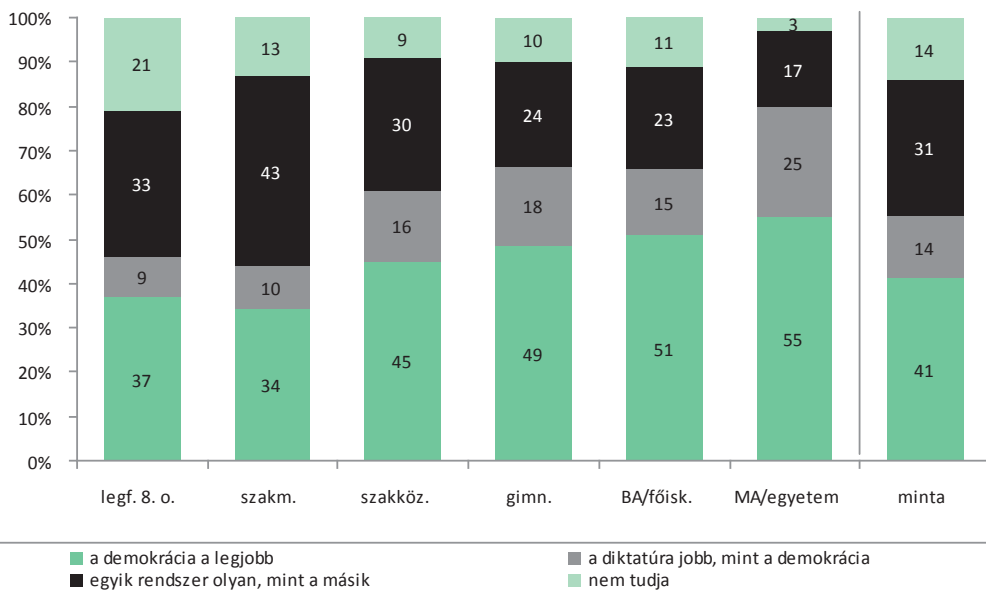
A vizsgálati eredményekből az következik, hogy a politikai szocializációnak, valamint a kulturális tőkének, a kibocsátó család mintáinak igen jelentős hatása van a politikai rendszerrekről kialakított képre. Ahogy az alábbi, 8. ábra is jelzi, az iskolai végzettség növekedésével

lényegében lineárisan nő azok aránya, akik a demokráciát tartják a legjobb rendszernek, és ezzel párhuzamosan csökken azok aránya, akik szerint „a hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik”. Egyetlen kivételt találunk – a szakmunkás/szakiskolai végzettségűeket. E csoport tagjai merőben másként vélekednek, mint az „elvárható” – már ha egyáltalán valami elvárható – tőlük. Ők azok, akik a legkisebb arányban tartják a demokráciát a legjobb politikai rendszernek, és ők azok, akik a legnagyobb arányban „vonják meg a vállukat”, és azt jelzik, hogy számukra az egyik rendszer ugyanolyan, mint a másik. Az ifjúsági társadalom szakiskolás,²⁵ valamint szakiskolai végzettséggel rendelkező széles rétege – vizsgálataink szerint – rendkívül alacsony politikai tudással és affinitással rendelkezik. Kizárólag a manak, a „bulinak”, a hedonista örömeknek élnek: „A lényeg a pillanat öröme, amit azonnal meg kell ragadni, bármi áron. Nem véletlen, hogy a legvesélyeztetettebb iskolába járó csoport épp a szakiskolai tanulók rétege” (Szabó A.–Kern 2010a, 22).²⁶

Összességében is elgondolkodtató, hogy majd minden harmadik fiatal azt a Kádár-korszakból fennmaradt tipikus kispolgári attitűdöt tartotta magára nézve igaznak, miszerint „mindegy, milyen rendszerben élünk, a lényeg a túlélés, úgyse tudunk beleszólni a politikusok dolgába”.

8. ábra: A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb az Ön véleményéhez?

(befejezett iskolai végzettségi kategóriák szerint, százalékban)*

*A pontos válaszkategóriák:

- nem tudja;
- a demokrácia minden más politikai rendszernél jobb;
- bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokratikus politikai rendszer;
- a hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik.

Forrás: Ifjúság2008

25 A szakiskolások sajátos politikai magatartását, gondolkodásmódját és a szélsőséges politikai ideológiákhoz fűződő viszonyát részletesen elemeztük két cikkünkben (Szabó A.–Kern 2010a és Szabó A.–Kern 2010b).

26 Itt jegyezzük meg, hogy a szülő iskolai végzettsége tekintetében is hasonló megállapításokat tehetünk. Minél magasabb végzettség az anya, annál inkább kijelenthető, hogy a gyermeknek lesz határozott véleménye a demokrácia, esetleg a diktatúra irányába. A legfeljebb 8 osztályt és szakmunkásképzőt végzett anyák gyermekei mondják legnagyobb arányban, hogy számukra mindegy, milyen politikai rendszerben élnek.

A mélyebb háttérelmzés azt jelzi, hogy az iskolázottabb szülők gyermekei, a maguk is diplomával rendelkezők, valamint felsőfokú intézménybe járók véleménye szélsőségesebb. Ők a diktatúrát bizonyos körülmények között inkább pártolók, de a demokráciát a legjobb politikai rendszernek gondolók között is többségben vannak. Az ideológiai kötődésnek – már ha egyáltalán van – igen komoly hatása mutatható ki a demokrácia versus diktatúra megítélésében. A liberális–konzervatív ideológia mező 2-es, 3-as, valamint 6-os és mindenekelőtt 7-es pozícióját elfoglalók az átlagnál elfogadhatóbb rendszernek vélik a diktatúrát, ugyanakkor a 4-es, azaz semleges kategóriát választók a rendszerfüggetlen választ részesítették leginkább előnyben. A liberális–konzervatív tengelyen egyetlen kategória esetében érte el az 50 százalékot a demokrácia mellett voksolók aránya, ők – némiképp váratlanul – az 5-ös pozíciót választók voltak. A bal–jobb orientációs mező esetében szintén az 5-ös és a 6-os kategóriát választók esetében nőtt 50 százalék fölé a demokráciát a legjobb politikai rendszernek vélők aránya (52, ill. 55%). És ami még ennél is meglepőbb: a diktatúrát bizonyos körülmények között elfogadók a 2-es pozíción, tehát a baloldalon helyezkednek el az átlagot lényegesen meghaladó mértékben (29%). Végül a rendszerfüggetlen válaszok – az eddigiekkel teljesen összhangban – a semleges, 4-es kategóriát választók körében a legmagasabb (37%). Nincs ez másként a mérsékelt–radikális tengely esetében sem, ahol a 4-es pozíción lévők mintegy 40 százaléka jelezte, hogy számára mindegy, milyen politikai rendszerben él. A mérsékelt oldalon állók egyértelműen a demokráciával szimpatizálnak, míg a radikális oldalon elhelyezkedők körében az átlagot jóval meghaladja a diktatúrával kacérkodók aránya (a 7-es pozíción lévők körében pl. 34%).

A rendszerváltoztatást, pontosabban a jelenlegi demokratikus berendezkedés és a Kádár-korszak megítélését más kérdésparkkal is vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy 10 szempont alapján melyik rendszert/korszakot tartják inkább jónak, elfogadhatónak a fiatalok. A kérdések megfogalmazásakor tisztában voltunk azzal, hogy a vizsgált 15–29 éves korosztályba tartozók túlnyomó többségének nincs, vagy csak alig-alig van személyes élménye a Kádár-korszakról. Ezért e kérdés nemcsak a fiatalok, de a szocializációs folyamatok révén lényegében az egész társadalom, azaz a szülői generáció véleményét is tükrözik a két rendszerről.²⁷

A konkrét adatok ismertetése előtt le kell szögezni, hogy a 10 kérdés esetében relatíve magas, 15 és 20 százalék között mozgott a bizonytalanok aránya. E csoport tagjai elsősorban a legfiatalabbak, illetve az alacsonyabban iskolázott szülők gyermekei, tehát azok, akik közéleti, politikai kérdésekben egyébként is nehezebben tájékozódnak, valamint akiknek már ténylegesen sem volt tapasztalata a Kádár-korszakról. Az alábbi ábrában a bizonytalanok véleményét kihagyjuk, így ugyanis pregnánsabban kimutatható a 15–29 évesek gondolkodásmódjában megfigyelhető sokszínűség.

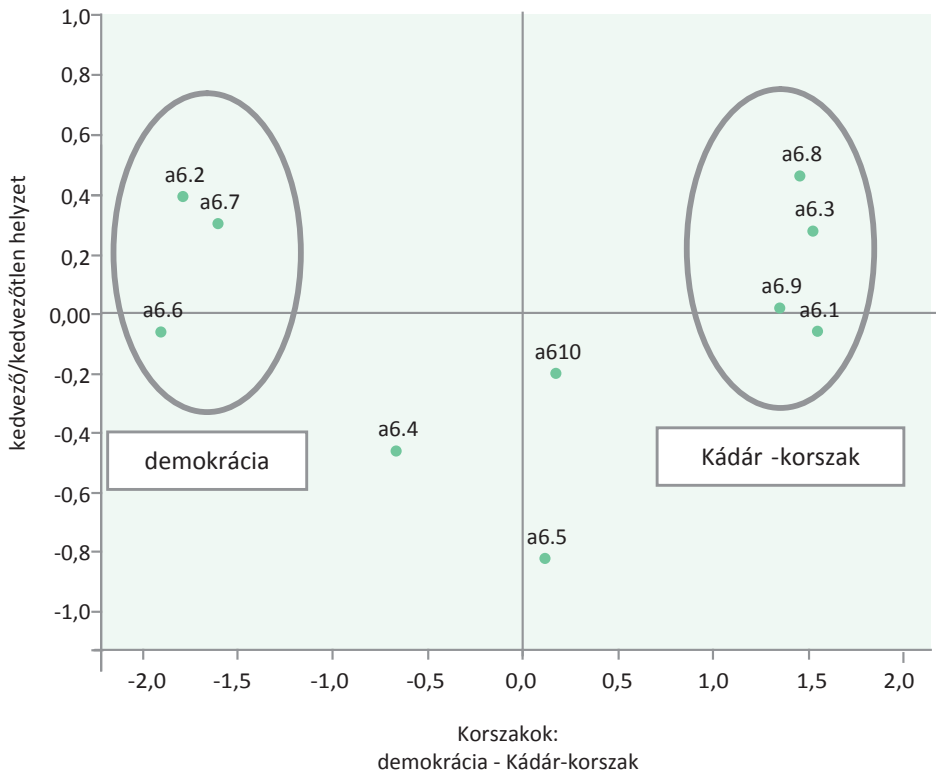
Az adatokból nagyon egyértelmű kép bontakozik ki. A többdimenziós skálázás révén jól elkülöníthetők, csoportosíthatók a különböző állítások: a megélhetéssel, a lét- és szociális biztonsággal kapcsolatos kérdések esetében egyértelmű a Kádár-korszak primátusa (szociális biztonság, munkalehetőségek, lakáshoz jutás, napi megélhetés), míg a fiatalok személyes élethelyzetével kapcsolatos kérdések (szórakozás, felsőoktatási intézménybe járás lehetősége) esetében inkább a mostani rendszer eredményeit emelik ki a 15–29 évesek. Az adatokból úgy tűnik, hogy a Kádár-korszak többszörös társadalmi kompromisszumokra épülő, de viszonylagos szociális biztonságot nyújtó karaktere maradt meg leginkább a társadalom kollektív emlékezetében. Az is jól látszik az adatokból, hogy a két rendszer egészére vonatkozó kérdés mintegy viszonyítási pontként szolgál (lásd az alábbi ábrán „a6.10” nevű változót), és két válaszlehetőség, a fiatalok érvényesülése és a gyermekek helyzete némiképp kilóg a többi

²⁷ A felnőtt lakosság – hasonló – álláspontjáról részletesen lásd Kornai 2008 (különösen a 2. és 3. táblázatot).

kategória közül. Az adatok arra utalnak, hogy sem a fiatalok érvényesülését, sem a gyermekek helyzetét nem tudják elég határozottan megítélni a 15–29 évesek, nagyon nagy a szóródás mindkettő esetében.

9. ábra: A Kádár-korszak és a demokratikus berendezkedés megítélése

ALSCAL modell

Jelmagyarázat:

a6.1: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **szociális biztonság?**

a6.2: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **szabadságjogok** (szólás-, vallás-, gyülekezési jogok)?

a6.3: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **munkalehetőség?**

a6.4: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **fiatalok érvényesülése?**

a6.5: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **gyermekek helyzete?**

a6.6: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **szórakozási lehetőségek?**

a6.7: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **felsőoktatásban való részvételi lehetőség?**

a6.8: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **lakáshoz jutás lehetősége?**

a6.9: A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: **napi megélhetés?**

a6.10: És mindent **egybevetve** melyik korszak (volt) a **jobb?**

Forrás: Ifjúság2008

Mindent egybe vetve a 15–29 évesek véleménye rendkívül megosztott a két korszak/rendszer megítélését illetően: a kérdésre választ adók 51 százaléka a jelenlegi, 49 százaléka a Kádár-korszakot tekinti jobbnak, kedvezőbbnek.

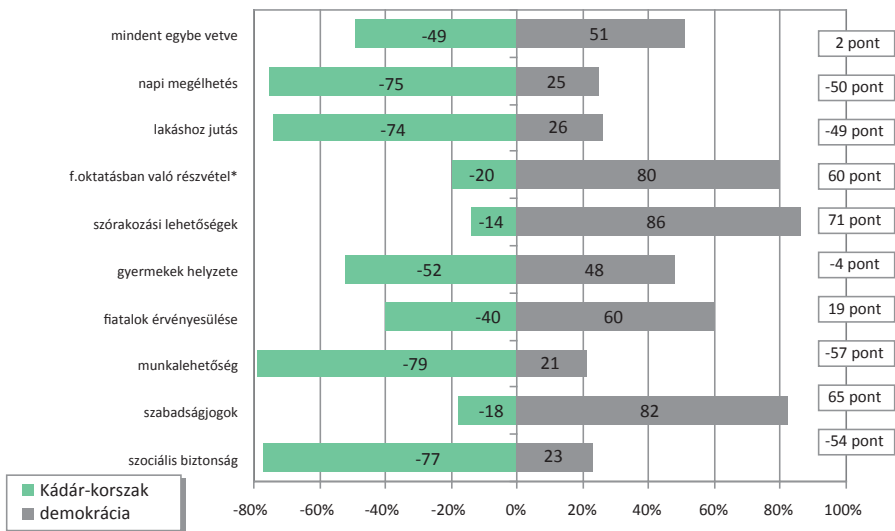
A Kádár-korszak és a demokrácia megítélésében egyébként még cizelláltabban mutatható ki bizonyos szociokulturális tényezők hatása. A jelenlegi iskolai végzettség, a kibocsátó családban

élők iskolázottsága erősen befolyásolja a válaszokat. Az alacsonyabb iskolázottságú (legfeljebb szakmunkás) szülők alacsonyabban iskolázott gyermekei, akiket a rendszerváltozás veszteséinek tekinthetünk, inkább a Kádár-korszakkal szimpatizálnak, míg a magasabban iskolázott szülők egyébként magasabban iskolázott gyermekei a demokrácia mellett teszik le a garast. Ez is alátámasztja azon álláspontunkat, hogy a Kádár-korszak szociális biztonsága, viszonylag jól előre tervezhető, igaz, korlátozott karrier-útja, röviden szólva az alkalmazotti társadalom működése mindmáig meghatározó élménye a magyar társadalomnak.²⁸ Ugyanilyen egyértelmű összefüggés írható le a település típusa alapján. A rendszerváltozás vesztesei a kistelepülések lakói, míg a nyertesek leginkább a nagyvárosiak, ezen belül is a budapestiek. Az adatok azt jelzik, hogy a budapestiek 67 százaléka inkább a demokráciát, a községben lakók 56 százaléka pedig inkább a Kádár-korszakot preferálja. És még egy a fentiekkel egybecsengő adatsor: az önmagukat alsó, illetve alsó-közép társadalmi csoportba sorolók a Kádár-korszakot tekintik jobbnak (67, illetve 53%), a felső-közép csoport tagjainak 78 százaléka pedig a demokráciát.

Az is tanulságos, hogy az előző kérdéssel összevetve a válaszokat megállapítható, hogy a jelenlegi rendszert jobbnak tartók 55 százaléka szerint a demokrácia minden más politikai rendszernél jobb, akik viszont szimpatizálnak az előző rendszerrel, jobban megosztottak véleményeiket illetően. Relatív többségük (44%) szerint „a hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik”, míg a demokrácia primátusát 28 százaléuk hangsúlyozza. Ezek a válaszok plasztikusan jelzik a Kádár-korszak iránt megnyilvánuló nosztalgiát, egy elvesztett, és feltehetően korábbi formájában vissza nem térő biztonság iránti vágyat.

10. ábra: Sokan szokták összehasonlítani a mostani és az előző (Kádár-) rendszert. Véleménye szerint a következő szempontok szerint összehasonlítva melyik rendszer a jobb: az előző, vagy a mostani?

(a kérdésre válaszolók százalékában, illetve ± 100 fokú skála átlagai)

Megjegyzés: a táblázatban (-) előjellel szerepelnek az előző rendszer százalékos értékei.

Ennek kizárólag ábrázolástechnikai okai vannak, nem értékítéletet jelöl!

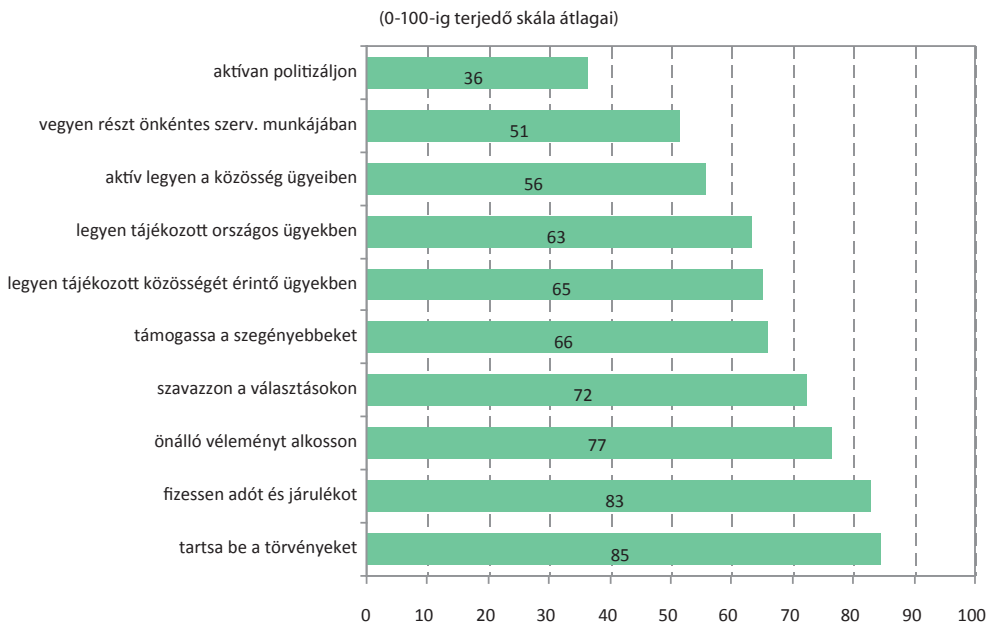
*Felsőoktatásban való részvételi lehetőség.

Forrás: Ifjúság2008

Alapvető kérdés a fenti eredmények alapján, hogy a demokratikus intézményrendszerrel szembeni szkeptikus álláspont összekapcsolódik-e az állampolgári attitűd elutasításával, egyáltalán létezik-e a fiatalok fejében polgár ethosz, „jó polgár” minta? A válasz egyértelműen igen. Az Ifjúság2008 keretében elemzett 15–29 éveseknek 10 szempont mérlegelése alapján kellett eldöntenie, hogy milyen attitűd fontos ahhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen. Véleményünk szerint sokatmondó, hogy szokatlanul alacsony a bizonytalanok aránya (kb. 1%) e kérdést illetően.

A magyar fiatalok szerint ahhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen, mindenekelőtt törvénytisztelőnek kell lennie, illetve fizetnie kell az adókat és járulékokat. A második csoportba a 70 pontot meghaladó, de 80 pontot el nem érő, azaz továbbra is inkább fontosnak tekinthető szempontok tartoznak, így az önálló véleményalkotás és a szavazáson való részvétel. Itt azonban érdemes felhívni a figyelmet egy látszólagos ellentmondásra. Bár a 15–29 évesek tisztában vannak azzal, hogy közügyekben önálló véleményt kellene alkotniuk, sőt részt kellene venniük a választásokon, a valós részvételi hajlandóság – mint majd látni fogjuk – mégis rendkívül alacsony e korosztályon belül. A norma és a napi rutin tehát nem mindig kapcsolódik össze. A harmadik csoportot egy 5 szempontot tartalmazó középmezőny alkotja, míg az utolsó tényező, az aktív politizálás, a legkevésbé fontos a korosztály számára. Ami persze nem is meglepő, ha figyelembe vesszük a politikai érdeklődés alacsony szintjét.

11. ábra: „Mennyire fontos ahhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen...?”

A pontos válaszkategóriák:

- támogassa azokat, akik önálló rosszabb körülmények között élnek;
- szavazzon a választásokon;
- mindig tartsa be a törvényeket és az előírásokat;
- másoktól független, önálló véleményt alkosson a dolgokról;
- aktívan tevékenykedjen önkéntes szervezetekben;
- fizesse meg az adókat és a járulékokat;
- aktívan politizáljon;
- tájékozott legyen a lakóhelyi, iskolai, munkahelyi közösségét érintő ügyekben;
- aktívan részt vegyen a lakóhelyi, iskolai, munkahelyi közösségét érintő ügyekben;
- tájékozott legyen az országos ügyekben.

A fenti adatok arra utalnak, hogy a magyar 15–29 évesek normakövetőek, sőt más adatok alapján – annak ellenére, hogy a rendszerszekeptikus válaszok sem ritkák körükben – egyenesen konformisták. A magyar ifjúsági társadalom relatív többségének, 48 százalékának politikai kérdéseket tekintve megegyezik a véleménye saját szüleiével. Totális ellenvéleményéről a 15–29 évesek mindössze tizede számol be, míg valamivel több mint egyharmaduk bizonyos kérdésekben egyetért, míg másokban nem ért egyet szüleiével, vagy külön-külön édesanyjával, illetve édesapjával. Hét százalékuk nem tudott a kérdésre válaszolni. Ezek az adatok nem egy lázadó fiatalságról tesznek tanúbizonyságot, hiszen 2004-hez képest még növekedett is a szülői álláspontot elfogadók aránya.²⁹ A szülői életmód globális elfogadása pedig még a politikai kérdésekhez képest is magasabb, hiszen a mintába került fiatalok 54 százaléka teljesen elfogadhatónak véli szülei életét. Az alábbi táblázat pedig azt is jelzi, hogy a két álláspont között igen erős összefüggés mutatható ki, a politikai kérdésekben való egyetértés együtt jár a szülői életmód elfogadásával, és fordítva.

4. táblázat: A szülői értékek, vélekedések és nézetek elfogadása

(a kérdésre választ adók körében, százalékos megoszlás)

Szülei élete megfelel-e?*	Politikai kérdésekben egyetért-e szüleiével?					Összesen
	Igen	Nem	Részben igen, részben nem	Apámmal igen, anyámmal nem	Anyámmal igen, apámmal nem	
Igen	80	27	30	24	19	55
Nem	4	45	7	9	7	9
Részben igen, részben nem	13	24	59	31	15	30
Apámé igen, anyámé nem	1	1	1	34	3	1
Anyámé igen, apámé nem	2	3	3	2	56	4
Összesen	52	10	34	2	2	100,0

*A pontos kérdés: Az ember különbözőképpen ítélheti meg azt, milyen elvek szerint szülei élnek. Megfelel-e az Ön eszményeinek szülei élete?

Forrás: Ifjúság2008

A legkonformabb állásponton egyébként a 15–19 évesek, a községben élők, a legfeljebb 8 osztályt végzettek vannak, vagyis azok, akik nehezebben tájékozódnak politikai, közéleti kérdésekben. Minél idősebb, minél tájékozottabb és minél több egyéni tapasztalattal rendelkezik a fiatal, annál valószínűbb, hogy politikai kérdésekben van önálló véleménye, ami helyenként ellentmond a szülői álláspontnak.

Törésvonalak megítélése

Végül érdekes adalék a fiatalok politikáról, közéletéről alkotott véleményével kapcsolatban, hogy a magyar 15–29 évesek milyen ellentéteket, szociális és politikai „törésvonalakat” érzékelnek a magyar társadalomban. Véleményünk szerint ennek a problematikának is különös jelentősége van az ifjúság társadalmi integrációja szempontjából.³⁰

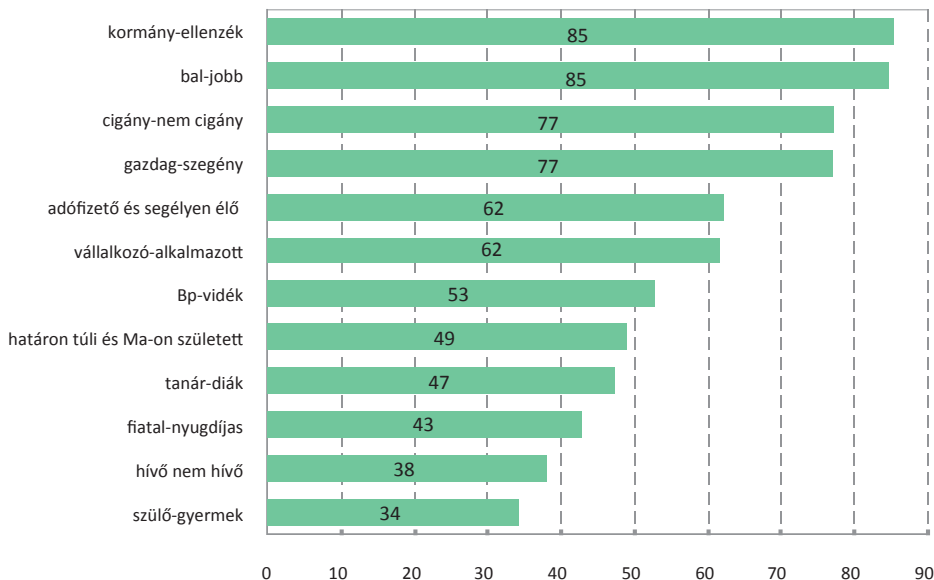
29 2004-ben a konform véleményt hangoztatók aránya 43 százalék volt (Bauer–Szabó A. 2005, 94).

30 Ahogy erre az Ifjúság2008 Gyorsjelentés során utaltunk, az egyébként igen bonyolult társadalmi összefüggéseket taglaló kérdésblokk megválaszolása nem okozott jelentősebb problémát a fiataloknak, a bizonytalan válaszok aránya még az 1 százalékot sem haladta meg.

A magyar fiatalok leginkább a politikai aktorok egymás közötti konfliktusát érzékelik feszítőnek. A baloldaliak és a jobboldaliak, valamint a kormány és az ellenzék közötti ellentét értéke 85 átlagpont, ami azt jelenti, hogy a kérdésre választ adók közel 90 százaléka az eredeti 1-től 5-ig terjedő skálán az 1-es (nagyon nagy) és a 2-es (nagy) értéket választotta. Ez az igen erős konfliktuspotenciál részben magyarázhatja a fiatalok politikától való távolmaradását. Mint arra korábban utaltunk, szerintük a politikusok úgysem veszik figyelembe az ifjúság véleményét, másrészt viszont feltételezhető, hogy a túl nagy politikai konfliktus taszítja is az egyébként konform magyar fiatalokat.

12. ábra: Mekkora az ellentétek a magyar társadalomban a csoportok között?

(0–100-ig terjedő skála átlagai)

A pontos válaszkategóriák:

- kormány és ellenzék között
- baloldaliak és jobboldaliak között,
- a gazdagok és szegények között,
- vállalkozók és alkalmazottaik között,
- a cigányok és a nem-cigányok között,
- fővárosiak és vidékiek között,
- hívők és nem hívők között,
- fiatalok és nyugdíjasok között,
- szülők és gyerekeik között,
- tanárok és diákok között,
- adófizetők és segélyen élők között,
- ideköltöző határon túli magyarok és a Magyarországon születettek között.

Forrás: Ifjúság2008

A társadalmi, szociális konfliktusok közül messze kiemelkedik a romák és nem romák, valamint a szegények és gazdagok közötti ellentét értéke (77 pont), ami véleményünk szerint a gazdasági világválság kitörését követően, a 2008 őszi adatfelvételhez képest még nőhetett is. Mind a két esetben a „nagyon nagy ellentét” kategóriát 40, míg a „nagy ellentétet” 35 százalék választotta. Figyelmeztető jel, hogy a szociális ellentét érvényesülését különösen

magasnak ítélték a nélkülözések között élők,³¹ valamint az önmagukat az alsó társadalmi osztályba sorolók. A cigány–nem cigány ellentétet erősnek értékelték 2008 folyamán az észak-magyarországi régióban (81 pont), az alkalmi munkából élők (83 pont), a segédmunkások, valamint – érdekes módon – a vállalkozók körében (81–81 pont).

Közepes, illetve annál valamivel magasabb intenzitású ellentétet tapasztalnak a 15–29 évesek az adófizetők és a segélyen élők, a vállalkozók és alkalmazottaik, valamint a fővárosban élők és a vidékiek között.

A fiatalok közvetlen életvilágát érintő esetleges konfliktuspotenciálok ennél kisebb átlagértéket kaptak a 0–100-ig terjedő skálán. A magyar fiatalok szerint legkisebb az ellentét a szülők és gyermekeik között (34,2 átlagpont), ami persze nem véletlen, hiszen mint azt fentebb láttuk, alapvetően elfogadják szüleik élet- és politikai gondolkodásmódját. Viszonylag alacsonynak tekinthető a generációs ellentét mértéke, ami már csak azért is érdekes, mert van egy olyan sztereotípia a magyar társadalomban, mely szerint azok a nyugdíjasok, akik dolgoznak, elveszik a munkalehetőséget a fiatalok elől. Ezt a vélekedést azonban a 2008-ban készített adatfelvétel nem verifikálta.

Politikai aktivitás

Az elmúlt évtizedekben készült politikai szocializációs ifjúsági vizsgálatok a fiatalok közéleti érdeklődésén túl a politikai aktivitás több dimenziójára is erőteljesen fókuszáltak. Az elemzésre kerülő adatsorok – némiképp megelőlegezve az eredményt – azt a hipotézist támasztják alá, amely szerint az alacsony fokú politikai affinitás nemzetközi összehasonlításban is mérsékelt politikai aktivitással párosul. Sőt, bizonyos dimenziókban még csökkenő tendencia is kiolvasható az alábbiakban közlendő eredményekből.

A politikai részvétel különböző típusait szokás megkülönböztetni a választói magatartással, a politikai részvétellel foglalkozó szakirodalomban (részletesen lásd Kern–Szabó A., 2011 17–20). Kétségtelenül a legfontosabb ezek közül az országgyűlési választásokon való részvétel, hiszen ez alapozza meg a népképviselési demokrácia legfontosabb intézményének, a parlamentnek, és ezen keresztül a kormánynak a legitimációját. Érdemes megkülönböztetni a népszavazásokon való részvételt, a politikai, és manapság egyre inkább a civil szervezetekhez való kötődést, tagságot, végül pedig a politikai aktivitás minősített esetét, a tiltakozásokban való részvételt. Az alábbiakban megvizsgáljuk a fiatalok részvételi aktivitását három dimenzióban: választási, civil szervezeti és tiltakozási/direkt politikai aktivitás.

Választási részvétel

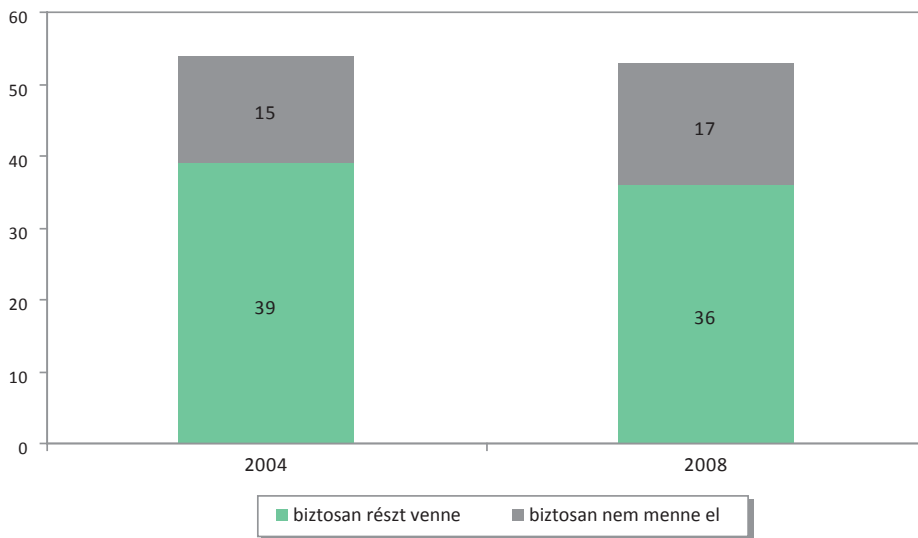
Magyarországon a választási részvétel az elmúlt húsz évben egy viszonylag stabil, mintegy kétharmados szinten állandósult (Kern–Szabó A. 2011, Tardos 2011). Tények támasztják alá, hogy a fiatalok a 18 éven felüliek körében mért számarányukhoz képest szignifikánsan kisebb mértékben befolyásolják a választások kimenetelét, a részvételi hajlandóságuk és az aktuális részvételük átlag alatti.³² Az „Ifjúság” kutatási sorozat pregnánsan támasztja alá a társadalomkutatók e téren jelzett álláspontját.

31 A nélkülözések között élők a szegény–gazdag és a cigány–nem cigány ellentétet is rendkívül magasra, 87–86 pontra értékelték, amellyel a konfliktustípus került a törésvonal lista élére.

32 Erről részletesen lásd Angelusz Róbert és Tardos Róbert, Stumpf István és Gázsó Ferenc e témakörben készült különböző tanulmányait.

13. ábra: Választáson való részvételi szándék 2004–2008

(a kérdésre választ adók, százalék)

Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008

2004-ben a kérdésre választ adó fiatalok 39, 2008-ban 36 százaléka jelezte, hogy részt venne egy most esedékes parlamenti választáson, 15, illetve 17 százalékuk viszont határozottan kijelentette, semmiképp sem menne el szavazni. Ha csak a 18 éven felüli választópolgárokat vizsgáljuk, a részvételi szándék növekedik, de még így is nagyságrendileg – egyes korcsoportokkal összehasonlítva akár 20 százalékponttal is – elmarad a 29 éven túli felnőtt lakosság esetében mért választási részvételi potenciáltól. Komparatív, nemzetközi adatokat figyelembe véve a magyar választói részvétel – életkori tényezőtől függetlenül – inkább a kelet-európai országokhoz hasonlatosan alacsony (Kern–Szabó A. 2011, 31–32).

A magyar fiatalok alapvetően jobboldali arculatát ismerve talán nem meglepő, hogy az egyes pártok támogatottságában óriási – a lakossági adatfelvételekhez képest markánsan eltérő – különbségek mutathatók ki. Ahogy erre Stumpf István több elemzésében is utalt, Magyarországon a Fiatal Demokraták Szövetsége volt az egyetlen valódi generációs identitású párt egészen 2003-ig. A Fidesz támogatottságát a fiatalok körében az elmúlt 20 évben stabilan magasan mérték a közvélemény-kutatók, függetlenül attól, hogy kormányzati vagy ellenzéki szerepet töltött-e be a politikai párt. Ennek megfelelően a három „Ifjúság” adatfelvétel mindegyikében a Fidesz–MPSZ támogatottsága volt a legmagasabb a magyar fiatalok körében. A szocialista párt támogatottsága 10 százalékpont körül mozgott, 2008-ban ugyanakkor kritikus határértéket ért el. 2000–2008 viszonylatában mindössze egyetlen párt érte el a két „nagyon” kívül az 5 százalékos parlamenti küszöbértéket, az SZDSZ.

5. táblázat: Pártok globális támogatottsága

(százalékos megoszlás)

	2000	2004	2008
FIDESZ-MPP/MPSZ	22	40	31
MSZP	13	14	9
SZDSZ	4	5	1
MIÉP	2	1	1
JMM		1	2
MDF	1	1	1
Egyéb párt	2	6	1
Nem menne el szavazni	23	13	17
Nem válaszol	8		10
Nem tudja	25	19	25

Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

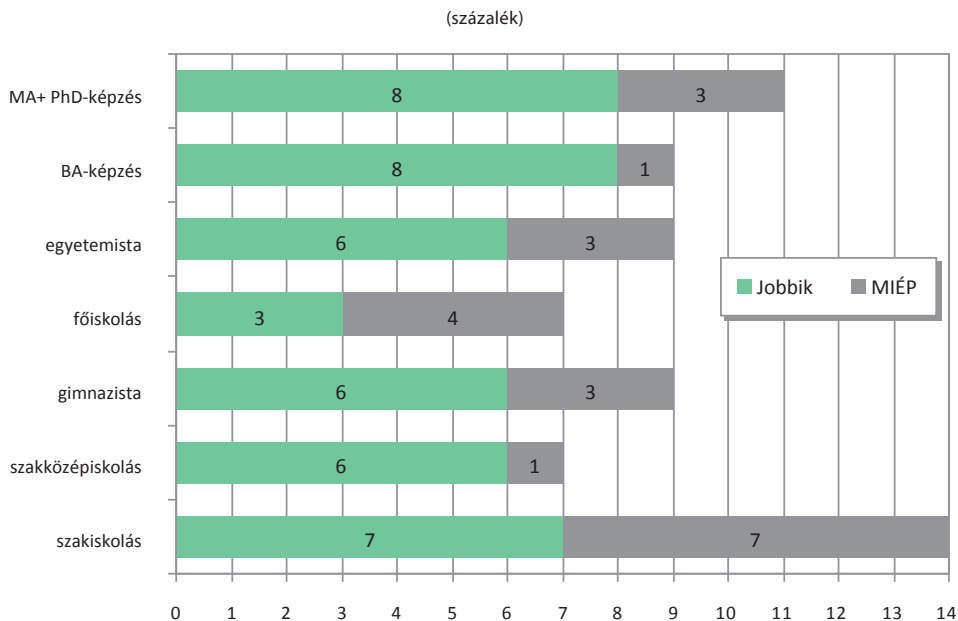
A biztos szavazó pártot választók körében – tehát azoknál, akik biztosan részt kívánnak venni egy most esedékes parlamenti választáson és megneveznek valamilyen pártot – 2008-ban egy egészen új képlet kezdett kibontakozni. A legfontosabb újdonság, hogy megjelent egy korábban komolyan nem vett erő a fiatalok preferenciáiban, a Jobbik.³³ 2003 bizonyos értelemben mérföldkő a hazai pártok fejlődéstörténetében, mert az egyetemisták és főiskolások által létrehozott Jobbik Ifjúsági Közösségből (Jobbik) megalakult a Jobbik Magyarországért Mozgalom Párt, amely kétségtelenül generációs jelleget mutatott a 2000-es évek második feléig. (A Jobbikról részletesen lásd Tóth–Grajczár 2011, valamint Karácsony–Róna 2010.)

Akkor, amikor a lakossági mintákban a Jobbik támogatottsága szinte elhanyagolható mértékű volt, 2008 folyamán a fiatal biztos szavazó pártot választók körében a radikális párt elérte az 5 százalékos támogatottságot, sőt, voltak olyan ifjúsági csoportok, ahol a Jobbik támogatottsága a MIÉP-pel együtt megközelítette a 15 százalékot. Különösen fontos, hogy e csoport a szakiskolásoké, akikkel kapcsolatosan többször jeleztük sajátos különállásukat, de az is fontos információ, hogy az iskolarendszeri hierarchiában legmagasabb szintnek tekintett MA- és PhD-képzésre járók körében is meghaladta a Jobbik támogatottsága a 10 százalékot. Az átlaghoz képest magas, 8 százalék körüli szavazói tábor volt látható az önmagukat alsó-közép társadalmi, valamint a felső társadalmi osztályba sorolók körében. A nyertesek és a vesztesek tehát együttesen jelentek meg a radikális nézeteket valló Jobbik mögött.

Az is fontos információ, hogy azon biztos szavazó pártot választók, akik úgy vélekedtek 2008-ban, hogy a cigányok és a nem cigányok között nagyon nagy az ellentét, önmagában a Jobbikot 9, a MIÉP-et pedig további 3 százalékkal támogatták. További érdekesség, hogy a fővárosban élő biztos szavazó pártot választók 9 százaléka szavazott volna 2008-ban a Jobbikra, de még a megyei jogú városokban is meghaladta a 6 százalékot a párt támogatottsága. Regionálisan vizsgálva a Jobbik támogatottságát megállapítható, hogy az észak-alföldi, a közép-magyarországi régión kívül egyedül Észak-Magyarország régióban érte el a Jobbik önmagában is az 5–6, sőt 8 százalékos támogatottságot. Végül a Jobbik karakterét leginkább bemutató adat, hogy az önmagukat radikálisoknak vallók (a 7 fokú skálán 6-os vagy 7-es pozíciót választók) 25 százaléka választotta a Jobbikot, további mintegy 10 százaléka a MIÉP-et. A Jobbik karaktere, arculata, ideológiája tehát a 2008-as adatfelvételben már igen pontosan bontakozott ki.

33 Érdemes megjegyezni, hogy a 2004-es adatfelvétel során a Jobbik támogatottsága a biztos szavazó pártot választók körében 1, míg a MIÉP 3 százalékot tett ki.

14. ábra: A Jobbik és a MIÉP támogatottsága a jelenleg iskolába járók körében – biztos szavazó, pártot választók körében

Forrás: Ifjúság2008.

Jeleznünk kell, hogy az általunk „Critical Mass” nemzedéknek nevezett LMP-nek a pártpreferenciákat tekintve csak halványan látszottak a csírái a 2008-as ifjúsági adatfelvételben. Ha elfogadjuk azt a vélekedést, hogy a 2010-es országgyűlési választáson az LMP támogatóinak legalább egy része a volt SZDSZ-esek köréből rekrutálódott, valamint elfogadjuk azt is, hogy az LMP értékpreferenciái több szempontból is liberálisak, akkor azt mondhatjuk, hogy a későbbi LMP-ek 2008-ban még egyértelműen az SZDSZ-t támogatták. Az önmagukat liberálisnak tartók közel 15 százaléka szavazott volna az Ifjúság2008 alapján az SZDSZ-re. Azt is el kell ismerni, hogy a megelőző „Ifjúság” vizsgálatok a környezetvédelmi érték kiemelt fontosságát jelezték a fiatalok körében, és az is látszott, hogy van egy jelentős ifjúsági csoport, amely nem találja a szívéhez, nézeteihez közel álló pártot a rendelkezésre álló pártpalettán. Vélekedésünk szerint az SZDSZ és az MSZP összeomlása mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy a nagyvárosi, budapesti, nyertes fiatalok egy része a Lehet Más a Politikában találta meg a politikai alternatívát.

Szervezettség

A politikai aktivitás második dimenziója a különböző politikai és/vagy civil szervezetekhez való kapcsolódás. Azt a hipotézist alakítottuk ki vizsgálatunk elkészítése előtt, hogy 2000 óta alapvetően változott meg a fiatalok részvételi struktúrája. Egyrészt ma már nem a formális tagság (tagdíj, tagszervezeti gyűlés, választás stb.) a bevett, hanem a laza, informális kötődés, másrészt a fiatalok nem formális szervezetekhez, hanem informális csoportokhoz, baráti és egyéb társaságokhoz kötődnek.

2000-ben a fiatalok kevesebb mint egyhatoda, 2004-ben 15 százaléka volt valamilyen módon tagja civil, társadalmi, politikai, vallási, jótékonyági, sport- vagy kulturális szervezetnek, közösségnek, klubnak, körnek. A legpreferáltabb szervezet a sportegyesület, sportklub és az egyházi szervezet volt. 2008-ban négy kategória segítségével igyekeztünk feltérképezni a fiatalok szerveződésekhez való viszonyát. Lehetett valakinek hagyományos, formális tagsága, részt vehetett egy szervezet munkájában, a lazább kötődés jegyében elmehetett egy-egy szervezet rendezvényére, és végül külön megkérdeztük azt is, hogy kötődik-e valamilyen civil szervezetekhez hasonló, de nem formális, nem bejegyzett közösséghez, mozgalomhoz. Ahogy a Gyorsjelentésben is jeleztük, a kapott eredmények roppant érdekeseeknek bizonyultak.

2008-ra a fiatalok formális tagsága egyértelműen visszaszorult, a 15–29 évesek mindössze 6 százaléka számolt be arról, hogy a felsorolt 20 féle szervezettípus bármelyikének tagja lenne. 9 százalékuk vett részt valamilyen szervezet munkájában, és 7 százalékuk járt el a szervezetek rendezvényére. Öt százalékot képviseltek a mintában azok, akik vagy mindhárom módon kötődtek, kapcsolódtak valamilyen formális szervezethez, vagy legalább kétféle kötődés volt rögzíthető esetükben. A nyolcvanas években megindult formális szervezetektől való tartózkodási folyamat tehát a 2000-es évek végére felgyorsult, és ma már ez a fiatalokra vonatkoztatható egyik alapvető jellegzetesség.

Nagyon sokat vártunk az informális közösségekhez, mozgalmakhoz való kötődéstől. Azt feltételeztük, hogy igazán ez lesz majd a meghatározó a vizsgált korosztályon belül. A Kádár-korszak szocializációját bemutató rövid elemzésünkéből kitűnt, hogy a nyolcvanas években felértékelődött a fiatalok körében az egyéni autonómiák feladásával nem járó közösségek iránti igény. Úgy véltük, hogy a 2000-es évek végén pontosan ezen egyéni autonómiákat nem sértő közösségek, csoportok, azaz informális szerveződések iránti igény lesz a domináns a fiatalok körében. Úgy véltük, hogy nem a szociabilitás igénye szűnt meg a magyar fiatalok körében, csak a szervezettség struktúrája változott meg.

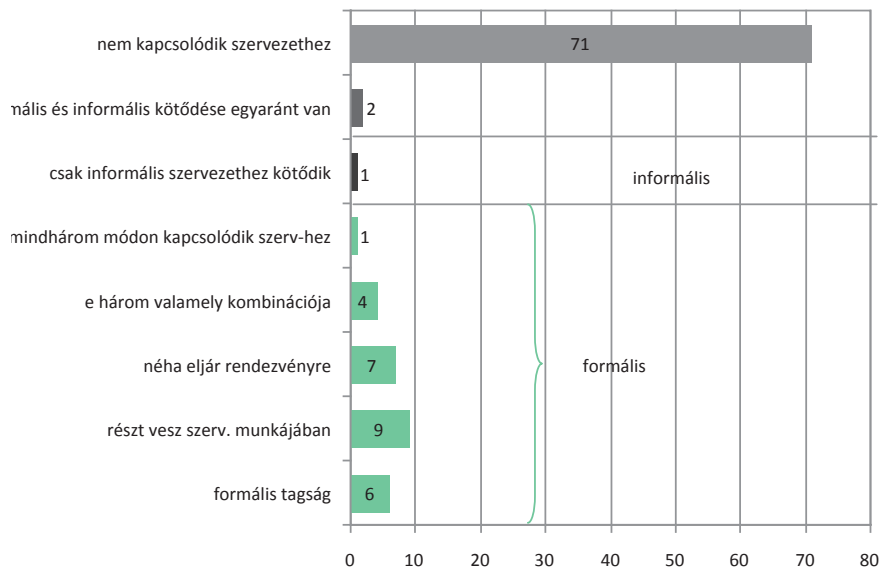
Hipotézisünket azonban legkevesbé sem tudtuk verifikálni. A kérdésre választ adó 15–29 évesek mindössze kettő százaléka jelezte, hogy kötődik valamilyen nem bejegyzetten működő csoporthoz, mozgalomhoz, közösséghez. Ha összekapcsoljuk az előző kérdésblokkal, kitűnik, hogy egy százalékot képviselnek a mintában azok, akik valóban kizárólag informális mozgalmakhoz, közösségekhez kötődnek, további két százalékuknak pedig informális és valamilyen típusú formális kötődése is egyaránt rögzíthető.

A 2000-ben és a 2004-ben készült elemzéseinkben megfogalmaztuk, hogy a magyar fiatalok körében gyakorlatilag értelmezhetetlen a párt- és a politikai ifjúsági szervezet-höz való tartozás fogalma, hiszen az egy százalékot is alig érte el a politikai szervezeti formális tagság. 2008-ban több direkt politikai, vagy politikához erősen kötődő organizációt vizsgáltunk, azt feltételezve, hogy így talán jobban feltárható lesz a fiatalok direkt politikai szervezetekhez való kötődése. Az Ifjúság2008 eredményei szerint a 15–29 évesek 1 százaléka kötődött valamilyen módon politikai ifjúsági szervezethez, párthoz szintén 1 százalék, míg polgári körhöz ismét csak 1 százalék. Ugyanakkor a 3*1 százalék nem 3 százalékot jelentett, mert a politikai szervezetekhez kötődők között nagy volt a személyi átfedés. Azt azonban bizonyíthatjuk, hogy a különböző politikai organizációk alapvetően ugyanazt az ifjúsági kört tudják megszólítani. Olyan, elsősorban erős ideológiai kötődéssel rendelkező (liberális vagy konzervatív, bal- vagy jobboldali, radikális) közép- vagy felsőfokú intézménybe járó, illetve diplomával rendelkező, viszonylag jó egzisztenciális körülmények között élő elkötelezett fiatalokat, akik hajlandók egy adott,

számukra szimpatikus szervezet, párt érdekében tevékenykedni, azaz időt és energiát (helyenként anyagi javakat) áldozni.³⁴

15. ábra: A szervezetekhez való kapcsolódás jellegzetességei

(százalékos megoszlás a kérdésre választ adók körében)

Forrás: Ifjúság2008

Mindez pedig azt jelenti, hogy a politikai szocializáció szempontjából ezen ágens is súlyos diszfunkciókkal küzd. A hazai közéleti szervezetek nem képesek a 15–29 éves korosztályt komolyabb mértékben aktivizálni. Ebből adódóan ezek az organizációk nem tudják betölteni értékközvetítő és értékátadó funkciójukat.

A korábbi vizsgálataink eredményei visszaköszönnék a tekintetben is, hogy a fiatalok szervezeti preferencia-sorrendje lényegében állandó. Sportklubokhoz vagy sportegyesületekhez kapcsolódnak a legtöbben (15), ezt követik a diák- és hallgatói szervezetek, valamint a szabadidős organizációk mintegy 10–10 százalékkal.

Teljesen konstansnak tekinthető a három adatfelvétel alapján a valamilyen szervezetekhez valamilyen módon kötődők szociodemográfiai karaktere. Ahogy a közéleti, politikai kérdéseknél egyébként korábban is jellemző volt, a kibocsátó család egzisztenciális körülményeinek és kulturális tőkéjének, valamint a politikai szocializációs mechanizmusoknak van meghatározó jelentősége a szervezeti kötődés kialakulásakor. Az átlaghoz képest magasabb az organizációkhoz való kötődés a férfiaknál, a fiatalabb, tehát még iskolába járó korcsoportba tartozóknál, a magas iskolai végzettségű és jó státusú szülők jól képzett gyermekeinél. Megjegyzendő, hogy ezen rétegek rendelkeznek a legtöbb szabadidővel, így az időbeni kötöttséggel járó szervezeti kötődés kötelezettségeit ők képesek a legnagyobb mértékben akceptálni. Amint azonban kikerülnek a fiatalok az iskolarendszerből, szervezethez való kötődésük jelentősen csökken.

³⁴ A radikálisok körében a „kombinált formák”, azaz a többes, illetve többféle tagságot, így a formális és informális kötődést felvállalók aránya a relatíve magas.

6. táblázat: A szervezethez való kötődés szociodemográfiai háttere

(a kérdésre választ adók, százalékos megoszlás)

	Szervezett (van valami kötődése)	Nem szervezett (semmiféle kötődése sincs)
Anyai iskolai végzettsége		
legf. 8. o.	18	82
szakmunkás	26	74
érettségi	34	66
felsőfok	48	52
Saját iskolai végzettség		
legf. 8. o.	31	69
szakiskola	17	83
szakközépiskola	27	73
gimnázium	36	64
főiskola (BA és főiskola)	36	64
egyetem (MA, egyetem, PhD)	46	54
Aktivitás		
tanul	40	60
dolgozik	25	75
munkanélküli	13	87
gyes, gyed, gyet, tgyes	13	87
egyéb inaktív	16	84
Jelenleg iskolai szint		
általános iskolás	28	72
szakiskolás	27	73
szakközépiskolás	38	62
gimnazista	45	55
főiskolás (BA és főiskola)	48	51
egyetemista (MA, egyetem, PhD)	55	45
minta	30	70

Forrás: Ifjúság2008.

A közéleti érdeklődés felől vizsgálva a kérdést kétségtelen, hogy minél inkább érdeklődik a fiatal a politika iránt, annál nagyobb a valószínűsége, hogy szervezethez kötődik. És persze az is evidensen kimutatható, hogy a választásokon aktív részvételüket ígérő fiatalok a civil (politikai) szervezeti kötődést is jobban elfogadhatónak tartják.

A fenti adatokat két módon is érdemes értelmezni. Egyrészt az idősebb felnőtt társadalom aktivitási rátájával összevetve, másrészt az ESS révén nemzetközi távlatokban. Az összehasonlításnál azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy sem a felnőtt lakosság, sem a hasonló korú európai fiatalok esetében nem ugyanaz a vizsgált kérdéspark, így csak a tendenciák komparatiztikájára vállalkozhatunk.

Egy a felnőtt lakosság politikai részvételi aktivitásával foglalkozó tanulmányunkban jeleztük (Kern–Szabó A. 2011, 40–42), hogy a magyar állampolgárok alulintegráltak, sőt dezintegráltak, a politikai társadalom alóli egyértelmű kivonulás jelei mutathatók ki körükben: 2010-ben a magyar választókorú népesség négyötödének semmiféle civil, társadalmi szervezeti kötődése nem volt. Minél idősebb volt a megkérdezett, annál kevésbé integrálódott, és minél fiatalabb, relatíve annál szervezettebbnek bizonyult. A szervezettség azonban – mint látható – valóban rendkívül relatív fogalom. A közvélemény-kutatási adatok alapján tanulmányunkban azt is

bizonyítottuk, hogy Magyarországon a társadalmi szervezeti hálózhoz való kötődés kifejezetten az egyébként is az átlagosnál jobb érdekérvényesítő-képességgel rendelkező, magas státusú, magasabban iskolázott polgárok sajátossága.

Ha az adatokat legalább részben igyekszünk nemzetközi vonatkozásban elemezni, az ESS 2008/2009-es hullámának eredményeiből kitűnik, hogy a 28 ország közül 2008-ban Magyarországon mondták a legkevesebbet és ezzel együtt a legkisebb arányban, hogy tagjai politikai pártnak (1540 főből mindössze nyolcan). A mintába került 15–29 éves fiatalok közül például senki, ami persze azt is jelentette, hogy a magyar fiatalok e téren az utolsók voltak (a lengyelekkel együtt). Egy másik, hagyományosan vizsgált szervezeti tagság a szakszervezet (ennek nemzetközi vonatkozásairól lásd Laki–Szabó A. 2006). Magyarország a felnőtt, 18 éven felüli teljes lakosság körében a 28 ország közül a 25., a 15–29 évesek körében 20., de oly módon, hogy az európai szakszervezeti tagsági átlagnak mintegy harmada a magyar fiatalok tagsági átlaga (európai átlag 8,3%, magyar 15–29 évesek: 2,4%). A nemzetközi összehasonlításból kitűnik, hogy a magyar fiatalok politikai szocializációs gyökerei nagyon hasonlatosak a közép-kelet-európai és egyes dél-európai országok fiataljaiéhoz: ódzkodnak minden hivatalos szervezettségtől, tartózkodnak a tartós elköteleződést jelentő tagsági viszonyoktól, és ha már egyáltalán, akkor a lazább kötődési formákat részesítik előnyben.

Direkt politikai aktivitás

Végül az utolsó vizsgált terület a direkt politikai aktivitásban való részvétel, amely egyrészt a tiltakozási formákban való mobilizációt, másrészt a választási kampányokban való aktivitást jelenti.³⁵ A nemzetközi szakirodalom megkülönbözteti a potenciális és az aktuális részvétel fogalmát (Szabó A. 2010). A potenciális részvétel a várható, míg az aktuális a jelenlegi, esetleg múltbeli valós, azaz megtörtént tiltakozási aktivitást vizsgálja. A magyar fiatalok direkt politikai aktivitási formákban való részvételét 2004-ben és 2008-ban is önkitöltős – tehát a kérdezőbiztos előtt ismeretlen – kérdőív-blokkban vizsgáltuk.³⁶

A két vizsgálat eredményei meglehetősen stabilitásról árulkodnak e téren is: a magyar 15–29 évesek mintegy háromtizede vett részt valamilyen direkt politikai aktivitásban (a 2004-re vonatkozó konkrét adatokat lásd Bauer–Szabó A. 2005, 97). 2008 folyamán legtöbben valamilyen legális tiltakozásban vettek részt, ezt a kampányaktivitás, illetve e kettő kombinációja követi. A kérdésre választ adók mindössze 3 százaléka igazán aktív, ők azok, akik a mindenféle direkt demokratikus aktivitásban mobilak voltak. Nagyon fontos leszögezni, hogy a különböző tiltakozási és kampányaktivitások között jelentős személyi átfedés figyelhető meg, azaz ha valaki egyféle cselekvésben részt vett, akkor várhatóan könnyebben mobilizálható más tevékenységek irányába is. Időponttól függetlenül megállapítható, hogy a magyar fiatalok a kevés személyes involválódással járó, viszonylag kicsiny személyes kockázattal bíró akcióformákat részesítik előnyben, mint az aláírások gyűjtése, petíciók, tiltakozó levelek aláírása.

2008-ban külön vizsgáltuk a 2006 szeptembere, az elhíresült öszödi beszéd nyilvánosságra kerülése után tapasztalható utcai zavargásban való részvételt. 2008-ban a kérdésre választ adók két százaléka jelentette ki, hogy részt vett erőszakos utcai megmozdulásokban. E csoport tagjait

35 A kampányaktivitás kifejezés alatt a politikai plakátok ragasztását, az ajánlócédula gyűjtését, a szórólap terjesztését, valamint a jelszavak falra festését értjük. A legális tiltakozási repertoár típusához soroltuk a politikai nyilatkozatok aláírását, az aláírások gyűjtését, az engedélyezett sztrájkot, a tüntetést, a felpályás útlezárást. Illegális tiltakozás a nem engedélyezett tüntetés, az utcai zavargás, a köz- vagy magántulajdon megrongálása, személyek megdobálása (pl. tojással), személyekkel szembeni erőszak, az egész pályás útlezárás, valamint a bérleti díj megtagadása.

36 2004-ben a potenciális részvételt más metodológiával kérdeztük, mint 2008-ban, ezért a jövőre vonatkozó adatok nem összehasonlíthatóak! (A 2004-es adatokról lásd Bauer–Szabó A. 2005, 97).

elsősorban az ideológiai mezőben elfoglalt pozíciójuk alapján lehet jellemezni: az átlagosnál jóval nagyobb arányban találhatók közöttük azok, akik önmagukat a jobboldalra sorolják (egy 1-től 7-ig terjedő skálán 6-ost vagy 7-est adnak), illetve – leginkább – radikálisnak ítélik saját gondolkodásukat. Egyébként összességében is elmondható, hogy a különböző intenzitású politikai részvételi formákban a magukat jobbra helyezők, valamint a radikálisok az aktívabbak.

7. táblázat: Egyes kollektív cselekvésekben való részvétel

(a kérdésre választ adók, százalék)

	Részt vett-e?		Részt venne-e?	
	2004	2008	2004*	2008
Aláírások gyűjtése	25	14		21
Politikai nyilatkozatok, kezdeményezések aláírása	–	11		18
Engedélyezett politikai demonstráció, tüntetés	5	5		11
Engedélyezett sztrájk	4	4		14
Ajánlócédula-gyűjtés	–	4		8
Személyekkel szembeni erőszak alkalmazása	4	3		2
Politikai plakátok ragasztása	–	3		6
Nem engedélyezett politikai tüntetés	1	2		4
Utcai zavargás	–	2		3
Köz- vagy magántulajdon megrongálása	3	2		1
Félpályás útlezárásban	3	2		4
Jelszavak falra festése	2	2		3
Személyek megdobálása (például tojással)	–	1		3
Bérleti díj, adófizetési díj megtagadásában	3	1		3
Egészpályás útlezárásban	2	1		3
Nem engedélyezett sztrájk	2	–		–
Gyárak, üzemek, épületek, lakások elfoglalásában	1	–		–
Polgári kezdeményezésekben	7	–		–
Szórólap terjesztése**	–	16		18

*2004-ben a potenciális részvételt más metodológiával kérdeztük. A két adatsor tartalmi értelemben NEM összehasonlítható, így a 2004-es adatokat nem közöljük!

**Megjegyezzük, hogy a szórólap terjesztése félreértésre adhatott okot, mert a nagyvárosokban bevett diák-munka a kereskedelmi célú szórólaposztás.

Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008

A jövőre vonatkozó tiltakozási potenciál mindkét évben jóval magasabbnak bizonyult, mint a valós részvétel. 2008-ban például a kérdésre válaszolóknak mintegy 40 százaléka jelezte, hogy részt venne a jövőben valamilyen direkt demokratikus tevékenységben: 14 százalékuk legális tiltakozásokban, 11 százalékuk tiltakozásban és kampányeseményben is, 5 százalékuk csak kampányeseményben, és további 5 százalékuk minden politikai aktivitási formát előnyben részesítene. Tehát az illegális eseményekben való potens részvétel is valamivel magasabb, mint a valós aktivitás. Legtöbbször aláírásgyűjtésben, politikai nyilatkozatok aláírásában, valamint sztrájkban vennének részt.

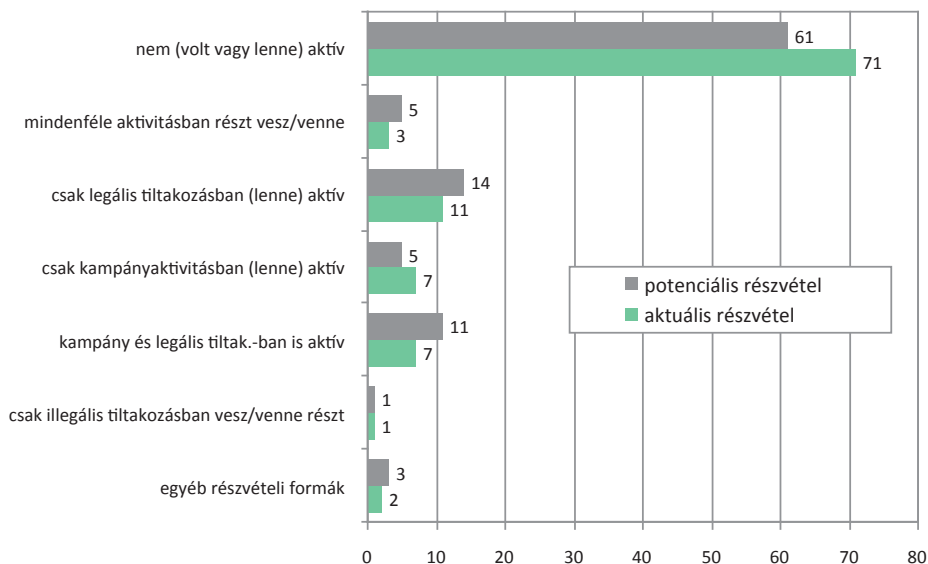
A direkt politikai tevékenységi formákban résztvevők szociodemográfiai karaktere érdemben nem különbözik a szervezeti aktivitást mutatókétól. Elsősorban a tanulók, ezen belül is a felsőfokú intézményekbe járók, illetve a már diplomával rendelkezők, az önmagukat a felsőbb társadalmi csoportokba sorolók, valamint a kibocsátó családot illetően a magas státuszúak voltak mobilizáltabbak. Nyilvánvaló összefüggés mutatható ki az említett cselekvések és a politika iránti érdeklődés között. Minél inkább érdeklődnek a politikai iránt, annál valószínűbb,

hogy mobilizálhatók a tiltakozási formákban, valamint a kampányeseményekben. Az ideológiai karakterüket tekintve átlagot meghaladó részvételi igényt a különböző ideológiai mezőben szélső pozícióba helyezők, ezen belül is leginkább a jobboldaliak és a radikálisok mutattak. E csoport tagjai tehát nemcsak a kiélezett, konfliktusokkal terhelt tiltakozási formákat, de a hagyományos tiltakozási típusokat, valamint a kampányaktivitást is előnyben részesítik. Ezek alapján nem meglepő, hogy 2000–2008 között az önmagukat jobboldalinak és/vagy radikálisnak mondó fiatalok politikai aktivitása és politikai affinitása volt a legkiemelkedőbb.

Véleményünk szerint azonban erősen túlzó állítás lenne ezen adatokból arra következtetni, hogy kibontakozóban van a rendszerváltozás politikai generációja. Ha mégis valakiből a későbbiek során lesz politikai generáció, akkor ez az ifjúsági társadalom egészéhez képest igen aktív politikai érdekéledést mutató és ezzel párhuzamosan igen magas mobilizációs potenciállal rendelkező jobboldali, radikális fiatalok.

16. ábra: Kampánytevékenységben, valamint tiltakozásban való potens és aktuális részvétel

(százalékos megoszlás a kérdésre választ adók körében)

Forrás: Ifjúság2008

Végül – ahogy erre mindvégig törekedtünk elemzésünkben – a kapott eredményeket viszonyítjuk az idősebb felnőtt lakosság körében mért tiltakozási potenciállal, valamint a nemzetközi adatokkal. E témában megjelent közvélemény-kutatási eredményekre támaszkodó tanulmányunkban leszögeztük (Kern–Szabó A. 2011), hogy a 18 éven felüliek 70 százaléka nem folytatott semmiféle nem választási típusú tevékenységet a 2010-et megelőző években. A magyar lakosság – a fiatalokkal megegyező módon – alapvetően elutasítja a rendszerellenes megmozdulásokat, és az aktivitását a rendszerkonform jelleg dominálja.

Nemzetközi összehasonlításban a magyarok direkt politikai aktivitása – életkortól függetlenül – kifejezetten alacsonynak tekinthető. A magyar felnőtt lakosság a 28 ország viszonylatában a politikai aktivitást tekintve az alsó szegmensben helyezkedett el, ezen belül is az öt legkevésbé aktív nemzet közé tartozott (Kern–Szabó A. 2011, 47–48). A magyar fiatalok

aktivitási indexe még ehhez képest is alacsonyabb. A 28 ország közül a magyar 15–29 évesek az utolsó előtti pozíciót foglalták el a hét aktivitási formában való részvétel alapján képzett index sorrendjében.

A kapott eredmények összességében egy atomizált, dezintegrált ifjúsági társadalom képét vetítik elő. A magyar fiatalokra ugyanis a politikai érdektelenség, az alulszervezettség, és az alacsony politikai aktivitás jellemző.

Véleményünk szerint a magyar fiatalok lényegében „eltűnnek”, és *nem kilépnek* a szervezett, politikai társadalom alól, amely közvetít az életvilág és a politikai alrendszer között. Eltűnnek, mert

1. a rendszer-transzformációt követően soha nem is voltak a szervezett, integrált, a civil, valamint politikai szervezetek szöveteiből font háló részesei. Ezek a szervezetek meglehetősen lyukasak Magyarországon, és a meglévő szervezetek nem találkoznak a „piac” igényeivel,
2. ráadásul a fiatalok már a nyolcvanas években is meglehetősen mérsékelt politikai affinitást és aktivitást mutattak, ami a 2000-es évekre inkább tovább csökkent, mintsem emelkedett volna;
3. kilépni csak tudatosan tudtak volna, a magyar fiatalok azonban – vélekedésünk szerint – politikailag nem ilyen tudatosak;
4. még ha szándékuk is lett volna a kilépés demonstrálása, szervezett mechanizmus híján ezt nem tudták megtenni, végül pedig
5. miután politikailag nem aktívak, a történéseket nem irányítják, hanem csak elszenvedik, lehetőségük sem adódott a kilépésre. Egyszerűen csak elfogadták, hogy kiestek a politikusok látóköréből, a politikai alrendszer szereplőinek érdeklődési köréből.

Következtetések

A korábbi kutatási tapasztalatok, valamint az általunk elvégzett elemzés azt jelzi, hogy a fiatalok politikához való viszonya legalább részben rendszerfüggetlen (lásd a Kádár-korszakkal összefüggő tapasztalatokat és azok továbbélését), ugyanakkor a politikai történések, a makrotársadalmi és makrogazdasági folyamatok nyilvánvalóan befolyásolják a szocializációs mechanizmusok konkrét megvalósulását. Véleményünk szerint az elmúlt 20 év alapvetően deficit politikai szocializációs mechanizmusokat épített ki.

Némi sarkítással úgy is fogalmazhatnánk, hogy a korábban, a Kádár-korszakban is problémásan működő szocializációs ágensek (iskola, család, ifjúsági szervezetek) az elmúlt két évtized alatt – bár eltérő időszakban és eltérő mélységben – még nyilvánvalóbb diszfunkciós működési mechanizmus jeleit kezdték mutatni. Ennek pedig egyenes következménye, hogy egyrészt a magyar fiatalok teljes közönyt mutatnak a közéleti, politikai kérdések iránt, másrészt „kiesnek” és nem kilépnek a politikai társadalom alól. Ez tehát azt is jelenti, hogy nemcsak hogy nem érdekli őket mindaz, amit összefoglalóan közéleti kérdéseknek nevezünk, hanem látványosan el is fordulnak ezektől a témáktól. Még a nyolcvanas években megvolt a fiatalokban az igény az egyéni autonómia feladásával nem járó közösségek iránt, mintha az elmúlt 20 év már ezt az igényt is kikezdte volna. Azt vélelmezzük azonban, hogy a politikai kérdésekkel szembeni közöny és egyfajta súlyos következményekkel járó beletörődés, nem jelenti azt, hogy a magyar 15–29 évesek elégedettek lennének a sorsukkal, az életükkel, a lehetőségeikkel. Sőt, úgy véljük, hogy a társadalmi mélystruktúrákban, mint egy búvópatakként, felsejlik valami mélységesen mély elégedetlenség, egy olyan kiszámíthatatlan veszélyforrás, amelynek váratlan, előre nem kalkulálható esetleges kitörése akár rendkívül komoly károkat tud okozni a magyar társadalom működésében.

De ha az egész magyar társadalomra alapvetően az apátia és a beletörődés a jellemző, akkor mitől is lenne elvárható tőlük, hogy aktivitást, participációt mutassanak olyan területeken, amely számunkra teljesen idegen, ráadásul életkori okoknál fogva egyébként is jóval nehezebben befogadható? A rendszerváltás után felnövekedett korosztályok a mi értelmezésünkben nem úttörők, hanem mintakövetők, nem alakítói, hanem pont a politikai szocializációs mechanizmusok diszfunkciója miatt elszenvedői a történéseknek. Nem kívánnak, nem akarnak, de ha akarnának, akkor sem lennének képesek változtatni a kialakult helyzetükön, mert nincsenek meg azok a rendszer szintű mechanizmusok, amelyek becsatornáznák ezeket a kívánalmakat, akaratokat és elvárásokat.

Nem, vagy csak nagyon nagy jóindulattal látszik a rendszerváltozás új politikai generációjának kialakulása. Bár kimutatható egy rendkívül szűk, radikálisan gondolkodó és helyenként radikálisan cselekvő, de mindenképpen aktívan politizáló rétege a magyar fiataloknak, ez önmagában még nem elégséges feltétele a generációvá vagy a politikai generációvá való szerveződésnek.

Tanulmányunk elméleti és empirikus adatokkal igyekezett bizonyítani, hogy Magyarországon a fiatal korosztályok politikai aktivitás szintje folyamatosan alacsonyabb a legtöbb nyugat-európai állam politikai aktivitási szintjénél, és például a választási mobilizáció esetében nem éri el a „felnőtt korosztályok” részvételi szintjét sem (ugyanakkor jó néhány szempontból a felnőtt és a fiatal generációk aktivitási mintázata nagyon hasonló). Összességében a vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy a magyar rendszerváltás beragadt és megrekedt egy olyan szinten, amely lassan kockáztatja a társadalmi integrációt, ami a modern társadalom immanens funkciója. Tanulmányunkban ezeket a jelenségeket demokráciadeficit kialakulásával magyaráztuk:³⁷

1. *Elszegényedett társadalom, valódi polgári (citoyen) mentális nélkül.* Csatlakozunk azokhoz a felfogásokhoz, amelyek szerint a modern polgári társadalmak fogalmához kapcsolódó polgár elsősorban *citoyen*ként jelenik meg (Huszár 2005, 23). Olyan polgárként, aki elsősorban politizáló ember, „aki nem csupán értesülni akar az őt érintő döntésekről, hanem aktívan részt kíván venni ezek előkészítésében és megvitatásában” (uo.). Ebben az értelmezési keretben a civil társadalom tagja aktívan ellenőrzi és befolyásolja az államot. Azt állítjuk viszont, hogy ilyen, gazdaságilag, politikailag független, egyben morálisan érzékeny polgári társadalom (*citoyen*ek sokasága) Magyarországon nem, vagy össztársadalmi szinten csak kezdetlegesen létezik. Ennek alapvetően az az oka, hogy a rendszerváltás időszakában általánosan ígért gazdasági, politikai jólét egyáltalán nem következett be. Az újkapitalizmusban a magyar társadalom a „roncstársadalom” (részletesen: Gazsó F.–Laki 2004) állapotába került, amelyben nem várható el, hogy a mindennapi megélhetésért folytatott küzdelmet felülírja a közösségi érdekek figyelembevétele.
2. *Atomizált társadalom, a kádári szocializáció tovább élő hatásai.* A magyar társadalomban talán még mindig, húsz év távlatában is „szociálpszichológiai kódolva van” egy paternalista állam képe, amely kellően kompetens ahhoz, hogy helyettünk, állampolgárok helyett alakítsa és formálja közügyeinket. Emellett megmaradt a kádári szocializáció másik jellegzetessége, az egyéni érkijjárás mechanizmusa. A szétesett, dezintegrált és atomizált magyar társadalom nem a közösségeken ke-

37 Körösi András a kilencvenes évek második felében, a magyar politikai kultúráról írt összegző tanulmányában gondosan összegyűjti azokat az érveket (például: a szubjektív állampolgári kompetencia alacsony szintje, a rendszerváltás elitista jellege, általános pártellenes érzület, a Kádár-rendszer atomizált társadalmi öröksége, demobilizációs örökség), amelyek magyarázatul szolgálhatnak a hazai alacsony politikai és választási részvételi adatokra (Körösi 1997). Emellett felhasználtuk G. Fodor Gábor és Kern Tamás összegző tanulmánygyűjteményét (2009).

resztül próbálja érdekeit érvényesíttetni, hanem az egyéni kijáró utak és lobbizás intézményeit részesíti előnyben.

3. *Folyamatos legitimációs deficit.* A hazai rendszerváltás egy szabályos legitimációs válság kíséretében zajlott le, s ez a válság katalizátora volt a diktatórikus szocialista rendszer összeomlásának, ugyanakkor a politikai osztályon belül, illetve a politikai osztály és a társadalmi makrocsoportok között kialakuló, mély bizalmatlanság az elmúlt 20 évben is permanens legitimációs deficitet eredményezett a politikai rendszerben. Azt is állítjuk, hogy ez a politikai ellittel szembeni legitimációs deficit ugyan nem eredményezheti az egész többpárti demokráciára alapuló politikai szisztéma delegitimálódását, ugyanakkor a társadalom permanens elégedetlensége (pl. politikai szereplők nagyarányú népszerűségvesztése, a pártok és a parlament iránti állampolgári bizalom folyamatos visszaesése) önmagában jelentős ártrendeződések eredményezett a hazai politikai rendszerben (pl. rendszerváltó pártok kiesése az országgyűlésből). Nem zárható ki azonban – s erre tettünk utalásokat jelen tanulmányunkba is –, hogy ez a folyamatos legitimációs deficit, illetve a politikai rendszerrel és a politikai osztállyal szembeni erőteljes közöny, mi több, egyre erősödő társadalmi kritika a fiatal korosztályokban nemzetstratégiai értelemben egyaránt támogathatatlan döntésekhez vezethetnek: egyrészt az ország elhagyása, az önkéntes száműzetés, másrészt a radikális politikai aktorokhoz történő vonzódás megerősödése.
4. *A pártok szinte kizárólagos hatalomgyakorlási mechanizmusa.* A magyarországi pártosodás folyamata az évszázados múltra visszatekintő nyugati demokráciák pártfejlődésétől alapvetően eltérően zajlott le. Nyugat-Európában a XIX. század végétől kezdődően a demokratikus pártrendszerek kialakulása alulról – nagy társadalmi törésvonalak mentén – szerveződött. Magyarországon viszont éppen ennek a folyamatnak a fordítottja figyelhető meg, vagyis a pártosodás nem alulról, hanem kifejezetten felülről szerveződött meg (Fricz 1998). A diktatórikus elnyomás következtében a társadalmi törésvonalak nem karakterizálódhattak a rendszerváltás folyamatában, így a pártverseny és a politikai tagoltság kialakítása szűk értelmiségi csoportok kezébe került. Fricz Tamás szavaival élve, Magyarországon egyfajta elitpártosodás zajlott le.³⁸ Ennek következményeként a pártrendszer tagoltsága nem a valós társadalmi tagoltságot jelenítette meg, hanem az ellenzéki értelmiségi csoportok közötti – nem egy témát illetően – mély ellentéteket tükrözte. Ezek az opozíciók viszont – az értelmiségi attitűdből adódóan – erőteljesen ideologikus és kulturális jellegűek voltak, illetve maradtak húsz év elteltével is.³⁹ Ennek szinte törvényszerű következményeként írja le Szoboszlai György: „A politikai pártok világában a tagolt politikai elit sikeresen fejlesztett ki egy önmagát a társadalom fölé helyező, szinte megkérdőjelezhetetlen pártokráciát, amelynek szűk felső elitje leválthatatlan, és mindenféle politikai és közjogi felelősség nélkül irányítja az

38 Fricz szerint az elitpártosodás kategóriája nélkülözi az értékítéletet, a szerző egyszerűen szociológiai tényként kezeli a folyamatot. Ezzel a megközelítéssel maradéktalanul egyetértünk mi magunk is.

39 Fricz Tamás a fejlett világban megkülönböztette az önkorlátozó, az önfenntartó és az önfelértékelő pártrendszereket, megállapítja, a rendszerváltás utáni magyar pártrendszer egyértelműen az önfelértékelő pártstruktúrák közé tartozik. Ennek alátámasztására egy 11 elemből álló kritériumrendszer alapján elemzi a pártrendszereket, s arra a következtetésre jut, hogy a magyar szisztéma kilenc elem esetében az önfelértékelő pártrendszerrel mutat szoros rokonságot. Vagyis – többek között – az elitista pártosodás a jellemző, ellensúlyokra képes civil társadalmi aktivitás nélkül, pártközpontú a politikai rendszer, erősen fragmentált a politika kultúra, centripetális verseny folyik a pártok között, a pártrendszer és a társadalom kapcsolata hiányos, a társadalom a pártoktól önmérsékletet, önkorlátozást vár el (Fricz 1999).

országot a válságból a kényszer-konzolidációba, majd ennek részsikerei nyomán az újabb válságba – mindezt a látszólagos váltógazdálkodás keretei, a felszíni politikai pluralizmus viszonyai között, a valóságban a politikai táborok egyre nagyobb elszigetelődése és a reálfolyamatok teljes félreértése vagy nem-ismerete közepette” (Szoboszlai 2008).

5. *A civil társadalom erőtlensége.* Úgy véljük, hogy az egyre gyengülő magyar civil szféra képtelen az állam és az államot elsősorban működtető pártok (pártokrácia) szisztematikus ellenőrzésére, elsősorban annak következtében, hogy ebben a független ellenőrzési folyamatban – ahogyan azt az előzőekben állítottuk – a pártok egyáltalán nem érdekeltek. Álláspontunk szerint a rendszerváltás folyamatától fokozatosan meggyengülő civil társadalom „kiskorúsítása” a politikai elit által részben szándékolt, részben spontán (nem előre tervezett) döntések eredőjeként állt elő. Böhm Antal megközelítésében (Böhm 2002, 69) a hazai civil társadalom a mai magyar politikai közéletben nem képes komolyan hallatni a szavát, sőt arra is alkalmatlan, hogy a közpolitikai döntéshozatalban mind a központi hatalom képviselőivel, mind a helyi hatalom (önkormányzatok) reprezentánsaival egyenrangú partnereként lépjen fel. Ez szerinte nemcsak a civil szerveződéseket gyengíti, de erodálja a központi és a helyi hatalomgyakorlás intézményeit is.⁴⁰ Ennek nyomán kijelenthetjük: a hazai civil szféra az elmúlt húsz évben képtelennek bizonyult kialakítani és megerősíteni azokat az intézményeket (például társadalmi nyilvánosság, tiltakozások, népszavazási kezdeményezések), amelyek a társadalom önvédelmét biztosítanák az állam (és a pártok) túlkapásaival szemben, illetve amelyek megfelelő segítséget jelentenének a demokratikus deficit leküzdésében (Kégler 2002, 278). Márpedig, ahogyan Szabó Máté fogalmaz: „A civil szervezetek szelektív segítése és tolerálása a modern politikai-társadalmi rendszerben megkerülhetetlen kötelesség a hosszabb távú stabilitás biztosítása érdekében.” (Szabó Máté 1998). Az életvilág és a rendszer küzdelmében az életvilág áll vesztesre, mert nem létezik, illetve roppant gyenge a kettő között közvetíteni tudó politikai társadalom, a civil organizációk szerves, de a politikai alrendszerhez is kötődő hálózata. Határozott véleményünk, hogy jól működő civil szervezeti struktúra, valódi civil társadalom fennállása esetén nem alakulhatott volna ki az a fajta politikai apátia a magyar társadalomban, amely leginkább a mai politikavitel és a politikai elit elutasításában mutatkozik meg. A működő civil társadalom ugyanis – meggyőződésünk szerint – elősegíti, sőt alapját képezi az ún. résztvevői politikai kultúra kialakulásának. Ez pedig elősegíti a politika „öntisztuló” folyamatait, azonban azzal párhuzamos módon megkíméli a társadalmat a nagy megrázkódtatásoktól.
6. *Az értelmiségi függetlenség és a kritikai értelmiségi attitűd hiánya.* Találónak véljük az Ilonszki Gabriella és Lengyel György által bevezetett „színlelt demokrácia” fogalmát, bár a szerzők elsősorban az egyre inkább látványos, az elitek és a jelentős társadalmi csoportok által egyaránt „gyakorolt” normaszegésből vezetik le meghatározásuk

40 Böhmhöz hasonlóan látja a folyamatokat Kákai László is. Saját helyi kutatásaira alapozva megállapítja, hogy a rendszerváltástól kezdődően a civil szervezeteknek az önkormányzati döntéshozatalba történő bekapcsolódása mindvégig esetleges maradt. A civil organizációknak a megjelenése a politika lokális szintjén nem tudta alapvetően módosítani a pártok szerepét, sőt a pártok egyre gyakrabban kötnek olyan választási együttműködést civil szervezetekkel, amelyeknek elsődleges célja a párt eredményességének növelése. Ezzel párhuzamosan viszont a pártpolitikai életbe „becsöppent” civil organizációk rendre elvesztették civil funkcióikat, különösen a helyi hatalom ellenőrzése tekintetében (Kákai 2004, 267).

lényegét.⁴¹ A szerzők úgy vélik, hogy a rendszerváltás után a politikai eliten belül egyre látványosabban tapasztalható törésvonalak, a politikai bizalomhiány, a politikai ellenfél legitimációs alapjainak megkérdőjelezése, az egyre konfrontatívabb politizálási stílus ellenére a politikai osztálynak közös az érdeke a „... jelenlegi állapot, intézményi helyzet és politikai hangulat fenntartásában, mégpedig azért, mert élvezik ennek a helyzetnek az előnyeit” (i. m. 13). Az Ilonszkiék által megfogalmazott tétel, miszerint a politikai osztály minden belső konfrontációja ellenére élvezzi ennek az előnyeit, álláspontunk szerint az értelmiség elitjére is kiterjeszthető. Mi több, azt állítjuk, ez az értelmiségi elit már a rendszerváltás hosszú átmeneti időszakában (1987–1992) vagy nyíltan betagozódott a pártok mögötti holdudvarokba, vagy véleménybefolyásoló képességeinek és a médiumokban betöltött kulcspozícióinak köszönhetően masszívan hozzájárult a rendszerváltó politikai elitek közötti, mély megosztottságot eredményező, idő előtti nyílt konfrontáció kialakításához.⁴² Így az általunk a korábban kifejtett negatív tendenciák kialakulásáért és állandó meg- és felerősítéséért társtettes minősítésben a politikai osztály (és a többi elitcsoport) mellett az értelmiségi elit is kitüntetetten felelős.

7. *A demokratikus állampolgári nevelés hiánya.* A demokratikus rendszerekben a politikai szocializáció talán legfontosabb feladata, hogy felkészítse a társadalom fiatal tagjait az állampolgári szerepvállalásra. A tanulmányunkban már nevesített Orit Ichilov álláspontja szerint viszont demokratikus viszonyok között felnőve sincs önmagában garancia arra, hogy a generációk között a demokratikus politikai kultúra újratermelődése fog végbemenni, gondoljunk csak arra a nyugati világban is tapasztalható jellegzetességre, miszerint a fiatalok politikával kapcsolatos érdeklődése a demokratikusan fejlettebb hagyományokkal rendelkező európai államokban is csökken az utóbbi évtizedekben. Az Ichilov által szorgalmazott demokratikus állampolgári nevelési koncepció lényegesen szélesebben értelmezi az állampolgárság fogalmát, mint azt a klasszikus politikai szocializációs elméletek tették. A koncepció az állampolgár és a politikai rendszer kapcsolatának vizsgálatát nem szűkíti le a választással, a pártidentitások kialakításával, a politikai bizalom fenntartásával és a politikai hatékonysággal kapcsolatos magatartásokra, hanem a korábban nem politikainak tartott állampolgári részvételi formákat (pl. civil aktivitás) is figyelembe veszi. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy Magyarországon – az állampolgári ismeretek oktatása ellenére – ez az új típusú állampolgári nevelés és oktatás a mai napig szinte teljesen hiányzik a fiatal korosztályok képzéséből. Valódi demokratikus képzés és valódi polgári mentalitás kialakításának hiányában viszont a tanulmányban rögzített megállapítások a fiatal korosztályok politikai kultúrájáról igazak maradhatnak a következő évtizedekben is.

41 Álláspontjuk szerint a színlelt demokrácia feltételei között az elit és a társadalmi makrocsoportok csak imitálják a szabályok elfogadását. A normaszegés rövid távon nem szükségszerűen rombolja le a demokratikus intézményeket, így a demokratikus elitizmus nincs veszélyben, ám inefektívvé teheti ezen intézmények működését (Ilonszki–Lengyel 2009, 9).

42 Csíste András (2001, 93–96) is az 1990 előtti egységes értelmiségi kultúra széttöredezéséről beszél a kilencvenes években, megállapítva, illetve összegezve, hogy az értelmiségi elit csoportokba szerveződése vagy politikai irányzatok alapján (például Körösnéyi András), vagy elitfrakciók alapján (Szalai Erzsébet), vagy az előző kettő csoportosítási elv keverékeként (Lengyel László) ment végbe.

Irodalom

- BAGDY EMÓKE (1994): „A csoport specifikus hatótényezők: a csoportdinamikai történések.” In: Konfliktuspedagógiai szöveggyűjtemény, Veszprém, Egyetemi Kiadó.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- BOROS LÁSZLÓ – KÉRI LÁSZLÓ (1984): „Az ifjúság politikai szocializációja.” In: *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó.
- BOROS LÁSZLÓ (1992): „Polgárosodás és generációs érintettség.” In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- BÓHM ANTAL (2002): „A civil társadalomszerveződés dilemmái.” In: Beszteri Béla – Mikolasek Sándor (szerk.): *A rendszerváltás (változtatás) mérlege*. Komárom, MTA Veszprémi Területi Bizottság.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2011): „Állampolgárokat nevel-e az iskola?” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan(?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- CSITE ANDRÁS (2001): „Balliberálisok, jobboldaliak, függetlenek és extravagánsok. A közéleti elitértelmisség csoportjai a médiafogyasztók szemével nézve.” *Századvég*, 2001. 3. sz.
- FARKAS ANDRÁS (2000): „A demokrácia fogalmának változása egyetemi hallgatóknál a rendszerváltozás folyamán.” In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély?* Szeged, Belvedere.
- FRICZ TAMÁS (1998): *Egy következmények nélküli ország*. Budapest, Századvég.
- FRICZ TAMÁS (1999): „Önkorlátozó és önfelértékelő pártrendszerek.” *Politikatudományi Szemle*, 8. (3).
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2000): *Esélyek és orientációk – fiatalok az ezredfordulón*. Budapest, Okker Kiadó.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- GAZSÓ TIBOR – SZABÓ ANDREA (2001): „Ifjúság 2000 – nagymintás ifjúsági vizsgálat.” In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2001*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.
- GAZSÓ TIBOR – SZABÓ ANDREA (2002): „Társadalmi közérzet, politikához való viszony.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000. Tanulmányok I.* Budapest, NIKI.
- GAZSÓ TIBOR – SZABÓ ANDREA (2010): *Az esélyteremtés lehetőségei 2002–2009 között*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet.
- GÁBOR KÁLMÁN (2006): „Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás.” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia, szemelvények*. Szeged, Belvedere.
- G. FODOR GÁBOR – KERN TAMÁS (2009): *A rendszerváltás válsága*. Budapest, Századvég.
- HARCSA ISTVÁN (1992): „Család és ifjúság.” In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- HUSZÁR ÁKOS (2005): „Civil társadalom és kritikai elmélet.” *Századvég*, 2. sz.
- ICHILOV, ORIT (1990) (ed.): *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*. New York and London, Teachers College, Columbia University.
- ILONSZKI GABRIELLA – LENGYEL GYÖRGY (2009): „Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia.” *Politikatudományi Szemle*, 18. (1.).
- KARÁCSONY GERGELY – RÓNA DÁNIEL: „A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól.” *Politikatudományi Szemle*, 2010. 1. sz. 94–123. p.

- KAKAI LÁSZLÓ (2004): *Önkormányzunk értetek, de nélkületek! Pártok és civil szervezetek a helyi társadalmakban*. Budapest, Századvég Kiadó.
- KERN TAMÁS – SZABÓ ANDREA (2002): Euro-atlanti csatlakozás megítélése a fiatalok körében. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, NIKI.
- KERN TAMÁS – SZABÓ ANDREA (2011): „A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006–2010.” In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, DKMK.
- KÉRI LÁSZLÓ (1989): *Politikai folyamatok szocializációs metszetben*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete
- KORNAI JÁNOS (2008): „A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonása.” *Közgazdasági Szemle*, LV. évf., 2008. május, 377–394. p.
- KUCSERA TAMÁS GERGELY – SZABÓ ANDREA (2010): „Oktatáspolitikai.” In: G. Fodor Gábor – Kern Tamás – Stumpf István (szerk.): *Hazárdjáték. A szocialista-liberális kormányzás nyolc éve*. Budapest, Századvég Kiadó.
- KÉGLER ÁDÁM (2002): „Társadalmi szervezetek érdekérvényesítése Magyarországon.” In: Lékó Zoltán (szerk.): *Lobbikézikönyv*. Budapest, DKMKA.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS (1997): „Politikai kultúra Magyarországon.” <http://www.c3.hu/~szf/Szofi97/Sz97-03/Sz97-03-Area-3.htm> (utolsó letöltés: 2011. január 9.)
- LAKI LÁSZLÓ – BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2001) (szerk.): *Ifjúság2000 Gyorsjelentés*. Budapest, NIKI.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA (2003): „Új irányzatok a fiatalok körében a rendszerváltozás után.” In: Bayer József – Kiss Balázs (szerk.): *Trendváltások*. Budapest, MTA PTI.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA (2006): „Részvétel a társadalom «önkéntes» szervezeteinek életében.” In: Füstös László Guba László (szerk.): *Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata: European Social Survey. 3. köt., Társadalmi regiszter*, 2002. Budapest, MTA PTI.
- LAKI LÁSZLÓ (2009): *A rendszerváltás, avagy a „nagy átalakulás”*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- LAKI LÁSZLÓ (2011): „Fiatalok a munkaerőpiacon.” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *ARCTALAN (?) NEMZEDÉK*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- ÖRKÉNY ANTAL (2000): „A középiskolát bevégző korosztály politikai ismeretei és cselekvési mintái.” In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság, mint esély?* Szeged, Belvedere.
- SOMLAI PÉTER (2011) „Nemzedéki konfliktusok és kötelékek.” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- STUMPF ISTVÁN (1994): *Politikai szocializáció – generációs kihívás – választói magatartás*. Budapest, Századvég Alapítvány (kandidátusi értekezés).
- STUMPF ISTVÁN (1995): „Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák.” In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány.
- SZABÓ ANDREA (2006): „A gyermekek és az ifjúság helyzetéről. Az első politikai vitanap.” In: Kéri László – Szabó Andrea (szerk.): *A politikai vitanapok Magyarországon*. Budapest, MTA PTI.
- SZABÓ ANDREA (2010): „A politikai tiltakozások elmélete.” *Jog. Állam. Politika*. II. évf. 2. sz. 121–137. p.
- SZABÓ ANDREA – KERN TAMÁS (2010a): „A szakmai képzésben részt vevők értékpreferenciái és politikai rokonszenvei – kvantitatív megközelítés.” *Új Ifjúsági Szemle*, VIII. évf. 3. sz. 2010. ősz. 5–26. p.
- SZABÓ ANDREA – KERN TAMÁS (2010b): „A szakmai képzésben részt vevők értékpreferenciái és rokonszenvei – kvalitatív megközelítés.” *Új Ifjúsági Szemle*, VIII. évf. 4. sz. 2010. tél. 5–35. p.

- SZABÓ ILDIKÓ (1991): *Az ember államosítása – Politikai szocializáció Magyarországon*. Budapest, Tekintet Könyvek.
- SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- SZABÓ LÁSZLÓ (2011): „A foglalkozások – különösen a katonai hivatás – presztízsének szociológiai vonásairól.” *Nemzet és Biztonság*, IV. évf. 1. sz. 58–73. p.
- SZABÓ MÁTÉ (1998): „A civil társadalom az állam ellen?” *Régió. Kisebbség, politika, társadalom*, 9. (3.).
- SZABÓ MIKLÓS (2001): „A politikai szocializáció.” In: Kéri László (szerk.): *Societas Politica – Fejezetek a politikai szociológia köréből*. Miskolc.
- SZOBOSZLAI GYÖRGY (2008): „A rendszerváltás modelljének kudarca és az elitek felelőssége.” *Politikatudományi Szemle*, 17. (3).
- TARDOS RÓBERT (2011): „Konszolidált szavazóközönség eróziós tendenciákkal.” In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA.
- TÓTH ANDÁS – GRAJJCZÁR ISTVÁN (2011): „Válság, radikalizálódás és újjászületés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe.” In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA.
- ZSOLT PÉTER (2005): *Online hippik. A politikai online-csoportkommunikációs ifjúságkultúra*. <http://www.communicatio.hu/mktt/dokumentumok/konferenciak/2005/posztterek/zsoltpeter.htm>; utolsó letöltés: 2011. április 10.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008.

AZ IFJÚSÁGI TÁRSADALOM LEGFONTOSABB JELLEMZŐI

Kiss Paszkál:

FELSŐFOKÚ TANULMÁNYOK IDŐI HORIZONTJA BOLOGNA ELŐTT: HÁTTÉR, ÜTEM ÉS KILÁTÁSOK

Bevezetés

A felsőfokú tanulmányok fontos állomást jelentenek a fiatalok életútjában. Már a bejutás is messzemenő következményekkel jár a későbbi szakmai karrier és egzisztencia szempontjából; a tanulmányok folytatása, a hallgatói lét sajátosságai alapvetően alakítják a fiatalok értékválasztását, attitűdjeit, az általuk fejlesztett, később hasznosítható kompetenciákat, a felsőfokú végzettséggel járó kilátások pedig nagy részben meghatározzák a fiatalok terveit, életmódját, szakmai-munkaerőpiaci aktivitását. Ezeknek az aspektusoknak, kutatási témáknak külön-külön is könyvtárnyi szakirodalma van, nem lehet tehát itt célunk kimerítő tárgyalásuk. A rendelkezésre álló adatok is inkább az összkép vázlatos felrajzolására csábítanak.

Az Ifjúság2008 és az Ifjúság2004 nagymintás kutatások nyomán, bár eltérő eszközökkel, de egységben vizsgálhatjuk a fiatalok egymásra következő tanulmányait és azután a munkaerőpiac által befolyásolt pályakezdésüket is. A megkérdezettek széles köre egyrészt lehetőséget ad arra, hogy a felsőoktatásba bekerülő, majd ott végzettséget szerző fiatalokat kortársaikhoz mérjük, az ő válaszaikat az érettségivel rendelkező fiatalokéival vessük egybe, másrészt a felsőoktatási tanulmányokat végzettek kisebb csoportjait (pl. akik abbahagyták a főiskolát, egyetemet) is megfelelő elemszámmal vizsgálhatjuk.

Vázlatos kép felrajzolására vállalkozom tehát, néhány kulcsmozzanaton keresztül igyekszem bemutatni a felsőoktatásba bekerülő fiatalok társadalmi háttérét, tanulmányaik ütemezését, a képzés abbahagyásának következményeit, illetve a végzettek társadalmi helyzetét és életérzését.

Az itt elemzendő kutatási hullámok (Ifjúság2004 és Ifjúság2008) kérdései több ponton is a jelen vizsgálati céloktól eltérő szempontokat követtek, de mindkét adatfelvétel során nagy hangsúllyal szerepeltek nemcsak az iskolai életúttal kapcsolatos, de a tervek, a személyes helyzetre, az ezzel kapcsolatos attitűdökre vonatkozó kérdések is. A kutatások nagymintás, reprezentatív jellege, a fiatalok életének rendkívül sok területét lefedő témaköre és az érettségivel rendelkezők egészével kapcsolatos információk háttérként való megjelenése egyértelműen előny a jelen elemzés szempontjából. És további adalékokat is szép számmal ígérnek a felsőfokú tanulmányokat folytató fiatalok élethelyzetének vizsgálatához.

Az életút kontinuitása felől igyekeztem a tervekben, a választásokban, azok eredményeiben egy-két pontszerű jellemzőt kiválasztani, amelyek egymással összekötve a felsőfokú tanulmányok és a végzettség idői horizontját kijelölhetik. Az ideális eszköz egy, az érettségizett fiatalokra kiterjedő, hasonló időtávot átfogó panelvizsgálat lett volna, de a két, négy évvel egymást követő adatfelvétel – bizonyos szempontból – ezt is pótolta. Az adatok természetéből következik, hogy felsőoktatási rendszerünk közelmúltját tudjuk a segítségükkel, visszatérve, rögzíteni. Az elemzésben 2008-ban a 25–29 éves diplomások jelentettek kézenfekvő kiindulópontot, akik négy évvel korábban még többnyire felsőfokú tanulmányaikat végezték. A kiválasztott korosztályra jellemző, hogy a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek első felében születtek, középiskolai tanulmányaikat a rendszerváltozás utáni években kezdték,

a kétezres évek elején szereztek diplomát, ha főiskolát, egyetemet végeztek. A bolognai reformok előtti, hagyományos duális formában, egyetemi és főiskolai képzésben részt vett fiatalok utolsó nemzedékét vizsgálhattuk tehát korosztályukon keresztül.

A hazai felsőoktatás-kutatás öröndetes eredményeket ért el a felsőfokú tanulmányok három, a bevezetőben is említett aspektusának – a bejutás, a felsőoktatásban eltöltött évek és a diplomás pályakezdés – vizsgálatában, bár egyik témakört sem merítette ki. A legkorábban talán a felsőoktatásba való bejutás problémája került előtérbe (Andorka–Simkus 1983), elsősorban az esélyteremtés, a társadalmi mobilitás, és főként annak korlátai felől vizsgálva. A felsőfokú tanulmányok ma is a felfelé irányuló társadalmi mobilitás fontos eszközei, még ha kétélű fegyverként a meglévő társadalmi különbségek fennmaradásának is eszközeül szolgálhatnak. Ez utóbbi veszélyre mutat rá számos elemzés a rendszerváltozás után is (Gazsó F.–Laki 2004, Németh 2006), melyek alapján úgy tűnik, hogy az elit a tömegesedő felsőoktatásban is újratermeli kedvező társadalmi pozícióját Magyarországon. Róbert Péter (2000) egyszerre int óvatosságra a jóval szélesebb körben elérhető felsőoktatás tényéből levont messzemenő következtetések (Székelyi–Csepeli–Örkény 1998) kapcsán, és elméleti érvekkel is alátámasztja, hogy valóban nyitott kérdés: vajon a felsőoktatásban szükségszerűen tovább erősödik-e a képzés alacsonyabb szintjein nagyon korán megjelenő társadalmi szelekció, s ennek eredményeként a súlyos esélyegyenlőtlenség – vagy a képzés felsőbb szintjein csökkennek a társadalmi különbségek?

Az alapfokú képzés teljesnek, a középfokú képzés tömegesnek tekinthető, ami kiemeli annak jelentőségét, hogy az ezekhez mérten még mindig szűkebb keresztmetszetű felsőoktatás önmagában akadályt jelent-e a státusmegszerzés útjában. Fontos kiegészítéssel szolgálhat ehhez a kérdéshez, ha a bejutás mellett a választott pályát is figyelembe vesszük, hiszen a kitolódó tanulmányok ma már nem feltétlenül biztosítják a sikert, a harmadik képzési ciklusban való részvétel önmagában nem elégséges feltétele a későbbi szakmai, egzisztenciális érvényesülésnek, még ha több pályán szükséges is ehhez. A diplomás munkanélküliség inkább közéleti toposzként, mint kimutatható valóságként megjelenő rémével sem kell fenyegetnünk ennek alátámasztásához, és el kell ismernünk, hogy Magyarországon a diploma ma is jelentős többletet ad általában a legális, kimutatható jövedelmi pozíciókban (Id. Garai és mtsai 2011). Érdekes kérdések sora merül fel azonban a bejutással egyidejűleg, például, hogy az intézmény, a képzési forma és a szak szerepe kimutatható-e a munkaerőpiaci sikerességben?

A falusi fiatalok helyzetét a 2007-es teljes felvételi adatbázison elemezve, korábban éppen azt találtam (Kiss 2008a), hogy ebből a több szempontból hátrányosnak nevezhető helyzetből indulva, a nyilvánvaló társadalmi akadályokkal megküzdve, az érettségizettek arányában meg tudják kezdeni felsőfokú tanulmányaikat, miközben – kényszerből, saját érdeklődésből – meghatározott szakterületek, intézménytípusok és régiók irányába fordul továbbtanulásuk. A felvételizők által megadott demográfiai adatok közül az állandó lakóhely szerinti településtípus volt az egyedüli valószínűsíthető indikátora a társadalmi mobilitásnak, ami ráadásul érzékenynek is mutatkozott a már korábban, az érettségihez vezető úton jelentkező szelekciós hatásra, ami közismert jellemzője a magyar oktatási rendszernek. Az egyetlen év felvételi adatait rögzítő pillanatfelvétel bizonyossága szerint a felsőoktatásba való bejutás során nem romlottak a falusi jelentkezők esélyei, sőt némiképp talán jobb is volt a felsőoktatásba felvettek között a falusiak aránya, mint az érettségizettek szélesebb körében. A meglévő, összességében hátrányos helyzet természetesen nem javult, nem javulhatott alapvetően. Emellett azonban a felsőoktatáson belüli irányvételben egyértelmű szelekciós hatás mutatkozott: a községekből jelentkezők választási stratégiái és lehetőségei láthatóan erősítették a reál szakterületek és a tanítói pálya felé mutató karrierutakat, és ugyanakkor

kevésbé tették valószínűvé a klasszikus humán pályák választását. Ennél is fontosabb talán, hogy az aspirációk és a lehetőségek között kifejezett feszültséget jelzett ez a teljes jelentkezői adatbázison végzett elemzés egy másik ponton: a különösen népszerű és jó elhelyezkedési lehetőségekkel kecsegtető gazdaságtudományi területen jelentősen csökkent a jelentkezésekhez képest a felvett falusiak aránya.

Ami a társadalmi mobilitás oldaláról tekintve korlát, szelekciós hatás, az a másik oldalon a saját erőforrások és lehetőségek reális felmérése, az azokkal való gazdálkodás lehet. A felvételi döntés nem csak intézményes, társadalmi célokat szolgáló szűrő, hanem egyéni választás is: a jelentkezők maguk jelölik meg (ismerve lehetőségeiket, felmérve képességeiket és igényeiket), hogy milyen szakokon, intézményekben próbálnak szerencsét, kikkel szállnak versenybe. A felvételi adatok elemzése ezért segíthet bennünket abban is, hogy felmérjük a felsőoktatásba igyekvők döntésének néhány jellemzőjét. A felkészülés során a pontok gyűjtésével, az érettségi tárgyak megválasztásával, az érettségi vizsgán való szerepléssel, s mindeközben a felsőoktatási intézmények, a szakok, a tagozat melletti döntésükkel nyilván készülnek is erre a felvételizők. Sokféle információra támaszkodva igyekeznek lehetséges pályákat összevetni, lehetőségeket és megszerezhető erőforrásokat mérlegelni. Megrendelői pozíciójuk valószínűleg nem a közgazdasági tankönyvekben leírt tipikus fogyasztóé, ám a felsőoktatásba készülve van valamilyen, többé-kevésbé végiggondolt választási stratégiájuk, ami több oldalról is vizsgálható.

Az egy évvel későbbi, a 2008-as felvételi adatokat elemezve néhány ponton sikerült kimutatni (Kiss 2008b), hogy a felsőoktatásba bejutás döntések sorozatán keresztül valósul meg, ami a jól megválasztott középfokú tanulmányokkal és a kiegészítő teljesítményekkel kezdődik, a célba vett képzések kiválasztásán és az érettségi vizsgán nyújtott teljesítményen keresztül, az intézményi és oktatáspolitikai preferenciák által is formált verseny nyomán formálódik. A felvételi tárgyak sorba állítása azt mutatta például, hogy a leggyakrabban választottakból (matematika, történelem, magyar) felvételizők némiképp átlag alatt teljesítenek az összes pont alapján, s bizonyos érettségi tárgyak (pl. informatika, földrajz) inkább a kisebb plusz erőforrásokat mozgósítani képes jelentkezők körében népszerűek. A tárgyak megválasztásában az is látszott, hogy élesebben körvonalazódó előzetes tanulmányokra támaszkodnak a természettudományos, mint a bölcsészképzési területre felvettek. A felvétel előtti plusz erőfeszítések indikátoraként, a nyelvvizsga (főként a két nyelvvizsga) és az emelt szintű érettségi természetesen ebben az elemzésben is pozitív kapcsolatban volt a sikeres felvétellel. Nem volt az sem teljesen váratlan eredmény, hogy 2008-ban az elvileg közös alapokat adó bolognai szakokon a szakközépiskolát végzettek sokkal nagyobb arányban kerültek főiskolán felvételre, míg az egyetemeken inkább a gimnáziumokból érkezők folytatták tanulmányaikat.

A felsőoktatásba az elsőként megjelölt helyre bejutottakat bizonyos értelemben sikere-sebbeknek tekinthetjük, hiszen az általuk leginkább vágyott helyen tanulhattak tovább. Két ponton nekik is szembeütnő áldozatot kellett azonban vállalniuk, inkább választották a költségtérítési és nem nappali képzést, mint a többedik helyen bejutott társaik. Összességében az első helyen bejutottakra ezzel együtt természetesen a nagyobb felvételi teljesítmény, a több tanulmányi pluszpont jellemző. A tervek és megvalósulásuk viszonyát a többedik helyen bejutottak (az összes felvett négytizede) körében tudtam vizsgálni. Náluk válik láthatóvá a felvételi adatbázisban is, hogy milyen pontokon kötöttek jellemzően kompromisszumokat a felvételi során. Leginkább kart (57%) változtatnak az első helyen megjelölt alternatívához képest, azután következik az intézmény (46%) és a finanszírozási forma (42%) változtatása. Sokkal kisebb arányban váltanak viszont képzési területet (26%), intézménytípust (23%),

képzési formát (17%) vagy tagozatot (5%) a többedik helyen bejutottak. Az általános tendenciákon belül az is megfigyelhető volt, hogy a sikeres felvétel érdekében a legnépszerűbb, a gazdasági képzési területről inkább váltottak a többedik helyen megjelölt választásukban a jelentkezők.

Az első megszerzett diplomának nem csupán a szakmai identitás szempontjából, de a későbbi is meghatározó választott életmódban, értékekben is meghatározó szerepe lehet. Ez a második fontos aspektusa a felvételi tanulmányok életútba ágyazott elemzésének. Ezzel kapcsolatban sokkal kevesebb az adatunk, mint a bejutás hátteréről. Talán olyan nemzetközi kutatási programokba való bekapcsolódás, mint a Eurostudent (Szemerszki 2009) vagy az új bolognai rendszerű képzésben a BA-MA átmenet kezdődő vizsgálata adja ennek eddigi példáit. Pedig érdemes számításba vennünk a megkezdett felsőfokú képzés intézményi kereteit, a képzési formát, az egzisztenciális körülményeket, melyek között felsőoktatási tapasztalataikat szerzik a hallgatók. Az értelmiséggé válásnak meghatározó körülményei ezek, a viszonylag nyitott, rugalmas képzési módok és sokoldalú társadalmi kommunikációs csatornák mellett is. A szakterület- és pályaválasztásokkal kapcsolatos, korábban felvetett kérdéseket is segítenek a későbbi felsőoktatási tanulmányok elemezni. Éppen az ifjúság-kutatási adatbázisok kínálnak remek lehetőséget az értelmiséggé válás során formálódó nézetek, értékválasztások, kulturális fogyasztási szokások, közéleti-politikai aktivitás nyomon követésére. A felsőoktatásban való előrehaladás és későbbi sikeresség összekötése is érdekes részletesebb elemzésekre adhat alkalmat.

A felsőoktatási tanulmányoknak a fiatalok későbbi munkaerőpiaci aktivitására, sikerességére vonatkozó kutatások sokkal szisztematikusabban haladnak előre, a diplomás pályakövetéssel kapcsolatos kutatások (ld. Garai 2011) fokozatosan épültek ki az utóbbi években. Az egyetemi tanulmányok és a diplomás munkavállalás határán végzett saját kutatásaimban (Kiss 2011) egy sajátos oldalról, az észlelt kompetenciaigény felől igyekszem ezt a bevezetőben említett harmadik aspektusát feltárni a felsőfokú tanulmányoknak. A nemzetközi példák alapján összeállított kompetencia-kérdőívünk, 2010-ben a friss diplomások reprezentatív mintáján bemérve, az elvárt és a nemzetközi tapasztalatokhoz hasonló módon tükrözte vissza a felsőoktatásban fejlesztendő alapvető kompetenciák belső struktúráját. A munkavállalók és munkaadók kompetenciaelvárásainak összevetése érdekes feszültségekre hívta fel a figyelmet, míg a munkával való elégedettség és a kompetenciaigény közötti kapcsolat is erősnek mutatkozott.

A megkérdezett húsz alapvető kompetenciával kapcsolatos válaszok négy faktorba szerveződtek. Az első, az együttműködés (E) faktor az interperszonálisnak vagy pszichoszociálisnak nevezhető képességeket tartalmazta nagy súllyal, benne a működés is nagy fontosságú (ld. precíz-önálló munkavégzés), a személyes kapcsolattartáshoz kapcsolódó képességekkel együtt. A második faktort instrumentális-kognitívnek (I) nevezhetjük, hiszen hangsúlyos benne a technikai eszközökkel kapcsolatos jártasság, de az alapvető kognitív kompetenciákat (számolás, írás-olvasás) is tartalmazza. Érdekes jelenség, hogy az idegennyelvtudás nem a kapcsolattartás korábbi vagy következő, szintén társas színezetű faktorába, hanem az alapvető kognitív képességeket tartalmazóba került a magyar válaszadók körében. A harmadik faktort értelmezhetjük a (társas) kezdeményezés (K) dimenziójának, hiszen benne a vállalkozó szellem, az újítás képessége a társadalmi jártassággal társul. A negyedik faktor szakmaiság (SZ) faktor lehet, hiszen sajátosan az elméleti és gyakorlati jártasságok kettőset tartalmazza, amit a szakmai jelző köt össze.

A felsőoktatásban fejlesztett és a munkavállalás során szükségesnek ítélt kompetenciák elemzése ezeken a tartalmakon keresztül is lehetőséget ad arra, hogy a szerteágazó szakmai

ismeretek tengerében alapvető áramlatként kereshessük a diplomások esetében a felsőoktatás által hozzáadott értéket és a munkaerőpiaci kimenet során fontossá váló igényeket egyaránt. Kapcsolatot teremt ez a fogalom a szervezetfejlesztési és kiválasztási logika és a felsőoktatás logikája között, hiszen a gyakorlathoz kapcsolódó motiváció, attitűdöt és képességet egyaránt tartalmazó kompetencia mindkét szférában értelmezhető, még ha nem is önmagáért valóan jelenik meg. A munkavégzés hatékonysága az egyik oldalon és a szakmai ismeretek elsajátítása a másikon, nyilván a hétköznapi tevékenység megítélésének előterében áll, melyekhez illeszteni kell és lehet is a kompetenciák vizsgálatát.

Az európai szintén egyik meghatározó kompetenciakutatáshoz, a Tuning-projekthez (Villa és mtsai 2008) hasonlóan, ritkaságszámba menő összehasonlításra volt nekünk is lehetőségünk azzal, hogy a diplomás munkavállalókat és a munkaadók véleményét is felmértük párhuzamosan a kezdő munkakörökben fontos kompetenciákkal kapcsolatban. Bizonyos kompetenciák megítélésében jelentős különbségek adódtak, a friss diplomások például az önálló munkavégzést, a nagy teherbírást értékelték fontosabbnak, míg a munkaadók például a logikai-térbeli gondolkodás, a vállalkozó szellem kompetenciáit emelték ki inkább. Olyan kompetenciák is voltak természetesen, amik fontosságában a két csoport véleménye megegyezett (pl. szervezőkészség, technikai-számítástechnikai jártasság).

A kompetenciák nem pusztán hidat vernek a felsőoktatási tanulmányok és a munkavállalás közé, de lehetőséget adnak a személyes vélemények és a viselkedésben megjelenő teljesítmények párhuzamos vizsgálatára is. Eddigi kutatásainkat ezen a ponton is továbbviszi, ha a válaszadók közvetlenül nyilatkoznak arról, hogy milyen kompetenciákat fejlesztettek szerintük a felsőoktatási tanulmányaik, a szakos képzésük. Még többet tudhatnánk meg, ha nem csupán a szubjektív ítéletek tükrében mutatkozna meg a fejlesztett és fejlesztendő kompetencia, hanem azt közvetlenül mérni is lehetne. Ilyen irányú eszközfejlesztésre máshol kísérletet is tettünk már (ld. Kiss 2010). A felsőoktatás PISA-vizsgálatának becézett AHELO-projekt is segíthet ebben, melyen most az OECD oktatási szakértői dolgoznak (Nusche 2008). Sok munka vár tehát e szűkebb téma hazai kutatóira, a diplomás pályakövetés várhatóan szaporodó kompetencia-szakértőire, amíg rutinszerűen alkalmazható eszközként bevezethetjük ezt vagy más hasonló eszközt a felsőoktatási tanulmányok és a diplomás munkavállalás közötti kapcsolat elemzésére, akár az intézmények hatékonyságának vizsgálatát, akár az egyéni karriertanácsadást tűzzük célul.

A felsőfokú tanulmányok azonban nemcsak a munkaerőpiacon lemérhető eredménnyel záródhatnak, hanem az észlelt társadalmi pozícióban és az étellel való elégedettségben is mutatkozhat, talán áttételesebb, de nem kevésbé fontos hatásuk. E területeken is fontos szerepük van az észlelt állapotok vizsgálatának, a szubjektív megközelítéseknek. Az étellel való elégedettség mérése széles körben elterjedt a különböző közvélemény-kutatásokban, nemcsak a társadalmi támogatással összefüggő politikai, de gazdasági jelentősége miatt is. Újabban a személyiség- és szociálpszichológiai kutatások azokat az összefüggéseket is egyre szisztematikusabban igyekeznek feltárni, amelyek az étellel való elégedettség átfogó kérdései mögött meghúzódhatnak. Az elégedettséget befolyásolják egyrészt szocio-ökonómiai (SES, végzettség, életkor stb.), másrészt személyiségtényezők (átfogó személyiségjellemzők, értékek stb.), harmadrészt a stresszel való megküzdés képessége. Az étellel való elégedettség paradoxona pedig azt sugallja, hogy: az „elégedettség kevésbé származik abból, ha megkapjuk, amire vágyunk, mint abból, ha arra vágyunk, amit elérhetünk” (Myers–Diener, 1995, 13). Számos empirikus eredmény támasztja alá ezt a megállapítást. A szocio-ökonómiai helyzet a legkülönbözőbb vizsgálatokban is csak mérsékelt hatással volt az étellel való elégedettségre, míg a személyiségtényezőknek, illetve más szubjektív tényezőknek nagy szerep jutott. Ezzel

együtt Magyarországon a különböző kutatások az objektív társadalmi helyzet erőteljesebb hatását mutatták ki, mint a nyugat-európai fejlett államokban (Lengyel–Hegedűs 2002). Itt sem a vagyon számított azonban elsősorban, hanem az iskolai végzettség, az alkalmazotti–vállalkozói státus, valamint az, hogy középosztálybelinek tartotta-e magát a személy. Az étellel való elégedettség ugyanakkor számos feltételezés szerint fontos tényező az életvezetés háttérében általában, de speciálisan a gazdasági vagy politikai döntések meghozatalában is. Társadalmi következményei is vannak tehát e tényezőknek, emiatt szerepelnek valószínűleg a legtöbb összehasonlító társadalmi-politikai kérdőívben.

A következőkben a felsőfokú tanulmányok mindhárom fentebb vizsgált aspektusához igyekeztem jól operacionalizálható változókat keresni a két ifjúságkutatási adatbázison (Ifjúság2004, Ifjúság2008), az ezek segítségével végzett vázlatos elemzés eredményeit láthatjuk most. A kiindulópontot az Ifjúság2008-ban 25–29 éves érettségizett válaszadók adták, de bizonyos kérdéseket (melyek nem szerepeltek a legutolsó ifjúságkutatási hullámban), az Ifjúság2004 20–29 éves korosztályában tudtam elemezni. Az előbbi adatbázisban a végzettek tömegét adó hagyományos egyetemi, főiskolai képzésben részt vevőkre szűkítettem a kört, az összesen is csak tucatnyi BA/MA-diplomást, és a számszerűen több (121 fő), de szintén az új képzési rendbe tagozódó felsőfokú szakképzést végzettet kihagytam az elemzésből.

Bejutás a felsőoktatásba, a végzettek felől

Elsőként vizsgáljuk meg a felsőoktatási felvételi szelekciós szerepére utaló jeleket az Ifjúság2008 legidősebb korcsoportján, akik az ezredfordulón kezdhették el felsőfokú tanulmányaikat. A korosztályon belül az érettségivel rendelkezők szolgálnak ehhez viszonyítási pontként, hozzájuk képest látjuk majd a társadalmi háttér két indikátorában az eltéréseket. Az akkori, duális felsőoktatási rendszerben a főiskolákon és egyetemeken szerzett diplomával rendelkezők háttérét külön mutatom be. A felsőoktatás heterogenitásának legalább egy elemét be tudjuk így emelni, ha szakterületi, intézményi megkülönböztetést nem is tehetünk. A társadalmi háttér két változóval igyekeztem beemelni az elemzésbe, az anya végzettségét és az apa foglalkozási státusát választottam. Más társadalmi-demográfiai tényezőket (pl. középiskolák típusa, kibocsátó család életkörülményei) a meglévő adatok alapján nem tudtam bevonni, az anyára és apára vonatkozó információkat pedig, meglehetősen hasonlóságuk miatt, nem duplikáltam.

1. táblázat: Anya végzettsége érettségizettek, főiskolát és egyetemet végzettek körében, 25–29 évesek (N=1634)

(százalék)

	Érettségizett	Főiskolai diplomás	Egyetemi diplomás
8 általános	14	8	4
szakiskola	31	16	11
érettségi	42	43	37
felsőfokú	12	33	48
Összesen:	100	100	100

Forrás: Ifjúság2008

Az anya végzettsége alapján láthatjuk (1. táblázat), hogy az Ifjúság2008 adatai is megerősítik a felsőoktatás szelekciós hatását hangsúlyozó korábbi következtetéseket, melyek szerint a felsőoktatási végzettséggel az elit újratermeli kedvező társadalmi pozícióit. A nyolc általános vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkező anyák gyermekei csak elenyésző arányban vannak az egyetemi végzettséget (4%) szerzők között, némiképp nagyobb arányban a főiskolát végzettek (8%) és lényegesen többen az érettségivel rendelkező fiatal felnőttek között (14%). Hasonló mintázatot mutat a szakiskolát végzett anyák gyermekeinek megjelenése a három almintában. A felsőfokú végzettségű anyák gyermekei pedig ezzel szemben az egyetemet végzett fiatalok legnépesebb csoportját (48%) alkotják, a főiskolát végzetteknél ez a második leggyakoribb (33%), míg az érettségivel rendelkező fiatal felnőttek között a legkevésbé jellemző (12%) háttér.

2. táblázat: Apa foglalkozása érettségizettek, főiskolát és egyetemet végzettek körében, 25–29 évesek, (N=1535)

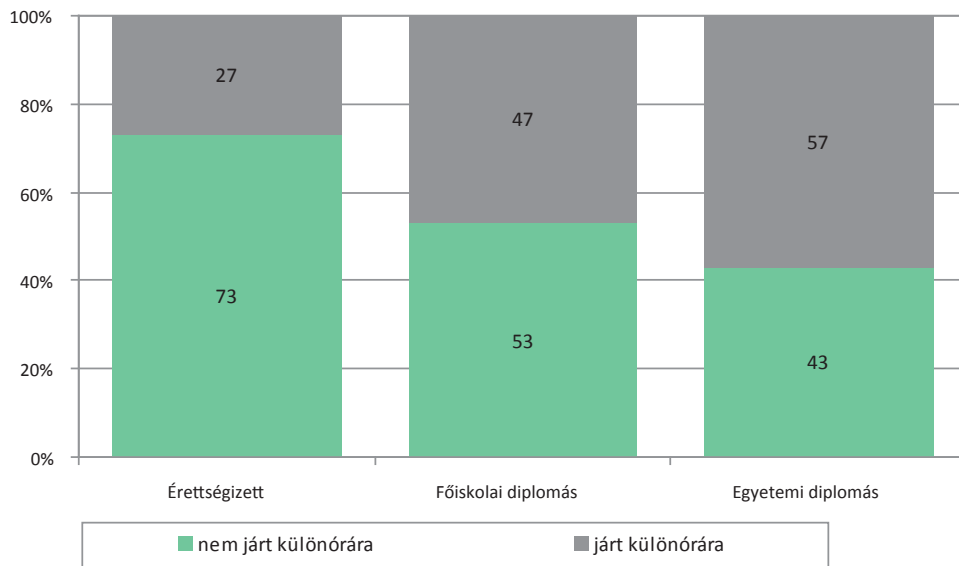
	(százalék)		
	Érettségizett	Főiskolai diplomás	Egyetemi diplomás
fizikai	76	57	51
szellemi	18	29	36
vezető	7	15	13
Összesen	100	100	100

Forrás: Ifjúság2008

Kevésbé nagyok, de hasonló irányba mutatnak az apa foglalkozásában mutatkozó különbségek a fiatalok legmagasabb iskolai végzettség alapján képezett csoportjai között (2. táblázat). Az apa fizikai foglalkozása leginkább az érettségizettekre jellemző (76%), míg az egyetemi diplomával rendelkezőkre a legkevésbé (51%). A szellemi foglalkozású apák aránya ezzel éppen ellentétesen alakul, az egyetemet végzett fiatalok körében a legnagyobb (36%) és a legmagasabb végzettségként érettségivel rendelkező fiatalok között a legkisebb (18%). A főiskolát végzettek vonatkozó arányok mindkét esetben az előbbi kettő között helyezkednek el, bár mindkettőtől lényegesen eltérve, de talán nem félúton, hanem az egyetemi végzettségűekéhez kissé közelebb. Érdekes módon a vezető pozícióban lévő gyermekei a főiskolát végzettek körében vannak a legmagasabb arányban, bár ezzel együtt is a felsőfokú érettségizett különbség a meghatározó.

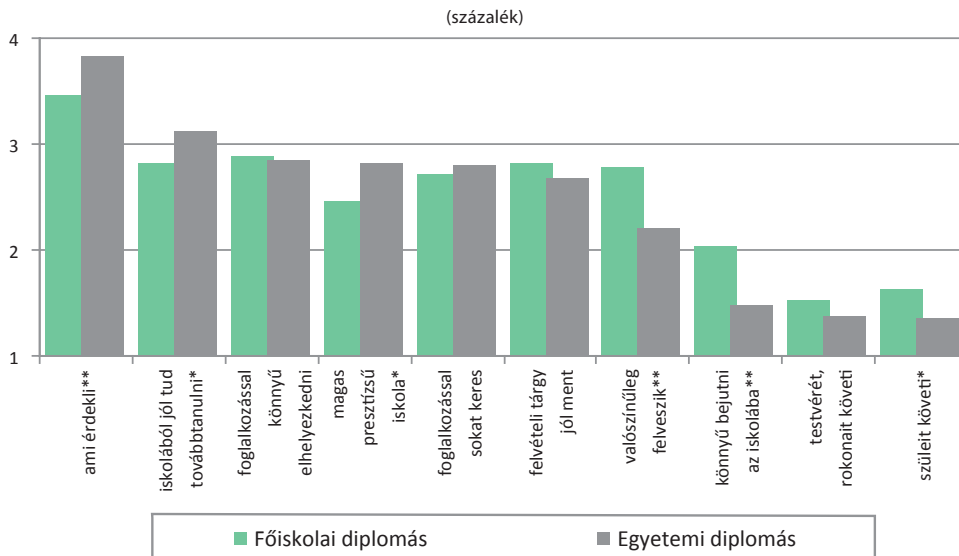
A közoktatásban általánosan használt indikátor, hogy jár-e a gyermek különóra általános vagy középiskolai tanulmányai alatt (1. ábra). A család társadalmi miliőjére, aspirációjára, anyagi lehetőségeire egyaránt utalhat a különórák szorgalmazása. Kölcsönhatásba kerülnek itt a (családi) szubjektív tényezők, tervek, elhatározások és a társadalmi-gazdasági körülmények adta lehetőségek. Itt is a fentiekkel megegyező mintázat alakul ki, leginkább az egyetemet végzettek, hozzájuk kissé közelebb, de lényegesen kisebb arányban a főiskolát végzettek, és legkevésbé az érettségizettek körében jellemző a középiskolai különóra a tanulmányi előzmények között.

1. ábra: Középiskolai különórák az érettségizett, főiskolát és egyetemet végzettek körében, 25–29 éves érettségizettek, (N=1548)

Forrás: Ifjúság2008

2. ábra: Iskola- és pályaválasztási szempontok, 25–29 éves, felsőfokú végzettséggel, (N=156)¹

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Forrás: Ifjúság2008,

¹ A különbségeket kétmintás t-próbával vizsgáltam, a csillaggal jelzett helyeken mutatkoztak ezek szignifikánsnak.

Ennél is közvetlenebbül utal a szubjektív szempontokra, hogy milyen indokait állítják előtérbe a főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők az iskola, a pálya kiválasztásánál (2. ábra). A legfontosabb indok az érdeklődés, amit a további tanulmányokkal és a könnyebb elhelyezkedéssel kapcsolatos szempontok színeznék. Legkevésbé a szülők, testvérek példáját követve választották a válaszadók a pályájukat. Ugyanakkor a legnagyobb különbségeket abban látjuk, hogy az egyetemet végzetek a jó továbbtanulási esélyeket kínáló, a jó presztízsű iskolát, pályát választották, ami ugyanakkor az érdeklődésüket is leginkább kielégítette. Míg a főiskolások sokkal inkább a „mindenáron” való továbbtanulásra utaló válaszokat adtak, olyan iskolákat, pályát preferálnak, ahova könnyű a bejutás. Ők azok, akik inkább követik a családi mintákat is az iskola- és pályaválasztásban.

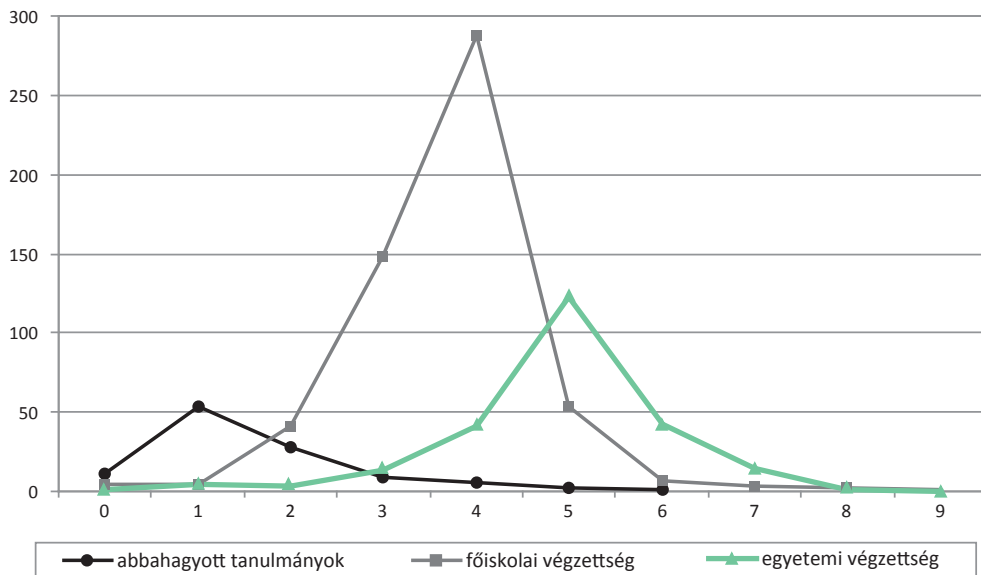
A rendelkezésre álló, a fentiekben vázlatosan áttekintett adatok megerősítik tehát összességében, hogy a felsőfokú végzettség megszerzése bizonyos értelemben a társadalmi esélyegyenlőtlenségek újratermelődésével jár, a magasabb végzettségű szülők gyermekei jutnak be elsősorban a felsőoktatásba. Ez nem független az iskoláztatással kapcsolatos korai döntésektől és a fiatal felnőttek pályaválasztási preferenciáitól. A társadalmi, anyagi korlátok és az egyéni, családi döntések egymással interakcióban alakítják valószínűleg azt a hátteret, mely a felsőfokú végzettséghez vezet. Arra utaló jeleket is találtunk, hogy a továbbtanulással kapcsolatban egy sikerorientált, a felsőoktatásban is a minőséget kereső és egy, a felsőfokú végzettséget magát célként kitűző attitűd keveredik, ebben hangsúlyeltolódások is mutatkoztak a főiskolai és az egyetemi végzettséggel rendelkező fiatal felnőttek között.

A felsőfokú tanulmányok üteme, a lemorzsolódás háttere

A felsőfokú tanulmányok idői horizontjának második vizsgált szakasza a tanulmányok közben zajló eseményekhez kapcsolódik. Itt jó volna alaposabban is elemezni a szakmai identitás formálódását, a kompetenciák fejlődését, az aspirációk alakulását, az értelmiségi lét nem szakmai elemeinek, az általános értékrendnek, a társadalmi attitűdöknek az átalakulását, illetve a bennük látható kontinuitást. Szociológiai és pszichológiai elméletek, sőt empirikus vizsgálatok is azt húzzák alá, hogy a fiatal felnőttkor jelentős szocializációs életszakasz éppen a társadalmi, politikai téren, melyhez az egyetemi lét sajátos, személyes, intézményi és társadalmi környezetet teremt. A hallgatók mannheimi értelemben „szabadon lebegnek”, a társadalmi kötöttségek, egzisztenciális kényszerek kevésbé kötik őket, ugyanakkor, ha vannak hosszabb távú külső elvárások, azok a saját ambíciókkal együtt is a társadalmi folyamatok értő és kritikus értelmiségi szerepének kialakítása felé mutatnak.

A felsőfokú tanulmányok alatt történő változásokkal kapcsolatos kérdések egy részére további adatgyűjtés után lehet megfelelő mélységű választ adni, másokat – így a felsőfokú tanulmányok alatt változó világképet, értékrendet – az Ifjúság2000–Ifjúság2008 adatai alapján is ki lehet jobban bontani, ám ez utóbbi a jelen tanulmány kereteit feszegetné szerteágazó komponenseivel. Most fókuszba egyetlen kérdést állítanék ezért, a felsőfokú tanulmányok idői alakulását és a félbehagyásukkal kapcsolatos háttértényezőkről készített pillanatfelvételt. Ez a téma is kevésbé jelenik meg a hazai kutatásokban, miközben a „drop out” jelensége és ennek megértése a felsőoktatás-kutatás egyik alapvető kérdése a nemzetközi szakirodalomban (Tinto 1993, Yorke 1999). A Vincent Tinto híres modelljében megfogalmazott tanulmányi és társas integrációt nem lehetett részleteiben operacionalizálni a mi adatbázisainkon, de áttekintő képet a rendelkezésre álló adatok alapján is kaphatunk a tanulmányok üteméről és azok idő előtti abbahagyásáról.

3. ábra: Első felsőfokú végzettségig, illetve a tanulmányok abbahagyásáig eltelt évek függvényében, 20–29 éves, felsőfokú végzettséggel, (N=909)

Forrás: Ifjúság2004

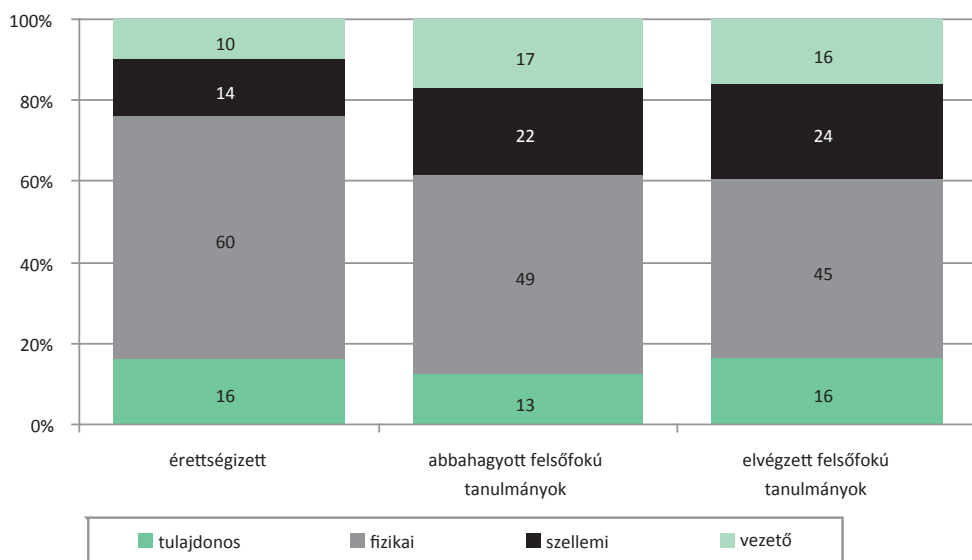
A tanulmányok időtartamát (3. ábra) egyértelműen befolyásolja, hogy főiskolai vagy egyetemi végzettségről van-e szó, ami a képzések eltérő hossza miatt egyáltalán nem meglepő. Az ifjúság2004-es adatbázisban volt mód ennek pontos mérésére, az első felsőfokú végzettséghez vezető tanulmányok kezdete és befejezése között eltelt idő kiszámításával. Az érintett fiatalok jellemzően 22–24 évesek voltak a végzéskor. Láthatóan a legtöbben négy év alatt fejezték be főiskolai és öt év alatt egyetemi tanulmányaikat. A válaszgyakoriságok nyers számán alapuló mutatók lefutása szimmetrikus mindkét intézménytípusban megszerzett végzettség esetén, még ha amplitúdójában az érintett fiatalok száma alapján el is tér. Elég sokan végzik el egy évvel az átlag előtt, vagy éppen egy évvel később a tanulmányaikat. A korábbi végzést az egyes szakterületeken rövidebb képzési programok és a tanulmányok egyéni sűrítése egyaránt okozhatta. A jóval rövidebb időtartamok arra utalhatnak, hogy ha kisebb számban is, de vannak, akik már a bolognai képzés előtt is be tudták számítani meglévő tanulmányaikat, így sokkal korábban szerezték meg első végzettségüket, mint azt a tantervek valószínűleg előírták. Ezekből az adatokból úgy látszik, hogy nem volt jellemző a tanulmányok sokéves elhúzása, ha azok végzettséggel zárultak. Ezt a képet azonban árnyalja, hogy a rendelkezésre álló adatok, bár reprezentatívak, de nem alkalmasak az egyes szakterületeken esetleg mutatkozó elnyújtott képzési idő részletes nyomon követésére, inkább csak az általános tendenciákat jelölik ki.

Bár a végzettséggel záruló tanulmányok vizsgálata is érdekes, az Ifjúság2004 adatbázisának itt bemutatott igazi csemegéjét a tanulmányaikat félbehagyó fiatalokra vonatkozó adatok jelentik. A legtöbb elemzésből, statisztikából ők kimaradnak, ma sincsen teljes képünk arról, hogy a magyar felsőoktatásban milyen arányban vannak a tanulmányaikat végleg abbahagyók, mi az így záruló hallgatói karrier társadalmi, személyes háttere. A bolognai kétszintű képzés bevezetése után három évvel, a BA-diplomások vártnál sokkal kisebb száma jelent

meg csupán, mint legalábbis a tanulmányok elhúzódtására, de egyes szakoknál a valószínű lemorzsolódásra utaló tényszerű információ. A nemzetközi szakirodalomhoz képesti lemaradás, de az intézményi, ágazati döntések megalapozása miatt is szükség volna a tanulmányok ütemezésének és félbehagyásának alaposabb, a hátteret is feltáró elemzésére. Ezek az első adatok azt bizonyítják, hogy – a nemzetközi szakirodalomban megfogalmazottakkal összhangban – a tanulmányok abbahagyásának legnagyobb esélye éppen a megkezdésükkor van. Az első év kritikus időszaknak mutatkozik ebből a szempontból (3. ábra). A tanulmányi és társas integráció általánosan is leírt folyamatait, illetve azok hiányát sejthetjük itt is a háttérben.

4. ábra: Végzettség, abbahagyott tanulmányok az apa foglalkozásával összefüggésben, 20–29 éves, felsőfokú végzettséggel, (N=3025)

(százalék)

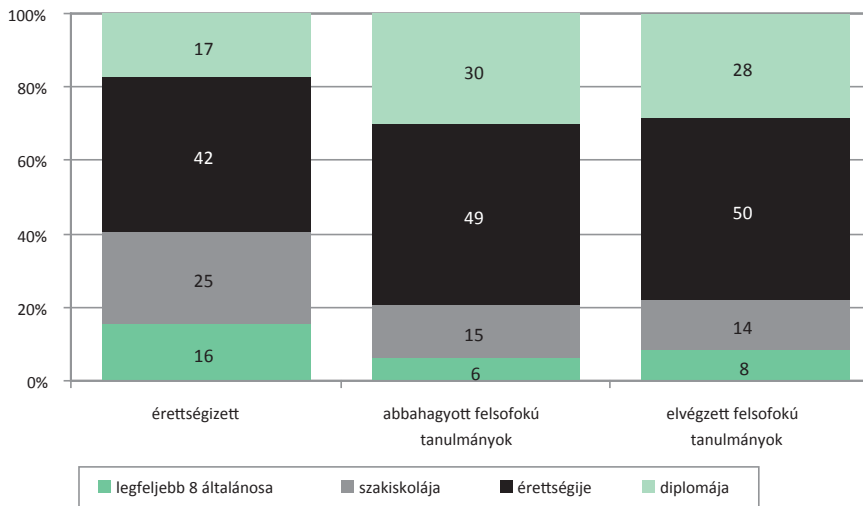

Forrás: Ifjúság2004

A felsőoktatásba bejutás társadalmi háttérének megvilágítására fentebb használt tényezők szerepét vizsgáljuk meg itt is az előzőekhez hasonló kontrasztban, ahol a felsőfokú tanulmányaikat végzettséggel záró és azokat abbahagyó fiatalokat az érettségivel rendelkező kortársaikhoz tudjuk viszonyítani. Az elemzés itt egyéni, szubjektív változókra nem térhetett ki, nyilván számos más ponton is tovább lehetne részletezni a bemutatott képet. Az láthatjuk, hogy az édesapa foglalkozásában az Ifjúság2004 adatbázisán mérve is jelentős különbség volt a felsőfokú tanulmányokat megkezdő és a tanulmányaikat érettségivel zárók között (4. ábra). Úgy tűnik, hogy az így közelített társadalmi pozícióban viszont nincsen jelentős különbség a felsőfokú tanulmányaikat abbahagyó, illetve azokat diplomával záró fiatalok között, bár a szellemi foglalkozású apák gyermekei kicsit nagyobb számban vannak jelen az utóbbi csoportban, a fizikai munkát végző édesapák arányának rovására.

5. ábra: Végzettség, abbahagyott tanulmányok az anya végzettségével összefüggésben, 20–29 éves, felsőfokú végzettséggel, (N=3186)

(százalék)

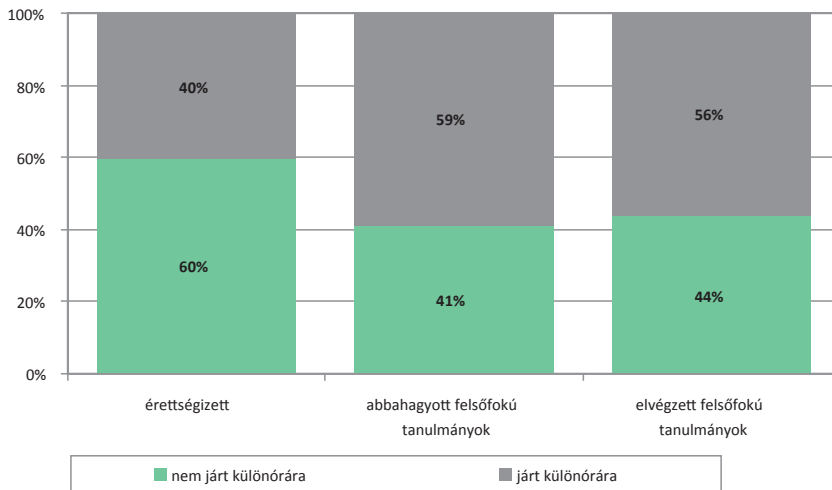

Forrás: Ifjúság2004

Hasonló a helyzet az anya legmagasabb végzettsége szerinti bontásban is (5. ábra). Az igazi választóvonal itt is a felsőfokú tanulmányokat megkezdők és a tanulóikat érettségivel zárók között van, míg a főiskolai, egyetemi tanulóikat abbahagyók nem különböznek társadalmi hátterük ezen aspektusában sem a diplomát megszerzőktől.

6. ábra: Végzettség az abbahagyott tanulmányok a középiskolában végzett különórák függvényében, 20–29 éves, felsőfokú végzettséggel, (N=3244)

(százalék)

Forrás: Ifjúság2004

Ugyanígy nem találunk jelentős különbséget a középiskolában különóra járók arányában a felsőoktatási tanulmányaikat elvégzők és az azokat abbahagyók között, míg mindkettő lényegesen különbözik a tanulmányaikat érettségivel záró fiatalokra jellemző arányoktól. Ez utóbbi mutatót, ahogy korábban is, a tanulást értékként kezelő, ennek érdekében áldozatot hozó egyéni, családi motiváció indikátoraként kezelhetjük. Azt látjuk, hogy a felsőfokú tanulmányaikat azután abbahagyók a középiskolában még némileg több plusz terhet is vállalnak, mint a diplomát megszerző társaik. (6. ábra.) A nagy átlagokban is látható kisebb különbségek abból adódhatnak, hogy a felsőfokú tanulmányok félbehagyása mögött a kissé kedvezőtlenebb társadalmi pozíciót a tanulmányi erőfeszítésekkel ellensúlyozni kívánók kudarca is mutatkozik. A bejutással kapcsolatos fenti elemzésekben kialakult képet pedig azzal árnyalhatjuk, hogy a társadalmi szelekció nem erősödik jelentősen a felsőfokú tanulmányok alatt, bár a tanulmányaikat félbehagyók között kissé nagyobb arányban vannak a kevésbé kedvező társadalmi háttérrel rendelkező fiatalok.

Diplomások helyzete, terve

A felsőfokú tanulmányok idői horizontjához harmadrészt az is hozzátartozik, hogy miként alakulnak a végzés után a fiatalok terve, egzisztenciális helyzete és elégedettsége. Itt visszatérünk az Ifjúság2008 adatbázisához, és a tanulmány első, a bejutással foglalkozó fejezetében vizsgált 25–29 éves korosztályhoz. A fiatalok helyzetét objektívabban és az életérzésüket, terveiket szubjektív kérdéseken keresztül megvilágító adalékokkal egyaránt igyekszem szolgálni az ezúttal is vázlatos összkép kialakításához.

3. táblázat: Jövedelem 25–29 éves érettségizettek, (N=554)

(százalék)

	Érettségizett	Főiskolai diplomás	Egyetemi diplomás
≤30 ezer Ft	0	1	0
31–60 ezer Ft	8	2	5
61–90 ezer Ft	30	15	5
91–120 ezer Ft	32	28	36
121–150 ezer Ft	13	26	24
151–200 ezer Ft	6	12	12
201–250 ezer Ft	3	6	8
251–300 ezer Ft	3	4	5
301–400 ezer Ft	3	7	0
401–500 ezer Ft	1	0	2
501–600 ezer Ft	1	1	3
Összesen:	100	100	100

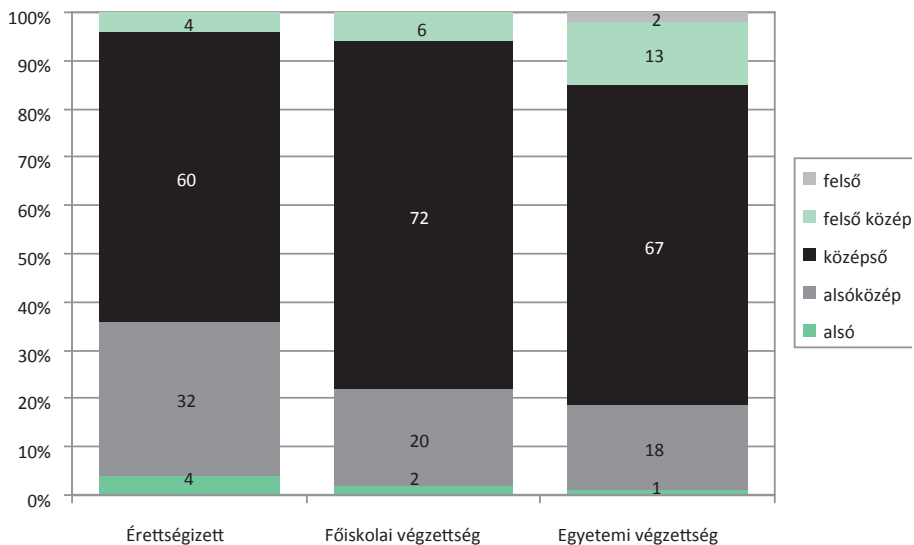
Forrás: Ifjúság2008

A bevallott személyes jövedelem hagyományosan nem a legmegbízhatóbb indikátora az anyagi-egzisztenciális helyzetnek, mégis nézzük elsőként ennek megoszlását. (3. táblázat.) Nagy ebben a kérdésben ugyan a válaszmegtagadás aránya, ami talán nem független az alkalmazotti státuson keresztül a diplomás végzettségtől sem. A család összbevétele pedig valószínűleg kiegyensúlyozottabban mutathatná a személy egzisztenciális helyzetét, ám számtalan újabb tényezővel (pl. eltartottak száma, önálló háztartás vitele) bonyolítaná is az elemzést. E helyütt a személyes sikerre fókuszáltam, ahogy az a keresetek alakulásában

megjelenik az érettségizett, főiskolát, egyetemet végzett fiatalok összevetésében. Látható, hogy a válaszok alapján a főiskolai végzettség jobb jövedelmi pozíciót jelent az érettségizett összehasonlítási csoporthoz képest, az egyetemi végzettség pedig további előnyökkel szolgál már pályájuk elején is a fiatal munkavállalók körében. (7. ábra.)

7. ábra: Észlelt társadalmi pozíció, 25–29 éves érettségizettek, (N=3622)

(százalék)

Forrás: Ifjúság2008

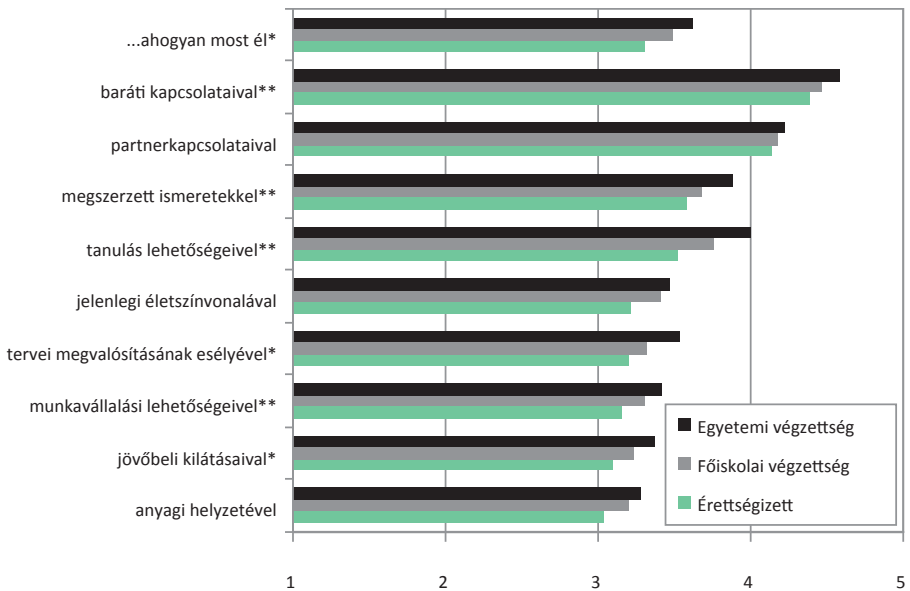
A jövedelemmel kapcsolatos kérdések kényes volta nem az egyetlen indok az észlelt társadalmi pozíció széles körű használatára. Önmagában is értékes információval szolgál, ha valaki a saját referenciacsoportjaihoz képest határozza meg a társadalmi pozícióját. Ebben a kérdésben is háromfelé válnak a különféle végzettséggel rendelkező fiatalok válaszai. Az egyetemi diplomások észlelik legkedvezőbbnek a helyzetüket, ezután következnek a főiskolát végzettek, főként a felső közép kategóriát választók arányában lemaradva, majd a viszonyítási pontként beemelt, legfeljebb érettségivel rendelkezők, akik közül az előbbi két kategóriához képest lényegesen többen sorolják magukat az alsó közép társadalmi kategóriába.

A szubjektív változók sorát folytatjuk, amikor az étellel, annak különböző területeivel való elégedettségben hasonlítjuk össze kiválasztott végzettségi csoportjainkat. (8. ábra.) Széles szakirodalma van annak, hogy az étellel való elégedettség milyen háttéren alakul, és sokféle predikció, hogy milyen viselkedéshez vezet. A mai demokratikus, piacgazdaságon alapuló társadalmak fontos célként tűzik ki polgáraik étellel való elégedettségét, kiemelve ezt a szubjektív tényezőt a társadalmi összefüggések fontos függő változójaként. A mi esetünkben látjuk, hogy minden esetben az egyetemi végzettségűek a legelégedettebbek, akiket a főiskolát végzettek és az érettségivel rendelkezők követnek. Különösen nagy ez a különbség, mindent egybevetve kérdezzük a fiatalokat arról, mennyire elégedettek azzal, ahogyan most élnek. Összességében, a korábbi hazai kutatásokkal összhangban, kimutatható az iskolai

végzettség pozitív hatása az élettel való elégedettségre. Kontrollként is szolgálhat, hogy hasonlóan nagy különbséget találunk a megszerzett ismeretekkel és a tanulási lehetőségekkel kapcsolatos elégedettségben. Ez csak aláhúzza az abban való eltérések jelentőségét, hogy mennyire elégedettek ezek az eltérő végzettségű fiatalok terveik megvalósulási esélyeivel. Úgy tűnik, hogy lényegesen kevesebb jövőbeli akadályt látnak maguk előtt az egyetemet végzett fiatalok, mint a főiskolát végzettek vagy az érettségivel rendelkezők, miközben ez utóbbi kategóriák között is látható különbség.

8. ábra: Élettel való elégedettség, 25–29 éves érettségizettek, (N=3633)²

(átlag)

*...:Mindent egybe vetve, ahogyan most él?

* p<0,05, ** p<0,01

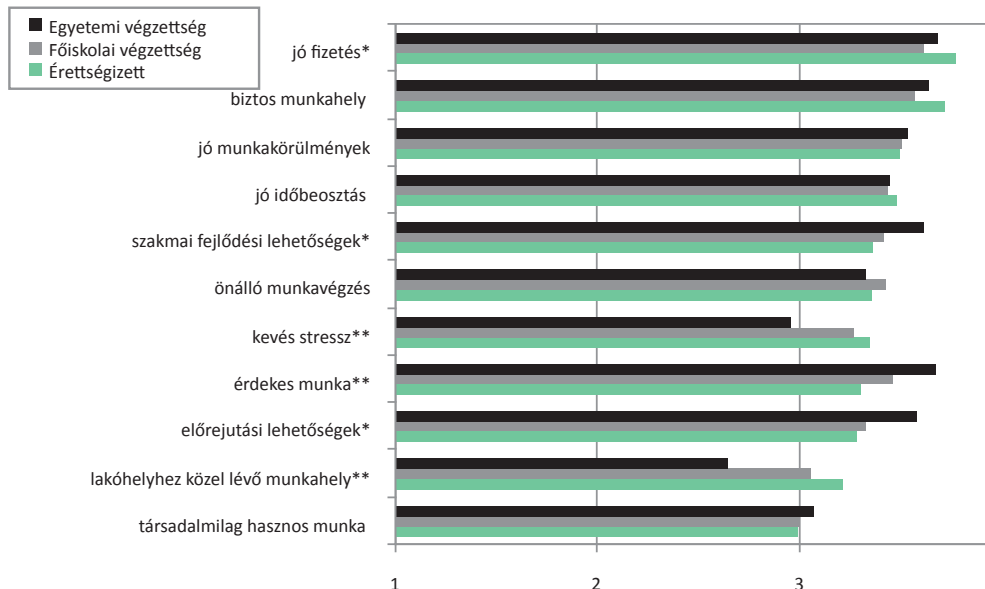
Forrás: Ifjúság2008

A munkahelyválasztás szempontjai tulajdonképpen aprópénzre bontva mutatják egyetlen életszférában az észlelt helyzethez kapcsolódó célkitűzések sokféle komponensét, felbontva és egy lépéssel továbbbővíve az élettel való elégedettség mutatói által nagy vonalakban megrajzoltakat. (9. ábra.) Azt látjuk, hogy nagyjából konszenzuális módon fontos a vizsgált végzettségi csoportok mindegyikének a jó fizetés, a biztos munkahely és a jó munkakörülmények. A legnagyobb eltéréseket abban fedezhetjük fel, hogy az egyetemet végzetteknek az érdekes munka, a szakmai fejlődési lehetőségek és az előrejutás fontosabbak, mint az érettségivel (vagy főiskolai diplomával) rendelkező kortársaiknak, míg az utóbbiak a kevés stresszt és a lakóhelyhez közeli munkahely, összességében nem túl fontosnak mutatózó szempontjait helyezik inkább előtérbe. Nem tűnik nagyon erőltetettnek, ha a versengő előrejutás értékelését állítjuk itt szembe a biztonságkereső mentalitással. Ezt színezi a munkavállaláshoz kapcsolódó újabb adat, amely szerint az érettségizettek 32 százaléka, a főiskolások 23 százaléka, míg az

² A három csoport közötti különbségeket varianciaanalízissel vizsgáltam, a csillaggal jelzett helyeken mutatkoztak ezek szignifikánsnak.

egyetemet végzeteknek újra 33% tervezi, hogy valaha külföldön fog dolgozni. Itt a főiskolára járók tűnnek a legkevésbé mobilisnak, ami önmagában is figyelemre méltó, de ennél is fontosabb talán, hogy itt is kirajzolódik, a biztonságkeresés és a versenyképes munkapiaci pozíció megszerzésének kettőssége. Nyilván több oldalról érdemes a kérdést vizsgálni, de az biztos, hogy a felsőfokú képzésben való részvétel csupán árnyalja a sikerorientált és a kudarckerülő munkavállalási attitűdöket, ha ezek kimutathatók a fiatalok választásaiban és terveiben. A fiatalok életútjának további elemzése ennek a kérdésnek a kibontását is segítheti.

9. ábra: Munkahelyválasztás szempontjai, 25–29 éves érettségizettek, (N=405)³

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Forrás: Ifjúság2008

Következtetések

Az Ifjúság2004, Ifjúság2008 adatait együtt elemezve, a korábbi duális felsőoktatási rendszerben részt vevő fiatalok felsőfokú tanulmányainak időhorizontját igyekeztem felrajzolni, a kilencvenes évek második felében érettségizetteket középpontba állítva, társadalmi háttérüket, döntéseiket és értékválasztásaikat vizsgálva. Ezek az elemzések megerősítették, hogy a felsőoktatásba a kedvezőtlenebb társadalmi háttérből érkezők, különösen a szülők alacsonyabb iskolázottsága mellett, jelentősen kisebb arányban jutnak be, ugyanakkor a szellemi foglalkozású, felsőfokú végzettségű szülők gyermekei felülreprezentáltak. A felsőoktatási tanulmányok tehát inkább a meglévő társadalmi pozíciók megerősítését, mint kiegyenlítését szolgálják, nyilván nem függetlenül az odáig vezető tanulmányok sikerétől sem. A társadalmi pozícióhoz is kapcsolódó, a középfokú tanulmányok során meghozott tanulmányi döntések (pl. különórák) maguk is pozitív kapcsolatban álltak ugyanis a felsőfokú tanulmányok megkezdésével. A felsőfokú tanulmányok folytatásával kapcsolatban azt találtam, hogy a diplomát

³ A három csoport közötti különbségeket varianciaanalízissel vizsgáltam, a csillaggal jelzett helyeken mutatkoztak ezek szignifikánsnak.

szerzők jellemzően nem húzzák el sok évvel a tanulmányaikat. A felvételt nyert fiatalok nem elhanyagolható arányban adják fel tanulmányaik folytatását, jellemzően a képzés első-második évében. Azt is láttuk, hogy a tanulmányok abbahagyásának markáns okaként a hallgatók társadalmi háttere nem jelent meg. Ha a nagy átlagok szintjén jelentős társadalmi hátrány hatása kevésbé mutatható ki, az nagyobb teret engedhet a személyes tényezőknek. Ez utóbbiakat a jelen vizsgálatban ugyan csak feltételezni tudjuk, de hatásukra több jel is utal. A tanulmányi és a társas integráció szerepének fontosságát húzza alá a feltárható markáns társadalmi okok hiánya mellett, hogy tanulmányaikat a képzés első éveiben hagyják abba a fiatalok. Ez együtt a tanulmányi, szakmai követelményeknek való megfelelés és a társas beilleszkedés, szervezeti azonosulás, jártasság nagyobb szerepét valószínűsíti. A felsőfokú végzettség ugyanakkor egyértelműen pozitív kilátásokkal jár az itt rendelkezésünkre álló adatok alapján, még az érettségizett fiatal felnőttekkel összehasonlítva is. Nem csak a kereseti és társadalmi pozíció, de az élettél való elégedettség is pozitív kapcsolatban állt a felsőfokú végzettséggel, amihez más munkavállalói attitűd, a későbbi elemzésekben több oldalról is alátámasztandó „sikerorientáltság” kapcsolódott, főként, ha az egyetemi diplomásokat vesszük figyelembe.

A jelen elemzés hangsúlyozottan vázlatos, a felsőoktatási tanulmányok idői horizontjának mindhárom pontján tovább mélyíthető és mélyítendő is, akár szélesebb körű ifjúságkutatási, akár a felsőoktatáson belülről fókuszáló vizsgálatokkal. A felsőoktatásba való bejutás során a szakterületi szelekció jelensége, illetve a választott intézmény presztízse is további figyelmet érdemel. A felsőoktatás szerepét a társadalmi felemelkedés eszközeként-akadályaként árnyaltabban láthatjuk, ha a bejutás pusztá ténye mögé tekintünk. Ezen a kezdeti ponton fontos a felsőoktatásba belépők stratégiáinak, az erőforrásaikkal való gazdálkodásnak és pályaválasztási döntésük hátterének behatóbb elemzése az egyéni belüli folyamatok felől is. Maguknak a felsőfokú tanulmányoknak a fiatalok értékválasztására, világképére gyakorolt hatásait fájóan kevés kutatás igyekezett eddig itthon feltárni, az erre fordított nagyobb figyelem alapvető összefüggések kimutatására vezethet. Emellett a tanulmányok folytatása és a jó akadémiai teljesítmény előfeltételeként a tanulmányi és társas integrációs folyamatokat is érdemes tovább elemezni, melyek az intézményhez és a szakmához kötik – vagy éppen attól szakítják el – a tanulmányaikat folytató fiatalot. A felsőfokú végzettséget szerzőknél a pályakezdésben hasznosított kompetenciák alaposabb mérlegelése, a munkavállalási stratégiák behatóbb elemzése szintén hozzátartozik a felsőoktatási tanulmányok idői horizontjának elemzéséhez, a kilátások mérlegeléséhez. Ezzel együtt a jelen kutatás azzal a módszertani tanulssággal is szolgált, hogy a felsőfokú tanulmányok jelenségkörét egy általános ifjúságkutatási keretben eredményesen lehet vizsgálni. Ez a későbbi kutatások számára is kifejezetten előnyös lehet, hiszen a lényeges különbségeket kiemelő összehasonlításra és a szélesebb generációs kontextus bemutatására egyaránt lehetőséget ad.

Irodalom

- ANDOR MIHÁLY – LISKÓ ILONA (2000): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Budapest, Iskolakultúra Kiadó.
- ANDORKA RUDOLF – SIMKUS, ALBERT (2003): „Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete.” In: *Statisztikai Szemle* (61) 6. 592–611. p.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- GARAI ORSOLYA – HORVÁTH TAMÁS – KISS LÁSZLÓ – SZÉP LILLA – VEROSZTA ZSUZSANNA (2011) (szerk.): *Friss diplomások 2010. Diplomás pályakövetés IV*. Budapest, Educatio Kft.

- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- KISS PASZKÁL (2005): „Hogyan szeretnének élni a fiatalok: célok, vágyak, remények.” In: *Alkalmazott Pszichológia*, 7 (1). 104–124. p.
- KISS PASZKÁL (2008a): „Falusiak (és nem falusiak) a felsőfokú tanulmányaik kezdetén.” In: *Felsőoktatási Műhely*, 2 (1). 45–58. p.
- KISS PASZKÁL (2008b): „Tervek, eredmények és kompromisszumok: bejutás a felsőoktatásba.” In: *Felsőoktatási Műhely*, 2 (3). 83–73. p.
- KISS PASZKÁL (2010) (szerk.): *Kompetenciamérés a felsőoktatásban*. Budapest, Educatio.
- KISS PASZKÁL (2011): „Diplomás kompetenciaigény és munkaerő-piaci elégedettség.” In Garai O. és mtsai (szerk.): *Frissdiplomások 2010*. Budapest, Educatio. 105–130. p.
- LENGYEL GYÖRGY – HEGEDŰS RITA (2002): „A szubjektív jólét objektív tényezői nemzetközi összehasonlításban.” In: Lengyel Gy. (szerk.): *Indikátorok és elemzések*. BKÁE, Budapest. 87–104., http://www.bke.hu/szoc/doc/kutatas/lengyel_indika-torok.pdf
- MYERS, D. G. – DIENER, E. (1995): “Who is happy?” In: *Psychological Science*, 6. 10–19. p.
- NÉMETH RENÁTA (2006): „A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon a rendszerváltás folyamán.” In: *Szociológiai szemle*, 2006/4. 19–35. p.
- NUSCHE, D. (2008): *Assessment of learning outcomes in higher education: A comparative review of selected practices*. Paris, OECD Publishing.
- ROBERT PÉTER (2000): „Bővülő felsőoktatás: ki jut be?” In: *Educatio*, 2000/1. 79–94. p.
- SZÉKELYI MÁRIA – CSEPELI GYÖRGY – ÖRKÉNY ANTAL – SZABADOS TÍMEA (1998): *Válaszúton a magyar oktatási rendszer*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- SZEMERSZKI MARIANNA (2009): *Az Eurostudent felmérés magyarországi kapcsolódásai*. NFKK Füzetek II. Budapest, Corvinus Egyetem, 42–77. p.
- TINTO, VINCENT (1993): *Leaving college: rethinking the causes and cures of student attrition*. (2nd edn). Chicago, IL, University of Chicago Press.
- VILLA, A. – GONZÁLEZ, J. – AUZMENDI, E. – BEZANILLA, M.J. – LAKA, J. P. (2008): „Competences in the teaching and learning process.” In González, J. & Wagenaar, R. (eds): *Universities' contribution to the Bologna process: An introduction*. 2. kiadás. 25–54. p.
- YORKE, MANTZ (1999): *Leaving early: undergraduate non-completion in higher education*. London, Taylor and Francis.

Adatbázisok

Ifjúság2004; Ifjúság2008.

Csákó Mihály:

ÁLLAMPOLGÁROKAT NEVEL-E AZ ISKOLA?

Az iskolai szocializáció témája igen szerteágazó, egészében semmiképp nem tárgyalható egy szűk ívnyi terjedelemben. Ha Durkheim klasszikus megfogalmazásából indulunk ki (Durkheim 1980, 20), akkor minden beletartozik, ami az iskolában történik. De még ha a durkheimi megfogalmazás szűkebb értelmét vesszük is – azaz félretesszük a módszeres szocializációt, a nevelést –, akkor is megmarad az iskolai élet jelentős része. Ez az a másik rész, amelyet jó pár évtizeddel később a rejtett tanterv fogalmával közelítettek. A módszeres és a spontán szocializáció megkülönböztetése igen fontos ugyan, és magam is használni fogom, a témát mégis más szempont alapján szűkítem.

Durkheim – és nyomán a strukturalista-funkcionalista szociológia – a nevelésnek kettős célt tulajdonít: egyrészt a társadalom közös kultúrájának átadását, másrészt a társadalom sajátos pozícióinak betöltéséhez szükséges képességek kifejlesztését. Ezt a nevelés kapcsán fejtik ki, de valójában a szocializáció egészére vonatkozik, azzal a pontosítással, hogy ami a nevelésben cél, az itt funkció. A szocializációs funkció kettősségéből következik az iskola mint legfőbb formális nevelési intézmény szelekciós szerepe. Ha a társadalomban különböző pozíciók vannak, amelyeknek betöltésére az iskola készít fel, akkor vagy az iskolába beépítve, vagy az iskolához hozzá illesztve működnie kell egy szelektáló intézménynek is, amely az új nemzedék tagjait elosztja ezek között a pozíciók között.¹ Talcott Parsons pontosan megragadta ezt az intézményt a második világháború utáni amerikai iskolában, amikor rámutatott, hogy milyen iskolai eljárások milyen módon választják ki az USA társadalmának azt a felét, amely felsőfokú tanulmányokat fog végezni (Parsons 1961). E működésmód felmutatásához Parsons-nak ki kellett emelnie az iskolai szocializáció lényegi elemeit és azt, hogy miben is különböznek ezek a családi szocializáció jellemzőitől.

Az iskolai szocializáció szerinte is két elkötelezettséget alakít ki a fiatalban: „a társadalom széles értékeinek megvalósítására irányuló elkötelezettséget és egy sajátos funkció betöltésére való elkötelezettséget a társadalom *struktúráján* belül” (Parsons 1961, 435). Az iskola szempontjából a családi szocializáció folyamán elért önállóság foka döntő jelentőségű, de az iskolázás megkezdése előtt, a családban csak a nemi szerep és a generációs szerep határozódik meg. „Az iskola az első olyan szocializáló intézmény a gyermek életében – hangsúlyozza Parsons –, amely nem-biológiai alapokon intézményesít státuskülönbséget. Ráadásul ez nem egy tulajdonított (ascribed), hanem egy elért (achieved) státus, az a státus, amelyet a tanár által előírt feladatok különböző teljesítése szerint „érdemelt ki” (earned) a gyermek...” (Parsons 1961, 436) Bár a gyerek továbbra is a családban él, és érzelmileg és technikailag is a szüleitől függ, az iskola viszonylagos önállóságot ad neki, aminek köre egyre nő. Kezdetben a tanító szinte kizárólag nő, és ez az anyaszerep folytatásának tűnhet. Valójában nagy a különbség a szocializáció szempontjából. Bár az alapvető viszony továbbra is egyenlőtlen, hiszen a tanító is fölérendelt a tanulóval szemben, de már nem askriptív alapon, és felelőssége is univerzalisztikusabb, mint a szülőké. Ez a felelősség már inkább teljesítményre

¹ Ennek az elméleti logikának egy szélsőséges elképzelését fogalmazta meg Davis és Moore (1999). (Felhívjuk az Olvasó figyelmét, hogy Davis és Moore tanulmányának e legtöbbet hivatkozott magyar nyelvű kiadásában értelemzavaró szöveghiba van a 11–12. oldalon átfutó mondatban, amely éppen ellenkezőleg értendő!)

orientált, nem a gyermek érzelmeire. Ráadásul a tanítóhoz nem lehet úgy hozzánőni, mint az anyához. Ahogy a gyermek előrehalad az osztályok során, egyre több tanítója lesz, és a tanítók cserélődnek is: felcserélhetők. De éppen az anyától való különbsége teszi lehetővé a tanítónak, hogy elősegítse a gyermek személyiségének átszerveződését. Parsons szerint az alapiskolában végbemenő szocializációnak négy komponense van:

- „1. a gyermek emancipációja a családjához való elsődleges érzelmi kötődés alól,
2. a társadalmi értékeknek és normáknak a családon belül is megtanulható szintjéhez képest egy lépéssel magasabb szintjének internalizálása,
3. az iskolai osztály differenciálása mind a tényleges teljesítmény, mind e teljesítmény eltérő értékelése terminusaiban,
4. a társadalom szempontjából pedig az emberi erőforrások szelekciója és allokációja a felnőtt szereprendszernek megfelelően” (Parsons 1961, 442).

A kognitív és a morális elvárás aránya ugyan soha nincs pontosan meghatározva az iskolákban, de ebben a négy elemben érződik a morális elvárás valamelyes túlsúlya. A „felnőtt szereprendszernek való megfelelés” és az ezen alapuló szelekció semmiképpen sem csak ismeretek kérdése, a morális – és tegyük hozzá: a szociális – elem fejlődése pedig nemcsak az iskolai szocializáción múlik, hanem a család és az iskola mellett még egy tényezőn, amely lényegében az iskolával együtt kezd igazán működni: a kortárscsoporton.

Míg az iskola viszonylagos önállóságot ad a növekvő gyermeknek, a kortárscsoport a felnőttektől való teljes függetlenséget nyújtja. Két szembeszökő szociológiai sajátossága: 1) rendkívüli képlékenysége és 2) nemenkénti elkülönülése. Két funkciója: a függetlenség és az, hogy nem-felnőtt elismerés forrása. Ennek az elismerésnek az alapja éppúgy technikai és morális, mint az iskolai elismerése, csak nem ugyanazok szerint a kritériumok szerint. Parsons hangsúlyozza, hogy a dominancia–alávetettség hierarchikus viszonyai helyett, amelyek a családot – és az iskolát is – jellemzik, a kortárscsoport az egyenlők közötti viszonyra szocializál. Az iskolában éppúgy a felnőtteknek való tetszés vágya irányítja a szocializációt, mint a családban, a kortárscsoportban azonban nem: ott a kortársakkal való azonosulás a döntő.

Parsons szerint e két azonosulás arányától függ, hogy a nagy társadalmi szelekcióban valaki a továbbtanulók vagy a tovább-nem-tanulók csoportjába kerül. Ezzel a tétellel sok más kutató megállapításai egybevágnak Bernsteintől és Bourdieu-tól Paul Willis-ig (Bernstein 1975; Bourdieu–Passeron 1970; Willis 1977). Nem abban különböznek Parsonstól, hogy a nyelvi kóddal vagy gazdasági, vagy más kulturális elemekkel magyarázzák-e ezt a csoportazonosulást, hanem abban, hogy ezt nem egyszerűen a felnőtt és a kortárs elvárások szembenállásának tulajdonítják. Hiszen a felnőttek elvárásai is eltérhetnek – és el is térnek – egymástól a társadalom nagy csoportjaiban. A sikeres – értsd: feljebb lépő – szocializáció legelső feltétele Parsons szerint is az, hogy a két felnőtt ágens – a család és az iskola – közös értékeket osszon, vagyis ugyanazt tekintse elismerendő teljesítménynek. Az iskolai pozíciók differenciálása – a teljesítmények értékelése alapján – mindenképpen okoz feszültségeket, de a közös értékek végül is elfogadhatóvá teszik mindenki számára a szelekciót és az „allokációt”.²

A magyar iskolarendszer körül nem alakult ki olyan társadalmi konszenzus, amelyben teljesülne a funkcionista eszmény az iskola és a szülők értékeinek közösségéről. Egyrészt nagy a szakadék a társadalom alsó rétegei és a felsőközép rétegek között. Másrészt a középső és

2 Ez Parsons kifejezése az új nemzedéknek a társadalom különböző posztjaira történő beillesztésére. Itt felhasznált tanulmányában valójában csak két helyet különböztet meg, a felsőfokú végzettség által meghatározott helyek együttesét és az amerikai társadalom maximum középfokú végzettséget igénylő posztjait.

felső rétegeken belül sincs egyetértés az iskola által átadandó közös értékekben.³ Ilyen körülmények között az iskolai szocializáció is csak erős feszültségekkel teli folyamat lehet, amelyet feszültségekkel teli szelekció és allokáció zár le. A magyar társadalomban megszerveződő erős rétegérdekeknek sikerült rövid négy évre szűkíteni a közös kultúra átadását. De még ez is csak a kognitív dimenzióban közös, és ott is inkább csak névleg. A szabad iskolaválasztás nyomán anyagilag és szociálisan spontán differenciálódó intézmények a morális és szociális elvárások dimenziójában már nagyon különböznek egymástól.

Ezt a fejleményt többé-kevésbé elkerülhetetlennek kell tartanunk, mivel a tankötelezettség 16 majd 18 éves korig történt kiterjesztésével minden tizenéves fiatalnak be kell lépnie a középfokú intézmények valamelyikébe. Ettől kezdve a társadalmi differenciálódás csak ezen az iskolafokon belül mehet végbe (emlékezzünk T. Green „zéró-korreláció törvényére”, Green é. n.) – vagyis elsősorban a három fő középfokú iskolatípus – a gimnázium, a szakközépiskola és a szakiskola – között, másodsorban pedig az egyes típusokon belül kialakuló presztízsrangsor révén.

A pedagógusok – érthetően – nem szocializációban, hanem nevelésben gondolkodnak. Ennek körébe ugyan nemcsak a tanórákon folyó tevékenységet értik bele, de azért nagy különbség van a tanórai és az azon kívüli idők között. 2010. őszi adataink szerint⁴ a budapesti hetedikeseknek háromnegyed része még iskolai témákról sem szokott beszélgetni tanárával, és kétharmad részüknél az általunk felsorolt hét téma egyike sem kerül elő. Egyes iskolák adatai azt sejtetik, hogy a tanulók sajátosan értelmezik a „beszélgetés” fogalmát, és nem feltétlenül értik bele a tanárral való szóbeli kommunikációt. A fiatalok többsége ugyan hagyományos nyolc évfolyamos általános iskolába jár, de jelentős kisebbségük ment át a negyedik osztály után nyolc évfolyamos gimnáziumba, vagy a hatodik után hat évfolyamos gimnáziumba.⁵ Az iskolatípusok kulturális különbségeire utal, hogy míg a kétféle gimnáziumban minden hetedikes, vagy legalább 90 százalékuk tudja, hogy van-e az iskolában diákönkormányzat, addig a hagyományos általános iskolákban ez az arány alig haladja meg a 80 százalékot.⁶

A példa azt is mutatja, hogy ha az oktatási intézmény fő funkciójában – az *edukációban* mint módszeres szocializációban – differenciálódás megy végbe, akkor a kapcsolódó funkciók is differenciálódnak. Az intézményi differenciálódás a kortárcsoport szocializációs folyamatait is befolyásolja. Az imént hivatkozott hetedikesek barátkozási motivációi is különböznek, attól függően, hogy melyik iskolatípusba járnak. Hét felvetett szempont közül⁷ hatnak a jelentőségéről szignifikánsan eltérően nyilatkoznak, egyedül a tanulmányi eredmény szempontját mondják mindenütt hasonló arányban fontosnak (illetve túlnyomó többségükben nem fontosnak). Miközben tehát mindnyájan kifejezik, hogy személyes ügyeikben függetlenek az őket keretező intézmény elvárásaitól, sajátos szempontjaik legalább részben akkor is az intézményes szocializációtól függenek.

Valójában persze nem maga az iskolai intézmény hozza létre ezeket a különbségeket. Pusztán annyi történt, hogy az iskolai intézményt a társadalom tagolódása a maga képére alakította, és így az nem a társadalom – sok tekintetben hiányzó – közös kultúráját adja át, hanem az adott intézménytípust a maga számára elkülönítő társadalmi csoport kultúráját – persze fenntartva ezzel az őt alakító különbségeket. Ezt a problémát közelítik meg azok a

3 A nemzet fogalmával kapcsolatban részletesen elemezte ezt Szabó Ildikó (2009). De más szempontból ugyanerről tanúskodott a NAT kidolgozásának elhúzódása és az elfogadását azonnal követő alapvető törvényi változások is.

4 Az ELTE TáTK Szociológia Tanszék iskolatípusokra reprezentatív adatfelvétele 2010 októberében és novemberében, kutatásvezető Csáki Mihály.

5 Az ún. szerkezetváltó iskolák történetéről lásd a Liskó Ilona vezette kutatásokat (Liskó – Fehérvári 1996).

6 $\chi^2=27,222$; $df=4$; $p<0,001$.

7 Tanulmányi eredmény, kinézet, származás, öltözködés, vallás, családi körülmények, érdeklődés.

kutatások, amelyek az iskola és az osztály kontextuális hatását vizsgálják. A magyar olvasó számára már Ferge Zsuzsa és Háber Judit beválogatta az első iskolaszociológiai gyűjteménybe (Ferge – Háber 1974) J. W. B. Douglas „A tanulók képességek szerinti elosztása” című tanulmányát (eredeti megjelenése Douglas 1969), amely a *streaming* jelenséget elemzi, vagyis azt, hogy milyen hatással van a tanulók eredményére a képességek foka szerint homogenizált csoportban történő tanítás. Talán ez a legalaposabban kutatott jelenség a kontextuális hatások körében. Megközelítése azonban nehéz, mivel egész sor olyan tényező hat az iskolában, amely szintén osztályról osztályra változik – elég csak a tanárok személyére gondolnunk.

Magam a *demokráciára nevelés* – illetve szocializáció – körében kíséreltem meg az iskolai hatások számbavételét, a szocializáció legegyszerűbben mérhető dimenzióját, az ismeretek mennyiségét használva mércéül.⁸ A társadalmi-politikai ismeretek szintjének nincs standard mértékegysége, ezért sok elemből próbáltunk összeállítani egy mérőszöveget erre a célra.

Kérdéseink ezek voltak:

- A felsorolt hét párt közül melyik van benn a parlamentben? és melyik van benne a kormányban?
- A felsorolt négy téma szerepel-e a magyar Alkotmányban?
- A törvényekkel kapcsolatban miben játszhatnak szerepet a felsorolt intézmények (alkotmánybíróság, minisztériumok, országgyűlés, politikai pártok, bíróságok, önkormányzatok), a törvények előkészítésében, meghozatalában, ellenőrzésében, végrehajtásában (esetleg egyikben sem)?

Eszközünk, amelyet ezekből az adatokból szerkesztettünk, az összes lehetséges helyes válasz százalékában fejezi ki a fiatalok politikai ismeretszintjét. A százalékpontok átlagának megyénkénti és iskolatípusonkénti alakulását mutatja az 1. táblázat. Az egyes iskolatípusok között nagyobb a különbség, mint a megyék között.

1. táblázat: A fiatalok politikai ismeretszintje

(a helyes válaszok százaléka)

Minták	Gimnázium	Szakközépiskola	Szakiskola
Budapest	51,70	41,24	25,83
Baranya	45,60	37,87	30,23
Fejér	51,07	42,91	34,19
Hajdú-Bihar	45,89	44,13	30,23

Vajon mi okozza a megyénkénti és iskolatípusonkénti különbségeket? Az, hogy az egyes iskolatípusokba eltérő társadalmi-kulturális családi háttérből jönnek a tanulók? Vagy inkább az, hogy ezekben az iskolatípusokban nem ugyanolyan szocializációs folyamatok – oktatás és nevelés, valamint extrakurrikuláris tevékenység – zajlik? A politikai szocializáció kutatásai eddig mindig azt mutatták (pl. Jennings & Niemi, 1974; Szabó, 1991), hogy minél erősebben jelen van a politika egy család életében, annál valószínűbb, hogy a családban felnövő gyerek korábban és nagyobb érdeklődéssel fordul a politikainak tekintett jelenségek felé. Saját felvételünkben is azt találtuk, hogy minél iskolázottabb az apa, annál több személlyel beszélget politikáról (is) középiskolás gyermeke, és szignifikánsan egyre magasabbnak ta-

8 „Iskola és társadalom” című kérdőívünkkel 2005-ben kerestük meg első ízben a középiskolásokat. A kutatásban az ELTE TáTK, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Tábla és Penna Műhely, az ECHO Survey Szociológiai Kutatóintézet és a Kurt Lewin Alapítvány vett részt. Az adatfelvétel Budapesten és négy megyében készült, és megyénként reprezentatív a közép fokú iskolatípusokra

láltuk ismereteinek szintjét is.⁹ Ezúttal azonban nem a családi, hanem az iskolai szocializáció érdekel bennünket.¹⁰

Ha ismeretszerzésről van szó, akkor az iskola keretében mindenkinek a tantárgyi oktatás jut először eszébe, társadalmi ismeretek esetében elsősorban a történelemóra. Természetesen az irodalom és egyéb tantárgyak is hozzájárulnak ehhez, a történelemben azonban közvetlenül a társadalommal foglalkoznak. A tantárgy szocializáló hatása maga is többcsatornás: másképpen hat a tankönyvből tanult anyag, másképp működik a tanórai munka az osztályteremben, és ezen belül is megkülönböztetett szerepe van a tanárnak. Régine Sirota (1988) francia iskolákban bebizonyította, hogy a tanár, aki a pedagógiai kommunikáció irányítója és szabályozója az osztályban,¹¹ ezzel a felhatalmazásával élve akaratlanul is egyenlőtlenül kezeli a különböző társadalmi csoportok gyerekeit. De az osztályban nem is csak a tanár hat; az osztály tanulóinak együttese – mint közeg – szintén befolyásolja a folyamatot. A szocializáció csatornái között ugyan nemcsak a verbális kommunikáció, hanem a példakövetés is szerepel, a kognitív dimenzióban azonban egyértelműen a verbális kommunikáció, az iskolában a pedagógiai kommunikáció a legfontosabb. Ennek nagy része a tanórán zajlik, de a tanórán kívüli kommunikációt is figyelembe kell venni.

Bernstein (1974) felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a tananyag tantárgyakra tagolása miatt („gyűjteményes tanterv”) középfokon az iskola már és még nem integrálja a tudást egységes világgá, az integráció lehetősége a tanulás legelső (kisiskolai) és legmagasabb (felsőfokú) szintjén van jelen.¹² A tantárgyak politikai szocializációs hatását vizsgálva azt találtuk, hogy a serdülők – legalább is e tekintetben – nem húznak merev falat a tantárgyak közé. A 2. táblázatban látható százalékszámok azoknak a tanulóknak az arányát mutatják megyénként, akik az adott tantárgyat jelölték meg a következő kérdésre: *„Melyik tantárgy óráin kaptál eddigi tanulmányaid során valami olyan ismeretet vagy belátást társadalmi kérdésekről, amelyet személyesen fontosnak tartasz a magad számára?”*¹³

2. táblázat: Tantárgyak megjelölése

(százalékos megoszlás megyénként)

Tantárgyak	Budapest	Baranya	Fejér	Hajdú–Bihar	Szabolcs– Sz–B
Biológia	20,7	22,3	18,8	19,3	28,2
Földrajz	19,5	18,5	21,8	19,0	18,7
Irodalom	32,8	29,9	22,1	27,3	24,3
Matematika	13,6	14,1	10,7	15,4	13,5
Nyelvtan	11,9	10,2	8,1	11,4	10,9
Történelem	40,2	38,9	34,9	36,6	39,5
Egyéb	14,9	12,6	11,0	10,6	8,5

A megkérdezett középiskolásoknak megyénként negyede-fele – összesen 28,9 százaléka – nem említett egyetlen tantárgyat sem, amelyben olyan társadalmi ismereteket kapott volna,

9 ANOVA: $F=27,026$; $df=7$; $p<0,001$; $\eta^2=0,179$.

10 A családi politikai szocializációt vizsgáló alap kutatás 2009 és 2012 között folyik, az OTKA támogatásával.

11 Ő dönti el, hogy mikor ki kapcsolódhat be, illetve mikor kinek kell bekapcsolódnia vagy kívül maradnia az aktuális kommunikációs folyamaton.

12 Bernstein ebben az esszében nem tesz kísérletet arra, hogy a felsőoktatás szintjén is bemutassa az integrált kódot, megelégszik a két kód elvi szembeállításával és a mögöttes társadalmi motivációk jelzésével.

13 Nyolc tantárgyat soroltunk fel, és lehetővé tettük a többszörös választást, valamint további tantárgy hozzáadását is. A tantárgyak: biológia, etika, földrajz, irodalom, matematika, nyelvtan, társadalomismeret, történelem és egyéb. Az állampolgári ismeretek, az etika és más társadalmi ismereteket nyújtó tantárgyak nem minden iskolában találhatók meg, ezért ehelyütt kevésbé alkalmasak általános illusztrációként.

amelyeket fontosnak tart. Ebben a számban együtt szerepelnek azok, akik semmiféle társadalmi ismeretet nem azonosítanak fontosként,¹⁴ és azok sem, akik fontosnak tartott társadalmi ismereteiket nem az iskolai tanórákon szerezték. Mivel életkorukat tekintve ezek a fiatalok már nagyon közel állnak ahhoz, hogy a társadalom hivatalosan is felnőttnek – nagykorúnak – tekintse őket, az előbbi csoport mindenképpen a magyar társadalom általános szocializációs deficitjét jelzi, a második pedig „csak” az iskolai szocializációét. A többieknek, akik úgy érzik, kaptak valamit az iskolától ezen a téren, a várakozásnak megfelelően a történelem vezet. Az irodalom a második ugyan, de a biológia és a földrajz is sok szavazatot kapott, és még a matematika és a nyelvtan is említésre méltó. Ezért állíthatjuk, hogy a tanulóknak a *megismerési folyamatok korántsem szegmentálódnak olyan erősen, ahogyan a tantárgyak szétválnak* az iskolai oktatásban. Ez az eredmény – negatív és pozitív egyaránt – a tanárok általános szocializáló szerepét emeli ki: a tanulók szempontjából *legalább annyira pedagógusoknak* számítanak, mint amennyire történelem-, irodalom-, biológia- vagy matematikatanároknak.

A tantárgyak hatását nagyon sok tényező befolyásolhatja. Ezek közül legkézenfekvőbb a tanulók érdeklődése. Az azonban nem kézenfekvő, hogy a tantárgy iránti érdeklődés a tantárgyhoz csak járulékosan kapcsolódó tartalmak átadását is erősítse. Márpedig ez történik – amint ezt a humán és a reál terület legemblematikusabb tantárgyainak összehasonlítása jól mutatja (3. táblázat).

3. táblázat: Fontos társadalmi ismereteket kapott ezen az órán

Tantárgyak	(százalékos megoszlás)	
	Fontos <i>társadalmi</i> ismereteket kapott ezen az órán (%)	
	100 = az összes megkérdezett	100 = akik szeretik a tárgyat
Matematika	13,1	30,6
Irodalom	26,5	65,3
Történelem	37,5	76,5

Azok közül, akik szeretnek egy tantárgyat, több mint kétszer annyian érzik úgy, hogy fontos társadalmi ismeretekhez jutottak az óráin, mint az összes tanuló közül, mégpedig függetlenül attól, hogy humán vagy reál tantárgyról van-e szó. Biztosra vehetjük ugyan, hogy ebben az érdeklődésben a tantárgy tanárához való pozitív viszony is közrejátszik, ezt azonban ebben a kutatásban nem tudjuk különválasztani.

A szocializáló hatás azonban nem ugyanolyan az egyes tantárgyak esetében. Hiába állítják azt a tanulók, hogy matematikaórán is kaptak fontos társadalmi ismereteket, az ismeretek mérése ezt nem igazolja. Míg azok, akik a történelemóráról állítják, hogy ott fontos társadalmi ismereteket kaptak, szignifikánsan magasabb társadalmi-politikai ismertszinttel rendelkeznek, mint azok, akik nem állítanak ilyet,¹⁵ addig a matematika esetében ez a kapcsolat nem mutatható ki: bár jó páran állítják, hogy matematikaórán kaptak fontos társadalmi ismereteket, ez a mért ismeretszintben nem okoz különbséget. De ha a tanuló kedveli a tantárgyat, az tényleg segíti olyan társadalmi ismeretekhez jutni, amelyeket saját maga fontosnak tart.¹⁶

A tanárral való kapcsolat szocializációs szerepét mindenképpen külön kell vizsgálni. A tanár kétféleképpen is figyelembe veendő: egyrészt a formális osztálykereten, illetve tantárgyi kereten belül, másrészt azon kívül. 2005-ben gyűjtött adataink lehetővé teszik, hogy jobban körüjárjuk a tanár szerepét, figyelembe véve a tantárgyakból nyert ismeretek mellett a tanórákon a tanárokkal folytatott politikai tárgyú beszélgetéseket és a tanórákon kívüli ilyen beszélgetése-

¹⁴ Esetleg egyáltalán nem azonosítanak társadalmi ismeretet, mint ilyet.

¹⁵ ANOVA: $F=47,565$; $df=3$; $p<0,001$.

¹⁶ ANOVA: $F=15,566$; $df=9$; $p<0,001$. Azt természetesen nem tudjuk, hogy a középiskolások mit értenek „társadalmi ismereten”, ezt más típusú kutatásokkal kellene (rendszeresen) tisztázni.

ket is. Ennek alapján össze tudjuk hasonlítani a középiskolásoknak azokat a csoportjait, amelyek közül az egyik semmilyen hatást nem említett, egy másik csak valamely tantárgy keretében nyert ismeretet említett, egy harmadik csak tanárral való politikai tárgyú beszélgetést említett (bárhol¹⁷), sokan csak tantárgyat és órai beszélgetést említettek, végül megkülönböztethető egy csoport, amely ezek mellett az órán kívüli beszélgetést is említi. Összeállítottuk a megismert iskolai ismeretforrások együttes előfordulása lehetséges kimeneteinek táblázatát, és megszámoztuk, melyik hányszor fordul elő a középiskolások életében. (A 4. táblázat mutatja a kimeneteket – 0=nem fordul elő; 1=előfordul –, az utolsó oszlopban pedig a megyénkénti előfordulások terjedelme a legalacsonyabbtól a legmagasabb százalékarányig.)

4. táblázat: Társadalmi-politikai ismeretforrások az iskolában

Tantárgy	Tanár: órán	Tanár: órán kívül	Részarány (%)
0	0	0	23–32
0	0	1	
0	1	0	1,5–3
0	1	1	
1	0	0	56–62
1	1	0	7–14
1	0	1	
1	1	1	1,5–3

E csoportok nagysága különböző, de megyénként hasonló eloszlást mutatnak. Ez az eloszlás arra utal, hogy az iskolai szocializáció, sőt nevelés folyamata feltűnően személytelen. A tanárt a legtöbb esetben eltakarja a tantárgy, a sokezeres mintának több mint a fele nem utal a tanár szerepére, csak egy tantárgyára. Ha minden olyan forráskombinációból, amely tanárt is jelez, a „felhasználók” maximális arányát vennénk figyelembe, akkor is csak minden ötödik tanulóról mondhatnánk, hogy számon tartja a tanárt, mint forrást. Ráadásul a középiskolások negyedrésze egyáltalán nem észleli társadalmi-politikai ismeretek forrásának iskoláját. Ez utóbbi tényből a további vizsgálatok számára nem az tűnik plauzibilis hipotézisnek, hogy ezek a tanulók semmit sem tanulnak e téren az iskolában, hanem az, hogy amit megtanulnak, arról nem ismerik fel, hogy ma is releváns tudás. Ahogyan a kompetenciamérésekben az olvasásmegértésnek a praktikus napi eligazodás segítségével kell igazolódnia, úgy egy sor történelmi ismeretnek a társadalomban való eligazodás lenne az igazolása. Ennek híján hasznuk azon a szinten marad, mint az irodalomé annak a szakmunkástanulónak a számára, aki 1973-ban azt mondta nekem egy interjúban, hogy irodalmat azért érdemes tanulni, hogy az ember meg tudja fejteni a keresztretjvényt.¹⁸

Felbontottuk tehát kissé az iskola, mint szocializációs ágens fogalmát, és most meg tudjuk vizsgálni, hogy e részek valóban eltérő módon járulnak-e hozzá a folyamathoz. Az 5. táblázat a budapesti középiskolások átlagos társadalmi-politikai ismeretszintjét mutatja – mint szocializációs eredményt – az iskolatípusok és a szocializáló tényezők (tantárgy, tanár, formális/informális helyzet) függvényében.

¹⁷ A tanórai és tanórán kívüli beszélgetések összevonása ugyan ellentétes eredeti elemzési szándékunkkal, de ezek a tanulók annyira kevesen vannak, hogy nem lehetne külön elemezni őket.

¹⁸ Természetesen nem állítjuk azt, hogy a szocializáció folyamata az alanyban feltétlenül tudatos. Sőt biztosnak tekintjük, hogy döntő része tudattalanul megy végbe. Még az új ismeretek szerzése és a véleményeink változása is olyasmi, ami sokszor csak megtörténik velünk, és ha mások figyelmeztetnek rá, esetleg még el is utasítjuk. Vagyis fel kell tételeznünk az iskolai tanításban is olyan hatásokat, amelyek az itt tárgyalt módon nem mutathatók ki.

5. táblázat: Budapesti középiskolások átlagos társadalmi-politikai ismeretszintje

(százalék)			
Az iskola, mint ismeretforrás	Gimnázium	Szakközépiskola	Szakiskola
semmi	39,52	37,11	16,71
csak tantárgy	54,45	42,04	26,38
csak tanár	47,71	37,25	-
csak órán	54,56	52,21	49,02
órán kívül is	63,47	39,22	50,59
Összesen	51,70	41,24	25,83

Vannak a táblázatban világos különbségek, és vannak kevésbé világosak. Az iskolatípusok sajátosságait már korábban megállapítottuk, most megerősítve látjuk őket. Az is nyilvánvaló, hogy akik úgy érzik, hogy kaptak valamilyen forrásból új ismereteket az iskolában, azok átlagosan tényleg magasabb ismeretszintet mutatnak a többieknél. A tanár szerepe ugyan nem ennyire egyértelmű, az mégis látszik, hogy a tanulók által is észlelt részvétele összességében inkább növeli az ismeretszintet. Különösen így van ez a szakmunkásképzésben, ahol az összes tényező együttes hatása megduplázza az átlagos ismeretszintet (25-ről 50 százalékra).

Látható azonban, hogy a részletesen vizsgált szocializáló tényezők, vagyis a tantárgyak és a tanárok órai és órán kívüli hatása eltölpül az iskolatípusoké mellett. Ez pedig ismét csak oda vezet, hogy Magyarországon a makrotársadalmi determináció elsődleges minden finomabb társadalmi mechanizmussal szemben.

Már az eddigiekben is érintettük a *tanórák formális rendszerén kívüli tényezőket* (amikor kitértünk a tanárokkal való tanórán kívüli kommunikációra). De az iskola mindennapjainak jelentős része zajlik tanórán kívül a tanár–diák kommunikáción túl is. Maga az intézmény szervezete és működtetése – egyébként szintén formális, racionálisan szerkesztett tényező – is ide tartozik. Ebben pedig a tanulók éppúgy részt vesznek, mint az intézmény felnőtt személyzete. A szabályok – megalkotásuk, megismerésük, alkalmazásuk (követésük és megkövetelésük) –, kereteik kihasználása, az eközben fellépő tanár–diák, diák–diák és tanár–tanár viszonyok nem lehetnek szocializáló hatás nélkül, még ha nyilvánvalóan eltérő módokon hatnak is.

Mivel a politikai szocializáció példáján mutatjuk be az iskolai szocializáció tényezőit, itt is célszerű egy olyan intézményi formát választanunk, amelynek épp ezen a területen van nagy jelentősége: a diákönkormányzatot. Az 1993. évi közoktatási törvény¹⁹ 62–64. paragrafusaiban foglaltak lehetővé tették a diákok számára, hogy a közoktatási intézményekben diákönkormányzatokat hozzanak létre. A diákönkormányzatok hatásköre kiterjed a diákok tevékenységeinek meghatározására és szervezésére, továbbá érdekeiknek az intézményen belüli képviseletére. A diákok az iskola vezetősége és a tanárok beavatkozása nélkül választhatják meg saját képviselőiket. Csak a diákönkormányzat jóváhagyásával léphet hatályba az intézmény házirendje, amelyet az igazgató és az iskola vezetősége dolgoz ki és fogad el. Az így létrejött házirend szabályai azután mind a diákokra, mind pedig a tanárookra kötelező érvényűek. A diákönkormányzatok maguk dolgozzák ki saját belső szabályzatukat.

E törvény végrehajtási gyakorlatát²⁰ kétféleképpen mértük, mindkét mód a *diákrészvételt* közelítette meg. Az első lépés magának az önkormányzatiság gyakorlatának is első lépésére: a diákönkormányzat megválasztására vonatkozott. A DÖK-választás módját a 18 év alattiak számára minden későbbi választásuk előképének tekintettük, és 2004-ben végzett fókuszcsoporthoz

19 A 2011-ben várható új törvény bizonyára ezeket a rendelkezéseket is módosítani fogja.

20 Korábbi tapasztalatok (pl. Csipő et al, 2004; Ligeti, 2000) szerint e törvénynek „sem a betűjét, sem a szellemét” nem érvényesítik.

vizsgálatunk alapján (ld. Csípő et al, 2004) soroltuk kategóriákba. Azt tapasztaltuk, hogy a középiskolásoknak hetedrésze sem (csak 13,77%) választhatja képviselőit titkos szavazással, holott személyi kérdésekben ez a demokrácia gyakorlásának bevett módja, erre kellene felkészíteni a fiatalokat. Ennél még az a tapasztalat is jóval gyakoribb, hogy az osztályfőnök közvetlenül manipulálja az eredményt: vagy csak az ő jelöltjére lehet szavazni (8,57%), vagy egyszerűen kijelöli, hogy ki lesz a diákképviselő (9,22%). A középiskolások legnagyobb részének az a tapasztalata, hogy a kiválasztás nyílt szavazással történik (47,62%). További 13,24% szerint más, helyi módszerrel történik a kiválasztás. A diákok többségének tehát nem demokratikus viszonyokat kell normális élethelyzetként elfogadnia – de úgy, hogy ezt nemcsak normálisnak, de demokratikus részvételnek is tekintik és tekintetik, hiszen a diákönkormányzat jön létre általa.

A diákönkormányzat működésének demokráciáját külön a részvétel négyfokú skáláján mértük,²¹ melynek fokai:

- (1) a tanulók egyáltalán nem vesznek részt;
- (2) kizárólag a tanárok utasításait hajtják végre;
- (3) lehetnek saját kezdeményezéseik, de csak tanári felügyelettel;
- (4) teljes mértékben önállóan járnak el.

A 6. táblázat mutatja, hogy ezek a részvételi szintek milyen gyakran fordulnak elő a diákönkormányzatokban.

6. táblázat: Részvétel a diákönkormányzatban

(százalékos megoszlás)

Megye	Részvétel a diákönkormányzatban				Összesen
	semmilyen	alárendelt	felügyelt	független	
Budapest	3,90	31,51	59,35	5,23	100
Baranya	3,93	29,13	62,77	4,16	100
Fejér	3,65	30,34	62,02	3,99	100
Hajdú-Bihar	3,92	32,46	59,91	3,70	100
Szabolcs-Sz-B	4,01	24,16	63,71	8,13	100

A legelterjedtebb gyakorlat az, hogy a diákönkormányzatnak van némi mozgástere saját kezdeményezésekre, de tanári kontroll alatt. A tanulók mintegy 60 százaléka ezt tapasztalja. Csak kb. minden huszadik diák lát teljes mértékben független diákönkormányzatot a saját iskolájában, ezzel szemben csaknem egyharmad részük szerint nincs a DÖK-nek semmilyen önállósága, ennyien érzik úgy, hogy iskolájukban minden a tanárokon múlik. Eszerint a magyar iskolák jelentős része távol áll a jogalkotó szándékától, amellyel a diákokat mindennapjaik önálló irányítására és érdekeik intézményesített formában történő megvédésére kívánta feljogosítani. A magyar középiskolák diákjainak legalább 30–40 százaléka olyan körülmények között szocializálódik, amelyek között egyáltalán nem élhet a törvény által garantált demokratikus jogaival.

A diákönkormányzat, mint nevelési tényező²² példájának kettős megközelítése együttesen a következő képet adja (1. ábra). Látjuk, hogy a DÖK-választás és a működés demokráciájának megítélése összefügg egymással: azok közül már minden ötödik fiatal titkosan választ diákképviselőt, akik a DÖK működését teljesen önállóan látják. Ez a megállapítás egyrészt azt

²¹ A diákönkormányzat mellett kutatásunkban felvettük a házirenddel, az iskolai honlappal, az iskolarádióval vagy -újsággal kapcsolatos részvétel adatait is.

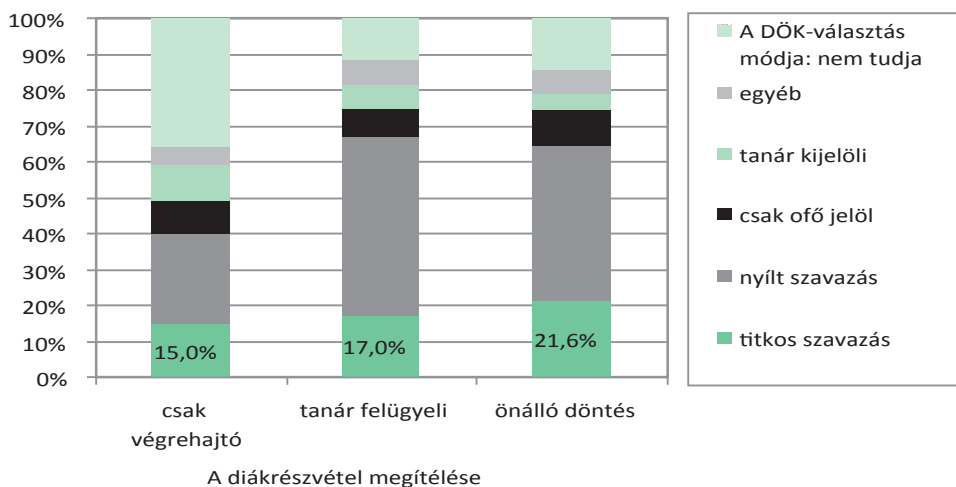
²² Mivel a közoktatást szabályozó törvényben biztosított jogról van szó, megalapozott a diákönkormányzat létrehozásának és működtetésének jogát nem csupán demokratikus jognak, hanem demokráciára nevelő célzatú eszköznek is tekinteni. Nem egyszerűen szocializáló, hanem módszeresen szocializáló tényezőről van szó.

mutatja, hogy van némi pozitív kapcsolat a demokrácia gyakorlata és a demokrácia felismerése között – hiszen a titkos szavazás és az önállóság képzete itt kapcsolódik össze leginkább –, de egyúttal azt is mutatja, hogy milyen gyenge ez a kapcsolat – hiszen még az önállóságot látó kicsiny csoport túlnyomó többsége is nem-demokratikus választási körülmények között véli látni az önállóságot.

1. ábra: A DÖK-választás módja a diákrészvétel megítélésének csoportjaiban (2008)

(százalékban)

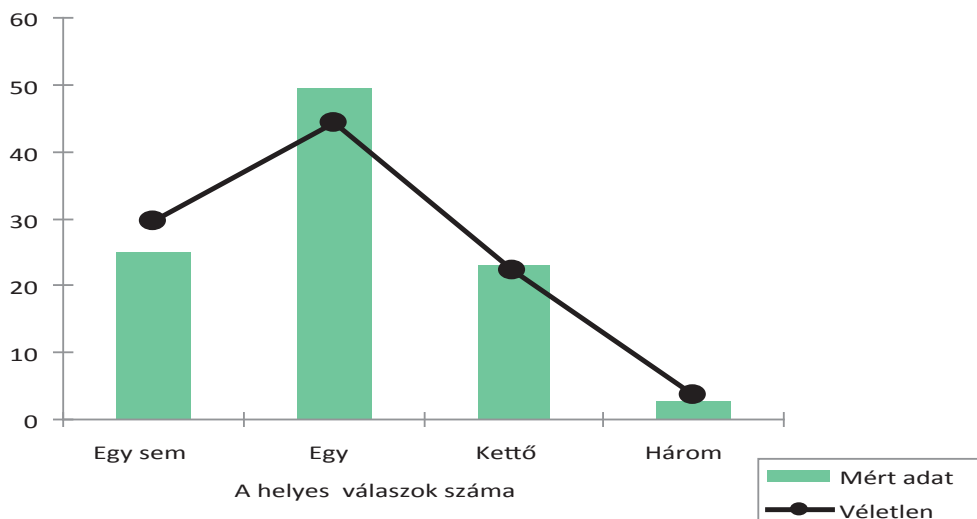
A DÖK-VÁLASZTÁS MÓDJA A DIÁKRÉSZVÉTEL
MEGÍTÉLÉSÉNEK CSOPORTJAIBAN (2008)

2. ábra: A diákjogok ismerete

(százalék)

A DIÁKJOGOK ISMERETE (%)

Az extra-kurrikuláris tevékenységek demokratikus deficitjének szocializációs hatását jelentősen befolyásolja, hogy a fiatalok nincsenek igazán tudatában ennek a deficitnek. Bár a közvéleményben eléggé elterjedt nézet „a mai fiatalok”-ról, hogy „a jogaikat bezzeg tudják”, tárgyyszerű mérésünk ezt egyáltalán nem erősíti meg. Három konkrét kérdéssel mértük a jogtudatosságot,²³ és azt találtuk, hogy a helyes válaszok aránya nagyjából olyan, mint amit véletlen találgatással kapnánk (2. ábra).

Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a diákrészvételben mutatkozó demokratikus deficitet maguk az érintettek kevésbé élik meg demokratikus deficitként, mint amilyen mértékben ezt a fogalmi elemzés kimutatja. Feltételezésünk ellenőrzésére alkalmas az a kérdés, amely azt tudakolta, hogy a középiskolások szerint mi kell ahhoz, hogy az iskola demokratikus legyen.²⁴ Budapest és a kutatásba bevont négy megye középiskolásai meglepően egységesen ítélik meg az iskolai demokráciát. A 7. táblázat a felkínált 13 feltétel mintánkénti rangsorait mutatja.²⁵

7. táblázat: Az iskolai demokrácia feltételének megítélése

(százalék)

AZ ISKOLAI DEMOKRÁCIA FELTÉTELE...	Budapest	Baranya	Fejér	Hajdú-Bihar	Szabolcs-Sz-B
hogy a tanároknak éppúgy be kelljen tartaniuk a szabályokat, mint a tanulóknak	1	1	1	1	1
hogy a tanárok meghallgassák a tanulók problémáit, ha valaki hozzájuk fordul	2	2	2	2	2
ha egy tanuló úgy érzi, hogy igazság-talanság érte, joga legyen tisztességes kivizsgálásra, ahol nemcsak a tanárnak lehet igaza	3	3	3	3–4	4
hogy az osztályfőnökök rendszeresen megkérdezzék a tanulók véleményét	4	4	4	3-4	3
hogy a tanulók maguk határozhassanak arról, hogy tanításon kívül milyen rendezvényeket akarnak szervezni	5	5	5	5	5
hogy legyen diákönkormányzat	6	7	6	6	6
hogy bevonják a tanulókat a rendezvények megszervezésébe	7	8–9	8	8	7
hogy a tanulók tanári beleszólás nélkül dönthessek el, hogy ki képviselje őket valamely ügyben (akár gyenge tanuló is)	8	6	10	9	8
hogy az iskolavezetés írott házirendet határozzon meg	9	8–9	7	7	9
hogy a tanárok ne szólhassanak bele abba, hogy ki mivel díszíti magát	10	10	9	10	10
hogy minden tanuló részt vegyen a házirend meghatározásában	11	11	11	11	11
hogy a fegyelmi tanácsba egy tanulót is meghívjanak állandó tagnak	12	12	12	12	12
hogy legyen állandó fegyelmi tanács	13	13	13	13	13

23 A Kurt Lewin Alapítvány többször kipróbált (feleletválasztós) kérdései: 1) Megtagadhatja-e az iskola az év végi bizonyítvány kiadását könyvtári tartozás miatt? 2) Milyen fegyelmi büntetést szabhat ki az iskola? 3) Mikor nyilváníthatnak véleményt a diákok az iskolában?

24 Mitől demokratikus egy iskola? Szerinted mennyire szükségesek az alábbiak ahhoz, hogy egy iskola demokratikusan működjék? (A 13 tényezőt lásd felsorolva a táblázatban.)

25 A megýenkénti átlagpontszámok jobban szóródnak ennél, de mivel a pontozáshoz semmiféle bevett mérce nem áll rendelkezésre, fontosabbnak tartjuk az ítemek egymáshoz való viszonyát.

Az első öt helyen mindenütt ugyanaz az igény fogalmazódik meg, és csak egyetlen szomszédos helyezéscsere fordul elő. Hasonlóképpen egyetlen kivétellel mindenütt ugyanazt a négy itemet sorolják az utolsó négy helyre, azonos sorrendben. Az egyes igények besorolása részleteiben is nagyon tanulságos, mivel a listát úgy állítottuk össze, hogy legyenek benne a demokrácia szabadságelvét képviselő igények éppúgy, mint az egyenlőségelvét képviselők, és az alá-fölé rendeltség elfogadását is ki lehessen fejezni.

A rangsor azt mutatja, hogy a magyar tizenévesek szabadságvágya csekély – talán visszafogott –, az egyenlőség fontos a számukra, de ennek hangoztatása mellett is erősen kifejezésre juttatják, hogy elfogadják az iskolai alá-fölé rendeltséget.

Nézzük meg az első négy ranghelyet! Az első helyen az egyenlőség követelése áll, mégpedig bírálat formájában. Ez nem a politikai szocializáció szempontjából tekintendő, hanem egyszerűen a serdülőkor velejárójaként. (Értő pedagógusnak természetesen jó alkalmat ad a demokratikus nevelésre.) Az a tény, hogy ez a vélemény ennyire egységes, azt is jelzi, hogy bizonyára sok helyütt előfordul olyan tanári magatartás, amelyet a diákok szabálysértőnek minősítenek, és ami nem kerül megvitatásra, esetleg korrekcióra. De a második helyre már egyáltalán nem emancipatorikus igényt helyeznek, hanem az iskolai hierarchia elfogadását. A méltányosság igénye ez, a legitim hatalommal szemben. Majd a harmadik helyen következik újra az egyenlőség követelménye – valójában a helyi (iskolai) törvény előtti egyenlőségé. A szocializáció fontos eredménye, hogy mind az 1., mind a 3. helyen álló egyenlőségigény egyúttal szabályokra hivatkozik, az egyenlőséget nem egyszerűen elvként, hanem rendként fogja fel. Az iskolai demokrácia negyedik feltételeként ismét a függőség elfogadása nyer nagyobb súlyt, de ismét a rend hangsúlyozásával: a felsőbbbségnek mint felsőbbbségnek is vannak kötelességei a töle függőkkel szemben.

És csak most, az egyenlőség és a függőség kétszeres megerősítése után, az ötödik helyen kerül elő – minden megyében és a fővárosban is – egy szabadságelvű követelmény az iskolai demokráciával szemben. De ez a követelmény is gyenge, távoli, nem is merészel az iskolára vonatkozni, csak a tanulók iskolán kívüli életére: abban kér döntési jogot. Ismét kiderül, hogy a középiskolások mennyire nincsenek tisztában jogaikkal: hiszen a törvény sokkal több jogot biztosít nekik a diákönkormányzaton keresztül, mint amennyit itt kérnek. Az iskolai demokrácia feltételeinek rangsorában az az egyik legfeltűnőbb tény, hogy a részvétel igénye mennyire nincs előtérben: csak a rangsor közepe táján kerül elő, és a végén sűrűsödik. A rendre való hivatkozás így absztrakt, nem látszik a rend forrása, a rend létrehozásában való részvételre csak a 11. helyen gondolnak.

Ebből az is kiderül, hogy a magyar iskola milyen hiányosan teljesíti az állampolgári nevelés feladatát. Kevéssé segít felismerni, hogy az állampolgárnak – akivé tanulói lesznek – jogai vannak, sőt már tanuló korában is vannak; kevéssé segít rávezetni a serdülőt, honnan ismerheti meg a jogait és hogyan élhet velük. (Gyakrabban kerül sor olyan összeütközésre, amelyből azt tanulja meg, hogyan nem élhet velük.) A magyar iskolákban – sajnos természetesen – nem élnek olyan hagyományai a demokratikus együttélésre nevelésnek, mint a francia és az angol elemi (!) iskolákban... (Raveaud 2006).²⁶ Ez azt is jelenti, hogy az iskola keretei között is, ahol módszeres nevelő hatás érvényesülhetne, nagyobb teret kapnak a spontán társadalmi hatások – akár a tanárok viselkedésén, akár a kortárscsoportokon keresztül. Belejártszhatnak

26 Feltűnő kontraszt, hogy a francia école maternelle-ben a magyar mérce szerint közepes és nagycsoportos óvodásokat a tanító már rávezeti, hogyan alkossanak maguk szabályokat az osztályban való viselkedésre, mert az aktív állampolgári részvétel alapjait korán le kell rakni. Ehhez képest budapesti középiskolák igazgatói nem egyszer felháborodottan azzal érveltek kérdőívünk lekérdezése ellen, hogy „ez tiszta politika” és „még nem a mi tanulóinknak való”.

a belső szabályozásokba is, a szabályok határainak értelmezésébe éppúgy, mint a szabályozással közvetlenül nem érintett viselkedésekbe.

Ebben a helyzetben és véleményeiket is ismerve, valamennyire úgy gondolhatjuk, hogy a tanulók lehetnének meglehetősen kritikusak is iskoláikkal szemben – de nem azok. Iskolai osztályzatokkal kifejezve $\frac{3}{4}$ -re (átlag=3,31) értékelik az iskolai demokráciát. Az értékelések különbségei nagyon kis mértékben függenek csak azoktól a viszonyoktól, amelyeket az eddigiekben elemeztünk. Így a DÖK-választás módjai közül a titkos és a nyílt szavazás semmiféle eltérést nem okoz az iskolai demokrácia megítélésében, de az igaz, hogy azok a diákok, akik – titkosan vagy nyíltan, de – szavaznak, átlagosan kissé magasabbra értékelik iskolájukban a demokráciát, mint azok, akik erős tanári befolyást tapasztalnak.²⁷ A tanári befolyás módja szintén nem okoz különbséget.

8. táblázat: Mennyire tartja demokratikusnak az iskoláját?

(átlagos értékek)

A DIÁKKÉPVEISELŐK VÁLASZTÁSA	Átlag	N	Szórás
titkos szavazás	3,38	1034	1,021
nyílt szavazás	3,37	1928	1,017
csak osztályfőnök jelöl	3,04	415	1,132
tanár kijelöli	3,11	379	1,084
egyéb	3,34	261	1,101
együtt	3,31	4017	1,049

Hasonló eredményhez jutunk akkor is, ha a DÖK működésében való diákrészvétellel ellenőrizzük az iskolai demokrácia megítélését. A csak végrehajtó szerepet játszó, a felügyelet mellett működő és az önállóságot tapasztaló csoportok ebben a rendben egyre jobb osztályzatot adnak iskolájuknak demokráciából, de az átlagos osztályzatok ebben az esetben is csak 3,25 és 3,39 között szóródnak, ami azt mutatja, hogy a tapasztalatok befolyásolják ugyan a fiatalok ítéletét, de nagyon kis mértékben.²⁸ (8. táblázat.),

A tanórán kívüli, de formalizált iskolai rend hatása és a szabályok között ténylegesen zajló gyakorlat szocializáló hatása egyértelműen kimutatható. Olyan példát választottunk, amelyet viszonylag ritkán kutatnak, s amellyel szemben az iskolák – igazgatók és tanárok – maguk is ambivalensek. Ezért nyílt több alkalom a nevelés és az általános szocializáció különbözőségének felmutatására. Egyúttal az is kitűnt, hogy minden olyan szituációban, amelyben a nevelő nem tekinti nevelőnek magát, ott ő is a spontán szocializációs folyamat egyik elemeként van jelen. Mert ahogyan a víz körforgása nem szakad meg a természetben, akár aszályos évek járnak, akár esős időszakok, és akár tetszik ez nekünk, akár nem, éppúgy folyamatosan zajlik a szocializáció is, akár nekünk tetsző eredmény jön ki belőle, akár nem tetsző. Ez szubjektíve annyival még kellemetlenebb is a víz körforgásánál, hogy mi magunk vagyunk a felnőtt társadalom, és a szocializáció eredménye *mi miattunk* – nézeteink, temperamentumunk, szabályaink és elvárásaink, egymásnak feszüléseink, szeretetünk és gyűlöletünk, előítéleteink és szolidaritásunk, merevségünk és kompromisszumkészségünk miatt – lesz mindig olyan, amilyen. Az iskolában is, meg azon kívül is.

²⁷ A páronkénti összehasonlítás eredménye $p=0,001$ és $p=0,008$ szint között szignifikáns.

²⁸ Természetesen azt a feltevést is vizsgálni kellene, hogy nem fogják-e vissza szándékosan a válaszolók megnyilvánulásaik erejét a kérdézési szituációban. Ez nagyon valószínűnek tűnik, csak hatásának nagyságát nem tudjuk megbecsülni.

Irodalom

- BERNSTEIN, BASIL (1974): „Az iskolai tudásanyag osztályozásáról és kereteiről (framing)”. In: Ferge Zsuzsa – Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 123–152. p.
- BERNSTEIN, BASIL (1975): „Nyelvi szocializáció és oktathatóság.” In: Pap Mária – Szépe György (vál.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat. 393–431. p.
- BERNSTEIN, BASIL (1977): „Class and Pedagogies: Visible and Invisible.” In: *Power and Ideology in Education*, ed. by Jerome Karabel and A. H. Halsey, Oxford University Press, New York, ch. 30, 511–534. p.
- BOURDIEU, PIERRE – PASSERON, JEAN-CLAUDE (1970): *La reproduction*. Éd. du Minuit, Paris.
- DAVIS, KINGSLEY – MOORE, WILBERT E. (1997): „A rétegződés néhány elve.” In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum. 10–23. p.
- DOUGLAS, J. W. B. (1969): „Streaming by Ability.” In: Douglas, J. W. B.: *The Home and the School*. Panther.
- DURKHEIM, ÉMILE (1980): *Nevelés és szociológia*. Budapest, Tankönyvkiadó (Pedagógiai kiskönyvtár).
- FERGE ZSUZSA – HÁBER JUDIT (1974) (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- GREEN, THOMAS F. (é. n.): „Az oktatási rendszerek viselkedésének előrejelzése.” In: Halász Gábor – Lannert Judit (szerk.): *Oktatási rendszerek elmélete*. Budapest, Okker. 12–66. p.
- JENNINGS, M. KENT & NIEMI, RICHARD G. (1981): *Generations and Politics. A panel study of young adults and their parents*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- LISKÓ ILONA – FEHÉRVÁRI ANIKÓ (1996): *Szerkezetváltó iskolák a kilencvenes években*. Budapest, Oktatáskutató Intézet [Kutatás közben, No. 212].
- PARSONS, TALCOTT (1961): „The school class as a social system: some of its functions in American society.” In: *Education, economy, and society. A reader in the sociology of education*, ed. by A. H. Halsey, Jean Floud, and C. Arnold Anderson, The Free Press, New York, Collier-Macmillan Limited, London, 1961. 31. fejt., 434–455. p. [Első megjelenés: Harvard Educational Review, XXIX (Fall, 1959), pp. 297–318.]
- RAVEAUD, MAROUSSIA (2006): *De l'enfant au citoyen*. Presses Universitaires de France, Paris (éducation & société).
- SIROTA, RÉGINE (1988): *L'école primaire au quotidien*. Presses Universitaires de France, Paris (pédagogie d'aujourd'hui).
- SZABÓ ILDIKÓ (1991): *Az ember államosítása*. Tekintet könyvek, h. n.
- SZABÓ ILDIKÓ (2009): *Nemzet és szocializáció*. Budapest, L'Harmattan Kiadó [posztmodern politológiák].
- WILLIS, PAUL (1977): *Learning to labour*. Saxon House, Farnborough. Magyarul: *A skacok*. Budapest, Új Mandátum – Max Weber Alapítvány, 2000. – A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára: Társadalom & történet 4.

Laki László:

FIATALOK A MUNKAERŐPIACON

A rendszerváltás után kialakított-kialakult újkapitalizmus és a keretei közt zajló generáció- reprodukció egyik fontos jellemzőjeként tartjuk számon az ifúsági munkanélküliség megjelenését, tömegessé válását és tartós fennmaradását. Az új irányzat egyidős a rendszerváltással, hiszen mindössze néhány év kellett ahhoz, hogy a magyar munkaerőpiac összeomoljon. Egy hozzáértő szemtanú a következőkben foglalja össze az eseményeket „...a munkaerőmérleg adatai szerint 1993-ban – az 1994. január 1-i állapot szerint – a gazdaság 3 700,7 ezer aktív (munkavállalási korú és munkavállalási koron kívüli) keresőt, valamint 181,1 ezer nyugdíjast, együttesen 3 881,8 ezer főt foglalkoztatott, 208 ezer fővel kevesebbet, mint egy évvel korábban és 1 millió 382 ezerrel kevesebbet, mint 1989-ben” (Laky 1995, 26).

Aligha túlzás tehát a fentieket összeomlásként értelmezni, hiszen négy év alatt közel másfél millió munkahely szűnt meg, ami nem csupán azért drámai, mert egyetlen modern társadalom sem bírja ki, ha a munkahelyek több mint negyede egyik napról a másikra „eltűnik”, hanem, mert ezáltal jelentősen csökkent a foglalkoztatottság, nőtt a munkanélküliség, megugrott az inaktivitás, számottevően emelkedett a kényszer- és rokkantnyugdíjazottak száma, s gyökeresen megváltozott a „kereső–nem-kereső” arány. Ami ez utóbbit illeti: amíg ez 1990-ben 50-50 százalék volt, addig 1994-ben már csupán 38 százaléknyi kereső termelte meg a nemzeti jövedelmet és „tartotta el” a 62 százaléknyi nem-keresőt. (Megjegyezzük, hogy a fejlett országokra jellemző a „keresők” magas, 45–52 százalékos aránya, míg a fejletlenebb országokban ez a hazai arányhoz hasonlóan alakul.) További gond, hogy a munkaerőpiac drámai összeszűkülése nem eseti vagy átmeneti jelenség volt, hanem huzamos, napjainkig tartó állapotnak bizonyult, melyen az egymást váltó konzervatív és szociálliberális kormányok képtelenek voltak változtatni.

Tény, hogy a munkahelyek tömeges megszűnése sokkszerűen érte a társadalmat, főként a munkaképes korúak legidősebb és legfiatalabb korosztályait: az előbbiektől elő- vagy rokkantnyugdíjazás útján kívántak-tudtak megválni, míg a legfiatalabbakat mondva csinált (de társadalmilag szintén elfogadott) ürügyekkel – pl. nincs elég gyakorlata, nincs családja, nem kell gyerekről gondoskodnia, könnyebben vállalja az átképzést – bocsájtották el, vagy pályakezdőként akadályozták a munkaerőpiacra történő belépésüket.

**1. táblázat: Munkanélküliségi ráta a 15–19 és a 20–24 éves korcsoportokban
1993 és 2010 között
(százalékban)**

Korcsoport	1993	1995	2000	2005	2008	2010
15–19 éves	33,3	31,1	25,5	37,8	38,2	45,7
20–24 éves	17,0	14,7	10,7	17,5	18,2	25,1

Forrás: 1993 és 1995, Laky Teréz: A munkaerő keresletét és kínálatát alakító folyamatok, OFA. Budapest, 2002. 129.o., 2000-től pedig a <http://portal.ksh/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat-eves/i-qlf017a.html>

A fenti táblázat is tanúsítja, a 15–19 és a 20–24 éves korosztályokban a munkanélküliségi ráta rendkívül magas – többszöröse az átlagnak, ami 2008-ban pl. 7,8 százalék volt – ahogyan azt is, hogy olyan évtizedes irányzatról van szó, amelyet a politika szintén képtelen volt kezelni, vagy akár csak enyhíteni, és amelyet a pénzügyi és világgazdasági válság az elmúlt években még inkább kiélezett.

Amikor tehát az iskoláikat befejező fiatalok munkavállalási esélyeiről, a belépők munkaerőpiacon történő megkapaszkodási erőfeszítéseiről, pályakezdéséről, karrierépítési lehetőségeiről, jövedelmeiről, társadalmi közérzetéről vagy jövőképeiről beszélünk, akkor a fent vázoltakat mindig tartjuk szem előtt, hiszen a munka világában zajló folyamatokra alig vagy egyáltalán nincs befolyása a fiatal generációknak. A továbbiakban a „dolgozó” fiatalok helyzetének néhány összefüggésével foglalkozunk az „Ifjúság2008” felvétel alapján, szükség szerint felhasználva – bizonyos irányzatok bemutatásakor – az „Ifjúság2000” vizsgálat adatait is.

Iskolázás, iskolai parkoltatás, pályakezdés

Az ifjúsági munkanélküliség kezelésében a fiatalkori iskoláztatás idejének a meghosszabbítása tűnt az egyik legelfogadottabb és leghatékonyabb formának, ugyanis ezt társadalmilag és gazdaságilag is megalapozott indokok alátámasztani látszottak, például új munkaerő- és tudásfelhasználási formák elterjedése, információs társadalom, az „életen át való tanulás” modern kori kényszere. A rendszerváltást követően így történetileg rövid idő alatt hazánkban is a fiatalok tömegei maradtak a korábbiaknál jóval hosszabb ideig az oktatási-képzési rendszerben, és szereztek érettségit vagy felsőfokú diplomát. Az irányzat dinamikáját jelzi, hogy a 15–29 éves fiataloknak 2000-ben is csak a fele (46 százaléka) „dolgozott” (volt foglalkoztatott) és 51 százaléka volt gazdaságilag aktív (foglalkoztatott és munkanélküli együtt) – 2008-ban azonban már csupán kétötödük (39%) „dolgozott”, illetve volt gazdaságilag aktív (42%). (Persze ennél ténylegesen többen dolgoztak, vállaltak valamiféle munkát diákként, munkanélküliként, gyes mellett stb., de a kutatásban csak azokat tekintettük „dogozónak”, akik fő tevékenységként ezt jelölték meg).

Az egyes korcsoportok természetesen – lásd a 2. táblázatot – eltérő mértékben vannak jelen a munkaerőpiacon. A 15–19 éves korcsoport döntő része (89%) még az oktatási-képzési rendszerben van, és bár többen próbálkoztak, csupán egy elenyésző arányuk (4%) volt képes belépni és megkapaszkodni a hivatalos munkaerőpiacon. A 20–24 éves korosztályban a dolgozók súlya már meghaladja a kétötödöt (44%), és a regisztrált munkanélküliekkel együtt a korcsoportnak közel a fele (48%) gazdaságilag aktívnek tekinthető. A férfiak és a nők munkaerő-piaci jelenléte jelentősen eltér egymástól: amíg az előbbieknek csak a kisebb része (36%) található az oktatási-képzési rendszerben és több mint a fele (54%) már gazdaságilag aktív, addig az ilyen korú nők közül legalább annyian tanulnak (40%) még, mint ahányan szereplői a munkaerőpiacnak (41%), további egytizedük pedig gyerekével van otthon.

A 25–29 éves fiatalok munkavállalási hajlandósága és lehetősége eléri a társadalmilag „normálisnak” számító szintet, hiszen a durván 10 százaléknyi oktatási-képzési jelenlét mellett a foglalkoztatottak aránya megközelíti a kétharmadot (65%), a gazdasági aktivitás pedig a 70 százalékot. E korcsoportban is számottevő különbség mutatható ki a férfiak és nők munkavállalásában, ami alapvetően a gyerekvállalással, pontosabban a gyes, gyed stb. intézményének az igénybevételével kapcsolatos. Másként fogalmazva: a dolgozó (74%), illetve a gazdaságilag aktív (79%) férfiak aránya éppen annyival haladja meg a foglalkoztatott (55%), illetve a gazdaságilag aktív nőket (59%), ahányan ez utóbbiak közül gyesen, gyeden stb. (21%) vannak, tekintettel arra, hogy mind a férfiak, mind a nők egytizede (10-11%) még tanul.

2. táblázat: A 15–29 éves fiatalok megoszlása tanulás, gazdasági aktivitás és inaktivitás szerint korcsoportonként

	(százalékban)			
	15–19 évesek	20–24 évesek	25–29 évesek	Összesen
Dolgozik	4,4	44,2	65,1	38,9
Munkanélküli (ellátott)	1,1	3,7	4,2	3,1
<i>GAZDASÁGILAG AKTÍV</i>	5,5	47,9	69,3	42
Ellátatlan munkanélküli	1,9	5,9	3,8	3,8
Otthon van, háztartásbeli	1,7	1,1	1,7	1,4
Gyes, gyed, gyet,	1,1	5,1	10,7	5,8
Leszállékolt, egyéb	1,1	1,9	3,8	2,5
<i>GAZDASÁGILAG INAKTÍV</i>	5,8	14	20	13,5
<i>TANUL</i>	88,7	38,1	10,7	44,5
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Ifjúság2008

A munkaerőpiac drámai beszűkülése, az ifjúkori iskolázás idejének meghosszabbodása, az oktatási-képzési rendszer átalakulása stb. miatt a dolgozó fiatalok iskolázottságában folytatódta, illetve felgyorsultak a korábban megindult változások. Az ezredfordulóra egyfelől megszűnt a szakmunkásképzőben végzetek korábbi dominanciája – arányuk a 2000. évi 40 százalékról 2008-ra 27 százalékra csökkent –, másfelől a helyüket az érettségizettek (46%) vették át, továbbá a főiskolát-egyetemet végzetek aránya is megnőtt, és megközelíti az egyötödöt (19%). Mindez úgy következett be, hogy az alapiskolát vagy azt sem végzetek durván egytizednyi (8%) súlya változatlanul mondható.

3. táblázat: A dolgozó fiatalok megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint nemeként

	(százalékban)						
	Legfeljebb alapiskola	Szakiskola, szakmunkásképző	Szakközépiskola	Gimnázium	Főiskola	Egyetem	Összesen
Férfi	9,6	35,5	22,4	19,3	9,7	3,5	100
Nő	5,7	15,7	21,6	30	20	7	100
Összesen	8	27,2	22,1	23,7	14	5	100

Forrás: Ifjúság2008

Bár mind a dolgozó férfiak, mind a nők iskolázottságában kimutathatók a jelentős változások, a két nem közti számottevő szerkezeti eltérések változatlanul fennállnak. Például a férfiaknál is jelentősen emelkedett az érettségizettek aránya (42%) – és a felsőfokú végzettségüké (13%) is –, mindezek ellenére továbbra is magas körökben a szakiskolai végzettséggel (36%) vagy azzal sem (10%) rendelkező munkavállalók súlya. A dolgozó nők közt ugyan az ezredfordulón is az érettségizettek (45%) és a diplomások (16%) domináltak, ebbeli előnyüket időközben tovább javították, hiszen 2008-ban az érettségizettek aránya meghaladja a munkavállalók felét (52%), az egyetemet vagy főiskolát végzeteké pedig az egynegyedét (27%). Ez más összefüggésben azt is jelenti, hogy nem egészen egy évtized alatt a diplomások aránya a női munkavállalók körében oly mértékben emelkedett, hogy meghaladja a szakiskolát (16%) vagy azt sem végzetekét (6%).

Jeleznénk, hogy az egyes településtípusokon élő munkavállaló fiatalok iskolázottságában szintén jelentős különbségek mutathatók ki. Amíg a főváros és a megyei jogú városok dolgozó fiataljai közt az érettségizettek (45–55%) és a diplomások (22–28%) messze nagyobb arányt képviselnek, mint a szakiskolások, szakmunkásképzőt (16–23%) és az alapiskolát (6%) végzettek, addig a falvakban lakóknak közel a fele nem érettségizett – szakiskolát 35%, alapiskolát 11% végzett –, és egyetemi vagy főiskolai diplomával is mindössze alig több mint egytizedük (12%) rendelkezik. A kisvárosok elhelyezkedett fiatalsága a falusiakhoz hasonló iskolázottsági szerkezetet mutat.

Úgy gondoljuk, hogy az iskolában eltöltött idő megnyúlását és az iskolázottságban beállott – örömdetes vagy annak tűnő – változásokat érdemes óvatosan kezelni, mert önmagukban csak korlátozottan értelmezhetők. Ugyanis nincs semmi bizonyíték arra, hogy amit a legtöbb szakterületen korábban 18-19 vagy 20 éves korig az alapképzésben el lehetett sajátítani, arra napjainkban két-három, netán négy évvel több idő kellene, mert oly mértékben megsokszorozódtak az ismeretek, és olyannyira megnövekedtek a munkaköri követelmények egy átlagos munkavállaló számára. A tapasztalatok azt sem támasztják alá, hogy a korábbiaknál jóval hosszabbra nyúló jelenlétük alatt a fiatalok többsége többet tanulna, jobban felkészülne, és alaposabb felkészítésben részesülne az oktatási-képzési rendszerben, mint elődeik.

Az érintett fiatalok zöme tisztában van helyzete rendezetlen (ellentmondásos) voltával, azzal, hogy egyre hosszabbodó oktatási-képzési jelenléte alapvetően a kényszerű iskola-rendszeri „parkoltatás” jegyében zajlik, melyhez az eltartottság, netán a feleslegesség érzete társul. Ez az állapot – talán azon fiatalok kivételével, akik életformának tekintik és élnek meg a hosszú diáklétet – láthatóan terhes és kínos a többségnek, hiszen nem javítja munkaerő-piaci pozícióit és anyagi helyzetét, nem elégíti ki önállóságra törekvését és tettvágyát. És az is tény, hogy e hosszú „parkoltatás” kényszerű és kétes kimenetelű állapota sokba kerül a társadalomnak, és természetesen sokba azon családoknak, amelyek a „generációs beruházás” hatékonyságában bíznak, abban, hogy gyerekeik a család oktatási-képzési „beruházása” révén jobb anyagi vagy munkaerő-piaci alkuhelyzetbe kerül, mint szülei.

A foglalkozási szerkezet

A foglalkozási szerkezetben is jelentős változások következtek be: szembeötlő például, hogy az ezredforduló körüli durván 70–30 százalékos fizikai-szellemi arány 2008-ra 60–40 százalékra módosult.¹ Pontosabban, a szellemi foglalkozásuk korabeli (29 százalékos) aránya – a diplomásokról, felső vezetőkről és egyéb (irodai) szellemiekről van szó – jelentősen megnőtt 2008-ig (37%), ugyanakkor a fizikai tevékenységet folytatóké – a mezőgazdaságban tevékenykedőket, őstermelőket, aztán az alkalmi, a segéd-, a betanított és a szakmunkásokat soroltuk ide – a korabeli kétharmadról (65%) lecsökkent 57 százalékra, miközben a vállalkozók súlya változatlanul 5 százalék körül maradt. Mindez úgy ment végbe, hogy a segéd- és betanított munkások aránya lényegileg nem változott, a szakmunkásoké pedig csökkent – a 2000. évi 44 százalékról 36 százalékra –, az egyéb szellemieké és a diplomásoké pedig nőtt – sorrendben 18 százalékról 21 százalékra, illetve 12 százalékról 16 százalékra.

A férfiak és nők foglalkozási szerkezete továbbra is számottevő eltérést mutat, hiszen amíg a nők fele (51%) szellemi munkakörben dolgozik, némileg több mint negyede (27%) szakmunkásként, illetve hatoda (16%) betanított vagy segédmunkásként, addig a férfiaknál továbbra is a szakmunkások (43%) dominálnak, és a betanított és segédmunkások (21%) ará-

¹ A „fehérgallérosokról” részletesen lásd Máder Miklós Péter jelen tanulmánykötetben közölt írását.

nyával a fizikai munkások vannak túlsúlyban, ezzel szemben a szellemiek aránya csak némileg haladja meg az egynegyedét (27%). Figyelmet érdemel, hogy a nők körében a diplomások aránya (22%) számottevően meghaladja a férfiakét (11%).

4. táblázat: A dolgozó fiatalok megoszlása a foglalkozási szerkezetben elfoglalt helyük szerint nemenként

(százalékban)

A foglalkozási szerkezetben elfoglalt hely	Férfi	Nő	Összesen
Vállalkozó	5,5	4,4	5
Östermelő, mezőgazdasági fizikai	3,1	0,7	2,1
Alkalmi munkás	4,5	2,1	3,5
Segédmunkás	2,9	1,3	2,2
Betanított munkás	13,5	13	13,3
Szaktmunkás, közvetlen termelésirányító	43,1	26,8	36,3
Egyéb szellemi	16,2	28,3	21,3
Beosztott diplomás, vezető	10,7	22,4	15,6
Egyéb (pl. közhasznú munkás)	0,5	1	0,7
Összesen	100	100	100

Forrás: Ifjúság2008

Fontos kérdés, hogy vajon a különböző iskolai végzettségekkel-képzettségekkel milyen társadalmi pozíciók-foglalkozások elérésére pályázhatnak eséllyel a fiatalok, illetve, hogy az egyes foglalkozási csoportok milyen iskolázottságúak közül biztosítják utánpótlásukat.

Ami az első kérdést illeti, adataink tanúsága szerint a szakiskolát-szaktmunkásképzőt végzetek döntően szaktmunkásként (67%) tudtak elhelyezkedni, egy kisebb részük (15%) betanított munkásként, míg a maradék alapvetően alkalmi munkásként (5%), segéd- vagy mezőgazdasági munkásként, östermelőként (5%) dolgozik. Talán nem érdektelen tény, hogy vállalkozásba mindössze 5 százalékuk kezdett, jelezvén a vállalkozói státusz elérhetőségének megnehezülését – netán leértékelődését, kevésbé vonzó voltát –, még úgy is, hogy alkalmazottként sem könnyű elhelyezkedni. A szakközépiskolát végzetek fele (51%) szintén szaktmunkás munkakörben dolgozik, egynegyedük (25%) egyéb szellemiként, és egy kisebb részük (12%) betanított munkásként, de körükben sem indult el jelentősebb beáramlás a vállalkozók (5%) közé. A gimnáziumi érettségivel rendelkezők fele (49%) irodai alkalmazottként vállalt munkát, egynegyedük (24%) szaktmunkásként, további egytizedük (10%) betanított munkásként helyezkedett el, míg 6 százalékuk vállalkozó. A főiskolát végzetek döntően értelmiségi munkakörben (69%), kisebb részben irodaiként (18%) helyezkedtek el, néhányan szaktmunkások (4%) vagy vállalkozók (5%) lettek, míg az egyetemi diplomával rendelkezők értelmiségiként (81%), irodaiként (6%) és vállalkozóként (6%) dolgoznak. Az alapiskolát vagy azt sem végzetek számára természetesen csak a fizikai munkák elérhetők, döntően a betanított munkás munkakörök (50%), aztán a segéd- (16%) és alkalmi munkás (13%) tevékenységek, illetve az östermelés, mezőgazdasági fizikai (7%) munkák.

A rekrutáció oldaláról közelítve megállapítható, hogy a fizikai foglalkozások és a vállalkozások főként az iskolázottsági heterogenitással, míg a szellemi foglalkozások az iskolázottsági homogenitással jellemezhetők. Például a „vállalkozók” negyede (26%) szaktmunkásképzőt, ötöde (22%) szakközépiskolát, közel harmada (30%) gimnáziumot végzett, és további ötöde (19%) diplomával rendelkezik. A 2000. évi felvételhez képest jelentős az átstrukturálódás,

hiszen akkor a szakmunkás képzettségűek domináltak (53%), a 2008-as kutatás viszont az érettségizettek (52%) és a diplomások (19%) túlsúlyát mutatja ki a „vállalkozók” között. Az „alkalmi munkából” élők szintén a legkülönbözőbb iskolai végzettségűek közül kerülnek ki: durván negyedük (27%) legfeljebb alapiskolát végzett, több mint harmaduk (36%) szakmunkásképzőt, közel ötödük (18%) gimnáziumot, hetedük (14%) pedig szakközépiskolát. Hasonló a helyzet a „betanított munkásként” dolgozóknál is, hiszen itt sem dominálnak az alapiskolai (29%), mint ahogy a szakmunkás (31%) végzettségűek sem, már e munkakörök betöltésénél is az érettségizettek (37%) túlsúlya mutatható ki, ahol a szakközépiskolából és a gimnáziumokból kikerültek nagyjából azonos arányban képviseltetik magukat. A „szakmunkásként” elhelyezkedőknél, a munkaerőpiac zsugorodása és a szakmai képzettség feltétele okán, egyfelől „záródik” a rekrutációs kör a 2000. évi felvételhez képest, hiszen még a hiányszakmák meglete esetén is kiszorultak innen az alapiskolát végzettek – arányuk a korábbi 7 százalékról 2008-ra mindössze 1 százalékra esik vissza. Másfelől az is megállapítható, hogy a szakmunkásképzőt végzettek elvesztették az ezredfordulón még kimutatható dominanciájukat (58%), és a vizsgálat idején már az ebből az iskolatípusból kikerülők (50%) és az érettségizett szakmunkások aránya (47%) nagyjából kiegyenlítődik.

Az irodai dolgozók („egyéb szellemi”) többsége gimnáziumban (56%), illetve szakközépiskolában (26%) érettségizett, és egy kisebbsége főiskolai diplomával (12%) rendelkezik, míg az értelmiségi („diplomás, felső vezető”) munkaköröket a főiskolai (61%) és az egyetemi (26%) diplomával rendelkezők foglalják el, és alig több mint egytizedük (12%) tölt be ilyen állást érettségivel.

A foglalkozási szerkezet településtípusonként is jelentős változáson ment át a 2000. évi felvételhez képest, amennyiben az minden településtípuson számottevően eltolódott a szellemiek javára. Ez a folyamat a hazai gazdaság és társadalom fejlettségét, teljesítményét és foglalkoztatottsági szintjét tekintve sokkal inkább a gazdaság duális szerkezetével, a hivatalos munkaerőpiac szűkös és egyoldalú keresletével, a szürke-fekete gazdaság terjedelmével, az iskolarendszer sajátos kínálatával stb. kapcsolatos, semmint a magyar társadalom gyors – és persze gazdaságilag megalapozott – „szolgáltatói társadalommá” válásával. Mindez azért is állítható, mert a legjelentősebb visszaesés a szakmunkások tekintetében mutatható ki – amíg a 2000. évi felvétel idején a Budapesten élő fiatalok 39, a megyei jogú városiak 42, a kisvárosiak 44 és a falusiak 46 százaléka dolgozott szakmunkásként, addig 2008-ban a fenti sorrendben már csak 29, 33, 38 és 41 százaléka – jöllehet a szakmunkások iránti tényleges szükségletek ilyen mértékben nem csökkentek, sőt a hivatalos jelentések kielégítetlen szakmunkásigényekről tudósítanak. Következésképpen 2008-ig a fővárosban már a szellemi foglalkozásúak (53%) dominanciája mutatható ki a fizikaiakkal (42%) szemben – a „vállalkozók” aránya (5%) –, míg a többi településtípuson továbbra is a fizikai munkakörben dolgozók vannak többségben, a megyei jogú városokban arányuk 49 százalék, a kisvárosokban 57 százalék, a községekben pedig 68 százalék, hasonlóképpen a „vállalkozók” 5 százalékos súlya mellett.

Munkaerőpiac: lehetőségek és félelmek

A dolgozó fiatalok munkaerő-piaci helyzetével három összefüggésben foglalkozunk. Mindenekelőtt jeleznénk, hogy az érintettek harmada (34%) egy, további harmada (33%) kettő, közel ötöde (18%) három és hetede (15%) négy vagy több munkahelyen fordult meg a kérdéses időpontjáig. A munkaerő-piaci és a munkahelyi szocializáció, a tapasztalatgyűjtés vagy a karrierépítés oldaláról közelítve a pályakezdekők ilyen léptékű mozgását mi normálisnak gondolnánk, azonban emögött sokkal inkább a munkaerő-piaci kényszerek és

kiszámíthatatlan mozgások, semmint a fiatalok önmegvalósítási vagy karrierépítési lehetőségei, netán érdekérvényesítő képességei munkálnak. Erre látszik utalni az, hogy a munkát vállaló fiatalok egy nem elhanyagolható része átmenetileg képes csak megkapaszkodni a munkaerőpiacon – például csak határozott időre alkalmazták, eseti megbízást kap, vagy bejelentés nélkül dolgozik –, és természetesen az is, hogy sokan kénytelenek szembesülni a munkanélküliséggel. Mint az alábbi táblázat is tanúsítja a dolgozó fiatalok közel kétötöde (37%) az eddigi nem túl hosszú munkaerő-piaci jelenléte alatt rövidebb-hosszabb ideig volt munkanélküli.

5. táblázat: A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása aszerint, hogy voltak-e munkanélküliek

(százalékban)

A foglalkozási szerkezetben elfoglalt hely	Volt regisztrált munkanélküli	Volt nem regisztrált munkanélküli	Volt regisztrált és nem regisztrált munkanélküli is	Nem volt munkanélküli	Összesen
Vállalkozó	25,7	6,8	–	67,5	100
Östermelő, mezőgazdasági fizikai	30,9	5,5	1,8	61,8	100
Alkalmi munkás	45,5	6,8	8	39,7	100
Segédmunkás	47,5	13,6	5,1	33,8	100
Betanított munkás	38,1	8,1	3,5	50,3	100
Szaktmunkás, közvetlen termelés-irányító	26,7	6,6	2,9	63,8	100
Egyéb szellemi	23,4	8,4	0,7	67,5	100
Beosztott diplomás, vezető	20,1	4,3	0,8	74,8	100
Összesen	27,8	7	2,2	63	100

Forrás: Ifjúság2008

Ebből a szempontból a „diplomások” munkaerő-piaci életútja látszik a legkedvezőbbnek, tekintettel arra, hogy csupán egynegyedüknek (25%) kellett szembesülnie a munkanélküliséggel, míg a másik póluson a „segédmunkások” és az „alkalmi munkákból élők” helyezkednek el, hiszen az előbbieknél kétharmada (66%), az utóbbiaknak pedig háromötöde (60%) számolt be munkanélküli léthelyzetről. Láthatóan a „betanított munkásként” elhelyezkedők is meglehetősen kitettek a munkaerőpiac kiszámíthatatlan mozgásainak, amennyiben az ilyen munkakörben dolgozók fele (50%) szintén szólt arról, hogy volt munkanélküli.

Az állásban lévő fiatalok bizonytalan munkaerő-piaci helyzetére jellemző, hogy közel kétötödük (38%) jelezte: „tart attól, hogy a közeljövőben elveszti az állását”. Jóllehet e téren is az „alkalmi munkások” (57%), a „segéd-” (50%) és a „betanított munkások” (49%) a legkiszolgáltatottabbak, azonban figyelmet érdemel, hogy a „szaktmunkások” több mint kétötöde (43%) hasonlóképpen kifejezte aggodalmát munkahelye elvesztését illetően. Persze az irodai alkalmazottak („egyéb szellemi”) és a „beosztott diplomásként” dolgozók sem lehetnek teljes biztonságban munkahelyük megtartása tekintetében, hiszen az előbbieknél harmada (33%), de még az utóbbiak közel negyede (23%) is félelmének adott hangot, hogy a nem távoli jövőben elveszítheti az állását. Az esetleges állásvesztéstől való szorongás életminőség-, személyiség- és egészségromboló hatását aligha szükséges bizonygatnunk, főként, ha figyelembe vesszük az érintettek állandósult fenyegetettségérzetét, amely abból táplálkozik, hogy lakóhelyükön

és környékén azzal az iskolai végzettséggel-képzettséggel, amellyel rendelkeznek, nagyon korlátozottak az elhelyezkedési lehetőségek. Vagyis egy esetleges elbocsátás a munkaerőpiacról történő tartós kiszorulás veszélyét is magában hordja. Mindenesetre ezen állapot tartós fennállására utaló jel, hogy a dolgozó fiatalok többsége „kedvezőtlennek” (34%) vagy „nagyon kedvezőtlennek” (29%) látja elhelyezkedési lehetőségeit a lakóhelyéről elérhető munkaerőpiacon.

6. táblázat: A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása aszerint, hogy lakóhelyén és környékén milyenek az elhelyezkedési lehetőségek jelenlegi végzettségével/szakképzettségével

(százalékban)

A foglalkozási szerkezetben elfoglalt hely	Nagyon kedvezőek és kedvezők	Közepesek	Kedvezőtlenek	Nagyon kedvezőtlenek	Összesen
Vállalkozó	10,6	36,2	35,5	17,7	100
Östermelő, mezőgazdasági fizikai	3,4	25,9	34,5	36,2	100
Alkalmi munkás	2	20,2	28,3	49,5	100
Segédmunkás	–	15,9	41,2	42,9	100
Betanított munkás	6,6	19,4	33,4	40,6	100
Szaktmunkás, közvetlen termelésirányító	6,4	30,6	32,4	30,6	100
Egyéb szellemi	6,5	36,5	37,2	19,8	100
Beosztott diplomás, vezető	9,1	33,6	31,5	25,8	100
Összesen	6,8	30,2	33,8	29,2	100

Forrás: Ifjúság2008

Bár az adatok egyértelműen mutatják, hogy egyes foglalkozási csoportok tagjai e tekintetben sokkal kiszolgáltatottabbak másoknál – mondjuk az „alkalmi”, a „segéd-” vagy a „betanított munkások” háromnegyede-negyötöde „kedvezőtlennek” vagy „nagyon kedvezőtlennek” ítéli meg munkaerő-piaci alkupozícióit –, láthatóan egyetlen foglalkozási csoport sincs, amelyet ne érintene hátrányosan a munkaerőpiac beszűkülése és az elhelyezkedési lehetőségek korlátozott volta. Még az „egyéb szellemi” vagy „beosztott diplomás” munkakörben dolgozók közel háromötöde (57-58%) is úgy gondolja, hogy lakóhelye körzetében „nagyon kedvezőtlennek” vagy „kedvezőtlennek” az elhelyezkedési esélyei, így aztán mindenki úgy óvja a meglévő munkahelyét, ahogy tudja, hiszen tisztában van a realitásokkal.

Jövedelem, felhalmozás, életminőség

Kitüntetett érdeklődésre tarthat számot a dolgozó fiatalok bérezése, tekintettel a szülői családról való leválás-függetlenedés, az önálló egzisztencia megteremtése, a családalapítás, a gyerekvállalás és -nevelés, a lakásszerzés aktuális vagy távlatos törekvéseire, igényeire és szükségleteire. A kérdés fontosságát más oldalról a gazdaság tartósan alacsony teljesítménye – amelyet az elmúlt évek pénzügyi és gazdasági világválsága még inkább kiélezett –, az alacsony bérek, a magas infláció, a megélhetési költségek jelentős emelkedése, az oktatáshoz és a lakáshoz jutás piacosodása csakúgy aláhúzzák, mint azok a versenykövetelmények, amelyeket az Európai Unió más országokban élő kortárs csoportok felkészültségben, képzettségben, munkakultúrában stb. közvetítenek a magyar fiatalok felé. És nyilvánvalóan a bérezés által biztosított megélhetés (életminőség) és az ezzel való elégedettség társadalmi közérzetet befolyásoló hatásai szintén nem mellékesek.

A vizsgálatban a „ténylegesen kézhez kapott fizetésre” kérdeztünk rá, melyre – lásd az alábbi, 7. táblázatot – a fiatalok némileg több mint egytizede (13%) nem válaszolt. Az adatok tanúsága szerint a „kedvezőbb” anyagi helyzetben lévők körében volt magasabb a válaszmegtagadás, ilyennek gondoljuk a „vállalkozókat”, az „őstermelőket” egy részét, a „diplomás” és az „egyéb szellemi” munkakört betöltőket, és az „alkalmi munkát” végzők jobban kereső részét.

A bérek és fizetések szerkezete azt mutatja, hogy a fiatalok döntő többsége két fizetési osztály között oszlik meg: egyharmaduk (33%) havonta 61-90 ezer, egynegyedük (26%) pedig 91-120 ezer forint közötti összeget visz haza. Ennél jobban keres, de 150 ezer forintnál nem többet egytizedük (11%), további közel egytizedük (9%) kimondottan jól keresőnek számít, ha a havi 151 ezer forintnál magasabb keresetűeket annak tekintjük. Durván ugyanennyien (8%) nagyon kevés havi bérrel rendelkeznek, hiszen legfeljebb 60 ezer forintot kapnak kézhez.

7. táblázat: A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása az előző havi kézhez kapott bére-fizetése szerint

(százalékban)

A foglalkozási szerkezetben elfoglalt hely	60 ezer és alatta	61–90 ezer	91–120 ezer	121–150 ezer	151–200 ezer	210 ezer és felette	Ismeretlen	Összesen
Vállalkozó	7,6	19,4	12,6	11,8	11,8	13,9	22,9	100
Őstermelő, mezőgazdasági fizikai	13,6	33,9	23,7	8,5	3,4	–	16,9	100
Alkalmi munkás	25	31	14	8	1	4	17	100
Segédmunkás	28,1	45,3	12,5	6,3	–	–	7,8	100
Betanított munkás	14,4	50,3	19,4	5,5	0,8	2,1	7,5	100
Szaktanús, termelésirányító	6,2	38,6	27,8	10,1	3,9	1,7	11,7	100
Egyéb szellemi	3,9	26,9	30,7	14,5	3,4	4,9	15,7	100
Beosztott diplomás, vezető	2,2	17,7	29,9	15,7	10,4	9,8	14,3	100
Összesen	7,7	33,2	25,9	11,2	4,6	4,3	13,1	100

Forrás: Ifjúság2008

Ahhoz, hogy némi képet alkothassunk a havi keresetek nagyságáról, pontosabban arról, hogy azok milyen megélhetést, életminőséget tudnak biztosítani tulajdonosaiknak, előzetesen érdemes kitérnünk a létminimum kérdéseire. Nevezetesen arra, hogy a „normatív szükségletekre alapozott létminimum” – ami hazánkban rendre az egy főre jutó nettó átlagjövedelem 56–60 százaléka körül alakul – azt a nagyon fontos tényt rögzíti, hogy Magyarországon a lakosság átlagos életszínvonala évtizedek óta nagyon kevésbé haladja meg az elvárható legalacsonyabb szintet. Vagyis, aki néhány tízezer forinttal ezen összeg felett visz haza, az is csupán „éppen hogy megél”, és egyáltalán nem biztos, hogy képes a modernizáció kihívásainak és a „polgári” lét alapvető követelményeinek – tartalékolás és felhalmozás – megfelelni, holott erre életkorukból és az előttük álló társadalmi feladataikból (pl. családalapítás, lakás) következően is szükségük lenne. Ez az összeg 2008-ban, a vizsgálat évében durván 70 ezer forint körül volt, ami nagyjából megfelel a minimálbér korabeli összegének, vagyis 69 ezer forintnak. (A két összeg ilyen mérvű egybeesése arra utal, hogy a minimálbér alkalmasint a létminimum nagyságát sem éri el, jelezvén, hogy mit is ér az „alkalmazottak” érdeke a munkaadók, az állam és a munkavállalók közti megegyezéseken).

Nos, innen közelítve megállapítható, hogy a dolgozó fiatalok kétötöde (41%) a minimálbér vagy a létminimum alatt és ezen összeg körül keresett 2008-ban, további egynegyed (26%) pedig „éppen hogy” néhány tízezer forinttal felette. A munkavállaló fiatalok kétharmadáról

van szó, hiszen – a „nem válaszoló” egytizednyi (13%) fiattal együtt – csupán a kérdezettek egyötöde mondta azt, hogy 121 ezer forintnál többet kap kézhez.

Látható, hogy amíg a segéd- és betanított munkások durván kétharmada-háromnegyede (65–73%) havonta 90 ezer forintnál többet nem visz haza – de még a szakmunkások közel fele (45%) is a minimálbér körül keres –, addig ez az arány az irodai alkalmazottaknál egyharmadra (31%), a beosztott diplomásoknál pedig egyötödre (20%) csökken. E foglalkozási csoportok esetében azonban a „jobbán” keresők magasabb arányának „tartalmát” jelentősen lerontja az a tény, hogy az irodai és a diplomás munkakörben dolgozók további durván harmada (30–31%) is 91–120 ezer forint körüli összeget keres havonta, ami csak némileg – pár tízezerrel – haladja meg a minimálbér vagy létminimum összegét.

A különböző településtípusokon élő fiatalok havi bérei-fizetései szintén karakterisztikusan eltérnek egymástól, amennyiben a fővárosban élő fiatalok közt a minimálbér alatt és körül keresők aránya mindössze 20 százalék, ezzel szemben a megyei jogú és a kisebb városokban már meghaladja a kétötödöt (42–43%), a falvakban pedig csaknem a munkavállalók fele (48%) visz haza 90 ezer forintot vagy kevesebbet. És ellenkezőleg: a budapesti fiatalok hatoda (16%) „jól keres” – ha a havonta 151 ezer forintnál több keresettel bírókat annak tekintjük –, míg ezek aránya a városokban élők körében már csak 7–8, a falvakban pedig 5 százalék.

Hasonló állapotokról tudósítanak a regionális eltérések: az egyik pólust a Budapestet és Pest megyét magában foglaló Közép-Magyarország régió képviseli, ahol csupán a dolgozó fiatalok ötöde (21%) keres a minimálbér körüli szinten, a másik pólust pedig az észak-alföldi, a dél-alföldi és a dél-dunántúli régiók, ahol a munkavállalók több mint a fele (52–55%) kap kézhez ilyen alacsony keresetet. A 151 ezer forintnál magasabb kereseteknél a közép-magyarországi régió előnye megfellebbezhetetlen, hiszen a dolgozó fiatalok 15 százaléka visz haza ennyi pénzt, ezt Nyugat-Dunántúl régió fiataljai közelítik meg csupán (11%), a régiók többségében azonban 3–5 százalék közt mozog az ilyen jól keresők aránya.

8. táblázat: A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása aszerint, hogy milyen rendszerességgel tudnak félretenni pénzt

(százalékban)

A foglalkozási szerkezetben elfoglalt hely	Rendszeresen félretesznek	Esetenként	Nem tudnak félretenni	Tudnának, de nem spórolnak	Összesen
Vállalkozó	18,4	54,4	26,5	0,7	100
Östermelő, mezőgazdasági fizikai	10,2	37,3	52,5	–	100
Alkalmi munkás	4,0	41,4	51,5	3,1	100
Segédmunkás	3,3	16,7	80	–	100
Betanított munkás	7,1	32,6	58,7	1,6	100
Szakmunkás	8,1	41,5	48,8	1,6	100
Egyéb szellemi	13,5	52,3	33,2	1,0	100
Beosztott diplomás, vezető	23,8	48,8	26,7	0,7	100
Összesen	11,9	43,8	43	1,3	100

Forrás: Ifjúság2008

A fiatalok havi keresetei megítélhetők abból a szempontból is, hogy milyen felhalmozást tesznek lehetővé tulajdonosaik számára. Mint az alábbi, 8. táblázat is tanúsítja, a fiatalok magas tartalékolási-felhalmozási hajlandóságról számoltak be, hiszen durván háromötödük (56%) azt állította, hogy abban a háztartásban, amelyben él, igyekeznek „félretenni” bevételeikből. A tartalékolási hajlandóság azonban önmagában kevés, ha ahhoz nem társul

elégéséges bevétel, amelyből valóban félre is lehet tenni. Innen közelítve már nem is annyira kedvező a helyzet, ugyanis a dolgozó fiataloknak alig több mint egytizede (12%) számolt be „rendszeres” takarékoskodásról, kétötöde (44%) már jelezte, hogy csupán „esetenként” képes erre, míg nagyjából ugyanennyien (43%) arról szóltak, hogy „nem tudnak” bevételeikből félretenni.

Látható tehát, hogy a takarékoskodási hajlandóság – amely mögött komoly aktuális vagy távlatos szükségletek, igények és kényszerek húzódnak meg – és a takarékoskodási képesség között alkalmasint áthághatatlan törésvonalak húzódnak. Könnyen belátható, hogy aki egyáltalán és tartósan „nem tud” keresetéből félretenni, az végleg a „piaci” társadalom szélére sodródhat, mint ahogy azok sem képesek igazán lépést tartani az életkorból vagy a modernizációs szükségletekből (pl. családalapítás, gyerekvállalás, lakás, autó stb.) adódó kihívásokkal, akiknek csak „esetenkénti” tartalékolásra van módja. Ebből a szempontból a fizika munkakörben dolgozó fiatalok többsége rendkívül kedvezőtlen helyzetben van, hiszen a „segédmunkások” négyötöde (80%), a „betanított munkások” háromötöde (59%), az „őstermelők, mezőgazdasági fizikaiak”, az „alkalmi munkások”, de még a „szakmunkások” fele is (49-53%) azt állította, hogy „nem tudnak félretenni”, miközben a „rendszeresen” takarékoskodni képes háztartások aránya körükben többnyire nem éri el az egytizedet (4-8%) sem. A szellemi foglalkozást űzők helyzete csak hozzájuk képest mondható kedvezőbbnek, mivel az irodaiak harmada (33%) és a diplomás munkakörben dolgozók negyede (27%) hasonlóképpen nem képes „félretenni” keresetéből, és mintegy fele (49-52%) is csak „esetenként”. Figyelmet érdemel, hogy ebből a sorból a „vállalkozók” sem lógnak ki: körükben is magasabb azoknak az aránya, akik egyáltalán nem képesek tartalékolni (27%), mint azoké, akiknek „rendszeres” (18%) felhalmozásra van módja, jóllehet ez utóbbi lenne a „normális” a folyamatos üzletmenet szempontjából.

Más oldalról minősíti a dolgozó fiatalok kereseti viszonyait, tartalékolási-felhalmozási képességét, életminőségét – és ezzel háztartásaik anyagi-pénzügyi kondícióit is – az, hogy a havi bérek-fizetések vajon kitartanak-e a következő havi bevételekig, másként fogalmazva, hogy biztosítani tudják-e a háztartás folyamatos és zavartalan működését.

9. táblázat: A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása aszerint, hogy az elmúlt évben milyen gyakran fordult elő a családban, hogy a hónap vége előtt elfogyott a pénz

(százalékban)

A foglalkozási szerkezetben elfoglalt hely	Havonta	Két-három havonta	Félévente vagy ritkábban	Nem fordult elő	Összesen
Vállalkozó	12,3	7,9	20,4	59,4	100
Őstermelő, mezőgazdasági fizikai	35,2	7,5	25,8	31,5	100
Alkalmi munkás	43,8	13,5	15,7	27,0	100
Segédmunkás	36,2	25,8	19,0	19,0	100
Betanított munkás	27,5	20,2	18,7	33,6	100
Szakmunkás	18,5	17,2	25,3	39,0	100
Egyéb szellemi	11,5	11,3	25,1	52,1	100
Beosztott diplomás, vezető	10,2	10,4	22,1	57,3	100
Összesen	18,1	14,6	23,2	44,1	100

Forrás: Ifjúság2008

Nos, az adatok tanúsága szerint – lásd a 9. táblázatot – a dolgozó fiatalok több mint a fele (56%) olyan háztartásban él, amelyben a kérdezést megelőző egy évben előfordult az a meglehetősen kínos eset, hogy a pénz még azelőtt elfogyott, mielőtt kézhez kapták volna a következő havi járandóságukat, vagyis kisebbségben vannak azok (44%), amelyekben a havi bevételek biztosítani tudták a háztartás folyamatos üzemeltetését. A fenti arányok arra is utalnak, hogy szinte nincs is olyan társadalmi-foglalkozási réteg/csoport, amelyben ne fordult volna elő tömegesen, hogy a háztartás esetleges tartalékaik felélése, külső segítség, a fogyasztás korlátozása-visszafogása, eladósodása stb. nélkül úrrá tudott volna lenni ezen a problémán.

Tömeges társadalmi jelenségről van tehát szó, mert bár az „alkalmi”, a „segéd-”, a „betanított” vagy a „szakmunkásként” dolgozó fiatalok körében valóban a döntő többség (60–80%) számolt be arról, hogy havonta, két-háromhavonta stb. idő előtt elfogytak a havi bevételeik az előző évben, melyektől ugyan elmarad a „vállalkozók” és a „beosztott diplomások” 41–43 százalékos súlya, de hát ez utóbbi arányok is tömegesnek minősíthetők. A fenti értelemben vett tömegesség ellenére törésvonalak mutathatók ki az egyes foglalkozási csoportok között, melyek ez esetben is – nem meglepő módon – alapvetően a fizikai és a szellemi foglalkozási csoportok között húzódnak. Például amíg az „östermelő, mezőgazdasági fizikai”, az „alkalmi” vagy a „segéd- és betanított munkásként” dolgozó fiatalok család-háztartásainak kétötödében-felében (39–53%) havi-kéthavi gyakorisággal fogy el a pénz a következő bevételek kézhez vétele előtt, addig ilyen mérvű finanszírozási-működési zavarokról a „szakmunkás” munkakörben állást vállalóknak „csak” negyede (27%) beszélt, az „egyéb szellemieknek” és a „beosztott diplomásoknak” pedig „mindössze” hatoda (16%). Ez utóbbi esetekben minden kétséget kizáróan napi megélhetési gondokkal küszködő háztartásokról van szó, hiszen ezekben a bevételek folyamatosan – hónapról hónapra – elégtelenek a kiadások fedezésére, vagyis nem túlzás annak a feltételezése, hogy az érintett család-háztartások a pénzügyi egyensúly határán billegnek, vagy már át is billentek ezen a képzeletbeli határon.

Úgy tűnik, hogy maguk a fiatalok is nagyon hasonlóan élik és ítélik meg anyagi, megélhetési, fogyasztási lehetőségeiket, amennyiben az „alkalmi”, a „segéd- és betanított munkások” háromötöde-háromnegyede (61–75%) véleménye szerint „éppen hogy kijönnek jövedelmikből”, illetve „hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak”, vagy „nélkülözések közt élnek”, mely kijelentéseket osztja az „östermelők, mezőgazdasági fizikaiak” és a „szakmunkások” fele (52–53%), az irodai dolgozók és a „beosztott diplomások, vezetők” harmada (32–35%), de még a „vállalkozók” negyede (25%) is. (Ha az éves üdülést elfogadjuk az életminőség egyfajta mutatójaként, akkor a fentiekkel csaknem megegyező állapotokat rögzíthetünk. Amíg a diplomásként, irodaiként és „vállalkozóként” dolgozók 70–80 százaléka megengedhette magának az üdülés luxusát a kérdezést megelőző évben, addig a „szakmunkásoknak” alig több mint a fele (54%), az „östermelőknek, mezőgazdasági fizikaiaknak” és az „alkalmi munkásoknak” már csak kétötöde (41–43%), a „segéd- és betanított munkásoknak” pedig úgy harmada (29–34%).

Társadalomkép, társadalmi közérzet

A fiatal munkavállalók vázolt elhelyezkedési, kereseti, felhalmozási, megélhetési, fogyasztási stb. körülményei ismeretében talán nem is annyira meglepő, hogy többségük „kedvetlen”, társadalmi közérzete „rossz”, és úgy érzi, hogy problémáival „magára maradt”, mert a hiányoznak azok az intézmények, amelyek támogatnák erőfeszítéseit gondoljai kezelésében-megoldásában.

Amikor például azt halljuk, hogy a fiatalok nem, vagy nem szívesen regisztráltatják magukat a munkaügyi hivatalokban pályakezdőként vagy munkanélküliként, akkor ne elsősor-

ban a hivatalok ellenőrzése alóli kibúvársra, vagy az ezzel járó kötelezettségek elhárítására gondoljuk. Sokkal inkább arról a tömeges tapasztalatról van szó, amely azt hiábavalónak és feleslegesnek tartja, hiszen az elhelyezkedésben legtöbbjük (27%) szerint úgysem tudnak segíteni” a munkaügyi központok. A dolgozó fiatalok többsége jelezte, hogy a legutóbbi elhelyezkedésekor a „legnagyobb segítséget” az „ismerősöktől, rokonoktól” (45%) és a „szülőktől, szűkebb családjától” (38%) kapta, ezzel szemben a munkaügyi hivatalok mindössze 6 százalékuknak tudtak segíteni. Hasonlóképpen hiába fordulnak a fiatalok, mondjuk, a „pályaválasztási tanácsadóhoz”, az „ifjúsági irodához” vagy a kibocsátó iskolához-tanárokhoz segítségért ebben az ügyben, hathatós támogatást csupán néhányan kaptak. Természetesen tudjuk, hogy ez utóbbi intézményeknek nem elsődleges feladata a fiatalok elhelyezése, mint ahogy azt is, hogy az érintetteknek is erőfeszítéseket kell tenniük álláshoz jutásuk érdekében, azonban mégiscsak elgondolkodtató, hogy mind az erre a célra létesített profi munkaügyi, mind a fiatalok társadalmi beilleszkedését-szocializálását segítő más hivatalok ténylegesen magukra hagyják az érintetteket legfontosabb problémájuk – mert a munkavállalást annak tekintjük – megoldásában.

A rendelkezésre álló adatok arra utalnak, hogy a probléma ennél általánosabb, hiszen nem csupán a munkaügyi hivatalok, de más, a társadalmi és generációs reprodukcióban részt vállaló intézmények működése, szolgáltatásainak színvonala és szocializációs-integrációs teljesítményének minősége is sok kívánnivalót hagy maga után. Így aztán a fiatalok a hivatalos állami-társadalmi intézmények hiányában és/vagy diszfunkcionális működése okán kénytelenek a számukra elérhető informális intézmények szolgáltatásait igénybe venni, ha boldogulni akarnak, melynek következtében számottevően felértékelődtek a személyes kapcsolatok – ismertebben az összeköttetés – az évezred első évtizedében. Úgy gondoljuk, hogy sok mindent elárul a magyar újkapitalizmus állapotáról és működésének hatékonyságáról az a tény, hogy a dolgozó fiatalok közel kétötöde (37%) a társadalmi érvényesülés legfőbb tényezőjeként (eszközeként, előfeltételeként) az „összeköttetést, a jó kapcsolatokat, ismeretséget” jelölte meg. Hatalmas változás ez a „piacgazdaságra” (kapitalizmusra) való áttérés második évtizedében, hiszen a „jó kapcsolatok” olyan korábban megingathatatlanak tűnő piackonform tényezőket utasított messze maga mögé, mint a „vállalkozói szellem” (6%), a „tudás, felkészültség” (5%), a „jó diploma” (6%) vagy a „kemény munka, szorgalom” (13%).

A „rossz” közérzet kialakulásában és állandósulásában természetesen jelentős szerepet kapott a magyar gazdaság tartósan alacsony teljesítménye, a magas infláció, a jövedelmek és az életszínvonal stagnálása, a foglalkoztatottság alacsony szintje stb. – párosulva a piacgazdaság kiépüléséhez fűzött elvárások-illúziók megkopásával –, melyet nagyon sok család saját életének alakulásában és fogyasztásának stagnálásában-visszaesésében maga is meg tapasztalhatott.

Mint a 10. táblázat is tanúsítja, a dolgozó fiatalok mintegy kétharmada (64%) úgy ítéli meg, hogy az ezredforduló óta családja anyagi helyzete „romlott”, közel egyharmada (30%) „változatlan” gondolja, és mindössze 6 százaléka állította azt, hogy „javult”. Egyfelől tartós, egy évtizedet átívelő irányzatról van szó, amely – másfelől – általános, hiszen a társadalom minden rétegének-csoportjának a többségét kivétel nélkül érinti: még a magukat „legkedvezőbb” helyzetűnek gondoló „beosztott diplomások, vezetők”, „vállalkozók” vagy „egyéb szellemiek” háromötöde (58-60%) is családja anyagi „romlásáról” számolt be. A jelzett folyamat azonban időben a rendszerváltásig visszanyúlik, mivel már az ezredfordulón végzett ifjúsági vizsgálat is azt mutatta, hogy a rendszerváltás óta addig eltelt egy évtizedet a fiatalok többsége szintén „romlásként” (41%) vagy stagnálásként („nem változott”) (33%) élte meg, míg „javulásról” csupán hatodik (16%) számolt be.

10. táblázat: A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása családjuk elmúlt évtizedbeli anyagi helyzete alakulásának megítélése szerint

(százalékban)

A foglalkozási szerkezetben elfoglalt hely	Javult a család anyagi helyzete	Nem változott a család anyagi helyzete	Romlott a család anyagi helyzete	Összesen
Vállalkozó	6,9	34,8	58,3	100
Östermelő, mezőgazdasági fizikai	8,7	31,0	60,3	100
Alkalmi munkás	4,0	30,0	66,0	100
Segéd munkás	1,6	12,7	85,7	100
Betanított munkás	3,7	28,9	67,4	100
Szakt munkás	4,4	28,5	67,1	100
Egyéb szellemi	6,0	33,9	60,1	100
Beosztott diplomás, vezető	8,6	32,7	58,7	100
Összesen	5,5	30,4	64,1	100

Forrás: Ifjúság2008

Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy a fiatalok több mint négyötöde (85%) az ország gazdasági helyzetének a „romlását”, továbbá négyötöde (81%) az emberek életszínvonalának a „romlását” is érzékelte – vagyis a családja anyagi „romlását” az ország gazdaságának és a lakosság életszínvonalának az alakulásával együtt látta-értelmezte –, akkor aligha lehet kétségünk aziránt, hogy a jelzett vélekedések messze túlmutatnak a személyes panaszokon-sérelemeken. És, mivel az elmúlt két évtizedben mind a magukat liberálisnak, konzervatívnak, szocialistának stb. nevező pártok többször is voltak kormányon, és programjait megvalósíthatták – netán az előző programok sikertelenségéből okulva azokat korrigálhatták –, azonban ezen az irányzaton nem voltak képesek változtatni, így nem lehet kétségünk aziránt sem, hogy a jelzett trend túlmutat az egyes konzervatív vagy szociálliberális kormányok egymáson felülülő programjain-teljesítményein.

Magyarul, ha a vázoltak ismeretében nem gondoljuk azt, hogy a fiatalok többsége csak azért beszélt családja anyagi helyzetének „romlásáról”, mert szeret panaszkodni, mert adott kormányokról rossz a véleménye, mert egy szerencsétlen, alkalmi és véletlenszerű családi eseményt felnagyított, vagy, mert „érzéki csalódás” áldozata lett, hiszen a tények ezt nem támasztják alá, stb., akkor el kell fogadnunk, hogy a vélekedések egy több évtizedes reál folyamaton alapulnak, ami a rendszerváltó pártok által kialakított, és az uralmuk alatt kialakult újkapitalista rendszer működési jellemzőjeként is leírható. Mindezeket azért hangsúlyoznánk, mert még napjainkban is túl gyakran söprik le az asztalról a hivatalosságok – politikusok, kormányhivatalnokok, szakértők stb. – az ilyen típusú véleményeket, problémákat és jelenségeket azzal, hogy a „magyarok szeretnek panaszkodni”, hogy „más országokban sem jobb a helyzet”, vagy, hogy mindez az „előző rendszer vagy kormány bűne”. És azért is hangsúlyoznánk, mert ugyanezek a hivatalosságok értetlenül látszanak állni a fentiekből következő olyan társadalmi folyamatok előtt is – pl. a tömeges elszegényedés, az elvándorlás, a gettósodás, a szegregáció, a pályaelhagyás, a külföldi munkavállalás, a bűnbakképzés –, melyek hátrányosan érintik a magyar társadalmat, és arra utalnak, hogy az a rendszerváltás után nem egy „modern társadalom” kiépülése irányába mozdult el és halad.

Végül azt se felejtjük el, hogy ez a tanulmány a 2008-ban készült ifjúsági vizsgálat adatain alapszik, olyan kutatáson, amelyet még a pénzügyi és gazdasági világválság előtt vettek fel, és amelynek következtében egy év alatt a GDP 7,5 százalékkal esett vissza, tömeges elbocsátá-

sokra került sor, a foglalkoztatottság addig is rendkívül alacsony szintje 54 százalékra csökkent, vagy az ifjúsági munkanélküliség – lást az 1. táblázatot – addig nem látott magasságba szökkent. Magyarul, a fiatalok tömegeinek a helyzete „rosszabb”, mint a fentiekben vázoltak.

Irodalom

- ANDORKA RUDOLF: „A társadalmi integráció gyenge kötései–rendszerátalakulás Magyarországon”. *Századvég*, 1996. 1. sz. (nyár).
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (szerk.) (2005): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitas.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (szerk.) (2009): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- BÉKÉS ZOLTÁN (2010): *Társadalom, intézmények, fiatalok*. Kézirat.
- FAZEKAS KÁROLY – MOLNÁR GYÖRGY (2010): *Munkaerő-piaci tükör 2010*. Budapest, MTA közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- FERGE ZSUZSA (2006): „Struktúra és szegénység”. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek, Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenségek a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- FERGE ZSUZSA (2010): „A munkaerő-felmérés 15 évének tanulságai a gyerekes családok szempontjából”. MTA GYEP Iroda. Esély, 2010. 6. sz.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ – PITTI ZOLTÁN (2008): *Társadalmi zárványok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- GAZSÓ TIBOR – SZABÓ ANDREA (2002): „Társadalmi közérzet, politikához való viszony”. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): „*Ifjúság 2000*” *Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (szerk.) (2001): *Ifjúság2000 Gyorsjelentés*. Budapest, NKI.
- LAKI LÁSZLÓ (2002): „Munkaerő-piaci helyzet, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottak, földbirtoklás és vállalkozás”. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): „*Ifjúság 2000*” *Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- LAKI LÁSZLÓ (2005): „Amilyennek a fiatalok családjuk anyagi helyzetét látják” *Társadalomkutatás*, 23/5. sz. Akadémiai Kiadó.
- LAKI LÁSZLÓ (2009): *A rendszerváltás, avagy a „nagy átalakulás”*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- LAKY TERÉZ (1995): *A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok*. Budapest, Munkaügyi Kutatóintézet.
- LAKY TERÉZ (1998): *A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok*. Budapest, Struktúra – Munkaügyi Kiadó.
- LÓRÁNT KÁROLY (2007): „A Magyarország eladósodásával kapcsolatos legfontosabb tudnivalók.” *Nemzeti Érdek*, I. évf. 4. sz. (2007. tél).
- MÁDER MIKLÓS PÉTER (2011): „Elfogyott a fehérgallér” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- PITTI ZOLTÁN: „Gazdasági teljesítmények és növekedési esélyek Magyarországon.” *Egyenlítő*, IX. évf. 2011. 3. sz.
- Századvég Gazdaságkutató Zrt.: „Elvesztegetett évek. (Elemzés a magyar gazdaság állapotáról).” *Nemzeti Érdek*, IV. évf. 1. sz. (2010. tavasz).
- VIRÁG TÜNDE (2009): „A kirekesztettség térbeli koncentrációja, a gettótól.” *Párbeszéd a vidékért*. MTA Társadalomkutató Központ, I. évf. 2. sz.

Adatbázis

Ifjúság2008.

Máder Miklós Péter

ELFOGYOTT A FEHÉRGALLÉR

A pályakezdő diplomás fiataloknak az utóbbi évekig egyre javultak az elhelyezkedési lehetőségei. Különösen igaz ez azokra a fehérgalléros munkakörökre, melyek a magasabb fizetéssel kecsegtető ágazatokban találhatók. Állításom szerint ezeket az álláshelyeket a rendszerváltás óta folyamatosan feltöltötték az 1990 után diplomázott fiatalok. A kilencvenes évek elején a megváltozott piaci helyzetben érvényesíthető nyelvtudásuk révén bizonyultak értékesebbnek azoknál, akik a rendszerváltás előtt diplomáztak, majd az évtized közepétől, amikor megjelentek a számítógépek, a frissen végzett diplomások a digitális szakadék jó oldalán álltak, így ismét nehezen behozható előnyt szereztek a régebben végzettekkel szemben.

Ez a lecserélődési folyamat néhány éve lezárult. Azóta a versenyszféra fehérgalléros munkaköreinek betöltése egy dominánsan tíz életévnyi kohorsz privilégiuma. Ennek a kohorsznak a tagjai önmagukat és egymást is formálva kialakítottak egy professzionális marketing és üzleti adminisztrációs folyamatrendszer és nyelvi környezetet, amelybe új emberként, friss diplomával egyre nehezebb integrálódni. Egyre nagyobb jelentősége van e sajátos tapasztalat meglétének, ami pedig a szóban forgó fehérgalléros kohorsz önkéntelen magába záródásához vezet. Ha e tendencia megmarad, akkor ez a kohorsz egész életútját tekintve megmaradhat a versenyszférának a közeljövőben jelentősen nem bővülő fehérgalléros munkaköreiben. Nagymértékben csökken tehát a pályakezdő diplomás fiatalok esélye az adott végzettségükhöz illeszkedő fehérgalléros munkakörökbe való belépésre.

A fehérgallérosok

A fehérgalléros elnevezés a fehér és a kék gallért viselők közti megkülönböztetésre reflektál. A fehérgalléros dolgozó fizetett hivatásos, magasan képzett alkalmazott, aki professzionális irodai, adminisztratív vagy kereskedelmi feladatokat lát el. Ennek a munkának a jellege eltér a kékgallérosok által végzett kétékezi munkától.

A fehér gallér dominálta *dress code* a XIX. század végén terjedt el az iparilag fejlett országokban, ahol az irodai munkát végző férfiak kötelező viselete volt. Etimológiailag a kifejezés a XX. század elején jelent meg a közbeszédben, majd ezt követően a zsurnalisztikákban.

C. Wright Mills amerikai szociológus nagy ívű kutatást végzett a témában, és megjelentette a Fehér gallér: az amerikai középosztályok című könyvét (Mills 1951). A mű a fehérgalléros alkalmazottak elidegenedését tárgyalja; a szerző állítása szerint a fehérgallérosok nemcsak az idejüket, de a személyiségüket is áruba bocsátották. A modern industrializált városokban a kereskedelmi ügynök mentalitása dominál, az állandó, kényszeres mosoly, melyet Mills elidegenedésként dekódol.

Jelen tanulmányban nem a fehérgallérosok Mills-féle elidegenedéséről lesz szó, hanem ellenkezőleg, arról, hogy a diplomások jobb munkakörülmények között, jellemzően szellemi munkakörökben, magasabb bérekért dolgozhatnak. A fehérgallérosok terminust a verseny-

szférába sorolt bizonyos iparágak alkalmazottaira használjuk, és nem értjük bele az ettől eltérő jellegzetességgel bíró diplomás közalkalmazottak és köztisztviselők csoportjait.

Megéri tanulni

A különböző foglalkozásokhoz társított keresetek két dimenzió mentén különíthetők el.

- A fizikai–szellemi foglalkozások dimenzióban a fizikai foglalkozásokkal járó keresetek elérnek egy plafont, melynél magasabb jövedelem csak nagyon ritkán érhető el. Ezzel szemben a szellemi foglalkozásokat űzők esetében a keresetek mértéke felfelé nyitott. Gondoljunk itt a szerzői jogokra, vagy az internetalapú vállalkozások némelyikére, melyek jövedelmezősége rövid idő alatt hatalmasat ugrott.
- Az állami és a versenyszféra megkülönböztetése jelenti a másik dimenziót, ahol az állami szférában dolgozók keresete alacsonyabb, mint a versenyszférában dolgozóké.

Először tekintsük át a fizikai–szellemi dimenziót! Valóban megéri tanulni? A versenyszférában különösen nagy a fizikai és a szellemi foglalkozásúak keresete közötti különbség. A versenyszférában dolgozók közel kétharmada fizikai munkakört tölt be, arányuk 2001-ben 68 százalékot tett ki, ez 63 százalékra csökkent 2009-ben. A 2001 és 2009 közötti időintervallumban a szellemi foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete 2,2-szerese volt a fizikai foglalkozásúak bruttó átlagkeresetének. Az eltérés 2001 és 2009 között tovább növekedett, a szellemi foglalkozásúak bére ebben az időszakban tovább emelkedett. 2010 elején a versenyszférában dolgozó szellemi foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete 311 ezer forint volt, ezzel szemben a fizikai dolgozóké csak 135 ezer forint.

A másik dimenzió az állami és a versenyszféra megkülönböztetése. A költségvetési szférában dolgozók és a versenyszférában dolgozók átlagkeresete (200 ezer, ill. 202 ezer forint) 2009-ben közel megegyezett. A versenyszférában nagy az átlagtól való eltérés. Vannak olyan ágazatok, amelyekben igen magasak az átlagkeresetek, és olyanok is, ahol a bruttó kereset nagyon alacsony, ilyen a szálláshely-szolgáltatási ágazat, ahol a 2009-es bruttó átlagkereset 122 ezer forint, míg a pénzügyi ágazatban 428 ezer forint. A fenti két dimenzióból (szellemi–fizikai; állami szféra–versenyszféra) arra lehet következtetni, hogy érdemes tanulni, de nem mindegy, hogy utóbb a versenyszféra mely ágazatában helyezkedik el a pályakezdő.

Nézzük most csak a versenyszférát! Ennek ágazatai közel sem egységesek a fizetések átlagát tekintve. A versenyszférában található a legmagasabb és a legalacsonyabb bruttó keresettel párosuló nemzetgazdasági ágazat. 2001–2009 között a bruttó keresetek átlaga megkétszereződött, a növekedés viszont nem volt egyenletes, bizonyos ágazatokban a növekedés üteme erőteljesebb volt. A pénzügyi, biztosítási iparágban dolgozók havi bruttó átlagkeresete 2010 elején már 2,3-szorosa a nemzetgazdasági átlagnak.

A táblázatból látható, hogy a versenyszféra egyes ágazataiban a havi bruttó átlagkereset a versenyszféra átlagának másfél-kétszerese. Ezek a már említett pénzügy, biztosítás, az információ, kommunikáció, az energiaipar és a tudományos-műszaki tevékenység.

Fontos megjegyezni, hogy a versenyszférában bemutatott ágazatokban dolgozók bruttó átlagkeresete az ágazat minden dolgozójára értelmezett átlagkereset: benne van a diplomás szellemi foglalkoztatottak keresetének az átlaga, és a szakmunkás fizikai dolgozók keresetének az átlaga is.

1. táblázat: A versenyszféra egyes ágazataiban a havi bruttó átlagkereset

(Forint)

Ágazat	2001	2009	2010. I. n.év
Feldolgozóipar	100 964	190 106	194 840
Energiaipar	153 100	344 960	328 166
Építőipar	79 368	152 033	151 054
Kereskedelem, gépjárműjavítás	91 303	175 207	186 676
Szállítás/raktározás	100 148	196 350	190 657
Szálláshely-szolgáltatás	66 358	122 561	128 070
Információ/kommunikáció	203 466	366 752	383 360
Pénzügy, biztosítás	217 018	427 508	438 112
Ingatlanügyletek	94 671	177 747	177 581
Tudományos-műszaki	136 522	292 974	300 918
Adminisztratív	89 575	149 131	142 660
Versenyszféra összesen	102 834	200 214	203 798
Költségvetés összesen	105 944	201 632	218 365
Nemzetgazdaság összesen	103 554	199 775	206 953

Forrás: A versenyszféra létszám- és keresetalakulása – KSH
(<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel31005.pdf>)

Most kapcsoljuk össze a fent bemutatott két dimenziót, a fizikai–szellemi és az állami szféra–versenyszféra dimenziókat. Láthattuk, hogy a szellemi munkavégzés révén magasabb bruttó keresetet lehet elérni, és az is nyilvánvaló, hogy a versenyszféra bizonyos ágazataiban magasabb a bruttó havi átlagkereset, mint a költségvetési intézményekben.

2008 és 2010 között a versenyszférában dolgozó szellemi foglalkozásúak átlagkeresete a KSH adatai szerint 299 ezer forintról 315 ezerre növekedett, ez idő alatt a költségvetési intézményekben dolgozók körében az átlagkereset 247 ezer forintról 227 ezerre csökkent. Ez a tendencia azt okozta, hogy a 2008-ban a két gazdasági ágazat között meglévő 21 százalékos különbség 38 százalékra nőtt.

2. táblázat: A szellemi foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete a nemzetgazdaságban, I.

(Forint)

Gazdasági ágazat	2008	2009	2010
Versenyszféra	298 973	306 564	314 719
Költségvetési szféra	247 397	230 389	227 060

Forrás: KSH (http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli016.html)

A különbség még szembetűnőbbé válik, ha a versenyszféra prosperáló ágazatiban dolgozó diplomások és a közalkalmazottak egyik legnagyobb csoportja, az oktatási intézményekben dolgozó tanárok átlagkeresetét vetjük össze.

2008 és 2010 között az oktatásban dolgozó szellemi foglalkozásúak bruttó átlagkeresete csökkent, az információ, kommunikáció szektorban dolgozóké nőtt, a pénzügyi területen tevékenykedőké stagnált. A tanárok 2010-ben már a felét sem keresték a banki alkalmazottak bérének.

3. táblázat: A szellemi foglalkozásuk havi bruttó átlagkeresete a nemzetgazdaságban, II.

(Forint)

Gazdasági ágazat	2008	2009	2010
Oktatás	226 052	214 852	213 922
Információ, kommunikáció	377 887	386 147	394 804
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	436 969	432 552	439 332

Forrás: KSH (http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli016.html)

A szellemi foglalkozásuk körében tehát vannak olyan gazdasági ágazatokban dolgozók, akiknek a bruttó átlagkeresete többszöröse a költségvetési intézményekben dolgozó szellemi foglalkozásukénak. Hányan is vannak anyagi szempontból ilyen kedvező helyzetben?

109 ezer menő állás

A pénzügyi, biztosítási, a szakmai, tudományos, műszaki tevékenységet folytató, az információ/kommunikáció, energia ágazatokban dolgozó diplomások száma 2001 és 2008 között több mint 30 százalékkal növekedett. Az ezekben az ágazatokban dolgozó diplomások száma 2008-ban elérte a 109 ezret.¹ E 109 ezer fehérgalléros jóval kedvezőbb anyagi helyzetben van, mint a szintén diplomával rendelkező közalkalmazottak. Tovább árnyalja a képet az a tény, hogy ezek a munkakörök jellemzően nagyvállalatokhoz köthetőek. 2009-ben az ötszáz alkalmazottnál nagyobb létszámú vállalkozások esetében volt a legmagasabb az átlagos havi bruttó bér, azon belül is a 2000–4999 főt foglalkoztató szervezeteknél regisztrálták a legmagasabb bruttó átlagkeresetet. Utóbbiak körében a havi bruttó átlagkereset összege 285 ezer forintot tett ki, ami a nemzetgazdaság átlagát 43 százalékkal haladta meg (Bösze é. n.)

Összefoglalva tehát a versenyszférában dolgozó fehérgallérosok helyzetét:

- 3–4 gazdasági ágazatban a fehérgallérosok bruttó átlagkeresete kétszer akkora, mint a költségvetési intézményekben dolgozó diplomásoké.
- Ennek a kedvező helyzetben lévő fehérgalléros csoportnak a létszáma 109 ezer fő.
- Ezek a fehérgallérosok jellemzően a 2000–5000 főt foglalkoztató nagyvállalatoknál állnak alkalmazásban.

A pályakezdő diplomások

Nézzük meg, miért is lett hiánycikk a fehérgallér! A felsőoktatás expanziója a kilencvenes évek elején kezdődött, 1990-től 2000-ig a nappali tagozatos hallgatók száma megduplázódott, majd a folyamat tovább gyorsult. 1990 és 2005 között csaknem négyszeresére nőtt a hallgatói létszám. Ez nagymértékben köszönhető annak, hogy a távoktatásban részesülők száma drasztikusan emelkedett, a nappali képzést tekintve gyarapodás háromszoros volt. A végzettek számában már csak kétszeres a növekedés: 1990-ben 24 100-en szerzetek levelező és nappalis felsőfokú oklevelet, 2004-ben 53 500-an (Bösze é. n.).

¹ Forrás: http://konyvtar.ksh.hu/kiadvanyok/Foglalkoztatottsag_es_munkanelkuliseg/ofa2/text.html. A forrás 2001-es, ezt a számot extrapoláltuk.

A fenti tendencia azóta is tart, évente 50-60 ezren kapnak diplomát. Ezzel a növekedéssel a foglalkoztatottakon belül a diplomások aránya az 1990-es 12 százalékról 2011-re 25 százalékra módosul. Évente 10-15 ezer diplomás megy nyugdíjba, vagyis, ha a felsőfokú végzettségűek iránti nemzetgazdasági kereslet nem növekszik a jövőben, akkor a felsőoktatás jelenlegi – éves szinten 50–60 ezer diplomát eredményező – teljesítménye négyszeres túlképzést jelent.

Ezt a kérdést vizsgálja a Kertesi–Köllő szerzőpáros a „Felsőoktatási expanzió, diplomás munkanélküliség és a diplomák piaci értéke” című tanulmányában. A szerzők a kínálati sokk fogalmával jellemzik a diplomás túlképzés révén kialakuló helyzetet.

4. táblázat: A kínálati sokk mértéke

Tanulmányi időszak	A frissen végzett diplomások száma (ezer fő)	A diplomások összlétszáma az adott időszak közepén (ezer fő)	A frissen végzettek aránya az összes diplomás (százalékában)
1986–1990	121	572	21,2
1991–1995	120	640	18,8
1996–2000	196	694	28,2
2001–2005	257	850	30,1

Forrás: Kertesi–Köllő, 2006

A táblázat öt éves intervallumokban összesíti a frissen végzett diplomások számát, a diplomások nemzetgazdasági összlétszámát és a frissen végzettek arányát az összes diplomás között. Látható, hogy 2001 és 2005 között már a diplomások közel harmada (30%) volt friss diplomás. Ha a diplomásokra vonatkozó nemzetgazdasági keresletre ceteris paribus tekintünk, akkor – a 40 évnyi munkaviszonyt figyelembe véve – öt éves intervallumonként a frissen végzettek aránya az összes diplomás százalékában nem lehetne több, mint 5/40-ed, azaz 12,5 százalék. Ebben az esetben az oktatási intézmények pont annyi diplomást képeznének 5 éves intervallumban, mint ahány diplomás nyugdíjban megy az adott időszak alatt. Ezzel a 12,5 százalékkal szemben 2001 és 2005 között a diplomások 30,1 százaléka volt friss diplomás, és ez okozza a kínálati sokkot.

Magyarországon elfogyott a fehérgallér

A pályakezdő diplomások karrierkilátásai tehát egyre kedvezőtlenebb képet mutatnak. Nézzük meg egy konkrét példán, hogy a fenti makrogazdasági helyzet miként is jelenik meg egy multinacionális vállalat emberi erőforrásában!

A Vodafone 1999-ben jelent meg hazánkban, 2000-ben ötszáz, 2003-ban pedig már több mint ezer embert foglalkoztatott Magyarországon. A Vodafone Magyarország dinamikusan növekedett, látványosan nőtt az ügyfélszáma és ezzel párhuzamosan a dolgozói létszám is. Az image-ében fiatalos vállalatnál többségben fiatalok dolgoznak, akiknek az átlagéletkora 2003-ban 28 év; ebben az évben nőtt az alkalmazotti létszám 1000 fő fölé.²

A Vodafone Vállalati Felelősség Jelentés 2007/2008 dokumentum szerint 2007-ben a dolgozók átlagéletkora 31 év.³ Vagyis a 2003-ban közölt 28 éves átlagéletkor négy év alatt

² <http://www.sajttaj.hu/index.php?page=ceg&ceg=21>.

³ http://vodaphone.hu/egyeni/common/tarsadalom/beszamolas/letoltes/vodafone_magyarorszag_cr_jelentes.pdf.

három évvel nőtt. Még egy évvel később a 2008/2009-es jelentésük⁴ tanúsága szerint az átlagéletkor már 32 év.

Ez pedig nem jelent mást, mint azt, hogy Vodafone szolgáltatásának indulásakor jellemzően pályakezdőket, illetve 1-2 éves tapasztalattal rendelkezőket vett fel addig, amíg a vállalat el nem érte jelenlegi méretét, ez 2003-2004 táján következett be. Ekkortól az alkalmazottak zömét azok a munkavállalók alkotják, akiket még pályájuk elején vettek fel. Az esetleges fluktuáció során felvett új jelentkezők demográfiai paraméterei pedig nagyon hasonlítanak az alkalmazottakéhoz.

A dolgozók koreloszlásából látható, hogy az egyre nagyobb létszámú 30–39 éves korosztály dominál. 2007-ben ehhez a korosztályhoz 649 fő tartozott, 2010-re a számuk 690-re nőtt.

A Vodafone-ra jellemző továbbá, hogy a koreloszlás nagyon erőteljesen koncentrálnálódik a 20–39 év közötti korcsoportokra. 20 év alatti alkalmazott egy, 40 év feletti pedig száznál alig több volt 2009-ben, ez kevesebb, mint a dolgozók 10 százaléka.

5. táblázat: A Vodafone dolgozóinak koreloszlása, évenként

(ezer főben)

Korcsoport	2007/2008	2008/2009	2009/2010
–20	1	0	1
20–29	532	436	494
30–39	649	666	690
40–49	67	85	96
50–59	25	20	22
60	4	5	2
Összesen	1278	1212	1305

Forrás: Vodafone Vállalati Felelősség Jelentés 2009/2010

A Vodafone példája jól illusztrálja, hogy a versenyszféra fehérgalléros munkaköreit jellemzően egy tíz életévnyi kohorsz tölti be, mely csak nagyon limitáltan enged teret a pályakezdők megjelenésének. Ezek a fehérgallérosok egy kivételes hegemon kohorszként együtt maradtak: senki előttük, és senki utánuk.

A fehérgallérosokra vonatkozó trend hatásának megjelenése az empirikus ifjúságkutatásokban

A bemutatott makrogazdasági folyamatnak a hatása tetten érhető az empirikus ifjúságkutatások adatbázisaiban is.⁵ A diplomás fiatalok számára is egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy elfogyott a fehérgallér, azaz diplomás pályakezdőként nagyon nehéz állást találni azokon a munkahelyeken, ahol a közszférában dolgozó diplomások bruttó átlagkeresetének a duplájára számíthatnak. Ez pedig azt jelenti számukra, hogy komoly gátja van a társadalmi mobilitásnak. A szülőktől kapott kezdeti anyagi támogatás, lakás, tőketulajdon nélkül egyre nehezebben kerülhetnek a középosztály felsőbb rétegeibe. A fehérgalléros munkakörök szűk kínálata miatt számosan a kényszervállalkozások, illetve az alacsonyabb státuszú diplomás állások felé fordulnak.

⁴ http://www.vodafone.hu/c/document_library/get_file?uuid=68715da0-043f-4b3f-9a02-8a7a89d4d6e2&groupId=10192

⁵ A magyar dolgozó fiatalok egészéről részletesen lásd Laki László jelen tanulmánykötetben közölt írását.

Hiába tanultak, egyre jobban elhalványul az a remény, hogy olyan állásaik lehetnek, olyan karrier-utakat járhatnak be, melyek lehetővé teszik az emelkedést. Ez egyre frusztráltabbá teszi különösen azokat a fiatal diplomásokat, akik nem rendelkeznek a szülőktől kapott munícióval. Nő a diplomás munkanélküliség, a diplomák piaci értéke csökken, mind nagyobb szerephez jut a kapcsolati tőke.

A tanulmány második részében ezeknek a jelenségeknek a nyomait keressük az empirikus ifjúságkutatásokban.

Az adatbázisok

A fehérgallér elfogyása okozta folyamatoknak a megjelenése egy kontinuum mentén következett be, vagyis egyre erősebben manifesztálódtak a fiatalok életkilátásaiban, jövőképében és attitűdjeiben. Ennek operacionalizálásaként azt a módszert választottam, hogy három, időben egymásra épülő adatbázisban követtem nyomon a fenti folyamatok hatását.

A tanulmány által bemutatott, elemzett adatbázisok az Ifjúság2000, az Ifjúság2004 és az Ifjúság2008 adatfelvételei. Ezek az adatfelvételek nem ismétlődő panelfelvételek, emiatt számos, az adatbázisokban meglévő kérdéskör nem található meg következetesen mind a három adatfelvételben. A bemutatott időszerelemzések csak a mindhárom adatbázisban megfigyelhető változókra szorítkoznak.

Az alábbi elemzés során idősoros adatok segítségével megpróbálom nyomon követni azt a változást, melyet a pályakezdő diplomások megváltozó karrierkilátásai indukáltak. Az elemzés két részből áll:

- először a már végzett, fiatal diplomásokra vonatkozó idősoros adatokat,
- ezt követően pedig a felsőoktatási intézményekben még tanulóknak a témára nézve adekvát válaszait mutatom be.

A fiatal diplomások

A fiatal diplomások egyre nagyobb csoportjának az életútjában jelenik meg a munkanélküliség. 2000-ben még 28%, 2004-ben 37%, majd 2008-ban 34% mondta azt, hogy volt már munkanélküli. Ez két dologra enged következtetni:

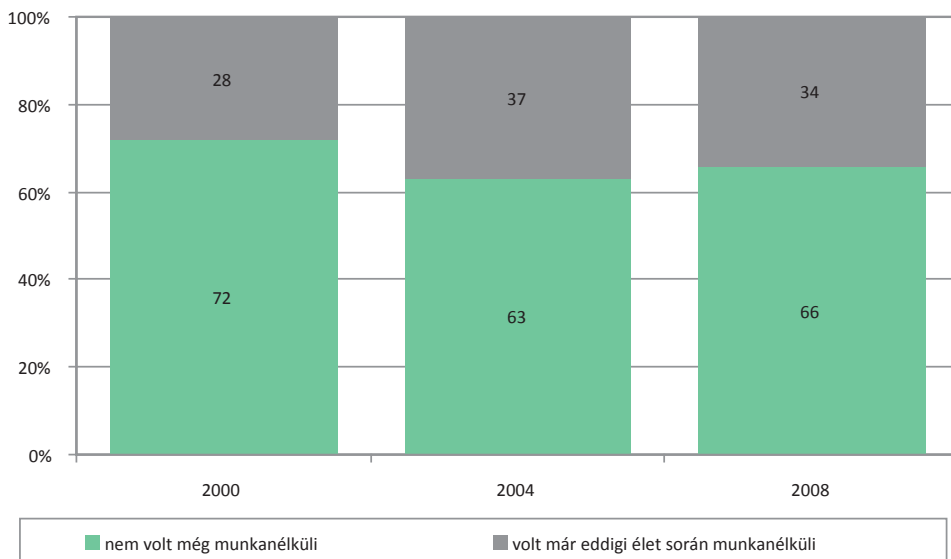
- vagy nem találtak a lakóhelyük közelében megfelelő munkahelyet,
- vagy a posztadoleszcencia⁶ jelensége okán ez a fiataláguk egyik manifesztuma.

Az első magyarázat összefüggésben van a fehérgalléros életpályák beszűkülésével. A második magyarázat pedig egy kulturális átalakulás önkéntelen velejárójaként kezeli a munkanélküliséget. A posztadoleszcencia, mint gazdasági alapok nélküli nagykorúság, könnyen vezethet olyan, akár zaklatottnak mondható élethelyzetekhez, melyeknek része a munkanélküliség adta szabadság is (Gillis 1980).

⁶ A szexuális érettség és a szociális értelemben vett felnőtté válás időpontja fokozatosan elkülönül egymástól. Kialakul egy olyan életszakasz, amelyben a felnőtté válás aspektusai fokozatosan, egymáshoz képest részben elcsúszva jelentkeznek. A posztadoleszcencia életszakaszban járó fiatalok pszichológiai értelemben már felnőttek, szociológiai értelemben viszont még nem. Nem rendelkeznek a felnőtt életvezetést meghatározó tulajdonságokkal, nem integrálódtak teljes mértékben a felnőtt társadalom szerkezetébe (Keniston 1968).

1. ábra: A munkanélküliség előfordulási aránya a fiatal diplomások körében

(százalék)

Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

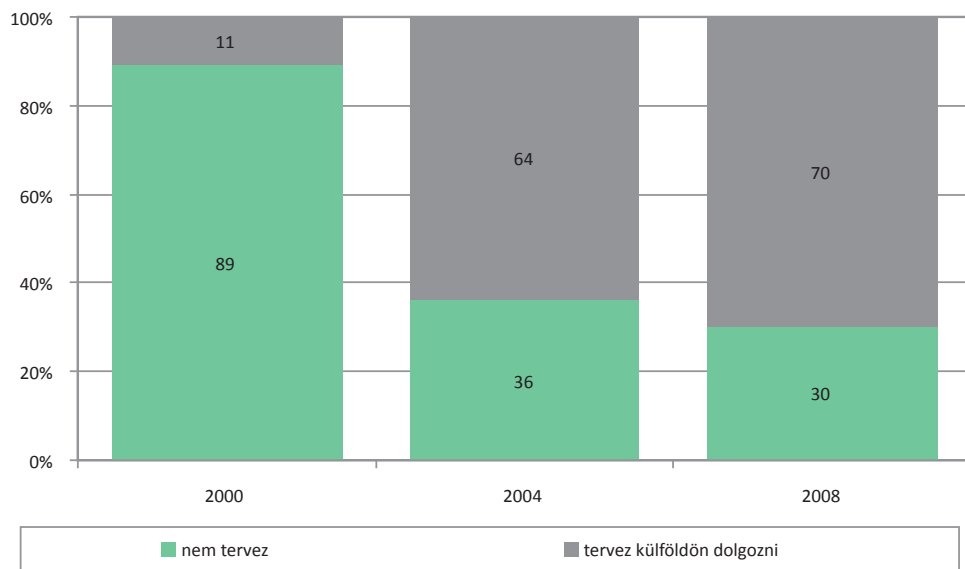
Az elhelyezkedési lehetőségek beszűkülése, a karrier-utak limitáltsága, a diplomának a túlképzés okozta devalválódása a diplomás fiatalok számára egyre vonzóbbá teszik a külföldi munkavállalást. 2000-ben a diplomás fiataloknak még csak 11 százaléka, 2008-ban már 70 százaléka tartozott a külföldön munkát vállalni szándékozók csoportjába. Természetesen nemcsak a hazai fehérgalléros állás kínálat beszűkülése miatti menekülésstratégia a külföldi munkavállalás; ennek a tervezésében komoly szerepet játszik Magyarország 2004. május 1-jei EU-csatlakozása is, mely egyre inkább lehetővé teszi a legális munkavállalást az EU tagországaiban. A diplomás fiatalok migrációs potenciálja ugyanis az Ifjúság2004 adatfelvételekor nőtt meg jelentősen, akkor már 64% tervezte a külföldi munkavállalást.

Az Ifjúság 2000–2008 kutatásokban komoly szerephez jutottak azok a kérdések, melyek a fiatalok legégetőbb problémáit próbálták meg feltérképezni, sorrendbe állítani. A problémák közül a „kilátástalan, bizonytalan jövő” volt az az aspektus, mely leginkább reflektál a betölthető fehérgalléros állások számának csökkenésére és az abból fakadó következményekre.

2000-ben még csak 2%, azaz minden ötvenedik fiatal diplomás tartotta a „kilátástalan, bizonytalan jövőt” az ifjúság legégetőbb problémájának, míg 2004-ben és 2008-ban már 11%, vagyis ekkorra már minden kilencedik fiatal diplomás vélekedett így.

2. ábra: Tervezi-e, hogy külföldre megy dolgozni egy időre? – fiatal diplomások

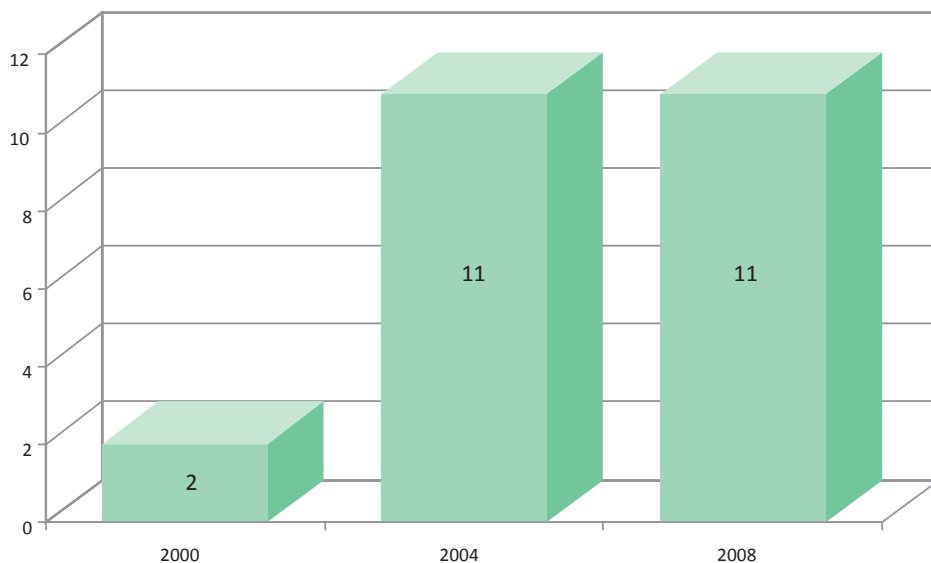
(százalék)

Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

3. ábra: A kilátástalan, bizonytalan jövő, mint az ifjúságot érintő legégetőbb probléma említési aránya a fiatal diplomások között

(százalék)

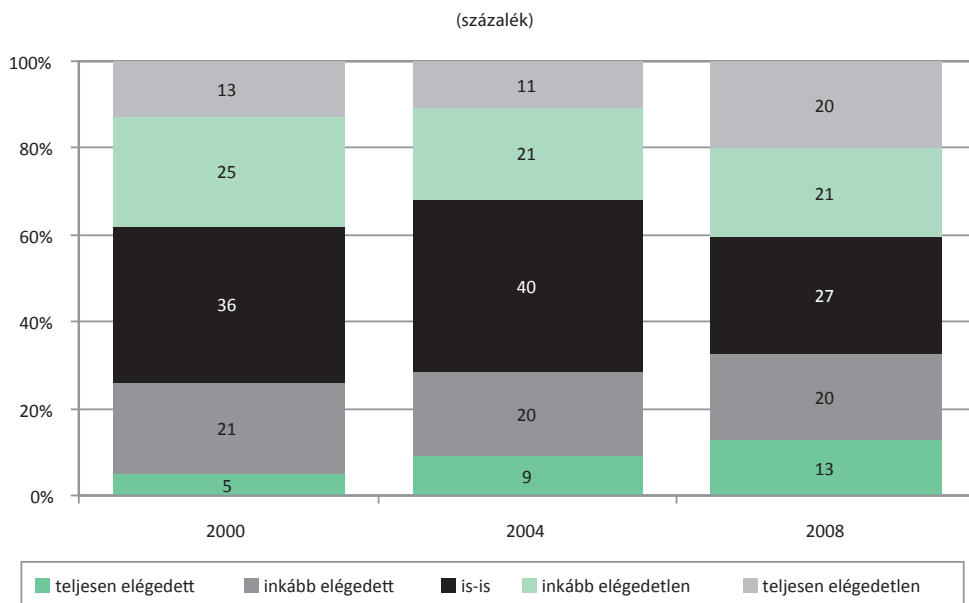
Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

A felsőoktatási intézményekben tanulók

Most nézzünk meg néhány adatot az egyetemeken, főiskolákon tanulókkal kapcsolatban. A munkavállalási lehetőségekre vonatkozóan egyre polarizálódóbb a diákok véleménye. A munkavállalási lehetőségekkel teljesen elégedett, illetve teljesen elégedetlen csoportok mérete növekedett 2000 és 2008 között. Ez azzal járt, hogy azok aránya csökkent, akik a munkavállalási lehetőségekkel elégedettek és elégedetlenek is egyben.

A munkavállalási lehetőségekkel elégedetlenek arányának növekedését magyarázza az, hogy elfogyott a fehérgallér, de az elégedettek arányának növekedését kevésbé. Ez csak akkor történhet meg, ha az a fent bemutatott álláspont is igaz, miszerint akik számíthatnak az életkezdéskor a szülői támogatásra, azok beérhetik rosszabbul fizető állásokkal is, hisz esetükben a középosztályba kerülés a kezdeti családi támogatás révén történik. Akik nem kapnak jelentős támogatást fiatalkorukban, azok csökkenő társadalmi mobilitási lehetőségekkel néznek szembe. Számukra nagy a fehérgalléros munkavállalás tétje. Ez a kettősség magyarázhatja a polaritási folyamatot.

4. ábra: A munkavállalási lehetőségek megítélése a felsőoktatási intézményekben tanulók körében

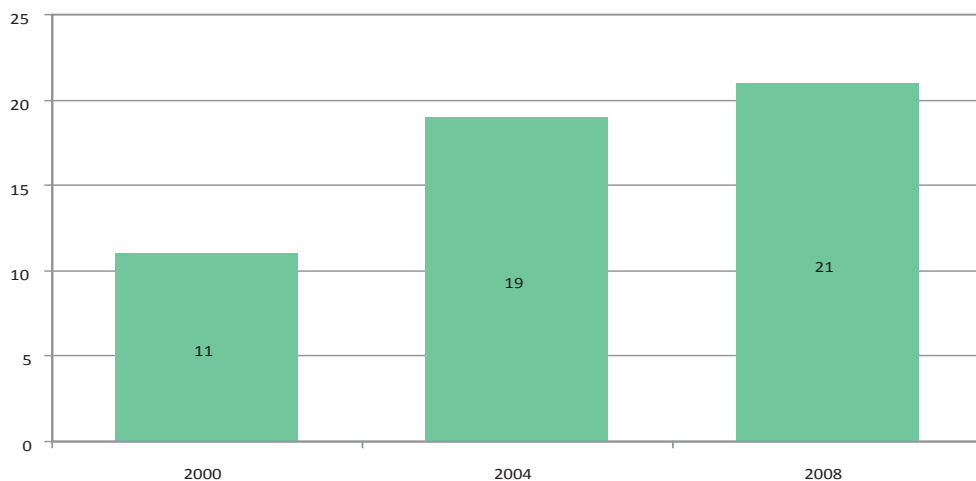

Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

A felsőoktatásban tanuló fiataloktól is megkérdeztük, hogy mit tartanak a fiatalok legégetőbb problémáinak. A kilátástalan jövő első helyen említése náluk jóval gyakoribb, mint azt a már dolgozó diplomások esetében regisztráltuk. Az utóbbiaknál az arány 2 százalékról változott 11 százalékra, míg a felsőoktatásban résztvevőknél a 2000-ben regisztrált 11 százalékról 2008-ban 21 százalékra nőtt a kilátástalan jövőt a legégetőbb problémának tartók aránya.

5. ábra: A kilátástalan, bizonytalan jövő, mint az ifjúságot érintő legégetőbb probléma említési aránya

(százalék)

Forrás: *Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008*

Ez azt jelenti, hogy 2008-ban a még tanulók jövőre vonatkozó kilátásai már nagymértékben borúlátókká váltak. Addigra már elfogyott a fehérgallér, az elit szakokat végzők – közgazdászok, jogászok, informatikusok – nagy tömegben diplomázó csoportjainak már nem jutott hely a versenyszféra jól fizető nagyvállalatainál, ami pánikra adott okot a pályakezdők körében. Ezek a jobb egyetemeken diplomázó, fehérgallérosként elhelyezkedni nem tudó fiatalok önkéntelenül is hátrébb szorították a kevésbé magas presztízsű szakokon végzett diplomásokat a munkaerőpiacon. Részben ennek a folyamatnak a híre okozta azt, hogy 2008-ban a felsőfokú intézmények hallgatóiból már minden ötödik diák kilátástalannak, bizonytalannak látta a jövőjét.

Irodalom

- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- BÖSZE VIKTÓRIA: *Felsőoktatási expanzió: tények és interpretációk*. Kézirat.
- GILLIS, J. R. (1980): *Geschichte der Jugend. Tradition und Wandel der Altersgruppen und Generationen in Europa von der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Weinheim/Basel: Beltz.
- KERTESI GÁBOR – KÖLLŐ JÁNOS (2006): „Felsőoktatási expanzió, «diplomás munkanélküliség» és a diplomák piaci értéke.” *Közgazdasági Szemle*, LIII. évf. 2006. március. 201–225. o.
- KENISTON, KENNETH (1968): *Young Radicals*. New York: Harcourt, Brace & World.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (2001): *Ifjúság2000. Gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- MILLS, C. WRIGHT (1951): *White Collar: The American Middle Classes*. Oxford University Press.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008.

Susánszky Éva

IFJÚSÁG ÉS EGÉSZSÉG = EGÉSZSÉGES IFJÚSÁG?

Bevezetés

A fiatalok egészségi állapotának vizsgálata nem tartozik az egészségszociológia fő vonulatába. A kutatások, amennyiben mégis ezt a populációt célozzák meg, inkább az ifjúság egészség- és rizikómagatartására koncentrálnak. Ez a jövőorientált szemlélet azon alapul, hogy a fiatalok közt még nem, vagy alig fordulnak elő azok a nagy népegészségügyi jelentőséggel bíró megbetegedések, amelyek nagymértékben befolyásolják a lakosság életesélyeit és egészséggel kapcsolatos életminőségét. A prevenció kerül tehát előtérbe, mivel korunkban a fő halálokokat jelentő krónikus, degeneratív megbetegedések kialakulásában a magatartási tényezőknek bizonyítottan meghatározó szerepük van. Egészséges életmóddal az idő előtti halálozások igen nagy arányban megelőzhetők lennének, ezért a figyelem elsősorban az ifjúság kockázati magatartására irányul, illetve azokra a „fiatalos” életmóddal együtt járó viselkedésformákra, amelyek hosszú távon összefüggésbe hozhatók az életminőség romlásával vagy javulásával.

A modern elméleti meghatározások szerint az egészség nem a betegség hiányával, hanem bizonyos pozitív állapotok fennállásával írható le. Ez a komplexitás a testi, lelki és szociális jóllét dimenzióiban ragadható meg. A testi-fizikai jóllét megítélése az egyén számára elsősorban azt jelenti, hogy mennyire képes mindennapi teendőinek és feladatainak ellátására, például korlátozott-e az önellátásban, fájdalmak gyötrik, betegséggel/betegségekkel küzd. A lelki dimenzió az emocionális és mentális jóllét különböző aspektusait foglalja magába, mint például a biztonságérzetet, az örömet és a nyugalmat, illetve ezek hiányát, a depressziót, a szorongást és a félelmet. A szociális jóllét a társas integrációra utal, és a személy azon képességét jelzi, amelynek segítségével megfelel a mindennapi élet kihívásainak, kielégítő kapcsolatot tart fenn családtagjaival, ismerőseivel, munkatársaival, illetve képes beilleszkedni a szűkebb és tágabb közösségbe. Az egészségi állapot fenti meghatározása szerint akkor beszélhetünk egészségről, ha az egyén és környezete közt egyensúlyi helyzet alakul ki, azaz a szervezet hatékonyan adaptálódik környezetéhez.

A fiatalok esetében ez az adaptációs folyamat szorosan összefügg a felnőtté válás folyamatával. A felnőtté válás társadalmi kritériumai jelentősen megváltoztak. A demográfiai szakirodalom által „második demográfiai átmenetnek” nevezett időszakban a társadalom individualizációjának hatására csökken a termékenység és a párkapcsolatok stabilitása, a fogyó népességen belül egyre nő az idősek aránya, valamint az európai társadalmakban növekszik a bevándorlók aránya. Ezek a folyamatok a fiatalok körében egy „új mentalitás” kialakulásához vezettek (Somlai 2007). Az „új ifjúságnak” nevezett generáció társadalmi adaptációját olyan életmód- és életstílusbeli sajátosságok jellemzik, mint például a nyitottság, a magasabb szintű kockázatt vállalás, a laza kötések, a jelenorientált magatartás és a kitolódott függőségi viszonyok. Kérdés tehát, hogy ez az új adaptációs mechanizmus befolyásolja-e az egészségi állapot alakulását, hagy-e maradandó nyomot a fiatalok mentális és pszichés állapotában, okoz-e elmozdulást a kóros magatartásformák, lelkiállapotok irányába (Susánszky–Szántó 2008).

A fiatal magyar népesség kor és nem szerinti összetétele

A 2010. január elsejei adatok szerint a lakosság közel egyötöde (1 953 384 fő; 19,5%) tartozott a 15–29 éves fiatalok csoportjába. A korcsoportnak közel egyharmada (31%) a gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezmény szerint még gyermekkorú¹ volt. Személyiségfejlődési szempontból őket nevezzük serdülőeknek. A 18–29 évesek alkotják a fiatal felnőtt korosztályt. A 19–24 évesek adják a teljes fiatal korosztály 33 százalékát, a 25–29 évesek pedig a 36 százalékát. Ebben az életkori periódusban férfi többlet tapasztalható. A születéskori férfi dominancia még érvényesül, azaz 100 nőre 104 férfi jut.²

Közérzet, általános jóllét

Az egészségi állapot leírására, jellemzésére – különösen a fiatalok esetében – először célszerűbb a morbiditási és mortalitási statisztikák helyett egyrészt csak bizonyos tünetek, panaszok előfordulását vizsgálni, másrészt az egészségi állapotra vonatkozó önértékelést (self-rated health, SRH) figyelembe venni. Az egészségi állapot önértékelése ebben az életkorban az általános közérzet egyik fontos mutatója. A kedvezőtlen önértékelés közérzeti problémaként kezelhető, mivel alapjában véve fizikailag egészséges fiatal emberekről van szó, akik közérzeti problémáikat képezik le az egészségi állapot deficitjeként.

A fiatalok önbeszámolóison alapuló egészségi állapot-mutatói alapján helyzetük kiegyensúlyozottnak, jónak mondható. Az akut, banális megbetegedéseken kívül még alig találkozunk olyan betegségekkel, amelyek negatív módon befolyásolnák életvitelüket, vagy tartós korlátozást jelentenének napi tevékenységeik ellátásában.

Az első ábrán megjelenő adatok szerint a fiatalok az ezredforduló óta növekvő arányban érzik nagyon jónak vagy jónak egészségi állapotukat. Közel tíz év alatt 13–14 százalékkal emelkedett a felső két kategóriába tartozók aránya. A férfiak több mint 90 százaléka (92,2%) érzi jól vagy nagyon jól magát, a nők kicsit visszafogottabban nyilatkoztak (87,8%). A férfiak nőknél pozitívabb önértékelése jól ismert jelenség minden korosztályban, nemcsak az ifjakat jellemzi. A nemi különbségek magyarázatára az evolúciós pszichológiától a depresszióelméletekig sokféle elképzeléssel találkozhatunk.

A fentiekhez hasonlóan írják le a fiatalok közérzetének alakulását azok a vizsgálatok (pl. Hungarostudy2006) is, amelyek egy speciálisabb eszközzel³ mérték a közérzet változásait (Susánszky). A pszichés faktorok, elsősorban a depresszivitás, a vitális kimerültség, a reménytelenség és az ellenségesség jelentős pozitív korrelációt mutatnak a megbetegedéssel. A pszichés faktorok befolyásolják az egészségi állapot percepcióját: a kedvezőtlen lelki állapot organikus betegség nélkül is vezethet betegségezéshez, sőt akár organikus betegségek kialakulásához. Ugyanakkor a tartósan rossz közérzet komoly pszichés terhelést jelent, és az egészségi állapot romlását eredményezheti. A pszichés labilitásra utaló nagyfokú tünetképzés a későbbi megbetegedések, az egészség romlásának egyik legfontosabb prediktora.

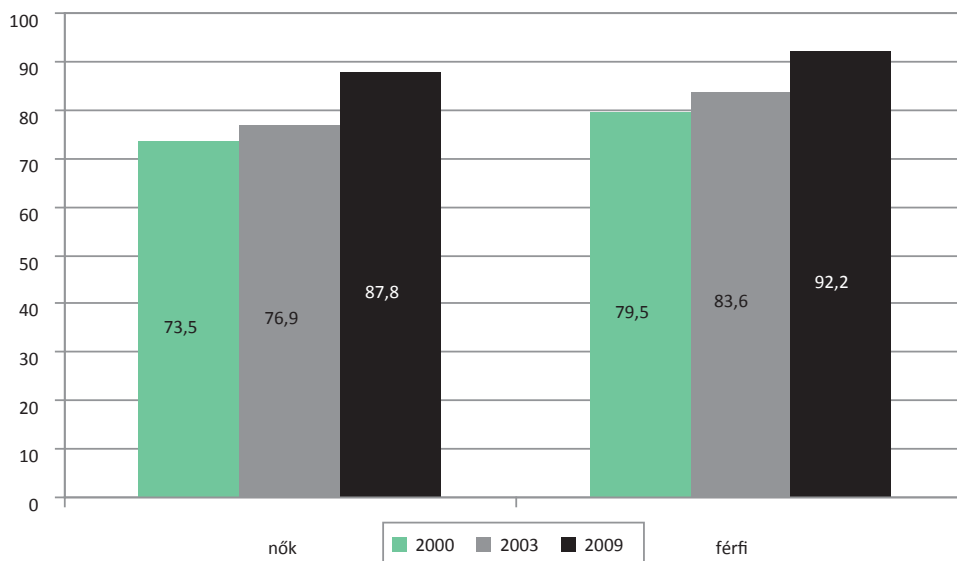
1 „Gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be”. Gyermekek Jogairól Szóló Egyezmény I. rész 1. cikk.

2 Születéskor 100 nőre 106 férfi jut, a teljes népesség vonatkozásában már női többlettel számolhatunk, azaz 100 nőre 90 férfi jut.

3 Well-Being Index 5 tételes rövidített változata (WHO WBI-5).

1. ábra: Egészségi állapotukat nagyon jónak/jónak vallók aránya a 15–24 évesek körében

(százalék)

Forrás: ESKI Adattár (<http://hawk.eski.hu/IMEA/Report/ReportIndex.jsp?report=OECD,2011-04-08>)

A fiatalok körében megnyilvánuló elidegenedési folyamatokat jellemzésére az anómiára⁴ utaló vélekedések erősödését, illetve gyengülését használhatjuk. A magyar fiatal felnőttek leginkább azzal a kijelentéssel értettek egyet, hogy „Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon”. Emellett nagymértékben azonosultak azokkal az állításokkal is, amelyek a gyors változások következtében az értékek meggyengülésére és a világban való eligazodás bizonytalanságára vonatkoztak.⁵ Ugyanakkor a perspektívatlanság, a távolabbi célok megvalósíthatatlanságára utaló vélekedéssel, beállítódással („nincs értelme előre terveket szőni, az emberek egyik napról a másikra élnek”) szemben inkább elutasító, mint elfogadó álláspontra helyezkedtek, bár kétségtelen, hogy 2002 és 2006 között épp ezen a területen következett be változás. A fiatalok körében erősödött a jövőtlenség érzése, bár ennek mértéke még mindig nem érte el a szabályok áthágására ösztönző és az eligazodás bizonytalanságát okozó társadalmi értéklabilizációt.

Pszichoszomatikus tünetek

A pszichoszomatikus tünetek előfordulása és az egészségi állapot közt szoros összefüggés mutatkozik. A fiatalok körében végzett egészségi állapot-felmérések szerint a pszichés és pszichoszomatikus megbetegedések gyakorisága emelkedő tendenciát mutat (Pikó 1995; 1999). A pszichoszomatikus tüneteknek kiemelkedő szerepük van a fiatalok közérzetének alakulásában. A gyakori fejfájás, a feszültség, idegesség és az alvásproblémák a korosztály

⁴ Négy tételes anómia kérdőív, ahol a kérdeztettek egyetértésüket, ill. egyet nem értésüket egy 4 fokú Likert-skálán jelölhették meg.

⁵ „Minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt sem tudja már, hogy miben higgyen.” „Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban.”

vezető tünetei közé tartoznak, melyekről a fiatalok kb. egynegyede panaszkodik (Susánszky-Szántó 2002).

1. táblázat: Pszichoszomatikus tünetek előfordulási gyakorisága

	(százalék)		
	Soha %	Ritkán %	Gyakran %
Idegesség	18,4	54,3	27,3
Fejfájás	25,6	56,1	18,3
Kedvetlenség	30,6	56,6	12,8
Tenyérizzadás	61,6	29,9	8,5
Gyomor/hasfájás	58,1	34,5	7,4
Alvási nehézségek	71,4	22,9	5,7
Hányinger	70,5	26,8	2,7

Forrás: Ifjúság2000

Alvászavarok

A pszichés labilitás egyik érzékeny mutatóját képezik az alvászavarok, melyek jelentősen befolyásolják az életminőség alakulását, hatással vannak az általános közérzetre és a teljesítő-képességre. Amennyiben a zavarok krónikussá válnak, szomatikus problémák kialakulásához is vezethetnek. A magyar lakosságra, de különösen a fiatalokra vonatkozóan viszonylag kevés adattal rendelkezünk, bár az utóbbi években az alvással kapcsolatos kérdések és problémák a kutatások fő vonulatába kerültek.

2002-ben, egy a 18 éven felüli, felnőtt lakosság körében végzett országos reprezentatív egészségfelmérés (Rózsa és mtsai. 2003) során a válaszadók 47 százaléka számolt be legalább egy alváspanaszról, az alvászavarok (inszomnia) az Athéni Inszomnia Skálával mért előfordulási gyakorisága 9 százalék volt (Novák és mtsai. 2006).

A fiatalkori alvászavarokkal a szülők gyermekeiket a panaszok típusától függően (elalvási nehézség, gyakori ébredés, légzésszavar, horkolás, alvás alatti mozgásjelenségek, iskolai teljesítmény romlása) viszik el gyermekgyógyászhoz, neurológushoz, fül-orr-gégészhez vagy pszichológushoz. A 18 éven aluli korosztályok mintegy 20-30 százalékánál fordul elő valamilyen alvással kapcsolatos probléma (Gál 2000). Az alvászavarok egyik változata az alváshiány, amelyet „civilizációs ártalomként” is említene. A felgyorsult életritmus, amit a fiatalok pörgésnek neveznek, gyakran vezet az alvási idő lerövidüléséhez, vagy okoz elalvási nehézségeket.

A kamaszoknak fokozott az alvási igénye, laboratóriumi vizsgálatok kimutatták, hogy számukra átlagosan 9 óra 15 percnyi alvásidő lenne az optimális, de minimum nyolc és fél óra alvásra lenne szükségük (Carskadon 2006). Ebben az életkorban más korosztályokhoz viszonyítva az alvás-ébrenlét ritmusa eltolódik, mivel a serdülők melatonin-koncentrációja este két órával később indul be. Ezért válnak a fiatalok éjszakai baglyokká, szenvednek a korai felkeléstől, és nehezen tudnak a reggeli órákban megfelelő teljesítményt nyújtani. A kognitív teljesítőképesség romlásán (koncentráció- és memóriazavarok) kívül a krónikus alváshiány közérzetromlást és egészségkárosodást is okozhat (Ohayon és mtsai. 2000; Kotagal és mtsai. 2006). A pszichés következmények hangulat- és szorongászavarok, a stressztűrő és a problémákkal való megbirkózási képesség romlásában jelenhetnek meg. Növekszik a gyógyszerabúzus veszélye, az illegális droghasználat és az alkoholfogyasztás, valamint a balesetek kockázata.

A nők gyakrabban szenvednek alvászavarok miatt, melyek sokszor a premenstruációs szindróma (PMS) velejárójaként jelentkeznek. E tekintetben a fiatal felnőttek érintettsége a legmagasabb.⁶ A PMS növeli a depresszió kockázatát. Gyakori, hogy a PMS egyetlen tünete az alvászéltelenség, amely a menstruáló nők közel egyharmadánál (31%) fordul elő (Radics 2003).

A felmérések szerint a fiatalok igen nagy arányban panaszkodnak fáradtságról, Idzikowski⁷ 12–16 évesek körében végzett vizsgálata során megállapította, hogy ebben a korosztályban rohamosan növekszik a „vacak alvás” (junk sleep), amelyet a gyorséttermi ételekre használt „vacak étel” (junk food) kifejezés analógiájára hozott létre, mivel sem az alvás hossza, sem a minősége nem elégíti ki az agy pihenési szükségleteit.

Az alvászéltelenség miatt már az ébredés után jelentkeznek a levertség, fáradékonyság, és a monoton munkavégzés vagy cselekvéssorok hatására alváskényszer léphet fel. Ez a tünet nem azonos az orexin hormon hiányos állapottal, azaz a narkolepsiával. Magyarországon a fiatalok körében 2-3000-re tehető a betegségben szenvedők száma, ezek a személyek nappal bárhol képesek elaludni, ha rájuk tör az álmoság. Sokszor félrekezelik őket kábítószer-függőséggel, skizofréniával.

A legújabb vizsgálatok (Patel és mtsai. 2006; Hasler és mtsai. 2004) szerint az alvás mennyisége és az elhízás szoros korrelációt mutat. Akik keveset alszanak, kevesebb kalóriát égetnek el, mint azok, akik nem szenvednek alváshiány miatt. A koffein tartalmú italok fogyasztása, a tévénezési szokások már kisgyermekkorban veszélyeztetik a normál alvást. Az éjszaka gyarmatosítása különösen a fiatalokra jellemző, akik napi teendőik mellett szórakozásukat inkább az éjszakai időpontokra halasztják.

A fiatalok egészségi állapota morbiditási mutatók tükrében

A fiatalok légzőszervi, csontrendszeri és pszichés problémáktól szenvednek a leggyakrabban, melyek a civilizációs ártalmak megszorodására és a családi élet zavaraira vezethetők vissza.

A serdülőkorú és fiatal férfiak és nők leggyakoribb betegségei közé tartoznak a hátgerinc-deformitások, a látási problémák (fénytörési hibák) és az asztma. A serdülők körében 4–8 százalékra teszik a klinikailag bizonyított major depressziós zavarban szenvedők arányát. Ennél azonban jóval magasabbra becsülik a depressziós tünetek előfordulását. A 18 éves korig előforduló depressziós tünetek élettartam-prevalenciája 18–20 százalék. A gyermek-kori depresszió előfordulási gyakorisága komoly növekedést mutat, és egyre fiatalabb korra tolódik ki az érintettség határa.

A magyar lakossági egészségi állapot-felmérések gyakran használják a Beck-féle Depresszió Kérdőív rövidített változatát, amelynek egyes tételei a pesszimizmus, az elégedetlenség, az örömképesség hiánya, az önvádolás, a szociális visszahúzódás vagy közönyösség, a döntésképtelenség, a munkaképtelenség, az alvászavar, a fáradékonyság és a szorongás megjelenését vizsgálják. 2002-ben a fiatal felnőttek 17 százaléka mutatott depresszív tüneteket. A súlyos, klinikai depressziósok aránya nem érte el a 1,5 százalékot (1,4%). 2006-ra a depresszív tüneteket mutatók aránya 15 százalékra csökkent, ugyanakkor a súlyos depressziósok aránya a kétszeresére növekedett (2,8%).

Az öngyilkossággal kapcsolatos gondolatok előfordulása a depresszivitással szoros összefüggést mutat. A fiatal felnőttek 12 százaléka számolt be arról, hogy élete során foglalkoztatták

6 A PMS előfordulása a 30-40 éves női korosztályokban a leggyakoribb.

7 http://www.welovesleep.co.uk/news-18-Junk_Sleep__the_new_health_threat_to_teenagers.aspx (2011.04.10).

már öngyilkossági gondolatok. A kísérletek aránya ennek töredéke (3%). A nők érintettsége mind a gondolatok, mind a kísérletek szempontjából kb. duplája a férfiakénak.

Allergia

A morbiditási lista élén a különböző allergiás megbetegedések állnak. A légúti, bőr-, étel- és egyéb allergiás betegségek az adott korosztály közel egyharmadánál (30%) fordulnak elő. Az izom- és csontrendszeri betegségek, valamint a fertőző betegségek előfordulási gyakorisága tíz százalék alatt van (9–9%).

Az allergia a fiatalokat egyre nagyobb arányban érintő krónikus megbetegedés. Korunk egyik legelterjedtebb betegségéről van szó, amelynek életprevalenciája egyre növekszik, a lakosság kb. egyharmada esik át a betegség valamilyen formáján. A leggyakrabban előforduló allergiás megbetegedések a szénanátha, az asztma, az ételallergiák, a csalánkiütés és az ekcéma, valamint a gyógyszerallergiák. A különböző életszakaszokra az allergiás megbetegedések különböző fajtái jellemzőek, így csecsemő- és kisgyerekkorban a táplálékallergiák és az ekcéma, míg a későbbi életkorokban a légúti allergiák, az asztma és a szénanátha előfordulása a leggyakoribb.

Az asthma bronchiale a múlt században még alig fordult elő. A betegek száma az 1950-es évektől kezdett növekedni, az 1980-as évek elején a betegség prevalenciája még nem haladta meg az egy százalékot, míg az 1990-es években végzett felmérések szerint (Endre 2000; Endre és mtsai. 2000) a gyermekek 2–3 százalékánál azonosították a betegséget. A fejlett ipari országokban a betegség előfordulása 2–12 százalék közt mozog, míg a fejlődő országokban jóval alacsonyabb. Az urbanizáció, a légszennyeződés, a rossz életkörülmények növelik a betegség kialakulásának kockázatát. Az asztmás tünetek kialakulásában és fenntartásában igazolt szerepe van a passzív dohányzásnak, a légszennyeződésnek, a meteorológiai változásoknak, különösen, ha ennek következményeként pollenek vagy gombaspórák jutnak az atmoszférába, valamint az emocionális stresszeknek (Cserháti 1996).

A vizsgálatok nemcsak a kedvezőtlen környezeti viszonyok hatását igazolták, de kimutatták azt is, hogy az allergiás megbetegedések a jobb szociális-gazdasági helyzetben élő fiatalok körében is gyakran előfordulnak, mi több, gyakoribbak, mint az alacsonyabb státuszú családokban élőknel (Stauder és mtsai. 1999). Ennek magyarázatára a legelfogadottabb az ún. higiéniaelmélet. A kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetű családokban megvalósuló higiénias viszonyok, valamint a szülők féltő-óvó magatartása gyermekeik esetleges fertőződése miatt az immunrendszer normális fejlődését negatív módon befolyásolja, növeli az allergia rizikóját.

Epidemiológiai vizsgálatok eredményei szerint (Stauder 2006) hazánkban a 35 éven aluli fiatalok körében a légúti és a bőralergiák előfordulása igen magas. A szénanátha a 18–25 évesek körében a korosztálynak majd 15 százalékát érinti.

A tünetek kialakulásában a pszichoszociális stressz is jelentős szerepet játszik. A betegség gyakran valamilyen nehéz életesemény után jelentkezik, vagy valamilyen családi diszfunkcióra utal, például az asztmás fiatalok családjában gyakoriak a kommunikációs zavarok, és magasabb a válási arány.

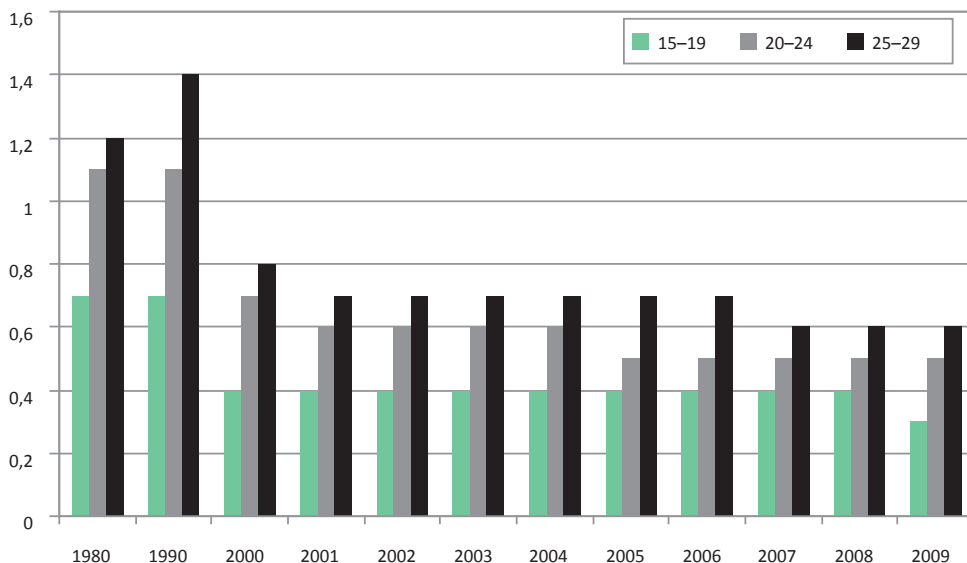
A szorongásos-depressziós zavarok előfordulása az allergiások körében kétszer gyakoribb, mint az átlag populációban, ugyanakkor az alapellátásban ezeket a pszichiátriai tüneteket alig ismerik fel az orvosok.

A fiatalok egészségi állapota mortalitási mutatók tükrében

A fiatal felnőttek korszpecifikus halálozási rátája igen kedvezően alakul. 1990 és 2000 közt jelentős javulásnak lehetünk tanúi, az ezredfordulót követően a változás kismérvű, inkább stagnálónak tekinthető (2. ábra).

2. ábra: Halálozási arányok alakulása a serdülők és fiatalok korcsoportjaiban

(százalék)

Forrás: Demográfiai Évkönyv 2009

A férfiak összhálalozási rátája mindhárom korcsoportban lényegesen magasabb, mint a nőké. A halálozási különbség az életkor előrehaladtával növekszik (3. ábra). A 15–19 évesek közt a férfiak halálozási kockázata közel kétszerese (1,9), a húszas évektől pedig több mint a háromszorosa (3,2; 3,1) a nőkének.

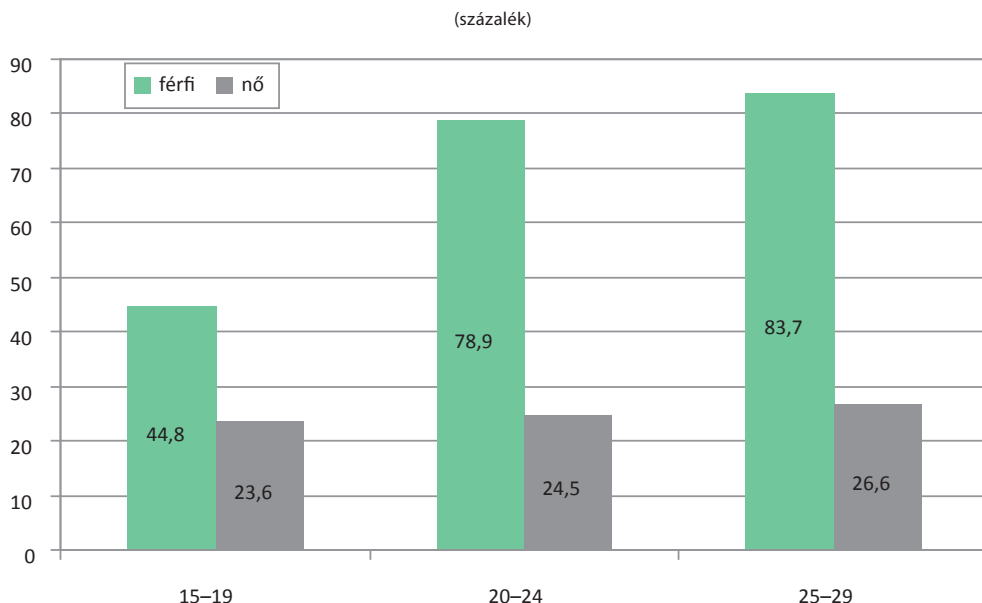
A haláloki statisztikák élén az úgynevezett külső okok állnak, míg a betegségek okozta listát a daganatok vezetik (2. táblázat). A fiatal férfiak számára a balesetek, különösen a járműbalesetek jelentik a legfőbb veszélyt. Tekintettel arra, hogy a trendek alapján 2030-ra a baleseti halálozások duplázódásával számolnak a szakemberek (WHO 2008), az ifjak veszélyeztetettsége inkább növekedni, mint csökkenni látszik. Ugyanígy, az öngyilkossági statisztika sem mutat biztató képet. Az elmúlt 45 évben az öngyilkossági ráta világszerte 60 százalékkal növekedett, és a 15–44 éves korosztályban a három leggyakoribb halálok közt szerepel (WHO 2010). Ugyan Magyarországon az öngyilkosságok előfordulása 1986 óta nagyfokú csökkenést mutat, de ez a pozitív változás inkább az időskorú férfi népességre jellemző, és kevésbé tapasztalható a fiatalok körében.

A halálozási adatok nemi karakterisztikája szembevető nemcsak a gyakoriságok, hanem azok korcsoportok szerinti alakulása szempontjából is. Míg a baleseti halálozás a férfiaknál az életkorral jelentősen növekszik, addig a nők esetében stagnál, vagy gyenge csökkenést mutat. Az öngyilkossági halálozások a nők körében mutatnak enyhe emelkedést, a férfiaknál a húszas évek második felében valamelyest visszaesnek, hogy aztán a 30. életév után ismét

növekedésnek induljanak. Mind a balesetek, mind az öngyilkosságok esetében a férfi-nő halálozási arányok egymáshoz való viszonya leképezi a 30 év feletti népesség körében regisztrált összefüggéseket

A magas baleseti és öngyilkossági mortalitás ráirányítja a figyelmet a fiatal korosztályok mentális és pszichés állapotának problematikus helyzetére.

3. ábra: Százezer megfelelő korú férfira és nőre jutó halálozás, 2009.

Forrás: Demográfiai Évkönyv 2009

A külső okok mellett, sokkal kisebb arányban ugyan, a daganatos betegségek miatti halálozás jelenik meg. A halálozás nagyobb mérvű a férfiak, mint a nők között, és a növekedés dinamikája is jóval erőteljesebb. A férfiak daganatos betegség miatti halálozása 20 év felett több mint a duplájára, a nőké másfélszeresére nő.

2. táblázat: Százezer megfelelő korú férfira és nőre jutó halálozás halálokok és korcsoport szerint, 2009

	15–19		20–24		25–29	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Baleset	16,1	5,4	27,4	5,0	32,7	4,3
Öngyilkosság	11,3	2,7	23,0	3,5	18,1	4,0
Daganatok	4,5	4,7	10,9	5,0	11,3	7,4

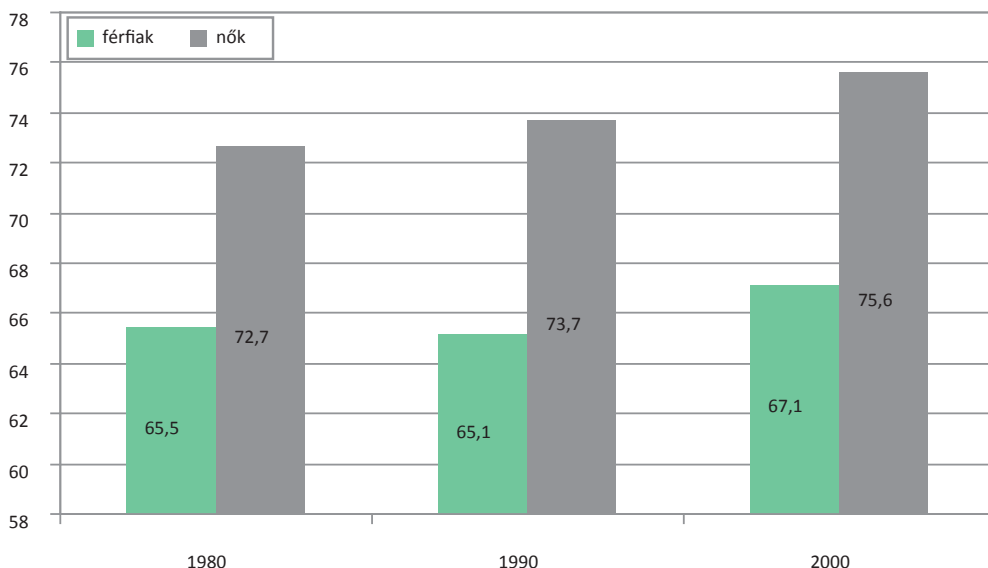
Forrás: Demográfiai Évkönyv 2009

Életesélyek, várható élettartam

A születéskor várható élettartam amellett, hogy kifejezi annak az esélyét, hogy az adott évben születettek milyen életkilátásokkal rendelkeznek, az egész társadalom egészségi állapotának egyik legfontosabb mutatója. A vizsgált fiatal korosztályok 1982 és 1996 között születtek. Ebben az időszakban a férfiak születéskor várható élettartama kisebb, míg a nők nagyobb mértékben, közel 3 évvel javult (4. ábra).

4. ábra: A születéskor várható élettartam alakulása nemek szerint

(1980, 1990, 2000)

Forrás: Demográfiai Évkönyv 2009

Egészségmagatartás, kockázati magatartás

A fiatalok jelenlegi egészségi állapotát és jövőbeni egészségkilátásait egyaránt befolyásolja az egészségmagatartás. Az egészségmagatartásnak vannak pozitív és negatív elemei, utóbbiakat kockázati magatartásnak nevezzük. Kockázati magatartásnak tekintjük azokat a viselkedésmódokat, amelyek növelik egy betegség vagy sérülés bekövetkezésének esélyét.

A tanulók egészségmagatartás-jellemzőit nemzetközi kutatások keretében többször és több szempontból is vizsgálták, így a fiatalabb korosztályok egészségmagatartásáról, ezen belül elsősorban a kockázati magatartásról vannak kérdőíves adatok (ESPAD, HBSC). A középiskolából kikerülő fiatal felnőttek magatartásáról sokkal szegényesebb adatokkal rendelkezünk.

Fizikai aktivitás

Mozgásszegény életmódot folytat a diákok valamivel több mint egyharmada (35%), a serdülőknek több mint a fele (64%) végez átlagosan egy órányi intenzív testmozgást hetente három vagy több alkalommal. A mozgásszegény életmód inkább jellemzi a nőket (42%), mint a férfiakat (30%). Az életkor emelkedésével a testmozgásra fordított idő mennyisége csökken.

A csökkenés kifejezettebb a férfiaknál, mint a nőknél. Saját fizikai teljesítőképességüket a fiatalabbak, illetve a férfiak rendre magasabbra értékelik, mint az idősebb diákok, illetve a nők.⁸

Kockázati magatartás

A felnőtté válás biológiai és társadalmi életkora jelentősen eltávolodott egymástól. Az akceleráció következtében a biológiai érés egyre korábbi időszakra tevődött, míg a társadalmi felnőtté válás időszaka a harmincas évek felé tolódott. A kockázati magatartások, melyeknek többsége, például a dohányzás vagy alkoholfogyasztás, a felnőtttség szimbólumaiként jelennek meg a fiatalok számára, a biológiai felnőtté váláshoz igazodva kerülnek széles körben kipróbálásra. Ez a jelenség mutatkozik meg a táplálkozási szokásokban, az egyre korábban elkezdett, nem biztonságos szexuális aktivitásban és egyes veszélyeztető szabadidős tevékenységek kipróbálásában. A fiatal korosztályok egyes hátrányos helyzetű csoportjaiban, például a nehéz fizikai vagy monoton munkát végző, a veszélyes munkakörülmények között dolgozó, a kedvezőtlen körülmények között élő, illetve munkanélküli fiatalok körében a káros, önsorsrontó tendenciák fokozottan érvényesülnek és termelődnek újja.

A táplálkozási magatartás zavarai

Táplálkozással, testsúllyal kapcsolatos témák gyakran, szinte nap mint nap szerepelnek a médiában. Társadalmunk karcsúságideálja különösen a fiatalokat ösztönzi arra, hogy rendszeresen foglalkozzanak a testsúlyukkal, alakjuk formálásával. A testkontroll gyakorlása megjelenhet a rendszeres testmozgásban, a különböző diéták alkalmazásában és olyan szélsőségesnek számító magatartásokban, mint pl. a szelektív evés vagy az önhánytatás.

A testsúly nem csak divat kérdése, a megjelenést befolyásoló tényezőként fontos szerepet játszik a munkaerőpiacon való érvényesülésben vagy a keresetek alakulásában. Hazai kutatások is igazolták, hogy a kövérség munkahelyi diszkriminációhoz vezethet (Pálosi–Sik–Simonovits 2007), a túlsúly tehát nemcsak az egészséget károsítja, de jelentős társadalmi hátrányt jelent cipelőjének. Érthető tehát, hogy a fiatalok, de különösen a fiatal nők sokat foglalkoznak megjelenésükkel.

A fiatalok közt egyre nagyobb arányban figyelhetők meg táplálkozási zavarok, amelyek számos más tünet kialakulásában is szerepet játszanak, és súlyos esetekben halálozáshoz vezethetnek. A táplálkozással kapcsolatos leggyakoribb zavar az elhízás. Az anorexia nervosa (AN) és a bulimia nervosa (BN) jóval ritkább, de az elmúlt évtizedekben a fiatalok nők körében jelentősen nőtt a betegségek incidenciája (Túry–Szabó 2000).

Az evési zavarok felmérését célzó vizsgálatok szerint az elmúlt 50 évben a 15–24 év közötti fiatal nők körében rohamosan növekedett a betegség előfordulása. Egy svéd vizsgálatban (Ghaderi – Scott 1999) a 18–30 év közötti fiatal felnőtt nők körében az összes evészavar élettartam-prevalenciája közel 8 százalék volt. Az evészavarokat sokáig a fehér nyugati nők⁹ problémájának tartották, és a kultúrafüggő szindrómák közé sorolták.

A közép-kelet európai országokban főleg diákok körében végeztek felméréseket, és a klinikai jellegű leírások mellett alig történt kísérlet a probléma populáció szintű vizsgálatára. Az ezredforduló környékén Szumska és munkatársai (2001) 15–24 éves nők országos reprezentatív mintáján kimutatták, hogy a fiatal nők közel egynegyedének (23%) igen nagy

⁸ Az „Iskolásyermekek (11–17 évesek) egészségmagatartása” c. felmérés során a 11–17 éves magyar iskolások egészségi állapotát, közérzetét, fizikai aktivitását, alkohol- és drogfogyasztását, illetve dohányzási szokásait vizsgálták nemzetközi összehasonlításban (2002).

⁹ 3 W probléma (white Western woman).

a karcúság iránti késztetése,¹⁰ közel egytizedüknek (9%) pedig a testtömeg-indexe (TTI) alacsonyabb az AN küszöbnek számító 17,5-es értékhatárnál. Rendszeretlen menszről a nők egynegyede számolt be (25%), de a menstruáció legalább 3 hónapig tartó kóros hiányáról (amenorrhoea) csak 2,5 százalékuk.

A fiatal nők valamivel több mint egyötödének (21%) volt már falásrohama, de ennek heti rendszerességét csak igen kis arányban (3%) említették. A falásrohamok kompenzálására a két leggyakoribb testsúlycsökkentő viselkedés a diéta és a testedzés. A nők 12 százaléka hetente legalább kétszer, 6 százalékuk pedig naponta diétázik. A rendszeres testmozgást végzők aránya az előző gyakoriságoknak megfelelően 28 és 7 százalék. A fentiek mellett jóval kisebb arányban, de előfordul az önhánytatás, az étvágycsökkentők, vízhajtók és hashajtók szedése is.

A BN rizikófaktorának tekintik a szülők, valamint az érintett fiatalok gyermekkori elhízását. A prevenció programoknak az elhízást és a radikális súlycsökkentő szokások átférmálását együtt kell kezelniük a siker érdekében (Szumska 2006).

Alkoholfogyasztás¹¹

Ezekben a korosztályokban az alkoholfogyasztás mértékének becslése a fogyasztásra vonatkozó önkéntes adatszolgáltatásra korlátozódik, mivel az alkoholfogyasztás káros következményeit mérő közvetett jelzőszámok a huzamosabb ideje tartó, egészségi és szociális következményekkel járó alkoholfogyasztásra vonatkoznak, amelyek a fiatalok körében még nem jelennek meg. Az alkoholfogyasztás alakulását a nemzetközi ESPAD és HBSC keretében végzett felmérések vizsgálják.

A 15–16 éves középiskolásoknak több mint 90 százaléka fogyasztott már alkoholt. A diákok alkoholfogyasztása alapján az egyes országokat öt kategória valamelyikébe sorolták be, és a magyar diákok a legalacsonyabb, illetve a második legalacsonyabb fogyasztási kategóriába kerültek.

A serdülők körében végzett vizsgálatok szerint a fiatalok egynegyede sosem fogyaszt alkoholt, többségük ritkán vagy alkalmoszerűen iszik. A fiatalok nagy része 13–14 éves korában fogyaszt először alkoholt.

Az európai adatok (ESPAD 2007) szerint a fiatalok körében a rendszeres alkoholfogyasztás csökkenő tendenciát mutat, ez a magyar fiatalok esetében még nem mutatható ki. A magyarok inkább a tömény italt és a bort preferálják a sörrel szemben.

A nagyivás (legalább öt ital egymás után történő elfogyasztása), amely leginkább a hétvégi szórakozáshoz kapcsolódik, a magyar diákok kb. egyharmadára jellemző.

Dohányzás

A férfiak általában előbb kezdik a dohányzást, mint a nők. A 15-16 éves tanulóknak csak egynegyede (26%) nem dohányzott még életében.¹² A férfiaknál enyhe csökkenés tapasztalható, a nők körében a dohányzók aránya növekedett, így a nők a legutolsó mérések tanúsága szerint lényegében ugyanolyan mértékben dohányoznak, mint a férfiak. Komolyabb nemi különbség jelenik meg a dohányzás mértékében: a férfiak csaknem egytizede (9%) napi fél doboz cigarettánál többet szív el, ez az arány a nőknél csak 6 százalék.

¹⁰ A karcúság iránti késztetés mértéke adja az AN egyik diagnosztikai kritériumát, amelyet a szerzők a Garner és munkatársai által kidolgozott Evészavar Kérdőívvel mértek.

¹¹ A dohányzással és az alkoholfogyasztással kapcsolatosan az „Ifjúság” kutatássorozat longitudinális adatait lásd: Bauer-Szabó A. 2009., illetve Fábián Róbert jelen tanulmánykötetben közölt írását.

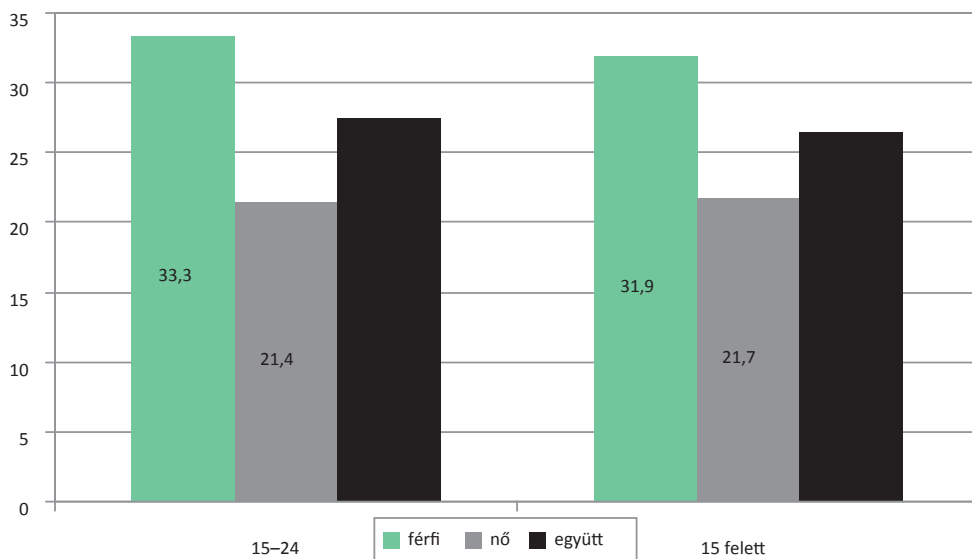
¹² HBSC 2003.

A 2007-es ESPAD vizsgálat adatai szerint a 10. évfolyamos fiataloknál csökken a dohányzás mértéke, különös tekintettel a napi dohányzók arányára. A csökkenés nagyobb arányú a férfiak, mint a nők körében, a nők között ebben az életkorban a napi dohányzók aránya néhány százalékkal meghaladja a férfiakét. Európai viszonylatban a középmezőnybe tartozunk.

A fiatal felnőttek közel egynegyede (32%), a férfiak 37, a nők 28 százaléka dohányzik. A dohányosoknak több mint a fele (56%) fontolgotja a leszokást, a fontolgotók közt nagyobb arányban vannak a férfiak (53%), mint a nők (47%).

5. ábra: A dohányzók aránya a 15–24 éves korosztályban és a 15 éven felüli magyar népességben, nemek szerint, 2009

(százalékban)

Forrás: ESKI Adattár

(<http://hawk.eski.hu/IMEA/Report/ReportIndex.jsp?report=OECD>, (2011-04-08).

Drogfogyasztás, tiltott szerek fogyasztása

A tiltott szerek fogyasztása 1995 és 1999 között a legtöbb európai országban növekedett, 1999 és 2003 között a növekedés elsősorban a volt szocialista országokban folytatódott, azóta viszonyt enyhe csökkenést mutat. Magyarország az összes tiltott szer fogyasztása tekintetében is a közepesnél alacsonyabb életprevalencia-értékű országok közé tartozik.

Az ESPAD vizsgálatok alapján a magyar fiatalok, a nemtől függetlenül, 14–15 éves koruk körül kezdik kipróbálni a tiltott szereket. Az 1999. évi adatokkal összehasonlítva egyértelműen megállapítható, hogy 2003-ban az első fogyasztás korábbi életkorban következik be. Az elsőként fogyasztott drog többnyire a marihuána. 1999-ben a nyugtatók említése alig maradt el a marihuánától, de 2003-ban már több mint kétszer annyi nő említette a marihuánát elsőnek fogyasztott szerként, mint a nyugtatót.

A drogot már fogyasztott fiatalok többsége (60–80%) a tiltott szereket csak a kipróbálás szintjén, 1–2 alkalommal használta életében. Viszont a kipróbálók aránya az életkorral nö-

vekszik. A nemek tekintetében eltérések mutatkoznak a drogfogyasztási szokásokban: míg a nőknek 17 százaléka, addig a férfiaknak 27 százaléka fogyasztott már valamilyen illegális szert.¹³

Európai összehasonlításban a magyar fiatalok körében az átlagosnál gyakoribb a dohányzás, a nyugtatófogyasztás, a gyógyszer és az alkohol együttes fogyasztása, valamint a borivás. Az alkohol- és drogfogyasztás változásai együtt járnak az attitűdök megváltozásával. Csökkent az alkohol és más drogok fogyasztásával kapcsolatos veszélytudat, alacsonyabb lett a rendszeres fogyasztást helytelenítők aránya.

Fiatalok egészség-jövőképe

A fiatalok egészségi állapottal kapcsolatos elképzeléseire csaknem kizárólag a jelen társadalmi tapasztalatok nyomják rá bélyegüket: szüleik és nagyszüleik állapotát vetítik ki, amikor saját jövőbeli helyzetüket minősítik.¹⁴

A jövőbeli egészségi állapotuk alakulásában csekély szerepet tulajdonítanak a tágabban értelmezett társadalmi változásoknak, a társadalmi körülmények javulásának vagy az orvostudomány fejlődésének. Például a daganatos betegség okozta halandóságot több mint fél évszázad múlva ugyanolyannak képzelik, mint amilyenek ma látják, nem ábrándoznak arról, hogy az emberiség addigra leküzdte a rákot. Úgy vélik, várható egészségi állapotukat rövidtávon (negyvenéves korukig bizonyosan) leginkább saját viselkedésük, életmódjuk befolyásolja. Az egészségi állapot feletti kontroll tehát nem rajtuk kívül van – amint azt az idősebb generációknál gyakran tapasztaljuk –, hanem szüleikhez, és különösen nagyszüleikhez képest sokkal tudatosabb bennük az egyéni felelősség szerepe. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez a beállítódás olyan generációspecifikus jellegzetesség, amely ennek a korosztálynak jövőbeli egészségi állapotát, életesélyeit pozitívan fogja befolyásolni.

Összegzés

Áttekintve az ezredforduló óta eltelt időszak adatait, amelyek a magyar fiatalok egészségi állapotát tükrözik, elmondhatjuk, hogy az életkilátások javulása mellett, amely leírható például a születéskor várható élettartam növekedésével vagy a csecsemőhalálozás nagyarányú csökkenésével, számos területen jelentős egészséggel kapcsolatos életminőség-romlásnak vagyunk tanúi. A környezetszennyezéssel, az életmóddal és a már gyermekkorban megjelenő krónikus stresszterheléssel összefüggésben rohamos emelkedést mutat az allergiás megbetegedések aránya, a fizikai állóképesség csökkenése, a különböző típusú táplálkozási és alvási zavarok gyors terjedése, valamint a közérzeti és mentális problémák korai kialakulása.

Irodalom

ARNOLD PETRA (2011): A szülői háztól való leválás és a drogfogyasztás vizsgálata" In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (szerk.) (2009): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés* Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.

¹³ A tiltott szerek fogyasztásával kapcsolatosan az „Ifjúság” kutatássorozat longitudinális adatait lásd: Bauer–Szabó A. 2009., valamint Arnold Petra és Fábán Róbert jelen tanulmánykötetben közölt írásait.

¹⁴ A fiatalok egészség-jövőképére vonatkozó kutatás 18–24 év közötti érettségizett budapesti fiatalok körében történt

- CARSKADON, MARY A. – MINDELL, J. – DRAKE, C.: „Contemporary sleep patterns of adolescents in the USA: results of the 2006 National Sleep Foundation Sleep in America poll.” *J. Sleep Res.* 15 (Suppl. 1): 93, 2006.
- CARSKADON, MARY A.: „Sleep restriction in childhood and adolescence: causes and consequences.” *Sleep Biol Rhythms* 4(Suppl. 1): A3, 2006.
- CSERHÁTI ENDRE: „Az asthma bronchiale gyermekkori sajátosságai.” *Háziorvos Továbbképző Szemle*, 1996. 1. sz. 169–171. p.
- ENDRE LÁSZLÓ – VAMOS ADRIENN – DINYA ELEK – FARKAS ILDIKÓ: „A gyermekkori asthma bronchiale prevalenciájának növekedése Budapesten, összefüggésben a légszennyezettségi adatokkal és a pollenszámmal.” *Orvosi Hetilap*, 2000. 141. sz. 2815–2820. p.
- ENDRE LÁSZLÓ: „Miért van egyre több asthmás gyermek?” *Lege Artis Medicinæ*, 2000. 10. sz. 226–234. p.
- ESPAD 2007 http://www.echosurvey.hu/_user/downloads/espada/espada-sajto.pdf (2011. 04. 10.)
- FÁBIÁN RÓBERT (2011): „Egészségkárosító magatartások a magyar fiatalok körében” ” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- GÁL ÉVA (2000): „Gyermeekkori alvászavarok.” In: Novák Mária (szerk.): *Az alvás- és ébrenléti zavarok diagnosztikája és terápiája*. Budapest, Okker Kiadó, 332–356. p.
- GHADERI, A. – SCOTT, B.: „Prevalence and psychological correlates of eating disorders among females aged 18–30 years in the general population.” *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 1999. 99 (4) 261–266. p.
- HASLER, G. – BUYSSE DI. – KLAGHOFER R. et al.: „The association between short sleep duration and obesity in young adults: 13 years prepective study.” *Sleep*. 2004. 27 (4) 661–666. p.
- KOTAGAL, S. – PIANOSI, P.: „Sleep disorders in children and adolescents.” *BMJ* 2006; 332: 828–32. p.
- NOVÁK MÁRIA – DUNAI ANDREA – MUCSI ISTVÁN (2006): „Az alvászavarok hatása az életminőségre.” In: Kopp Mária – Kovács Mónika (szerk.): *A magyar lakosság életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 532–537. p.
- OHAYON, M. M. – ROBERTS, R. E. – ZULLEY, J. – SMIRNE, S. – PRIEST, R. G.: „Prevalence and patterns of problematic sleep among older adolescents.” *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*. 2000;n39 (12): 1549–56. p.
- PÁLOSI ÉVA – SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI: „Diszkrimináció a Plázában.” *Szociológiai Szemle*, 2007. 3-4. sz. 135–148. p.
- PATEL, SR. – MALHOTRA A. – WHITE, DP.: „Association between reduced sleep and weight gain in women.” *Am. J. Epidemiol.* 2006. 164 (10) 947–954. p.
- PIKÓ BETTINA – BARABÁS KATALIN – BODA KRISZTINA: „Pszichoszomatikus tünetek epidemiológiája és hatása az egészségi állapot önértékelésére egyetemi hallgatók körében.” *Orvosi Hetilap*, 1995. 31. sz. 1667–1671. p.
- PIKÓ BETTINA: „Pszichoszomatikus tünetek és a szubjektív egészségértékelés epidemiológiája középiskolások körében.” *Orvosi Hetilap*, 1999. 23. sz. 1297–1304. p.
- RADICS JUDIT: „Monoszimptomás alvászavarral kísért premenstruációs szindróma zolpidem kezelése.” *Hippocrates*, 2003. 5. évf. 2. sz.108–109. p.
- RÓZSA SÁNDOR – RÉTHELYI JÁNOS – STAUDER ADRIENN – SUSÁNSZKY ÉVA – MÉSZÁROS ESZTER – SKRABSKI ÁRPÁD – KOPP MÁRIA: „A HUNGAROSTUDY2002 országos reprezentatív felmérés általános módszertana és a felhasznált tesztbatteria pszichometriai jellemzői.” *Psychiatria Hungarica*, 2003. 18 (2). sz. 83–94. p.

- SOMLAI PÉTER (2007): „A posztadolescensek kora.” In: Somlai Péter (szerk.): *Új ifjúság*. Budapest, Napvilág Kiadó, 9–44. p.
- STAUDER ADRIENN – CSOBOTH CSILLA – PUREBL GYÖRGY – SZEDMÁK SÁNDOR: „Allergiás tünetek összefüggései gazdasági, szociális és környezeti tényezőkkel fiatal nők körében.” *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 1999. 10 (1). sz. 23–29. p.
- STAUDER ADRIENN (2006): „Allergia, asztma és életminőség.” In: *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. (Szerk.: Kopp M. – Kovács M.) Budapest, Semmelweis Kiadó, 494–506. p.
- SUSÁNSZKY ÉVA – SZÁNTÓ ZSUZSANNA (2002): „Az egészségi állapot szempontjából veszélyeztetett fiatalok demográfiai és társadalmi jellemzői” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000. Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 154–165. p.
- SUSÁNSZKY ÉVA – SZÁNTÓ ZSUZSANNA: „Ifjúság és egészség.” *Új ifjúsági szemle*, 2008. 6 (2-3). sz. 87–96. p.
- SZUMSKA IRENA – TURY FERENC – HAJNAL ÁGNES – CSOBOTH CSILLA – PUREBL GYÖRGY – RÉTHELYI JÁNOS: „Evészavarok prevalenciája fiatal nők hazai reprezentatív mintájában.” *Psychiatria Hungarica* 2001. 16 (4). sz. 374–383. p.
- SZUMSKA IRENA (2006): „Az elhízás gyakorisága és hatása az életminőségre.” In: *A magyar lakosság életminősége az ezredfordulón*. (Szerk.: Kopp M. – Kovács M.) Budapest, Semmelweis Kiadó, 210–218. p.
- TURY FERENC – SZABÓ PÁL (2000): *A táplálkozási magatartás zavarai: az anorexia nervosa és a bulimia nervosa*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2008.

Perényi Szilvia

SPORTOLÁSI SZOKÁSOK – SPORTOLÁSI ESÉLYEK ÉS VÁLTOZÁSTRENDEK

Bevezetés

A fiatalok életmódbeli és szabadidős szokásai részeként értelmezett sportolási tevékenység vizsgálatához és elemzéséhez fontos azoknak a társadalmi folyamatoknak az ismerete, azoknak a változásoknak a követése, amelyek a sportot, mint társadalmi alrendszert és az ifjúsági szocializáció egyik színterét befolyásolják. Ennek megfelelően egy igen komplex társadalmi hatásmechanizmust és összefüggésrendszert kell feltárnunk. A rendszerváltást követően Magyarországon a fiatalok életét az ifjúsági korszakváltás jelenségei, a társadalmi hovatartozásból és osztálybesorolási specifikációkból származó determinációk, illetve az ezeket felülíró individualizált és diverzifikált életutak lehetőségei jellemzik. A politikai, gazdasági és társadalmi változás-, majd válságfolyamatokkal párhuzamosan a sport alrendszerében is átalakulási folyamatok zajlottak, e szerkezeti és működési változások határozták meg, illetve eredményezték a fiatalok napjainkra jellemző sportolási részvételét, a fizikai aktivitáshoz kötődő attitűdjét.

Az ifjúsági életszakasz – Ifjúsági korszakváltás

A fiziológiai, pszichológiai és szocializációs fejlődésjellemzőket figyelembe véve a fiatalok speciális életkori csoportot alkotnak a társadalomban. Ez az az életszakasz, amely a legtöbb életeseménnyel tarkított. Ide sorolható a nemi érése folyamata, az első szerelem és az első szexuális élmény átélése, az első diploma megszerzése, az első munkába állás, de erre az időszakra tehető az önálló élet megkezdése, és az esetek többségében a családalapítás is. Az ifjúság, mint társadalmi csoport, magán hordozza a társadalom alapszerkezetének jellemzőit, de ez nem jelenti azt, hogy a társadalom kicsinyített mása lenne. Belső vonásait és differenciáltságát tagjainak a tanulói státuszából fakadó élethelyzete adja, így a társadalmi makrofolyamatok sajátos jellemzőket eredményeznek e csoport tagjai körében (Beck 1983; Schulze 1992; Gazsó–Laki, 2004; Gábor 1996; 2006; Zinnecker 1986).

A nyugati társadalmak ifjúságára vonatkozó elemzések során feltárt ifjúsági korszakváltás jelenségei Magyarországon is – igaz, fáziseltolódással – nyomon követhetők voltak, és bekerültek a társadalmi közbeszédbe (Gábor 1996; 2006). A tradicionális életút-követési formák felbomlottak, a változások kapcsán hosszabb lett a tanulással eltöltött idő, kitolódott az első munkahely megszerzésének időpontja, mindez pedig megnövelte a gondtalan, szabadidő-centrikus ifjúsági életszakaszt. E változásfolyamatból feltételezhető az, hogy maga az ifjúsági korszakváltás jelensége elviekben támogató feltételeket biztosít a fiatalok sportolási tevékenységéhez. Ezt a feltevést igazolja, hogy mind a hazai, mind a külföldi sportolási trendeket tekintve látható a fiatalabb, még az iskolai rendszerben lévő generációk magasabb részvételi aránya.

Individualizáció, diverzifikáció

A rendszerváltás utáni Magyarországon az európai változástrendek fokozottan érvényesítették hatásukat. Ilyen hatás volt például a német ifjúság körében leírt individualizációs elkülönülés,

mely a hetvenes-nyolcvanas években zajlott: az intergenerációs kulturális konfliktusok elmélyülésével és a fiatalok általános tértörésével kezdődött, majd politikai aktivizálódással, a stílus és az életmód elkülönülésével folytatódott (Beck 1983; Schulze 1992). A német társadalom változásainak mintájára az évtized közepén Magyarországon is a társadalmi különbségek megtartásával „vonódtak fel” a társadalmi szintek (Kapitány 2002). Mindez Bourdieu (1984) a francia társadalom példáján leírt, osztályrétegződésen alapuló elméletének elavulását is jelentette. Az életlehetőségek bővülése az addig hagyományosan elvárt és öröklött életutaktól eltérő utak bejárását engedélyezte, melynek következtében a fiatal generációk körében társadalmi diverzifikálódási és individualizálódási folyamat indult meg. Schulze (1992) a „szűköség (hiány)társadalmát” az „élménytársadalom” koncepciójával váltja fel. Feltételezése szerint a gazdasági 'jólét' növekedése a mindennapi megélhetés biztosításáról a tartalmas, értelmes élet keresésére és élvezetére, a 'jólét' elérésére irányította az emberek figyelmét.

Magyarországon azonban az élménytársadalom kialakulásának dimenziói az évtized végén bekövetkezett gazdasági, politikai és társadalmi válság elemeivel vegyülve realizálódtak. A modern ipari fejlődés és a jóléti társadalom jellemzői együtt és egyszerre voltak jelen. Továbbá, a modern társadalom materiális, és a jóléti társadalom immateriális (posztmodern) értékrendje párhuzamosan hatottak. Mindezek ellenére az Inglehart (1991; 1997) által felvetett posztmodern értékbeállítódás a magyar fiatalok körében is mérhető volt (Bauer 2002). Identitáskeresésük a materiális életelemekekről és a kifelé irányuló megfelelés vágyáról az önmegvalósításra, a személyes képességek fejlesztésére, a belső élmények megszerzésére irányultak.

Az „élménytársadalom” értékműködésének az autonóm személyiség élményeket és változatosságot kereső énjé jelent alapot. Kiemelt fontosságot kapnak az egyéni identitáselemek, élettervek, karrierprojektek, emberi kapcsolatok, politikai irányultságok és az *emberi test megalkotásához* szükséges választási és változtatási szabadság, kreativitás és változatosság is. Ebben az értékörben a lehetőleg kevés befektetéssel járó, azonnali eredmények, jutalmak és élmények elérése válik hangsúlyossá. A hosszú távú megtérüléssel járó, jövőbe halasztott kielégülést biztosító, kemény munkát és küzdelmet igénylő cselekedetek, melyek kitartást, aszkézist, pillanatnyi lemondást vagy esetlegesen szívós munkát (*kemény edzést*) igényelnek, nem az élményreferátum és boldogságkereső értékorientáció sajátja. Az élményképzetek begyűjtésének vesszőfutása kapcsán tanúi lehetünk a posztmodern ember általános elbizonytalanodásának is, hiszen minden élményprojektet a kudarctól való félelem kíséri, mely életérzés ellen szűkítési stratégiámódzatok alakulnak ki (Schulze 1992; Éber 2008).

A fiatal generáció életének kínálati oldala kiszélesedett, mellyel párhuzamosan a fiatalok vágyai, szükségletei bővültek, életútjaik alakíthatóvá, de egyben kiszámíthatatlanná váltak. A gondtalan ifjúsági kor realizálódását Gábor (2002) a magyar fiatalok körében egyértelműen megkérdőjelezte. A rendszerváltást követően a magyar társadalom eltartó- és befogadóképessége válságos állapotba került; az oktatás tényleges expanzióját az esélyegyenlőtlenséget növelő tandíj bevezetése, míg a munkapiacra való belépést a munkanélküliség növekedése gátolta (Gábor 2002; Laki 2006; Gázsó–Laki 2004). A korszak kínálta társadalmi lehetőségek és a korlátozó tényezők, az ifjúság körében kialakult értékrendszerei és életmódbeli specifikumok visszatükröződtek a szabadidős tevékenységekhez, ezen belül a sportolási tevékenységhez fűződő kapcsolatokban is.

A sport társadalmi determináltsága – A sportolási részvétel

Az elmúlt évtizedek során az Európai Unió régebbi demokratikus hagyományokra visszatekintő országaiban fokozatosan növekvő sportolási részvételtől számoltak be a statisztikák; Finnországban és Svédországban 90%, Dániában 80%, Ausztriában, Írországban,

Hollandiában, Franciaországban, Belgiumban, Angliában 60% fölötti *össznépességre* vetített sportolási arányt regisztráltak a kutatók (Hartmann-Tews 2006; Scheerder és mtsai. 2005). Azonban a hazánkhoz hasonló politikai és társadalmi változásokon átment közép-európai országok tekintetében is megfigyelhetők hasonlóan pozitív fejlődés trendek (Szlovénia 72%, Csehország 59,1%, Szlovákia 57,6%). Ezekhez képest – az Ifjúság vizsgálat sorozat eredményei szerint is – a magyar össznépességre vetített sportolási arányok (18–33% között) jelentősen elmaradtak (Hartmann-Tews 2006; Perényi 2008; 2010a; Gál 2008). Elgondoltató paradoxon, hogy Magyarország hagyományos nemzetközi sportsikerei mellett a népesség sportolási tevékenysége terén az Európai Unió országai sorában az utolsók között van. Az Eurobarométer (2008) adatai azt mutatják, hogy Portugália, Olaszország és Görögország mellett Magyarország egyike annak a négy európai tagállamnak, amelyekben a legmagasabb azok aránya, akik egész évben egyszer sem sportolnak (65%), tehát fizikailag teljesen inaktívak.¹ Ezek a tendenciák jelentős mértékben hozzájárultak a magyar népesség nemzetközi viszonylatban is igen rossz egészségi mutatóihoz (Bauer–Szabó A. 2005; Kopp–Kovács 2006). A rendszeres sportolás és a fizikai aktivitás olyan jótékony hatásai, mint például az általános fiziológiai és pszichikai állapot és a közérzet javulása, az egészségvédelem és a betegsége kockázati tényezők csökkenése vagy az egészségmagatartás fejlődése csak korlátozottan jutnak érvényre (Pikó 2005; Pikó–Barabás 1996; Pluhár és mtsai. 2003; 2004).

A nyolcvanas évekkel kezdődően a nemzetközi sportszociológiai vizsgálatok alapját Bourdieu (1978) tőkeelmélete adta, mely szerint a társadalom különböző szintjein elhelyezkedő egyének sportolási részvétele a kulturális és a gazdasági tőke gyakorlati és egyben szimbolikus kapcsolódásán keresztül determinálódik. A sportolási részvételt elsősorban az (inkorporált, tárgyasult, intézményesült) kulturális tőkével való ellátottság határozza meg, amelyet befolyásol a gazdasági tőke (társadalmi-gazdasági státusz) (Bourdieu 1983; 1984). Bourdieu rávilágított arra, hogy a társadalom hierarchikus felépítettségében a gazdasági tőke birtoklóinak felső rétegei szimbolikus elkülönülésükön keresztül differenciálják magukat az alsóbb rétegektől. A sportolási tevékenységben való részvétel tehát szintén jellemzi az egyén társadalmi hovatartozását. Az átlag életszínvonal növekedésével párhuzamosan bővültek ugyan a sportokhoz való hozzáférés lehetőségei is, ám a társadalmi elit rétegek tevékenységszerkezetében új sportolási cselekvésformák, tevékenységek, szinterek biztosították ezen kivételezett rétegek további szimbolikus megkülönböztetését és elkülönülését a társadalom alsóbb rétegeitől (Bourdieu–Wacquant 1999). A társadalmi elit részvétele mind a szintér (exkluzív létesítmények és klubok, például jachtklubok, golfpályák), mind a mozgásfajta (egyéni vagy páros labda sportok, például tenisz, golf, fallabda) választásában differenciálódott. Ezen szerveződések tovább szegmentálódtak a kapcsolati hálókat eredményező társadalmi tőkével való ellátottság függvényében. A folyamat tulajdonképpen az alsóbb rétegek gazdasági, továbbá társadalmi (kapcsolati) tőkén alapuló kizárását szolgálta.

Magyarországon a sporttal összefüggésben szintén megjelennek a társadalmi hovatartozásból fakadó jellemzők. Hátrányos helyzetű csoportnak tekinthetők a nők, az alacsony iskolai végzettségűek, a kisebb településen élők, a munkanélküliek, a kisgyermekesek, akiknek a sporthoz való hozzáférése vagy társadalmi státuszuk, vagy élethelyzetük okán akadályokba ütközik (Laki–Bauer–Szabó A. 2001; Bauer–Szabó A. 2005; Fábri 2002; Perényi 2010a). A mai modern sport intézményrendszerében azonban a fiatalok fogyasztói magatartástrendeket követnek nézőként és szurkolóként, de a sportszolgáltatások használata során is. Fogyasztói döntéseikben egyéni igényeik mellett szerepet kap a divat, melyre jó példa a 1990-es évek-

¹ Az európai közbeszédben elhangzó szabadidősporttal kapcsolatos diszkurzusok a magyar sport közszereplőinek is felhívta a figyelmét a népesség fizikai aktivitását illető anomáliákra (2011).

ben az aerobik és az extrém sportok berobbanása, vagy az új millennium lovaspólójának népszerűsödése. A sportolás már nem egyszerűen belső igény a mozgásenergiák levezetésére és a testi-lelki egészség megőrzésére, hanem státuszszimbólum is (Bourdieu 1984). Magyarországon ez a képlet az értelmiségi, felsőoktatásban tanuló vagy végzett fiataloknak (Fábri 2002), de jellemzően a társadalmi elit csoportok képviselőinek ízlésválasztásaiban figyelhető meg. Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy a hazánkban korábban elfogadott tézis, miszerint a sport és a sporttevékenység közömbösíti a társadalmi különbségeket, segíti a társadalmi mobilitást és az integrációt, a valóságban tévhit. A sport visszatükrözi, sőt megerősíti ezeket a különbségeket (Földesi 2004).

A sportnak fontos élettani, pszichikai és társadalmi hatásai vannak, aminek felismerését mi sem igazolja jobban, mint a testi nevelés iskolai keretek közé vonása és az olimpiai eszme múlt századi világhódító útja (Bockrath–Franke 1995). A gyermek- és az ifjúkori rendszeres fizikai aktivitás, valamint a szervezett sportban való részvétel jelentősen növeli a felnőttkori aktív életmód valószínűségét (Vanreusel és mtsai. 1993). Azoknál a nemzeteknél, ahol a népesség nagy része fizikailag aktív, rendszeresen részt vesz a sportmozgások valamelyik formájában, a sport fent említett hatásai nyomon is követhetők az egészségmutatókban, illetve a nemzetgazdasági megtakarítások területén is (Polónyi 1999).² A sport jótékony hatásait felismerve az Európai Unió Sport Bizottsága az elmúlt években fokozott figyelmet fordított az európai tagállamok népességének fizikai aktivitására. Kutatások, publikációk és fórumok hívják fel a figyelmet a téma fontosságára és a tagországok közötti lényeges különbségekre (Fehérkönyv 2007; Eurobarometer 2008; Measure 2010).

Mindezek alapján a jelen tanulmány célja, hogy hozzájáruljon a sportolási szokások területén végzett feltáró kutatásokhoz azzal, hogy az évezred első évtizedére vonatkozóan, három országos reprezentatív mintán elemzi és jellemzi azokat a szociodemográfiai változókat, amelyek pozitív vagy negatív irányba befolyásolják a sportolási tevékenységben való részvétel esélyeit. Továbbá kísérletet tesz arra, hogy a sportolási tevékenység dimenzióit a fiatalok életét befolyásoló társadalmi jelenségek figyelembevételével értelmezze.

Módszerek

Tanulmányomban összefoglalóan mutatom be az Ifjúság2000, Ifjúság2004 és Ifjúság2008 kutatások sportolási szokásokra vonatkozó eredményeit, melynek során kiindulópontként figyelembe vettem az évezred első évtizedének elejére és közepére vonatkozó, korábban publikált eredményeket (Fábri 2002; Bauer–Szabó A. 2005). A sportolási arányok eloszlásaiban tapasztalható változások felvázolása mellett többváltozós statisztikai módszerek alkalmazásával szándékozom jellemezni a sportolás ténye és a szociodemográfiai változók között működő kapcsolatrendszerét. A három lekérdezés során az adatok összehasonlíthatóságát a kérdőívekben szereplő kérdések változása ellenére az tette lehetővé, hogy a sportolási szokásokra vonatkozó kérdés azonos kérdésfeltevéssel került be mindhárom kérdőívbe.³ E kérdés alapján a mintát sportolók/nem sportolók almintákra bontottuk, és az adatok értékelése e két alcsoport, valamint a különböző szociodemográfiai háttérváltozók mentén történt. A különböző elméleti megközelítések támogatása céljából a 2000. és a 2004. évi lekérdezések

² Az Európai Unió új vizsgálatokat indít a sport gazdasági hatásainak felmérésére (Economic Impact Study of European Sport, 2011).

³ „Végez-e rendszeres testmozgást, sportol-e a kötelező testnevelés órán kívül?” kérdésre adott szubjektív válasz; regresszióban: kétfokú dummy változó, 1. sportol, 2. nem sportol. A sportolás ennek megfelelően magában foglalhatja a kötelező iskolai testnevelési órán kívüli versenyszerű vagy nem versenyszerű, illetve szervezett kereteken és intézményrendszeren belül vagy az azokon kívül végzett amatőr sporttevékenységet. Tekintettel a mintavételi módszer országos reprezentatív jellegére, az élsportolók csoportja rendkívül alacsony elemszámmal kerülhetett csak a mintába, így nem volt értékelhető.

eredményeiből bemutatásra kerülnek még a választott sportágakra vonatkozó, korábban csak részben publikált (Fábri 2002) adatok is.

A sportolási szokásokkal kapcsolatosan 2008-ban új megközelítések kerültek be a kérdőívbe, nevezetesen, a sporttevékenységben való részvétel okaira és a fiatalok egészség- és testtudatosságára vonatkozó kérdések.⁴ Továbbá, a kérdezettek testsúly- és testmagasságadatainak felvétele módot adott a testtömegindex számítására is.⁵ A versenyszerű sportolásra irányuló kérdés lehetővé tette azt, hogy az eredményeket – a sportolók, nem sportolók mellett – a versenyszerűen sportoló alcsoport mentén is elemezhesük. A jelen tanulmány kiter az értékrendszer és a sportolási szokások kapcsolatára vonatkozó, korábban már publikált eredményeink összefoglaló bemutatására is.

Az adatokat SPSS program (13,0 verzió) segítségével értékeltük nem paraméteres és többváltozós statisztikai próbák felhasználásával (Tenenbaum–Criscoll 2005; Székelyi–Barna 2005). A sportolási részvétel változásait százalékos eloszlásokkal jellemeztük, és a változások különbségeit Chi-négyzet próbával határoztuk meg, a sportolás és a szocio-demográfiai változók kapcsoltságát és azok változásait bináris logisztikus regresszióanalízis⁶ (enter) alkalmazásával végeztük el, a választott sportágak változásjellemzőit eloszlásokkal, míg a fiatalok egészség- és testtudatosságára vonatkozó eredményeket eloszlások, ill. Mann és Whitney U-teszt alkalmazásával jellemeztük. Az elemzésekben felhasznált változó szettet és azok kategóriáit az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: Vátozó szett - frekvencia táblák, kereszt táblák, Mann és Whitney U-teszt és bináris logisztikus regresszióanalízis során használt változók

Lekérdezési év	Változók	Kategóriák	szám
2000/2004/2008	sporttevékenység	<i>sportol, nem sportol (független változó)</i>	2
	társadalmi nem	<i>férfi, nő</i>	2
	korcsoport	<i>15–19, 20–24, 25–29 évesek</i>	3
	iskolai végzettség ⁷	<i>alap, közép, felső</i>	3
	társadalmi-gazdasági státusz ⁸	<i>alsó, alsó-közép, közép, felső-közép, felső</i>	5
2008	településméret	<i>község, város, megyeszékhely, főváros</i>	4
	piaci aktivitás	<i>tanul, dolgozik, munkanélküli, inaktív</i>	4
	sportolási indok	<i>edzett legyek, egészséges legyek, jó közérzetem legyen, örömet okoz, jól néztek ki, jó társaságért, fogyni szeretnék, szüleim javaslatára, egyéb</i>	2
	egészség, edzettség, külső megjelenés megítélése	<i>teljesen elégedett, inkább elégedett, is-is, inkább elégedetlen, teljesen elégedetlen</i>	5
	BMI	<i>normál, sovány, túlsúlyos</i>	3

4 „Mennyire elégedett Ön egészségével, edzettségével, és külső megjelenésével?” 5 fokú Likert-skála.

5 A testtömegindex (BMI) a kilogrammban számított testtömeg és a méterben számított testmagasság négyzetének hányadosa (kg/m²); az alkati különbségekkel kapcsolatos kutatási korlátot elfogadtuk. Értékei: normál testalkat (20–25); sovány (20 alatt); túlsúlyos (25 felett).

6 Amennyiben a felépítendő modell függő változója kétfokú (sportol/nem sportol), a független változókkal való kapcsolat jellemzésére bináris logisztikus regresszió analízis alkalmazása ajánlott. A logisztikus regresszió nem törekszik a független változók értelmes struktúrába való rendezésére, és nem veszi figyelembe a modell változóinak eloszlását sem. Független változók kétfokú, folytonos és kategoriális formában és ezek kombinációjában is felhasználhatók. Outputjában a kapcsolatok jellemzésére az esélyhányados /ExpB/ használjuk, amely azt fejezi ki, hogy a független változó egy egységnyi elmozdulása hányszorosára növeli vagy csökkenti a függő változó bekövetkezésének esélyét (Székelyi–Barna, 2005).

Eredmények

Az Európai Unió más országaihoz viszonyítva az ezredforduló első évtizedében a magyar ifjúság sportolási hajlandósága továbbra is igen csekély, részvételi aránya a sporttevékenységekben messze alatta marad más európai országok fiataljai (Hartmann-Tews 2006) korábban említett, 70–90 százalékos részvételi arányának. Feltételezhetően a magyar sport felemás demokratizációs folyamatainak köszönhető az, hogy a rendszerváltást követő második évtized sem hozott lényeges változást a részvételi arányokban, melyek mind a három lekérdezési évben az egyharmados szint körül ingadoztak. Egyetértve Bauer és Tibori (2002) megállapításával kijelenthetjük, hogy a magyar fiatalok kulturális fogyasztásának és szabadidőtevékenység-struktúrájának cselekvésmódozataiban a rendszeres sportolás továbbra is marginális szerepet játszik. Ennek kapcsán két gondolat vetődik fel. Egyrészt az, hogy az egészséges életmód egyik alapvető eleme, a rendszeres mozgás és annak fontossága nem került bele a fiatalok értékrendjébe. Másrészt, hogy a társadalom különböző szintjein elhelyezkedő egyének számára a sportolási tevékenységbe való bekapcsolódás jelentős akadályokba ütközik. Ez a megállapítás egyben felveti a sportolási részvétel egyéni és társadalmi szintű megítélésének és megvalósulásának válságát, illetve annak elmélyülését a fiatalok körében.

A vizsgált évtized alatt azonban lényeges változás történt a sportolási gyakorlat területén. Az adatokból látható, hogy tetemesen csökkent azok száma, akik szervezett kereteken belül, tehát civil szervezet tagjaként sportolnak. Fontos hangsúlyozni, hogy hazánkban a szabadidősportban és a diáksportban való részvétel, az egyesületi tagságon alapuló, illetve a versenyszerűen végzett sportolási tevékenység rendkívül alacsony arányú volt már a 2000. évi lekérdezés során is. A teljes fiatal populáció mindössze 5,5 százaléka sportolt civil szervezet tagjaként (sportoló populáción belül 16%), 2008-ra ez az arány a szinte kritikusan alacsonyra, 1,6 százalékra apadt. Úgy tűnik, hogy a sportoló fiatalok nagy többsége minden szervezett keretet nélkülöző szabadidősport jellegű sporttevékenységben, esetleg szabadidősportrendezvényeken vesz részt. Erre a jelenségre a későbbiekben a sportágak elemzésénél újra kitérünk majd. Viszonyításként azonban hangsúlyozni kell azt, hogy például a hollandok több mint 24,4 százaléka valamilyen sportszervezeten belül, tehát társadalmi szervezet tagjaként végez sporttevékenységet (Scheerder és mtsai. 2005).

2. táblázat: Sportoló és nem sportoló fiatalok aránya, 2000–2008

	(százalék)		
	2000	2004	2008
Sportol	33	41	38
Nem sportol	67	59	61
Sportoló, nő	27	34	31
Sportoló, férfi	39	48	44
χ^2	112,2*	167,49*	152,53*
Egyesületben igazolt	5,5	-	1,6
Egyesületben igazolt, férfi	4,5	-	1,1
Egyesületben igazolt, nő	1,0	-	0,5

* $p < 0,001$

Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

7 Alap: befejezte az általános iskolát; közép: elvégezte a középiskolát; felső: elvégezte a főiskolát, egyetemet, BA, MA, PhD.

8 Gazdasági helyzet szubjektív megítélése: 1 (alsó): nélkülözések közt élünk; 2 (alsó-közép): hónapról-hónapra anyagi gondjaink vannak; 3 (közép): épp hogy kijövünk a jövedelmünkkel; 4 (felső-közép): beosztással jól kijövünk a jövedelmünkkel; 5 (felső): gondok nélkül élünk.

A sportolási részvételi arányokat jellemző, az elsődleges feldolgozás során közzétett (Bauer–Szabó A. 2009), illetve korábban publikált (Laki 2008; Bauer–Szabó A. 2005; Fábri 2002; Laki–Bauer–Szabó A. 2001;) százalékos eloszlásokat jelen tanulmányban tájékoztató jelleggel, összefoglalóan közöljük, a szociodemográfiai változók kategóriái mentén észlelhető szignifikanciaszint feltüntetésével (3. táblázat).

3. táblázat: Sportoló és nem sportoló fiatalok aránya a szociodemográfiai változók kategóriái mentén (2000–2008)

(százalék)		2000	2004	2008
Korcsoport	15–19	42	52	47
	20–24	34	40	37
	25–29	25	34	31
	χ^2	168,38*	96,61*	148,60*
Piaci aktivitás	tanul	46	52	49
	dolgozik	30	38	34
	munkanélküli	22	30	23
	inaktív	16	18	17
	χ^2	409,31*	407,40*	367,86*
Iskolai végzettség	alap	32	35	32
	közép	39	45	40
	felső	43	51	47
	χ^2	104,69*	80,18*	30,10*
Településméret	főváros	41	50	32
	megyeszékhely	38	42	47
	város	32	40	38
	község	27	38	35
	χ^2	98,02*	52,09*	90,67
Gazdasági helyzet megítélése	alsó	20	19	20
	alsó-közép	25	29	22
	közép	30	36	33
	felső-közép	38	44	44
	felső	48	56	58
	χ^2	62,05*	184,10*	257,35*

* $p < 0,001$

Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008

A sportolási esély

A sportolási szokásokra vonatkozó eredményeket kétváltozós logisztikai regresszió alkalmazásával elemeztük, mely megmutatja azt, hogy a szociodemográfiai változók közül melyik milyen mértékű szerepet játszik a sportolási tevékenység kialakulásában, miközben más változók hatását kontroll alatt tarja. Továbbá arról is tájékoztat, hogy a változók melyik kategóriáján milyen eséllyel következik be a kívánt esemény, vagyis hogy a társadalom különböző szintjein elhelyezkedő egyének milyen eséllyel kerülhetnek be a sportolók csoportjába. Információt kapunk arról is, hogy az egyes lekérdezéseken belül a különböző változók egymáshoz viszonyítva milyen szerepet játszanak a sportolói csoportba kerülés esélyének alakulásában. Megtudjuk továbbá, hogy az egyes változók esélyhányadosai az évtized során hogyan változtak.

A kialakított modell mindhárom lekérdezési évben szignifikáns volt, a Chi-négyzet próba eredményeit lekérdezési évenként a 4. táblázat mutatja. A modellbe felvett minden egyes független változó szignifikáns összefüggést jelzett a függő változóval, vagyis szerepet játszott a sportolói csoportba kerülés esélyének kialakulásában. A három lekérdezési év során azonban átalakult a változók szerepe.

4. táblázat: Kétváltozós logisztikus regresszió esélyhányadosai (ExpB) referencia kategóriák feltüntetésével

(2000–2008)

Változók	Kategóriák	2000	2004	2008
nem	<i>férfi</i>		referencia kategória	
	<i>nő</i>	0,543***	0,516***	0,508***
korcsoport	<i>15–19</i>		referencia kategória	
	<i>20–24</i>	0,762*	1,091*	0,703*
	<i>24–29</i>	0,560*	1,608*	0,601*
iskolai végzettség	<i>alapfok</i>		referencia kategória	
	<i>középfok</i>	1,666*	1,574*	1,406*
	<i>felsőfok</i>	2,648*	2,685*	2,269*
piaci aktivitás	<i>tanul</i>		referencia kategória	
	<i>dolgozik</i>	0,591*	0,586*	0,577*
	<i>munkanélküli</i>	-	0,544*	0,466*
	<i>inaktív</i>	0,374*	0,359*	0,391*
gazdasági helyzet	<i>alsó</i>		referencia kategória	
	<i>alsó-közép</i>	1,132	1,517	0,854
	<i>közép</i>	1,286	1,813*	1,386
	<i>felső-közép</i>	1,604*	2,204*	1,942*
	<i>felső</i>	2,209*	3,077*	3,098*
településtípus	<i>község</i>		referencia kategória	
	<i>város</i>	1,109	1,023	1,064*
	<i>megyeszékhely</i>	1,273*	1,033	1,434*
	<i>főváros</i>	1,437*	1,429*	0,726*
modell szig.		$\chi^2=764,43^*$	$\chi^2=720,46^*$	$\chi^2=868,83^*$

Referencia kategóriák: nem (férfi); korcsoport (15–19 évesek); iskolai végzettség (alapfok); piaci aktivitás (tanul); gazdasági helyzet megítélése (alsó); településtípus (község).

* $p < 0,000$;

Forrás: *Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008*

Az évtized elején az eredmények azt mutatják, hogy a szociodemográfiai változók közül a sportolási részvétel esélyét legerősebben az iskolai végzettség befolyásolta. A felsőfokú végzettséggel rendelkező csoport tagjainak volt – függetlenül minden más életkörülménytől (változó hatásától) – a legnagyobb esélye (ExpB = 2,648) arra, hogy a sportolók csoportjába kerüljenek. A következő meghatározó változó a gazdasági helyzet (ExpB = 2,209). A gazdasági hierarchia legfelső rétegébe tartozó fiataloknak volt a legnagyobb esélye a sportolási tevékenységben való részvételre, függetlenül nemüktől, koruktól, főtevékenységüktől, iskolai végzettségüktől és lakóhelyük méretétől.

Tehát az esélyhányadosok azt mutatják, hogy a sportolási *esélyegyenlőtlenség* az iskolai végzettség és a gazdasági helyzet különbözőségeiből fakadóan a legerősebb. Ez a két változó az, amely leginkább meghatározza a magyar fiatalok sportolási esélyeit.

Iskolai végzettség

A hazai trendet Bourdieu (1978; 1984) elméletei alapján, miszerint a sportolási részvétel a kulturális és a gazdasági tőkével való ellátottsággal párhuzamosan határozódik meg, nemzetközi nagymintás kutatások sorozatai igazolták. E kutatások, az elméleti alapról továbblépve, arra mutattak rá, hogy az említett két tőkefajta egymástól függetlenül is befolyásolja a rendszeres sporttevékenységben való részvételt. Kanadában, Amerikában, Angliában és a Benelux-államokban végzett vizsgálatok mind arra a következtetésre jutottak, hogy a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban vesznek részt sportolási tevékenységben és egyéb fizikai aktivitásban, mint az alacsonyabb szintű képzettséggel rendelkezők (Stempel 2005; Wilson 2002; Coakley 2007; White–Wilson 1999; Scheerder és mtsai. 2005).

Érdekes hazai specialitás, hogy az iskolai végzettség ugyan a vizsgált évtized alatt továbbra is meghatározó maradt a fizikailag aktív életmód kialakítása során, azonban a gazdasági helyzethez képest elveszítette dominanciáját. Látható, hogy az iskolaszintek végpontjai közötti részvételi esélyek közeledtek egymáshoz. Továbbra is a diplomásoknak van legjobb esélye a sportos életmódra, és az alacsony iskolai végzettségűeknek a legrosszabb, de már *kisebb mértékben*. Az eloszlásokból következtetett megállapítást tehát, miszerint a sportolási részvételben a kulturális tőkével való ellátottság jelentősége a vizsgált időszakban emelkedett (mivel a diplomások részvételi aránya nőtt az évtized eleje és vége között legnagyobb mértékben), nem nyert megerősítést a sportolási esélyhányadosok által. A középfokú és a felsőfokú iskolai végzettségűek sportolási esélyeinek csökkenése ($\text{ExpB} = 2,269$) azt a tendenciát sejteti, hogy a kulturális tőke előnyének realizációja, az ifjúsági korszakváltás jelenségeinek következményeként, sérülhetett. Úgy tűnik, hogy az oktatási intézményekből kikerülő és a munkaerőpiacra frissen belépő fiatalok már kevesebb szabadidővel rendelkeznek vagy éppen, Laki (2008) felvetéseinek megfelelően, azonnal a növekvő értelmiségi munkanélküliség sújtja őket (ami, mint majd láthatjuk, rendkívül csökkenti a sportolási esélyeket).

Anyagi helyzet

Az anyagi helyzet és a sportolási tevékenység esélye között *erősödött* az összefüggés az elmúlt évtized alatt. Igaz az 'anyagi gondokkal élők' és a 'nélkülözések között élők' részvételi esélye egyik lekérdezési évben sem mutatott szignifikáns különbséget, továbbá, 2000-ben és 2008-ban még a 'jövedelmükből jól kijövőké' sem, azonban a társadalom két felső rétege, a 'beosztással jól kijövők' és az 'anyagi gondok nélkül élők' mind a három lekérdezési évben szignifikánsan eltérő esélyeket tudhattak magukénak az előző csoportokhoz képest. Az eltérések nagysága az évtized elején még kétszeres volt: az 'anyagi gondok nélkül élők' megközelítőleg kétszer akkora eséllyel sportoltak, mint az 'anyagi gondokkal vagy nélkülözések között élők'. Az évtized végére azonban a társadalmi hierarchia végpontjain elhelyezkedők sportolási esélyei már közel háromszorosára nőttek. Ezek az eredmények egyértelműen mutatják, hogy az anyagi helyzet meghatározó a sportolási esélyeket illetően. Egyrészt a rendelkezésre álló és ráfordítható anyagi javakon keresztül, másrészt, mint a későbbiekben látni fogjuk, az ezzel összefüggő értékrendi alakulások okán.

Piaci aktivitás

A vizsgált évtized során a tanulói státusz *mindvégig* szignifikánsan megnövelte annak az esélyét, hogy egy fiatal bekerüljön a sportolók csoportjába. Ehhez hozzájárul egyrészt a tanulói státusból fakadó viszonylag rugalmas időbeosztás és a rendelkezésre álló több szabadidő. Továbbá, a tanulói státusszal rendelkezők feltehetően nagy részben eltartottak, esetleg kiegészítő keresettel rendelkeznek, anyagiakban szüleik segítségére is számíthatnak, valamint az oktatási

intézmények sportlétesítményeit ingyenesen használhatják, ami szintén hozzájárul a sportolási esélyük növekedéséhez.⁹ A munkába állás minden lekérdezési évben jelentősen csökkentette (50%) a sportolás esélyét, tehát a munkaerőpiacra való kilépéssel járó életmódváltás nehézségei akadályozó tényezőként hatnak a sportolási tevékenység fenntartásában. Párhuzamosan az is látható, hogy a munkaerő-piaci passzív szerep is együtt jár a sporttevékenység csökkenésével, vagyis a sportolói csoportba való bekerülés esélye további 10 százalékkal csökken. Ennek megfelelően a munkanélküliek sportolási esélye a tanulókhoz viszonyítva mintegy a felére csökkent; a nem munkahelyen dolgozó, kisgyermekes anyáké pedig mindössze 30 százalék.

Társadalmi nem

Eredményeink szerint a nemek közötti részvételi aránykülönbségek az évezred első évtizede során tovább erősödtek. Az évtized elején a fiatal férfiakhoz viszonyítva a fiatal nőknek 46 százalékkal volt kisebb esélyük a sportolói csoportba kerülésre, ami az évtized végére 50 százalékra emelkedett. Ezzel a trenddel szemben Moens és Scheerder (2004) vizsgálatai arról számolnak be, hogy a hollandoknál a két nem között szignifikáns részvételi különbségeket már nem lehet kimutatni. Magyarországon azonban a társadalmi nem még vízválasztóként határozza meg a sportolási gyakorlat ízlésválasztásait, melyet jól példáz az is, hogy a sport társadalmi közbeszédéből ez a téma szinte teljesen hiányzik. A jelenség hozadékaira a sportági választások és a sportolási indokok elemzése során újra hivatkozunk.

Korcsoport

A korhoz kötődő sportolási hajlandóság sokkal inkább a sport-közbeszéd témája, annak el- lenére, hogy a sportolás esélyét jóval kisebb mértékben befolyásolja, mint az iskolai végzettség, a gazdasági helyzet vagy akár a társadalmi nem. Mindezek mellett az eredményekből látható az, hogy a kor változójának első két kategóriája között csökkent, a harmadik kategóriában pedig mérsékelten nőtt a sportolás esélye az évtized folyamán. Ez az eredmény azt a tendenciát sugallja, hogy a vizsgálatba bekerülő új generációk egyre kisebb eséllyel kerülnek a sportolók körébe, fizikai aktivitásuk csökken. E jelenség nagy valószínűséggel összefügg a serdülőkori érési folyamatokkal (Pluhár és mtsai. 2003; 2004), az európai változástrendek (Moens–Scheerder 2004) fáziskéséssel történő begyűrűzésével, de oka lehet a serdülők számára elérhető tevékenységek skálájának bővülése, az internethasználat és a televíziózás fokozott előtérbe kerülése is.

Településtípus

Az évtized közepéig a település méretének növekedésével párhuzamosan növekedett a sportolás esélye is. Ez a magasabb urbanizációs szinthez kapcsolódó, a sportlétesítmények és -programok bővebb kínálatából származó előny (40%) az évtized vége felé haladva azonban *jelentős változásokat mutatott*. Napjainkra a fővárosban élő fiatalok részvételi esélye megközelítőleg 30 százalékkal ($\text{ExpB} = 0,726$) csökkent, míg a vidéki nagyvárosok (megyei jogú városok) ifjúságáé 40 százalékkal ($\text{ExpB} = 1,434$) nőtt. Ennek egyik magyarázataként valóban a vidéki települések új sportlétesítményei és új önkormányzati programjai szolgálhatnak. Másrészt, a fővárosban ehhez a trendhez valószínűleg hozzájárult az egyéb szabadidős tevékenységek túlkínálata, a megváltozott értékszemlélet, a távolságokból és a közlekedési nehézségekből adódó idővesztés, de hatással lehetett az értelmiségi családok környező falvakba való költözése, illetve a fővárosi diákok vidéki egyetemek felé mozdulása is. Tehát az urbanizációs

⁹ Az évtized elején a fiatalok több mint 65 százaléka nem fizetett sportolási részvételért, és 82 százalékuk szervezeti tagságon kívüli, önszerveződésen alapuló szabadidősportban vett részt, mely során, bevallásuk szerint, az iskolarendszer sportlétesítményeit ingyenesen használták (Perényi 2010a).

szint emelkedése valóban magával hozza a sportolási tevékenység esélyének növekedését, a sportlétesítmények hálózatának fejlődése és sportszolgáltatások kínálatbővülése segít abban, hogy a vidéki városokban élő fiatalok mérlegelhessék a sportolás lehetőségét is életmódelemeik kiválasztása során.

Jelen tanulmány ugyan nem tér ki a kisebbségi csoportok részvételének statisztikai elemzésére, azonban fontosnak tartjuk megemlíteni a roma kisebbség rendkívüli alulreprezentáltságát (22%).

Sportágak

A választott sporttevékenységek közül – emlékeztetve arra, hogy a fiatalok közel 60 százaléka semmilyen sportolási tevékenységet nem végez – a labdarúgás és az aerobik sportágak vonzották a legtöbb fiatalot. Az eredmények úgy is interpretálhatók, hogy a hatvanas–hetvenes évek magyar labdarúgó-sikereinek országában mára a fiatalok csak egynegyede hódol ezen sportág örömeinek. Az 1990-es évek aerobikláza szintén a fiatalok közel egynegyedét tudta mozgásba hozni. A labdarúgáshoz viszonyítva más labdajátékok igen marginális érdeklődést váltottak ki a fiatalokból, így a kosárlabda (4,5%), a kézilabda (3%), a röplabda (1%), bár négy évvel később növekvő tendenciát mutattak. A főleg a fiatal nők körében népszerű aerobik sportágban azonban jelentős visszaesés volt tapasztalható. Ez feltehetően a sportágon belüli szakmai elkülönüléseknek köszönhető, melyek alapját az új nemzetközi szervezetek és szabályrendszerek megjelenése képezte, megosztva ezzel a sportág hazai rajongóit. A labdarúgás sportágban mérhető részvételi növekedés pedig összefüggésben lehet az államilag támogatott labdarúgó-akadémiák indulásával. Sajnálatos, de nem meglepő módon, a magyar élsport sikersportágainak a fiatalok teljes populációjára vetített részvételi arányai igen alacsony (0,1–0,5%!) értékeken jelentek meg, így például a kajak-kenu, az öttusa; vagy statisztikailag értelmezhető értéket sem értek el, mint például a vívás. Úgy tűnik, hogy a magyar sikersportágak egyrészt a mindennapi tevékenység portfólióba nehezen illeszthetők, mivel speciális létesítmény- és feltételrendszerük (kajak-kenu) vagy összetettségük miatt igen magas költségigényük van (öttusa). A kajak-kenu sportág tömegesítésére volt ugyan kezdeményezés, melynek kapcsán nőtt a vízitúrázók köre és a nyári vízi táborok száma is, de e törekvések eredményei országos mintán nem mérhetők (5. táblázat).

Az évtized közepére lényegében egyetlen versenyrendszerrel rendelkező sportágban nőtt a részvételi arány, és ez a labdarúgás (3%). Hasonló irányú és mértékű változás csak az önállóan, természetben vagy otthon végezhető, szervezeti kereteket nem igénylő mozgásformákban volt tapasztalható: kocogás, biciklizés, otthoni torna, kondizás. Mind a két lekérdezési időszakban második sportágként is ilyen mozgásformákat említettek a fiatalok. Csökkenés volt tapasztalható azonban az aerobikban, az úszásban és az atlétikában. Új sportolási és mozgásformák is megjelentek a fiatalok körében, mint például brazil tánc, amerikai football, baseball, görkorcsofolyás, gördeszkázás, szinkronkorcsofolyás, hegyikerékpár, snowboard, gyaloglás, szobabiciklizés, jóga, kismama torna, gyógytorna stb. Ezen mozgásformák megjelenése is mutatja az önállóan végzett, helytől és időtől függetlenedő sporttevékenységek előtérbe kerülését, a speciális csoportok (például várandós anyák, mozgásszervi panaszokkal küzdők) növekvő igényeit, valamint a természetes közegben végzett tevékenységek és az extrém sportok népszerűsödését. Megfigyelhető továbbá, hogy egyre népszerűbbek az utcai futóversenyek, kalandparkok, teljesítménytúrák, túrlőtúrák, élményfürdők és csúszdaparkok.

A változások a sportolási formák, lehetőségek és ízlésválasztások szélesedő spektrumára hívják fel a figyelmet. Úgy tűnik, hogy a vizsgált populáció már ebben a korai életszakaszban

kerüli a nagy fizikai kifáradással járó mozgásformákat, inkább sétál vagy túrázik, illetve 'élményprojekteket' gyűjt. Tehát az eredmények a kilencvenes éveket követő nyugat-európai változásokhoz hasonló (Skille 2005), individualizációs életmódtrendek érvényesülését jelzik, továbbá a Schulze (1992) élménytársadalmában felvázolt viselkedésbeállítódások lenyomatainak megjelenését sugallják a sportolási szokások változásaiban is.

5. táblázat: Részvételi eloszlás sporttevékenységek szerint

(százalék)

Sporttevékenységi forma	2000. év (n = 2497)	2004. év (n = 3165)
1. labdarúgás	20,5 (20,0/0,5)	23,0 (22,0/1,0)
2. aerobik, fitness	14,4 (3,8/10,6)	7,8 (0,4/7,4)
3. kerékpározás	8,9 (5,9/3,0)	12,4 (6,8/5,6)
4. kondi edzés, testépítés	8,0 (7,3/0,7)	8,6 (5,6/2,5)
5. kocogás, futás	6,6 (3,8/2,8)	9,7 (4,4/5,3)
6. úszás	4,8 (2,2/2,6)	4,2 (1,9/2,3)
7. kosárlabda	4,4 (3,1/1,3)	4,5 (2,9/1,6)
8. otthoni torna, gimnasztika	4,9 (1,1/3,8)	5,8 (0,2/5,6)
9. kézilabda	3,0 (1,4/1,6)	3,1 (1,4/1,7)
10. atlétika	2,9 (1,6/1,3)	1,1 (0,4/0,7)
11. tánc	2,5 (0,7/1,9)	2,8 (0,6/2,2)
12. karate	2,0 (1,4/0,5)	1,8 (1,4/0,4)
13. lovaglás	1,4 (0,5/0,9)	1,1 (0,3/0,8)
14. tenisz	1,4 (0,6/0,7)	2,1 (1,3/0,8)
15. röplabda	1,0 (0,1/0,9)	1,4 (0,5/0,9)

n = alcsoporthoz tartozók elemszáma; részvételi arány: teljes populáció % (férfiak %/nők %)

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004

A sportágak közti ízlésválasztási különbségek a nemek között is megmutatkoznak. A férfiak körében a hagyományosan maszkulin labdarúgás (20,5%), a kondi edzés/testépítés (7,3) és a kerékpározás (5,9%) volt a legnépszerűbb, melyeket a kocogás/futás (3,8%) és a kosárlabda (3,1%) követett. A nők körében a hagyományosan feminin aerobik (11,6%) után a kerékpározás (3,0%), az otthoni gimnasztika (2,8%) következtek. Az évezred közepére a nők részvétele jelentősen megnőtt egyes sportágakban, mint például kerékpározás, futás és otthoni torna. A férfiak esetében enyhe részvétel-növekedés volt tapasztalható a kerékpározásban és a futásban, míg a többi mozgásformában stagnálást vagy részvételcsökkenést láthattunk (kosárlabda, atlétika). A nemzetközi trendektől eltérően a magyar fiatal nők rendkívül alulreprezentáltak labdajátékokban, ami a labdarúgáson kívül például a kosárlabdára is vonatkozik. A nyugat-európai gyakorlattal ellentétben úgy tűnik, hogy a sportágválasztás során Magyarországon még mindig erősen hatnak a nemi szerepekből és szokásrendekből eredő pre-determinációk. A feminin és maszkulin testi szépséget, alakformálást és a testsúllyal kapcsolatos igényeket a nők körében az aerobik és a fitness, míg a férfiaknál a testépítés és kondizás testesíti meg.

Sportolási indokok

Az általános kutatási gyakorlat szerint a sportolási motívumokat a távolmaradási indokok dimenziói felől közelítik meg. A hazai és nemzetközi vizsgálatok rendre arra az eredményre jutottak, hogy a leggyakrabban előforduló indok az 'időhiány' (Kavalir 2004; Fábri 2002; Gál

2008; Perényi 2005). Az Ifjúságkutatások eredményeiből azonban az is látható, hogy a sportolás sem rekreációs, sem versenyszerű szinten nem jelent kizáró tényezőt más időtöltésekkel szemben. Jól illeszkedik egyéb szabadidő-tevékenységelemekkel is, amit az a tény is igazol, hogy a sportoló fiatalok többet járnak például moziba, színházba, művelődési házba, mint nem sportoló társaik (Bauer–Szabó A. 2009). Ez az adat érdekes megvilágításba helyezi az Ifjúság2000 és az Ifjúság2004 eredményeit, hiszen ellenpólust állít a fizikai inaktivitás elsődleges indokaként megnevezett időhiánynak. Úgy tűnik, hogy a rendszeresen sportoló fiatalok szabadidejüket aktívabban és egyben hatékonyabban képesek felhasználni nem sportoló társaikhoz képest. Tehát az 'időhiány' nem fogadható el a távolmaradás hiteles magyarázataként, mögötte látens determinációk húzódnak meg.

Ellentétben a korábbi gyakorlattal, a legújabb vizsgálatok a sportolási indokok feltárására is kitérnek. Igazodva ehhez, a 2008. évi lekérdezés során a részvétel okaira kérdeztünk. Az elsődleges feldolgozás során azt találtuk, hogy a sportoló fiatalok az egészség, az edzettség, a közérzet és az örömforrás dimenzióira vonatkozó indokokat jelölték legnagyobb előfordulással. Ellentétben Gál (2008) a teljes népességre vonatkozó vizsgálatának eredményeivel, mintánkban a jó társaság és a testsúly csökkentésének indokai a kevésbé fontosak közé tartoztak. Úgy tűnik, hogy a korosztályi hovatartozás lényegesen befolyásolja a sportolási indokokat, melyre vonatkozó kohorspecifikus elemzés túllépi a jelen tanulmány kereteit. Az elsődleges elemzés a versenyszerűen sportolók és a szabadidő-sportolók sportolási indokai között is jelentős eltérésekről számolt be. Az előbbieket nagyobb arányban választották az örömforrás és a társaság dimenzióit, de a közérzethez, a külső megjelenéshez és a testsúlycsökkenéshez kapcsolódó indokokkal kevésbé azonosultak. A két vizsgált csoport lényegében nem tért el az 'edzettség' megszerzésének fontosságában, viszont az 'egészség' indokának jelölésében igen, ezt az okot a szabadidő-sportolók jelölték nagyobb arányban. Látni fogjuk a későbbiekben, hogy ezek a válaszok kapcsolódnak a versenysportban részt vevők egészséggel, edzettséggel és külső megjelenéssel való magasabb szubjektív elégedettségéhez is. Mivel jobb egészségi és közérzeti mutatóik vannak, számukra a sport közösségteremtő és élményszerű funkciói jelentenek nagyobb motivációt.

Az elsődleges feldolgozáshoz képest jelen tanulmány a nemek közötti eltérésekre szeretné felhívni a figyelmet (6. táblázat).

6. táblázat: Sportolási okok nemenkénti bontásban a teljes sportoló populációra (N = 1965), valamint szabadidő-sportolókra és versenysportolókra vonatkozóan

	(százalék)							
	S	V	SF	SN	Szig.	VF	VN	Szig.
Edzett legyek	60	62	69	47	***	68	47	*
Egészséges legyek	68	62	67	67		61	63	
Jó közérzetem legyen	48	30	45	45		32	28	
Örömet okoz	39	72	48	39	*	76	60	*
Jól nézzenek ki	33	23	28	36	*	26	18	
Jó társaságért	20	38	26	18	**	37	39	
Fogyini szeretnék	13	3	6	19	***	4	0	*
Szüleim javaslatára	3	8	5	4		9	3	

* Chi négyzet próba: $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$.

S: szabadidő-sportoló; V: versenyszerű sportoló; SF: szabadidő-sportoló férfi; SN: szabadidő-sportoló nő; VF: versenyszerű sportoló férfi; VN: versenyszerű sportoló nő

Korábbi vizsgálatok tanúsága szerint a sportban hagyományos a nők alulreprezentáltsága; fizikai aktivitásuk általában rendszertelenebb és a versenykörnyezetet kerülő (Fábrí 2002; Perényi 2005); mindemellett nagy szerepet kapnak benne az alakformálással és a megjelenéssel kapcsolatos motivációs elemek (Perényi 2003; Gál 2008). A sportolás kapcsán az igazságosságot, az élményt és mások figyelembevételét helyezik előtérbe, melyekhez a részvétel, és nem a győzelem fontossága kapcsolódik (MacLean–Hamm 2008). A fiatal férfiak ezzel szemben a környezetnek való megfelelést (külső eredményelvárás), a beilleszkedést hangsúlyozzák, mely elemekhez a verseny, a teljesítmény és a győzelem prioritása kapcsolódik. A férfiak sportolási motivációs szerkezete – nem is meglepő módon – szintén tartalmazza a külső megítélés fontosságát (MacLean–Hamm 2008; Bodnár 2009).

Vizsgálatunk eredményei a minta nemenkénti bontása után nagyon lényeges következtetések levonását engedélyezik. Szembetűnő, hogy mind a szabadidő-sportoló, mind a versenyszerűen sportoló fiatal nők szignifikánsan kevesebbszer említették az edzettség – mint teljesítménymotívumként felfogható dimenzió – fontosságát, míg az egészség és a közérzet dimenziók említésében nem tértek el férfi társaiktól. Nagyon érdekes, hogy a szabadidő-sportoló nők a sport örömforrás (39%) és társaság (18%) dimenzióit a férfiakhoz képest (sorrendben 48%, 26%) kevésbé jelölték, mely eredmény szignifikáns is volt. Ezzel párhuzamosan a jó külsőt (36%) és a fogyást (19%) szignifikánsan többször említették az ösztönzők közt férfi társaiknál (férfiak, sorrendben 28%, 6%). A versenyszerű sportban résztvevők esetében azonban a külső megjelenésre és a társasági részvételre vonatkozó dimenziók esetében a két nem közötti szignifikáns eltérés megszűnt; az örömforrás említését tekintve pedig a szabadidő-sportoló nők 39 százalékos eredménye a versenyszerűen sportoló nők körében 60 százalékra emelkedett. Továbbá, a fogyási indok említése a versenyszerűen sportoló nőknél teljesen megszűnt (0%), míg a társasági dimenzió 39 százalékra nőtt. Kérdezhetjük: a nők körében a sportolási tevékenység célja nem az öröm, a felszabadulás és a kikapcsolódás, hanem inkább a külsővel kapcsolatos társadalmi elvárásoknak való megfelelés? A válasz, úgy tűnik, a versenyszerű sportban való részvétel kapcsán transzformálódik, és a szociabilitás, valamint az örömforrás válik elsődlegessé az alakformálással szemben. A sporttevékenységgel kapcsolatos élmény és élvezet, a megelégedés és önmegvalósítás fontosságának egyéni leképeződésében a Scheerder (2004) által a 'sport-tőke' elemeiként definiált képességek és készségek, illetve azok birtoklásának szintje játszik kiemelkedő szerepet (Lee és mtsai. 2008; MacLean–Hamm 2008).

A kérdőív versenysport-specifikus kérdést nem tartalmazott. A versenyszerűen sportoló fiatal férfiak azonban a kérdőívben felsoroltakon kívül, ugyan alacsony előfordulással, de megnevezték a 'mások révén tekintély' és a 'versenyszellem' motívumokat. Valószínűleg egy speciális sportolási szokásokat vizsgáló kutatás, a korábbi nemzetközi vizsgálatokhoz hasonlóan (Lee és mtsai. 2008; MacLean–Hamm 2008), ráerősítene ezekre az elemekre.

Egészség és testtudatosság

Köztudott, hogy a magyar népesség fizikai és pszichoszomatikus egészségi állapota rosszabb más európai országok populációjánál (Kopp–Kovács 2006; Gál 2008). A fiatalok korcsoportjaiban ugyancsak romló tendenciák mutatkoznak (Susánszky–Szántó 2002; Laki–Bauer–Szabó A. 2001; Bauer–Szabó A. 2005; Bauer–Szabó A. 2009). A 2008. évi vizsgálat során arra voltunk kíváncsiak, hogy a rendszeres sportolás eredményez-e változásokat a fiatalok egészség- és testtudatosságának szubjektív megítélésében.¹⁰

¹⁰ A magyar fiatalok egészségi állapotát részletesen elemzi Susánszky Éva jelen tanulmánykötetben közzétett írásában.

A „U teszt” eredményei azt mutatták, hogy a sportoló fiatalok egészségi és edzettségi állapotukkal, valamint külső megjelenésükkel egyaránt szignifikánsan elégedettebbek voltak nem sportoló társaikhoz képest. Jelentős eredménynek számít, hogy a sportoló populáción belül szintén feltártunk különbséget: a versenyszerűen sportolók szignifikánsan elégedettebbek voltak az egészségi állapotukkal, edzettségi szintjükkel és külső megjelenésükkel, mint szabadidő-sportoló társaik (8. táblázat).

Úgy tűnik, hogy a versenyszerű sportolás az, amely kiemelten hozzájárul a fiatalok egészséggel, testtudatossággal, közérzettel kapcsolatos elégedettségének jelentős növekedéséhez. Ennek az eredménynek a fontosságát emeli az, hogy korábbi kutatások az egyén önmagával való szubjektív elégedettségének növekedését a pszichoszomatikus betegségek előfordulásának csökkenésével kapcsolták össze (Pikó–Barabás 1996; Aszmann 2003; Rácz 2005). Jelen mintán ezt a kérdéskört külön tanulmányban szándékozzuk elemezni.

Vélhetően a pubertás korban bekövetkező jelentős testi fejlődés és nemi érés, átmeneti időszakot képezve, elbizonytalanodást eredményez az egészség- és testtudatosság szubjektív megítélésében, ami azonban – eredményeink által is bizonyítottan – pozitív irányba jól befolyásolható a szabadidős és versenyszerű sporttevékenységben való részvétellel.

Érdekes, hogy az iskoláskorú sportolókat társaik is pozitív tulajdonságok sorával ruházzák fel (Pillók és mtsai. 2004). A nem sportolókhöz viszonyítva erősebbnek, gyorsabbnak, szorgalmasabbnak, kiegyensúlyozottabbnak, sőt intelligensebbnek is tartják őket.

Coakley (2007), valamint Cruz és munkatársai (1995) felhívták a figyelmet arra, hogy a szubjektív elégedettség kialakulása összefügg a versenyrendszerben történő részvétel dimenzióival és körülményeivel. Tehát szükség van annak meghatározására, hogy pontosan milyen mértékű és rendszerességű az a versenykörnyezetben végzett sportolási tevékenység, illetve milyen pedagógiai és pszichológiai módszerek alkalmazása az, amely még pozitív változásokat eredményez. Ezeknek a dimenzióknak a feltárása, az ifjúsági sport céljainak és kereteinek meghatározása segítséget nyújthat abban, hogy megeljük a magyarázatot, a magyar fiataloknak miért csak kevesebb mint egytizede vesz részt a sportklub alapú, szervezett, versenyszerű sportban.

7. táblázat: Mann és Whitney U-teszt eredményei, a sportolók és nem sportolók, valamint a szabadidő- sportolók és a versenyszerűen sportolók edzettségre, külsőre és egészségre vonatkozó szubjektív elégedettsége

Elégedett	Teljes minta (N = 1940)		Sportolói minta (N = 800)	
	nem sportol	sportol	szabadidő sp.	versenyszerű sp.
edzettségével	832,96	1056,12***	386,01	476,30***
külsejével	902,47	1069,31***	390,74	461,184**
egészségével	905,82	1085,20***	392,60	452,17**

átlagsorrend (meanrank); sp. = sportoló;

p<0,05; ** = p<0,01; *** = p<0,001.

Forrás: Ifjúság 2008

A 2008-as lekérdezés során a testtömegindex kiszámítása céljából lekérdeztük a fiatalok testmagasságát és testsúlyát is. Arra voltunk kíváncsiak, vajon a sportoló fiataloknak az egészségükkel és testükkel való magasabb szubjektív elégedettsége megmarad-e testalkati adottságaik ellenére is. Az első elemzések nem meglepő, azonban nép-egészségügyi szempontból igen fontos eredményt hoztak: a sportolók között magasabb a 'normál testsúlyt', és

alacsonyabb a 'túlsúlyosságot' vagy 'elhízottságot' jelentő testtömegindexszel rendelkezők, míg a nem sportolók körében magasabb a testsúlyproblémával küzdők aránya (Bauer–Szabó A. 2009). Ez fiziológiai alapot és egyben magyarázatot adhat arra, hogy a sportolók nem sportoló társaikhoz képest jóval elégedettebbek 'egészségükkel', 'edzettségükkel' és 'külsőjükkel'.

Eredményeinket új megvilágításba helyezi azonban az, hogy a két alcsoport 'normál' testtömegindexszel rendelkező tagjai között különbséget találtunk arra vonatkozóan, hogy azok mennyire voltak elégedettek az 'egészségükkel', az 'edzettségükkel' és a 'külsőjükkel'. A nem sportoló fiatalok (statisztikailag) *normál testalkatuk* ellenére is nagyobb arányban fenntartással vagy elégedetlenséggel viszonyulnak saját 'külsőjükhöz', illetve 'egészségükhöz', mint a sportolók. A sportoló fiatalok azonban *testalkatuktól függetlenül* elégedettebbek voltak 'egészségükkel' és 'külsőjükkel', mely megállapítás vonatkozik az esetlegesen 'túlsúlyos vagy elhízott' fiatalokra is. Ez az eredmény a sportolási tevékenységben való részvétel és az egyén önmagával való szubjektív elégedettségének pozitív összefüggését igazolta. Tehát a sportolás javítja az egyén saját egészségével, külsőjével kapcsolatos szubjektív elégedettségét, s ezáltal feltételezhetően befolyásolja a kapcsolódó alapvető emberi értékebeállítódásokat is. Ezt megállapítást az életvitelhez kapcsolható értékek és a sportolási tevékenység összefüggései során feltárt eredményeim tükrében a későbbiekben megkísérlem interpretálni.

**8. táblázat: „Mennyire elégedett edzettségével, külsőjével és egészségével?”
kérdésre adott válasz, sportoló/nem sportoló alcsoportokban a testtömegindex
háromfokú besorolása alapján (N = 1701)**

(százalék)

		Edzettségével					
	testalkat	tejesen elége- detlen	inkább elége- detlen	is-is	inkább elégedett	teljesen elégedett	összesen
Sportol	sovány	2	14	33	24	27	100
	normál	1	5	30	40	24	100
	túlsúlyos, elhízott	1	14	31	33	21	100
Nem sportol	sovány	3	19	39	27	13	100
	normál	3	16	34	37	11	100
	túlsúlyos, elhízott	7	22	37	23	12	100
		Külsőjével					
Sportol	sovány	0	17	33	27	23	100
	normál	1	5	32	42	20	100
	túlsúlyos, elhízott	2	8	34	37	19	100
Nem sportol	sovány	5	14	31	35	15	100
	normál	1	8	39	35	16	100
	túlsúlyos, elhízott	5	16	44	25	10	100
		Egészségével					
Sportol	sovány	2	2	19	38	38	100
	normál	2	2	14	40	43	100
	túlsúlyos, elhízott	1	3	20	29	47	100
Nem sportol	sovány	7	5	15	34	38	100
	normál	3	6	19	43	29	100
	túlsúlyos, elhízott	2	7	29	37	25	100

Forrás: Ifjúság 2008

Értékvizsgálati eredmények

Korábbi elemzések során kitértünk a fiatalok értékpreferenciáinak elemzésére a két alcsoportra vonatkozóan. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy Magyarországon a rendszerváltás utáni, értékválsággal terhelt időszakában a sport és annak értéktartalma hogyan jelenik meg a felnövekvő generációk értékszocializációjában, illetve, hogy a sportolási tevékenység értékképviselője jelent-e könnyebbséget a sportoló fiataloknak a társadalmi nehézségek kezelésében. A három lekérdezési évre vonatkozóan az eredményeket itt összefoglalóan, a hivatkozások feltüntetésével mutatjuk be.¹¹

Eredményeink szerint a sportoló fiatalok fontosabbnak ítélték a posztmodern, önmegvalósítással és autonóm döntéshozattal kapcsolatos értékeket, és kevésbé fontosnak a materiális értékeket. Az eredmények a szociodemográfiai változók kategóriái mentén a társadalmi determinációk értékekre gyakorolt hatása ellenére sem változtak. Vélelmezhetően a fizikai 'aktivitás–inaktivitás' tevékenységpárok, az ingleharti 'posztmodern érték–modern érték' és a Bourdieu-féle 'kulturális tőke–gazdasági tőke' dimenziópárok végei felé húztak. A sportolási részvételben az évtized közepéig végbement demokratizálódási folyamatok további értékcsoportokkal való kapcsolódást eredményeztek. A főkomponensek kialakulásához a szociodemográfiai változók közül különösen a kulturális tőke és a sportolási tevékenységben való részvétel ténye járult hozzá. A kreativitással, élményorientáltsággal és szociabilitással kapcsolatos értékek faktorán az összefüggések a társadalmi értékátrendeződési folyamatok ellenére is megmaradtak. Ez az eredmény arra enged következtetni, hogy a sport klasszikus értékeinek állandósága kapaszkodót nyújt és értékállandóságot biztosít a társadalmi válságok idején. Az olyan változásidőszakok, amelyek során az emberek létfenntartással kapcsolatos szükségletei szenvednek hiányt, egyben materiális értékeltolódással járnak. A megélhetési zavarok a mindennapi élet prioritásait átstrukturálják, mely értékközeg nem támogatja az immateriális értékkapcsolatú tevékenységeket, azonban a rendszeres sportolási tevékenységben való részvétel fenntartja az immateriális értékelemekhez való kapcsolódást, és ezzel állandóságot és hidakat képez a változásidőszakok között.

Az eredmények megerősítést nyertek a sportolók demokratikus jogokhoz és állampolgári kötelezettségekhez kapcsolható fokozott szabály- és normakövetésében is. A sportoló fiatalok nem sportoló társaikhoz képest fontosabbnak tartották a demokratikus társadalmi berendezkedésből származó jogok és kötelezettségek gyakorlását és a jó állampolgári attitűd elfogadását, ami önálló, autonóm döntéshozatalhoz való viszonyulásuk és önirányító, nyitott értékbeállítódásuk folyamánként fogható fel. Azonban a sport értékvilágát szintén jellemző társadalmi szolidaritás üzenete a sportolók körében nem kapott hangsúlyt. A norma- és szabálykövetés, a sport kiszámíthatóságával és állandóságával összhangban, a sportolóknál pozitívabb jövőkép kialakítására, nagyobb kockázatvállalásra és modernebb gondolkodásra vezetett, melyek a sportoló fiatalok önértékelésében is megmutatkoztak. Ezek alapján eredményeink igazolták a rendszeres sporttevékenység és a fiatalok értékszocializációja közötti kapcsolatot; a társadalmi értékátadási folyamat komplexitása azonban egyértelmű ok-okozati összefüggés felvázolását nem engedte meg (Perényi 2008; 2010a; 2010b; 2010c; 2010d; 2011).

Eredményeinkkel kapcsolatban összefoglalóan elmondható, hogy azok összhangban vannak Bourdieu (1978; 1984) releváns elméleteivel, továbbá az ezeken alapuló nemzetközi kutatásokban feltárt általános trendekkel. Látható, hogy Magyarországon az évezred első

¹¹ A 2000. és a 2004. év kérdőíveinek értékrendre vonatkozó kérdései közül a Tibori–Bauer értékskála eredményeit használtam fel (Cronbach alfa: 0,725), a 2008. évi lekérdezés esetében a demokratikus gondolkodás és normakövetés, a demokrácia megvalósulásának igénye és az autonóm döntéshozatal, valamint a jövővel kapcsolatos beállítódások vonatkozásában vontunk be kérdéseket.

évtizede során a sportbeli részvételi arányok előbb növekedtek, majd csökkentek, melyet a szociodemográfiai háttérváltozók determinációja kísért. Az évtized elején és közepén feltárt sportolással kapcsolatos jellemzőkben az évtized végére átrendeződés mutatkozott. A nők hagyományos alulreprezentáltsága sajnálatos módon nőtt, és egyre fiatalabb korcsoportokban vált jellemzővé a fizikai inaktivitás. Míg a tanulói státusból származó előny továbbra is érezhető volt, addig a kulturális tőkén alapuló részvételi olló kinyílt, amit a diplomával rendelkezők sportolási esélyének növekedése jelzett. A társadalom anyagi szempontból felső és alsó csoportjai között a sportolási esélyegyenlőtlenség a háromszorosára emelkedett. Tehát a gazdasági tőke és a kapcsolódó életkörülmények befolyása a társadalmi hierarchia végpontjain realizálódott. A település típusa szerinti megoszlásban szintén átrendeződés történt. Míg az évtized elején és közepén a legnagyobb urbanizációs szinttel rendelkező fővárosban volt a legnagyobb esélye a fiataloknak a sportra, addig az évtized végére a vidéki nagyvárosokban élők sportolói csoportba kerülésének esélye nőtt. A sportolási tevékenységben való részvétel és az egyén önmagával való szubjektív elégedettségének pozitív összefüggése igazolódott. Jelentős eredménynek számít, hogy ez a hatás a fiatalok testalkatától függetlenül érvényesült. Az, hogy a sportolás javítja az egyén saját egészségével, külsejével kapcsolatos szubjektív elégedettségét, vélelmezhetően befolyásolja a kapcsolódó alapvető emberi értékbeállítódásokat is. A sportolási indokok nagy eltéréseket mutattak a nők és a férfiak, illetve a szabadidő-sportolók és a versenyszerűen sportolók között. A versenyszerű sportban való részvétel a testtudatosság és önelégedettség szempontjából védőfaktoroként határozódott meg. A sportági választásokban individualizációs trendek jelentek meg, melyek posztmaterális értékbeállítódással egészültek ki.

Társadalmi helyzet

1989-90-ben a magyar rendszerváltás csak megkezdődött, de annak folyamata azóta sem zárult le. Hankiss (2009) társadalomelemzésében hangsúlyozta, hogy az elmúlt tíz év során kialakult gazdasági és politikai válság az egész magyar szociális környezetet érintő társadalmi válsággá mélyült. Az évtized elején Bauer (2002) által bemutatott értékválságos időszak végighúzódt az évtized egészen, és még napjainkban is tart. A sportnak, mint a társadalom egyik alrendszerének működését ezeknek a társadalmi főfolyamatoknak a tükrében, a magyar rendszerváltás 20 éves folyamatába ágyazottan kell értelmeznünk. Az ifjúsági korszakváltás következményei, a társadalmi elhelyezkedésből származó előnyök és hátrányok, a társadalmi individualizációs, diverzifikációs és értékváltozási folyamatok, valamint a sport intézményének sajátosságai mind szerepet játszanak az ifjúság sportolási tevékenységének alakulásában.

Az eredményekből az látható, hogy noha az ifjúsági korszakváltás elviekben a sportolási tevékenységet támogató életmód-környezetet teremtett, a magyar fiatalok fizikai aktivitása igen alacsony. Az ifjúsági életszakasz túlnyomó részben Magyarországon is a kulturális tőkéért vívott verseny és harc színterévé vált (Gábor 2002; Zinnecker 1986; Bourdieu 1983). A diplomák, oklevelek megszerzésének időszakában a fiatalok a származási családjuk gazdasági, társadalmi és kulturális tőkéjének szintje közti különbségből származó esélyegyenlőtlenséggel, továbbá a korábban nem tapasztalt munkanélküliség jelenségével szembesülnek. Az ifjúság társadalmi autonómiájának feltételül szolgáló társadalmi intézményrendszer kialakulása megkésett, ami zavarokat okozott a korosztály tagjainak társadalmi és politikai értékformáló erővé válásának folyamatában is (Gábor 2006). Társadalmi helyzetükből fakadó mozgatók befolyásolják tevékenységválasztásaikat és szabadidejük felhasználását, így sportolási attitűdjeiket is.

A sport intézményének sajátosságai

A rendszerváltást követő politikai és a gazdasági változások a sport társadalmi alrendszerét alapjaiban rázták meg. Az állami támogatási rend változása, a pénzeszközök csökkenése és az önállóság elnyerése váratlanul és egyben teljesen felkészületlenül érte a magyar sport intézményrendszerét. A változások egyben demokratizálódást és liberalizálódást is eredményeztek, új sportágak jelentek meg és új sportági szakszövetségek alakultak, jelezve a civil társadalom önszervező erejében rejlő potenciált. A sport strukturális átalakításában szintén tetten érhető késések és stratégiai, valamint irányítási hiányosságok azonban gátolták az 'alulról' építkező civil szervezeteken alapuló, piramisszerű felépítmény létrehozását, és sikertelennek bizonyultak az üzleti szféra megnyerésére tett próbálkozások is. Földesi és Egressy (2005) szerint az ellentmondásokkal terhelt változások átpolitizálódást, visszaközpontosítást és paternalista elemek megjelenését eredményezték, megkérdőjelezve ezzel a sport valódi rendszerváltását. Az államszocializmus gyakorlatából jól ismert élsportcentrikus beállítódás nem változott, és nem párosult a demokratizált posztmodern sport egészségmegőrző és közösségalkotó elvárásainak való megfeleléssel. A stratégia szintjén megjelenő célok és azok megvalósítása (ISM 2000; GYISM 2002) költségvetési források és végrehajtási taktikák hiányában, valamint a pártpolitikai irányok változásai során sérültek. A magyar sport rendszerváltás utáni piactársadalmi szerepvállalása ellentmondásossá vált, s Frenkl (2001) szerint a negatív folyamatokat elmélyítette a sport elanyagiasodása és egyetemes értékeinek globális válsága.

A sport intézményén belül továbbra is megmaradt az élsport és a szabadidősport közötti, más demokratikus berendezkedésű országok sportstruktúrájára kevésbé jellemző éles határ. Továbbá, az élsportcentrikus támogatási rendszer nem szélesedett ki az utánpótlás-nevelési programokról leváló *versenyszerű ifjúsági sport* rendszerének bővítésével. Sajnálatos módon a 2000. évben a nők sportolási részvételének javítását megcélzó program sem hozta meg a várt változásokat.¹² Ezeknek köszönhetően, más európai országokhoz hasonlóan, a magyar népesség szinte *minden* korosztályát és minden társadalmi rétegét igen alacsony részvételi arányok jellemzik (Földesiné 2008; Gál 2008; Nyerges–Laki 2004; Perényi 2008; 2010c). Tehát még a sportolási esélyek szempontjából előnyös helyzetben levő csoportok (jó anyagi körülmények közt élők, magas iskolai végzettségűek, tanulói státuszban lévők) sportolási arányai sem közelítik meg a nyugat-európai szinteket (Hartmann–Tews 2006; Eurobarometer 2009). Láthatjuk, hogy a sportolási tevékenység egészségmegőrző, betegségmegelőző, életminőséget javító hatásai Magyarországon nem kerültek be kellőképpen a társadalmi közbeszédbe. A lakosság szabadidejében inkább a passzív pihenést (olvasás, alvás, internetezés, televíziózás) választotta, semmint az olyan fizikai aktivitást igénylő időtöltéseket, mint például a kirándulás, a séta vagy egyéb sporttevékenységek (Laki–Bauer–Szabó A. 2001; Bauer–Szabó A. 2005; Oszvaltoné és mtsai. 2007; Pikó 2005). A fiatalok közel 90 százaléka említette, hogy a szabadidejét hétköznapiokon is és hétvégeken is otthon, elsősorban internetezéssel és televíziózással tölti. Ezzel párhuzamosan sportpályákra hétköznapi mindössze 9 százalék, hétvégén 18 százalék látogat (Bauer–Szabó A. 2009). Az adatok általánosságban azt mutatják, hogy a mozgásszegény, inaktív életmód a fiatalok körében továbbra is „pusztít”, ami előrevetíti a felnövekvő generációk, egyben a magyar társadalom egyre aggasztóbb teljesítőképességét és egészségi állapotát.

A részvételi arányok alacsony szintje a magyar sport általános leértékelődésének prob-

12 Az Ifjúsági és Sportminisztérium által indított „Tartsd a formád” program, mely kiadványokkal, konferenciákkal (2000, 2004) és a kvótarendszer törvényi szabályozásával indult, de a sporttársadalom támogatásának hiányában elsorvadt (Perényi–Bertáné Göntér 2000).

lémáját is felveti, ami megnyilvánul a sport iránti általános érdektelenségben. A társadalmi támogatottság csökkenéséhez a korábbi szurkolótáborok elvesztése és a magyar sporteredmények romlása is hozzájárult (Földesiné 2008). Az ezredforduló fiataljainak mindössze 12 százaléka látogat sportrendezvényeket, míg a sportközvetítéseket 53 százalékuk követi (Perényi 2010b; Laki–Bauer–Szabó A. 2001). Újabb sportpiaci fogyasztói szegmenseket a sport modernizációs folyamatainak elmaradása, a már említett eredményesség csökkenése, valamint az alacsony szórakoztatási érték miatt nem sikerült elérni. Ezt igazolták András (2004) és Dénes (1998) eredményei is, miszerint a labdarúgóklubok privatizációja során a szurkolói tábor szélesítése, a jegyeladások növelése nem került a stratégiák középpontjába. A szórakoztatási érték és a fogyasztói szolgáltatások növelése elmaradt, a nézőtéri rendbontások pedig további zavarokat okoztak (Freyer 2003). A működésmechanizmusok kidolgozatlan-sága, a célpiaci közönség szűkössege, valamint a támogató adózási rendszerek hiánya miatt a „szponzor – média – sport” hármas egymást kölcsönösen támogató üzleti kapcsolata nem realizálódhatott. A szponzori támogatások többsége megmaradt a személyes kapcsolatokon, kijáráson alapuló, esetleges mecenatúránál. Az alulfinanszírozottság, a piacgazdaságban működőképes forráskeresési, szervezési és marketing technikák, a működtetési és megvalósítási tervek hiánya, valamint az állandó belső ellentétek, a dopping- és számviteli botrányok hozzájárultak ahhoz, hogy a sport mind a társadalmi közbeszédben, mind a lakosság körében elveszítse a rendszerváltás előtti magas presztízsertékű, kiváltságos szerepét (Földesi–Egressy 2005; Frenkl 2001; Földesiné 2008).

A mozgásszegény életmód és annak következményei a társadalmi közbeszédben is aktuális kérdéseket vetnek fel. Ennek ellenére az 'egészségtelen és a mozgásszegény életmódot' a fiataloknak csak 1,5 százaléka említette az őket leginkább érintő problémák között (Bauer–Szabó A. 2009). Következésképpen, *a fizikailag aktív életmód fontossága eltörpül a társadalmilag és egyéni szinten is nagyobb volumenűnek megítélt problémákkal szemben, mint például a munkanélküliség, a céltalanság, vagy az alkohol- és kábítószer-fogyasztás terjedése.*

Magyarországon az élsport és a „mindenki sportja” közötti éles határ és elkülönülés megosztottságot és konfliktusokat eredményezett a sportoláshoz kötődő értékképzetekben is. A sportolás jellemzően az elüzletiesedett versenysport teljesítménycentrikus fogalmával kapcsolódott össze, és eltávolodott a nemes küzdelem, az egyenlő esélyek és a közösségi szellem értéktartalmaitól (Frenkl 2001). A magyar sport „felemás” demokratizálódási folyamata során nem alakultak ki a sport klasszikus értéképviselőiből táplálkozó, az egyén számára a mindennapi élet során hasznosítható értékképzetek sem. A kitartás, az edzettség, a fair play, a csapatszellem, a győztes és a vesztes szerepek, valamint az azokhoz kapcsolódó tudati kódok nem kapcsolódtak át, nem fordítódtak le az egészség, az életminőség, a jóllét, az „ép testben ép lélek” fogalmi síkjaira. Továbbá, a sport fogalmi definíciói és jelentéstartalmainak besorolásai sem integrálódtak a kulturális tőkeátadás folyamatába, melyre jó példa az, hogy a mintában a sportági választások során keveredtek a mozgásfajtákhoz tartozó megnevezések és tartalmak, mint például a kondi edzés, testépítés, súlyemelés, torna, otthoni torna, gimnasztika, fitnesz, aerobik, tánc, aerobik-tánc fogalomkörei.

A különböző sporteredményekhez tartozó emberi 'teljesítmény' szintje és annak fejlesztési lehetősége sem nyertek meghatározást, így nem alakultak ki az alapértelmezésekhez és értékítéletekhez szükséges viszonyítási alapok (mint a szabadidő, a verseny, és az élsportolók közötti teljesítménybeli különbségek, azok élettani és pszichikai háttere). A rendszerváltást követően a sport értékelemeinek kommunikációja szenvedett károkat, és az értékelemek átadásához szükséges társadalmi intézményrendszerek sem erősödtek meg. A sporttevékenység a sport klasszikus szervezeteitől, vagyis a sportegyesületek keretein belül végzett

sportolási tevékenységtől a kommercializálódott, fitnessalapú mozgáscselekedetek felé, illetve a sport hagyományos közösségi formáitól az önállóan, szervezett kereteket nem igénylő mozgásformák felé fordult. A rendszerváltás óta a versenyrendszerben regisztrált sportegyesületek száma az egyharmadára csökkent, a szervezett keretek között versenyrendszerben sportolók aránya mindössze 6 százalékra tehető (Laki–Bauer–Szabó A. 2001; Bauer–Szabó A. 2005).

Magyarországon a „sportoló nemzet” eszményének rehabilitációjában az intergenerációs érték- és kulturális tökeátadásra csak korlátozottan lehet számítani. Az értékválság, a sport válságának folyamányaként reálisan vizionált egészségválság bekövetkeztét csakis újragondoláson alapuló építkezéssel lehet megakadályozni, de még enyhíteni is. Ebben a folyamatban figyelembe kell venni a sportolási tevékenységben szerepet vállaló közvetítő csoportokat és azok értékbeállítódásait is. Az edzők, oktatók, sportszervezők, sportvezetők, de a szülők is értékátadó ágensekké válnak szerepvállalásaikkal (Coakley 2007).

A magyar sport három okból került lépéshátrányba: egyrészt a rendszerváltás veszteséként nem volt képes tartani a magyarországi társadalmi változások tempóját; másrészt elmulasztott saját célcsoportjai igényeire adekvát válaszokat adni; harmadrészt nem tudta követni a sport globális és európai demokratizálódási fejlődésirányait.

A társadalmi változások és a sport alrendszerében működő irányítási és szervezési problémák megmutatkoznak a magyar fiatalok sportolási részvételében, kiegészülve a társadalmi egyenlőtlenségből fakadó hozzáférési különbségekkel. Az ezredforduló első évtizedének közepére bekövetkezett átmeneti gazdasági növekedés a társadalom széles rétegei számára eredményezett viszonylag jobb életkörülményeket, így a 15-20 évvel korábbi németországi helyzethez hasonlóan a társadalmi szintek nálunk is felfelé tolódtak. Ez a sportolási részvételben is minden szinten növekedést eredményezett. Az első évtized végére érezhető gazdasági stagnálás, visszaesés, majd válság azonban újra növelte a társadalmi különbségeken alapuló esélyegyenlőtlenségeket. Azonban látható, hogy a társadalmi átalakulásokkal terhelt időszakban felerősödő értékkonfliktusok kezelésében a sportolási tevékenység folytonosságot és biztonságot kínál. Ifjúságvédelmi szempontból fontos, hogy az ifjúságpolitikai és a sportpolitikai megközelítésekben legyenek metszéspontok, s így a sporttevékenység értéktranszfer és önmegerősítő sajátosságai az ifjúság szélesebb társadalmi rétegeinek szocializációja kapcsán is hasznosulhassanak. Ennek érdekében a sport alrendszerében lényeges a célcsoportok élethelyzetének tanulmányozása és a folyamatok összefüggésrendszerben történő vizsgálata.

Irodalom

- ANDRÁS KRISZTINA (2004): „Üzleti alapon működik-e napjainkban a magyar hivatásos labdarúgás?” *Századvég*, 34 (4). sz. 87–106. p.
- ASZMANN ANNA (2003): *Iskolás gyerekek egészségmagatartása*. Budapest, Országos Gyermekegészségügyi Intézet, 5–23. p.
- BAUER BÉLA (2002): „Az ifjúság viszonya az értékek világához.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 202–219. p.
- BAUER BÉLA – TIBORI TÍMEA (2002): „Az ifjúság viszonya a kultúrához.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 180–201. p.

- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás Ifjúság-kutatói Iroda, 55–58. p.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 69–73. p.
- BECK, U. (1999): „Túl renden és osztályon. Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások kezelése.” In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum, 418–468. p.
- BOCKRATH, F. – FRANKE, E. (1995): „Is there any value in sports? About the ethical significance of sport activities.” *International Review for the Sociology of Sport*, 30(1). 283–309. p.
- BODNÁR ILONA (2009): „A szociális ügyesség szerepe a sportban.” In: Bognár József (szerk.): *Tanulmányok a kiválasztás és a tehetséggondozás köréből*. Budapest, MSTT, 98–110. p.
- BOURDIEU, P. (1999): „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke.” In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum, 156–177. p.
- BOURDIEU, P. – WACQUANT L. (1999): „On the cunning of imperialist reason.” *Theory Culture Society*, 16. 41–58. p.
- BOURDIEU, P. (1978): „Sport and social class.” *Social Science Information*, 17(6). 819–840. p.
- BOURDIEU, P. (1984): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- COAKLEY, J. (2007): *Sports in society: Issues and controversies*. McGraw-Hill, Langua, 246–387. p.
- CRUZ, J. – BOIXADÓS, M. – VALIENTE L. – CAPDEVILA L. (1995): „Prevalent values in young spanish soccer players.” *International Review for the Sociology of Sport*, 30(1). 353–371.
- DÉNES FERENC: „A futball eladása a közönségnek.” *Marketing & Management*, 1998. 5. sz. 59–63. p.
- ÉBER MÁRK ÁRON: „Túl az élménytársadalmon? – avagy az élménytársadalom másfél évtizede.” *Szociológiai Szemle*, 2008. 1. sz. 78–105. p.
- EU (2007): *Európai Bizottság Fehér Könyv a Sportról*. Az Európai Községek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, Luxemburg.
- Eurobarométer (2008). Európai Unió Sportbizottsága.
- FÁBRI ISTVÁN (2002): „A sport, mint a fiatal korosztályok életmódjának meghatározó eleme.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 166–179. p.
- FÖLDESINÉ SZ. GY. – EGRESSY, J. (2005): „Post-transformational Trends in Hungarian Sport (1995–2004),” *European Journal for Sport and Society*, 2(2). 85–96. p.
- FÖLDESINÉ SZABÓ GYÖNGYI (2004): „Social status and mobility of hungarian elite athletes.” *International Journal of the Sport History*, 711–726. p.
- FÖLDESINÉ SZABÓ GYÖNGYI (2008): „Sportfogyasztás, mint a kulturális fogyasztás válfaja.” In: Földesiné Szabó Gyöngyi – Gál Andrea – Dóczi Tamás (szerk.): *Társadalmi Riport a Sportról*. Budapest, Önkormányzati Minisztérium Sport Szakállamtitkársága és Magyar Sporttudományi Társaság, 41–89. p.
- FRENKL RÓBERT: Dopping: etika, nevelés, kommunikáció. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 2001. 3–4. sz. 12–13. p.
- FREYER TAMÁS (2003): „A labdarúgó pályák lelátóin dúló erőszak lehetséges történeti és társadalmi okai.” In: Földesiné Szabó Gyöngyi – Gál Andrea (szerk.) *Sport és Társadalom*. Budapest, Magyar Sporttudományi Társaság, 162–173. p.
- GÁBOR KÁLMÁN (1996): „Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás.” *Educatio Füzetek*, 1. 13–34. p.

- GÁBOR KÁLMÁN (2002): „A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon?” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 23–40. p.
- GÁBOR KÁLMÁN (2006): „Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás.” In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Szeged, Belvedere, 384–426. p.
- GÁBOR KÁLMÁN (1992): *Civilizációs korszakváltás és a ifjúság. A kelet- és nyugat európai ifjúság kulturális mintái.* Szeged, Belvedere, 159–173. p.
- GÁL ANDREA (2008): „A lakosság egészségtudatossága és szabadidő-sportolási szokásai.” In: Földesiné Szabó Gyöngyi – Gál Andrea – Dóczi Tamás (szerk.): *Társadalmi Riport a Sportról.* Budapest, Önkormányzati Minisztérium Sport Szakállamtitkársága és Magyar Sporttudományi Társaság, 9–39. p.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az új kapitalizmusban.* Budapest, Napvilág Kiadó, 58–77. p.
- GYISM (2002): Nemzeti sportstratégia. Budapest, Gyermek- Ifjúsági és Sport Minisztérium.
- HANKISS ELEMÉR (2009): *Csapdák és egerek. Magyarország 2009-ben és tovább.* Budapest, Manager Kiadó, 142–167. p.
- HARTMANN-TIEWS I. (2006): „Social stratification in sport and sport policy in the European Union.” *European Journal for Sport and Society*, 3(2). 109–124. p.
- INGLEHART R. (1977): *The Silent Revolution.* Princeton University Press, New Jersey.
- INGLEHART R. (1991): *Cultural change in advanced industrial societies.* Princeton University Press, Princeton, NJ.
- INGLEHART R. (1997): *Modernization and postmodernization.* Princeton University Press, Princeton, NJ.
- ISM (2000): *Szabadidősport Koncepció.* Budapest, Ifjúsági és Sport Minisztérium.
- KAPITÁNY BALÁZS: „A rizikótársadalom másfél évtizede.” *Szociológiai Szemle*, 2002. 1. sz. 123–133. p.
- KAVALIR P. (2004): „Sport in the value system of czech adolescents: continuity and change.” *International Journal of the History of Sport*, 21(5). 742–761. p.
- KOPP MÁRIA – KOVÁCS M. E. (szerk.) (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón.* Budapest, Semmelweis Kiadó.
- KSH (1994): *A népesség időfelhasználása 1986/1987.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Életmód-időmérleg sorozat. 4–21. p.
- LAKI LÁSZLÓ (2006): „Rendszerváltások Magyarországon.” In: Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó, 39–78. p.
- LEE M. – WHITEHEAD J. – NTOUMANIS N. – HATZIGEORGIAIDIS A. (2008): „Relationship among values achievement orientation, and attitudes in youth sport.” *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 30. 588–610. p.
- MACLEAN J. – HAMM, S.: „Values and sport participation: comparing participant groups, age, and gender.” *Journal of Sport Behaviour*, 2008 December. 352–367. p.
- MOENS M. – SCHEERDER J. (2004): „Social determinants of sports participation revisited. The role of socialization and symbolic trajectories.” *European Journal for Sport and Society*, 1(1). 35–49. p.
- NEULINGER ÁGNES (2007): *Társas környezet és sportfogyasztás. A folyamatos megerősítést igénylő tanult fogyasztás.* Doktori értekezés. Budapest, Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola.
- NYERGES MIHÁLY – LAKI LÁSZLÓ: „A fiatalok sportolási szokásainak néhány társadalmi összefüggése.” *Magyar Sporttudományi Szemle*, 2004. 2-3. sz. 5–15. p.

- OLVASZTÓNÉ BALOGH ZSUZSA – BOGNÁR JÓZSEF – FÜGEDI BALÁZS – GANGL JUDITH – POLGÁR TIBOR: „Felnőttek érték- és tevékenységrendszerének feltárása.” *Egészségfejlesztés*, 2007. 5-6. sz. 7–13. p.
- PERÉNYI SZILVIA – BERTÁNE GÖNTÉR K. (szerk.) (2000): *Nemzetközi tapasztalatok a nők sportjának világából*. Budapest, Ifjúsági és Sportminisztérium.
- PERÉNYI SZILVIA (2003): „A női sporttevékenység testképalakító hatása.” In: Földesiné Szabó Gyöngyi – Gál Andrea (szerk.): *Sport és társadalom*. Budapest, Magyar Sporttudományi Társaság, 134–144. p.
- PERÉNYI, SZILVIA (2005): „Transmission of sporting values via sports participation of Hungarian university students.” In: Földesiné Szabó Gyöngyi – Gál Andrea. (eds.): *Sports and Society: New Social Conditions in Sports 1990–2005*. Budapest, Hungarian Society for Sport Sciences, 175–191. p.
- PERÉNYI SZILVIA (2008): „A sporttevékenység és az értékorientáció összefüggései fiataloknál.” *Új Ifjúsági Szemle*, 21. sz. 65–74.
- PERÉNYI SZILVIA (2010a): „The relation between sport participation and the value preferences of Hungarian youth.” *Sport in Society*, 13(6). 984–1000. p.
- PERÉNYI SZILVIA (2010b): „On the fields, in the stands, in front of TV – value orientation of youth based on participation in, and consumption of, sports.” *European Journal for Sport and Society*, 7(1). 41–52. p.
- PERÉNYI SZILVIA (2010c): „Value priorities in connection to sport participation.” *Physical Culture and Sport. Studies and Research*, 48. 84–98.
- PERÉNYI SZILVIA (2010d): *Sportoló és nem sportoló fiatalok életvitelhez kapcsolódó értékei*. Doktori értekezés. Budapest, Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar.
- PERÉNYI SZILVIA (2011): *Thrill society: Sport as a new dimension of personal freedom*. Paper presented at the World Congress of Sociology, International Sociological Association, Gothenburg, Sweden. Abstract.
- PIKÓ BETTINA (2005): „Szabadidő és életmód a fiatalok körében.” In: Pikó Bettina (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. Budapest, L' Hartmann, 30–39. p.
- PIKÓ BETTINA – BARABÁS KATALIN (1996): „A fizikai aktivitási magatartás, mint egészség állapotot befolyásoló tényező vizsgálata.” *Orvostudományi Szemle*, 37 (2). 73–83. p.
- PILLOK PÉTER – DANKÓ ADRIENN – KOVÁCS SZILVIA – MÁDER MIKLÓS (2004): *Iskoláskorú fiatalok sporttal kapcsolatos attitűdjei*. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda. Kézirat.
- PLUHÁR ZSUZSANNA – KERESZTES NOÉMI – PIKÓ BETTINA: „»Ép testben ép lélek«. Középiskolások értékrendje fizikai aktivitásuk tükrében.” *Magyar Sporttudományi Szemle*, 2003. 2. sz. 29–33. p.
- PLUHÁR ZSUZSANNA – KERESZTES NOÉMI – PIKÓ BETTINA (2004): „A rendszeres fizikai aktivitás és a Pszichomatikus tünetek kapcsolata általános iskolások körében.” *Egészségmegőrzés*, 45 (4). sz. 285–300. p.
- POLÓNYI ISTVÁN (1999): *A nem megfelelő egészségügyi állapot nemzetgazdasági kihatása*. Budapest, OTSH.
- RÁCZ LÁSZLÓ (2005): „Értékek és a ifjúság, egészség, mint posztmateriális érték.” In: Pikó Bettina (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. Budapest, L'Harmattan, 58–85. p.
- SCHEERDER, J. – BREEDVELD, K. (2004): „Incomplete democratization and signs of individualization. An analysis of trends and differences in sports participation in the Low Countries.” *European Journal for Sport and Society*, 1(2). 115–134. p.
- SCHEERDER, J. – VANREUSEL, B. – TAKS, M. (2005): „Stratification patterns of active sport involvement among adults, social change and persistence.” *International Review for the Sociology of Sport*, 40(2). 139–162. p.

- SCHULZE, G. [1992]: „Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. [A magyar fordítás részlet az 1. fejezetből.]” *Szociológiai Figyelő*, 2000. 1-2. sz. 135–157. p.
- SCHWARTZ, SH. (1992): „Universals in the content and structure of values: Theory and empirical test in 20 countries.” In: Zanna M. (eds.): *Advances in experimental social psychology*, Academic Press, New York, 1–65. p.
- SKILLE, EÅ. (2005a): „Individuality or cultural reproduction? Adolescents’ sport participation in Norway: Alternative versus conventional sports.” *International Review for the Sociology of Sport*, 40(3). 307–320. p.
- STEMPEL, C. (2005): „Adult participation sports as cultural capital, a test of bourdieu’s theory of the field of sports.” *International Review for the Sociology of Sport*, 40(4). 411–432. p.
- SUSÁNSZKY ÉVA – SZÁNTÓ ZSUZSANNA (2002): „Az egészségi állapot szempontjából veszélyeztetett fiatalok demográfiai és társadalmi jellemzői.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 154–165. p.
- SZABÓ ANDREA – LAKI LÁSZLÓ – BAUER BÉLA (2001): *Ifjúság2000. Gyorsjelentés.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- SZÉKELYI MÁRIA – BARNA ILDIKÓ (2005): *Túlélőkészlet az SPSS-hez.* Budapest, Typotex, 204–246. p.
- VANREUSEL, B. ET AL. (1993): „A longitudinal study of youth sport participation and adherence to sport.” In: Adulthood. *International Review for the Sociology of Sport*, 32. 373–387. p.
- WHITE, P. – WILSON B. (1999): „Distinction in the Stands.” *International Review for the Sociology of Sport*, 34(3). 245–264. p.
- WILSON, TC. (2002): „The paradox of social class and sports involvement, the roles of cultural and economic capital.” *International Review for the Sociology of Sport*, 37(1). 5–16. p.
- ZINNECKER J. (2006) [1986]: „A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához.” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Szeged, Belvedere, 69–94. p.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008.

Arnold Petra

A SZÜLŐI HÁZTÓL VALÓ LEVÁLÁS ÉS A DROGFOGYASZTÁS VIZSGÁLATA A FIATAL FELNŐTT POPULÁCIÓ KÖRÉBEN¹

Bevezetés

Az új évezredben egy újfajta kultúra, civilizáció bontakozott ki, amelyet posztmodern vagy fogyasztói civilizációnak neveznek. A posztmodern kultúra „terméke” egy olyan ifjúság, amely életstílus, értékrend, magatartásforma, mentalitás tekintetében eltér a hagyományos civilizáció fiataljaitól: a nemi különbségek elmosódnak, hamarabb létesítenek szexuális kapcsolatot, hamarabb próbálják ki a drogokat, a materiális értékek (pénz, karrier) helyett a poszmateriális értékeket (lelki béke, önmegvalósítás) tartják fontosnak (Somlai 2007), egyre inkább erősödik a magyar társadalom értékrendszerének individualizált, intellektualizált volta (Füstös–Szakolczai, 1994). A fiatalok hosszabb ideig szorulnak rá a szülők anyagi támogatására, nincs állandó hivatásuk, egyre hosszabb időre tolják ki tanulmányi éveiket (life long learning): 2003-ban a diplomát szerzők átlagos életkora 27, a csak nappali tagozaton tanulók átlagos életkora pedig 25 év volt (Kacsuk 2004). Másrészt egy időpontban egyre többen járnak iskolába: a KSH adatai szerint 20 év, 1990 és 2009 között, duplájára nőtt a felsőfokú oklevelet szerettek száma (KSH). Az Ifjúság2008 eredményei (Bauer–Szabó Andrea 2009) szerint 2000-hez képest további expanzió figyelhető meg az oktatási szférában: míg 2000-ban a 15–29 éves fiatalok 34 százaléka, addig 2008-ra a fiatalok 46 százaléka tanult. A modern kor ifjúsága körében egyre később és egyre kevesebben létesítenek házastársi kapcsolatot: a 15–29 évesek körében 2000-hez képest tovább csökkent a házastársi kapcsolatban élők aránya: míg 2000-ban a 15–29 évesek 22 százaléka élt házastársi kapcsolatban, és 7 százaléka élettársi kapcsolatban, addig ez előbbi arány 13 százalékra csökkent, ez utóbbi pedig 13 százalékra nőtt (Bauer–Szabó Andrea 2009). A posztmodern kultúra fiataljai körében már nem „trendi” az életpálya szekvenciális (standard) modellje, azaz egyre kevesebben járják be a hagyományos életútszakaszokat (iskola–munkavállalás–házasodás–gyermekvállalás [Somlai 2007]).

Az életút kutatások az egyes életesemények, azaz az iskola befejezése, az első rendszeres munkavállalás, a szülői ház elhagyása, a tartós párkapcsolat, az első gyermek megszületése bekövetkezés átmeneteinek (transition), időzítésének (timing) és egymásutániségének (sequence) vizsgálatára fókuszálnak (Tóth 1990). A posztadoleszcensekkel foglalkozó szakirodalomban egyetértés van a standard életút kifejezést illetően: a standard életút azt jelenti, amikor az életesemények egymás utáni sorrendje nem változik, azaz az életútátmenetek életkorhoz és intézményekhez kapcsolódóan egy kötött sorrendben történnek meg a mai modern társadalomban. Az életútátmenetet kutatók jellemzően abban is egyetértenek, hogy az elmúlt évtizedben jelentős változások történtek az életesemények időzítése, egymásutániséga és átmenete tekintetében, azonban ezek hangsúlyosságát illetően megoszlanak a vélemények (Bognár 2007): vannak olyan nézőpontok, melyek szerint az életesemények sorrendisége tekintetében nem történt változás, csupán időben tolódott ki azok bekövetkezésének időpontja, s vannak olyan álláspontok, melyek szerint a sorrendiség és az időzítés esetében is változás figyelhető meg.

¹ Köszönettel tartozom Somlai Péternek és Paksi Borbálának, akik tanácsaikkal segítették munkámat.

Mindezen változások megjelenése a tanulás, a munka világában, a nemi szerepekben, a párkapcsolatokban, a szexuális magatartásban, illetve a mentalitásban azt mutatja, hogy egy újfajta ifjú nemzedék kialakulása van folyamatban, amelyet „új ifjúságnak”, „posztadoleszcensek”-nek neveznek (Somlai 2007). A posztadoleszcenciát szokták „várakozó generációnak”, „túlkoros fiatal felnőtteknek” is nevezni, ami azt a feltételezést vonja maga után, hogy ezek a fiatalok valamikor eljutnak a felnőttkorba (Wyn–Dwyer 1999). A posztadoleszcens életszakasz nem feltétlen határolható be korral, hanem inkább egy állapotot jelöl (Vaskovics 2000).

Zinnecker elmélete (Zinnecker 1992) szerint a modern társadalmakban az ifjúság egy önálló réteggé vált, aminek a következménye az ifjúkor felértékelődése, meghosszabbodása; a fiatalok saját maguk alakítják ki a karrier szempontjából fontos mintákat, értékeket. Ennek következménye a szocializációs színtér megváltozása: a fiatalok kikerültek azon társadalmi intézmények – család, iskola, társadalmi, politikai szervezetek – alól, amelyek addig erős kontrollt tartottak felettük, így csupán közvetetten, a tömegmédia és a fogyasztói ipar révén lehet őket ellenőrizni. Zinnecker (1992) szerint a posztadoleszcencia egy sajátos élettörténeti szakasz, a „főhivatású keresői tevékenységhez való lavírozást” (Zinnecker 1992, 43) jelenti. Dilemmát vet fel, hogy a posztadoleszcens kor egy „közbeeső életfázisnak” vagy pedig „a munka társadalmának válsága által kikényszerített szükséghelyzetnek” tekinthető-e (Zinnecker 1992, 43). A késői önálló keresővé válást pedig a korai önálló fogyasztóvá válás váltja fel. Ezen megállapítást erősíti meg Gábor Kálmán (2006) és Kabai Imre (2007) is: a posztadoleszcensek számára meghatározóvá válik a szabadidő, a fogyasztói kultúra. Parker és munkatársai (Parker et al 1998, idézi Elekes 2009) szerint a posztadoleszcencia nemcsak az eltartotti státus kitolódását, hanem a felelősségmentes élet meghosszabbodását is jelenti, ami a szabadidő és az öröm felértékelődésével párosul. Az új évezred társadalmára jellemző kockázati magatartás pedig azt eredményezi, hogy a fiatalok számára a rekreációs droghasználat az élet normális részévé válik.

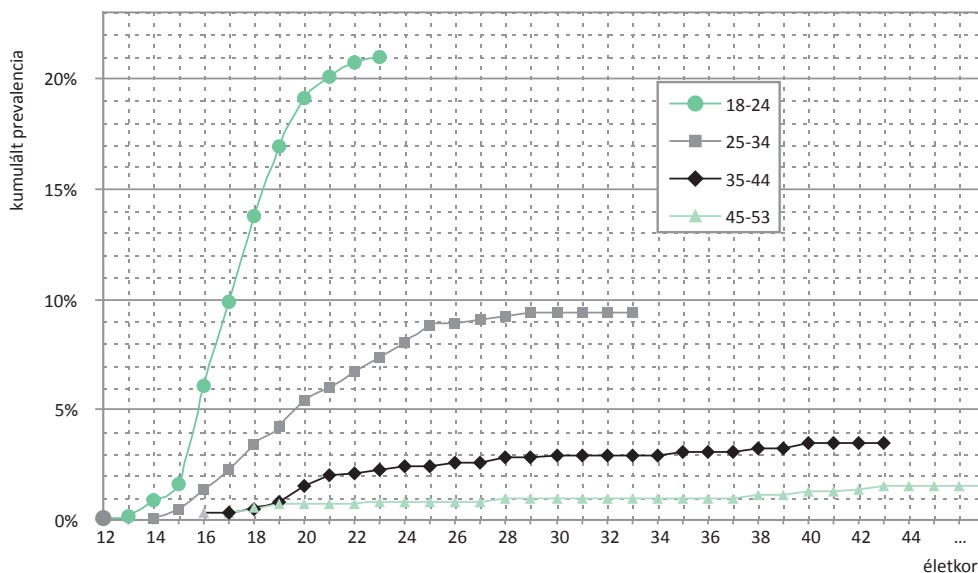
Ennek az „új ifjúságnak” számos bizonytalan tényezővel kell szembesülnie, a meghosszabbodott ifjúság egyben meghosszabbodott bizonytalanságot is jelent. A kockázati társadalom embere egyre több döntésre kényszerül, amelyekhez már nem nyújtanak segítséget a hagyományos intézmények, a társadalmi szerepek elmosódtak, ami azt eredményezi, „hogy az emberek egyre mélyebben bonyolódnak az elbizonytalanodás, a kínzó kérdések és az önmagukról való megbizonyosodás labirintusába” (Beck 2003, 177) és egyre fontosabb számára az önmegvalósítás, a személyes képességek kibontakoztatása. A hagyományos civilizáció fiataljai számára kiszámíthatóbb volt a jövő, amely ugyan „korlátozta az egyén szabadságát, hiszen akadályozta a helyesbítéseket és változtatásokat, de az állandóság ígéretét hordozta, és irányt adott a fiatalok előrelátásának” (Somlai 2007, 39). Ennek következménye a szabadidő és a fogyasztás növekedése és felértékelődése – a fogyasztás igen meghatározó örömforrás az egyén életében –, a másik pedig az egyén önmagával szembeni állandó elégedetlensége, a társadalmi válságok egyéni válságként való megélése, amiben ott rejlik a „pszicho-hullám” egyik gyökere is (Beck 2003, 180).

A posztadoleszcensek körében jelenlévő bizonytalanság rizikótényezőként jelenhet meg a különböző deviáns magatartásformák tekintetében. A hazai és nemzetközi drogepidemiológiai vizsgálatok alapján a droghasználat trendjei, életkori mintázata, illetve szociológiai jellemzői ezt a kockázatot megerősítik. A posztmodern kultúra kibontakozásával egy időben – a hatvanas évek végén – jelent meg Magyarországon (is) a kábítószer-használat. Ugyanebben az időszakban – különböző társadalmi/politikai okok folytán – Magyarországon még nem definiálódott (nem definiálódhatott) mertoni értelemben társadalmi problémaként a drog-

jelenség (Andorka et al. 1974; Elekes 1993), mindazonáltal mind a korai tudósítások², mind az ezredforduló tájékán készült – már a nemzetközi módszertani standardoknak megfelelő³ – drogepidemiológiai vizsgálatok (Paksi 2003; Elekes–Paksi 2004) múltbeli tendenciákról informáló adatai egyrészt megerősítik a drogjelenség korai megjelenését, majd növekvő tendenciáját (80-as, 90-es évek), továbbá informálnak a fiatal felnőtt korosztály fokozott kitétségéről, az érintettek társadalmi mintázódásáról (Paksi 2007b, 2007c). (A korosztályos kumulált prevalenciagörbék segítségével betekintést nyerhetünk az elmúlt évtizedekben lezajlott változásokba is.)

1. ábra: A drogfogyasztás kumulált prevalenciáértéke különböző életkorokban korcsoportonként, 2003-ban, országosan

(az egyes korcsoportokra tartozó válaszolók százalékában)⁴

Forrás: Paksi 2007b, 262. p.

Mind szociológiai (Vaskovics 2000) mind pszicho-szociális (Erikson 2002) értelemben az egyénnek az egyes életszakaszokban (óvodáskor, általános iskolás kor, serdülőkor, fiatal felnőttkor, felnőttkor, időskor) feladatokkal, kihívásokkal kell megküzdenie. Régebben a rituálék segítették az egyént az átmeneti, krízises szakaszokban, azonban a mai posztmodern társadalomban ezek a rituálék hiányoznak (Péley 2002), így az egyén feladata, hogy megküzdjön az új élethelyzettel és a következő szakaszba érkezzon.

Arnold van Gennep nevéhez kapcsolódik az átmeneti rítus kifejezés (Gennep 2007) – ami megkönnyíti az egyén életében beálló, változásokat elősegítő kríziseket az átmenet

2 Egy-egy esetről szóló híradások, illetve a hetvenes években készült, módszertani okok miatt a trendbecslések során alacsony értékű, de a probléma létezését jelző kutatások.

3 Az EMCDDA (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction – Kábítószer- és Kábítószer-függőség Európai Megfigyelő Központja) ajánlásokat fogalmazott meg az országos epidemiológiai vizsgálatok módszertanára vonatkozóan (EMCDDA 1997, 1999, 2002), ennek keretében készült el egy „európai modell érdőív”, a fogalmi apparátus, illetve a helyzetleíráshoz szükséges jelzőszámokra vonatkozó útmutató.

4 Az egyes korcsoportokra vonatkozó görbék meredeksége a drogokkal való kapcsolatba kerülés, azaz az életprevalencia-érték növekedésének kockázatát mutatja különböző életkorokban.

lassításával, illetve szerepek és közösségi formák rendelkezésre bocsátásával – szélesebb körű értelmezését használják a társadalomtudományokban. A társadalomtudományban nem rítusokról, hanem „elválás, átmenet és befogadás” szakaszokról beszélnek. Elválás esetében az egyén elmozdul addigi társadalmi helyzetéből, ezzel az átmenet szakaszba érkezik, majd a befogadás szakaszban foglalja el új társadalmi helyzetét. Gennep szerint az átmeneti szakasz, az ún. „státus nélküli”, „sehol nem levés” időszak igen érzékeny és kockázatos az egyén életében. Turner, továbbfejlesztve Gennep elméletét, kizárólag az átmenet szakaszra fókuszál, s azt mondja, ez az állapot különösen veszélyes az egyén társadalmi stabilitását illetően. Turner azokat, akik ebben a „sehol sem levés állapotban” megragadnak, közteseknek (liminoidnak) nevezte el (Turner 2002).

Az egyes életszakaszok közül a fiatal felnőttkor az egyén egyik legkritikusabb fázisának tekinthető, ugyanis ekkor lép ki a serdülőkorból, ekkor történik meg a szülői háztól való leválás, ebben az életszakaszban kell olyan döntéseket hoznia hivatás, pár megtalálása tekintetében, amelyek jövőjét meghatározzák, vagyis életét a saját döntése szerint kell kialakítania. A fiatal felnőttkorban alakul ki az egyén életminősége, értékrendje, életmódja, amely kifejezi az egyén mindennapi tevékenységeit, az identitását, meghatározza helyét a társadalomban. Azon fiatalok, akiknek nem sikerül megküzdeniük a fiatal felnőttkor feladataival, a köztes „sehol nem levés” bizonytalan állapotba kerülnek. A tartóan „státus nélküli”, „sehol nem levés” állapot pedig rizikótényezőként jelentkezhet a különböző deviáns magatartásformák – alkohol, kábítószer-használat, kóros játékszenvedély, evési zavar, testedzés-addikció, kényszeres vásárlás, munkafüggőség – tekintetében (Füleki 2007; Péley 2002). Fordítva megfogalmazva: kérdésként vetődik fel, hogy az alkalmi és problémás droghasználók – a tiltott szert soha nem használókhoz viszonyítva – nehezebben küzdenek-e meg az egyes életszakaszok közötti „elválás, átmenet és befogadás” szakaszokkal, és jellemzőbb-e, hogy a köztes „sehol nem levés” állapotba kerülnek, ezzel megragadva vagy sérülve a felnőtté válás folyamatában.

Jelen tanulmány célja – a Vaskovics (2000) által meghatározott leválási dimenziókra támaszkodva – annak bemutatása, hogy a felnőtté válás folyamata hogyan jelentkezik a különböző drogérintettségű (alkalmi, problémás használó, nem használó) csoportokban. Mindezen, a 2010-es kutatáson⁵ alapuló eredmények ismertetése előtt áttekintést nyújtok arról, hogy a szakirodalomban milyen kritériumokat határoznak meg a felnőtt létre vonatkozóan, illetve, hogy mind ez idáig milyen kutatások készültek a szülői háztól való leválás vizsgálatára.

Ki tekinthető felnőttnek? – a felnőtt lét kritériumai

A 60-as évektől az ifjúkor értelmezése megváltozott, következtetésképpen változás figyelhető meg a felnőttkorban is. A szakirodalomban egyetértés van a tekintetben, hogy nagyon nehéz egységes definíciót adni arra vonatkozóan, ki tekinthető felnőttnek, mint ahogy a posztadoleszcencia esetében sem egyszerű egységes definíciót adni. Az alábbiakban áttekintem, hogyan definiálják a szakirodalomban a felnőtt létet.

Számos kutató szerint a felnőtt lét régi kritériumait új kritériumok váltották fel: „A felnőtt létet a kulturális, politikai és fogyasztói szférában való kompetens részvétel jelenti, nem pedig a keresői tevékenység mértéke, még kevésbé a régebbi kritériumok: házasság és családalapítás” (Zinnecker 1992, 43).

Somlai (2007) szerint a posztadoleszcencia esetében nem csak arról van szó, hogy a régi kritériumok helyébe újak kerültek, hanem arról, hogy „korunkban homályossá váltak a felnőtttség kritériumai, mivel összecsúsztak, illetve egymásra tolódtak a hozzájuk tartozó

⁵ A részletes módszertani leírást lásd tanulmány későbbi fejezetében.

tevékenységek” (Somlai 2007, 17). Nem azon van a hangsúly, hogy mely kritériumok avultak el, és melyek váltak fontosabbakká, hanem azon, hogy a posztindusztriális társadalmak elhomályosítják a felnőttkor és a serdülőkor közötti küszöböt. Későn érő serdülők régen is előfordultak, azonban jelenleg tömegessé váltak az ilyen fiatalok, ugyanis a posztadoleszcencia jelensége a társadalmi változások okozataként jelenik meg.

Vaskovics (2000) a következő dimenziók mentén határozza meg, hogy ki tekinthető felnőttnek. (A jelen tanulmány későbbi részében bemutatásra kerülő kutatás is ezen elméleten alapul.)

- *Jogi értelemben vett leválás*: a 18. életév betöltésével következik be. Itt ér véget a szülői gyámság és gondoskodás, a politikai életben való részvétel jogilag megengedetté válik.
- *Közös fedél alól történő leválás*: a gyermekeknek a szülői házból való kiköltözése és egy saját önálló háztartás vezetése a szülői háztól függetlenül.
- *Anyagi-pénzügyi leválás*: saját munkahely és saját kereseti lehetőség által az anyagi függetlenség és önállóság megteremtése. Vagyis akkor történik meg anyagi értelemben a leválás, ha az adott személy képes arra, hogy önmagáról anyagi értelemben gondoskodjon, azaz a létminimum szint feletti pénzügyi eszköz áll rendelkezésére.
- *Önálló döntést eredményező leválás*: saját cselekedetek szülői ellenőrzés nélkül történő véghezvitelével valósul meg. A korlátozás nélküli üzletkötési lehetőségek feletti önrendelkezés megszerzése, önálló pályaválasztás, partnerválasztás és családalapítás. A lakóhely és a lakás önálló kiválasztása, önálló, felelősségteljes részvétel a gazdasági, kulturális és politikai életben.
- *Szubjektív leválási forma (öntudatosulás)*: fiatal, a nagykorúságot azonban már elért személyek még gyakran nem érzik felnőttnek magukat, még akkor sem, ha – az objektív kritériumokat figyelembe véve – a szülői háztól már mind háztartás szempontjából, mind pedig anyagi szempontok terén fennáll a függetlenség. Ennek azonban a fordítottja is előfordulhat, a 18. életév betöltése után az illető rögtön felnőttnek érzi és kezeli magát. Szubjektív leválásról akkor beszélünk, ha az egyén saját megítélése szerint felnőttnek tartja magát. Az alábbi táblázat ezen leválási dimenziókon belül a felnőtté válás jellemzőit mutatja.

1. táblázat: Leválási dimenziók és a felnőtté válás jegyei

Leválási dimenziók	Függőség	Önállóság
Jogi értelemben vett leválás	Kiskorúság	Nagykorúság
Közös fedél alól történő leválás	Szülőkkel közös	Önálló háztartás, saját lakás
Anyagi - pénzügyi leválás	Anyagi rászorultság	Pénzügyi önállóság
Önálló döntést eredményező leválás	Szülői ellenőrzés alatt történő döntéshozatal	Önmeghatározás, önkontroll, különösen a partnerválasztás terén
Öntudatosulás	Fiatalok	Felnőttek

Forrás: Vaskovics 2000

Vaskovics definíciója értelmében tehát azok nevezhetők felnőttnek, akik elérték a nagykorúságot, saját lakásukban önálló háztartást vezetnek, anyagiilag függetlenek, szülői beleszólás nélkül hozzák meg az életútjuk szempontjából fontos döntéseiket, és saját magukat felnőttnek tartják. Ha mindezen kritériumok teljesülnek, akkor feltételezhető, hogy az adott személy megfelel a felnőtti státus követelményeinek. Azon egyének esetében, akik csak bizonyos kritériumoknak felelnek meg, részlegesen leválásról beszélünk, és ők a posztadoleszcensek közé tartoznak.

Levente szerint az érett felnőtt önállóan gondolkodik, majd felelősséget vállal egyszemélyes döntéséért, végül következetesen cselekszik (Szabó András 2007).

Whitly úgy gondolja, hogy a felnőtt identitás attribútumainak való megfelelés, illetve annak elfogadása azon alapul, ahogy az ember saját helyét és szerepét észleli egy adott társadalomban (Péley 2006).

Allport (1984) – bár megjegyzi, hogy nem lehet egyértelmű választ adni arra, ki tekinthető felnőttnek – a felnőtt embert az érett személyiséggel azonosítja. Szerinte egy érett személyiség aktív tagja a társadalomnak; van önismerete; elfogadja önmagát; képes az intimitás kialakítására a környezetével; képes a valósághű percepcióra; illetve egy életfilozófia mentén él. Továbbá megjegyzi, hogy az érett felnőtt olyan motívumokkal rendelkezik, amelyek kontrolláltak, szociális szempontból jelentősek, illetve a tervszerű életpályába jól integráltak.

Bohleber (1999) a következőképpen definiálja a stabil érett személyiséget: „többé nem kötődik a nemi szerepek és az identitás hagyományos modelljéhez, hanem az egyéniség, az életszakaszok, nemi szerepek, szexualitás és családi koncepciók különféle konstrukcióiból indul ki” (Bohleber 1999, 508). Ezen konstrukciók pedig a mentalitás új, eddig nem ismert típusai, változatai (Somlai 2007).

Berne elmélete szerint minden emberben vannak ún. én-állapotok – összefüggő magatartásminták készlete –, amelyek három csoportba sorolhatók (Berne 1984, 31):

- szülőkre hasonlító én-állapot (szülő);
- autonóm módon valóságos, tárgyilagos értékelésre irányuló én-állapot (felnőtt);
- archaikus maradványokat képviselő, korai gyermekkorban rögzült, de még mindig aktív én-állapot (gyerek).

Helyzettől, emberi kapcsolatoktól (inger és arra adott választ) függően, mindig más én-állapot jut kifejezésre. Berne szerint a felnőtt ember autonóm személyiség, aki a következő jellemzőkkel bír:

- *Tudatos.* A tudatos ember itt és most él, nem máshol, nem múltban és jövőben. Tudja, hogyan érez, s nem a már korábban berögzült viselkedések alapján ítélkezik.
- *Spontán.* A rendelkezésre álló lehetőségekből szabadon választ, érzése szerint.
- *Intim.* A felnőtt személy játszmamentes, romlatlan, nyíltsága az itt és most-ban élő gyermek felszabadulása. Az intimitás tulajdonképpen a természetes gyerek megnyilvánulása, abban az esetben, ha játszma meg nem zavarja.

Berne tehát azt mondja, hogy egy felnőtt embernek is van „gyerek” én-állapota, amely akkor nyilvánul meg „normális” formában, ha nincs mögötte játszma. A játszma: „nemegyszer ismétlődésekbe bocsátkozó, a felszínen hitelt érdemlő, rejtett indítékú tranzakciók ismétlődő készlete” (Berne 1984, 61). Könyvelven fogalmazva: csapdás vagy trükkös lépések sorozata. A játszma fő megkülönböztető jellege az eljárástól, a rituálétól, az időtöltéstől, illetve a művelettől, hogy az rejtett és nyereséges, míg a többi mindig nyílt, soha nem konfliktusos, és végkimenetele soha nem drámai. Berne tehát az autonóm (érett) személyiséget egy tudatos, spontán és intimitásra, a játszmamentes kapcsolatok létesítésére képes egyénnek definiálja.

Vikár szerint „a serdülőkor az én-azonosság kialakulásának döntő, az én-képnek pedig válságos időszaka” (Vikár 1980, 119). Ahhoz hogy valaki felnőtt legyen, a következő három nagy feladatkörrel kell megküzdenie (Vikár 1980):

- *Érzelmileg független.* Érzelmileg függetlenné kell válnia a családtól, képessé válni arra, hogy én-azonossága elvesztése nélkül családon kívüli kapcsolatoknak adhassa át magát.

- *Nemi szerep.* Azonosulnia kell a saját nemi szereppel úgy, hogy a szexuális késztetéseket személyiségébe integrálja, én-ideáljával egyeztesse.
- *Szociális-társadalmi szerep.* Vállalnia kell a felnőtt szerepet úgy, hogy az ne a saját identitásról való lemondást, hanem annak beteljesülését jelentse.

Erikson személyiségfejlődési elmélete szerint az egyénnek különböző életszakaszokban más-más feladatokkal, kihívásokkal kell megbirkóznia ahhoz, hogy magasabb szintre kerüljön és stabil, érett személyiséggé váljon. Hozzáfűzi azonban, hogy az identitás kialakulása az egész életen át tart. Minden életszakasz vége egy krízisben csúcsosodik ki, amely kritikus időt jelent az egyén számára, és ezeket a kríziseket semelyik szakaszban sem kell szükségszerűen fenyegető katasztrófának látni, hanem sokkal inkább fordulópontnak, a további lehetőségek döntő szakaszának. Erikson nyolc pszicho-szociális szakaszt (Erikson 2002), különböztet meg, s leírja mindegyik szakasz legfontosabb kríziseit, az elsajátítandó képességeket:

- Első életév: bizalom, optimizmus (bizalom vs. bizalmatlanság)
- Második életév: önkontroll, megfélemlésérzés (autonómia vs. szégyen és kétely)
- Óvodáskor: a saját cselekvés tervezésének és megvalósításának képessége (kezdeményezés vs. bűntudat)
- Általános iskolás kor: intellektuális, szociális és fizikai képességek (teljesítmény vs. kisebbség)
- Serdülőkor: szoros és tartós kapcsolat kialakításának a képessége, illetve az énkép, identitás kialakítása (identitás vs. szerepkonfúzió)
- Fiatal felnőtt kor: pályaalkötelezettség (intimitás vs. izoláció)
- Felnőttkor: családdal, társadalommal, jövő generációval való törődés (alkotóképesség vs. stagnálás)
- Időskor: a beteljesülés, az élettel való megelégedettség érzése (integritás vs. kétségbeesés)

Erikson azt mondja, hogy azokban a társadalmakban tud a gyerekkorból a felnőttkorba való átmenet zökkenőmentesen lezajlani, ahol az átmenetek – amelyeket Erikson pszicho-szociális moratóriumnak nevez – intézményi keretekhez kötöttek és jól körülhatároltak.

Marcia kitágította Erikson elméletét, és azt mondta, hogy az identitás és a szerepkonfúzió közötti egyensúly az identitás iránti elköteleződéstől függ, illetve meghatározó, hogy volt-e identitáskrízis az egyén életében. Az identitásállapotokat a krízis és elköteleződés (személy foglalkozása, ideológia, szexualitás) dimenziók mentén definiálja (Marcia 1966, idézi: Carver–Scheier 1998):

- Identitás állapota: megélte a keresés (identitáskrízis) korszakát és elkötelezte magát.
- Moratórium: épp krízisen esik át, és még nem köteleződött el.
- Korai zárás: elköteleződött, és rövid krízisen ment keresztül, vagy egyáltalán nem volt krízis.
- Identitásdiffúzió: nincs krízis, nincs elköteleződés.

Jung (1948) identitáselmélete azt mondja, hogy a beavatási rítusok fontos szerepet játszanak az egyéni életút kibontakozásában, de az egyedi személyiség kiteljesedéséhez, az integrált személyiség kialakulásához csakis a hagyományok beépülésével, elfogadásával vezet az út.

Szülői háztól való leválás – számok tükrében

Az „Életünk fordulópontjai 2001/2002”-es adatfelvétel eredményei (Spéder 2002) szerint a szülői háztól való leválást az 1970-es évek eleje óta születettek halasztják egyre későbbi időpontra: a 18 és 30 év közötti férfiak jellemzően 23 évesen, a nők 21 évesen költöznek el otthonról, ami nemzetközi viszonylatban viszonylag későinek tekinthető (Bognár 2007). Az életútátmenetek sorrendiségét vizsgálva pedig az figyelhető meg, hogy a szülői háztól való leválás jellemzően a házasságkötéssel esik egybe, azonban az 1960-as évek eleje óta születettek körében nőtt azok aránya, akik házasságot az elköltözést követő időszakban kötöttek; továbbá nőtt azok aránya, akik az első gyermek születéséhez, illetve lakás megszerzéshez kötötték a szülőktől való leválást.

Bognár azt vizsgálta, hogy a szülői ház elhagyása milyen más életútátmenetekkel van összefüggésben és a következő megállapításra jutott (Bognár, 2007). A régi standard modell, mely szerint a szülői ház elhagyása a házassághoz kötődik, megfigyelhető. Ugyanakkor a de-standard életút jelei is tapasztalhatóak, azaz egyre kisebb azok aránya, akiknél a házasságkötés egybeesik a szülői háztól való leválással. Ezek mellett a pluralizálódó életutak is jelen vannak mind a nők, mind a férfiak körében, ugyanis egy részük elköltözik 20-as éveik elején, azonban jelentős részük még 30 évesen is a szülőikkel él; jellemzően azok, akiknek nincs párkapcsolatuk. Továbbá a pluralizálódást erősíti az a tény, mely szerint az elköltözés egyre inkább az élettársi kapcsolathoz köthető (először az 1960-as évek eleje óta születettek körében jelentkezett, majd növekedett arányuk az 1970-es évek eleje óta születettek körében). Az individualizált életutak is kimutathatók a magyar fiatalok körében: a szülőktől való leválás a vizsgált életútátmenetek egyikével sincs összefüggésben.

Nyugat-európai országokhoz viszonyítva Magyarországon kevésbé heterogén a szülői háztól való leválás időzítése, azonban a tekintetben hasonlóság figyelhető meg, hogy az intézményesült életutak egyre gyakoribbak a fiatalabb kohorszok felé haladva: az elköltözést egyre inkább megelőzi az iskola befejezése, illetve a rendszeres munka megkezdése.

Az „Ifjúság2008” adatai (Bauer–Szabó Andrea 2009) szerint a 15–29 éves fiatalok 30 százaléka önálló életvitelt folytat – 2004-ben ez az arány valamelyest magasabb, 36% volt –, és 70 százaléka eltartott, azaz szülővel/szülőikkel és/vagy nagyszülőikkel él együtt. Mind 2004-ben mind 2008-ban az önállóak átlagéletkora 25,6 év, az eltartottaké pedig 20,7 év. Szignifikáns különbség mutatkozik a nem tekintetében: a nők körében magasabb az önállóak aránya (38%), mint a férfiak körében (23%). Továbbá az eltartottak körében markánsan kisebb a dolgozók aránya (33%), mint az önállóak körében (81%).

Susánszky (2009) a „Hungarostudy 2002”-es vizsgálaton a 18–31 évesek almintáján⁶ végzett másodelemzést, többek között a posztadoleszcencia jelenség, kiemelten a szülői háztól való leválás vizsgálata céljából Vaskovics elméletét alkalmazva öt leválási dimenziót határozott meg: a közös fedél alól történő leválás; az önfenntartó képesség és anyagi függetlenség; az önálló döntést eredményező leválás; az öntudatosulás, pszichés érettség, élnélvitalaképesség. Létrehozott egy önállóság-változót, amely az egyes kritériumok teljesülése esetén 1-gyel növelte a változó értékét. Így minden személy maximálisan öt pontot érhetett el, és az önállóság mértéke a „teljes függéstől” a „teljes leválásig” terjedt.

A 18–31 éves populáció 15 százaléka az öt vizsgált leválási dimenzió egyikében sem érte el az önállóságot. A „teljes leválás” a fiatalok 5 százaléka jellemző, a részleges leválók aránya 80%.

6 2002-ben 2986 fő reprezentálta a fiatal felnőtt (18–31 éves) korosztályt.

Az önállóság az életkorral lineáris összefüggést mutat mindkét nem esetében: a férfiak esetében egy évnyi „öregedés” átlagosan 0,25, a nőknél pedig 0,24 pontnyi önállóságnövekedést eredményez. A nagykorúság időpontjában a nők átlagos önállósági pontértéke 0,57, a férfiaké pedig 0,24, vagyis a felnőtté válás jogi értelemben vett küszöbén a nők körében az önállóság nagyobb, mint a férfiaknál.

A szülők iskolai végzettsége és a leválás között is szignifikáns összefüggés figyelhető meg. Minél alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek a szülők, annál magasabb a fiatalok önállósági mutatója.

A családszerkezetet vizsgálva az tapasztalható, hogy az elvált szülők gyermekei kevésbé önállóak, mint ahol a szülők a kérdezés időpontjában is együtt éltek. A szülők halála pedig épp fordítva fejti ki hatását: azon fiatalok önállóbbak, akik elvesztették szüleiket.

A szülői támogatottság fordított irányú összefüggést mutatott az önállósággal, azaz minél nagyobbra értékeli az egyén a feléje irányuló családi segítőkészséget és bizalmat, annál később indul el a leválási folyamat. A testvérek száma pedig növeli az önállóság esélyét.

A szülői háztól való leválás a különböző drogérzékenységi csoportokban

Az alábbiakban bemutatásra kerülő eredmények a 2010-ben készült kutatásra épülnek, amely annak vizsgálatát tűzte ki célul, hogy a 18–34 éves alkalmi és problémás droghasználók, illetve a tiltott szert⁷ soha nem használók⁸ felnőtté válásának folyamata tekintetében megfigyelhető-e különbségek/hasonlóságok szociológiai (Vaskovics 2000), illetve pszichoszociális (Erikson 2002) dimenziók mentén.⁹ Jelen tanulmányban csupán a Vaskovics (2000) által identifikált dimenziókra – közös fedél alól történő leválás; anyagi-pénzügyi leválás; önálló döntést eredményező leválás; szubjektív leválási forma (öntudatosulás) – fókuszálók.

A kutatás kombinált technikával – mélyinterjú módszer, valamint *face to face* és önkitöltős kérdőív együttes alkalmazásával – valósult meg. Az interjúalanyok kiválasztása hólabda és *networking* technikával történt (Babbie 2003; Kemmesies 2000; Rácz 2006). Összesen 45 fővárosi interjúalanyt kérdeztem meg (15 nem használó, 15 alkalmi használó, 15 problémás hasz-

7 Tiltott szerek közé – az EMCDDA (2002) módszertani útmutatónak megfelelően – a következő szereket soroltam: kannabisz, ecstasy, amfetamin, kokain, crack, heroin, egyéb opiát, LSD, mágikus gomba, GHB.

8 Nem fogyasztónak tekintettem, ha soha életében nem fogyasztott tiltott szert. Alkalmi fogyasztónak tekintetem, ha a kérdezést megelőző évben fogyasztott tiltott szert 10–51-szer. A problémás drogfogyasztó definiálása esetében az EMCDDA definícióját – miszerint problémás drogfogyasztónak tekinthető az, aki tartósan és/vagy rendszeresen fogyaszt opiát- és/vagy amfetamin-származékokat és/vagy kokaint és/vagy bármilyen drogot intravénásan (Tomba et al, 2008) – használtam. Jelen kutatásban a „tartós droghasználat” a kérdezést megelőző évre – a problémás droghasználók prevalenciájának becslésénél is az egyéves periódust szokták alkalmazni (Kraus et al, 2004) –, a rendszeres droghasználat pedig a heti rendszerességgel történő szerhasználatra vonatkozik. Problémás fogyasztónak tekintetem tehát, ha a kérdezést megelőző évben legalább heti rendszerességgel fogyasztott opiát-származékokat (heroin, máktea, egyéb opiát) és/vagy amfetamin-származékokat (pl. amfetamin, ecstasy, speed) és/vagy kokain (crack) és/vagy a kérdezést megelőző évben legalább heti rendszerességgel fogyasztott bármilyen drogot intravénásan.

9 A kutatás során következő specifikus célokat tűztem ki:

- A szülői háztól való leválás egyes dimenzióinak vizsgálatát, azaz a Vaskovics (2000) felnőttdefiníciója során alkalmazott kritériumoknak való megfelelés elemzését a különböző drogérzékenységi csoportokban.
- A posztadoleszcencia egy komplex jelenség, nem ragadható meg csupán a szülői háztól való leválás dimenzió mentén, így a kutatás specifikus célja a posztadoleszcencia további jellemvonásainak – úgymint párkapcsolat, munka, iskola – feltárása az egyes drogfogyasztói csoportokban.
- Annak vizsgálatát, hogy a különböző drogérzékenységi csoportok között a felnőtté válás folyamata tekintetében – Erikson (2002) pszicho-szociális modellje alapján – milyen különbségek/hasonlóságok mutatkoznak.
- Továbbá annak vizsgálatát, hogy Laufer (1975) serdülőkori vészjelei, illetve a különböző identitásállapotok mennyiben jelentkeznek az egyes drogérzékenységi csoportokban.

náló). A legépelt életútinterjúk elemzése jelentéskondenzáció, illetve jelentéskategorizáció módszerekkel, azaz empirikus fenomenológiai analízissel (Kvale 2005), az önköltőt és a *face to face* kérdőívek feldolgozása pedig SPSS for Windows programmal történt.

Közös fedél alól történő leválás

A különböző drogérintettségű csoportokban az interjúalanyok szinte mindegyike elköltözött a szülői háztól (lásd 2. táblázat, N oszlop), legkevesebben a problémás használók. A problémás fogyasztók átlagosan 18,6 évesen hagyták el a szülői házat, az alkalmi és nem használók pedig átlagosan valamivel idősebb korban, 19,5 illetve 19,3 évesen költöztek el szüleiktől. Az alkalmi és problémás fogyasztók szülői háztól való elköltözésének életkora tekintetében viszonylag nagy szórás figyelhető meg, amely azt mutatja, hogy vagy nagyon korán, vagy pedig nagy későn hagyták el a szülői házat.

2. táblázat: A szülőktől való elköltözés átlagos életkora, szórása az egyes drogfogyasztó csoportokban (N=42)

	Átlag	N	Szórás
Nem használó	19,3	12	2,22
Alkalmi használó	19,5	12	3,39
Problémás használó	18,6	11	2,77

Vingender (2006) drogfogyasztók körében készült kvalitatív kutatása során a fenti eredményektől valamelyest eltérő eredményeket tapasztalt: a mintába került 29 átlagos életkorú droghasználó közel kétharmada a szüleivel egy fedél alatt él. Vingender szerint „mindez azt jelenti, hogy a drogosok kirekesztése nem abban az értelemben jellemző, hogy a szülői társadalom, a mikrokörnyezet szegregálja őket a társadalmi környezettől, hanem abban, hogy akadályoztatja őket az életciklusuknak adekvát társadalmilag normatív leválás, autonómia megvalósításában” (Vingender 2006,175).

Anyagi függetlenség

Az anyagi támogatottság előfordulása tekintetében nem mutatkozik eltérés az egyes csoportok között: mindhárom csoportban az interjúalanyok többsége (14-ből 8 fő) nem kap szüleitől anyagi támogatást. Azonban ha azt vizsgálom, hogy a szülőktől anyagilag függő interjúalanyok havi bevételük hány százalékát teszi ki a szülői támogatás, akkor jelentősebb különbségek figyelhetők meg az egyes drogérintettségű csoportok között. Az alkalmi használók havi bevételük közel kétharmadát szüleiktől kapják, a nem használók bevételük harmadát, a problémás használók bevételének pedig mindössze tizedét finanszírozzák a szülők. Ezzel szemben Rácz 2010-es injekciós droghasználók körében készült kutatási eredményei (Rácz 2010) azt mutatják, hogy a droghasználók harmada eltartott státusban van.

Önálló döntéshozatal

A szülők döntéshozatalba való bevonása nemcsak a felnőtté válás, hanem a szülőkkel való kapcsolat minőségének indikátora is.

**3. táblázat: A szülői anyagi támogatásban részesülők előfordulása
a különböző drogérzékenységi csoportokban,
illetve az anyagi támogatás mértéke havi bevételhez viszonyítva (N=42)**

	(százalék)		
	Nem fogyasztók	Alkalmi fogyasztók	Problémás fogyasztók
Nem kap támogatást (N)	8	8	8
Kap támogatást (N)	6	6	6
Havi bevétek hány százalé- kát teszi ki (%)	36	61	10

Nem használók, alkalmi használók

Az alkalmi használók és nem használók körében hasonló vélemény figyelhető meg: nem vonják be szüleiket a döntéshozatalba. Mindazonáltal az interjúalanyok többsége kikéri szülei véleményét, azonban a döntést saját maguk hozzák meg.

„Ööö, meg szoktam osztani velük, de most már olyan dolgok vannak az életemben, amiben csak én döntök. Tehát mindig mindenkinek megkérdezem a véleményét, apuét annyira nem, mert tudom, hogy ő, ő máshogy áll a dolgokhoz, de anyuét mindenképp.” 104 NF ¹⁰

Többen is hangsúlyozták, hogy magánéleti, párkapcsolati kérdésekben nem kéri ki szülei véleményét, de anyagi, lakás-, pénzügyi kérdésekben igen.

„A legtöbb dolgot azért, ami fontos, azt elmondom nekik, mondjuk a magánéletembe, például barátnővel kapcsolatos kérdésekbe nem szeretem őket bevonni, de úgy gondolom, hogy ennek így is kell lennie, ez nem rájuk tartozik. Többi kérdést tekintve az esetek nyolcvan százalékában ki is kérem a véleményüket, persze ebből nagyon sokszor előfordul az, hogy nem egyezik a véleményünk, akkor annyira nem hajlok az övékre.” 313AF

A nem használók jelenleg jó kapcsolatban vannak a szülőkkel, akik erős érzelmi támaszt jelentenek. Jellemző az édesanyával való szorosabb kapcsolat, illetve gyakran előfordult, hogy nem választották külön az apával, illetve anyával való kapcsolatot, a kettőt együtt kezelték.

„Hát én úgy gondolom, hogy anyukám mindenképp, tehát ennek nagyon örülök, hogy vele mindig is nagyon jó volt a viszonyom, olyan szempontból, hogy ... mindig elmondhattam neki bármit, tényleg nem volt az, hogy most, nem tudom, elvesztettem a szüzségem, és akkor húú, most ezt hogy mondjam el anyunak, vagy hogy lehet-e erről... Hát apukámmal nem nagyon szoktam a problémáimról beszélni, apukám eleve nem is olyan beszédes, ő se kezd ilyeneket mondani, hogy mi a baja, mert anyukám igen...” 603NF

„Én úgy érzem egyébként, hogy mostanában nagyon pozitív irányba tolik el a kapcsolat a szülőkkel. Meg hát nagyon sokat köszönhetek nekik, amiket furcsa módon eljön a kölcsönösség elve, ezeket nem tudom még viszonzni.” 310NF

Az alkalmi használók szülőkkel való kapcsolata tekintetében két főbb jellemző figyelhető meg. Egyrészt az édesanyával szorosabb, az édesapával hűvösebb/távolságtartóbb kapcsolat tapasztalható:

„Hát én nagyon anyás voltam mindig is. Szörnyen anyás. Meg apámmal soha nem is értettünk annyira szót. Szeretem nagyon, meg tiszteltem nagyon, meg jó, abszolút jó a kapcsolatunk, csak valahogy a kommunikáció köztünk így... Meg ööö, hát azért szerintem fontos tényező, hogy engem vertek kiskoromban... És, és nem is harag formájában,

¹⁰ Az idézetek végén található sorszámok az interjúalany sorszámaira vonatkoznak, a rövidítések: NF=nem fogyasztó, AF=alkalmi fogyasztó és PF=problémás fogyasztó.

de ez így, de ez így azért megmaradt ilyen mélyen, hogy vele van egy ilyen nagyon nagy távolság.” 311AF

Másrészt azt tapasztaltam, hogy az alkalmi használók szülőkkel való kapcsolata inkább semleges, tartják a kapcsolatot, azonban szorosabb viszony egyik szülővel sem alakult ki. Ezen esetekben serdülőkorban erőteljesebb szülői ellenállás volt megfigyelhető, amely fiatal felnőttkorra egy kompromisszumá alakult át.

„De mióta megszűnt a kapcsolatunk, azóta havonta ilyen.... egyszer. Telefonálgatunk azóta is egymásnak, meg havi egyszer hazamegyek. Így ennyi. De nem szakadt meg a kapcsolatunk, meg nem vagyunk most sem rossz kapcsolatban, csak így.... nem, a magánéletemet nem osztom meg velük egyáltalán.” 107AF

A nem használók és alkalmi fogyasztók körében tehát a szülőkkel meglehetősen harmonikus kapcsolat figyelhető meg, valószínűleg ennek tudható be, hogy ők jellemzően kikérik szüleik véleményét anyagi és munkával kapcsolatos kérdésekben.

Problémás használók

A problémás használók esetében azt tapasztaltam, hogy nem vonják be szüleiket a döntéshozatalba: a többség azt állítja, hogy nem kéri ki semmilyen esetben a szülők véleményét, nem vonja be őket a döntéshozatalba.

„Bizonyára, amíg velük éltem, huszonkét éves koromig, rengeteg döntésemhez kellett a jóváhagyásuk is, de azóta semmiben nem kértem...” 301PF

Az, hogy a problémás használók egyáltalán nem vonják be szüleiket a döntéshozatalba, a szülőkkel való kapcsolat konfliktusos voltára is visszavezethető (vagy hogy nem tartják a kapcsolatot).

A problémás használók szülőkkel való kapcsolatára is egyrészt az édesanyával való nagyon szoros kapcsolat és az édesapa hűvös, és szigorú, néha agresszív nevelése a jellemző:

„Hát... mondhatjuk, hogy nagymama és anyukám, ők a világ legjobb asszonyai, ha úgy nézzük, tehát ők ezt a szerepet töltik be, hogy akármit kérhetsz, akármit kívánhatsz, ők megteszik. Ha nincs is rá, akkor is megpróbálják megtenni... Édesapám már más. Ő az a szigorúbb dolog. Amikor kisebb voltam, próbált nevelni egy-két apai pofonnal, meg ilyen dolgokkal, meg próbált terelgetni is, bár nem nagyon sikerült neki.” 401PF

A problémás használók körében megfigyelhető, hogy nem tudtak intim kapcsolatot kialakítani a szüleikkel, illetve gyakran előfordul a szülők válása, az egyik szülő érzelmi, fizikai távolléte, a szóbeli, fizikai bántalmazás a családban, nevelőapa/nevelőanya jelenléte a családban, ami szintén nehezítette a harmonikus kapcsolat kialakítását a szülőkkel.

Mindezen fenti megállapítások összhangban vannak Péley (2002) eredményeivel, aki droghasználókat és nem használókat hasonlított össze, szintén a McAdams féle életútinterjút alkalmazva. Péley azt tapasztalta, hogy a droghasználók jellemzően az anyával kapcsolat esetében az anya hatására kialakult szorongásos tünetekről, az anya érzelmi (nem gondoskodott róla) és/vagy fizikai távollétéről számoltak be. Az apával való kapcsolat esetében szintén megjelent a szorongató funkció – azaz az apa hatására szorongásos tünetek – vagy az anti-modell – amikor az apa olyan jellemvonásokkal bír, amelyek nem jelentenek mintaképet a gyerek számára. Továbbá az apa halála gyakran előfordult a drogfogyasztók körében. Ezzel szemben a nem használók körében a szülők egyértelműen védelmező funkciót töltenek be, vagyis biztos érzelmi támaszt jelentenek.

A droghasználók családi hátterére fókuszáló hazai és nemzetközi kutatások hasonló megállapítást tettek a szülőkkel való kapcsolat tekintetében, mely szerint az ellentétes nemű szülő

túlvédő és ezáltal kontrolláló, mindemellett engedékeny, az azonos nemű pedig érzelmileg vagy fizikálisan is távollévő, elérhetetlen (Demetrovics 2007).

Vingender (2006) hasonló diszfunkciókat tapasztalt a drogos élettörténetekben:

- A szülők válása, s ennek minden velejárója (veszekedések, házastársi hűtlenségek);
- Bírósági tárgyalások, a gyermekért folytatott nemtelen küzdelmek stb.;
- A szülők nem törődtek gyermekükkel;
- A családon belüli erőszak különböző formái;
- Szülőktől, főleg az apától való félelem;
- Az apa, ritkábban az anya alkoholizmusa;
- A szülői szerepek teljesítésének képtelensége;
- Az egyik vagy mindkét szülő rendszeres és tartós távolléte a családi otthontól;
- A családi életet uraló érzelmi sivárság;
- Az egyik szülő, jellemzően az apa öngyilkossági kísérletei, illetve sikeres öngyilkossága;
- A szülők lelki sérülései, problémái, betegségei;
- Az egyik szülő, a testvér halála, a nagyszülő elvesztése, amit a családtagok nem tudtak feldolgozni.

Öntudatosulás: „Felnőttnek tartod magad?”

A „felnőttnek tartod-e magad” kérdés gondolkodtatta el legjobban az interjúalanyokat, amit jelzett egyrészt az, hogy jellemzően hosszabb szünet után feleltek az interjúalanyok, másrészt pedig egy-egy hozzászólással értékelték a kérdést, mint pl.:

„Nem tudom, ez egy nagyon, nagyon összetett dolog, és még sose gondolkoztam el rajta, úgyhogy ezért most ez ilyen meglepetésként ért, vagy ilyen hirtelen.”

A válaszok azt sugallják, hogy mind ez idáig nem gondolkoztak el azon, hogy ők valójában felnőttek-e vagy sem.

A problémás fogyasztók majdnem mindegyike egyértelmű „nem” válasszal felelt, azaz saját magát nem tekintik felnőttnek, és csupán 4-en feleltek „igen”-nel.

Az alkalmi fogyasztók esetében azt tapasztaltam, hogy az interjúalanyok fele nem tudott egyértelmű választ adni erre a kérdésre, bizonyos szempontból igen, bizonyos szempontból nem válasszal reagáltak, ambivalens érzéseik vannak a felnőtt léttel kapcsolatban. Öten pedig nem tartják magukat felnőttnek.

A nem fogyasztók többsége (9 interjúalany) felnőttnek tartja magát, négy interjúalany pedig nem jutott álláspontra a tekintetben, hogy felnőtt-e vagy sem, és csupán egy nem használó gondolja úgy, hogy még nem felnőtt. (4. táblázat.)

4. táblázat: A „Felnőttnek tartod magad?” kérdésre adott válaszok előfordulása az egyes drogfogyasztói csoportokban (N=42)

	Nem fogyasztók	Alkalmi fogyasztók	Problémás fogyasztók
Igen	9	2	3
Nem	1	5	11
Igen is és nem is	4	7	0

Míg a problémás használók szinte mindegyike egyértelmű választ tudott adni arra a kérdésre, hogy felnőttnek tartja-e magát vagy sem, addig az alkalmi és nem használók meglehetősen bizonytalanok voltak. Ez utóbbi két csoport esetében gyakran azt tapasztaltam, hogy a „felnőttnek tartod-e magad” kérdés egyfajta elmélkedést indított el, arról kezdtek el

gondolkodni, hogy ki tekinthető felnőttnek, először saját maguk határozták meg a felnőtt lét kritériumait, majd elgondolkoztak, hogy ezen kritériumoknak megfelelnek-e vagy sem, és az elméleti fejtegetést követően született meg a válasz – vagy nem sikerült dűlőre jutni. Néhány problémás fogyasztó is identifikálta a felnőtt lét kritériumait, mindazonáltal ők egyértelműen azt állították – néhány eset kivételével –, hogy azoknak nem felelnek meg. A következőkben bemutatom, hogy az egyes drogfogyasztói csoportok a felnőttiség mely kritériumaira fókuszáltak leginkább.

Nem fogyasztók

A nem fogyasztók körében gyakran azt tapasztaltam, hogy elsődlegesen objektív strukturális dimenziók mentén értelmezték a felnőtt létet, mint pl. szülői háztól való leválás, tanulmányok, életvitellel kapcsolatos ügyintézés, gyerekvállalás, anyagi függetlenség.

„Hát az alapján, hogy, hogy ööö, igazából most már magamnak intézem így, így a dolgaimat, mondjuk olyan szempontból nem, hogy azért a pénzt azt mondjuk mindig, tehát így az anyagi háttér, azt mondjuk még mindig anyuék támogatnak, meg minden. Tehát valahol, valahol még úgy érzem, hogy gyerek is vagyok valamilyen szinten, főleg az, az, hogy tanulok meg minden, de olyan szempontból, most nem csak az, hogy elmúltam 18, hanem hogy egyedül intézem a... a dolgaimat, meg, meg most már ugye eleve, hogy nem lakom otthon, tehát nem tudom, inkább úgy mondom, hogy így a kettő között valahol, tehát mondjuk 5 év múlva azért, azért már abszolút felnőttnek fogom érezni magam, szerintem. Hogyha már tényleg lesz állandó keresetem, meg nem tudom.” 603NF

„Ha lenne egy gyereke, akkor még jobban felnőttnek érezném magam, még nagyobb felelősséget éreznék. ... Önálló keresettel rendelkezem, megteremttem a magam javait.” 601NF

„Hát például, amikor, amikor így segítségre van szüksége valakinek, akkor teljesen így, minden, tehát abszolút felnőttként tudom kezelni a problémákat. Ugye mivel a lakás így sajátom, emiatt, emiatt azzal kapcsolatban is mindig nekem kell intéznie mindent, meg gyakorlatilag van egy saját háztartásom, amit én vezetek, úgyhogy azt is teljes mértékben felnőttként.” 104NF

„Hát... jó kérdés... hát nagyjából egyre inkább olyan... tehát olyan kihívásokkal kell szemb néznie, mint mondjuk, mint egy felnőttnek. Tehát olyan klasszikusan, tehát hogy otthon, otthonteremtés, meg az anyagiaknak a megteremtése, a... hát általában mit a gyerekek a felnőttekről gondolnak. Amit... tehát, hogy mit csinál egy felnőtt.” 508NF

A nem használók néhány esetben az objektív strukturális változókkal szemben inkább az értékekkel, normákkal, szerepekkel kapcsolatos szubjektív változókat (komolyság, felelősségvállalás) kapcsolták a felnőtt léthez. Illetve azt hangsúlyozták, hogy attól még lehet felnőtt valaki, hogy legbelül megmarad a gyermeki „felhőtlen boldogság”, amely Berne elméletére utal, mely szerint egy felnőtt embernek is van „gyerek” én-állapota¹¹, amely akkor nyilvánul meg „normális” formában, ha nincs mögötte játszma¹². Azaz az interjúalanyok azt gondolják, ha bizonyos helyzetekben gyermeki módon viselkednek, az még nem jelenti azt, hogy ők nem tekinthetők felnőttnek.

„Nem tudom, ez egy furcsa kérdés, mert inkább a komolyságot köti az ember ehhez. Csak itt feljön megint ez a finomság, hogy azért mert felnőtt, attól nem lesz már felnőtt, hogy gyerekes tud lenni például. Ez egy komoly kérdés. Azért mert tudsz úgy örülni a dolgoknak, mint egy gyerek vagy komolytalan lenni, mint egy gyerek vagy bármi. Azon felül persze, hogy egy komoly felnőtt férfi vagy, akkor te most felnőtt leszel.” 303NF

11 Berne (1984) elmélete szerint minden emberben vannak ún. én-állapotok (szülő, gyerek, felnőtt) – összefüggő magatartásminták készlete.

12 A játszma: „nemegyszer ismétlődésekbe bocsátkozó, a felszínen hitelt érdemlő, rejtett indítékú tranzakciók ismétlődő készlete.” (Berne 1984, 61).

„Hát a felelősségtudat, annak még jobban ott kellene lenni a helyén. Talán ez igazán amiért. Persze szeretek én meséket is nézni, de nem biztos, hogy attól még nem tekinthető valaki felnőttnek.” 206NF

„Szerintem magában az, hogy, hogy felelősséget tudok saját magamért és másokért vállalni, szerintem az már magában az, hogy felnőtté váltál. Szerintem az is valamennyire a felnőttiséghez, és ez egy paradoxon szerintem, kicsit ilyen ellentmondásos, hogy az ember az maradna gyerek is legbelül, hogy így élvezze az életet és gondtalanul így fejlődjön, vagy gondtalanul élvezze.” 310NF

Alkalmi fogyasztók

Az alkalmi fogyasztók a felnőtt létet mind objektív strukturális, mind értékekkel, normákkal, szerepekkel kapcsolatos szubjektív változók mentén értelmezték. A szubjektív dimenziók közül jellemzően az önállóságot, a függetlenséget, a felelősségvállalást, az objektív strukturális dimenziók közül pedig a rendszeres munkavállalást, az anyagi függetlenséget, illetve a családot emelték ki a leggyakrabban.

Az alkalmi fogyasztók fele – mint már említettem – részben felnőttnek tartja magát, részben pedig nem, amit jellemzően azzal magyaráztak, hogy bizonyos helyzetekben gyerekes módon viselkednek, ami a nem használóknál megjelenő gyermeki én-állapotára utal (Berne 1984).

„Nem tudom... Szinte már így bizonytalan vagyok ebben, hogy én felnőtt vagyok, de én abszolút (xxx)¹³. Legtöbbször tudok felnőttként viselkedni, amikor meg nem, akkor meg elnézést. Akkor gyerek vagyok. De, de az se (xxx). És szerintem ez, nem mindig egy rossz dolog, amikor egy felnőtt nem felnőtt. Akkor rossz, amikor, amikor csúnya gyerekként viselkedik, mint amikor veszekszenek a tv-adáson, a szüleim, (xxx)...” 311AF

Néhány interjúalany úgy gondolja, hogy igazán nem is akar felnőtt, amit egyrészt azzal magyaráztak, hogy félnek a felnőtt élettől, másrészt, hogy nem akarnak lemondani a szabadságról:

„Vagyis öö felnőtt ember módjára viselkedek, de nem mindig teszem ezt, egyáltalán nincs benne se következetesség, se ráció, se rendszer, tehát ilyen szempontból totál szét van esve az életem (xxx) mert hogy úgy érzem, nem akarok még felnőtt. És hát félek az ilyen jellegű kihívásoktól. Azért a felnőtteknek már vannak kötelezettségei. Az ember nem mindig szeret felelősséget vállalni.” 103 AF

„Igazából nekem inkább félelmem van ezzel kapcsolatban, mint ambícióm.” 105 AF

„Nem, nem is érzem magamon azt, hogy annyira meg akarok komolyodni, meg ezeket a dolgaimat, hogy kis bulizás, piálgatás a barátokkal, meg ez a szabadság, hogy ezt tényleg ezt családért vagy akármiért ezt hanyagolni tudjam, nem. Meg a felelősségvállalás szintjén sem érzem magam igazából felnőttnek, ezért.” 302

Az alkalmi fogyasztóknál megfigyelhető, hogy gyakran negatív kontextusba helyezték a felnőtt életmódot, illetve ambivalens érzésük van a felnőttiséggel kapcsolatban: objektív strukturális változók mentén nem felnőttnek identifikálták magukat, azonban akadt, aki hozzáfűzte, hogy jó érzéssel tölti el, ha arra gondol, hogy gyermeke születik, ami a felnőttiséggel való részbeni azonosulásra utal.

„Tehát ha a felnőtt az, aki a társadalomban valami hasznos és életkorának megfelelő pozíciót foglal el és olyan életvitele van, amit mondjuk a társadalom elvár tőle, meg hogy legyen két gyereke, mert akkor így... nem csökken a népesség, meg szóval... Akkor azt tudom mondani, hogy 30 évesen nem nagyon vagyok felnőtt, nem nagyon fizetek adót, meg nincsen ambícióm, hogy nekem meg kéne majd nemsokára házasodni, vagy vannak

13 Azon mondatrészek, szavak kihagyása, amelyet a gépelő nem értett az interjúk gépelése során.

ilyen biológiai érzéseim, hogy ez tök jó lesz majd, hogy majd lesz gyerekem, ez biztos ilyen elkerülhetetlen dolog, nem baj.” 105 AF

„A felnőttkort ma arra használjuk, egy olyan kifejezés, ami így elválasztja a tinédzserkortól. Ez a megállapodás kora, a letelepedés kora, a gazdasági gyökérverés kora, satöbbi, ezekkel szerintem le lehet írni. Hát ilyen negatív dolgok kötődnek hozzá. Azok az emberek, akik kilátástalannak tekintik az életüket... a felnőttkort nagyon negatívan használják... Ha a felnőttkor egy negatív bezárkózást, illetve bezárkózó, csak gazdasági és családnak alárendelt szerepet jelent, ezt jelenti a felnőttkor ezzel a negatív szemlélettel, akkor nem, akkor egy (xxx) közöm nincs hozzá.” 308 AF

„Ez pejoratív vá vált a mai világban az, hogy felnőtt. Az, aki állandóan, ööö, gondolkozik, és tervez, a dolgait, ööö, úgymond majdhogynem görcsösen mindig irányítani akarja. És képtelen elfogadni azt, hogy nem tudja mindig irányítani. És egy gyerek, egy igazi gyerektől pedig az életnek a szeretetét lehet megtanulni. A pillanatot, azt, hogy, a felhőtlen örömet. És ez a legtöbb felnőttben elveszik.” 309 AF

Az alkalmi használók körében gyakran tapasztaltam, hogy az allporti érett személyiség jegyeivel jellemzett felnőttképpel tudnak azonosulni, azaz az interjúalanyok által felvázolt felnőttképben Allport egyes érettszemélyiség-kritériumait¹⁴ véltem felfedezni, és ezen kritériumoknak való megfelelés esetében gondolják úgy, hogy felnőttnek tekinthetők:

„Ha életemnek minden pillanatával meg leszek elégedve, akkor én azt mondom, hogy felnőtt.” 107 AF

„... az a klasszikus kispolgári dolog, ugye négy kerék, egy feleség, mittoménhány gyerek, vagy hogy van ez a mondás ugye, és én nem teljes mértékben ehhez fűzőm hozzá a felnőttiséget, hanem talán az, amikor van egy olyan célod, ami végleges. Azt ha elérted, akkor vége. Ha azt eléred, akkor nincs. Ha azt elérem, akkor jön a következő. És azután még egy, és azután még egy... És ezt nagyon sokan annak tudják be, hogy ezt túlságosan is a fiatalság – bolondság jelzővel lehetne aposztrofálni ezt a fajta hozzáállást, de ha ez az, akkor sosem akarok felnőni. Mert nem érdemes, akkor minek felnőni, ha ugyanúgy teljes életet tudok élni enélkül is. Az én felnőttképembe az fér bele... a felnőttek a társadalom aktív tagjai, követik a divatot, jelen vannak, értik a dolgokat, értik, önálló személyiségként lépnek föl... Tehát a felnőttkor vonzó, és azt jelenti, hogy értelmesen töltöd ki az életedet, és teljes tagja vagy az életednek, a társadalomnak, aktív cselekvő szabad egyéne vagy, akkor azt mondom, hogy igen. Hogy erre törekszem, tehát én nem vagy (ez), de erre törekszem.” 308 AF

Problémás fogyasztók

A problémás fogyasztók jellemzően értékekkel, normákkal, szerepekkel kapcsolatos szubjektív aspektusból közelítették meg a felnőtt fogalmát, azaz a felnőttet a gondolkodással, a felelősségvállalással, a komolysággal azonosították, illetve elmondásuk szerint akkor felnőtt valaki, ha vannak céljai. Az interjúalanyok többsége úgy gondolja, hogy ezen kritériumoknak nem tesznek eleget, és emiatt nem tartják magukat felnőttnek.

„De... hogy mikor leszek felnőtt? Amikor eldöntöm végre magamban, hogy mit akarok. Tehát ha úgy nézzük, ezt a drogot... ezt sem én akartam.” 401 PF

„A felnőtt ember okos ember igazából, egy felnőtt ember meg tudja állapítani azt, hogy mi a jó és mi a rossz és akkor nem csinálja... Valami bajom van... és most nem is az, hogy

¹⁴ Allport – bár megjegyzi, hogy nem lehet egyértelmű választ adni arra, ki tekinthető felnőttnek – a felnőtt embert az érett személyiséggel azonosítja. Szerinte egy érett személyiség aktív tagja a társadalomnak; van önismérete; elfogadja önmagát; képes az intimitás kialakítására a környezetével; képes a valósághű percepcióra; illetve egy életfilozófia mentén él (Allport 1984).

felnőtt, vagy gyerek, nem vagyok gyerek, de nem is vagyok felnőtt. Nem gondolkozom úgy, mint egy felnőtt... szerintem.” 401PF

„Ööö ha felnőtt lennék, sokkal felelősségteljesebben kellene élnék.” 407 PF

„Ööö hát felnőttnek nem, de vannak olyan dolgok vagy témák, amikről azért éretten tudok gondolkodni. Tehát nem úgy, mint egy tizenöt éves vagy akármi. De nem, nem gondolom úgy, hogy igen én felnőtt vagyok és bánjanak velem úgy.” 408 PF

„Nem megy az, hogy félretegyek pénzt, hogy takarékoskodjak, tehát hogy így tervezem, beoszsam a dolgokat. Ez a felnőttes gondolkodásnak az a része, hogy komoly életet tervezzek, az hiányzik. Tehát nem tudom olyan komolyan végiggondolni a dolgokat, hogy mi lesz akkor, ha holnapután nem tudok mondjuk kenyeret venni, tejet. Ezek. Hol fogok lakni?” 412 PF

Néhány interjúalany azt hangsúlyozta, hogy nem is szeretne felnőni és nem is fog ez bekövetkezni, ugyanis jobb gyerekeknek maradni.

„Hülyegyerek vagyok. De... nem is fogok felnőni, szerintem.” 501 PF

„Nem szeretnék felnőtt lenni. Én jobban szeretek gyerekként... persze felnőtt dolgokban megpróbálok úgy viselkedni, ahogy koromhoz illik, de jobban szeretek elhülyéskedni ilyen fél tíz évesen.” 403 PF

„Akiket az istenek szeretnek, örökre meghagyják gyerekeknek.” 409 PF

Csupán néhány olyan problémás használó fordult elő, aki a felnőttiséget a szülőktől való elköltözéssel, a függetlenedéssel, illetve az önálló döntéshozatallal hozta összefüggésbe:

„Mondjuk, ha elköltöznék otthonról, az egy nagy változás lenne, mert nekem kéne minden eddigit megcsinálni, amiben a szüleim segítettek, de ugyanakkor akkor is számíthatnék rájuk, csak nem a nap 24 órájában. Illetve kitalálni, hogy tovább hogy legyen.” 305 PF

„Hát ez jó kérdés, mert hát nagyon korán el kellett, hogy jöjjön az a pillanat, hogy felnőttként kellett viselkedjek. Vagy tartom magam úgy vagy nem, de el kellett, hogy jöjjön az a pillanat. 17 éves koromban már biztosan úgy kellett viselkedjek, mint egy felnőtt. 17 éves koromban – emlékszem – a gyerekkori barátaim, akik tizenhét éves koromban körülöttem voltak és kezébe adtam volna egy villanyszámlát, azt se tudta volna, hogy balra induljon vagy jobbra.” 402 PF

Az alkalmi és problémás használók körében megfigyelhető felnőtt lét negatív kontextusba helyezése, illetve a később vagy soha nem felnőtté válni összhangban van egy, holland fiatalok körében készült kvalitatív kutatás eredményeivel (Du Bois-Reymond 1998), melynek célja a holland posztadoleszcens és normalizált életrajzzal (nem posztadoleszcens) jellemezhető fiatalok felnőttkorba való átmenetének az összehasonlítása volt. Du Bois-Reymond azt tapasztalta, hogy a normalizált életrajzzal jellemezhető hamarabb szeretnének felnőni, a felnőttkor számukra a családalapítást és az anyagi függetlenséget jelentik, a posztadoleszcensek pedig később akarnak felnőttek lenni, számukra a felnőttkor azt jelenti, hogy az emberek elvesztik játékoságukat, unalmassá és felelőssé válnak: „semmi más, csak a munka”.

Irodalom

ALLPORT, G. W. (1985): *A személyiség alakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó. 299–333. p.

AMMOATENG, A. Y. – BAHR, S. J. (1986): „Religion, family, and adolescent drug abuse.” In: *Sociological Perspectives* 29. 53–76. p.

ANDORKA RUDOLF (1994): „Deviáns viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével.” In: Münnich I. – Moksony F. (szerk): *Devianciák Magyarországon*. Közélet Kiadó, Budapest. 16–31. p.

- ANDORKA RUDOLF – BUDA BÉLA – CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ (1974): *Deviáns viselkedések szociológiája*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- BABBIE, E. (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- BAUDRILLARD, J. (1988): *The Consumer Society*. London – Thousand Oakes – New Delhi, Sage Publications.
- BECCARIA, F. – GUIDONI, O. V. (2002): „Young People in a Wet Culture: Functions and patterns of Drinking.” In: *Contemporary Drug Problems* 29 (2). 305–334. p.
- BECK U. (2003): *Kockázat társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, ARTT – Századvég.
- BECKER, H. S. (1974): „A kívülállók. Tanulmányok a deviancia szociológia problémaköréből.” In: Andorka R. – Buda B. – Cseh-Szombathy L. (1974): *Deviáns viselkedések szociológiája*. Budapest, Gondolat Kiadó. 80–115. p.
- BELINSZKI ESZTER (2000): „A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában.” In: *Média-kutató* 3.
- BERNE, E. (1984): *Emberi játszmák*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- BJARNASSON, T. (2000): *Adolescent Substance Use: A study in Durkheimian Sociology*. Doctoral dissertation, University of Notre Dame.
- BJARNASSON, T. – ANDESSON, B. – CHOQUET, M. – ELEKES, Zs. – MORGAN, M. – RAPINETT, G. (2003): „Alcohol, culture, family structure and adolescent alcohol use: multi-level modeling of frequency of heavy drinking among 15-16 year old students in eleven European countries.” In: *Journal of Studies on Alcohol* 64. 200–208. p.
- BOGNÁR VIRÁG (2007): „Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdete?” In: Somlai P. (szerk.): *Új ifjúság – Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- BOHLEBER, W. (1999): „Psychoanalyse, Adoleszenz und das Problem der Identität.” In: *Psyche* LIII. 6. Juni. 507–526. p.
- BÖRGGREFE F (1997): „Egyedül élő (single) emberek.” I–II. In: *Lelkipásztor* 1997/5–6.
- BRASSAI LÁSZLÓ – PIKÓ BETTINA (2005): „A szerhasználat és családi tényezők vizsgálata középiskolásoknál.” In: *Addiktológia* IV. évf. 1. szám. 7–28. p.
- BRODY, G. H. – FOREHAND, R. (1993): „Prospective associations among family form, family processes, and adolescents alcohol and drug use.” In: *Behaviour Research & Therapy*, 31, 587–593. p.
- CANCIN L. – CINGOLANI S. – COMPAGNONI F. – COSTANTINI D. – MAZZIONI S (1988): „Juvenile drug addiction: a typology of heroin addicts and their families.” In: *Family process* 27 (3). 261–271. p.
- CARVER S. – SCHEIER M. (1998): *Személyiségpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 279–305. p.
- COLEMAN, J. – ROKER, D. (2001) (szerk.): *Supporting parents of teenagers. A handbook for professionals*. Jessica Kingsley Publishers, London.
- DEMETROVICS Zs. (2007): *A droghasználat funkciói*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DRUCKER, P. F. (1988): „The coming of the new organization.” In: *Harvard Business Review*, 88. 45–53. p.
- DU BOIS-REYMOND, E. (2006): „»Nem akarom még elkötelezni magam«: A fiatalok életfelfogása.” In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Szeged, Belvedere.
- DURKHEIM, E. (1982): *Öngyilkosság*. Budapest, KJK.
- EHMANN, B. (2002): *A szöveg mélyén: a pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest, Új Mandátum.
- ELEKES ZSUZSANNA (1993): *Magyarországi droghelyzet a kutatások tükrében*. Budapest, OAI.

- ELEKES ZSUZSANNA (2009): *Egy változó kor változó ifúsága*. NDI szakmai forrás sorozat kutatások 12. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- ELEKES ZSUZSANNA – PAKSI BORBÁLA (2000a): „Drogok és fiatalok. Középiskolások droghasználata, alkoholfogyasztása és dohányzása az évezred végén, Magyarországon.” In: *ISMertető* 8. Budapest, ISM.
- ELEKES ZSUZSANNA – PAKSI BORBÁLA (2000b): „A család hatása a fiatalok alkohol- és drogfogyasztására, valamint egyéb viselkedészavaraira.” In: Spéder Zs. – Tóth P. P. (szerk.): *Emberi viszonyok – Cseh-Szombathy László tiszteletére*. Budapest, ARTT – Századvég. 161–180. p.
- ELEKES ZSUZSANNA – PAKSI BORBÁLA (2004): *A 18–54 éves felnőttek alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásai*. Nemzeti Kutatási Fejlesztési Program, kutatási beszámoló.
- EMCDDA (1997): *Improving the comparability of general population surveys on drug use in the European Union*. EMCDDA, Lisbon, Portugal.
- EMCDDA (1999): *Co-ordination of an expert working group to develop instruments and guidelines to improve quality and comparability of general population surveys on drugs in the EU*. Follow up of EMCDDA project CT.96.EP.08 (CT.97.EP.09), EMCDDA, Lisbon, Portugal.
- EMCDDA (2002): *Handbook for surveys on drug use among the general population*. EMCDDA project CT.99.EP.08 B, Lisbon, EMCDDA, August 2002.
- EMCDDA (2007): „Drugnet Europe 58, Newsletter of EMCDDA, Lisbon.” http://www.emcdda.europa.eu/publications/searchresults?action=list&type=PUBLICATIONS&SERIES_PUB=w6 (2010.03.16.)
- ERIKSON, E. H. (2002): *Gyermekkor és társadalom*. Budapest, Osiris Kiadó.
- FALUSSY BÉLA (2001): „Társadalmi hatások és változások a férfiak és nők munkaidő-felhasználásában.” In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI – SZCSM.
- FEKETE ZSUZSA (2006): „Életminőség, koncepciók, definíciók...” In: Utasi Ágnes (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai – Biztonság és kapcsolatok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- FELVINCZI KATALIN – VARGA ORSOLYA – PORTÖRŐ PÉTER (2009): *Jelentés a magyarországi kábítószer-helyzetéről*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- FÜLEKI KATALIN (2007): „Fordulópontok, jelentős életesemény, átmeneti rítusok.” In: Rácz József (szerk.): *Leszakadók – A társadalmi kirekesztődés folyamata*. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet kutatások 5. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- FÜSTÖS LÁSZLÓ – SZAKOLCZAI ÁRPÁD (1994): „Értékek változásai Magyarországon 1978–1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben.” In: *Szociológiai Szemle* 1994/1. 57–90. p.
- GÁBOR KÁLMÁN – JANCÁK CSABA (2006): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Szeged, Belvedere.
- GEERTZ, C. (2001): *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. 2. kiadás. Budapest, Osiris Kiadó.
- GENNEP, A. VAN (2007): *Átmeneti rítusok*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- GIDDENS, A. (1991): *Modernity and Self-Identity*. Polity Press, Cambridge.
- HALL, S. (1980): „Encoding/Decoding.” In: Hall, S. – Hobson, D. – Lowe, A. – Willis, P. (eds.): *Culture, Media, Language*. (Working Papers in Cultural Studies 1972–79.) London, Routledge.
- HANKISS ELEMÉR (2005): *Az ezerarcú én. Emberlét a fogyasztói civilizációban*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HANKISS ELEMÉR – MANCHIN RÓBERT – FÜSTÖS LÁSZLÓ – SZAKOLCZAI ÁRPÁD (1982): *Kényszerpályán?* Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Értékszociológiai Műhely.

- HARCSA ISTVÁN – SEBŐK CSILLA (2002): *A népesség időfelhasználása 1986/1987-ben és 1999/2000-ben.* Budapest, KSH.
- ILO – INTERNATIONAL LABOUR OFFICE (2010): *Global employment trends for youth.* Geneva.
- JAMESON, F. (1997): *A posztmodern avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája.* Budapest, József Műhely Kiadó.
- JÄRVINEN, M. – ROOM, R (EDS.) (2007): *Youth Drinking.* Ashgate Publishing Limited, Gower House, Hampshire.
- Journal of Substance Use*, 1475–9942, Volume 12, Issue 4, 2007. 233–242. p.
- JUNG, C. (1984): *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába.* Budapest, Bibliotheca.
- KABAI IMRE (2007): „A magyar egyetemisták és főiskolások életútja, élettervei 2004-ben.” In: Somlai Péter (2007): *Új ifjúság – Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről.* Budapest, Napvilág Kiadó. 111–153. p.
- KACSIK ZOLTÁN (2004): *Fiatalok a felnőtté válás küszöbén.* Budapest, KSH.
- KAPITÁNY BALÁZS (2003) (szerk.): *Életünk fordulópontjai. Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése.* Budapest, NKI (Műhelytanulmányok 2.)
- KEMMESIES, U. (2000): „How to reach unknown: the snowball sampling technique.” In: Fountain, J. – Hartnoll, R. – Olszewski, D. – Vicente, J. – Greenwood, G. – Robertson, K. (2000) (szerk.): *Understanding and responding to drug use: the role of qualitative research.* EMCDDA Scientific Monograph Series, No. 4., Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 265–271. p.
- KOHLI, M. (2007): *The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead.* http://www.eui.eu/SPS/People/Faculty/CurrentProfessors/Martin_Kohli.shtml#SelectedArticles (2009.10.18.)
- KRAUS, L. – KÜMLER, P. – AUGUSTIN, R. – PFEIFFER, T. – SIMON, R. – WIESSING, L. – HARTNOLL, R. – GRIFFITHS, P. (2004): *EMCDDA Recommended Draft Technical Tools and Guidelines Key Epidemiological Indicator: Prevalence of problem drug use.* EMCDDA, Lisbon.
- KSH stADAT táblák: http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL letöltés ideje: 2011.01.26.
- KVALE, S. (2005): *Az interjú.* Budapest, József Műhely Kiadó.
- LALANDER, P. (1998): „Beyond Everyday Order: Breaking Away with Alcohol.” In: Nordisk Alkohol och Narkotikadskrift, 14, 33–42. (PubMed 16669897,10723844)
- LASCH, C. (1984): *Az önimádás társadalma.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- LASH, S. (1990): *Sociology of postmodernism.* Routledge and Kegan Paul, London.
- LAUFER (1975): *Adolescent Disturbance and Breakdown.* Penguin Books, Harmondworth, Middlesex.
- LYOTARD, J. F. (1993): „A posztmodern állapot.” In Bujalos I. (szerk.): *A posztmodern állapot.* Budapest, Századvég. 7–145. p.
- MADIANOS, M. G. – DADIANOU, D. – STEFANIS, C. (1995): „Familial correlates of drug and alcohol use in a nationwide general population survey.” In: *Psychopathology* 28. 85–94. p.
- MALINOVSKI, B. (1954): *Magic, science, and religion and other essays.* Anchor Books, New York.
- MASON, J. (2005): *Kvalitatív kutatás.* Budapest, József Műhely Kiadó.
- MATZA, D. (2001): „A normasértő elköteleződés természetéről.” In: Rácz I. (szerk.): *Devinációk.* Budapest, Új Mandátum.
- MAYER, K. U. (2009): *New Directions in life course research. Working Paper Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung:* <http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/wp/wp-122.pdf> (2009.10.18.)

- McAdams, D. P. (2008): *The life story interview*. <http://www.sesp.northwestern.edu/foley/instruments/interview/> (2010.02.10.)
- MELEGH ATTILA – ÖRI PÉTER (2003): „A második demográfiai átmenet elmélete.” In: Spéder Zsolt (2003) (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest, KSH NKI, Századvég Kiadó. 495–523. p.
- MEIER, P. S. – DONMALL, M. C. – McELDUFF, P. (2004): „Characteristics of drug users who do or do not have care of their children.” In: *Addiction*, August, 99, 8.
- MURINKÓ LÍVIA (2005): „Társadalmi egyenlőtlenségek a fiatalok egészségi állapotában és egészségmagatartásában.” In: Pikó Bettina (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 86–103. p.
- MURINKÓ LÍVIA (2006): „A minőségi élet forrásai eltérő életszakaszokban.” In: Utasi Ágnes (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai – Biztonság és kapcsolatok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására (2000): Budapest, Ifjúsági és Sportminisztérium.
- NOLTE, A. E. – SMITH, B. J. – O'ROURKE, T. (1983): „The relationship between health risk attitudes and behaviors and parental presence.” In: *Journal of School Health* 53, 234–240. p.
- PAKSI BORBÁLA (2003): *Drogok és felnőttek. A tizennyolc év feletti lakosság drogfogyasztása és drog-gal kapcsolatos gondolkodása az ezredfordulón, Magyarországon*. Szakmai forrás sorozat, 4. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- PAKSI BORBÁLA (2007a): „A drogepidemiológia alapjai: A drogfogyasztás elterjedtségének mé-rese.” In: Demetrovics Zsolt (szerk.): *Az addiktológia alapjai I*. Budapest, Eötvös Kiadó.
- PAKSI BORBÁLA (2007b): „A magyar társadalom drogérintettsége.” In: Demetrovics Zsolt (szerk.): *Az addiktológia alapjai I*. Budapest, Eötvös Kiadó.
- PAKSI BORBÁLA (2007c): „A magyarországi drogfogyasztás társadalmi mintázata.” In: Demetrovics Zsolt (szerk.): *Az addiktológia alapjai I*. Budapest, Eötvös Kiadó.
- PAKSI BORBÁLA – ARNOLD PETRA (2007): „A magyarországi felnőtt népesség drogérintettsége – új fejlemények.” In: MAT VI. Országos Kongresszusa. 2007. november 22–24. Siófok, Addiktológia/Addictológia Hungarica 2007. VI. Supplementum 1. 49. p.
- PAKSI BORBÁLA – ARNOLD PETRA – DEMETROVICS ZSOLT – KUN BERNADETTE – RÓZSA SÁNDOR (2007): „A drog-használat társadalmi mintázatának egyes aspektusai a magyarországi felnőtt népesség körében.” In: MAT VI. Országos Kongresszusa. 2007. november 22–24. Siófok, *Addiktológia/Addictológia Hungarica* 2007. VI. Supplementum 1. 50. p.
- PAKSI BORBÁLA – ELEKES ZSUZSANNA (2004): *A 18–54 éves felnőttek alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásai*. Kutatási beszámoló, NKFP.
- PÁSZKA IMRE (2009): *Narratív történetformák – A megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó.
- PÉLEY BERNADETTE (2002): *Rítus és történet. Beavatás és a kábítószeres létezőmód*. Budapest, Új Mandátum.
- PIKÓ BETTINA (2005) (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. Szakmai forrás sorozat, elméletek-modellek 3. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- PONGRÁCZ TIBORNÉ (2009): „A párkapcsolatok jellegzetességei.” In: *Demográfiai portré 2009*, Budapest, KSH.
- RÁCZ JÓZSEF – POGÁNY CSILLA – MÁTHÉ-ÁRVAY NAUSZIKA (2002): „Az EuroPASI (Addikció Súlyossági Index) magyar nyelvű változatának reliabilitás- és validitásvizsgálata.” In: *Magyar Pszichológiai Szemle* 57, 4. 587–603. p.

- RACZ JÓZSEF (1999): *Addiktológia. Tünettan és intervenció*. Budapest, HIETE.
- RACZ JÓZSEF (2001): *Szabálykövet(él)ők és bajkeverők. Devianciák. Bevezetés a devianciák szociológiájába*. Budapest, Új mandátum.
- RACZ JÓZSEF (2006): *Kvalitatív droggutatások*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- RACZ JÓZSEF (2007): „A droghasználat megelőzése – prevenciós modellek és programok.” In: Demetrovics Zsolt (szerk.): *Az addiktológia alapjai I*. Budapest, Eötvös Kiadó.
- RACZ JÓZSEF (2007) (szerk.): *Leszakadók – A társadalmi kirekesztődés folyamata*. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet kutatások 5. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- RACZ JÓZSEF (szerk.) (2010): *Injekciós droghasználók és kezelési lehetőségek*. Budapest. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- ROBINSON P. J. – SHAVER R. P. – WRIGHTSMAN S. L. (1991): *Measures of Personality and Social Attitudes*. Academic Press, San Diego.
- ROOM (2001): „Thinking about how social inequalities relate to alcohol and drug use problem.” <http://www.robinroom.net/inequal.htm> 2011.02.06.
- SANDE, A. (2002): „Intoxication and rite of passage to adulthood in Norway.” In: *Contemporary Drug Problems* 29. 277–303. p.
- SAUCIER J. F. – AMBERT, A. M. (1983): “Parental marital status and adolescents health-risk behavior.” In: *Adolescence* 18, 403–411. p.
- SCALIA TOMBA, G. P. – ROSSI C. – TAYLOR C. – KLEMPOVA, D. – WIESSING, L. (2008): *Guidelines for Estimating the Incidence of Problem Drug Use*. EMCDDA, Lisbon.
- SCHULZE, G. (2000): „Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája.” In: *Szociológiai Figyelő* 1–2. 135–158. p.
- SMIT, F. – TOET, J. – OERS, H. VAN – WIESSING, L. (2003): „Estimating Local and National Problem Drug Use Prevalence from Demographics.” In: *Addiction Research and Theory* 11, 6. 401–413. p.
- SOMLAI PÉTER (2007): „A posztadoleszcensek kora.” Bevezetés. In: Somlai Péter (2007): *Új ifjúság – Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- SPÉDER ZSOLT (2003a) (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest, KSH NKI, Századvég Kiadó.
- SPÉDER ZSOLT (2003b) (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai követéses vizsgálat első hullámának adatfelvétele alapján*. Budapest, NKI.
- SPÉDER ZSOLT – KAPITÁNY BALÁZS (2007): *Gyermekek – vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések. Műhelytanulmányok 6*. Budapest, NKI.
- SUSÁNSZLY ÉVA (2009): *A magyar fiatalok életminőségének alakulása az elmúlt két évtizedben. Doktori tézisek*. Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola. phd.sote.hu/mwp/phd_live/vedes/export/susanszkyeva.m.pdf (2009.10.18.)
- SZABÓ ANDRÁS (2007): „Ifjúsági korosztályok – út a felnőtté váláshoz.” In: Nagy Á. (szerk.): *Ifjúságsegítés: probléma vagy lehetőség az ifjúság?* Szeged, Belvedere.
- TENGELYI LÁSZLÓ (1998): *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- TÓTH OLGA (1990): „Az életút kutatásokról.” In: *Társadalomkutatás* 3–4. sz.
- TURNER VICTOR (2002): *A rituális folyamat*. Budapest, Osiris Kiadó.
- UDVARHELYI É. T. (2003): „Plázavilág – plázakultúra.” <http://www.csongradmmk.hu/pages/177/download/udvarhelyi.rtf>
- UTASI ÁGNES (2003): „Független egyedülálló harmincasok.” In: Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest, KSH NKI, Századvég Kiadó. 231–253. p.
- UTASI ÁGNES (2006): „A minőségi élet feltételei és forrásai.” In: Utasi Á. (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai – Biztonság és kapcsolatok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.

- VASKOVICS LÁSZLÓ (2000): „A posztadoleszcencia szociológiai elmélete.” In: *Szociológiai Szemle* 2000/4.
- VINGENDER I. (2006): „Adalékok a droghasználat társadalmi mintázatához.” In: *Addictologia Hungarica* 2006/3. 161–190. p.
- WEAVER, T. – STIMSON, G. – TYRER, P. – BARNES, T. – RENTON, A. (2004): „What are the implications for clinical management and service development of prevalent comorbidity in UK mental health and substance misuse treatment populations?” In: *Drugs: Education, Prevention and Policy* Aug, 11, 4. 329–348. p.
- WYN, J. – DWYER, P. (2006): „Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában.” In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Szeged, Belvedere.
- YOUNG, J. (2001): „A hippi megoldás.” In: Rácz I. (szerk.): *Devianciák*. Budapest, Új Mandátum.
- ZINNECKER, J. (1992): „Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban.” In: Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, Belvedere. 29–48. p.

Adatbázis

Ifjúság2008

Fábián Róbert

EGÉSZSÉGHÁROSÍTÓ MAGATARTÁSOK A MAGYAR FIATALOK KÖRÉBEN

Ha valaki nincs kibékülve a világgal, nem találja a helyét, ingerszegénynek éli meg hétköznapjait, vagy éppen túl zajosnak, problémásnak, és – ugyancsak alapfeltételként – nincsenek meg az eszközei ennek az állapotnak az elviselésére, enyhítésére, az kompenzál. Feszültségeit oldani akarja, hiszen harmóniára törekszik, mint bárki más. Ez a kompenzálás vezet a reális megoldás helyett az illegális vagy legális kedély- és tudatmódosító szerek használatához vagy más addikcióval járó magatartás gyakorlásához. Eljutottunk a témánkhoz kapcsolódó legfontosabb paradigmához: minden egészségkárosító magatartás azonos gyökерű, még akkor is, ha nem azonos mértékben, és akár jelentősen különböző idő alatt károsítja a szervezetet. Ezért a következőkben együtt elemezzük az egészséget károsító legális és illegális szerek használatára vonatkozó adatokat.

A drogcélú szerhasználatra vonatkozó adatok

Igencsak nehezíti a vizsgálatok tapasztalatainak, a szakanyagoknak az értelmezését, elemzését a köznyelvben használatos gyűjtőfogalom, „a drogosok”, amely mérlegelés nélkül stigmatizál különböző csoportokat, szakmai szempontból azonban nem értelmezhető. Fontos tudnunk azt, hogy milyen fogyasztási gyakoriság és milyen szer használata okoz jelentős egyéni és társadalmi károkat, mely gyakorisági adatok, empirikus ismeretek segíthetik a megelőző munkát. Érvényes-e a sokat hangoztatott „kapudrog” elmélet, igazolt-e az a vélekedés, hogy a kipróbálást automatikusan követi a rendszeres használat, majd az addikció – a függőség? A kérdésekre adott válaszok egyelőre különbözők, és nem igazán bizonyítottak, így a hasonló típusú adatfelvételekből levont következtetések gyakran nem reálisak, félreérthetők.

Hatásuk szerint maguk a szerek is jelentősen különböznek. Vannak, amelyek felpörgetnek, aktívvá tesznek, növelik az önbizalmat, mások éppenséggel megnyugtatnak, vagy tudatot tángítanak, addig nem tapasztalt élményvilágot képeznek a tudatban. A szakemberek tiltakoznak a „könnyű” és „nehéz” drog besorolás ellen, hiszen enyhébb megítélésre, felmentésre ad lehetőséget bizonyos gyakoriság, illetve néhány szer használata esetében. Ezt helyettesíti a szakmailag inkább alkalmazható „magas kockázattal járó szerhasználat” kifejezés, amely a jelentősen magasabb egészségügyi és társadalmi károkat okozó intravénás használat esetében elfogadott, s valamiféle megkülönböztetésre is módot ad a szerek között.

„Nincs azonos drogbeteg életút” – mondják a szakemberek. Ezt a tapasztalatot legjobban a rehabilitációs intézetekben dolgozók tudják igazolni, akik a hónapokon át tartó folyamatban a terápiát vállaló drogbetegek addigi életútját a legrészletesebben ismerik meg.

Ami a rendszeres használók és a drogbetegek esetében a használatot kiváltó magyarázatként leginkább elfogadott: az állandósult egyensúlyhiány, a tartós, kezelhetetlen problémák a társas kapcsolatokban, az adódó élethelyzetekben szükséges megoldási képességek és készségek hiánya. Az egyszeri kipróbálókra és alkalmi szerhasználókra ez a diagnózis nem érvényes, esetükben a szerhasználat számtalan ok külön-külön vagy együttes fennállásával indokolható. A kipróbálók, de nem ismétlők a 8. és 10. évfolyamon tanulók körében elérik a

szerhasználatról beszámolt fiatalok egyharmadát (ESPAD 2007),¹ de más vizsgálatok szerint akár a kipróbálók többségét is. Ők azok, akik másodszor már nem próbálkoznak, éppúgy, mint a dohányzással kísérletezők, akik a kellemetlen tapasztalatok hatására elveszítik további érdeklődésüket a szer iránt. Lehetnek-e ők célcsoportjai a prevenciónak, igénylik-e a kezelő-ellátórendszer kiépítését, bővítését? E kérdések miatt a szerek fajtája és a szerhasználati gyakoriság megkülönböztetése az empirikus módon szerzett adatok értelmezése során követelményként fogalmazható meg.

A statisztikák – a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokkal összhangban – számtalan formában teszik nyilvánossá a szerhasználati adatokat. Ezek tartalma a szakemberek számára érthető, a közönség, a tájékoztatni kívánt célcsoport számára viszont nem, vagy alig mond valamit. Az adatok között elsősorban a kifejezetten tiltott szerek élet-, éves és havi prevalencia értékei szerepelnek, de emellett a szerhasználati szándékkal fogyasztott – de legális – kedély- és tudatmódosító szerek alkalmazásának gyakorisága is (gyógyszer, altatók, szípu stb.), hiszen egészségkárosító hatásuk nem igazán különbözik az illegális szerek okozta károktól. A szerhasználó nem a büntethetőségre vagy a szer legalitására tekintettel választ szert, hanem a várt hatás és az elérhetősége, a megfizethetőség alapján. Ezért fontos lenne számunkra minden egészségre ártalmas magatartásmód egységes vizsgálata, beleértve más addikciókat is, amelyek gyakorisága egyelőre nem tartozik a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok körébe.

Nézzük a hazai tendenciákat. A különböző szerek fogyasztása 1995–1999 között jelentősen növekedett Budapesten. Előbb a növekedés üteme lassult, majd 2003–2005 között megállt. A csúcspontot 2003-ban mérték, ekkor az 1995. évben mért fogyasztás kétszeresét regisztrálták, ami viszont azóta folyamatosan csökken. 2007-ben is csökkenés mutatkozott a szerhasználatban, a tiltott szerek és a droghasználati szerek esetében egyaránt (ESPAD 2007). Ezt a csökkenést igazolja talán az is, hogy a marihuána esetében például a jelenleg 22-23 éves korúak körében mérhető a legmagasabb életprevalencia érték, holott a szer kipróbálásának átlagosan megjelölt életkora 16-17 év között van. 2008-ban viszont a 16-17 éveseknek már csak 4-6 százaléka számolt be arról, hogy a marihuánát kipróbálta már legalább egyszer.

A 2008-as „Ifjúság” adatfelvétel során a legális és illegális kedély- és tudatmódosító szerek használatára vonatkozó információk gyűjtésére önkéntes kérdőív alkalmazásával került sor. Módszertani szempontból ez a megoldás megbízhatóbb válaszokkal, pontosabb információkkal jár, mint a kérdezőbiztosok alkalmazásával történő adatfelvétel (Bauer–Szabó A. 2009). Az adatfelvétel során a szerhasználati blokkban 7217 fiatal válaszolt a kérdéseinkre. A következő táblázatokban esetenként az elemszámok mellett a mintamennyiséghez mérten jelezzük a százalékos értékeket is.

Igen jól orientálhat az arra utaló kérdés, hogy a megkérdezett környezetében akad-e valamilyen kedély- vagy tudatmódosító szert alkalmilag vagy rendszeresen használó társ, barát. A kérdésre a válaszolók valamivel több mint egyharmada (34,8%) válaszolt igennel. Az igen válaszok száma a kérdezettek lakta település nagysága szerint növekszik. Az egyharmados említés valamivel kisebb az előző (2004-es) adatfelvétel során tapasztaltnál képest, s ez kedvező fejlemény. Saját használatról a válaszolók jóval kisebb arányban számolnak be.

A szerhasználatra vonatkozó blokkban a nyolc leggyakoribb kedély- és tudatmódosító szer használatára kérdeztünk.

¹ Európai iskola vizsgálat az alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásokról (European School Survey Project on Alcohol and other Drugs).

1. táblázat: A különböző szereket kipróbálók száma, aránya a mintánkban (N = 7217)

A már kipróbált szerek	N	%
Altató, nyugtató, nem gyógyászati célból	370	5,1
Marihuána, hasis, fű stb.	876	12,1
Hallucinogének (LSD, meszkalin stb.)	121	1,7
Amfetamin származékok	209	2,9
Kokain	53	0,7
Máktea	42	0,6
Morfium, heroin	15	0,2
Szipu	82	1,1

Forrás: Ifjúság2008

A felsorolt szerek közül a marihuána kipróbálása a leggyakoribb, de jelentős területi szórást tapasztaltunk a kipróbálók lakóhelye szerint, egyrészt a település nagysága, más dimenzióban pedig a közigazgatási egységek szerint is. Baranyában (20,9%) és a fővárosban (19,5%) a legmagasabb a kipróbálók aránya, míg Vas megye e tekintetben a legkevésbé fertőzött.

A szipuzás – a szerves oldószerek, anyagok belégzése – a legfiatalabbak körében és társadalmi státus tekintetében az alsó jövedelmi decilisbe tartozó szülők, családok gyerekeinél, illetve azok körében gyakori, akik korán kiestek az iskolarendszerből. A Nyugat-Dunántúlon egyik megyében sem találtunk szipuzó fiatalt, míg a Nógrád és Fejér megyében élő fiatalok az amúgy alacsony átlagfogyasztás felett kerültek a mintánkba.

Az altatók, nyugtatók visszaélészerű használata szinte kizárólag a nők körében jellemző. A vizsgált korcsoportokban átlag fölött gyakori a visszaélészerű gyógyszerhasználat a Bács-Kiskun megyében és Baranya megyében élők között.

A morfinszármazékok használóit zárt életmódjuk miatt igen nehéz elérni, sok megyében egyáltalán nem is sikerült, míg többségében budapestiek azok a mintánkba bekerült fiatalok, akik túl vannak az első heroin-belövésen. A kokain és heroin az a két szer, amelyhez jellemzően felnőtt korban fordulnak, mindkét szer esetében átlagosan a 20. életév közelében történnek az első kísérletek, ennél fiatalabb életkorban értékelhetetlen kis számban fordul elő ezek használata.

2. táblázat: A különböző szereket kipróbálók átlagos életkora az első fogyasztás idején

A már kipróbált szerek	Átlagéletkor az első használatkor
Altató, nyugtató, nem gyógyászati célból	17,59
Marihuána, hasis, fű stb.	16,77
Hallucinogének (ISD, meszkalin stb.)	17,77
Amfetamin származékok	17,54
kokain	19,21
Máktea	18,05
Morfium, heroin	19,92
Szipu	15,50

Forrás: Ifjúság2008

A szerhasználati gyakoriság ismeretében pontosabb képet kapunk a kábítószer-probléma mértékéről. A „gyakran”, vagy a „néhányszor használtam” kategóriák is egyéni megítélés szerint változó számosságot jelentenek, míg az „egyszerinek” jelölt használat jelentősen pontosabb a szerhasználat mintázatának, jellegének megismerésében. A következő, 3. táblázatban

csak azoknak az említéseknek a száma szerepel, ahol a kérdezettek az elmúlt egyéves időszak alatt valamilyen használati gyakoriságot megjelöltek a különböző szerek esetében.

3. táblázat: A különböző szerek használatának gyakorisága

Különböző szerek	Gyakran használta az elmúlt évben	Néhányszor használta az elmúlt évben	Egyszer használta az elmúlt évben
Altató, nyugtató, nem gyógyászati célból	36	184	112
Marihuána, hasis, fű stb.	37	245	170
Hallucinogének (ISD, meszkalin stb.)	6	45	40
Amfetamin származékok	8	78	46
kokain	3	34	23
Máktea	5	30	23
Morfium, heroin	2	19	19
Szipu	7	32	22

Forrás: Ifjúság2008

Ha megnézzük a szerhasználat gyakoriságát, akkor a különböző szerek „gyakori használatát” az érintettek 8,5 százaléka, a „néhány esetre” utaló használatát 54,5 százaléka, és az „egyszeri” használatát 37 százaléka jelölte meg. Az ESPAD utolsó adatfelvétele óta a szerrel találkozottak körében nőtt az egyszeri kipróbálók – majd a szert elhagyók aránya.²

A kérdezettek iskolai végzettsége és a gyakori szerhasználat (esetünkben a kis elemszám miatt csak a gyakoribb marihuána-használatra fókuszálva) érdekes mintázatot mutat, s jelentősen eltér az alkoholfogyasztás és dohányzás mintázatától. Amíg ez utóbbi egészségkárosító magatartásokat folytatók gyakran alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekei, s maguk is összességében alacsonyabb végzettségűek társaiknál, az illegális szerek esetében ez az összefüggés nem áll fenn.

4. táblázat: A különböző iskolai végzettségű apák gyerekeinek szerhasználati életprevalencia értéke

(százalék)

Az apa iskolai végzettsége	Az érintettek aránya
8 általános	6,1
Szakmunkásképző	11,4
Szakközépiskola	13,4
Főiskola	17,0
Egyetem	19,3

Forrás: Ifjúság2008

A magasabb végzettségű szülők gyerekei között több a szert kipróbáló, vagy alkalmi, gyakori marihuána-használó, ez tapasztalható abban az esetben is, ha a szerhasználók iskolai végzettségét nézzük. Ez utóbbi esetben ismét a magasabb végzettséggel rendelkezők a gyakoribb szerhasználók, illetve a gyakori szerhasználók végzettsége magasabb, mint a szakmunkásképzőt végzett kérdezetteké.

² A droghasználatról lásd még Arnold Petra jelen tanulmánykötetben közölt írását.

5. táblázat: A marihuánát legalább egyszer kipróbálók megoszlása a használók iskolai végzettsége szerint

(százalék)

A kérdezett iskolai végzettsége	A használók aránya
8 általános	7,5
Szakkunaképző	11,7
Érettségi	15,6
Diploma	15,6
Együtt	12,1

Forrás: Ifjúság2008

Alkoholfogyasztás

Az alkoholfogyasztással kapcsolatban számtalan, és egymástól jelentősen eltérő véleményeket lehet olvasni a még „kulturált fogyasztás”, és a mértéktelen, egészséget veszélyeztető fogyasztás kritériumait, mennyiségét illetően. A gyakoriság és a mennyiség tekintetében a megkülönböztetés a nemek, az életkor, a testsúly szerint, de az alkohol töménysége tekintetében is indokolt. A kérdezettek vallomásai a berúgások számáról és az alkoholfogyasztás gyakoriságáról azonban jól értelmezhetők. A napi gyakorisággal történő fogyasztás a szakértők szerint idővel egészségkárosító lehet (ebben megoszlának a vélemények, ugyancsak a mennyiség és alkoholtartalom szerint), a részegség pedig amellet, hogy elítélést, rosszallást vált ki, tudományosan igazolt módon egészségkárosító hatású.

6. táblázat: Az alkoholfogyasztás gyakorisága nemek szerinti megoszlásban

(százalék)

Milyen gyakran fogyasztott alkoholt az elmúlt évben?	férfi	nő
Szinte minden nap	1,4	0,2
Heti 1-2 alkalommal	15	5
Havonta 1-2 alkalommal	23	13
1-2 havonta	24	20
Ritkábban, mint havonta	22	35
Egyáltalán nem	15	27

Forrás: Ifjúság2008

Ha az általános iskolai végzettséggel rendelkezőket – a folytatott, de esetleg még be nem fejezett tanulmányaik miatt – nem vesszük figyelembe, akkor a különböző végzettségűek között az absztinensek és a napi fogyasztók aránya is közel azonos. Az iskolai végzettség és az alkoholfogyasztás között egyelőre nincs kapcsolat, a fiatalok esetében nem érzékelhető az a különbség, amely az idősebbek, felnőttek között már tényként ismert. A szülők – elsősorban az apa – iskolai végzettsége és gyerekeik alkoholfogyasztási gyakorisága között sincs kapcsolat, sőt az alacsonyabb végzettségű apák gyerekei között valamivel több az absztinens, és a fogyasztási gyakoriságok sem érik el a magasabb iskolai végzettségű szülők gyerekeinek átlagát.

A vizsgált korcsoport alkoholfogyasztással összefüggő egészségkárosító magatartása, ennek gyakorisága és elterjedtsége különbözik a felnőtt korosztályban tapasztalt gyakorlattól. A magyarázatot csak feltételezhetjük. A jelenség a családok jövedelmi különbségével indokolható, a hétvégi, a különböző eseményekhez köthető zsebpénz mennyisége és feltehetően a szórakozás formájának különbsége befolyásolja a fiatalok fogyasztásának szerkezetét és a fogyasztás gyakoriságát. Valószínű, hogy nem megfontolások, hanem a tényleges anyagi

lehetőségek döntenek az alkoholfogyasztásukról. Feltételezzük, és logikusnak látszik az, hogy az iskolázottabb, ezért jobb módú szülők gyermekeinek és a nagyobb jövedelemmel rendelkező iskolázottabb fiataloknak a magasabb összegű költőpénze határozza meg azt, hogy többet költenek innivalóra. A kérdőív kérdéseire adott válaszok alapján mégsem igazolható az összefüggés az anyagi helyzet és alkoholfogyasztás gyakorisága között – a vagyoni helyzetre, a jobb életkörülményekre utaló változók egyikével sem mutat jelentős kapcsolatot a fogyasztási gyakoriság. Az iskolai végzettséggel szemben a jövedelemhez kapcsolódó érzet nem tekinthető egzaktnak, az szubjektív megítélésen alapszik.

Önmagában a fogyasztás gyakorisága nem elegendő információ az alkalmanként elfogyasztott mennyiség és az alkalmanként elfogyasztott italok alkoholtartalmának ismerete nélkül. A nemzetközi vizsgálatok módszertanának alkalmazásával a sör, a bor és a tömény italok *kritikusnak* ítélt mennyiségének fogyasztására, s ennek gyakoriságára kérdeztünk rá a vizsgált körben.

7. táblázat: A kritikusnak ítélt mennyiségű alkohol fogyasztásának gyakorisága nemek szerinti bontásban

(százalék)

Legalább 3 korsó sör elfogyasztása az elmúlt évben	férfi	nő
Egyszer fordult elő	10	7
Néhányszor előfordult	40	11
Gyakran előfordult	11	2
Legalább fél liter vagy több bor elfogyasztása az elmúlt évben	férfi	nő
Egyszer fordult elő	12	10
Néhányszor előfordult	28	14
Gyakran előfordult	5	2
Legalább 1 dl tömény ital elfogyasztása az elmúlt évben	férfi	nő
Egyszer fordult elő	14	13
Néhányszor előfordult	36	22
Gyakran előfordult	6	2

Forrás: Ifjúság2008

A kritikusnak ítélt mennyiséget fogyasztók a férfiak körében lényegesen többen vannak, és az esetek is gyakoribbak, mint a nők körében. Az is igaz, hogy az alkoholfogyasztás okozta egészségi ártalmak a nők esetében valójában súlyosabbak, ezért az alacsonyabb értékek is kritikusabban mérlegelendők.

Az elmúlt év viszonylatában kérdeztük azt, hogy milyen gyakorisággal volt „erősen ittas állapotban”, ivott többet a kontrollálható mennyiségnél.

8. táblázat: A részegségek gyakorisága nemek szerinti bontásban

(százalék)

Részegség gyakorisága az elmúlt évben	férfi	nő
Szinte minden nap	0,2	0,1
Heti 1-2 alkalommal	2,5	1,0
Havonta 1-2 alkalommal	6,0	2,0
1-2 havonta	14,0	6,0
Ritkábban, mint havonta	34,0	21,0
Egyáltalán nem	44,0	70,0

Forrás: Ifjúság2008

Az első berúgás időpontjára megjelölt életkor 14–16 év között sűrűsödik a válaszokban, majd 18 év felett a gyakoriságok száma dinamikusan csökken. Ezek szerint az első „nagyiváson” a fiatalok kétharmada már tizenéves korában átesik, de negyven százalékuk józannak marad meg hosszabb távon is. Az a feltételezés, hogy a mintába került legfiatalabbak között többen lesznek, akik még nem voltak részegek, nem igazolódott be. Az eddig „józannak maradtak” átlagéletkora a mintánkban 22 év, de meglepő módon közöttük a 15 évesek alig túltreprezentáltak, míg a többi korcsoportban csaknem azonos a még sosem lerészegedettek aránya. Ezek szerint vannak konzekvensen józanok, az ivástól tartózkodók, függetlenül életkoruktól, minden korcsoportban azonosnak mondható arányban. Ők a „védettek” – a csoportjukhoz tartozás kritériumainak vizsgálata, védettségük megbízható ismerveinek megismerése legalább annyira fontos, mint a gyakori ivók és gyakran részegek csoportjához tartozók közös jellemzőinek, életkörülményeinek megismerése.

A megyék szerinti bontásban feltűnik Szolnok (66%) és Nógrád megye (64%), ahol a kérdezettek „józanabbak” az átlagnál, vagyis jelentősen kevesebb a magát esetenként részegségig ivó interjúalany. (A kérdezettek között mindkét megyében több a férfi, tehát a jelenség nem magyarázható a nők esetleges mintabeli túlreprezentáltságával.)

9. táblázat: A különböző iskolai végzettségűek berúgási gyakorisága

(százalék)

Iskolai végzettség	Havonta legalább 1-2 alkalommal berúgott	Egyszer sem rúgott be
Szakmunkásképző	31	50
Érettségi	31	51
Diploma	25	61

Forrás: Ifjúság2008

Az iskolai végzettség és a berúgások gyakorisága nem mutat jelentős összefüggést, az iskolázottság növekedésével nem változik számottevően a legalább havonta (vagy annál gyakrabban) berúgók aránya. A diplomával rendelkezők valamivel józanabb életvitеле sem olyan mértékű, hogy kijelenthető legyen, a magas iskolai végzettség védettséggel, avagy az alacsonyabb iskolázottság jelentősen gyakoribb alkoholfogyasztással, illetve részegséggel jár. Az ifjúsági mintával készült adatfelvétel igazolja azt, hogy az egészségkárosító magatartások gyakorlása, és ennek gyakorisága más mintázatot mutat, mint amit felnőttek körében tapasztalhatunk.

Dohányzási szokások

Az utóbbi időkben erősödik a törvényhozók dohányzásellenes aktivitása, bár az adatfelvétel idején még csak hírekben, tervekben szerepelt – az uniós szabályokkal megegyező módon – a szigorítás a köztereken és a vendéglátóhelyeken. A napi, rendszeres dohányosok aránya stabilnak látszik az előző két adatfelvételi időpontokban mért értékekhez képest. Viszonylag sok az alkalmi dohányos, akiket nem jellemez addikció, de esetenként szívesen elszívna egy-egy cigarettát. Mint minden egészségre ártalmas magatartás, a dohányzás is kevésbé jellemző a nőkre, s a leszokottak között is többen vannak a férfiaknál.

10. táblázat: A dohányzási gyakoriságok nemek szerinti bontásban

(százalék)		
A dohányzás gyakorisága	férfi	nő
Naponta	33	25
Heti gyakorisággal	7	7
Ritkábban, alkalmilag	9	9
Már leszokott	5	7
Sohasem dohányzott	45	52

Forrás: Ifjúság2008

11. táblázat: A dohányosok által naponta elszívott mennyiség említési gyakorisága

Naponta elszívott mennyiség	N	%
1–10 szál	1243	49,8
11–15 szál	434	17,4
16–20 szál	709	28,4
21–30 szál	89	3,6
> 30szál	22	0,9

Forrás: Ifjúság2008

A dohányzók fele – s ez a fiatal átlagéletkorral indokolható – egyelőre csak napi fél csomagot szív el, míg a nagyon keményen dohányzók az 5 százalékot sem érik el. A naponta elszívott mennyiség növekszik az életkorral, vagyis az egyéni ártalom az életkor növekedésével eszkalálódik.

Mindkét szülő iskolai végzettsége összefüggésben van a gyermekük dohányzási szokásával. A 8 általánossal vagy annál kevesebb osztállyal rendelkező apák és anyák gyerekeinek fele napi dohányos, míg a szülők iskolai végzettsége szintjének növekedésével arányosan csökken a naponta dohányzó gyerekek aránya – az egyetemi végzettségűek gyerekeinek már csak egyötöde napi dohányos. A kérdezett fiatalok iskolázottsága – és ezzel összefüggésben a jelenlegi munkaköre – hasonló összefüggést mutat. Napi dohányos a szakmunkás végzettségűek 46 százaléka, az érettségivel rendelkezők 28 százaléka, és a diplomások 19 százaléka.

A kumulatív egészségkárosító hatás

A marihuána gyakori használata és a túlvások gyakorisága igen gyakran együtt jellemzik kérdeztjeink egy csoportját. A gyakran berúgók fele egyben gyakori marihuánaszívó is.

A marihuánahasználat és a dohányzás szorosan összefügg, de ez a használathoz szükséges technikával magyarázható.

A napi dohányzók 43 százaléka volt a felvételt megelőző évben többször vagy gyakran részeg, míg a nem dohányzóknak csak 15 százaléka említette azt, hogy az elmúlt évben nem egy alkalommal volt részeg. Az absztinencia és a nem dohányzás éppúgy együtt jár, mint az alkoholfogyasztás és a dohányzás. 1058 fiatal egyáltalán nem iszik, és nem is dohányzik, de ez a kérdezetteknek mindössze 15 százaléka, a nagy többséghez tartozók alkalmanként valamilyen módon – általában enyhébb formában – tesznek valamit az egészségük ellen. A dohányzás és a keringési- érrendszeri, valamint daganatos betegségek közötti kapcsolat a naponta elszívott szálak mennyiségével jelentősen erősödik, de nem mondható mégsem determinálnak. A naponta 15 szál felett szívók, a rendszeres alkoholfogyasztók, az időnként

túl nagy mennyiséget megívók, valamint az alkalmi vagy rendszeres szerhasználók mindenképpen a veszélyeztetettek közé sorolhatók.

Az utóbbi időben a fiatalok „gyors hétvégi lerészegedésének” jelenségét tapasztalják az addiktológusok, pszichológusok. Arra hívják fel a figyelmet, hogy az alkoholfogyasztás sok esetben már nemcsak a társasági élet keretét adja, hanem a hétvégi gyors kábulat előidézését szolgálja. Egyre inkább elveszti a közösségi élethez kötődő szerepét, és a tudatállapot megváltoztatását szolgáló eszközzé vált.

Irodalom

ARNOLD PETRA (2011): „A szülői háztól való leválás és a drogfogyasztás vizsgálata a fiatal felnőtt populáció körében.” In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás.

BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.

LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (2001) (szerk.): *Gyorsjelentés Ifjúság2000*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Adatbázis

Ifjúság2008.

A RÉGI ÉS AZ 'ÚJKULTÚRA' PÁRHUZAMOSSÁGA

Bauer Béla

A KULTURÁLIS SZEMLÉLET SPIRÁLJAI¹

A MAGYAR FIATALOK KULTURÁLIS ÉS SZABADIDŐS SZOKÁSAINAK KÜLÖNBÖZŐSÉGEI AZ EZREDFORDULÓN

Bevezetés

A magyar társadalom sajátos változási és fejlődési modelljének jellemzői leginkább Hajnal István, Bibó István és Szűcs Jenő gondolatai mentén fogalmazhatók meg, amennyiben e társadalmat Köztes-Európaként írják le, Ady szavaival: „Kompország”-ként. Ezen sajátosságok – bár a 20. század gondolkodási ikonjaként fogalmazódtak meg – érvényesnek tekinthetők napjainkban is. Jelen tanulmány a fenti szemléletet követve kívánja értelmezni azokat a folyamatokat, amelyek a 21. század első évtizedében a fiataloknak nevezett társadalmi csoportokra jellemzőnek tűnnek.

Az ezredforduló nem csupán történelmi, hanem kulturális fordulópont is az európai, különösképpen a közép-európai társadalmak életében, folyamataiban. A múlt század kultúrához köthető elvárásait a szociológiai szakirodalom egyrészt az objektivált, másrészt az intézményesített kulturális tőkével, ezek különböző megjelenési formáival írta le (Bourdieu 2000, 35–48.). Az elmúlt évtized alapvetően változtatta meg a kulturális felhalmozáshoz való viszonyt. Háttérbe kerültek a könyvek, képzőművészeti alkotások, de a zenehordozók hagyományos (LP, CD) formái is. Új eszköz jelent meg a fiatalok, így a társadalom kulturális fogyasztásának középpontjában: a számítógép. Korszakunk egyik sajátossága, hogy a fiatalok – kulturális szempontból – a 21. században már nem csupán mintakövetők,² hanem mintateremtőkkel váltak. Ebből fakadóan az az „eszköz”, amely először „csupán” lekötötte a fiatalok szabadidejének egy részét, ma meghatározza társadalmi és kulturális jelenlétüket is. A ’jelenség’ mára a kulturális felhalmozásokat is átalakította. Feleslegessé válnak a hagyományos eszközök, tárgyak. Az újak internet segítségével érhetőek el. Az „ellentmondások” – mint tudjuk – közkeletű témái a szociológiának. Ezeknek többféle megközelítése is létezik. Lehetnek pl. strukturális ellentmondások, amelyek a társadalmi szemléletek különbözőségéből fakadnak, illetve olyanok, amelyek a viselkedéssel szembeni várakozások mentén jönnek létre (Luhmann 2009, 383). Ezek kapcsán érdemes figyelni egy olyan jelenségre is, amelyet több esetben figyelmen kívül hagy a mai társadalomtudományi megközelítés, ez pedig az ’újműveltség’³ megjelenése. A fentebb említett sajátosságok – valószínűsíthetően – egy olyan kulturális változást idéztek (idéznek) elő, amelynek jelentősége a Guttenberg-galaxiséhoz mérhető. Hiszen az ’újműveltség’ megjelenése „feleslegessé” tesz több olyan szempontot, amely a könyvnyomtatás, a rögzített és nyomtatott szöveg elterjedésével meghatározó lett. Összehasonlíthatatlanná válnak a hagyományosnak mondható közönség-meghatározások is, hiszen az egyidejűségnek ma egészen más értelmezési síkjai alakultak ki az internet eltömegesedésével, mint azt a korábbi definíciók alapján értelmeztük. Az internet egyidejűsége

1 Jelen tanulmány alapját a KAPOCS 47. számában megjelent írás képezi.

2 Ez az állítás nem kíván ellentmondani a Szabó A.–Kern tanulmány azon gondolatának, amely a politikai szereplésre utalva a magyar fiatalokat mintakövetőnek állítja be. Ld.: Szabó A.–Kern: A magyar fiatalok politikai aktivitása.

3 A fogalmat Somlai Péter nyomán használom.

alapvetően különbözik a hagyományos⁴ tömegkommunikációtól, egyrészt – leegyszerűsítve – a virtuális tér lehetőséget ad reagálásokra, másrészt ennek az egyidejűségnek a globális tér új közeget teremt (Beck 2005, 21). Kifejtve a fentieket: mindez azt jelenti, hogy a fiatalokhoz köthető, és a 20. század közepén megjelenő ifjúsági kultúra – a technikai változásokra való reagálások mentén – a 21. századra olyan 'új kultúrává' vált, amely átrendezi, átértelmezi a hagyományosnak nevezett formákat (Tibori 2000; Bauer–Tibori 2002). Új társas tereket teremt a virtualitásban,⁵ és még inkább átstrukturálja a kommunikációs tereket a társadalmi előnyökkel rendelkezők érdekei mentén. A kulturális értékekhez való hozzáférés módjában és ezen értékek mintázatának alakulásában a családi szocializációnak olyan elemei is megjelennek, amelyek a technikai korszakváltás következményei. Többek között az, hogy már az ezredforduló idején rendelkezett a család számítástechnikai eszközzel, illetve – az akkori lehetőségek között – internet-elérhetőséggel (Nemeskéri 2002b 44–45; Laki–Szabó A.–Bauer 2001, Bauer–Máder–Nemeskéri–Szabó A. 2003). Ezt a jelenséget akár virtuális szocializációnak is lehet értelmezni.⁶ Ennek a folyamatnak azonban több olyan kimenetele is van, amely felveti azt a kérdést, hogy a virtualitás fiataljainak kulturális ismeretei, módjai értelmezhetőek-e azoknak az ismereteknek a mentén, amivel az előző generációk rendelkeztek. Feltehetőek, összehasonlíthatók-e a 21. század első évtizedének végén azok a kérdések, amelyeknek alapvető szempontjai közé tartozott a felhalmozott és objektivált kulturális tőke? Akkor, amikor a virtualitás bennszülöttjei számára ez a fajta felhalmozás már nem hordoz értéket. Értelmezhetőek-e azok a kérdések, amelyek a könyvek olvasásáról érdeklődnek, miközben figyelmen kívül hagyják, hogy megváltoztak az olvasási körülmények és szokások, a fiatalok egyre nagyobb hányada olvasási 'élményeit' a neten találja meg. Az utóbbi évek kutatásaiban egyre több alkalommal jelenik meg az 'amit nem tudnak szempont'⁷ Míg a fiatalok egymás közti interakcióiban értéként számon tartott cselekvésekre a virtuális értelemben legfeljebb csak bevándorlóként aposztrofált idősebb generáció – ismeretek hiányában – nem tud reflektálni, miután ezen 'jelenségek' nem kódolhatóak az ismereteik mentén. 'Újműveltség' alatt a továbbiakban azt a jelenséget is értem, amelyben az objektivált kulturális javak felhalmozása háttérbe szorul, és helyét és szerepét az interneten hozzáférhető ismeretek váltják fel.

A jelen tanulmány meglévő folyamatok ellentmondásaira, többértelműségére kívánja felhívni a figyelmet. Ezek a jelenségek részben már láthatók társadalmunk több színterén és csoportjaiban, részben csupán olyan közegben, amely inkább a társadalom 'nyertes' csoportjaira jellemző. Mindezt oly módon mutatjuk be, hogy a fiatalok kulturális és szabadidős szokásairól szerzett országos, valamint budapesti, illetve Baranya megyei adatokat elemezzük. Az összevetés révén láthatóvá válik az is, milyen módon tér el az országos átlagtól a hazánk fővárosában lakó, illetve az egyik leghátrányosabb területén élő fiatalok életminősége, valamint az 'újműveltség' iránti nyitottság, illetve az 'új kultúrához' való csatlakozás lehetősége.

A modern társadalmakban – ide értjük a magyar társadalmat is – a mindenkor fiatal nemzedékek társadalmi felkészítését, tevékenységét és beilleszkedését sok és sokféle társadalmi intézmény és szervezet egyidejű működése hivatott biztosítani. Az egyik legfontosabb ezek közt a család, azonban az oktatási-képzési rendszer, az állam, az önkormányzatok, az ifjúsági

4 Újságok, rádió, televízió.

5 Erről részletesen lásd Ságvári Bence, valamint Déri András–Bauer Béla jelen tanulmánykötetben közölt írásait.

6 Lásd erről Déri–Bauer jelen tanulmánykötetben közölt írását. Ennek a jelenségnek a „megjelenítőit” Prensky két módon nevezi meg: digitális bennszülöttként (digital natives), illetve digitális bevándorlóként (digital immigrants).

7 Lásd: Jelentés az Oktatásról 2006; Jelentés az Ifjúság helyzetéről.

és civil szervezetek, az egyházak, a kortárscsoportok vagy a média is alapvető szerepet töltenek be a fiatalok szocializálásában.

Egy alacsony foglalkoztatottsági mutatókkal rendelkező, jellemzően – akár több generációra visszanyúlóan – munkanélküliek lakta, szegény település, egy alacsony költségvetésű önkormányzat és az általa rosszul ellátott iskola együttese alapvetően más minőségű életet és hátteret tud biztosítani az ott élő fiatalok számára, mint egy – túlnyomórészt – jobb módú, középosztály által lakott település, ahol a megfelelő forrásokkal rendelkező önkormányzat magas színvonalú szolgáltatásokat képes nyújtani az ellátórendszerek területén.

Az elmúlt két évtized ifjúságszociológiai kutatásai jelzik, hogy kitolódott az ifjúsági korszak. A fiatalok egyre hosszabb időt töltenek oktatási intézményekben. Míg a 20. század '90-es éveiben íródott ifjúságszociológiai tanulmányok nagy reményeket fűztek a képzettségi szint emelkedéséhez, azt az illúziót táplálva, hogy a felsőoktatás kapui a társadalmi hierarchia alsó fokain elhelyezkedő rétegek (így például a községekben élő, alacsony iskolázottságú családok gyermekei) számára is megnyílnak. Egy 2002-ben, a felsőoktatásba bekerült hallgatók körében készített vizsgálat (Gábor–Kabai 2002) azt jelzi, hogy a remények túlzottnak bizonyultak. A felsőoktatásban való részvételre a középfokú és a felsőfokú végzettségű szülők gyermekeinek nyílnak esélyei. A 21. század első évtizedének realitása, hogy a társadalom jóval szélesebb rétegei számára a felsőoktatás továbbra is csak a felemelkedés *elméleti lehetőségét* hordozza.

Az alábbi tanulmány adatai az Ifjúság2000, az Ifjúság2004, illetve Ifjúság2008 nagymintás ifjúsági vizsgálatokból származnak.⁸

A kutatások felvételei időpontjai több szempontból is meghatározóak voltak. A 2000. évben a leginkább iskolázott családokból, a felsőbb társadalmi rétegekből érkező fiatalok látszottak a felsőoktatási expanzió egyértelmű haszonélvezőinek, míg a 2004-ben felvett adatok már azt mutatták, hogy a középiskolai végzettséggel rendelkező apák gyermekeinek felsőfokú továbbtanulási esélyei javultak. Ez a tendencia folytatódott 2008-ban.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a felsőfokú továbbtanulás szempontjából immár az apa középiskolai végzettsége tekinthető cezúrának. Az ennél alacsonyabb iskolázottságú családhoz, rosszabb társadalmi környezethez tartozó fiatalok két csoportját (tehát a szakmunkás és a legfeljebb általános iskolai végzettségű apák gyermekeit) pedig a további expanzió sem hozza (hozta) előnyösebb helyzetbe. Sőt, a legkedvezőtlenebb családi, társadalmi környezetben élők felsőfokú továbbtanulásának esélyei a korábbinál is kisebbek. Az eltérő társadalmi háttérből fakadó iskolázási esélyegyenlőtlenségek tehát változatlan intenzitással befolyásolják a fiatal nemzedék tudásszerzésének, művelődésének lehetőségeit.

A kulturális tevékenységek közötti válogatás, azok mélysége, intenzitása meg sem közelíti azt a mértéket, mint amire az elmúlt évek kultúrszociológiai vizsgálatai utaltak. Az a néhány, szabadidőben végzett – de akkor is kevésbé tudatosan választott, inkább ötletszerűnek tűnő – foglalatosság, amiről a fiatalok beszámolnak, jórészt egyéni aktivitást, elhatározást tükröz. A társaság, a közösség hiányzik; illetve hiányzik azoknak a kulturális tereknek az „igénybevétele”, amely biztosítaná a közös élményen (kulturális élmények egyidejű, közönségszerű befogadásán) alapuló közösségi–kortársi vélemény kialakulásának lehetőségét. Másképpen megközelítve: szinte eltűnt a társas cselekvés iránti vágy a fiatalok kulturális tevékenységéből. Ez annak a folyamatnak lehet a következménye, amely az internetes kommunikáció széles körű elterjedésével válik általánossá. A fiatalok számára a beszédcselekvés színtere ma már az internet adta lehetőségekhez kötődik. A beszédcselekvés hagyományos helyszíneit (kávéház, teázó, söröző)

8 A minták életkorra, nemre, településtípusra, településnagyságra, megyére és régióra reprezentatívak. A vizsgálatokról részletesen lásd Laki–Szabó A.–Bauer 2001; Bauer–Szabó A. 2005; Bauer–Szabó A. 2009 módszertani leírásait, valamint Nemeskéri 2002a.

ugyanis a fiatalok átlagosan 2-3 havonta látogatják. Ez a tendencia hatással bírhat a személyközi kommunikációra is, de ennek a folyamatnak a leírására a kvantitatív módszer kevésbé alkalmas. Itt kell ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a fiatalok szívesen töltik el szabadidejüket egymás otthonában; az okok között a szocializáció hiányát, de a pénztelenséget is kereshetjük.

A kulturális fogyasztás néhány jellemzője, a szabadidő felhasználása – az országos trendek

Ahogy a fentiekben már hivatkoztunk rá, adataink három nagymintás ifjúságkutatásra alapozódnak. A kutatásokat Magyarország Kormánya rendelte meg a Nemzeti Ifjúságkutatási Intézettől, illetve annak utódszervezeteitől.⁹ A kutatás a 15–29 éves korosztályt tekinti fiatalnak, így 2000-ben olyanok is bekerültek még a mintába, akik tanulmányaikat a létező szocializmusban végezték, míg 2008-ban a minta döntő többsége azok közül került ki, akik a rendszerváltozási folyamat megkezdődése után kerültek az iskolarendszerbe. A kutatások törekedtek arra, hogy – a lehetőségek mentén – a felvett adatok összehasonlíthatóak legyenek, így a meglévő adatokra alapozott eredmények egyben társadalmi folyamatok bemutatására is alkalmasak.

Tárgyasult kulturális tőkével¹⁰ való ellátottság

A tanulmány ezen részében főleg azokat az adatokat, folyamatokat mutatjuk be, amelyek a minta sajátosságából fakadóan a regionális mintákban csak kevésbé értelmezhetőek.

A házi könyvtár léte, vagy éppen annak hiánya az eddigi kutatások és a kultúraszociológia hagyományainak figyelembevételével mellett megfelelő kiindulási alapot biztosított arra, hogy különböző megközelítések mentén megállapításokat tegyünk a családok és a szűkebb-tágabb környezet kulturális elvárásaira, szocializációs módszereire. Az előző nagymintás vizsgálatokhoz hasonlóan 2008-ban is megkérdeztük a fiatalokat, hogy hány könyv található otthonukban. Az országos adatok alapján 2004-ben a megkérdezett fiatalok háztartásában átlagosan 344 könyv volt. Ugyanakkor a fiatalok 4 százaléka állította azt, hogy egyetlen könyv sincs a birtokukban. Az Ifjúság2008 adatai tetemes csökkenést jeleznek. Azokban a háztartásokban, ahol 15–29 éves fiatalok élnek, átlagosan 265 könyvet találunk. A fiatalok háztartásainak 15 százaléka rendelkezik 100 könyvvel, míg 12 százaléka 200 kötettel.

A könyvállomány nagysága erősen függ attól, hogy a fiatal önálló-e, vagy a szüle(i)vel él. Az eltartottak esetében 300 feletti, míg az önállóaknál átlagosan 158 könyv található a háztartásban. Legjobb a helyzetük a többgenerációs értelmiségi családban élő fiataloknak, az ő családjuk ugyanis egész kis „könyvtárat” birtokol az átlagosan több mint 500 kötettel (N = 80).

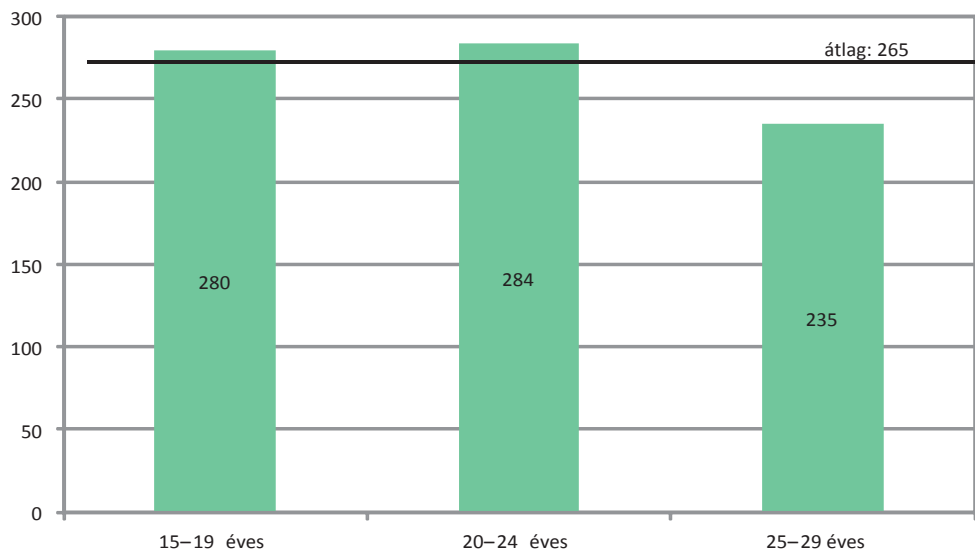
Az ábra jól tükrözi, hogy a korosztályon belül az idősebbek kevesebb kötettel rendelkeznek, ennek oka többek között az lehet, hogy elköltözve a családtól még nem tudtak önálló „könyvtárat” létrehozni.

⁹ 2004-ben Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda, 2008-ban SZMI Gyermekek- és Ifjúságkutatási Főosztály.

¹⁰ Erről részletesen lásd Bourdieu 2000, 35–48. p.

1. ábra: Hány könyv van abban a háztartásban, amelyben él?

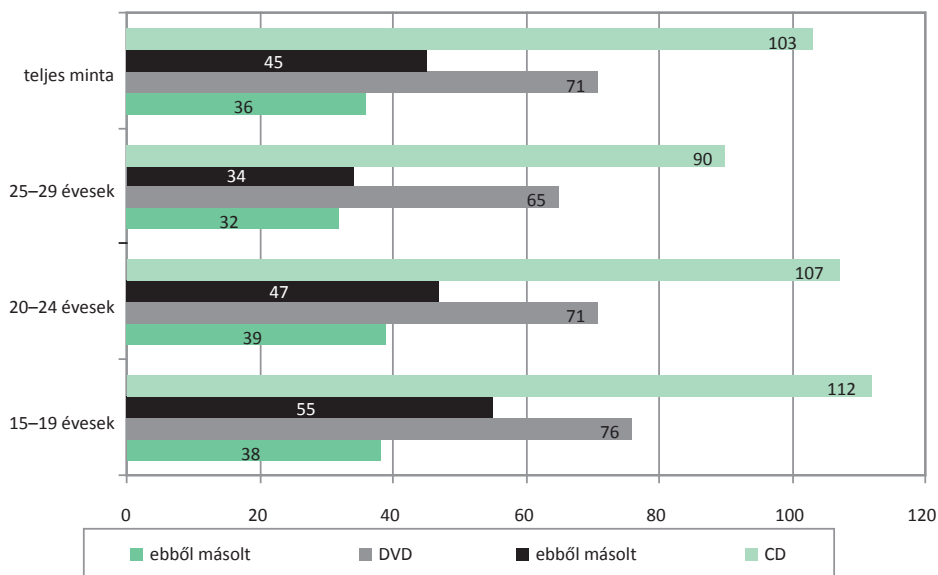
(átlag)

Forrás: Ifjúság2008

2. ábra: Hány CD-je vagy DVD-je (akár másolt is) van abban a háztartásban, amelyben él?

(átlag)

Forrás: Ifjúság2008

Az Ifjúság2008 kutatásban kérdeztük meg először – a nagymintás kutatások sorában –, hogy milyen egyéb kultúrahordozóval rendelkezik a háztartás. A fiatalok otthonában (ahol élnek) átlagosan 103 zenei CD található. A megkérdezettek között 4 százalék azok aránya, akik nem rendelkeznek zenei CD-vel. A CD-k között – átlagosan – 40 százalék a másoltak aránya. Ugyanakkor a fiatalok közel egyharmadának nincs egyetlen másolt CD-je sem. Már itt fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a bevezetőben felvázolt 'újműveltség', 'új kultúra' szempontjából ezek az adatok irrelevánsnak tűnnek, hiszen a fiatalok számára egyre kisebb jelentőséggel bír az objektivált kulturális javak tulajdonlása. Meghatározóbbá válik a hagyományos adathordozókon (CD, DVD, nyomtatott anyagok) tárolt ismereteknek az online hozzáférése, amelynek mérése és összehasonlíthatósága a korábbi eredményekkel, megközelítésekkel meglehetősen nehézkes. Ezért is érdemes e táblázat eredményeit ennek tükrében is értelmezni, mivel kitűnik, hogy az 'új műveltség' hozzáférési módjának egyfajta előzményeként megjelenik a nem jogtisztá adathordozók túlsúlyos jelenléte.

Az ábra jól mutatja, hogy a fiatalabbak több CD-vel rendelkeznek, és arányait tekintve is ezek között több a másolt, amelynek oka lehet, hogy a 15–19 évesek az internetet használják forrásként. A fiataloknak átlagosan 71 DVD van a birtokában, amelynek több mint fele másolt. A kérdezettek kilenc százalékának nincs DVD-filmje, és 40 százalékuk mondta, hogy nincs másolt DVD-je.

Az objektivált kulturális tőkéhez való viszony, amint az már a 2008-as kutatás alapján is megállapítható, átalakulóban van. Ennek több oka is lehet, azonban ismételten fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a változásnak az egyik markáns eleme a számítástechnika, és ezen belül is az internet térhódítása, amely átrendezte az audio- és videoanyagokhoz való hozzáfutás módját és lehetőségét.

A kulturális fogyasztás színterei

A kultúrafogyasztás helyszíneit tekintve elmondhatjuk, hogy a társadalom kettészakított-sága – 2000-hez és 2004-hez képest – tovább nőtt. A kulturális javak fogyasztását tekintve kialakult egy javakban dúskáló csoport, az ebbe tartozók elsősorban az elitkultúra szegmensei közül választanak. Mások viszont alig férnek hozzá bármiféle kulturális termékhez,¹¹ s egy ponton túl már nem is ismerik fel saját szükségleteiket, ezért kulturális aktivitásuk az „elitkultúra intézményeinek”¹² használatában formális. Különösen szembe tűnő ebben a vonatkozásban Budapest és a községek ellentéte, mely lakóhelyek 15–29 éves korosztálya élesen elkülönül egymástól a kulturális fogyasztás jellegében és gyakoriságában. Míg a budapestiek – az eddigi nagymintás ifjúságkutatások adataihoz hasonlóan – élen járnak a magas kulturális értéket képviselő fogyasztásban (pl. színház, hangverseny, könyvtár, múzeum, kiállítás), addig a községekben lakó 15–29 évesek művelődési házakba, a helyi diszkókba, bálókra, multságokra járnak. Ez feltehetően összefügg az intézményi ellátottsággal és az iskolázottsággal is.

A megkérdezett fiatalok között – a korábbi felmérések eredményéhez hasonlóan – szép számmal találunk olyanokat, akik soha nem látogatnak bizonyos kulturális intézményeket. Legkevesebben az elitkultúrához tartozó színtereket látogatják, korosztálytól függetlenül meghaladja a 70 százalékot az art mozikat, operát, komolyzenei koncerteket soha nem látogatók aránya. A fiatalok mintegy 20 százaléka még multiplex moziban sem járt soha. A multiplex mozikat érthető módon legkevésbé a községekben élők és a 25–29 éves korosztályhoz tartozók látogatják.

11 Ez alatt érthetjük pl.: a jogtisztá CD-t, DVD-t, kottákat, könyveket, műalkotásokat, színházi előadásokat stb.

12 Elitkultúra színtere az art mozi, az opera, a színház, a múzeum, illetve a kiállítások és a hangversenyek.

A kulturális tevékenységek közötti választás, azok mélysége, intenzitása meg sem közelíti azt a mértéket, amely szükséges lenne ahhoz, hogy a fiatalok megfelelően tájékozódjanak a kultúra területén. Az a néhány szabadidős – de akkor is elég ötletszerű – foglalatosság, amiről a fiatalok beszámolnak, jórészt egyéni aktivitást, elhatározást tükröz. A társaság, a közösség hiányzik; másképpen megközelítve: csak itt-ott merül fel ennek igénye, véleményünk szerint szinte eltűnt az igényes társas cselekvés iránti vágy a fiatalok kulturális tevékenységéből.

A fiatalok által részben használt, az ún. „elitkultúrához” tartozó kulturális téren kívül léteznek olyan „szubkulturálisnak” nevezhető terek, amelyek már egyértelműbben az ifjúsági kultúra részei. Ezek egyrészt a beszédcselekvés helyszínei (kocsmák, kávéházak stb.), másrészt a könnyed vagy igényes szórakoztatás színterei (pl. diszkó, jazz-klub). Ezeket a tereket azonban eltérő rendszerességgel tudják használni a fiatalok. A 15–29 évesek – átlagosan – 80 naponként jutnak el kávéházba, hetven naponként sörözőbe, és 130 naponként étterembe.

Elmondható ugyanakkor, hogy egyre erőteljesebbé válik a virtuális tér, mint az ifjúsághoz köthető kulturális fogyasztás és az ehhez kapcsolható 'újműveltség' színtere.

1. táblázat: A havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények 2004-ben és 2008-ban, százalék

(korcsoportonkénti bontásban)

Havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények	15–19 évesek		20–24 évesek		25–29 évesek	
	2004	2008	2004	2008	2004	2008
Könyvesbolt	28	17	34	21	33	18
Könyvtár	41	31	33	24	20	14
Mozi, multiplex	40	25	38	22	28	18
Színház	11	7	8	5	8	4
Video-, DVD-kölcsönző	28	12	28	12	22	11
Múzeum, kiállítás	15	7	14	6	12	5

Forrás: Ifjúság2004; Ifjúság2008

2. táblázat: A soha nem látogatott intézmények 2004-ben és 2008-ban, korcsoportonkénti bontásban (százalék)

Soha nem látogatott intézmények	15–19 évesek		20–24 évesek		25–29 évesek	
	2004	2008	2004	2008	2004	2008
Könyvesbolt	34	38	33	36	36	38
Video-, DVD-kölcsönző	47	62	49	65	58	67
Könyvtár	28	30	42	43	53	43
Multiplex	21	27	23	29	33	43
Art mozi	68	68	67	67	70	72
Múzeum, kiállítás	35	41	42	47	49	53
Hangverseny	76	77	76	80	81	81
Színház	35	40	45	47	47	51
Opera	86	89	87	89	87	90

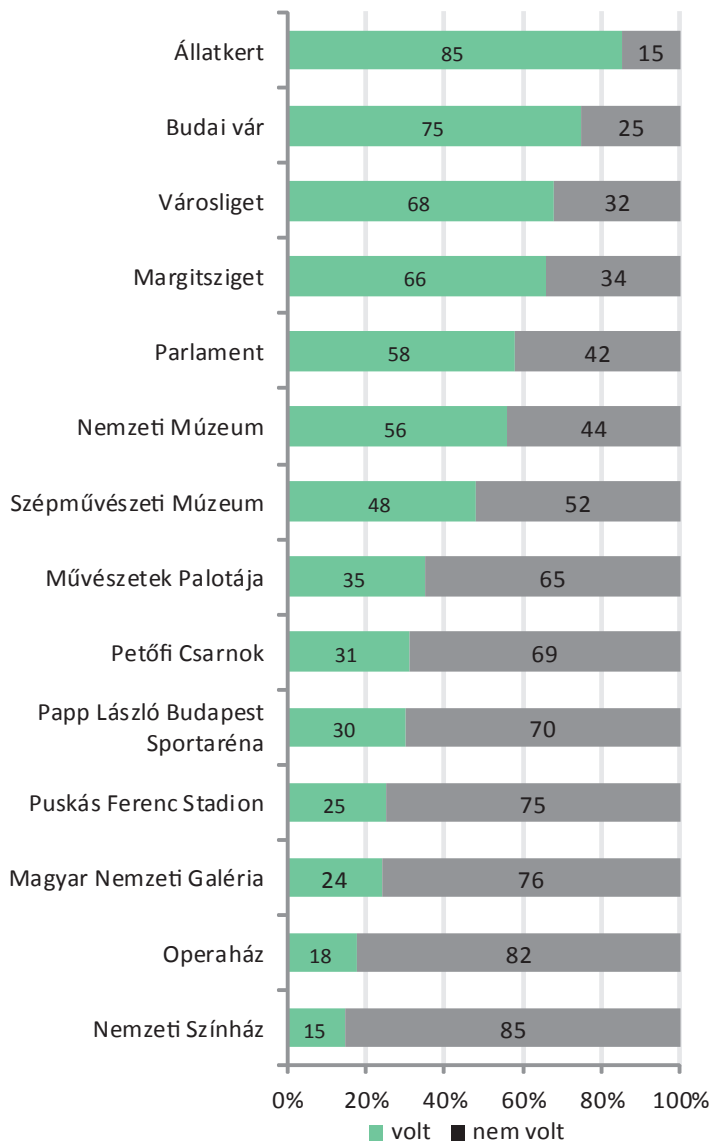
Forrás: Ifjúság2004; Ifjúság2008

A 2008-ban lefolytatott kutatás során érdeklődtünk először arról, hogy a Magyarország történelmében fontos szerepet játszó városokba, helyszínekre eljutottak-e a fiatalok. A válaszolók három százaléka nem volt még Budapesten, és 13 százalékuk kizárólag iskolai ki-

rándulás során járt a fővárosban. Tihanyba 38 százalékuk nem látogatott el még soha, akik pedig már voltak a Balaton parti városban, azok közül 12 százalék az iskolájával jutott el oda. Esztergomot a fiatalok 40 százaléka nem látta eddig, akik pedig jártak már ott, azoknak 23 százaléka iskolai kirándulást tett a városba.

3. ábra: Volt-e valaha a következő helyeken?

(százalékos megoszlás azok körében, akik voltak már Budapesten)

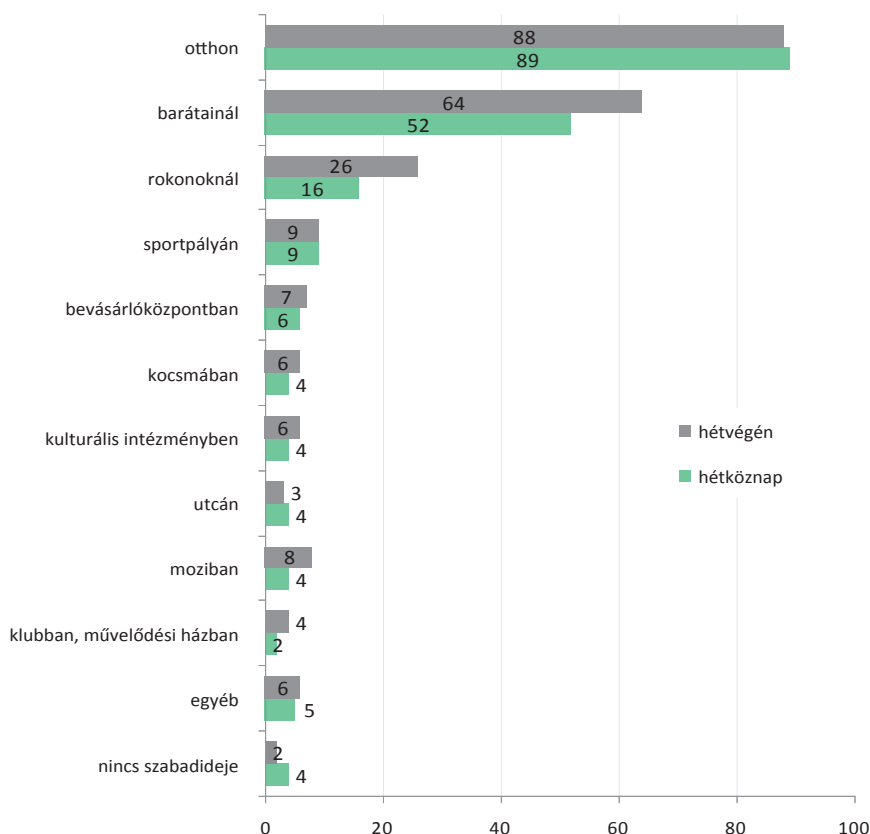

Forrás: Ifjúság2008

A budapesti nevezetességek közül az Országházban a fiatalok 42 százaléka, a fővárosiaknak fele nem volt még, az azt belülről megtekintők fele pedig ugyancsak az iskolájával tett parlamenti látogatást. A budai Várat a fiatalok negyede nem látta eddig, s elgondolkodtató, hogy a fővárosban élőknek négy százaléka sem volt még a Várban. A jelentősebb – budapesti – múzeumok közül a Szépművészeti Múzeumban a megkérdezettek több mint fele, a budapestiek negyede még soha nem járt, és a múzeumi látogatáson részt vettek közt egyharmad azoknak az aránya, akik ezt kizárólag iskolai szervezésben tették. A Nemzeti Múzeumba a fiatalok kétötöde nem látogatott még el. A fővárosban élők 17 százaléka mondta, hogy még nem volt ebben az intézményben. Itt is egyharmad azok aránya, aki csupán az iskola keretein belül jutottak el ide. A főváros egyik új nevezetességében, a Művészetek Palotájában az összes megkérdezett kétharmada, a budapestiek több mint ötven százaléka még soha nem volt. Az ott jártak egynegyede az iskolával nézte meg a kulturális életnek ezt a fellegvárát. A Puskás Stadiont a fiatalok háromnegyede nem látta belülről. Az iskola kultúraközvetítő szerepe és felelőssége meghatározó. A családok kulturális terek használatára irányuló nevelő hatása – elsősorban a községekben élők és a szakmunkás, valamint az annál alacsonyabb szintű végzettséggel rendelkező szülők gyermekei esetében – meglehetősen csekély és esetleges.

4. ábra: Hol tölti el a szabadidejét?

(több válasz lehetséges, a kérdésre választ adók százalékában)

Az Ifjúság2000 és az Ifjúság2004 adatai azt jelezték, hogy a fiatalok jelentős része valójában kevés szabadidővel rendelkezik. Ráadásul a szabadidő fogalma sem teljesen egyértelmű: tapasztalataink szerint a szabadidővel jórészt a tétlenséget azonosították a 15–29 évesek. Előző kutatásainkhoz hasonlóan megállapítható, hogy egy átlagos hétköznapon a kötetlenül felhasználható szabadidő mennyiségét tekintve a gazdasági aktivitás és a korcsoport dimenziói mentén mutatkoznak lényeges eltérések. Minél idősebb a megkérdezett, és minél valószínűbb, hogy már nem tanul, annál kevesebb a szabadon felhasználható ideje.

A hétköznapi és a hétvégi szabadidő mennyisége alapvetően különböző. A hétköznapi átlag egy–két órához képest hétvégén fél–egy nap a szabadon felhasználható idő. Itt is lényeges eltérések tapasztalhatók azonban, mégpedig az életkor és az állandó lakhely településtípusa függvényében. Hasonlóan a hétköznaphoz, megállapítható, hogy minél fiatalabb a kérdezett, annál több szabadidővel rendelkezik hétvégenként, és az is igaz, hogy összefüggésben az életkorral, az anyagi, jövedelmi státusz is befolyásolja a hétvégi szabadidő mennyiségét. Felmerül a kérdés, hogy a rendelkezésre álló szabadidőt hol töltik el a fiatalok. A továbbiakban ebbe nyújtunk betekintést.

A fiatalok döntő többsége hétköznap alapvetően otthon, kollégiumban, az albérlésben (mintegy 89%) vagy a barátainál (52%) tartózkodik. 2004-hez képest növekedett azok aránya, akik a szabadidejüket otthon töltik. Elenyésző kisebbségben vannak azok a fiatalok, akik beszédcselekvési helyszínekre (kocsmák, kávéházak) vagy kulturális intézményekbe járnak szabadidejükben. Érdemes azonban megemlíteni, hogy főleg a férfi megkérdezettek közel egyhete sportpályán tölti a szabadidejét. Előzetes hipotézisünk az volt, hogy az elmúlt években a szabadidő-eltöltés helyszíneként mind nagyobb népszerűsége lett a plázának, ahol egyesül a passzív (kirakatkézegetés) és az aktív kulturálódás helyszíne (mozi, éttermek, kávézók). E vélekedésünket azonban a kutatás eredményei nem igazolják. A vizsgált 15–29 éves korosztály mintegy hat százaléka tölti szabadidejét egy átlagos hétköznapon bevásárlóközpontban. Valamivel magasabb az arány a nők (8%), valamint – érthető módon – a budapestiek/megyei jogú városban lakók (8%) körében. Áttörésről azonban e csoportok esetében sem beszélhetünk.

A hétköznapi és a hétvégi szabadidő-eltöltés helyszínét tekintve jóval kisebb az eltérés, mint amit előzetesen feltételeztünk. Az otthoni szabadidő-eltöltésnek továbbra is primátusa van, lényeges elmozdulás csak a baráti társaság esetében érzékelhető, hiszen 52-ről 64 százalékra növekedett azok aránya, akik barátaikkal (is) együtt töltik a szabadidejüket. A különböző kulturális terek közül a mozi a legkedveltebb (4-ről 8 százalékra nőtt a hétvégi látogatás aránya), de általában is elmondható, hogy minden lehetséges helyszín „használatát” növekszik egy–két százalékkal.

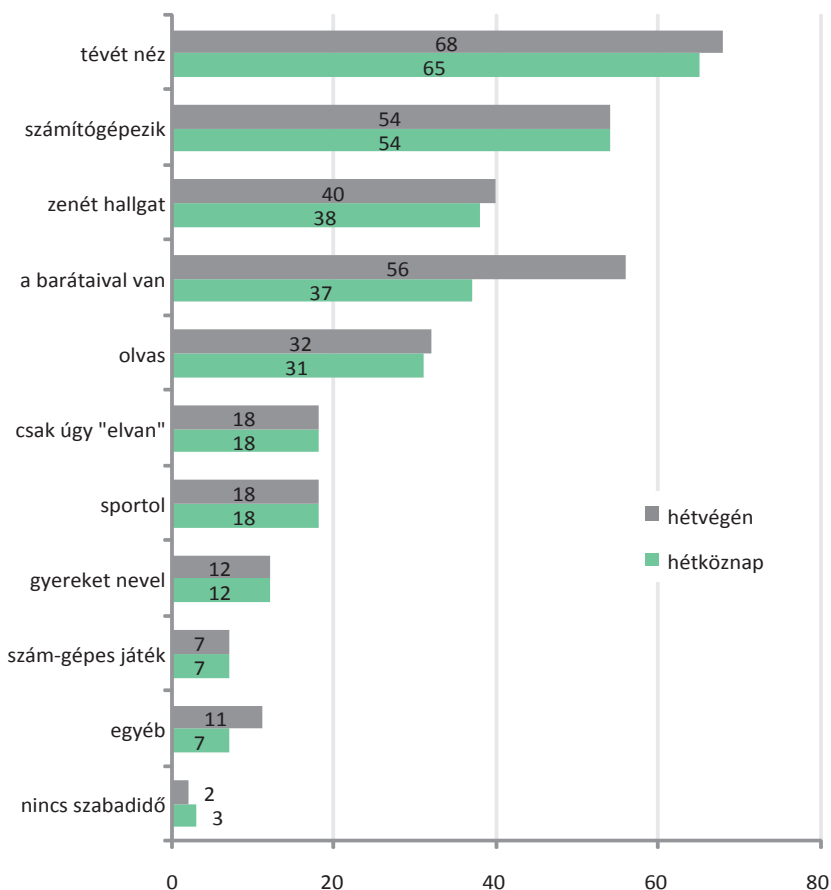
A hétköznap rendelkezésre álló szabadidő eltöltésének módja függ a fiatalok életkorától és a lakóhelyük településtípusától. A legfiatalabb korcsoportba tartozók 60 százaléka, míg a 25–29 évesek mindössze 43 százaléka tölti hétköznapon baráttal a szabadidejét. És hasonló lineáris összefüggés mutatható ki az állandó lakhely településtípusa szerint. Minél kisebb településen él a megkérdezett, annál kevésbé valószínű, hogy barátokkal tölti az idejét hétköznap.

A hétvégi szabadidő eltöltésének módját tekintve a 15–19 éveseknek 73 százaléka tölti az idejét a barátaival (is), míg a 25–29 évesek 55 százaléka. Ez az arány a 20–24 éves korcsoportban mintegy 60 százalék. Barátaival tölti szabadidejét a budapestiek 74 százaléka, a községben lakóknak pedig 62 százaléka. Egyébként minden más helyszínnél jellemző, hogy a fiatalabb korcsoportba tartozók, valamint a fővárosiak inkább látogatják azokat, mint az idősebbek és a községekben lakók. Az okok első látásra nyilvánvalónak tűnnek. Azt lehet vélelmezni,

hogy az idősebbek esetében valószínűbb, hogy tartós párkapcsolatban élnek, esetleg már gyermekük is van, így a kevesebb szabadidejüket inkább otthon, családjuk körében töltik. A település típusa szerinti megoszlásra viszont már nincsenek ennyire nyilvánvaló magyarázatok. Bár tudjuk, hogy vidéken rosszabb a kulturális terekkel való ellátottság, az még nem feltétlenül akadályozza annak, hogy a fiatalok a barátaikkal találkozzanak.

5. ábra: Mivel tölti a szabadidejét?

(több válasz lehetséges, a kérdésre választ adók százalékában)

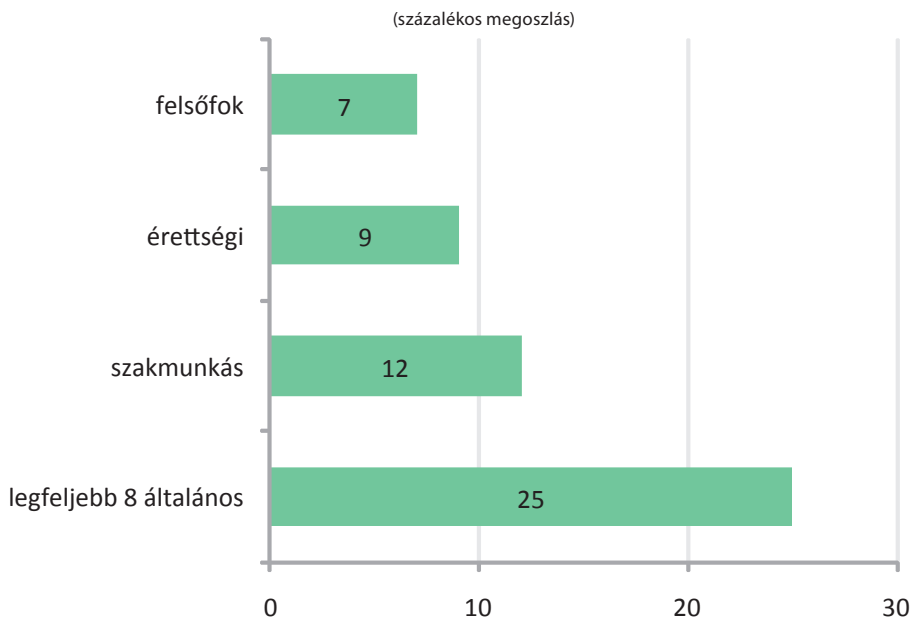
Forrás: Ifjúság2008

A baráti kör léte alapvető és meghatározó. Az Ifjúság2008 adatai azt mutatják, hogy minél fiatalabb korcsoportba tartozik a kérdezett, annál több időt tölt barátaival, valamint annál több a baráti kapcsolata. Különösen a hétvégi cselekvésekben jelenik meg a baráti együttlét. Érdekes azonban megfigyelni, hogy ennek ellenére milyen fontosak azok a tevékenységek, amelyekhez nincs szükség barátokra, társakra (tévénézés, zenehallgatás, olvasás). Az is kitűnik az adatokból, hogy a szabadidő eltöltése gyakran okoz nehézséget, erre utal „a semmi különös, csak úgy elvagyok” válaszkategória 18 százalékos említési aránya. Ez egyébként jellemzőbb a férfiakra, és hétvégén a községben élőkre. A kutatás eredményei alátámasztják

Luhmann (2009, 256) elméletét, miszerint a fiatalok a barátságot egyre inkább privát módon értelmezik, a társaskapcsolatos elképzeléseiket kiterjesztik a szociális reflexivitás irányába. Az egyéni szociális és a nyilvános társas élet területén végbemenő sajátos változások (ld. az internet terjedését és a virtuális terek „eluralkodását”) módosítják azokat a kódrendszereket, amelyeket a szülők–nagyszülők rájuk örökítettek. Talán ez az elméleti megközelítés az, amely, bár évtizeddel korábbi, magyarázza az ’új kultúra’, illetve az ’új műveltség’ egyik sajátosságát: a szociális reflexitás erősödét és a létező (tehát nem virtuális) közösségek által használt társadalmi és szociális terek háttérbe szorulását.

Saját bevallása szerint a fiatalok 87 százalékának van olyan baráti köre, társasága, amellyel gyakran van együtt a szabadidejében. Elgondolkodtató, hogy 2004-hez hasonlóan a közösségekben egyfajta „zárttságot” rögzíthetünk, hiszen az itt élők között vannak relatíve a legtöbben olyan 15–29 évesek, akik nem rendelkeznek barátokkal. Talán a baráti kapcsolatok hiányának is betudható, hogy a fiatalok szabadidő-eltöltése elsősorban az otthoni környezetre korlátozódik. Az sem meglepő a fenti adatok alapján, hogy a legfiatalabbak között vannak legtöbben a barátokkal rendelkezők (92%), míg a 15–29 évesek között a legkevesebben (81%). Ami némileg meglepőbb: az iskolázottság is befolyásolja a baráti kapcsolatok létét vagy hiányát. Minél magasabb iskolázottságú a szülő, annál valószínűbb, hogy gyermekének van baráti társasága, és fordítva, minél alacsonyabb végzettségű az anya vagy apa, annál valószínűbb, hogy a gyermeke kisebb arányban fog barátokkal rendelkezni.

6. ábra: A baráti körrel nem rendelkezők aránya az anya iskolai végzettsége szerinti bontásban

Forrás: Ifjúság2008

A Budapesten élő fiatalok kulturális fogyasztásának néhány jellemzője, a szabadidő felhasználása

A kulturális különbségek magyarázatának egyik szegmense lehet a területi-regionális eltérésekből fakadó különbözőség. A fővárosi fiatalok kivételes csoportba tartoznak, legtöbbjük számára elérhető közelségben vannak a különböző kulturális terek, és többségüknek az anyagi lehetőségei is adóttak ezek kihasználására. A lehetőségeiket bővítik azok a társadalmi-szociális hagyományok, amelyek a kulturális tőke felhalmozását teszik elfogadottabbá, így természetesnek tűnik, hogy míg az országos mintában a fiatalok háztartásainak 15 százaléka rendelkezik 100 könyvvel, addig a budapestieknek 10 százaléka. A 200 kötettel rendelkezők aránya mind az országos mintában, mind a budapestiben 12 százalékos. A Budapesten élők között nagyobb arányban találhatók meg azok a háztartások, ahol 300 (nyolc százalék) vagy akár 500 kötetes kisebb „könyvtár” van (mintegy 9 százalék). További következtetések az alacsony elemszám miatt csak korlátozottan vonhatóak le.¹³ Az Ifjúság2008 kutatásban arról is érdeklődtünk, hogy a könyv mellett milyen más kultúrahordozók vannak abban a háztartásban, amelyben a kérdezettek élnek. A fiatalok otthonában Budapesten átlagosan 142 zenei CD található, míg országosan 103. A megkérdezett fővárosiaknak 3 százaléka nem rendelkezik zenei CD-vel országosan ez az arány 4 százalék. A CD-k között – Budapesten átlagosan – 63 százalék a másoltak aránya, míg országosan 40 százalék. Ugyanakkor Budapesten a fiatalok közel egynegyedének, míg országosan egyharmadának nincs egyetlen másolt CD-je sem. Budapesten a fiataloknak átlagosan 107 DVD van a birtokában, ez a szám az országos mintában 71, amelynek több mint fele mind országosan, mind a fővárosban másolt (37, illetve 61). A Budapesten megkérdezettek nyolc százalékának, míg országosan kilenc százalékának nincs DVD-filmje. A budapestiek 28 százaléka, míg az országos mintába kerülteknek mintegy 40 százaléka említette azt, hogy nincs másolt DVD-je. Amint már az országos adatok elemzésénél említettük, átalakulóban van az objektívált kulturális tőkéhez való viszony, amelyet az információs társadalom térhódítása indukál.

A kulturális fogyasztás színterei

A Budapesten élő fiatalok aránya – az eddigi nagymintás ifjúságkutatások adataihoz hasonlóan – magasabb az 'elit' kulturális értéket képviselő fogyasztásban (pl. színház, hangverseny, könyvtár, múzeum, kiállítás), míg a községekben lakó 15–29 évesek művelődési házakba, a helyi diszkókba, bálókra, multságokra járnak. Ez feltehetően összefügg az intézményi ellátottsággal és az iskolázottsággal is. Érdekes változás, hogy a fővárosi elitkultúra-fogyasztókat néhány kulturális tér esetében „megelőzik” a megyeszékhelyen élő fiatalok.

E feltűnő aránytalanság a kulturális intézmények látogatásának sűrűségében is megmutatkozik. 2000-ben a budapesti fiatalok közel egynegyede kéthónapos perióduson belül járt színházban, míg a községekben lakóknál ez az arány nem érte el az egytizedet. 2004-ben a fővárosiak 15 százaléka volt egy hónapon belül színházban, a községben élőknek csupán 6 százaléka. 2008-ben a fővárosban lakó fiatalok 13 százaléka járt egy hónapon belül színházban, míg a községben élőknek mindössze 5 százaléka. A mozilátogatás esetében 2000-ben kétszeres különbséget regisztráltunk: a budapesti fiatalok közel háromnegyede volt két hónapon belül moziban, a községekben lakó fiataloknak viszont csak egyharmada; 2004-ben,

13 A mintavétel sajátosságaiból fakadóan országosan mintegy 4000-en válaszoltak erre a kérdésre, a budapesti mintában összesen 281 válaszoló található.

a multiplex elterjedésével, tovább nőtt a különbség, a fővárosban élő fiatalok háromszor több alkalommal voltak egy hónapon belül moziban, mint községben élő társaik. 2008-ban a fővárosban élő fiatalok egyharmada, míg a községben élők egyötöde járt egy hónapon belül moziban. Megállapítható, hogy a „kulturális olló” tovább nyílik, ami még inkább erősítheti a fiatalok közötti esélyegyenlőtlenségeket.

A megkérdezett fiatalok között – a korábbi felmérések eredményéhez hasonlóan – szép számmal találunk olyanokat, akik soha nem látogatnak meg bizonyos kulturális intézményeket. Országosan legkevesebben az elitkultúrához tartozó színtereket látogatják. Korcsoporttól függetlenül meghaladja a 70 százalékat az art mozikat, operát, komolyzenei koncerteket soha nem látogatók aránya. A fiatalok mintegy 20 százaléka még multiplex moziban sem járt. A budapestiek intézménylátogatási szokásainak adatait a 3. táblázat mutatja, amely alapján kijelenthető, hogy bár Budapesten is csökken a magaskultúrát szolgáló intézmények látogatóinak aránya, még mindig meghaladja az országos mintában megjelenő arányt. Köszönhető ez annak is, hogy a fővárosiak jobb és több lehetőséggel rendelkeznek, mint a nem ott élők. A multiplex mozikat, érthető módon, legkevésbé a községekben élők és a 25–29 éves korcsoporthoz tartozók látogatják. Az utóbbi esetben ez a már fentebb vázolt helyzetből fakad, tehát egyrészt a családalapítás gazdasági nehézségeiből, másrészt a szabadidő – gyermekvállalásból fakadó – nagymértékű csökkenéséből.

3. táblázat: A havonta vagy gyakrabban látogatott kulturális intézmények a budapestiek körében

(az adott intézményt havonta vagy gyakrabban látogatók százalékos aránya)

Milyen gyakran jár...	Havonta vagy gyakrabban	Ritkábban	Szinte soha
színházba?	6	67	27
art moziba, néz művész-filmeket moziban?	6	46	48
más moziba vagy multiplexbe?	28	62	10
könyvtárba?	21	46	33
komolyzenei hangversenyre?	3	33	64
könyvesboltba?	19	58	23
kiállításra, múzeumba?	8	64	27
video-, DVD-kölcsönzőbe?	15	33	52
operába?	1	26	73
kávéházba, teázóba, preszszóba?	35	46	19
sörözőbe, borozóba, kocsmába?	31	35	33
étterembe?	25	62	14

Forrás: Ifjúság2008

Mint már az előzőekben említettük, a 2008-ban lefolytatott kutatás során érdeklődtünk először arról, hogy a Magyarország történelmében fontos szerepet játszó városokba, helyszínekre eljutottak-e a fiatalok. Az országos mintában válaszolók három százaléka nem volt még Budapesten, és azok közül, akik már voltak, 13 százalék csakis az iskolája szervezésében jutott el a fővárosba. Tihanyba a budapestiek 35, míg az országos min-

tában szereplők 38 százaléka nem látogatott el még soha, akik viszont igen, azoknak országosan 12, a fővárosiakat tekintve 8 százaléka kizárólag iskolai kirándulás résztvevőjeként. Esztergomot a budapesti fiatalok mintegy negyede, míg az országos mintában szereplőknek 40 százaléka nem látta eddig, akik pedig jártak már ott, azoknak 20, illetve 23 százaléka iskolai kirándulás keretében látogatta meg a várost. A budapestiek között kisebb azok aránya, akik eddig nem fordultak meg azokon a helyszíneken, amelyek szerepeltek a listánkon.

Elkészítettünk egy indexet, mely a látogatási gyakoriságok értékeit konvertálta át egy speciális mérőszámmá. A 4. táblázatban a napok szám azt mutatja, hogy milyen időközönként jutnak el a fővárosi fiatalok az adott helyre. Mint látható, a kávéházak, teázók és a sörözők azok a helyek, amelyeket a budapesti fiatalok a leggyakrabban felkeresnek. Könyvtárba és multiplex mozikba minden 50. napon eljutnak, ezzel szemben a komolyzenei koncert és az opera látogatásának élményében csak éves gyakorisággal, vagy annál is ritkábban van részük.

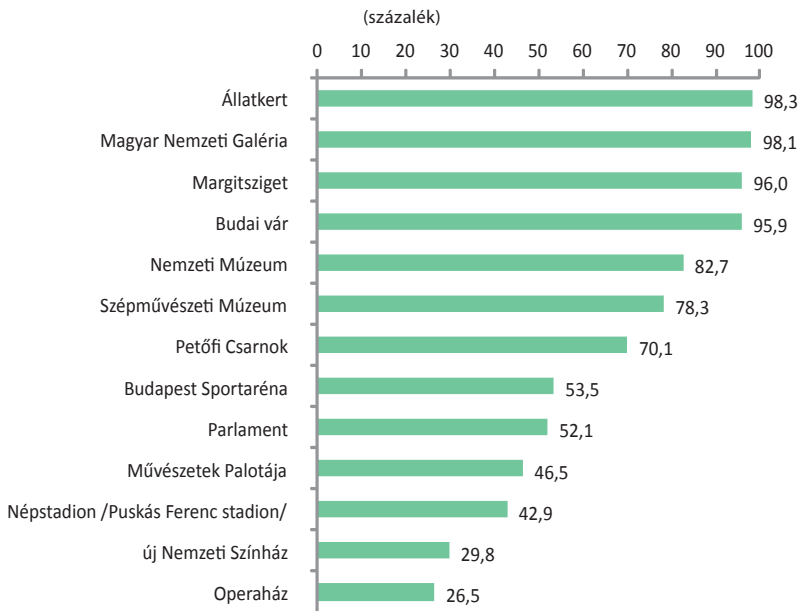
A budapesti nevezetességek közül az Országházban a fiatalok 42 százaléka, a fővárosiaknak a fele (!!!) nem volt még, az azt belülről megtekintők fele pedig csak az iskolájával tett parlamenti látogatást. A budai Várat a fiatalok negyede nem látta eddig, s elgondolkodtató, hogy a fővárosban élőknek négy százaléka sem volt még a Várban. A jelentősebb – budapesti – múzeumok közül a Szépművészeti Múzeumban a megkérdezettek több mint fele, a budapestiek 18 százaléka még soha nem járt, és a múzeumi látogatáson részt vettek közt egyharmad azoknak az aránya, akik ezt kizárólag iskolai szervezésben tették. A Nemzeti Múzeumba az összes megkérdezett fiatal kétötöde nem látogatott még el, a fővárosban élők 17 százaléka mondta, hogy még nem volt ebben az intézményben. Itt is egyharmad azok aránya, akik csupán iskolai szervezésben jutottak el ide. A Művészetek Palotájában az összes kérdezett kétharmada, a budapestiek több mint ötven százaléka még soha nem volt.

4. táblázat: Kulturális helyszínek látogatásának gyakorisága a budapesti kérdezettek körében

Milyen sűrűn jut el...	Két látogatás közti napok száma
kávéházba, teázóba, presszóba?	28
sörözőbe, borozóba, kocsmába?	29
könyvtárba?	50
multiplexbe?	52
könyvesboltba?	64
videó-, DVD-kölcsönzőbe?	71
kiállításra, múzeumba?	120
színházba?	130
art moziba?	161
komolyzenei hangversenyre?	235
operába?	371

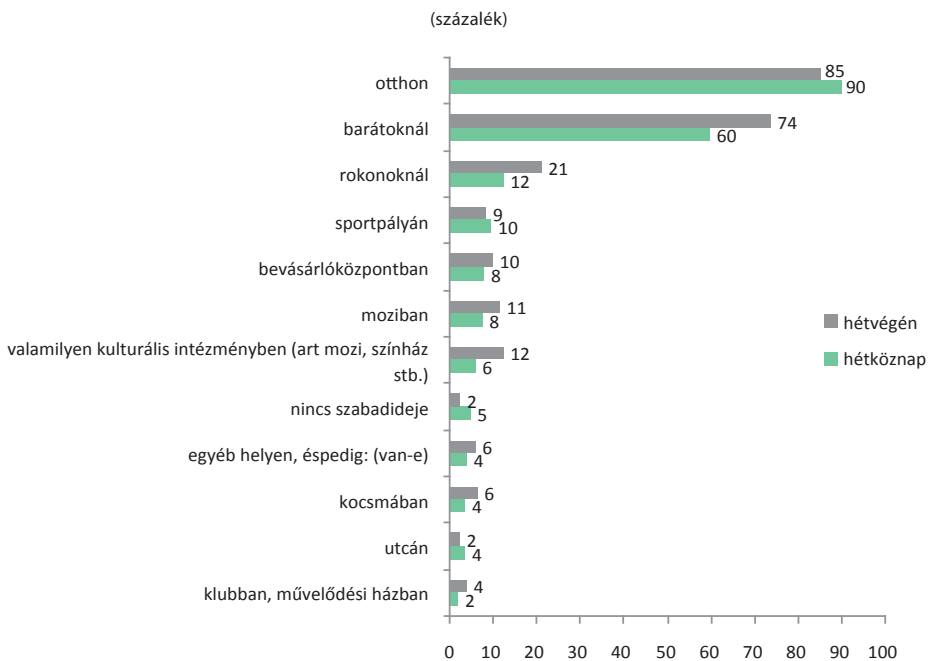
Forrás: Ifjúság2008

7. ábra: Volt-e valaha a következő helyeken? – budapesti kérdezettek

Forrás: Ifjúság2008

8. ábra: A szabadidő eltöltésének helyszínei hétvégén és hétköznap a budapesti kérdezettek körében

Forrás: Ifjúság2008

A szabadidő eltöltése

A hétköznapi és a hétvégi szabadidő mennyisége a budapesti fiatalok esetében is különböző: míg hétköznapi egy-két óra, addig hétvégén fél-egy nap. Az életkort tekintve lényeges eltérések tapasztalhatók: minél fiatalabb a kérdezett, hétköznapi és hétvégén is annál több a szabadideje, s ezen túl az anyagi, jövedelmi státusz is befolyásolja a hétvégi szabadidő mennyiségét.

A budapesti fiatalok döntő többsége is hétköznapi alapvetően otthon (mintegy 85%) vagy a barátainál tartózkodik (60%). 2004-hez képest a budapestiek körében is növekedett a szabadidejüket otthon töltők aránya. A kulturális intézményekbe járók az országos átlaghoz képest Budapesten magasabb arányt képviselnek, és a fővárosi 15–29 éves korosztály mintegy 8 százaléka tölti szabadidejét egy átlagos hétköznapon bevásárlóközpontban (szemben az országos 6 százalékkal).

Mind korcsoportos megoszlás, mind iskolai végzettség szerint vannak eltérések a szabadidő eltöltésének helyszínét illetően. Amennyiben a hétköznapi szabadidőt nézzük, akkor az életkori sajátosságokat tekintve figyelemre méltó és egyben egyértelmű eltéréseket láthatunk, hiszen a 15–19 évesek korcsoportjában az otthonmaradás mellett a barátoknál tartózkodás aránya kiemelkedően magas, míg az idősebb korcsoportok felé haladva csökkenő tendenciát mutat. A szabadidő rokonoknál töltése inkább a 25–29 éveseknél jellemző, ez valószínűleg összefügg azzal, hogy ennek a korcsoportnak a tagjai jórészt párkapcsolatban élnek, aminek velejárója a rokonlátogatás. Az iskolai végzettséget tekintve nincsenek jelentős eltérések, csupán a barátoknál töltött időt tekinthetjük annak a nyolc osztályt végzetteknek, de ők alapvetően középiskolába járnak, és a 15–19 éves korosztályhoz tartoznak. A plázák látogatása elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségűekre és a legfiatalabb korcsoportra jellemző.

A hétköznapi és a hétvégi szabadidő-eltöltés helyszínét tekintve a vártól jóval kisebb eltérést tapasztalunk. A szabadidő otthoni eltöltése hétvégeken is előnyt élvez, lényeges elmozdulás csak a baráti társasággal töltött idő kapcsán érzékelhető. A különböző kulturális terek közül a mozi a legkedveltebb, de általában is elmondható, hogy minden lehetséges helyszín esetében nőtt egy vagy több százalékkal az azt látogatók aránya. A korcsoportokat tekintve, illetve az iskolai végzettséghez kapcsolódóan a fentiek megerősítést nyernek. A kor előrehaladtával mind az otthon töltött idő, mind a barátok társaságának szerepe csökken, ezzel ellentétben nő a rokonok körében töltött idő.

5. táblázat: Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétköznapon?
– budapesti kérdezettek

(korcsoport szerint, százalék)

Hol tölti a szabadidejét hétköznap?	15–19 éves	20–24 éves	25–29 éves
Otthon	91	90	89
Barátoknál	72	58	53
Rokonoknál	9	11	16
Utcán	4	3	4
Bevásárlóközpontban	9	7	8
Klubban, művelődési házban	4	3	1
Kocsmában	3	6	3
Valamilyen kulturális intézményben (art mozi, színház stb.)	6	5	7
Sportpályán	12	11	8
Moziban	7	10	6
Egyéb helyen, éspedig: (van-e)	3	4	5
Nincs szabadideje	3	4	7

Forrás: Ifjúság2008

6. táblázat: Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétköznapon? – budapesti kérdezettek

(iskolai végzettség szerint, százalékos előfordulás)

Hol tölti a szabadidejét hétköznap?	Legfeljebb 8 általánost végzettek	Szaktun- képzőt végzettek	Érettségi- zettek	Diplomások
Otthon	91	90	89	87
Barátoknál	72	60	52	57
Rokonoknál	12	16	11	15
Utcán	5	2	4	2
Bevásárlóközpontban	11	8	6	7
Klubban, művelődési házban	2	3	2	2
Kocsmában	3	8	3	3
Valamilyen kulturális intézményben (art mozi, színház stb.)	4	3	5	14
Sportpályán	10	5	10	13
Moziban	6	5	10	8
Egyéb helyen, éspedig: (van-e)	3	1	5	6
Nincs szabadideje	2	2	7	7

Forrás: Ifjúság2008

7. táblázat: Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétvégén? – budapesti kérdezettek

(korcsoport szerint, százalék)

Hol tölti a szabadidejét hétvégén?	15–19 éves	20–24 éves	25–29 éves
Otthon	84	83	88
Barátoknál	81	74	68
Rokonoknál	16	22	25
Utcán	3	2	2
Bevásárlóközpontban	14	8	8
Klubban, művelődési házban	6	3	3
Kocsmában	6	8	5
Valamilyen kulturális intézményben (art mozi, színház stb.)	13	13	12
Sportpályán	9	11	7
Moziban	12	15	9
Egyéb helyen, éspedig: (van-e)	4	7	7
Nincs szabadideje	1	2	3

Forrás: Ifjúság2008.

A hétköznap rendelkezésre álló szabadidő eltöltésének módja tehát függ a fiatalok életkorától. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az országos mintában a legfiatalabb korosztályhoz tartozók 60 százaléka, míg a 25–29 évesek mindössze 43 százaléka tölti hétköznapon baráttal a szabadidejét. Elgondolkodtató az is, hogy minél kisebb településen él a megkérdezett, annál kevésbé valószínű, hogy barátokkal tölti az idejét hétköznap.

Saját bevallása szerint a Budapesten élők 90 százalékának van olyan baráti köre, társasága, amellyel gyakran van együtt a szabadidejében.

Az országos mintában a hétvégi szabadidő eltöltésének módját tekintve a 15–19 éveseknek 73 százaléka tölti az idejét a barátaival (is), míg a 25–29 éveseknél 55 százalék ez az arány. A budapestiek 74 százaléka tölti a barátaival (is) az idejét, a községekben lakóknak

pedig 62 százaléka. Egyébként minden más helyszínnél jellemző, hogy a fiatalabb korcsoportba tartozók, valamint a fővárosiak inkább látogatják azokat, mint az idősebbek és a községekben lakók.

8. táblázat: Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétvégén? – budapesti kérdezettek

(iskolai végzettség szerint, százalék)

Hol tölti a szabadidejét hétvégén?	Legfeljebb 8 általánost végzettek	Szakmun- kasképzőt végzettek	Érettségizettek	Diplomások
Otthon	86	90	84	85
Barátoknál	79	75	72	65
Rokonoknál	18	20	22	25
Utcán	3	3	2	2
Bevásárlóközpontban	15	7	9	4
Klubban, művelődési házban	4	4	4	4
Kocsmában	5	13	7	3
Valamilyen kulturális intézményben (art mozi, színház stb.)	10	8	12	20
Sportpályán	8	7	8	11
moziban	10	6	14	11
Egyéb helyen, éspedig: (van-e)	5	2	7	9
Nincs szabadideje	1	2	3	3

Forrás: Ifjúság2008

Baranya megyei fiatalok kulturális fogyasztásának néhány jellemzője, szabadidő-felhasználása

Tárgyasult kulturális tőkével való ellátottság¹⁴

Baranya megyében 2004-ben átlagosan 310 könyvvel rendelkezett a megkérdezettek háztartása, ami alacsonyabb, mint az akkori országos átlag. Viszont a könyvvel egyáltalán nem rendelkező háztartások aránya megegyezett az országos adatsorral. Az országos tendenciákkal ellentétben a Baranya megyei fiatalok háztartásaiban növekedett az átlagos könyvmennyiség, hiszen 2008-ban átlagosan 350 könyv található egy-egy háztartásban.¹⁵

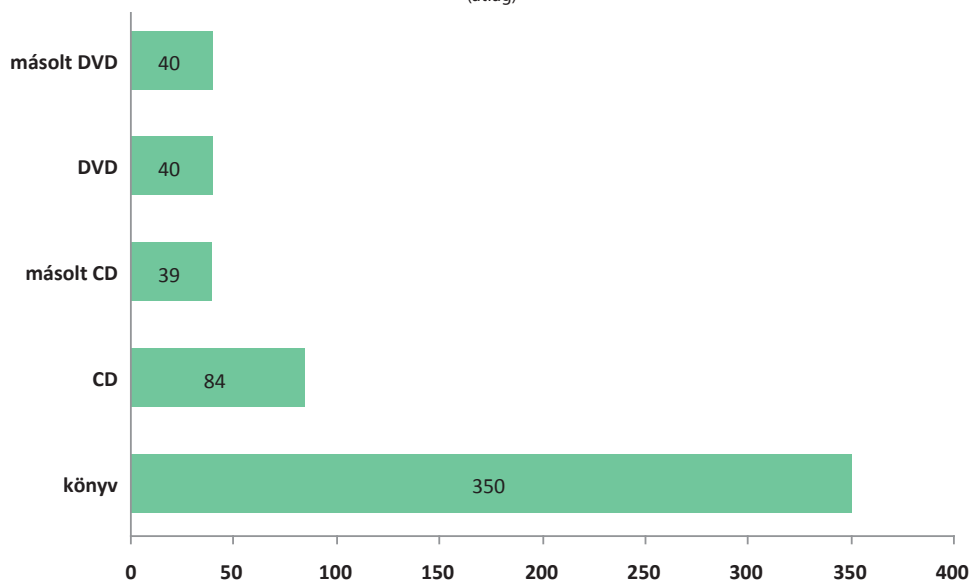
Az egyéb kultúrahordozókat tekintve a Baranya megyei fiatalok átlagosan 84 zenei CD-vel rendelkeznek, ami alacsonyabb az országos átlagnál. Emellett átlagosan 67 DVD van a megyében élő fiatalok háztartásaiban. A másolt CD-k és DVD-k aránya magas, 40, illetve 60 százalék.

¹⁴ A kérdés egy részét egy 2000 fős almintán vizsgálta a 2008-as kutatás. Baranya megyét tekintve az elemszámok több esetben nem teszik lehetővé a részletesebb bontást.

¹⁵ Jeleznünk kell azonban, hogy a mintanagyság ez esetben rendkívül alacsony, az egész megyét vizsgálva – többféle okból – mindössze 73-an válaszoltak a kérdésre.

9. ábra: Hány könyve, CD-je vagy DVD-je (akár másolt is) van abban a háztartásban, amiben él? Baranya megye, 2008

(átlag)

Forrás: Ifjúság2008

A kulturális fogyasztás szinterei¹⁶

Az Ifjúság2008 Gyorsjelentésében megállapítottuk, hogy a kultúrafogyasztás helyszíneit tekintve tovább nőtt a társadalom kettészakítottsága – 2000-hez és 2004-hez képest. Különösen fontosak és érdekesek lehetnek a vonatkozó adatok abban a megyében, amely kulturális nagyhatalom, és 2010-ben Pécs Európa egyik kulturális fővárosa. Öröndetes, hogy a Baranya megyei fiatalok az országos átlaghoz képest nagyobb gyakorisággal járnak könyvesboltba, könyvtárba, moziba, múzeumba és kiállításokra is. Ez a megállapítás lényegében független attól, hogy mely korcsoportba tartoznak.

9. táblázat: A havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények korcsoportonkénti bontásban, Magyarország és Baranya megye, 2008

(százalék)

Havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények	15–19 évesek		20–24 évesek		25–29 évesek	
	ország	megye	ország	megye	ország	megye
Könyvesbolt	17	37	21	30	18	39
Könyvtár	31	41	24	32	14	25
Mozi, multiplex	25	29	22	27	18	25
Színház	7	11	5	7	4	5
Videó-, DVD-kölcsönző	12	7	12	8	11	9
Múzeum, kiállítás	7	10	6	11	5	8

Forrás: Ifjúság2008

¹⁶ A kérdés egy részét egy 2000 fős almintán vizsgálta a 2008-as kutatás. Baranya megyét tekintve az elemszámok több esetben nem teszik lehetővé a részletesebb bontást.

Ha a másik oldalt, tehát a soha sem látogatott intézmények sorrendjét vizsgáljuk, megállapítható, hogy a baranyai fiataloknak nincs mit szégyellniük kultúrafogyasztási szokásaikat illetően. Néhány kivételtől eltekintve – videókölszönmű, opera, art mozi – a megyében élő fiatalok legalább annyit vagy még többet járnak az adott kulturális terekre, mint a többi magyar fiatal.

10. táblázat: A soha nem látogatott intézmények korcsoportonkénti bontásban, Magyarország és Baranya megye, 2008

(százalék)

Soha nem látogatott intézmények	15–19 évesek		20–24 évesek		25–29 évesek	
	ország	megye	ország	megye	ország	megye
Könyvesbolt	38	29	36	34	38	33
Videó-, DVD-kölcsönző	62	77	65	71	67	76
Könyvtár	30	29	43	46	43	49
Multiplex	27	30	29	32	43	35
Art mozi	68	68	67	71	72	77
Múzeum, kiállítás	41	39	47	46	53	54
Hangverseny	77	67	80	80	81	81
Színház	40	33	47	38	51	48
Opera	89	94	89	90	90	92

Forrás: Ifjúság2008

Jeleznünk kell azonban, hogy ez a viszonylag kedvező helyzet elsősorban a városokban, így főként a Pécssett élő fiatalokat jellemzi, a községek 15–29 éves lakosai kisebb arányban használják a kulturális tereket. Egyértelműen bizonyítható, hogy szignifikánsan alacsonyabb a vizsgált korosztályba tartozó községben élő fiatalok elitkultúra-fogyasztása, mint hasonló korú városi társaiké. Ahogy erre egyébként fentebb utaltunk, ez nem megyei sajátosság, hanem az egész országra kiterjedő jellegzetesség.

Mint már említettük, a 2008-ban lefolytatott kutatás során tettünk fel először kérdéseket arról, hogy a Magyarország történelmében fontos szerepet játszó városokba, helyszínekre eljutottak-e a fiatalok.

A Baranya megyében élők közül négy százalék állította, hogy még sosem volt Budapesten, 14 százalékuk pedig csak az iskolával jutott el a fővárosba. Tihanyban 25 százalékuk nem járt még, 20 százalékuk pedig iskolai szervezésben jutott el a Balaton parti városba. Ópusztaszeren még kevesebben jártak, 29 százalékuk még sosem volt ott, 48 százalékuk pedig volt ugyan, de csak iskolai kirándulás révén tekintette meg az emlékhelyet. A Hortobágy egyelőre elérhetetlen hely a megyében élő fiatalok számára, hiszen közel kétharmaduk nem járt a pusztán, és ha igen, azt is kizárólag az iskolával tette.¹⁷ Esztergomban is csak minden második fiatal járt, további egynegyedük pedig osztályával, iskolájával.

Ha most azt vizsgáljuk, hogy Budapesten a különböző kulturális és közterek közül milyen helyeket látogattak meg a fiatalok, nem túl kedvező képet kapunk. A Baranya megyei 15–29 évesek a fővárosi nevezetességek látogatásában a Parlamentet leszámítva az országos átlag alatt teljesítenek. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy az országos átlagban – természetes módon – a budapesti fiatalok is benne vannak, akik önmagukban „megnyomják”, felerősítik az átlageredményeket.

¹⁷ Hasonló a helyzet egyébként Debrecennel és Egerrel is.

11. táblázat: Volt-e valaha a következő helyeken? – Magyarország és Baranya megye, 2008

(százalékos megoszlás azok körében, akik voltak már Budapesten)

Meglátogatott budapesti helyszínek	Az országszágából	Baranya megyéből
Nemzeti Színház	15	17
Operaház	18	15
Magyar Nemzeti Galéria	24	54*
Puskás F. S.	25	22
Budapest Sportaréna	30	28
PECSA	31	17
MŰPA	35	38
Szépművészeti Múzeum	48	45
Nemzeti Múzeum	56	50
Parlament	58	66
Margitsziget	66	65
Városliget	68	58
Budai vár	75	75
Állatkert	85	79

*Véleményünk szerint itt valami félreértés vagy adathiba lehet.

Forrás: Ifjúság2008

Összességében – hasonlóan az Ifjúság2008 Gyorsjelentéséhez – megállapítható, hogy az iskola kultúráközvetítő szerepe és felelőssége meghatározó, ezért minden olyan intézkedés, amely az iskolák kötelező foglalkozáson túli gyakorlatát csorbítja, beláthatatlan következményekkel bír a fiatalok kultúrafogyasztási szokásaira.

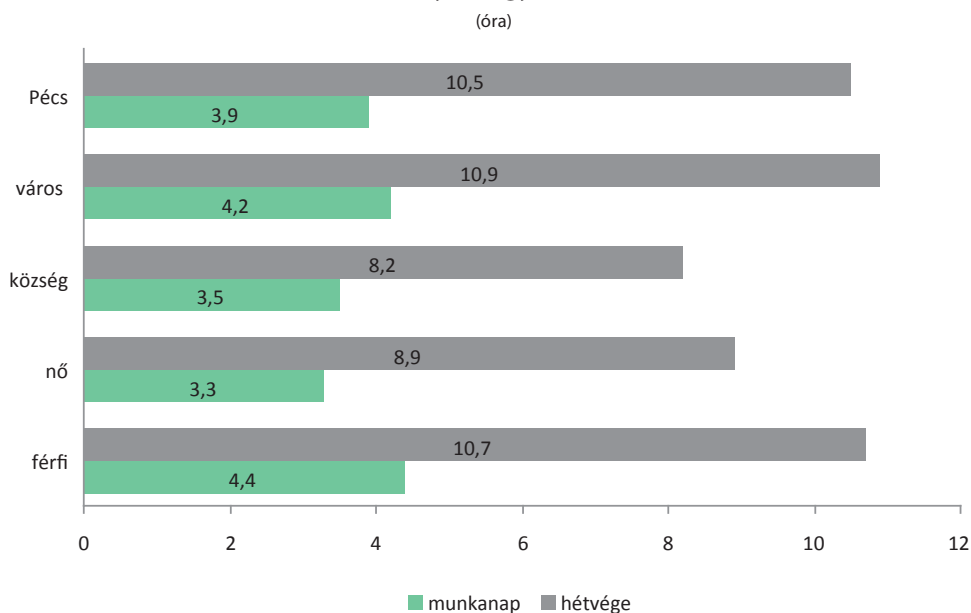
A szabadidő eltöltése

A Baranya megyei fiatalok hétköznap és hétvégén is valamivel több szabadidővel rendelkeznek az országos átlagnál: hétköznap átlagosan 3,9 órával, hétvégén majdnem 10 órával. Jóval kevesebb a szabadidejük – függetlenül attól, hogy a hét mely szakáról van szó – a fiatal nőknek, mint a férfiaknak. Hétköznap átlagosan egy, hétvégén két óra is lehet a különbség a férfiak javára. A legtöbb szabadidővel a megye kisebb városaiban élő fiatalok rendelkeznek, míg a legkevesebb – függetlenül a hétvégétől, illetve a munkanapoktól – a községben élők.

Szintén fontos tényező az életkor, és ezzel összefüggésben a családi és munkaerő-piaci státus. Minél idősebb korcsoportba tartozik a fiatal, annál valószínűbb, hogy kevesebb szabadidővel rendelkezik, hiszen az idősebb korosztályokban nagyobb a dolgozó és/vagy családot alapító fiatalok aránya.

A rendelkezésre álló szabadidejüket a fiatalok meglehetősen egysíkúan, ötlettelenül, alapvetően otthon, kollégiumban, az albérlésben (mintegy 89%) vagy a barátaiknál (52%) töltik el. A Baranya megyében élők e téren nem jelentenek kivételt, szinte másolják társaik szabadidő-eltöltési szokásait.

**10. ábra: Átlagosan hány perc szabadideje van hét közben és hétvégén?
Baranya megye, 2008**

Forrás: Ifjúság2008

Az Ifjúság2008 kutatás eredményeit megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a hétköznapi és a hétvégi szabadidő-eltöltés helyszínét tekintve jóval kisebb az eltérés, mint amit előzetesen feltételezi lehetett. A Baranya megyei adatokat vizsgálva kitűnik, hogy hétvégén az otthoni időtöltés jelentősebben csökken, barátiakkal pedig a megyében élő fiatalok a hétköznapihoz képest sokkal nagyobb arányban töltik a hétvégét. Sem a megyében, sem országosan nem beszélhetünk a plázakultúra áttöréséről, mert a szabadidő-eltöltés szinterei között ez a sajátosan amerikai helyszín csak nagyon kicsiny arányban érhető tetten.

Hasonlóan az országos adatokhoz, megállapítható, hogy a szabadidő-eltöltés szintereit erősen befolyásolja a kérdezett aktivitása, életkora, neme és családi státusa. A fiatalabb, még tanuló fiatalok a mobilabbak, ők ülnek kevesebbet otthon, míg az idősebb korcsoportokba tartozó, akár családos fiatalok választják az otthoni szabadidő-eltöltést, függetlenül attól, hogy hétköznapról vagy hétvégéről van-e szó.

A szabadidő eltöltése lehetséges aktív és passzív módon. Aktív mód tipikusan a sportolás, míg a passzív mód klasszikus esete a „semmit se csinállok, csak úgy elvagyok”. A Baranya megyei fiatalok az országos átlaghoz képest kevesebbet néznek televíziót – függetlenül attól, hogy munkanapról vagy hétvégéről van-e szó –, kevesebb időt töltenek zenehallgatással, de kevesebb alkalommal találkoznak barátaikkal is. Ugyanakkor kevesebben választották a „semmit, csak úgy elvagyok” kategóriát. Másképpen fogalmazva: a felkínált válaszlehetőségeket kevésbé tartották kielégítőnek – ezért magasabb az országos adatokhoz képest az „egyéb” kategóriát választók aránya. Hétvégén érdemi említést kapott a horgászás, a kedvessel töltött idő, a kirándulás és a séta. Hétköznap pedig több említés érkezett a pihenésre, a kedvesre, a sétára és a „kutyázás”-ra. Ezekből az adatokból is kitűnik, hogy nem is olyan

egyszerű meghatározni, mit csinál valaki szabadidejében. Más vizsgálatokból tudjuk, hogy egyre magasabb a multitasking időtöltés, vagyis amikor egyszerre vagyunk a barátainkkal, megy a televízió, közben ránézünk az internetre, és még az MP3 lejátszó is be van kapcsolva. A XXI. század fiatalja számára így egyre inkább értelmetlenné válik az a kérdés, hogy mivel és kivel tölti a szabadidejét.

12. táblázat: Hol tölti el a szabadidejét?

– Magyarország és Baranya megye, 2008

(több válasz lehetséges, a kérdésre választ adók százalékában)

Hol tölti a szabadidejét:?	Hétköznap		Hétfélgén	
	ország	megye	ország	megye
Otthon	89	86	88	81
Barátaínál	52	49	64	59
Rokonoknál	16	14	26	26
Sportpályán	9	11	9	10
Bevásárlóközpontban	6	5	7	3
Kocsmában	4	4	6	8
Kulturális intézményben	4	3	6	4
Utcán	4	4	3	3
Moziban	4	3	8	5
Klubban, művelődési házban	2	3	4	5
Egyéb	5	9	6	11
Nincs szabadideje	4	5	2	3

Forrás: Ifjúság2008

13. táblázat: Mivel tölti a szabadidejét? – Magyarország és Baranya megye, 2008

(több válasz lehetséges, a kérdésre választ adók százalékában)

Mivel tölti a szabadidejét?	Hétköznap		Hétfélgén	
	ország	megye	ország	megye
Tévé néz	65	48	68	52
Számítógépezik	54	58	54	55
Zenét hallgat	38	30	40	33
A barátaival lóg, beszélget	37	32	56	49
Olvas	31	30	32	30
Semmivel, csak úgy „elvan”	18	9	18	10
Sportol	18	21	18	25
Gyereket nevel	12	10	12	11
Számítógépes játékkal	7	3	7	5
Egyéb	7	15	11	25
Nincs szabadidő	3	4	2	2

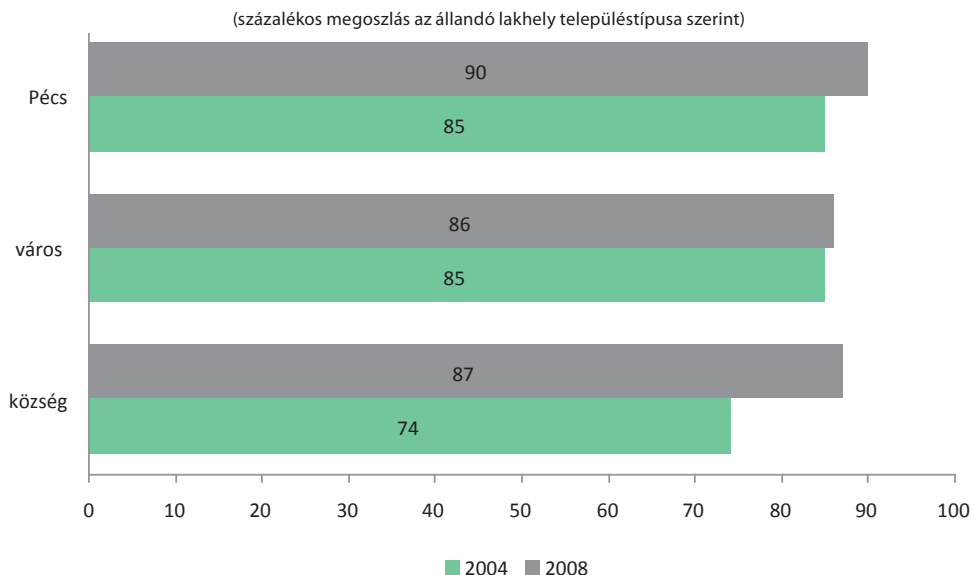
Forrás: Ifjúság2008

Saját bevallása szerint a magyar fiatalok 87, a Baranya megyeiek 88 százalékának van olyan baráti köre, társasága, amellyel gyakran van együtt a szabadidejében.¹⁸ Míg országosan meg-

18 2004-ben ez az adat 81 százalék volt a megyében, tehát – ahogy országosan, úgy a vizsgált térségben is – nőtt a baráti társasággal rendelkező fiatalok aránya.

állapítottuk, hogy a községekben egyfajta „zártsgot” rögzíthetünk, hiszen az itt élők között vannak relatíve a legtöbben olyan 15–29 évesek, akiknek nincsenek barátai, addig Baranya megyére ez a megállapítás nem érvényes. Kétségtelen, hogy 2004-ben a községben élő fiataloknak kisebb arányban volt baráti társasága, de 2008-ra az adatok teljesen kiegyenlítődtek.

11. ábra: Van-e olyan baráti köre, amellyel gyakran tölti szabadidejét?
Baranya megye, 2004, 2008

Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008

A legfiatalabb korcsoportba tartozók között vannak legtöbben a barátokkal rendelkezők (93%), míg a 25–29 évesek között a legkevesebben (84%). Az iskolázottság is befolyásolja a baráti kapcsolatok létét vagy hiányát. Minél magasabb iskolázottságú a szülő, annál valószínűbb, hogy gyermekének van baráti társasága, az alacsonyabb végzettségű szülők gyermekei pedig kisebb arányban rendelkeznek barátokkal. És végül az is egyértelmű, hogy a fiatal férfiak a nőknél sokkal könnyebben létesítenek baráti kapcsolatokat. A megyében élő 15–29 éves férfiak 92, míg a nők 84 százalékának van olyan baráti társasága, amellyel együtt szokott lenni szabadidejében.

Záró megjegyzések

1. A társadalomban működő rendszerek a környezethez való differenciák megőrzésével és létrehozásával jönnek létre, illetve maradnak fent (Luhmann 2009, 31). Ezek tulajdonságai átöröklődnek, mind a családi szocializáció, mind a társadalom szocializációs intézményeiben.¹⁹ A rendszerek sajátosságából fakadóan őrzik a történelmileg kialakult változási, „fejlődési” folyamatokat.
2. A kulturális folyamatok pozitív, illetve negatív megítélését alapvetően befolyásolja, hogy a 'újműveltség' megjelenésében a társadalmi csoportok milyen szerepet töltenek/töltöttek be.

¹⁹ Pl. iskolai és munkahelyi szocializáció.

3. A társadalom és az interakció különböző szociális rendszerek. A társadalom biztosítja a kommunikatív történetek értelmezett, önreflexiókra (kistérségi sajátosságok is ide értendők) is építő zártságát. Ennek folyamánya, hogy minden interakció számára kapcsolódóképes és befejezhető legyen a kommunikáció. Ebből következően a társadalom nem működik aktualizált interakció nélkül, és interakció sem lehetséges a társadalom reakciói nélkül.
4. Az internet térhódítása, a napi szintű médiafogyasztásba való beépülése a fiatalok életében – függetlenül lakóhelyüktől és részben függően életkoruktól – sajátos átrendeződést eredményezett. 2004 és 2008 között csökkent a tévézésre fordított átlagos idő mind a hétköznapokon, mind pedig a hétvégéken. E csökkenés – természetesen – nem járt együtt a médiafogyasztásra fordított összidő csökkenésével, hiszen a televízió „megspórolt” időt a számítógép és az internet vette át, azzal a multitasking életformával együtt, aminek lényege az elérhető kommunikációs csatornák és a különböző tartalmak kínálatának megsokszorozódásából fakadó folyamatos figyelemmegosztás, amely leginkább a fiatal korosztályokra jellemző.
5. Az előző két nagymintás felvételhez képest is tovább nyílt a kulturális és „társadalmi olló”. Ma már elmondható, hogy az alacsony iskolázottságú szülők gyermekei számára szinte elérhetetlenné vált – a megfelelő szocializáció hiányában – az elit kulturális terek használata. Ki kell hangsúlyozni, hogy a tananyagban is szereplő történelmi és kulturális helyekre való eljutás elsősorban az iskolának köszönhető, csupán a magasan kvalifikált rétegek gyermekei és a nagyobb városokban élők azok, akik a családjukkal látogatják meg a magyar történelem nevezetes helyeit.
6. Előzetes hipotézisünk az volt, hogy az elmúlt években megerősödött a szabadidő-eltöltés helyszínéként a pláza, mint az a tér, ahol egyesül a passzív (kirakatnézegetés, sétálás) és az aktív kulturálódás helyszíne (mozi, éttermek, kávézók). E vélekedésünket azonban a kutatási eredményekkel nem lehet alátámasztani. A vizsgált 15–29 éves korosztály mintegy hat százaléka tölti szabadidejét egy átlagos hétköznapon bevásárlóközpontban. Valamivel magasabb az arány a nőknél, valamint a Budapest, ill. megyei jogú városban lakók körében. Áttörésről azonban e csoportok esetében sem beszélhetünk.
7. A szabadidő-eltöltés módja jórészt egyéni aktivitást tükröz, a társaság és a hagyományos közösségi tér használatának hiánya látszódik. Azt is meg kell jegyezni, hogy 2004-hez képest nőtt azok aránya, akik azt állítják, hogy van baráti társaságuk. Vizsgálatunk egyik tisztázatlan pontja, hogy ez a kapcsolat személyközi, vagy interneten keresztül tartják-e fenn a fiatalok. Az 'újműveltség' és az 'újkutúra' éppen az ilyen típusú kapcsolatokat, véleménycseréket részesíti előnyben. A személyes kontaktus jelentősége erőteljesen háttérbe szorul. Véleményünk szerint – legalább részben – eltűnt az igényes beszédcselekvés tereirez köthető kommunikáció. A fiatalok közel egyötöde „elvan” magával, szabadidejét passzív módon tölti el.

Irodalom

- ANTALÓCZY TÍMEA – FÜSTÖS LÁSZLÓ – HANKISS ELEMÉR (2009): *Vészjelzések a kultúráról*. MTA-PTI.
- BAUER BÉLA – LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA (szerk.) (2002): *Ifjúság2000. Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- BAUER BÉLA – TIBORI TÍMEA (2002): „Az ifjúság viszonya a kultúrához.” In: *Ifjúság2000. Tanulmányok I.* 180–201. p. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

- BAUER BÉLA – MÁDER MIKLÓS PÉTER – NEMESKÉRI ISTVÁN – SZABÓ ANDREA (2003): „Ifjúsági rétegek az ezredfordulón.” In: *Új Ifjúsági Szemle* 2003/1. 105–126. p.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (szerk.) (2005): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás, 113. p.
- BAUER BÉLA et.al. (2005b): *Az egri fiatalok helyzete* 2005. Eger város Önkormányzata.
- BAUER BÉLA et.al (2005c): „A Nógrád megyei fiatalok helyzete.” In: *Új Ifjúsági Szemle* 2005/tél. 55–84. p.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (szerk.) (2009): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Budapest, Szociális és Munkaügyi Intézet, 151. p.
- BECK, ULRICK (2005): *Mi a globalizáció?* Szeged, Belvedere.
- BIBÓ ISTVÁN (1986): „Eltorzult magyar alkat, zsákutcsás magyar történelem.” In: *Bibó István válogatott tanulmányok II. kötet*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 569–619. p.
- BOURDIEU, PIERRE: (2000): „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: *Süsű a társadalomban*.” *Új Mandátum*, 35–48 p.
- FLORIDA, RICHARD (2007): *The Flight of the creativ class*. Collins, New York.
- GÁBOR KÁLMÁN – JANCÁK CSABA (szerk.) (2006): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Szeged, Belvedere, 495. p.
- GÁBOR KÁLMÁN – KABAI IMRE (2002): *Első évfolyamos hallgatók vizsgálata*, 2002. (kézirat).
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó, 214. p.
- HAJNAL ISTVÁN (1993): „A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről.” In: *Technika, művelődés*. MTA TTI – HISTÓRIA, 243–298. p.
- Ifjúság2008 (2010): *Baranya megyei fiatalok*. Összehasonlító elemzés. SZMI (kézirat).
- Ifjúság2008 (2010): *Budapesti fiatalok*. Összehasonlító elemzés. SZMI (kézirat).
- Jelentés a magyar közoktatásról 2003* (2003) (szerk.: Halász Gábor, Lannert Judit). OKI.
- Jelentés a magyar közoktatásról 2006* (2006) (szerk.: Halász Gábor, Lannert Judit). OKI.
- „Magyar nemzeti ifjúságpolitikai jelentés 2007” (2008). *Új Ifjúsági Szemle*, 2008 tavasz.
- KEMÉNY ISTVÁN (2010): *Előadások a magyar társadalomfejlődés szociológiájáról*. Budapest, Belvedere.
- LAKI LÁSZLÓ – BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (szerk.) (2001): *Ifjúság2000. Gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 65. p.
- LOSONCZI ÁGNES (2009): *Az ember ideje – Esszék az időről*. Budapest, Holnap Kiadó.
- LUHMANN, NIKOLAS (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest, Gondolat.
- Luhmann, Nikolas (2009): *Szociális rendszerek*. Budapest, AKTI – Gondolat.
- NEMESKÉRI ISTVÁN (2002a): „Módszertani keretek.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000. Tanulmányok I*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 19–32. p.
- NEMESKÉRI ISTVÁN (2002b): „Informatikai eszközök fogyasztása.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000. Tanulmányok I*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 42–58. p.
- SOMLAI PÉTER (2007): „A posztadoleszcensek kora.” In: *Új ifjúság*. Napvilág Kiadó, 9–43. p.
- SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA – LAKI LÁSZLÓ (szerk.) (2002): *Ifjúság2000. Tanulmányok I*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- SZÜCS JENŐ (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, Gondolat.
- TIBORI TÍMEA (2000): „A szabadidő szerkezetváltozása.” In: *Süsű a társadalomban* (szerk.: Bauer Béla). ÚMK, 234–251. p.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008.

Hámori Ádám – Rosta Gergely

VALLÁS ÉS IFJÚSÁG

Bevezetés

Az ifjúság helyzetének, az abban bekövetkezett változásoknak a vizsgálata a rendszerváltás után két évtizeddel minden szempontból nagy jelentőségű. A mai fiatal korosztálynak nem, vagy csak alig vannak saját tapasztalatai a szocializmus évtizedeiből. Egy, az előző korszakhoz képes gyökeresen eltérő körülmények között szocializálódott generáció lép lassan felnőttkorba. A gyermek- és ifjúkori hatások sok esetben egész életre szólóak – elég csak Inglehartnak az értékrendi változásokkal kapcsolatos szocializációs hipotézisére gondolni (Inglehart 1977), amely szerint egy korosztály értékrendjének legfontosabb szociológiai meghatározó tényezői a gyerekkori életkörülmények, vagyis a szocializáció társadalmi-gazdasági környezete. A felnőttkorba lépő új generációk pedig a maguk jellegzetességeivel az egész társadalom arculatát befolyásolják.

Az ifjúság valláshoz fűződő viszonyának vizsgálata során is fontos mérföldkő a rendszerváltás. A felnőttek korcsoportjait érintő változásokon, a vallás szabad gyakorlásának helyreállításán, a vallásukat gyakorlók diszkriminációjának megszűnésén túl a legifjabb korcsoportokat mindenekelőtt a vallási nevelés intézményesült formáinak megjelenése és széles körű elterjedése érintette leginkább. Az adatok beszédesek: míg 1990 előtt mindössze nyolc katolikus, egy református és egy izraelita közoktatási intézmény működhetett Magyarországon, addig bő másfél évtizeddel később a Katolikus Egyháznak 323, a Református Egyháznak pedig 152 intézményből álló oktatási intézményrendszere volt (Rosta 2011), és a 2008/2009-es tanévben a középiskolás diákok 15 százaléka egyházi fenntartású intézménybe járt (OKM 2009). Az iskolai hitoktatás azon gyerekek, fiatalok számára is természetes módon elérhetővé vált, akik nem egyházi oktatási intézmény diákjai.

Az intézményes környezet változása azonban csak az egyike a fiatalok vallásosságát befolyásoló tényezőknek. Legalább ennyire fontos, hogy az elmúlt évtizedekben miként változott vallási szempontból az a társadalmi környezet, amelyben a fiatalok szocializációja végbemegy. Mennyiben változott a szülők, nagyszülők generációjának vallásossága? Milyen elméleti keretben értelmezhető ez a változás?

A magyar társadalom vallási helyzetének és változásának legfontosabb elemeit nemrég hat pontban foglalta össze Tomka Miklós (Tomka 2010):

- A hagyományos egyházi intézményekhez kötődő vallásosság csökken, ugyanakkor az individuálisan értelmezett, a közösségi keretektől független vallásosság erősödik.
- Amennyiben a vallásosság csökkenése tapasztalható, úgy ez leginkább a fiatalabb generációk alacsonyabb vallási szintjére vezethető vissza. Tomka Miklós mindenekelőtt a hiányos vallási szocializációval magyarázza ezeket a generációs különbségeket.
- Az előző ponttal ellentétes irányú hatást gyakorol a társadalom egészére, hogy az életkor emelkedésével növekszik a vallás felé fordulók száma.
- Változóban van a vallásosság társadalmi háttere. Míg korábban sok szempontból

a társadalmilag hátrányosabb helyzetű, a modernizáció által kevésbé megérintett csoportokra a társadalom más részeinél jóval inkább jellemző volt a vallásosság, addig mára gyengülni látszik ez az összefüggés, csökkennek a vallásosság mögött húzódó társadalmi különbségek.

- Az egyház elismertsége, a belé vetett bizalom – más társadalmi intézményekhez viszonyítva – a rendszerváltás óta folyamatosan magasnak mondható.
- A vallásosság fontos következményekkel jár a társadalmi élet egyéb területein, azaz a vallás egy lényeges magyarázó tényező a társadalmi jelenségek megértése szempontjából.

A vallási változással kapcsolatos elméleti megközelítések közül leginkább a vallási individualizáció tézisével állnak összhangban ezek a tendenciák (Rosta 2008). Ennek a korántsem egységes elméletnek a képviselői szerint a társadalmi modernizáció nem a vallás kényszerű eltűnéséhez vezet – amint azt a szekularizációs elméletek egyes értelmezései mondják (Casanova 2004, Dobbelaere 2002, Pollack 2009) –, hanem formaváltozásához. Ennek a változásnak a legfontosabb mozzanata a korábbi egységes, vallási intézmény által közvetített, többé-kevésbé kötelező érvényű vallási rend háttérbe szorulása, és az individuális választás, a különböző forrásokból egyénileg „összebarkácsolt” vallás fontosságának megnövekedése. Ez a folyamat az egyéni vallásosság elemei, dimenziói közötti csökkenő koherenciával jár együtt (Luckmann 1991, Hervieu-Léger 2004). A vallási individualizáció előfeltételeként gyakran említik a plurális vallási helyzetet, az egyéni választáshoz rendelkezésre álló vallási tartalmak széles tárházát.

A témával kapcsolatos korábbi vizsgálódásaink az ifjúságra vonatkozóan is megerősíteni látszottak Tomka Miklós egyes pontjait. A fiatalok átlagosnál alacsonyabb szintű vallásosságát, a vallásosság változó társadalmi háttérét, valamint a vallásos és nem vallásos csoportok közötti különbségeket pl. az értékrend vagy a kulturális fogyasztás terén alátámasztották az ifjúság körében végzett korábbi felmérések (Molnár – Tomka 1989, Rosta 2002, 2007, 2009, Tomka 2003, 2006). A személyesen vállalt vallási identitásként megjelenő, illetve a személyes gyakorlaton alapuló vallásosságnak az ifjúság értékrendjére gyakorolt eltérő hatását hívó fiatalok körében végzett korábbi vizsgálatunk is valószínűsítette. (Hámori 2008, 39) A vallásosság fontos magyarázó változónak bizonyult a fiatalok közösségi és közéleti értékválasztása, valamint az olyan közösségi aktivitások tekintetében, mint amilyen például az önkéntes tevékenység, jóllehet a vallásosság különböző aspektusainak összefüggése az önkéntességhez kapcsolódó különféle értékekkel nem minden esetben követ egyértelmű mintákat (Hámori 2011). Ugyanakkor az intézményes és az ettől függetlenedő vallásosság korábbi trendjei nem álltak egyértelműen összhangban Tomka Miklós első tézisével, ezen felül az életkori hatás is természetesen más formát ölt a fiatalok, mint az idősebb korosztályok esetében. A legfiatalabbak korábban több szempont alapján is vallásosabbnak mutatkoztak azoknál a korcsoportoknál, amelyek középiskolai éveiket maguk mögött hagyták már, és akik esetében a fiatal felnőttkorba lépve mind a család, mind az oktatási intézmény gyengülő vallási szocializációs hatása figyelhető meg.

Tanulmányunk egyik fő kérdése, hogy a felnőtt társadalomra leginkább jellemzőnek mondható individualizálódási tendencia, azaz az egyházas vallásosság lassú visszaszorulásának és a „maga módján” típusú vallásosság jelentősnövekedésének párhuzamos trendje a fiatalok körében is tetten érhető-e a 2000-es évek első évtizedében. Ehhez kapcsolódik annak vizsgálata, hogy a vallásosságban tapasztalható változások mennyiben köthetők szociodemográfiai változásokhoz, mindenekelőtt az életkorral összefüggésben. Tapasztalhatók-e különbségek az egymásra következő korcsoportok vallásosságának – mindenekelőtt a szocializációban

megragadható különbségekre visszavezethető – szintjében (generációs hatás), illetve az adott életkori kohorszok idősebbé válása hordoz-e vallási változást is ebben a csoportban (életkori hatás)? A szociodemográfiai összefüggések vizsgálatának másik aspektusa, hogy a vallásosság társadalmi háttérének változása milyen irányba mutat: a különbségek kiegyenlítődése felé, vagy éppen ellenkezőleg, az egyes társadalmi csoportok vallásosságában mutatkozó eltérések növekedése irányába? Végül az individualizációs elmélet azon téziséét is vizsgálni kívánjuk, hogy mennyiben mutatkozik koherensnek a fiatalok vallásossága a vallási identitás, a vallásgyakorlat és a vallásos hit mentén.

Tanulmányunkban elsődlegesen, de nem kizárólagosan az „Ifjúság2000” és az „Ifjúság2008” kutatások adatbázisaira és kutatási beszámolóira (Laki–Bauer–Szabó A. 2001, Bauer–Szabó A. 2009) támaszkodunk.¹

A magyar fiatalok vallásosságának általános mutatói

Amint arra az „Ifjúság2008” kutatás gyorsjelentése korábban rámutatott, a 15–29 éves korú ifjúság körében a vallásosság több mutatójának csökkenése mutatható ki a 2000-ben megfigyelt értékekkel összehasonlítva (Bauer–Szabó A. 2009, 123). A vallásossággal kapcsolatos mutatók között az egyik legfontosabb az önbesoroláson alapuló vallási identitásra irányuló kérdés.² Összehasonlítva a kérdésre 2000-ben illetve 2008-ban adott válaszokat, megállapítható, hogy a magukat „egyházuk tanítása szerint vallásosnak” tartók aránya 8 év alatt 10 százalékról 8 százalékra, a „maguk módján vallásosak” aránya 47 százalékról 44 százalékra csökkent, míg a „határozottan más meggyőződésűek” aránya nem változott jelentős mértékben (8%). Ezzel szemben a „nem vallásosak” aránya számottevő mértékben nőtt, a korábbi 28 százalék helyett immár a minta több mint egyharmadát adva. Az intézményes egyházhoz kötődő vallásosság másik oldalát fejezi ki a templomi alkalmak látogatásának gyakorisága. Ezt a mutatót vizsgálva láthatóvá válik, hogy felére, 8 százalékról 4 százalékra csökkent nyolc év alatt a hetente templomba járók aránya; velük együtt a rendszeresen (hetente és havonta többször – tehát majdnem minden héten vagy ennél gyakrabban) templomba járók aránya 17 százalékról 10 százalékra esett. Ezzel szemben a saját bevallásuk szerint templomba soha nem járók aránya 38 százalékról 42 százalékra emelkedett. A legfeljebb évente egyszer templomba járókkal együtt ez az arány 60 százalékról 71 százalékra nőtt – vagyis a fiatalok közel háromnegyedét az egyházak immár szinte egyáltalán nem érik el a hagyományos vallásgyakorlási formákon keresztül.

Az identitásban és intézményes formában kifejeződő vallásos kötődés jelentős mértékű visszaesésének háttérében vélhetően generációs okokat kell keresnünk (Bauer–Szabó A. 2009, 123–125). Míg a 20–29 éves fiataloknak 2000-ben és 2008-ban egyaránt valamivel több mint egyharmada állította, hogy szülei vallásos szellemben nevelték, a legfiatalabbak, a 15–19 éves fiatalok esetében (a 2008-as adatfelvétel e válaszadói a korábbi, a 2000-es és a 2004-es mintákban, koruknál fogva, még nem jelentek meg) ez az arány jelentős mértékben, közel 40 százalékról 33 százalékra csökkent nyolc év alatt, és ezzel a 2008-ban a vizsgált korcsoportok közül a legalacsonyabb arányt mutatta. A megkeresztelést vizsgálva látható volt, hogy

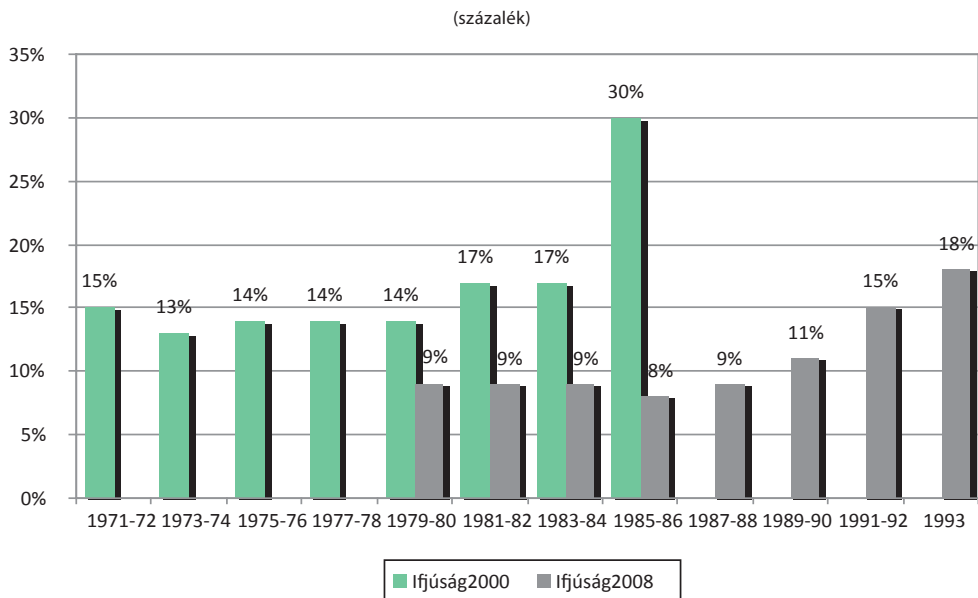
¹ Az „Ifjúság2004” kutatás a másik két felméréssel összehasonlítva egy kisebb vallási blokkot tartalmazott csupán, amely módszertani szempontból is több eltérést mutatott az „Ifjúság2000” és az „Ifjúság2008” vizsgálatokhoz viszonyítva (Ld. Bauer–Szabó A. 2005; Bauer–Szabó A. 2009, 125). Emiatt elemzésünkben csak az ifjúságkutatások által felölelt időszak két végpontjára koncentráltunk.

² A besorolásra használt válaszlehetőségek nagyjából azonosak a Tomka Miklós által a hetvenes években kidolgozott és azóta hazánkban széles körben alkalmazott kategóriákkal (Tomka 1998, 18–31). V. ö. még uő. a „maguk módján vallásosak” kategória hazai recepciójának kritikájáról és a fogalmak használatának társadalomkutatási és valláspolitikai következményeiről (Tomka 1994, 191–192).

valamennyi nagyobb létszámú felekezet jelenlétének aránya csökkent a mintában, míg a keresztleletlen fiatalok aránya több mint kétszerese a nyolc évvel ezelőttinek, immár a minta egyötödét adva. E mutatók alapján feltételezhető, hogy a most felnövekvő generáció szülei kevésbé tartják fontosnak a vallásos értékek továbbadását, és feltehetőleg maguk is kevésbé követik azt (Bauer–Szabó A. 2009, 125; Tomka 2006, 259).

Az életkor hatását kohorszvizsgálat segítségével is megfigyelhetjük. A rendszeresen templomba járók arányának kétéves születési kohorszok szerinti bontása megmutatja, hogy egyfelől valóban érvényesül egy kohorszhatás, nevezetesen a 2008-as vizsgálat legfiatalabb korcsoportjai körében eleve jóval alacsonyabb arányban vannak jelen a vallásukat rendszeresen gyakorlók, mint 2000-esben. Ez megerősíti a vallásos nevelésre vonatkozó kérdéssel kapcsolatban leírtakat, tehát egy ilyen, viszonylag rövid időtávon is jól megfigyelhetően évfolyamról évfolyamra csökken az otthonról egyházi kötődést hozó fiatalok aránya. Az 1. ábráról ugyanakkor az is leolvasható, hogy az egyes korcsoportok vallásgyakorlata is csökkent nyolc év alatt. Az 1979 és 1986 között születettek alkalmasak ennek kimutatására, mivel rájuk vonatkozóan mind 2000-ből, mind 2008-ból rendelkezésre áll kutatási adat. Eszerint a 2000-ben 15–21 éves csoport vallási szintje nyolc esztendővel később jóval alacsonyabb. Különösen a gimnazista korosztályból kinövőket esetén jelentős a visszaesés, közel egyharmados szintről a húszas éveik elejére alig egynegyedére csökkent az adott korcsoporton belül a rendszeresen templomba járók aránya. A szocializációs környezet változásának kohorszhatásán túl tehát a fiatal felnőttkorba lépés életkori hatása is a vallás intézményes keretek között történő gyakorlásának csökkenő tendenciáját erősíti.

1. ábra: A legalább havonta templomba járók aránya életkori kohorszokként³

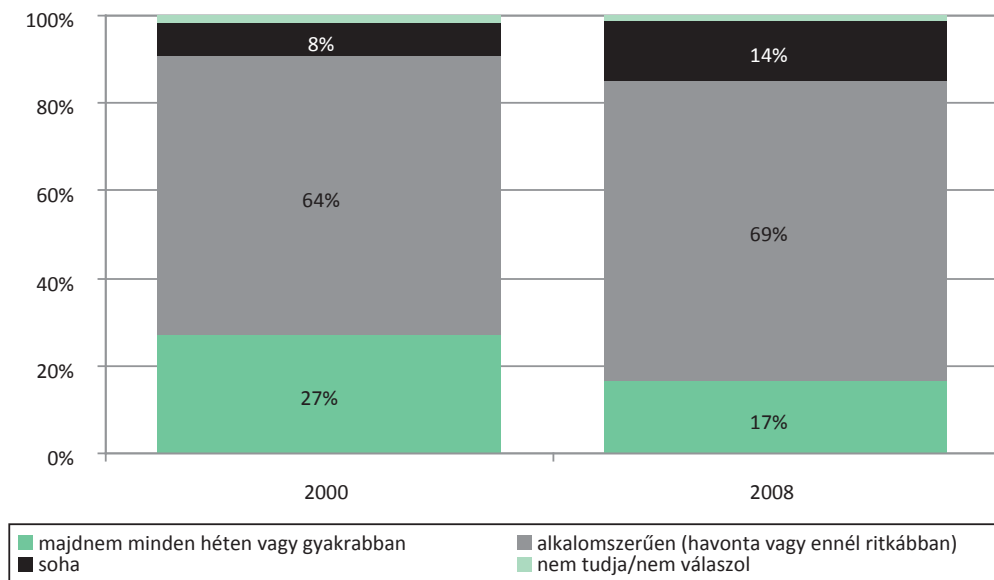
Forrás: Ifjúság2000, 2008

³ Az 1985–1986-os kategóriában az „Ifjúság2000”-re vonatkozóan csak 1985-ös születésűek szerepelnek.

Nem csak a vallásos neveltetés elterjedtsége csökkent a legfiatalabbak között, hanem annak hatékonysága is visszaesett a teljes mintában. Azok között, akik saját bevallásuk szerint vallásos neveltetésben részesültek, az elmúlt nyolc évben a minta negyedéről az ötödére csökkent azok aránya, akik magukat valamelyik egyház tanítása szerint vallásosnak tartják. Kismértékben nőtt köztük azok aránya, akik nem tudják magukat a vallásosság jellege szerint besorolni vagy nem tartják magukat vallásosnak. A vallásos neveltetésűek között továbbá közel kétszeresére, a minta 1/7-ére emelkedett azok aránya, akik szinte soha vagy egyáltalán nem járnak egyházi alkalmakra, és 27 százalékról mindössze 17 százalékra esett azok aránya, akik rendszeresen (majdnem minden héten vagy gyakrabban) megfordulnak templomban. (2. ábra)

**2. ábra: A vallásos nevelésben részesültek megoszlása
a templomba járás gyakorisága szerint**

(százalék)

Forrás: Ifjúság2000, 2008

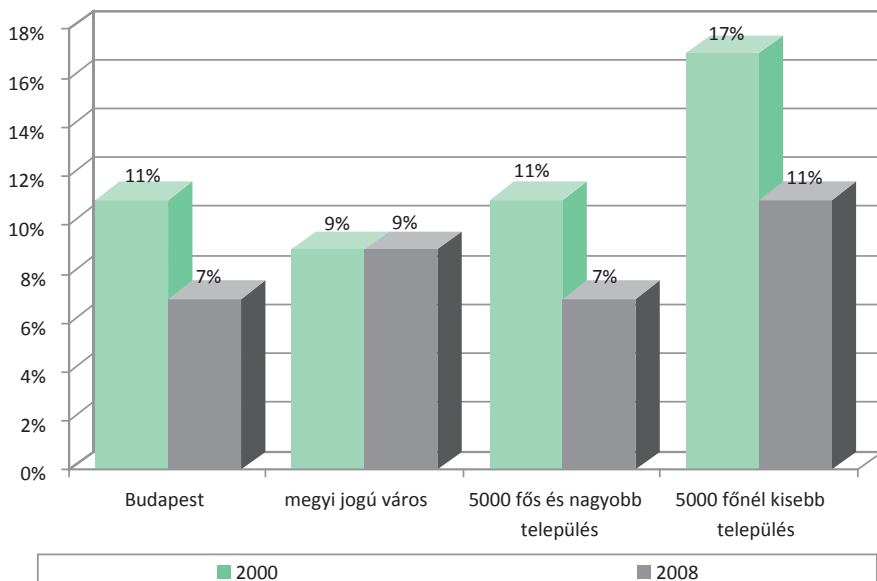
Az egyházas kötődés és társadalmi háttere

E mutatók, valamint a (tényleges keresztségen túlmenő) felekezeti identitásra és az egyházi eseményekhez való viszonyra vonatkozó kérdések felhasználásával indexet képeztünk, melynek segítségével a teljes mintát három részre osztottuk. Keresztény egyházhoz kötődő, hívő fiataloknak tekintettük azokat, akik vallásosnak tartják magukat az egyház tanítása szerint vagy a maguk módján, keresztény egyházban keresztkedtek, keresztény felekezethez tartozónak vallják magukat, és legalább havonta vagy ennél gyakrabban járnak templomba – tehát mindezek a jellemzők *együttesen* érvényesek rájuk. Az intézményes vallásosságot, pontosabban a keresztény egyházakat elutasítók csoportjába azokat soroltuk, akiknél az alábbi jellemzők *bármelyike* megfigyelhető volt, függetlenül a többi kérdésre adott vála-

szuktól: a vallásosság szempontjából határozottan más a meggyőződésük, nem keresztény egyházba vagy más vallási csoportba jegyezték be őket, illetve jelenleg nem keresztény egyházhoz vagy más vallási csoporthoz tartozónak vallották magukat. (Meg kell jegyeznünk, hogy a logikailag lehetséges, ellentmondásos válasz-kombinációk – pl. rendszeresen templomba járó ateisták – jelenléte a mintában elenyésző számú vagy nulla volt; valamint, hogy az ún. történelmi keresztény egyházak mellett a kisebb felekezetek és vallási közösségek tagjainak aránya a teljes mintában összesen alig 1%.) A két szélső csoporton kívüliekre úgy tekintettünk, mint bizonytalanul vagy alig kötődő, az egyházaktól talán elszakadó, de nem elzárkózó fiatalokra.⁴

Az indexképzés eredményeként megállapítható, hogy 2008-ban a fiatalok 8 százaléka bizonyult az egyházakhoz kötődőnek, 9 százaléka az egyházakat elutasítónak; 83 százalék sem nem kötődik az egyházakhoz, sem el nem utasítja azokat. Ahogy az várható volt az egyes mutatók alakulásának ismeretében, az azokból képzett index is az egyházas kötődésű fiatalok arányának csökkenését mutatja, hiszen 2000-ben még a 15–29 éves ifjúság 13 százaléka tartozott ebbe a kategóriába, az egyházakkal szemben a leginkább távolságtartó 8 százalék és a vallási szempontból bizonytalanabb 79 százalék mellett. Vegyük most szemügyre e három csoport, és különösen a két szélső kategória szocioökonómiai helyzetét, valamint annak alakulását az eddig lezajlott ifjúságkutatások által átfogott nyolc esztendő alatt.

3. ábra: A vallásos mag aránya településtípusonként (százalék)

Forrás: Ifjúság2000, 2008

A vallásosság településtípusok szerinti eloszlását elemezve két alapvető tendencia figyelhető meg. Egyfelől megállapítható, hogy az átlagot jelentősebben meghaladó arányban (11%)

⁴ Az intézményes vallásosság iránti attitűd egy érdekes aspektusát tárta fel és elemzési szempontból igen termékeny mutatónak bizonyult az egyházi esküvő választását vagy elutasítását firtató kérdés. Mivel ezt 2000-ben még nem tették fel a válaszadóknak, ennek az indexképzésbe való bevonásától eltekintettünk.

csak a kisebb (5000 fős lélekszám alatti) településeken találhatunk egyházhoz kötődő fiatalokat, és csak ugyanitt alacsonyabb az átlagosnál az egyházak elutasítottsága (6,5%). Másfelől a fővárosban a legmagasabb (15%) az egyházak tanításával szembeni határozott fenntartás, az egyházas kötődés pedig itt az átlagtól csekély mértékben elmarad (7,5%). E tendenciák a 2000-es adatfelvétel idején már láthatóak voltak, ekkor a fővárosban 11% volt az egyházakat elutasítók aránya, a legkisebb településeken a vallásos fiatalok 17% körüli arányban voltak képviselve. A vallásosság csökkenésével egyidejűleg, úgy tűnik, a településtípusok közötti különbségek kismértékben csökkentek.⁵ (3. ábra)

Az egyházakat elutasítók körében kismértékben felülreprezentáltak a legrosszabb anyagi helyzetben élők, az egyházakhoz közel álló fiatalok között pedig lényegesen magasabb azok aránya, akik anyagi helyzetüket tekintve a társadalom felső szegmenséhez tartoznak. A kérdésre, hogy az elmúlt egy évben milyen gyakran fogyott el a pénzük a hónap végére, az egyházas fiatalok 48,5 százaléka válaszolt úgy, hogy nem fordult elő, az egyházakat leginkább elutasítók körében ez csupán 39 százalék, vagyis némiképp elmarad az átlagos 40 százaléktól. Az egyházas kötődésű fiatalok 15 százaléka arról számolt be, hogy ez náluk minden hónapban megtörtént, az egyházakat elvetők esetében ez az arány megegyezett a mintaátlaggal (21%). Nyolc évvel korábban a különbségek még valamivel markánsabbak voltak, hiszen mind a havonta nehéz helyzetbe kerülők, mind a folyamatos anyagi stabilitásban élők aránya egyértelműen eltért az átlagtól, hasonlóképpen az egyházas fiatalok jobb helyzetét jelezve. Az arányok ekkor így alakultak: a havonta anyagi nehézségekkel szembe-sülők aránya 12 százalék az egyházas, 20 százalék az egyházaktól elzárkózó fiatalok körében az átlagos 17,5 százalékhöz képest; állandó anyagi stabilitásban élt ezzel szemben a vallásos kötődésű fiatalok 57 százaléka, szemben a vallástalan fiatalok 47 százalékaival, míg az átlag-érték 51% volt. Amint az „Ifjúság2008” kutatás gyorsjelentése is több helyütt rámutat, itt is fontos hangsúlyoznunk, hogy az értékeket bizonyára befolyásolta a 2008 végén kibontakozó gazdasági válság, hiszen az adatfelvételre ennek időszakában került sor (Bauer–Szabó A. 2009, 47, 53, 101, 114). Az is valószínű, hogy a válaszok nem annyira a család gazdálkodásának precíz mutatói, mint inkább a személyes pénzügyi közérzet és a közeljövővel kapcsolatos várakozások lenyomatai.

A gazdasági válság hatása a családok pénzügyi magatartását vizsgáló másik kérdésben is tükröződött. Arra a kérdésre, hogy családjukban a napi megélhetésen túl tudnak-e félretenni, 2000-ben az átlagnál (15%) magasabb arányban választották mind az egyházi kötődésű (20,5%), mind az egyházaktól leginkább távolságot tartó fiatalok (18,5%), hogy rendszeresen takarékoskodnak. A megtakarítani nem tudók aránya az egyházakat elutasítók körében (40%) megfelelt az átlagnak (40,5%), a vallásos fiatalok körében azonban már ekkor is lényegesen alacsonyabb volt (31%), jelezve a vallásos fiatalok stabilabb hátterét. Nyolc évvel később nemcsak a mintabeli átlagos arányuk nőtt azoknak, akiknek feltehetően már a napi megélhetés biztosításához is spórolniuk kellett (46%), de az egyházas fiatalok körében is emelkedett (36%) és az egyházakkal szemben leginkább tartózkodók között némiképp meghaladta az átlagot (46,5%). Velük szemben láthatóan visszaesett azok aránya, akiknek erőforrásait nem kötötte le teljes mértékben a napi megélhetés biztosítása: az átlagos 10,5 százalékos arányuk az egyházakat elutasítók között csak kisebb mértékben haladta meg (11,5%), míg az egyházas kötődésűek között ennél magasabb, igaz, a 2000-es értéknél csekélyebb volt a rendszeresen takarékoskodók aránya (14,5%).

⁵ Ez a tendencia, legalábbis az ifjúsági korosztály esetében, alátámasztani látszik Tomka Miklósnak az Európai Értékvizsgálat és az Aufbruch kutatások alapján tett megállapítását, ő ugyanis az adatok alapján a településtípusok – valamint a fiatal és idősebb korosztályok – vallásosságbeli különbségének kiegyenlítődése mellett érvelt (Tomka 2010, 412–419).

A tág értelemben vett társadalmi csoportidentifikációra vonatkozó kérdésre rendre a következő válaszok születtek az egyházakhoz kötődő és az egyházakat elutasító fiatalok körében: alsó társadalmi csoport – 7 százalék és 12,5 százalék; alsóközép – 23,5 százalék és 30 százalék; középső – 61,5 százalék és 51 százalék; felsőközép – 6 százalék és 5 százalék; a felső társadalmi csoportok jelenléte igen alacsony arányú volt a mintában, így köztük a vallásos kötődésűek megkülönböztetése nem értelmezhető. A sem nem kötődő, sem nem megszólítható fiatalok körében szinte minden esetben köztes értékeket találhatunk. Megállapítható továbbá, hogy a magukat az alsó társadalmi csoportba soroló fiatalok körében az egyházakat elutasítók, a magukat a felsőközép és a felső társadalmi csoporthoz tartozónak vallók között az egyházakhoz kötődők felülreprezentáltak. Úgy tűnik, hogy az egyházak kommunikációja épp a társadalom elesettebb rétegeibe tartozó fiatalok irányába kevésbé hatékony, és a számok a vallásos közösségek elitizálódásának tendenciáját vetíthetik előre.⁶

Miben hisznek a fiatalok?

Az „Ifjúság2008” kutatás a minta egy 2000 fős (a korosztályra nézve reprezentatív) almintáján önálló kérdésblokkal vizsgálta különféle transzcendens, spirituális, vallásos hittartalmak elfogadását, ill. elutasítását, végső soron a bennük való hitet. Bár az önbesoroláson alapuló skála – a kérdés megfogalmazása ellenére – nem feltétlenül tükrözi a szigorú, vallási értelemben vett, személyesen megélt hitet, de a kulturálisan egymás mellé sorolható válaszok együttes elfogadottsága kifejezheti a válaszadók viszonyát egy-egy vallási felfogáshoz. Amint azt már a 2008-as adatfelvétel gyorsjelentése megállapította, a tíz, kereszténységhez kötődő és a hat, ezoterikus kontextushoz kapcsolható hittartalom megítélésének általános eloszlásával kapcsolatban, a megkérdezettek mindössze egynegyede nem hisz egyik felsorolt dologban sem, egy másik hasonló méretű csoport 1-3 esetben mondta, hogy inkább vagy biztosan hisz, és mintegy felük háromnál több dolog létét is több-kevesebb bizonyossággal hiszi (Bauer–Szabó A. 2009, 128–129).

Az egyes hittartalmak elfogadottságát külön-külön vizsgálva ki kell emelnünk, hogy szinte valamennyi hittartalommal szemben a minta többsége elutasító volt. A hittartalmak közül az Istenben való hit tekinthető a legelterjedtebbnek, a válaszadók 50 százaléka inkább vagy teljes mértékben istenhívőként jellemezte magát. A többi hittartalom elfogadottsága ettől kisebb vagy nagyobb mértékben elmarad, ami a fenti megállapításokkal összevetve azt mutatja, hogy igen nagy szóródás tapasztalható a válaszadók körében a hitbeli dimenziókhoz való kötődés és annak mértéke szempontjából. Ismét egy indexképzés segítségével próbáltuk megállapítani, hogy a mintában a hitviláguk szempontjából megrajzolhatók-e jól azonosítható csoportok, illetve, hogy milyen szociális és demográfiai háttér jellemzi őket, és hogyan viszonyul az így körvonalazott hitvilág az intézményes vallási identitáshoz.

Az indexképzés során a skála értékeit pontszámokként összeadva, külön-külön értékeltük a keresztény, illetve az ezoterikus kötődésű hittartalmak elfogadását. Azokat tekintettük az így elkülöníthető hitvilágok iránt elfogadóknak, akik magas összpontszámot adtak; az eluta-

⁶ Az „Ifjúság2004” adatai alapján e tendencia már jelezhető volt (Rosta 2009, 42–43). A teljes népességre vonatkozóan hasonló tendencia állapítható meg az Európai Értékvizsgálat (EVS) 2008-as adatai alapján (Tomka 2009, 412).

sítók közé pedig értelemszerűen az alacsony pontértéket mutató válaszadókat soroltuk.⁷ A két hitvilág külön elemzésének eredménye alapján megkülönböztettük azokat, akik csak a keresztény hitvilág tartalmaira adtak magas pontszámot; azokat, akik ellenkezőleg, csak az ezoterikus jellegű hittartalmak iránt mutattak nyitottságot; a mindkét hitvilág iránt pozitív attitűdöt kifejező válaszadókat, valamint azokat, akik egységesen elutasítást fejeztek ki minden spirituális, transzcendens érték iránt.

Ezután megvizsgáltuk azokat, akik a köztes kategóriákba kerültek, tehát egyik hitvilág szempontjából sem tartoznak sem a nagyon elutasítók, sem a nagyon elfogadók közé. (Ez a köztes csoport tette ki a 2000 fős alminta 64 százalékát.) E csoport felosztására nem a pontszámok összegzését és a kétféle hitvilág egyszerű összehasonlításának módszerét követtük, hanem abból indultunk ki, hogy mivel a bármilyen irányba nyitottabb, elkötelezettebb válaszadókat már elkülönítettük, a köztes kategóriába világnézeti szempontból bizonytalan, el nem kötelezett fiatalok kerülhettek. A különböző hitvilágokat összegezve a középértékhez közeli összesített pontértéket⁸ elvileg két okból kaphatták a válaszadók: vagy azért, mert válaszaik többsége határozatlanabb volt, vagy mert a hitvilágok összefüggéseinek szempontjából szelsőséges, egymásnak ellentmondó attitűdöket képviseltek.

E két csoport elkülönítése érdekében ezért az egyes hitvilágokban külön-külön kiszámítottuk a hittartalmakra adott pontszámok szórását az összes ide tartozó hittartalom átlagos pontértékéhez képest. Akik a köztes válaszadók közül alacsony (1-nél kisebb) szórásértéket mutattak mindkét hitvilágban, azok valószínűleg egységesen köztes értéket adtak valamenyny hitartalom elfogadásával kapcsolatban – őket „bizonytalanoknak” nevezhetjük, hiszen egységesen bizonytalanoknak mutatkoztak a különféle hitvilágokkal kapcsolatban. Akik bármelyik – vagy akár egyszerre mindkét – hitvilágban 1-nél magasabb szórással válaszoltak, azokat „következetleneknek” nevezhetjük, mert egy-egy hitvilágon belül is ellentmondásos, a hit intellektuális dimenzióját tekintve inkonzekvens válaszokat adtak. Az eredményként előálló hatkategóriás csoportosítást az 1. táblázat táblázat foglalja össze:

1. táblázat: A hittartalmak elfogadásának mintázata és a világnézeti csoportok aránya

	Ezoterikus hittartalmak határozott elfogadása	Ezoterikus hittartalmak közepes mértékű elfogadása	Ezoterikus hittartalmak elutasítása
Keresztény hittartalmak határozott elfogadása	Kevert hitvilágúak		Keresztények
Keresztény hittartalmak közepes mértékű elfogadása	Ezoterikus beállítottságúak	Bizonytalanok	
Keresztény hittartalmak elutasítása		Következetlenek	Elutasítók

Forrás: Ifjúság2008

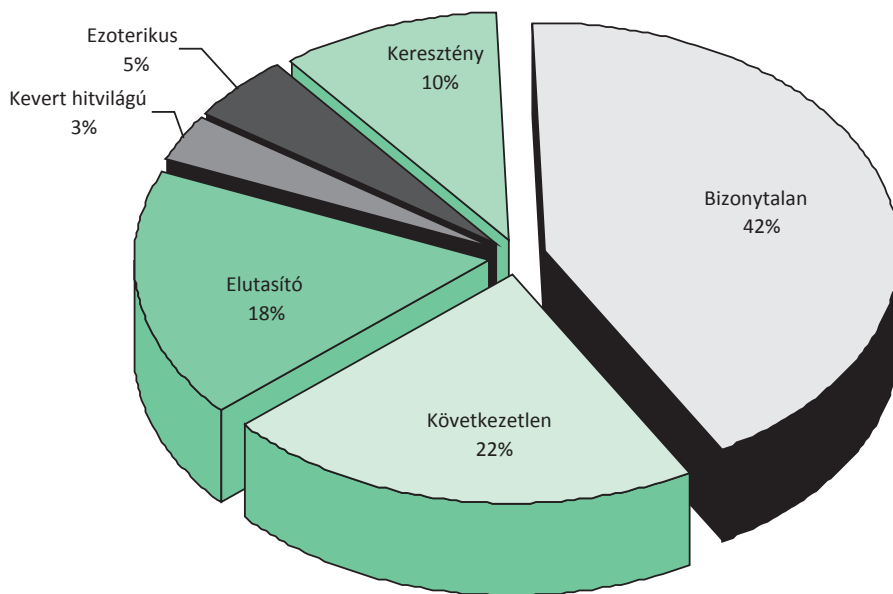
⁷ A pontszámítás alapja a válaszok rögzítésére használt négyelemű Likert-skála volt. A tíz keresztény érték összesítésénél 30-40 pont alapján soroltuk az elfogadók, 0-10 pont alapján az elutasítók közé a válaszadókat; az ezoterikus értékeknél ezeket a ponthatárokat így alakítottuk: elfogadók – 18–24 pont, elutasítók – 0–6 pont. Így tehát különválasztottuk azokat, akik a hitvilágokat alkotó valamennyi hittartalomra csak a leghatározottabb elutasítást kifejező választ adták (vagy esetleg néhány válaszuk hiányzott), valamint azokat, akik a kérdezett hittartalmak legnagyobb részére többé vagy kevésbé elfogadó választ fogalmaztak meg. Az így kialakított csoportosítást összevetve az eredeti válaszokkal, látható volt, hogy sikerült viszonylag homogén csoportokat megkülönböztetnünk, hiszen igen kevesen voltak a valamelyik vagy mindkét hitvilág területén magas pontszámot elérő válaszadók között, akik ugyanakkor az adott tengely bármelyik hittartalmát alacsony pontszámmal értékelték volna. Az elutasítók esetében a ponthatár igen alacsony szinten való meghatározását az is indokoltta tette, hogy a csoport nagysága így is elegendő volt az elemzéshez.

⁸ 11–29 pont a keresztény hitvilág hittartalmaira adott válaszok alapján, és 7–17 pont az ezoterikus jellegű hittartalmak esetében.

A kétfajta hitvilághoz viszonyulás alapján képzett hat kategória gyakorisági eloszlása alapján mindenekelőtt azt mondhatjuk, hogy a fiatalokat csak kismértékben jellemzi a ki-forrott, alapvetően egy nézetrendszer forrásaira alapozó hitvilág. Csupán minden tizedik fiatal vall egyértelműen keresztény hittételeket, s fele annyian hisznek döntően ezoterikus tanokban. Valamivel többen vannak (18%), akik mindkét hitvilágot elutasítják, ezzel együtt a határozottnak és koherensnek mondható hiteket vallók együttes aránya a 15–29 éves korosztálynak mintegy egyharmadát teszi ki. Ezzel szemben mintegy kétszer annyian vannak, akiknek hite a „bizonytalan” vagy a „következetlen” címke egyikével jellemezhető. Ezek azok a kategóriák, amelyek egyik hitvilág felé sem köteleződnek el egyértelműen, de nagyjából el sem utasítják egyiket sem.⁹ (4. ábra)

4. ábra: hittartalmak alapján képzett típusok megoszlása

(százalék)

Forrás: Ifjúság2008

A vallási intézményes identitáshoz hasonlóan a fiatalok körében élő hitvilágok társadalmi háttérét is érdemes szemügyre venni. A településtípusok szerinti eloszlást vizsgálva szem-betűnő különbségeket elsősorban a fővárosi fiatalok körében láthatunk az átlaghoz képest: a keresztény hitvilág követőihez sorolható fiatalok aránya itt az átlagnál – és a többi telepü-léstípusra jellemző értéknél – alacsonyabb (7%), az ezoterikus hittartalmak elfogadottsága (9%) és a transzcendens értékek általános elutasítottsága (27%) pedig hasonlóképp nem csak az átlagnál magasabb, hanem a többi értékhez viszonyítva is kiugró. A többi településtípus esetében hasonlóan világos tendenciák azonban nem mutathatók ki: a keresztény hitvilágú fiatalok például a többi, lakosságszám alapján csoportosított településtípus fiataljai között az átlaggal szinte megegyező arányban vannak jelen.

Az anyagi helyzetet, konkrétan a bevételeknek a kiadásokhoz viszonyított elégtelen-sége miatti rendszeres fenyegetettség mértékét elemezve az egyes hitvilágokat követő

⁹ A két kategória együttesen a minta 64 százalékát teszi ki, ebből 51% mind a keresztény, mint az ezoterikus hittartalmakat közepes mértékben fogadja el.

csoportok körében, annyi megállapítható ugyan, hogy a keresztények között az átlagnál (20%) valamivel kevesebben szembesültek havonta anyagi nehézségekkel, de ennek leg-
alacsonyabb gyakoriságát éppenséggel a kevert hitvilágúként leírt fiataloknál találjuk. A
leginkább megalapozott anyagi helyzet az átlagnál nagyobb mértékben jellemzi a keresz-
tény hittartalmakat valló fiatalokat, azonban ennél is magasabb a stabil háttérűen aránya
azok között, akik kifejezetten az ezoterikus hitformákat érzik magukhoz közel. A biztos
társadalmi háttér nem egyedül a hitvilág szempontjából keresztényként azonosított fiatalok
kiváltsága. Ahogy a településtípusok esetében, e kiugró értékeken túl nem állapítható meg
világos tendencia vagy anyagi hierarchia a különböző hitbeli dimenziók szerint osztályozott
fiatalok csoportjai között.

Mindezekből úgy tűnik, hogy a hittartalmak elfogadása vagy elutasítása önmagában
sokkal kevésbé jár együtt jellegzetes társadalmi milióval, mint a vallásosság intézményes
identitáshoz, illetve közösségi gyakorlathoz kapcsolódó aspektusai.

Az ifjúság hitkategóriák szerinti megoszlása összhangban áll a vallási individualizáció tézi-
sével, mely szerint az egyéni hitvilágok egyre kisebb mértékben nevezhetők koherenseknek
egy vallási tradíció szemszögéből tekintve, de ez nem jelenti a hit általános hanyatlását. Kérdés
ugyanakkor, hogy a hitek terén mutatkozó inkoherencia egy tágabb perspektívában is értel-
mezhető-e, azaz a hit és a vallásgyakorlaton alapuló egyházi kötődés két dimenziója mennyire
feleltethető meg egymásnak. A 4. ábra adatai azt sugallják, hogy a spektrum két pólusa, azaz
a keresztény hittel rendelkezők és az egyházas mag, illetve a hithez és az egyházakhoz is el-
utasítóan viszonyulók megközelítőleg hasonló méretű csoportokat alkotnak, ami alapján egy
viszonylag szoros összefüggést is feltételezhetnénk. Ugyanakkor a felnőtt népesség esetében
tapasztalható tendenciák azt sugallják, hogy a vallásosság e két dimenziója közötti kölcsönös
megfeleltethetőség viszonylag gyenge, és a két terület változása sem mutat feltétlenül azonos
irányba (Földvári–Rosta 1998, Tomka 2010).

Elemzésünk utolsó részében tehát annak vizsgálatára teszünk kísérletet, hogy az egyházas
vallásossághoz kötődést operacionalizáló háromosztatú index milyen összefüggést mutat a
vallásosság egy másik dimenziója, a hit kategóriarendszerével. Az 5. ábra alapján egyfelől azt
mondhatjuk, hogy az erős egyházi kötődéssel bírók csoportja határozottan eltér a hitdimen-
zióban mind a lazán kötődők köztes kategóriájától, mind az egyházakat határozott elutasí-
tókétól. A különbség lényege egyrészt a keresztény hittartalmakkal való azonosulás sokkal
magasabb aránya, másrészt a hitük alapján bizonytalanoknak mutatkozóknak a másik két
kategóriához képest alacsony aránya, harmadrészt pedig a hitet elutasítók teljes hiánya.

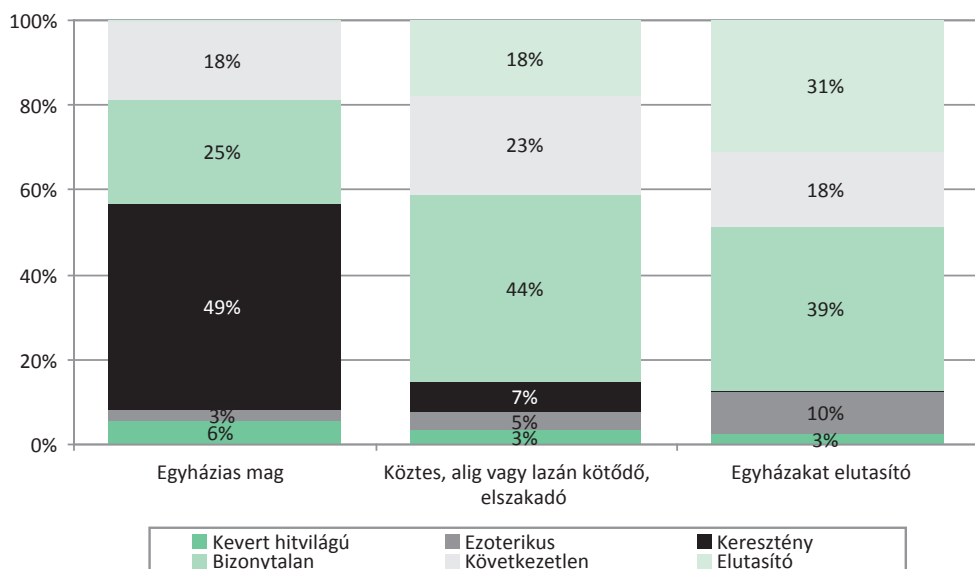
Másfelől a hittípusok szerinti megoszlás alapján jóval kisebb különbség mutatható ki az
egyházas valláshoz lazán kötődők és az egyházakat elutasítók között. Utóbbiak körében
többen vannak a mindenfajta hitet elutasítók, és valamivel kevesebben a bizonytalanok és
a következtelenek, ugyanakkor a – legalább egyik irányban – határozott hittel rendelkezőt
kifejező három kategória mindkét csoportnak csak egy igen kis részére jellemző.

A vallási kötődés három csoportja közti különbségek és hasonlóságok kimutatásán túl
még egy fontos üzenete van az 5. ábrának, nevezetesen hogy az egyes kategóriák látszólag
hasonló mérete ellenére sem mutatható ki determinisztikus kapcsolat a hit és az egyházi
kötődés között. Egyfelől az „egyházas mag” szűk csoportjának is alig fele jellemezhető
egyértelműen keresztény hitvilággal, másfelől az egyházas vallásosságot határozottan el-
utasítóknak alig egyharmada nevezhető hasonlóan elutasítónak a hittartalmak kérdésében
is. A három csoport egyikében sem találunk egyetlen többségi hittel kapcsolatos álláspontot.

Mindezek az eredmények is alátámasztani látszanak azt a feltételezést, hogy a magyar fiatalok vallásosságát leginkább a vallási individualizáció fogalmával jellemezhetjük.

5. ábra: A vallási kötődés és a hitvilág kategóriarendszerének összefüggése

(százalék)

Forrás: Ifjúság2008

Összegzés

Tanulmányunk fókuszában a 15–29 éves korosztály vallásosságának a 2000-es évek első évtizedében tapasztalható változásai és a változás mögöttes társadalmi tényezői álltak. Elsődlegesen arra voltunk kíváncsiak, hogy a felnőtt társadalomban kimutatott vallási individualizációs tendenciák mennyiben érvényesek a fiatal generációra is.

Eredményeink azt mutatják, hogy a fiatalok vallásossága sok szempontból valóban individualizált arcot ölt. Az egyházas vallásosság fogalmával több mutató alapján is eleve csak a korosztály egy kisebb csoportja volt jellemezhető, s a vizsgált évtized során ennek zsugorodása volt megfigyelhető. Az egyház intézményétől kisebb-nagyobb távolságot tartó „maguk módján” vallásosak továbbra is a fiatalok mintegy felét teszik ki, bár e téren is egy igen enyhe csökkenést lehetett tapasztalni.

Az egyházas vallásosság csökkenésének több mögöttes társadalmi oka is kimutatható: csökken az egymást követő évfolyamok esetében a vallásos nevelésben részesülők aránya, gyengül a vallási szocializáció hatása, s emellett a felnőtté válás folyamata során is sokan eltávolodnak az egyházaktól.

A vallásosság területi egyenlőtlenségei – már ami a különböző településtípusokon élő fiatalok eltérő vallásosságát illeti – a felnőttekhez hasonlóan csökkenő tendenciát mutatnak, ugyanakkor a vallásosak már korábban is kimutatott – és a szekularizációs elmélettel ellentétben álló – enyhén magasabb státusát a mostani elemzés is alátámasztja.

A vallási önbesoroláson túl a vallásosság elemeiben mutatkozó inkoherenca az individualizációs tézis másik fő bizonyítéka. Ez mind a fiatalok hitvilágán belül, mind a vallási identitással és vallásgyakorlattal összefüggésben kimutatható. Az a tény, hogy a 15–29 éves korosztálynak csak egy igen kis része azonosul a keresztény egyházak által tanított módon azok hittételeivel, nem jelenti automatikusan a hit teljes hiányát. Sokkal inkább a keresztény és nem keresztény forrásból táplálkozó egyéni hitek színes kavalkádja jellemzi a korcsoportot. Az egyházaktól távol állók esetében is a két hitvilág számos kombinációjával találkozunk.

Az „Ifjúság2000” és az „Ifjúság2008” kutatások elsődlegesen nem vallásszociológiai vizsgálatok voltak. Ugyanakkor a kérdőívekben szereplő néhány kérdés segítségével is fontos tendenciákra deríthettünk fényt a fiatalok körében zajló vallási változás természetéről. A jövő feladata a változások további nyomon követése, illetve egy, az összefüggések mélyebb feltárását lehetővé tevő, vallásszociológiai fókuszú ifjúsági felmérés megvalósítása.

Irodalom

- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- CASANOVA, JOSÉ (1994): *Public Religions in the Modern World*. Chicago, University of Chicago Press.
- DOBBELAERE, KAREL (2002): *Secularization: An Analysis at Three Levels*. Brüsszel, P.I.E. – Peter Lang.
- FÖLDVÁRI MONIKA – ROSTA GERGELY (1998): „A modern vallásosság megközelítési lehetőségei.” In: *Szociológiai Szemle* 1998. 1. 127–137. p.
- HÁMORI ÁDÁM (2008): „Református fiatalok értékvilága és közéleti attitűdjei.” In: *Kommentár* III. évfolyam 1. szám, 2008. 31–42. p.
- HÁMORI ÁDÁM (2011): „Ifjúság – hit – önkéntesség.” In: *Confessio* XXXV. évfolyam, 1. szám, 2011. március 83–95. p.
- HERVIEU-LÉGER, DANIELE (2004): *Pilger und Konvertiten: Religion in Bewegung*. Würzburg, Ergon.
- INGLEHART, RONALD (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, Princeton University Press.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (2001) (szerk.): *Ifjúság2000 Gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutatási Intézet
- LUCKMANN, THOMAS (1991): *Die unsichtbare Religion*, Frankfurt a. M., Suhrkamp.
- MOLNÁR ADRIENN – TOMKA MIKLÓS (1989): „Ifjúság és vallás.” In: *Világosság* 1989. 4. 246–256. p.
- Oktatási és Kulturális Minisztérium (OKM) (2009): *Oktatás-statisztikai évkönyv 2008/2009*. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium.
- POLLACK, DETLEF (2009): *Rückkehr des Religiösen?* Tübingen, Mohr Siebeck.
- ROSTA GERGELY (2002): „Ifjúság és vallás.” In: Szabó Andrea – Laki László – Bauer Béla (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutatási Intézet, 220–239. p.
- ROSTA GERGELY (2007): „Ifjúság és vallás – 2004.” In: *Új Ifjúsági Szemle* 2007 tavasz 39–47. p.
- ROSTA GERGELY (2008): „Szekularizáció vagy privatizáció? A vallásosság változása Magyarországon a rendszerváltás utáni másfél évtizedben.” In: Császár Melinda – Rosta Gergely (szerk.): *Ami rejtve van s ami látható – Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest – Piliscsaba, PPKE BTK.

- ROSTA GERGELY (2009): „Ifjúság, vallás, kultúra.” In: Gereben Ferenc (szerk.): *Vallásosság és kultúra*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia, 35–53. p.
- ROSTA GERGELY (2011): *Church and Religion in Hungary*. Kézirat (megjelenés alatt).
- SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA – LAKI LÁSZLÓ (szerk.) (2002): *Ifjúság2000. Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- TOMKA MIKLÓS (1994): „Vallás, szociológia, politika.” In: *Replika* 1994/11–12. 181–196. p.
- TOMKA MIKLÓS (1998): „A vallásosság mérése.” In: Máté-Tóth András – Jahn Mária (szerk.): *Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*. Szeged, Bába és Társa Kft., 18–31. p.
- TOMKA MIKLÓS (2003): „Az ifjúság változó vallása – nemzetközi összehasonlításban.” In: Rosta Gergely (szerk.): *Ifjúság – értékrend – vallás*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia.
- TOMKA MIKLÓS (2006): „Az ifjúsági vallásosság három évtizede.” In: *Új Ifjúsági Szemle* 2006. 2. szám, 5–19. p.
- TOMKA MIKLÓS (2006): *Vallás és társadalom Magyarországon*. Budapest – Piliscsaba, Loisir Kft.
- TOMKA MIKLÓS (2010): „Vallási helyzetkép – 2009.” In: Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, OCIPE – Faludi Ferenc Akadémia, 401–425. p.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008.

Ságvári Bence

A NET-GENERÁCIÓ TÖRÉSVONALAI – KULTÚRAFOGYASZTÁS ÉS ÉLETSTÍLUS-CSOPORTOK A MAGYAR FIATALOK KÖRÉBEN

A tizen- és huszonéves korosztályt a tudomány és a publicisztikai közbeszéd, illetve a marketing számos jelzővel illette az elmúlt években: digitális bennszülöttek, net-, Facebook- és IT-generáció, vagy éppen „cyber-kids” – hogy csak a leggyakrabban használtakat említsük (Holloway–Valentine, 2003; Tapscott 2009; Palfrey–Gasser 2008; Prensky 2010). E csoportra összességében tekintve nyilvánvaló, hogy ők azok, akiknek az igényeire a technológia fejlődése elsődlegesen reagál. Ők azok, akik a leginkább meghatározzák az eszközök és a szolgáltatások fejlődésének alapvető irányait, a közösségi média korában pedig ők váltak a felhasználói tartalmak első számú megalkotóivá. Arányaiban világszerte a tizen- és huszonéves korosztályban találjuk a legtöbb internet-használót, és körükben természetes módon magas azoknak a korai alkalmazóknak (*early adoptereknek*) az aránya, akik e folyamatot egyfajta úttörőként meghatározzák.

A korosztályról szóló elméletek közkeletű vélekedése szerint nagyjából az 1980 után születettek egy többé-kevésbé homogén generációt alkotnak. Ezek a fiatalok „már beleszülettek a digitális technológiák világába”, „digitális bevándorló” szüleikhez képest már egy másfajta világban élnek, mások az elvárásai és a szokásai a tanulásban, a munka világában és a szabadidő eltöltésében (Ságvári 2008).

Minderről egy angol oktatáspolitikai fókuszú tanulmány így írt 2007-ben:

„Napjaink fiatal generációja újra fel fogja fedezni a munkahelyet és azt a társadalmat, amelyben élnek. Mindezt pedig azoknak a progresszív folyamatoknak a mentén teszik, amelyek az általuk nap mint nap használt technológiáknak a részei: hálózatok (*networks*), együttműködés (*collaboration*), közös termelés (*co-production*) és részvétel (*participation*). Ezek a viselkedésbeli változások már zajlanak. Ehhez hozzá kell szoknunk, és el kell fogadnunk, hogy az információ áramlása kétirányú, és mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy ebből senki se maradjon ki.” (Green–Hannon, 2007).

Az idézet utolsó mondatát olvasva mi is megfogalmazhatjuk azt a kételyt, hogy vajon részese-e minden fiatal ennek a kultúrának? Mennyire homogén ez a korosztály, mi jellemző a belső struktúrájára, vagy másképpen fogalmazva, milyen jellemzők alapján különülnek el a fiatalok különböző csoportjai az informatikai eszközökhöz való hozzáférés szempontjából Magyarországon? Természetesen 2011-ben is legitim kérdés, hogy kik azok, akiknek az életében az internet egyáltalán nem játszik szerepet, vagy kik azok, akik felhasználói tudásukban, szokásaikban lényegében megrekedtek egy olyan „belépő” szinten, amely távol áll az internetező fiataloknak a közbeszédben, illetve a médiában elterjedt sztereotip figurájától.

Tanulmányomban ezt a kérdést kívánom körüljárni empirikus adatok felhasználásával, választ keresve arra, hogy hol húzódnak a fő törésvonalak a magyar fiatalok körében a szabadidő eltöltése, ehhez kapcsolódóan pedig médiafogyasztás, illetve a digitális technológiákhoz való hozzáférés tekintetében.

Ennek érdekében a tanulmány első részében röviden áttekintem a digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos kutatási hagyományoknak a téma szempontjából releváns jellegzetességeit. Ezt követi az információs technológiák terjedése néhány, fiatalokra vonatkozó

alapotmutatójának vázolása, majd pedig részletesen elemzem azt a szegmentációs modellt, amelynek célja az, hogy meghatározza a magyar fiatalok jellegzetes médiafogyasztási és értékstíluscsoportjait. A tanulmányt az ezekből levonható következtetések, illetve a jövőbeli lehetséges kutatási irányok áttekintése zárja.

Egy régi téma „újratöltve”

Alig egy-másfél évvel ezelőtt az információs társadalommal kapcsolatos legkiterjedtebb társadalomtudományi kutatások központi témája az ún. digitális szakadéknak, vagy másképpen fogalmazva a digitális egyenlőtlenségeknek a kutatása volt (Warschauer 2000, Norris 2001, Selwyn 2002). Az internet és ezen belül is elsősorban a web terjedésével megjelent egy olyan új technológia, amellyel kapcsolatban akkoriban teljes volt a konszenzus abban, hogy ez alapjaiban fogja megváltoztatni az emberek információszerzési, szórakozási szokásait, a munka világát, vagy éppen azt, ahogyan ügyeinket intézzük. S ezzel egy időben a témát társadalomtudományos nézőpontból vizsgáló különböző elméleti irányzatokban is megjelent (leegyszerűsítve megfogalmazva) egy optimista, illetve pesszimista megközelítésmód. Az előbbiek csoportjába tartoztak azok, akik úgy vélték, hogy az internet széles körű elterjedése felülírhatja, vagy legalábbis újraértelmezheti a klasszikus társadalmi egyenlőtlenségek alapvető törvényszerűségeit. Az internet használatával tehát bizonyos mértékben kompenzálhatók azok a „klasszikus” különbségek a társadalomban, amelyeket elsősorban a minőségi oktatáshoz, infrastruktúrához, munkalehetőséghez, illetve általánosságban az információhoz való hozzájutás területén tapasztalhatunk. A pesszimista forgatókönyvek ugyanakkor inkább azzal számoltak, hogy a technológiához való hozzáférés (részben még napjainkban is sok helyen meglévő) területi és társadalmi dimenzióiban (pl. jövedelmi helyzetben, iskolázottságban, családi háttérben stb.) megmutatkozó különbségei éppen növelni fogják az egyenlőtlenségeket (DiMaggio et al 2004).

Az internet terjedésével kapcsolatos kutatásoknak kétségtelenül ez volt a „hőskorszaka”. Az Egyesült Államokban már az ezredfordulót megelőző években, Magyarországon (és hozzánk hasonlóan a legfejlettebb országok trendjeit néhány éves fáziskéséssel követő országokban) pedig a 2000-es évek első felében vált kulcsfontosságú szociológiai, és persze gazdasági, illetve társadalompolitikai kérdéssé az, hogy kik is ennek a technológiának a felhasználói, és kik azok, akik mindebből kimaradnak.

A net-hozzáféréssel rendelkezők, illetve nem rendelkezők egyszerű, dichotóm jellegű szembeállítás (amit *elsődleges digitális szakadéknak* is nevezhetünk) persze hamar meghaladtá vált. Ezért ki kellett egészülnie egy olyan kutatási dimenzióval, amely már azt is vizsgálta, hogyan jellemezhetők a használókön belüli különbségek. Nyilvánvaló volt, hogy ebben a csoportban is nagyon erős polarizálódással szembesültek a kutatások, hiszen a különböző társadalmi helyzetek, életstílusok, fogyasztási szokások, motivációk és persze anyagi lehetőségek egyénenként, illetve jól körülhatárolható társadalmi csoportonként az internetnek más és más felhasználási területét helyezték a középpontba. Ezek pedig szintén markáns választóvonalakat hoztak létre a felhasználók csoportjain belül. Ezekre a különbségekre a kutatásokban leginkább *másodlagos digitális szakadékként* kezdtek hivatkozni (DiMaggio–Hargittai 2001, Hargittai 2002, Ithaka 2005, Ithaka 2006, Ithaka 2007, Ithaka 2009).

Az elmúlt néhány év fejlődése a különböző eszközök, illetve technológiák és szolgáltatások területén fokozatosan anakronisztikussá tette ezeknek az „első generációs” kutatásoknak a megközelítésmódját, illetve kutatási kérdéseit. A hordozható eszközök, a különböző csatlakozási technológiák egyre inkább konvergens médiavilágában a kérdés lényegében már úgy

tehető fel, hogy résztvevője, tagja-e valaki a hálózatnak, illetve ha igen, akkor azon belül milyen szerepet tölt be, milyen pozíciót alakít ki magának, mennyire domináns, vagy éppen marginális pozíciót foglal el. A felhasználók által generált tartalmakkal, a közösségi média dominanciájával jellemezhető online térben a felhasználók (emberek) között is újfajta választóvonalak kezdtek kialakulni, miközben persze továbbra is fennmaradt (sőt mélyült) a hozzáféréssel rendelkezők, illetve nem rendelkezők közötti szakadék (Galács–Ságvári 2008).

Tanulmányom a fentiek alapján és azt folytatva, e két kutatási irányzat megközelítésmódját kívánja ötvözni, lényegében oly módon, hogy egyszerre kívánja vizsgálni a magyarországi fiatalokat az elsődleges, illetve a másodlagos digitális egyenlőtlenségek szempontjából. Irányultságában, választott megközelítési szempontjában így részben visszatérést jelent a már röviden bemutatott korai internet-kutatások világába. Ez azonban nem véletlen, hiszen az adatok tanúsága szerint az egyenlőtlenségek komplex rendszere, a digitális szakadék elsődleges és másodlagos szintje a fiatalok körében továbbra is létezik. A nagy aggregált indikátorok ugyan sok mindent elfednek, de kétségtelen tény, hogy jól körülhatárolható társadalmi csoportok esetében figyelhető meg a szinte teljes kirekesztődés vagy lemaradás a digitális kultúra *mainstream* világától.

A magyarországi fiatalok helyzete nemzetközi összehasonlításban

Az európai országokra vonatkozó adatok szerint a magyarországi fiatalok az internet használatát tekintve a kontinens „középmezőnyében” helyezkednek el. Az Eurostat 2010-re vonatkozó adatai alapján a 15–24 éves korosztályban 6, míg a 25–34 évesek körében 12 százalék volt azok aránya, akik még sohasem használták az internetet. A magyar adatoknál magasabb értékekkel találkozhatunk Portugáliában és Olaszországban, de érdemes megjegyezni, hogy Románia és Bulgária esetében ezek a számok kiemelkedően magasak.

1. táblázat: Az internetet egyáltalán nem használók aránya az Európai Unió néhány országában a 15–24, illetve a 25–34 éves korosztályban (2010)

	(százalék)	
	Internetet még sohasem használók aránya	
	15–24 éves korosztály	25–34 éves korosztály
Hollandia	0	0
Svédország	0	1
Belgium	1	3
Szlovénia	1	4
Lengyelország	2	9
Magyarország	6	12
Portugália	8	17
Olaszország	10	21
Bulgária	18	31
Románia	28	39
EU 27 átlaga	4	10

Forrás: Eurostat

A magyarországi fiatalok általánosságban vett viszonylag jó helyzetét támasztja alá egy másik kutatás eredménye is: a 9 és 16 év közötti korosztály internet-használatát Európa 25 országában vizsgáló EU Kids Online kutatás számításai szerint 2010-ben a magyar gyerekek

93 százaléka használta valamilyen formában az internetet (Livingstone, Haddon, Görzig, Ólafsson 2010). Ezzel az adattal hazánk egyértelműen a kontinens „élbolyában” volt, hiszen ennél magasabb értékek csupán néhány skandináv, illetve észak-európai országra voltak jellemzőek.

Hozzáférés és eszközhasználat Magyarországon

A tanulmányban felhasznált adatok az Ifjúság2008 kutatásból származnak.¹ Ebben a kutatásban, általános jellegéből fakadóan, a digitális technológiák használatával kapcsolatosan csak a legfontosabb kérdések kaphattak helyet a kérdőívben, ugyanakkor az alább következő adatok és eredmények jól mutatják már a fiatalok különböző csoportjai közötti egyenlőtlenségeket. Sajnos a téma teljes mélységében kevésbé vizsgálható a bemutatott adatfelvétel alapján, előnye azonban ennek a kutatásnak, hogy kifejezetten a fiatalokra fókuszált, és a korosztály digitális eszközhasználatát az esetek többségében inkább piackutatási célokból vizsgáló kutatásokkal ellentétben, igen nagy mintán teszi lehetővé az országosan reprezentatív elemzést. Továbbá érdemes még megjegyezni, hogy az adatok 2008-ra vonatkoznak. Az azóta eltelt időszakban e gyorsan változó technológiai környezetben is több nagyszabású változásnak lehettünk tanúi.² Azonban feltételezhetjük, hogy az alapvető trendekben az elmúlt 2-3 évben jelentős mértékű elmozdulások nem következtek be.

Az Ifjúság2008 kutatás adatai szerint 2008-ban (azaz a fentebb bemutatott nemzetközi kutatások eredményeit megelőzően) a magyar fiatalok 84 százaléka használt valamilyen formában számítógépet. A 2004-es 70 százalékos értékhez képest ez jelentős emelkedést mutat, de 2004 és 2008 között dinamikusan nőtt az internetet használó fiatalok aránya is: ez a korábban mért 59 százalékról 84 százalékra emelkedett. Ezzel lényegében bezárult az a sok éven át megfigyelhető „olló”, amely a számítógép- és az internet-használat arányaiban korábban mindvégig megmutatkozott. (Ez nem véletlen, hiszen már 2008-ban is alig volt értelme az önálló számítógép-használatnak, a technológia jelenlegi fejlődési trendjei pedig egyértelműen folyamatos online állapotot fognak igényelni a legtöbb felhasználási forma esetében.)

2. táblázat: Számítógépet és internetet használók aránya három korcsoportban (2004, 2008)

	(százalék)				Életkori csoportok			
	15–19 éves	20–24 éves	25–29 éves	Teljes korosztály	15–19 éves	20–24 éves	25–29 éves	Teljes korosztály
	2004				2008			
számítógépet használók aránya	86,4	69,5	58,8	70	90,3	84,7	77,4	84
internetet használók aránya	76,9	59,7	45,9	59	90,5	84,2	76,8	84
otthoni számítógéppel rendelkezők aránya	67,2	58,2	49,0	57	83,7	79,9	73,6	79
otthoni internet-hozzáféréssel rendelkezők aránya	40,8	44,7	43,7	24	73,8	71,3	64,5	70

Forrás: Ifjúság2004, 2008

¹ Az Ifjúság2008 elsődleges adatairól részletesen lásd: Bauer–Szabó A. 2009.

² Elég csak a mobilinternet-előfizetések számának gyors növekedésére, a szélessávú hozzáférés árának csökkenésére, vagy éppen az okostelefonoknak az elmúlt 2-3 évben tapasztalt gyors és a közeljövőre vonatkozóan minden bizonnyal még intenzívebb térnyerésére utalni.

A fenti adatok alapján is láthatjuk, érdemes némileg árnyalni azt a közhelyszerű állítást, hogy a fiatalok mind a „*digitális bennszülöttek*” csoportjába tartoznak.

Kétségtelen tény, hogy döntő többségük napi szintű, intenzív fogyasztója, részben pedig létrehozója az internetes tartalmaknak. Az adatok alapján azonban az is kijelenthető, hogy egy jól körülhatárolható csoport lényegében ezen a digitális univerzumon kívül, digitális írástudatlanként éli mindennapjait.

Ha azt vizsgáljuk, hogy kikről van szó, akkor általánosságban elmondható, hogy a sem számítógépet, sem pedig internetet nem használók, azaz a digitálisan írástudatlanok csoportjainak meghatározásában – más nemzetközi kutatások eredményeivel összhangban – a fiatal korosztályok esetében is az életkor, az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, és kisebb mértékben a településtípus meghatározóak.³

A digitálisan írástudatlanok aránya az életkor előrehaladtával jelentős mértékben nő. Míg a 15–19 éves korosztályban arányuk 7 százalék alatt marad, addig a 25–29 évesek körében már meghaladja a 20 százalékot. Ennél jóval sokkal több a különbség a fiatalok különböző iskolát végzett csoportjai között. Ennek illusztrálásához csak a 25–29 éves korosztályt érdemes alapul venni, mivel erre az életkorra a többség esetében már lényegében befejeződik az oktatási rendszerben való részvétel. Míg a korosztály diplomával rendelkező tagjai körében lényegében nincsenek, illetve az érettségizettek körében is csak 9 százalékos a digitális analfabéták aránya, a szakmunkások 36 százaléka, míg a csak alapfokú végzettséggel rendelkezők 69 százaléka nem használ sem számítógépet, sem pedig internetet! A csupán alapfokú végzettséggel rendelkezők a 25–29 éves korcsoport 13 százalékát teszik ki, így ez egyben azt is jelenti, hogy ennek a korosztálynak közel tizede (9 százaléka) számít a versenyképes tudás szempontjából halmozottan hátrányos helyzetűnek.

A fenti – alapvető demográfiai mutatókban megmutatkozó – társadalmi egyenlőtlenségeket egy további dimenzióval egészíthetjük ki: az Ifjúság2008 adatai alapján a magyarországi 15–29 év közötti roma fiatalok 62 százaléka, azaz majdnem kétharmada a digitális írástudatlanok csoportjába tartozott. Létezik tehát egy olyan alapvető változó, amely a leginkább meghatározó abban, hogy valaki ma fiatalként Magyarországon hozzáfér-e az internethez, illetve ez része-e mindennapjainak.

A fiatalok 74 százaléka rendszeresen küld és fogad e-maileket, míg 59 százaléka SMS-ezik. A harmadik leggyakrabban használt kapcsolattartási módot az azonnali üzenetküldő programok jelentik, ezeket 47 százalék rendszeresen, míg további 15 százalék ritkán, de használja. Ez a kommunikációs mód az elmúlt néhány évben óriási „karriert” futott be, és megköszönhetjük, hogy szinte a személyi számhoz hasonló kötelező azonosítóná vált e korosztály életében az MSN (vagy más ehhez hasonló szolgáltatáshoz tartozó) azonosító.

A számítógépnek és az internetnek a fiatalok háztartásaiba való „beköltözése” nyilvánvalóan az otthoni szórakozás alapvető formáit is átalakította. Az internet nyújtotta lehetőségeknek a kihasználása főleg a legfiatalabb korosztály esetében okozott gyökeres változásokat. A (legális vagy illegális forrásból) letöltött filmek számítógépen keresztüli megnézése a szabadidő eltöltésének egyik jellegzetes módjává vált, történjen az akár egyedül, akár barátokkal, ismerősökkel. Számszerűen ez azt jelenti, hogy a 15–19 éves fiatalok 41 százaléka szokott filmeket letölteni, illetve 63 százaléka filmeket nézni számítógépén. De ennél nem sokkal kisebb arányokkal találkozhatunk a 20–24 éves korosztály esetében, és csupán 25 év fölött „mérséklődik” ez az intenzív tartalomfogyasztás. A filmek mellett a zenehallgatásnak is elsődleges forrásává vált a számítógép és az internet, hiszen a legfiatalabb korosztály 62 százaléka zenét is le szokott

³ Lásd például: World Internet Project Report 2010.
(http://www.digitalcenter.org/WIP2010/wip2010_long_press_release_v2.pdf)

tölteni, míg 82 százalékuk a gépet használja zenehallgatásra. Ez az arány még a 25 és 29 év közöttiek körében is 57 százalék, azaz még itt is a korosztály több mint feléről beszélhetünk.

Médiafogyasztási és életstílus-csoportok a fiatalok körében

A fenti egyszerű leíró jellegű statisztikák további árnyalására az Ifjúság2008 kutatás adatainak felhasználásával létrehoztam egy szegmentációs modellt, amelynek célja az volt, hogy a 20 és 29 év közötti fiatalok jellegzetes médiafogyasztási és életstílus-csoportjait lehessen elkülöníteni.⁴

A szegmentáció elkészítéséhez klaszterelemzést végeztem, amelybe az alábbi dimenziókat vontam be:⁵

1. Társas kapcsolatok (baráti társaság, barátokkal való időtöltés),
2. Kulturális fogyasztás (színház, mozi, könyvtár, múzeum),
3. Médiafogyasztás (nyomtatott: napilapok, hetilapok),
4. Médiafogyasztás (elektronikus: tv, rádió),
5. Olvasás (mint a szabadidő eltöltésének formája),
6. Anyagi státus,
7. Kulturális tőke (iskolai végzettség, nyelvtudás, különórák).

A modell elkészítésénél a cél az volt, hogy a számítógép- és internet-használatban megmutakozó különbségek a szegmentáció folyamatát közvetlenül ne befolyásolják. Azaz a kulturális javakhoz való hozzáférést és a kultúrafogyasztást, az oktatásban való részvételt, a hagyományos médiafogyasztást, illetve az anyagi státust vettem alapul a fiatalok csoportokra való bontásában, mivel feltételezésem az volt, hogy az ezekben a csoportokban elfoglalt pozíció egyben az információs technológiákhoz való hozzáférést, illetve ezek használatát is nagymértékben befolyásolni fogja.⁶

Az eredmények ezt a hipotézist alá is támasztották, így a csoportok elnevezése már egyértelműen utal a digitális világban elfoglalt pozícióikra is.

A többféle modellel való próbálkozás eredményeképpen végül a hatcsoportos szegmentáció bizonyult a leginkább stabilnak, illetve legjobban interpretálhatónak.⁷

Az egyes csoportok számítógéphez, internethez és mobiltelefonhoz való hozzáféréseiben és használatában, mint azt már előrevetítettük, nagy különbségek mutatkoznak. A hatcsoportos modellben három jó helyzetben lévő felső, egy átmeneti, illetve két egyértelműen hátrányos helyzetű, alsó csoportot lehet jól körülhatároltan egymástól megkülönböztetni. Fontos megjegyezni, hogy a csoportok hierarchikus sorrendje elsősorban a digitális technológiákhoz való hozzáférésre és használatukra utal. Ez ugyan jelentős mértékben összefügg az egyéb társadalmi-típusokkal való rendelkezéssel, de mégsem ez az elsődleges meghatározó tényező.

4 A 15 és 19 éves korosztályt azért kellett kizárni a modellből, mert élethelyzetük (zömében a középiskolás korosztályról beszélünk) igen nagy mértékben eltér a néhány évvel idősebbektől, ami torzítaná a szegmentációt.

5 Az egyes dimenziók/indexek részletes összetételét a tanulmány végén lévő táblázat tartalmazza. A klaszterstruktúra stabilitásának ellenőrzése érdekében a klaszterelemzést egy módosított sorrendű adatbázison is elvégeztem. Mivel sem a klaszter-középpontok, sem pedig az egyes klaszterek mintabeli nagysága nem változott, az eredmények meglehetősen stabilnak tekinthetők.

6 Egy ehhez sok szempontból hasonló, de a teljes magyar lakosságra vonatkozó szegmentációs modellt mutat be egy 2008-ban publikált tanulmány (Bernáth, Fábián, Galács, Ságvári 2008).

7 A csoportok alapvető jellegzetességeit bemutató táblázatok a Függelékben találhatók.

1. ábra: Az egyes klasztercsoportok hierarchikus sorrendje és mintabeli nagysága

(százalék)

Tekintsük át most röviden az egyes csoportok legfontosabb jellegzetességeit.

1. „Digitális elit”

Számarányát tekintve a magyarországi, 20 és 29 év közötti fiataloknak valamivel több mint ötöde sorolható ebbe a csoportba. Kulturális fogyasztásukat, lehetőségeiket tekintve egyértelműen ők vannak a legjobb helyzetben. A csoportba tartozók kétharmada nő, többségében Budapesten, illetve a nagyobb városokban élnek. Közel 40 százalékuk jelenleg is tanul, míg minden második már aktívan dolgozik. Többségüknek nem kell anyagi gondokkal küzdenie, és ebből is következik, hogy munkanélkülit vagy egyéb inaktív státusút körükben lényegében nem találunk.

Szinte mindenki (94%) legalább középfokú végzettséggel (érettségi) rendelkezik, miközben a diplomások aránya is ebben a csoportban a legmagasabb (38%). Minden negyedik esetben a szülő (apa) is felsőfokú végzettségű, tehát családi háttérüket tekintve is átlag feletti helyzetben vannak. Többségük (80%) beszél valamilyen idegen nyelvet, és nagy arányban idegen nyelvű könyveket, újságokat és internetes forrásokat is olvasnak. Azaz ennek a csoportnak a tagjai a leginkább nyitottak a világra, hiszen sem médiafogyasztásuk, sem pedig az információkhoz való hozzájutásuk nem korlátozódik a csak magyar nyelvű tartalmakra. Ehhez hozzátartozik az is, hogy majdnem minden második csoportba tartozó fiatal járt külföldön a kérdőzést megelőző évben.

Ők azok, akik szabadidejükben a legnagyobb arányban hallgatnak zenét (56%), de ebben a csoportban találjuk a legtöbb olyan fiataalt is, aki sportol. Aktív társasági életet élnek, és aktív hagyományos médiafogyasztók, sőt újságokat az átlag felett olvasnak. Elsősorban körükből kerülnek ki a politikai napilapok olvasói is. Fontos megjegyezni, hogy lényegében ez az a csoport, amelyiknek tagjai még rendszeresen olvasnak, legyen szó szép- vagy szakirodalomról.⁸ Másképpen fogalmazva, a teljes korosztályon belül a rendszeresen olvasók többsége is ebből a csoportból kerül ki.

Mindezek után nem túl meglepő, hogy a csoport az internethez való hozzáférésben és használatban is élen jár. Lényegében mindenki (97%) használ számítógépet, nagyon magas

8 Csupán az arányok szemléltetésének érdekében: a „digitális elitbe” tartozók 92 százaléka szokott hétvégenként olvasni. Ez az arány a többi öt csoportban, egy kivételével, még a 20 százalékot sem éri el.

(86%) az otthoni internet-hozzáféréssel rendelkezők aránya, 10-ből 7-en pedig napi szintű (sokan közülük „always on”) internet-felhasználók. Azt már talán mondanunk sem kell, hogy a mobiltelefon-penetráció is lényegében 100 százalékos (98%).

E csoportból kerülnek ki leginkább a közösségi médiatartalmak létrehozói. A csoport több mint fele szokott blogokon, fórumokon hozzászólni.

E csoport esetében jól látható, hogy a társadalmi hierarchiában (kulturális és társadalmi tőke, jövedelem stb.) elfoglalt előnyös pozíció együtt jár a digitális technológiákhoz való akadálytalan hozzáféréssel és azok nagyon intenzív használatával. E csoport esetében a digitális technológiák használata a többi csoporttal összehasonlított versenyképességi előnyük megőrzésének és növelésének egyik első számú eszköze.

2. „Digitális bennszülöttek”

Az előző csoporthoz sok szempontból hasonlítható az ún. „digitális bennszülöttek” klasztere, amely a teljes minta 15,6 százalékát teszi ki. A különbség leginkább abban mutatkozik meg, hogy itt (ellentétben az előző csoporttal) némiképpen többen vannak a férfiak, és bár újságokat olvasnak (pl. autós magazinokat), de – és ez talán a legfontosabb jellegzetességük – az olvasás egyéb (hagyományos) formái már szinte egyáltalán nincsenek jelen az életükben. Míg tehát az előző csoport esetében az egyik legfontosabb „védjegy” az olvasás és az intenzív internet-használat összekapcsolódása volt, addig a modellben digitális bennszülötteknek hívott csoportban az olvasás szerepe már nagymértékben háttérbe szorult: például tíz fiatalból már csak egy szokott hétvégenként a szabadidejében olvasni. Pedig a családi háttér az esetükben is ösztönzőleg kellene hogy hasson, hiszen többek között itt a legmagasabb (460) az egy háztartásra jutó könyvek átlagos száma. Emellett átlag feletti iskolázottságú, többnyire jó családi körülményekkel rendelkező, nyelveket beszélő, intenzív társas kapcsolatokkal jellemezhető fiatalokról beszélhetünk.

Kifejezetten nagyvárosi, urbánus csoportról van szó, hiszen az ide tartozók 40 százaléka él Budapesten, illetve a megyeszékhelyeken, és további 31 százalékuk más városokban. Négy „digitális bennszülött” fiatalból tehát három városban él. A leginkább aktív csoportnak tekinthetők, mivel mindösszesen 8 százalékuk nem dolgozik vagy tanul, tehát mind az inaktívak, mind pedig a munkanélküliek aránya jóval átlag alatti. Részben ennek köszönhető anyagi helyzetük igen pozitív megítélése is: 76 százalékuknak nincsenek anyagi gondjaik, és csupán 5 százalékuk él rossz lakáskörülmények között.

Mindezek alapján az sem véletlen, hogy a csoportok közül a legnagyobb arányban (54%) itt találjuk azokat, akik összességében bíznak a jövőjükben, és csupán 8% azok aránya, akik elégedetlenek jelenlegi helyzetükkel. Ez nem egyszerűen életkori meghatározottság következménye (azaz, hogy minél fiatalabb valaki, annál inkább hajlamos „rózsaszínben” látni a világot), mivel a csoportban nagyjából fele-fele arányban oszlanak meg a 25 évnél fiatalabbak, illetve az annál idősebbek.

Ami az információs technológiák használatát illeti, leginkább az ebbe a csoportba tartozók testesítik meg a „számítógépével és egyéb eszközeivel összenőtt”, a tanuláshoz, munkához, szórakozáshoz szinte csak ezeket az eszközöket használó fiatal ideáltípusát. Közöttük találjuk a legtöbb olyan fiatalt, akik számára a televízió már nem a szabadidő eltöltésének leggyakoribb formája. Ugyanakkor számítógép- és internet-használatukban még a „digitális elitbe” tartozókat is túlszárnyalják. Háromnegyed részük napi használó, körükben a legmagasabb azoknak az aránya, akiknek médiafogyasztását és kommunikációs szokásait már egyértelműen a számítógép és az internet határozza meg. Több mint kétharmaduk rendszeresen tölt le

zenéket, a csoport fele filmeket is. Négy háztartásból háromban található digitális fényképezőgép. Mindezek alapján talán az sem túl meglepő, hogy hétköznapiakon a szabadidejüket elsősorban a számítógép előtt töltik, de a hétvégéken is csupán az ilyenkor a barátokkal eltöltött hosszabb idő miatt szorul ez a tevékenység a második helyre.

E csoport minden ötödik háztartásában játékkonzol is található, ami jóval magasabb arány, mint a teljes korosztály átlaga (12%). Fontos azt is megjegyezni, hogy életkorukat tekintve nem jellemző rájuk, hogy a fiatalabb korosztályhoz (20–24 év) tartoznának, tehát nem egy életkori sajátosságról van szó, és arról sem, hogy élesen elváljanak egymástól a húszas éveik első, illetve második felében járó „digitális bennszülöttek” tulajdonságai. A csoport negyede rendszeresen sportol, ami a csoportok között a legmagasabb érték, tehát nincsen szó arról sem, hogy a technológia intenzív használata teljes mértékben kiszorítaná az „egyéb” tevékenységeket az életükből.

Összességében tehát leginkább ez az a csoport, amely esetében helytállóak a tanulmány bevezetőjében a digitális bennszülött fiatalokkal kapcsolatban említett jellegzetességek: leginkább a számítógép és internet köré szerveződő életmód, a hagyományos információforrások (pl. könyv) visszaszorulása.

3. „Digitális középosztály”

Az információs társadalomban, a digitális kultúrában elfoglalt pozícióit tekintve még szintén jó helyzetben lévő harmadik (felső) csoportot összefoglaló néven „digitális középosztálynak” nevezhetjük. A *digitális* jelző még itt is arra kíván utalni, hogy egy szinte teljes mértékben internet-használó csoportról van szó. (Csupán 7% közöttük azok aránya, akik nem használnak internetet.) Arányuk a teljes mintában 14 százalék. Esetükben a használat intenzitása, illetve a digitális kultúra elsődlegessége azonban már korántsem egyértelmű. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az „analóg” világban intenzív médiafogyasztók lennének, hiszen ők azok, akik a legkevesebb időt töltik tv-nézéssel, rádióhallgatással vagy akár újságolvasással. Ezen a téren nagyon hasonlítanak a legrosszabb helyzetben lévő „elveszett nemzedék” csoportjára – leszámítva a tv-nézést. Az erre fordított idő napi átlaga (saját bevallásuk szerint) 70 perc, ami csupán fele a hagyományos médiafogyasztásban élenjáró következő két másik csoport esetében tapasztaltnak.

Számítógépet, internetet és mobiltelefont azonban intenzíven használnak. Az otthoni internet-hozzáféréssel rendelkezők aránya még körükben is 80 százalék, háromból ketten pedig napi rendszerességgel internet-használók. Ugyanakkor használati szokásaikból az is kiolvasható, hogy a számítógép és az internet az előző két csoporttal összehasonlítva valamivel kevésbé tölt be kiemelkedően fontos szerepet az életükben.

Tízből kilenc tagja ennek a csoportnak is rendelkezik legalább érettséggel, de a diplomások aránya már csak 22%, ami valamivel alacsonyabb, mint az előző két csoport esetében. Azonban körükben már alacsonyabb a diplomás családból érkezők aránya. Minden második közülük aktív dolgozó, míg minden harmadik tanul, azaz a munkanélküliek és inaktívak aránya eben a csoportban is viszonylag alacsony (12%). Az ide tartozó fiatalok közel háromnegyede él városokban, ami az előző két csoporthoz hasonló érték.

4. „Hagyományos tömegkultúra-fogyasztók”

A hagyományos tömegkultúra-fogyasztó csoport általános jellegzetessége, hogy nagyon sok időt töltenek el a televízió képernyője előtt, míg annál kevesebbet a barátaikkal. Közel

harmaduknak saját bevallása szerint nincsenek is barátai, de a (magas)kultúra különböző intézményeit sem igazán látogatják. Például a csoportba tartozók közül csupán minden tizedik szokott valamilyen rendszerességgel színházba járni. Ez nem is túl meglepő, hiszen körükben a legalacsonyabb a budapestiek (9%), illetve általánosságban a (nagyobb) városokban élők aránya, miközben 40 százalékuk él községekben. Bár az olvasás nem tartozik a leggyakoribb tevékenységeik közé, mégis ők például a bulvár jellegű tartalmak első számú fogyasztói.

A kultúrafogyasztás alacsonyabb szintje, illetve a kevésbé intenzív baráti kapcsolatok mögött ugyanakkor az is meghúzódik, hogy ebben a csoportban igen magas (33%) a házaságban élők aránya, illetve azoké, akik már gyermek(ek)et nevelnek (39,7%), ami jelentős mértékben átalakíthatja a szabadidő eltöltésének, médiafogyasztási szokásaiknak korábbi jellegzetességeit. A családi állapot és a csoport viszonylagos fiatalsága (61% a 25 évnél fiatalabb) egyben azt is jelzi, hogy a csoport egy részénél a családalapítás – ellentétben a korosztályra jellemző általános tendenciákkal – kevésbé tolódt ki a későbbi életszakaszokra.

Míg az előző három, „digitális” jelzővel illetett csoport esetében 8-12 százalék között mozgott az inaktívak és a munkanélküliek aránya, ebben a hagyományos tömegkultúra-fogyasztó csoportban arányuk jóval magasabb. Három fiatalból már csak kettő dolgozott vagy tanult. Munkaerőpiaci helyzetük persze szoros összefüggést mutat iskolai végzettségükkel is, hiszen a csoportnak már csupán a kétharmada rendelkezik legalább érettségivel, és már csupán minden második fiatal beszél valamilyen idegen nyelvet.

Ebben a csoportban a számítógépet és az internetet használók aránya „viszonylag” alacsony. Napi szintű internet-használat a csoportnak csak kevesebb mint a felére (45%) jellemző, bár 63 százalékuknak van hozzáférése az otthonában. Az internetet szórakozásra, illetve kommunikációra is csak kisebb mértékben használják. Mindez persze összefügghet azzal is, hogy az előző csoportokhoz képest jóval kevésbé aktívak a társas (baráti) kapcsolataik. Fontos azonban megjegyezni, hogy a mobiltelefonnal rendelkezők aránya a három korábban bemutatott „digitális” csoporttal azonos nagyságú, azaz szinte ugyanolyan intenzíven használják készüléküket.

5. „Hagyományos szórakozók”

A „hagyományos szórakozók” csoportja már egyértelműen egyike a hátrányos helyzetű, alsó csoportoknak. A 20–29 év közötti fiatalok 17,3 százaléka sorolható ide. Közös jellemzőjük, hogy inkább férfiakról beszélhetünk, akik szabadidejüket leginkább tv-nézéssel töltik: naponta átlagosan 140 percet töltenek a képernyő előtt, ami az összes csoport között a legmagasabb érték. Emellett azonban viszonylag sok időt töltenek a barátokkal való „lógással”, de azt is érdemes megjegyezni, hogy körükben a legmagasabb (25%) azok aránya, akik szabadidejüket „semmittevéssel” töltik. 7 százalékuk esetében ennek színhelye leggyakrabban a kocsmá, míg tíz fiatalból nyolc szokott a barátainál lenni, miközben a szabadidő eltöltésének lényegében minden szervezett formája hiányzik az életükről (pl. klub, művelődési ház, sportpálya stb.)

Közel kétharmaduk aktívan dolgozik, ugyanakkor 17 százalékuk munkanélküli, ez a legmagasabb arány a csoportok között. Iskolai végzettségüket tekintve a többség szakmunkás-bizonyítvánnyal (41,5%) vagy csak alapfokú végzettséggel (25,8%) rendelkezik. Diplomás fiatalok ebben a csoportban nem találunk, és az érettségit is csupán alig harmaduk szerezte meg, ami kevesebb, mint a fele a korosztály teljes átlagának. Nyelveket nagyon kevesen (16%) beszélnek, és itt találjuk a legkisebb arányban azokat, akik saját bevallásuk szerint szoktak idegen nyelven olvasni.

A csoportba tartozók többsége (39%) községekben él, ezen belül is többnyire 2000 fő alatti településeken, ahol a szabadidő eltöltésének lehetőségei is igen korlátozottak. Pesszimizmus és – sokuk esetében – frusztráció jellemzi őket: anyagi lehetőségeik korlátozottak, hiszen több mint 70 százalékuknak vannak saját bevallása szerint anyagi gondjaik, részben ezért is alig ötödük bízik a jövőben, miközben közel harmaduk elégedetlen azzal, ahogyan most él.

A csoportban átlag feletti a román aránya (a megkérdezettek 12 százaléka tartja magát romának), másképpen fogalmazva, a 20–29 éves korosztály roma tagjainak közel harmada ebbe a „hagyományos szórakozó” csoportba sorolható.

A „hagyományos szórakozók” csoportjában a számítógépet használók aránya nem éri el a kétharmadot (65%), otthoni internet-hozzáférése ezen fiatalok csupán kevesebb mint felének (47%) van. Ők azok, akik szabadidejüket is leginkább a számítógép társaságában töltik el. Körükben a mobiltelefonnal rendelkezők aránya magas (88%), de ez egyben azt is jelenti, hogy tízből egy fiatalnak már nincsen saját készüléke. Esetükben a mobilhasználat intenzitása is némileg kisebb azokkal összevetve, akik pl. az átlag felett, napi rendszerességgel küldenek SMS-t a készülékeikről.

Az adatok alapján látható, hogy az ebbe a csoportba tartozó fiatalok sok szempontból nem részei annak a kultúrának, amely leginkább az első három („digitális”) csoportra még jellemző volt. Igaz ugyan, hogy az ebbe a csoportba tartozóknak közel fele a rendszeres internet-használók táborába tartozik, azonban esetükben valóban beszélhetünk a másodlagos digitális egyenlőtlenségekről. A nyelvtudás hiánya, az alacsony iskolai végzettség, az inaktív magas aránya, a kistélepüléseken élők magas aránya mind-mind olyan tényezők, amelyek a használat minőségében jelentenek hátrányokat. Továbbá e csoportnak arról a másik feléről sem érdemes megfigyelni, akiknek egyáltalán nincsen hozzáférése. Az, hogy ők egy csoportba kerültek, jelzi, hogy a használók és nem használók között életstílusukban, médiafogyasztásukban a különbség korántsem olyan jelentős.

6. „Elveszett nemzedék”

Az „elveszett nemzedék” esetében egy olyan – lényegében minden tekintetben halmozottan hátrányos helyzetű – csoportról beszélhetünk, amely a teljes minta 15 százalékát teszi ki.

A csoport tagjainak 29 százaléka inaktív, míg további 15 százalék munkanélküli, azaz néhány százalék híján minden második fiatalról elmondható, hogy mind az oktatás, mind pedig a munka világának rendszerén kívül van. Hátrányos helyzetüket jól jelzi, hogy 40 százalékuk csupán 8 általánost végzett, míg további 41,5 százalék körükben a szakmunkások (szakiskolát végzettek) aránya. Diplomás fiatal itt nem találunk.

A csoport tagjainak 22 százaléka saját magát romának vallja. Más megközelítésben, a 20 és 29 év közötti magyarországi roma fiatalok közel fele (48,5%) ebbe a csoportba tartozik. Az előző csoporttal együtt a teljes magyarországi, 20–29 éves roma populáció közel 80 százaléka tartozik e két alsó csoport valamelyikébe. Anyagi körülményeik, jövedelmi helyzetük a legrosszabb: közel 80 százalékuknak vannak rendszeresen anyagi gondjaik, és közel 40 százalékuknak rosszak a lakáskörülményeik. A csoport tagjainak 43 százaléka él falvakban, közülük minden második 2000 főnél kisebb településen.

Kultúrafogyasztásuk minimálisnak tekinthető: színházba nem járnak, döntő többségük nem olvas. Ez a réteg könyvtárba sohasem jut el, az otthonukban megtalálható könyvek átlagos száma pedig csupán 80 darab, ami messze a legalacsonyabb érték a hat csoport átlagát tekintve.

Ugyanakkor számítógépet az ebbe a csoportba tartozóknak 45 százaléka használ, ami a teljes felnőtt korú népesség átlagát tekintve nem kirívóan alacsony érték, de csupán kevesebb, mint fele a három „digitális” csoport arányainak. Otthoni internet-hozzáféréssel alig harmaduk rendelkezik, és értelemszerűen a napi internet-használók aránya is igen alacsony körökben: csak minden ötödik fiatal tartozik ebbe a kategóriába. A roma–nem roma megosztottság ebben az amúgy is hátrányos helyzetű csoportban további szakadékok jelenlétére utal. Például, míg a magukat nem romának vallók valamivel több, mint fele jut hozzá valamilyen formában számítógéphez, addig a csoport roma tagjainál ez az arány alig több mint 20%. Lényegében tehát arról van szó, hogy a digitális kultúrához való hozzáférés tekintetében a roma fiatalok többsége még ennek az „elveszett nemzedék” klaszternek is inkább az alsó részében található.

A szintén viszonylag rossz körülmények között élő, „hagyományosan szórakozó” csoporttal ellentétben az ebbe a csoportba tartozó fiatalok társas kapcsolatai is beszűkültek. Alig több mint felüknek van baráti társasága, szabadidejüket közülük csak néhányan töltik barátaik társaságában. Ehelyett legfeljebb tv-t néznek (71%), amit csupán ritkán színesít a számítógéppel való foglalatosság (24%) vagy zenehallgatás (19%). Többségük ideje nagy részében otthon (88%) vagy rokonainál (20%) van.

E csoportban tíz fiatalból kettőnek már nincsen mobiltelefonja, azaz azok aránya is viszonylag magas, akik ehhez az alapvető technológiához sem férnek hozzá. A másik nyolc fiatal esetében azonban némi esélyt jelenthet a felzárkózásra az, hogy rendelkeznek egy olyan eszközzel, amely egyre inkább alkalmassá válik az internetes tartalmak elérésére.

Összegzés

A tanulmányban bemutatott szegmentációs modell alapján látható, hogy a 20 és 29 év közötti magyar fiatalok között éles törésvonalak húzódnak a tekintetben, hogy milyen lehetőségeik vannak szabadidejüket eltöltésére, a szórakozáshoz, a munkához, a tanuláshoz szükséges tartalmakhoz, információkhoz való hozzájutásra. A képzeletbeli választóvonal valahol az első három („digitális”), illetve az utolsó három csoport között húzódik. Az első három klaszter nagyjából a korosztály felét foglalja magába. Ők azok, akiket valóban a digitális kultúra aktív felhasználóinak és alakítóinak tekinthetünk. Digitális média- és internet-használati szokásaik jóval sokrétűbbek és intenzívebbek, mint amit a másik három klaszter esetében megfigyelhetünk. (Itt a viszonyítási alapot természetesen csak ezeknek a csoportoknak az internetet használó tagjai jelentik. Azaz a másodlagos digitális egyenlőtlenségek jól megfigyelhetők.) Nyilvánvaló, hogy anyagi lehetőségeik, az oktatásban és a munkaerőpiacon elfoglalt helyzetük, családi hátterük, lakóhelyük jellege azt is meghatározza, hogy milyen módon férnek hozzá és használják a technológiát, mindezek alapján pedig milyen pozíciót foglalnak el a hálózati társadalomban. Közelebbről szemlélve azonban az is látható, hogy a korosztálynak ez a „szerencsésebbik” fele nem alkot egységes, homogén csoportot. Az adatok alapján különösen szembetűnő volt az olvasáshoz, a könyvhöz, a klasszikus információs forrásokhoz való viszony különbözősége. Ezen a téren elsősorban a „digitális elit”, illetve a másik két „digitális” csoport és a további három klaszter között húzódott valódi törésvonal.

A tanulmányban használt, 2008-ból származó adatok alapján a húszas éveikben járó fiatalok közül minden ötödik volt digitálisan írástudatlannak tekinthető. Ez akkor hozzávetőlegesen 280 ezer fiatalt jelentett. Feltételezhetjük, hogy ez a szám ugyanebben a korosztályban azóta némiképpen csökkent, részben azért, mert a fiatalabbak körében néhány százalékkal magasabb volt a használók aránya, részben pedig a technológia még inkább megfizethetővé

és elérhetővé vált. Mindez azonban azon a tényen nem változtat, hogy az internetet nem használó, lényegében digitálisan írástudatlan fiatal népesség 90 százaléka a szegmentáció során elkülönített második három csoportban található, közülük pedig minden második fiatal a leginkább hátrányos helyzetben lévő, „elveszett nemzedék” klaszterben. Érdemes azt is felidézni, hogy a klaszterek létrehozása során a technológiához való hozzáférés, az internet-használat nem volt befolyásoló tényező. Tehát a gazdasági-társadalmi hierarchiában elfoglalt hátrányos helyzet egyértelműen együtt jár a digitális technológiákhoz való hozzáférés hiányával. Vagyis az egyenlőtlenségek ebben az esetben egyértelműen egymásra épülnek. A fiatalok marginalizált csoportjai a digitális kultúrának is a margójára kerültek.

A két rossz helyzetű csoporton belül különösen magas volt a roma fiatalok aránya, azonban arról egyáltalán nem beszélhetünk, hogy csak ők képeznék ezt a hátrányos helyzetű csoportot. Téves tehát az a sommás megállapítás, hogy a digitális egyenlőtlenségek Magyarországon csak roma–nem roma dimenzióban írhatók le. A romák hátrányos helyzete azonban ezen a téren is vitathatatlan. Az első négy klaszterbe csak elvétve kerültek be roma származásúak. De az is egyértelmű, hogy a két hátrányos helyzetű csoport tagjainak a többsége nem roma származású.

A tanulmányban bemutatott eredményeknek azonban lehetséges egy olyan olvasata is, amely valamivel kedvezőbb képet mutat a fiatalok digitális technológiákhoz való hozzáféréséről, az esélyek kiegyenlítődéséről. Mint láthattuk, a vizsgált korosztály meghatározó része az alsó csoportokban is – valamilyen formában és rendszerességgel – hozzáfér az internethez. Ez azt jelenti, hogy esetükben is elérte már a kritikus tömeget a felhasználók aránya. Az adatok sajnos arra nem adnak lehetőséget annak megvizsgálására, hogy ezekben a hátrányos helyzetű csoportokban mekkora az arányuk azoknak a közösségeknek, amelyekben nincsenek jelen olyan közvetítők („*proxy user-ek*”), akiken keresztül valamilyen formában hozzá lehet jutni az online információkhoz, szórakozási lehetőségekhez. Feltételezhetjük, hogy a fiatalok jelentős része számára elérhetőek ezek a közvetítők, azaz a csoporton belüli belső megosztás nem úgy néz ki, hogy egymástól függetlenül, kapcsolódások nélkül léteznek homogén offline és online közösségek. Ugyanakkor a közösségen belüli terjedés, a mintaadás és -követés ellen hat, hogy az adatok alapján az „elveszett nemzedék” csoportjába tartozók hátrányos helyzete társas kapcsolataik rendkívül korlátozott voltában is megnyilvánul. (Sokuknak nincsen baráti köre, illetve nagyon kevesen vannak azok, akik szabadidejüket valamilyen formában barátokkal töltik.)

Nagy kérdés, hogy az elkövetkezendő néhány évben milyen irányú változások várhatóak ezen a téren. A trendek alapján (kistélepülések mobilhálózati lefedettségének fejlesztései, az olcsóbb árkategóriába eső okostelefonok térnyerése, illetve az adatforgalmi díjak folyamatos csökkenése a technológia oldalán, míg az információkhoz való hozzáférést, a szórakozást, az „ügyek intézését” támogató mobil alkalmazások tömeges megjelenése a kínálati oldalon, kiegészülve az okostelefon divattikké válásával) lehetőség van rá, hogy azok a fiatalok is részesüljenek az online kultúrának, akik mind ez ideig ezen kívül rekedtek. Ha azonban ez, a digitális egyenlőtlenségeket kiegyenlítő folyamat mégsem valósul meg, akkor a szakadék várhatóan tovább fog nőni a fiatalok egyes csoportjai között. Ennek következménye pedig a leszakadás és a szegregáció folyamatának erősödése lesz, egyre nehezebbé téve, hogy az online és az offline kultúra szót értsen egymással.

Irodalom

- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- BERNÁTH ANIKÓ – GALÁ CZ ANNA – FABIÁN ZOLTÁN – SÁGVÁRI BENCE (2008): „Esély és digitális írástudás: médiafogyasztási- és digitális eszközhasználati státusz-csoportok Magyarországon.” In: *Információs Társadalom*, 2008/2. 37–53. p.
- Digitális Egyenlőtlenségek Magyarországon 2002–2004* (2005). Budapest, ITHAKA.
- DIMAGGIO, PAUL – HARGITTAI ESZTER (2001): „From the ‘Digital Divide’ to ‘Digital Inequality’.” In: *Studying Internet Use As Penetration Increases Working Paper Series # 15 Summer 2001*. <http://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20-%20DiMaggio%2BHargittai.pdf>
- DIMAGGIO, PAUL – HARGITTAI ESZTER – CELESTE, CORAL – SHAFER, STEVEN (2004): „From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality.” In: *Social Inequality*. Edited by Kathryn Neckerman. New York, Russell Sage Foundation.
- GALÁ CZ ANNA – SÁGVÁRI BENCE (2008): „Digitális döntések és másodlagos egyenlőtlenségek: a digitális megosztottság új koncepciói szerinti vizsgálat Magyarországon.” In: *Információs Társadalom* 2008/3. 37–52. p.
- GREEN, HANNAH – CELIA HANNON (2007): *Their Space. Education for a digital generation*. London, Demos.
- HARGITTAI ESZTER (2002): „The Second-Level Digital Divide.” In: *First Monday* volume 7, number 4 (2002 April) http://www.firstmonday.dk/issues/issue7_8/loosen/
- HOLLOWAY, SARAH L. – VALENTINE, GILL (2003): *Cyberkids. Children in the information age*. Routledge.
- A digitális jövő térképe 2006* (2006): Budapest, ITHAKA.
- A digitális jövő térképe 2007* (2007): Budapest, ITHAKA.
- LIVINGSTONE, S. – HADDON, L. – GÖRZIG, A. – ÓLAFSSON, K. (2010): „Risks and safety on the Internet. The perspectives of European Children.” [http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EUKidsII%20\(2009-11\)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf](http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EUKidsII%20(2009-11)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf)
- NORRIS, PIPPA (2001): *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet in Democratic Societies*. New York, Cambridge University Press.
- PALFREY, JOHN – URS GASSER (2008): *Born digital: understanding the first generation of digital natives*. Basic Books.
- PRENSKY, MARC R. (2010): *Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning*. Corwin Press.
- SÁGVÁRI BENCE (2008): „Az IT-generáció. Technológia a mindennapokban: kommunikáció, játék és alkotás.” In: *Új Ifjúsági Szemle*, 2008/tél, 47–56. p.
- SELWYN, NEIL (2002): „Defining the ‘Digital Divide’: Developing a Theoretical Understanding of Inequalities in the Information Age.” Cardiff School of Social Sciences Occasional Paper 49 <http://www.cf.ac.uk/socsci/ict/definingdigitaldivide.pdf>
- TAPSCOTT, DON (2009): *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. McGraw-Hill.
- WARSCHAUER, MARK (2002): „Reconceptualizing the Digital Divide.” In *First Monday*, volume 7, number 7 (2002 July).

Adatbázisok

Ifjúság2004; Ifjúság2008.

Függelék

F1. táblázat: A klaszterelemzéshez felhasznált indexek (összevont változók) összetétele

Dimenzió	Változók az egyes dimenziókban			
1. Társas kapcsolatok	Hétköznapiokon tölti-e a barátaival, ill. barátainál a szabadidejét?	Hétvégéken tölti-e a barátaival, ill. barátainál a szabadidejét?	Van-e olyan baráti köre, amellyel együtt van szabadidejében?	
2. Kulturális fogyasztás	Milyen gyakran jár színházba?	Milyen gyakran jár moziba?	Milyen gyakran jár könyvtárba?	Milyen gyakran jár múzeumba?
3. Médiafogyasztás (print)	Napilapok olvasásának gyakorisága		Hetilapok/magazinok olvasásának gyakorisága	
4. Médiafogyasztás (elektronikus)	Tv-nézéssel töltött idő		Rádióhallgatás gyakorisága	
5. Olvasás	Hétköznapiokon tölti-e a szabadidejét olvasással?		Hétvégéken tölti-e a szabadidejét olvasással?	
6. Anyagi státus	Szubjektív anyagi státus	Van-e a háztartásban mosogatógép?	Van-e másik ingatlan a háztartás tulajdonában?	Van-e autó a háztartás tulajdonában?
7. Kulturális tőke	Érettségi, vagy annál magasabb iskolai végzettség		Beszél-e valamilyen idegen nyelvet?	Járt-e különóra?

Forrás: Ifjúság2008

F2. táblázat: A klaszterelemzés eredményei. A csoportok elnevezései, a klaszter-mátrix és csoportnagyság

	1	4	6	5	3	2
	Digitális elit	Digitális benn-szültöttek	Digitális közép-osztály	Hagyományos tömegkultúra-fogyasztók	Hagyományos szórakozók	Elvesztett nemzedék
Társas kapcsolatok (baráti társaság, barátokkal való időtöltés)	,2861	,2328	,0332	-1,0054	,7058	-1,1861
Kulturális fogyasztás (színház, mozi, könyvtár, múzeum)	,8177	,5914	-,2211	-,5898	-,6556	-,8233
Kulturális tőke (iskolai végzettség, nyelvtudás, különórák)	,7453	,8618	,6148	-,0541	-,9231	-1,0055
Anyagi státus	,2506	,8982	,1236	-,2460	-,5378	-,7450
Médiafogyasztás (elektronikus: tv, rádió)	,0086	,2157	-,8374	,6146	,5319	-,3443
Médiafogyasztás (print)	,5196	,7362	-,7817	,7966	-,1907	-,9366
Olvasás (mint az idő eltöltésének egy formája)	1,4038	-,5367	-,3604	-,2532	-,3804	-,5100
Arány a teljes mintában	22,2%	15,6%	14%	16,2%	17,3%	14,7%

Forrás: Ifjúság2008

F3. táblázat: Az egyes klaszterek demográfiai jellemzői
(százalék)

	1	4	6	5	3	2	
	Digitális elit	Digitális benn-szü- löttek	Digitális közép- osztály	Hagyó- mányos tömegkul- túra-fo- gyasztók	Hagyó- mányos szórako- zók	Elvesztett nemzedék	20-29 év közötti fiatalok összesen
Nem							
férfi	35	58	55	44	70	49	51
nő	65	42	45	56	30	51	49
25 évnél fiatalabbak aránya	47,9	48,8	44	61,3	47,4	36,4	54,1
Településtípus							
Budapest	20	16	20	9	16	10	15
megyeszékhely	27	24	20	19	13	12	20
város	29	31	33	33	32	35	32
község	24	29	27	40	39	43	33
2000 főnél kisebb lélekszámú településen élők aránya	11	13	12	19	22	26	17
Munkaerőpiaci státusz							
aktív	53	60	55	58	62	48	56
tanuló	38	32	33	12	13	8	23
inaktív	5	3	6	23	9	29	12
munkanélküli	4	5	6	8	17	15	9
Iskolai végzettség							
legfeljebb 8 általános	1,6	1,5	3,2	9,7	25,8	39,9	12,9
szakmunkásképző/szakis- kola	5,6	6,1	8,4	29,2	50,9	41,5	23,0
érettségi	55,9	63,9	67,7	47,6	22,0	16,7	45,9
diploma	38	29	22	16	2	4	22
legalább érettségivel rendel- kezők aránya	94	93	90	68	31	29	75
Nyelvtudás és -használat							
Idegen nyelvet beszélők ará- nya	80	83	78	51	16	14	55
Az idegen nyelvet beszélők csoportján belül azok aránya, akik szöveget idegen nyelvű könyvet, újságot, internetes tartalmakat olvasni	62	54	48	34	19	24	49
Közérzet							
Azok aránya, akik bíznak a jövőben	48	54	41	34	22	21	37
Azok aránya, akik inkább elégedetlenek azzal, ahogyan most élnek	11	8	13	19	30	30	18
Etnikai hovatartozás (roma)							
A saját magukat romának tar- tók aránya csoportonként	1	1	2	5	12	22	7
A saját magukat romának tartók megoszlása az egyes csoportok között	4,3	2,1	3,1	12	30,1	48,5	100
Szabadidő eltöltése, kultúrafogyasztás							
Azok aránya, akik az előző évben voltak külföldön	45,7	49,8	34,9	25,2	15,3	10,8	31,2

	1	4	6	5	3	2	
	Digitális elit	Digitális benn-szü- löttek	Digitális közép- osztály	Hagyó- mányos tömegkul- túra-fő- gyasztók	Hagyó- mányos szórako- zók	Elveszett nemzedék	20-29 év közötti fiatalok összesen
Könyvek átlagos száma a háztartásban	368	460	270	155	133	80	248
Tv-nézésre fordított átlagos idő hétköznaponként	83	92	70	135	140	104	104
Azok aránya, akik szoktak olvasni (hétvégenként)	92	10	17	22	18	11	33
A baráti társasággal rendelkezők aránya	93,1	96,2	92,5	68	98,5	52	84,4
A legalább évi rendszerességgel színházba járók aránya	65,9	58,4	26	11,3	8,6	3,6	31,3
Jövedelmi helyzet							
Saját háztartásban, szüleitől külön							
kasszán élők aránya	44	45	40	65	42	69	50
Azok aránya, akiknek nincsenek anyagi gondjaik	63	76	59	42	29	22	49
Olcsó lakáspiaci övezetben élők aránya	9	5	10	18	27	38	17

Forrás: Ifjúság2008

F4. táblázat: Az egyes klaszterek digitális technológiák használatával kapcsolatos jellegzetességei (százalék)

	1	4	6	5	3	2	
	Digitális elit	Digitális benn-szü-löttek	Digitális közép-osztály	Hagyomá-nyos tömeg-kultúra-fogyasztók	Hagyomá-nyos szórako-zók	Elveszett nemzedék	20-29 év közötti fiatalok összesen
Az adott klaszterbe tartozók összessége körében							
számítógépet használók aránya	97	98	93	80	65	45	81
otthoni internet-hozzáféréssel rendelkezők aránya	86	90	80	63	47	34	67
napi szintű internet-használók aránya	70	74	64	45	31	20	52
saját mobiltelefonnal rendelkezők aránya	98	98	96	96	88	80	93
SMS-t napi rendszerességgel küldők aránya	39	42	35	40	31	35	37
háztartásukban digitális fényképező-géppel rendelkezők aránya	72	75	54	61	46	44	61
háztartásukban játékkonzollal rendelkezők aránya	11	19	11	11	11	11	12
Csak az adott klaszterbe tartozó internet-használók körében							
MP3 zenei fájlokat hallgatók aránya	81	85	68	70	63	65	81
zenét internetről letöltők aránya	56	67	45	48	42	32	56
számítógépen filmeket nézők aránya	63	65	51	46	44	45	63
internetről filmeket letöltők aránya	38	51	31	28	31	25	38
e-mail-t nem használók aránya	3	1	5	10	17	13	3
e-mailben csatolmányokat nem küldők aránya	18	13	35	41	52	62	33
legalább heti rendszerességgel csetelők (instant message) aránya	56	58	47	34	41	38	48

Forrás: Ifjúság2008

F5. táblázat: A szabadidő eltöltésének helyszínei a hétvégéken
(A leggyakrabban említett helyszínek említésének aránya az egyes csoportokban, százalék)

	1	4	6	5	3	2	
	Digitális elit	Digitális benn-szü-löttek	Digitális középosztály	Hagyományos tömegkultúra-fogyasztók	Hagyományos szórakozók	Elveszett nemzedék	20-29 év közötti fiatalok összesen
otthon	90	84	84	92	89	92	89
barátoknál	74	72	67	25	92	19	60
rokonoknál	33	22	19	36	24	26	27
utcán	2	1	3	1	4	2	2
bevásárlóközpontban	10	7	6	6	7	3	7
klubban, művházban	5	5	3	2	3	1	3
kocsmában	5	6	7	2	9	3	6
kulturális intézményben	14	10	5	2	4	0	6
sportpályán	12	13	7	5	7	1	8
moziban	16	8	7	3	6	1	7

Forrás: Ifjúság2008

F6. táblázat: A szabadidő eltöltésének módjai a hétvégéken
(A leggyakrabban említett tevékenységek említésének aránya az egyes csoportokban, százalék)

	1	4	6	5	3	2	
	Digitális elit	Digitális benn-szü-löttek	Digitális középosztály	Hagyományos tömegkultúra-fogyasztók	Hagyományos szórakozók	Elveszett nemzedék	20-29 év közötti fiatalok összesen
semmi különöset nem csinál	13	13	18	14	25	23	17
olvas	92	10	17	22	18	11	33
tv-t néz	77	57	57	71	78	71	69
számítógépezik	67	60	54	42	45	24	50
barátaival lóg	66	67	59	18	79	13	52
sportol	26	25	14	11	11	5	16
zenét hallgat	56	35	32	29	40	19	37
játékkonzollal játszik	9	5	6	4	6	2	6
gyereket nevel	8	9	12	30	11	37	17

Forrás: Ifjúság2008

Bauer Béla – Déri András

HÁLÓZATHOZ KÖTŐDVE – A FIATALOK ONLINE HÁLÓI

„... asszem szombaton cseteltem összesen 6 órát az egyik barátnőmmel. A régi időkben egyszerűen átmentem volna hozzá egy üveg borral. Viszont a régi időkben meg se ismerhettem volna...”¹

Az elmúlt évtized felgyorsította a kommunikációs csatornák átalakulását, megváltoztatva ezzel a kommunikáció évszázadok, illetve évtizedek óta kialakított, hagyományosnak mondható formáit. Ebből fakadóan megváltozhattak az emberek közötti kapcsolatok is. Jelen tanulmányunkban ezt próbáljuk megvizsgálni, és reményeink szerint sikerül rávilágítunk néhány, e változás mögött meghúzódó momentumra.

A társadalom tagjai számára fontos – a kapcsolattartások szempontjából is –, hogy kapcsolataik milyenségét különböző definíciók mentén rögzítsék. Olyan fogalmak, mint a barátság, a haverság, a szerelem, a legtöbb társadalmi szereplő számára információval bíró tartalmat hordoznak. Ezeknek a kapcsolatoknak a szerepét az elmúlt időszakokban kiemelt fontossággal kezelte a szakirodalom (Albert–Dávid 2007; Csermely 2005; Fehr 1996). A fiatalok életében az utóbbi években jelentős változások következtek be. Ezek a változások egy 'új kultúra' kialakulását is jelzik, hiszen a kommunikációs terek átrendeződésével egy időben átalakultak a kultúra befogadásának, továbbadásának formái. Ezek az új terek elsősorban a fiatal korosztályokat érintették. Prensky hívta fel a figyelmet arra egy évtizeddel ezelőtt, hogy a „mai diákok nem fokozatosan változtak a múltbéliekhez képest, nem csupán nyelvük, ruházatuk, (test-) ékszeireik vagy stílusuk változott, ahogyan korábban ez megtörtént a generációk között. Egy igazán nagy törésnek lehettünk tanúi. Hívhatjuk akár 'szingularitásnak' is – olyan eseménynek, amely annyira megváltoztatja a dolgokat, hogy nincs visszaút. Ez az úgynevezett 'szingularitás' a digitális technológiák robbanásszerű megérkezése és elterjedése, a XX. század utolsó évtizedeiben”. (Prensky 2001a.) Ennek a jelenségnek a „megjelenítőit” Prensky két módon nevezi meg: digitális bennszülöttként (digital natives)², illetve digitális bevándorlóként (digital immigrants).³ Ez a megközelítés (is) jól mutatja, hogy az információs térhez való hozzáférés módja alapján más jellegű gondolkodásmód kialakulását feltételezhetjük (Schütz 2000).

Az internethasználat általános elterjedése (2008-ban már a fiatalok 84 százaléka tudott valamilyen formában csatlakozni (Bauer–Szabó A. 2008, 83.) minden bizonnyal gyökeresen átalakította a közösségek szerveződését és percepcióját is (Jancsák 2011, 120–130). Az online közösségi oldalakra és a kapcsolattartás egyéb, internet által felkínált lehetőségeire így egyre nagyobb figyelem koncentrálódik. A következőkben szeretnénk jelezni, hogy az online közösségi hálók felépítésének és szerepének kutatása a társadalomtudományok fontos és elkerülhetetlen feladata.

¹ <http://hettie.tumblr.com/post/2912987950/pope-benedict-gave-a-qualified-blessing-to-social>.

² „Egyesek N-generációként emlegetik őket (N mint Net), mások D-generációról beszélnek (D mint digitális). De véleményem szerint a legtalálóbb és leghasznosabb kifejezés rájuk a digitális bennszülöttek” (Prensky 2001a).

³ Vannak olyanok köztünk, akik ugyan nem születtek bele a digitális világba, de később, életük során valamikor, lenyűgözte őket, elfogadták és elkezdtek használni a digitális világ új vívmányait. Ők a digitális bevándorlók.

Pillanatnyilag a legnagyobb tagsággal rendelkező magyarországi közösségi oldal az Iwiw (4,7 millió magyarul beszélő felhasználóval), azonban a Facebook dinamikus növekedése (jelenleg 2,3 millió a magyar felhasználók száma⁴) és népszerűsége azt vetíti előre, hogy az aktív felhasználók (akik az online közösségi színterek résztvevői) egyre nagyobb mértékben az utóbbit fogják előnyben részesíteni⁵. Az ilyen jellegű közösségi oldalak azonban csak az egyik fajtáját adják az internetes közösségi hálózatoknak. A másik nagyon jelentős, és logikájában, mint látni fogjuk, több ponton is lényegesen eltérő kapcsolódási módot a mikroblogok rendszeréből kialakuló hálózatok⁶ adják.

Ezen a ponton érdemes röviden tisztázni a felmerült két fogalmat. Az online közösségi oldalak (social networking sites, SNS) olyan szolgáltatásokat biztosítanak, amelyek a társas élet szervezésének és formálásának, valamint a kapcsolatok kialakításának és fenntartásának minél szélesebb körű lehetővé tételét célozzák egy online felületen. Az egyének egymás között, tipikusan kölcsönös megegyezéssel hoznak létre kapcsolatokat, így azoknak nincs iránya.

Ezzel szemben a mikroblog jellegű közösségi platformok⁷ olyan online felületek, amelyek egyéni tartalmak létrehozásán alapulnak, és a kialakuló kapcsolatok irányítottak, azaz ha én kapcsolódom valakihez („követem”), ennek nem következménye, hogy az a valaki is kapcsolódik hozzám. Ezek eltérnek a hagyományos blogoktól, mert így „követők” és „követettek” tartós, reflektált és jól leírható hálózata alakul ki.

Már ennyiből is levonható a koncepcionális eltérés a kétféle közösségi platform között: míg a közösségi oldalak a *kapcsolatokat* helyezik online dimenzióba, a mikroblogok az *online tevékenységeket* teszik a kapcsolatok dimenziójában is értelmezhetőekké. Természetesen ezek modellek, számos kevert formával lehet találkozni. A gyakorlati megkülönböztetést a társas viszony kialakulásának orientációja alapján lehet megtenni: az SNS-ek inkább kapcsolat-, a mikroblogok inkább tartalomorientáltak (hiszen az SNS jellegű oldalakon is van mód egyéni tartalom létrehozására és megosztására, míg a mikroblogok hálózatai is reflektálhatnak már meglévő kapcsolatokra) (Fu–Liu–Wang 2007).

Megközelítések

A közösségi hálók elméleti megközelítésének két jellemző módja van: az egyik hálózati irányultságú, a másik inkább kulturális – az egyénekre és közösségeikre gyakorolt hatások szempontjából vizsgálja a jelenséget. Míg az első többnyire (elsősorban a matematikai megalapozások miatt) meglehetősen tárgyyszerű megközelítést tesz lehetővé, az online közösségi szerveződések expanziójának kulturális vetületét vizsgáló elemzések könnyen elkészíthetők normatív preconcepcióinak áldozataivá válhatnak, mivel az elemzendő hatások még nehezen láthatók, hosszabb távú következményeik pedig még kevésbé. Csak az érdekesség kedvéért megemlíthető két cikk a magyar sajtó 2011-es híreiből: míg az index cikke január 24-én arról számolt be, hogy *Az internetezők [főleg a közösségi oldalak tagjai] sokkal szociálisabbak, mint*

4 http://www.itbusiness.hu/rss_3/Kozossegi_parkett-tancosok.html (utolsó letöltés: 2011.01.25.)

5 A felhasználók számának növekedése és az egyre fokozottabb becsatornázódás az internet egyéb szegmenseibe (például híroldalak cikkeinek, reklámoknak a lájkolása) egymást kölcsönösen erősítve hathatnak ebbe az irányba. Itt meg kell azonban jelezni, hogy az Iwiw nemrég jelentős átalakításon esett át, ennek hosszabb távú hatásai még nem láthatóak.

6 A felhasználó létrehozta tartalomnak (user generated content) egyéb hálózatos formái is léteznek, legszembetűnőbb példa ezekre a különböző wiki-oldalak hálózata, azonban feltételezhető, hogy ez a jelenleg vizsgált problémához – az online kialakuló hálózatok társas következményeinek megragadásához – kevésbé kapcsolódik.

7 A jelenség leírásának hiányzik még az egyértelmű konceptuális kerete, így legismertebb elemének megnevezésénél maradok. Fontos jelezni, hogy ez félrevezető lehet, mert például a hagyományos blogokra egyáltalán nem, vagy alig hasonló zenei lejátszási lista- és képmegosztó oldalak is (például a last.fm és a flickr) részben idesorolhatók.

*gondolták*⁸, a HVG-online másnap azzal a hírrel jelentkezett, hogy *A közösségi oldalak az örület új formáját jelentik egy szociológus szerint*⁹.

A két ellentétes paradigma nagyjából úgy írható le, hogy míg az egyik (a pozitív) szerint a kapcsolattartás új módjai közösségek (másképpen akár elképzelhetetlen) kialakulását és fenntartását ösztönzik, és hatásaik a webes világon kívül is érvényesülhetnek¹⁰, a pesszimista paradigma a közösségek online dimenzióját úgy látja, mint egy sötét erőt, amely a „való élet” szociális hálójából kiszakítja és számítógépe elé, látszatközösségek színjátékába zárja az egyént. A valós helyzet megbízható adatok híján nem határozható meg, de feltételezhető, hogy mindkét paradigmában vannak olyan elemek, amelyek beigazolódhatnak akár különböző területekre, akár különböző csoportokra nézve. Bár a szakirodalom ilyen jellegű vizsgálata nem célunk, a látókörünkbe került elemzések figyelembevételével az a hipotézis alakítható ki, hogy a negatív következményeket hangsúlyozó írások inkább az egyént helyezik középpontba, gyakran pszichológiai természetű érvek bevonásával, míg az online behálózott közösségi életforma pozitívumait kiemelők inkább a szociológia elméleti kereteit használják. Annak megállapítására, hogy valóban elképzelhető-e ilyen szintű szétartás a kétféle megközelítés között, széles körű interdiszciplináris kutatásra lenne szükség.

Hálózatba kapcsolt individualizmus

Az online hálózatok megértéséhez jó konceptuális keretet adhat Barry Wellman elmélete a „hálózatba kapcsolt individualizmusról” (Wellman 2005). Wellman, aki egyértelműen optimistán viszonyul a számítógép közvetítette kommunikációhoz („[Az internet] használata nem a »valódi«, szemtől szembeni kommunikáció rovására megy, hanem sokkal inkább annak kiterjesztése, amikor az emberek minden lehetséges kommunikációs eszközt megragadnak annak érdekében, hogy kapcsolatba lépjenek rokonaikkal, barátaikkal.” [Wellman 2005, 27.]), a következőképpen ragadja meg a jelenséget:

„A közösségek és társadalmak olyan hálózati társadalmak irányába tolódtak el, ahol a határok sokkal átjárhatóbbak, a másokkal folytatott interakciók sokkal változatosabbak, a kapcsolatok pedig többszörösen összetett hálózatok között váltakoznak. Így a legtöbb ember a csoporthatárokat átlépve kommunikál a többiekkel. A munkahelyen és közösségekben nem csak egy csoporthoz kapcsolódik az egyén, hanem interakciók kis köreiben belül mozogva az emberek egy sokkal változatosabb csoportjával kerül kapcsolatba. A munka- és közösségi hálózatuk szétszórt és gyenge kötésű; határozatlan, átfedésben lévő társadalmi és térbeli határokkal.” Az ilyen jellegű összekapcsoltság „személyek és nem helyek között valósul meg”, így olyan személyes közösségek jönnek létre, „amelyek a közösségek lényeges elemeit minden egyes individuum számára külön-külön tudják biztosítani: védelem, közvetlenség, információ, társadalmi identitás és a valahová tartozás érzése” (Wellman 2005, 28.)

Wellman ezek alapján gyors átmenetet jövendől a csoportalapú társadalomból a hálózatalapú felé, ahol „minden egyén különálló, személyes közösségi hálózatot tart fenn, és pillanatok alatt átléphet egyik sokrészes alhálózatból a másikba”, sőt „személyre szabja saját közösségeit”. Bár írása kétségtelenné teszi optimizmusát a jelenséggel kapcsolatban, hozzáfűzi, hogy ez „nem jelent se veszteséget, se nyereséget a közösség számára, hanem

8 http://index.hu/tudomany/2011/01/24/az_internetezok_sokkal_szocialisabbak_mint_gondoltuk_volna/.

9 http://hvg.hu/Tudomany/20110125_kozossegi_oldal_orulet_facebook_twitter.

10 Az efféle megközelítés talán Castelstől ered, ő ugyanis hangsúlyozza, hogy a hálózati társadalom nem elidegenedett emberekből, hanem „fejlett társadalmi viszonyrendszert ápoló” egyénekből áll össze. (Idézi: Kolnői – Molnár – Székely 2007, 8).

inkább a jellegét változtatja meg alapjaiban”. Ez a megjegyzés jó kiindulási, akár vitaindító pont lehet vizsgálódásainkhoz. Mindenelőtt fel kell tenni a kérdést: kikre vonatkoznak ezek a feltételezések? Valószínűsíthető, hogy a magyar társadalomban a hálózatba kapcsolt individualizmus még csak a korai csatlakozókra (esetleg a korai többségre) lehet érvényes, akik között viszont minden bizonnyal magasán felülreprezentáltak a fiatalok (gondoljunk csak a fent ismertetett 84 százalékos internet-hozzáférési arányra). Ha valóban összekapcsolható a hálózatalapú társadalom adaptációja generációs sajátosságokkal, mindenképpen érdemes a kétféle kapcsolódási mód és az azokból eredő tipikus szerepek és viselkedésminták egymásra hatásainak, illetve az identitások felépülésének empirikus vizsgálatára figyelmet fordítani.

A fiatalok társadalmi hálózata az online térben – Kérdések és kutatási irányok

A közösségi aktivitást lehetővé tevő online hálózatok feltárásának kísérletekor az eddigieken túl is számos kérdés merül fel, amelyekre szintén csak empirikus kutatási eredményekkel adhatók megnyugtató válaszok. Noha abban nincs okunk kételkedni, hogy az SNS-ek felhasználóiból álló virtuális kapcsolatháló a társadalmi hálózat (függetlenül attól, hogy milyen tulajdonságokkal bírónak is tekintjük) bizonyos fokú leképeződései, tehát egyfajta skálafüggetlen hálózatként¹¹ írhatók le, azaz népszerűségi kapcsolódás általi növekedés jellemzi őket, a csomópontok alkalmasságának kritériumával korrigálva. Az alkalmassági modellre tehát a „gazdag egyre gazdagabb” logikája jellemző¹² (Barabási 2003, 144). Izgalmas kísérlet mindezt a mikroblogokra vetítve vizsgálni, hiszen azok két különböző, ilyen jellegű hálózat alkotóelemei egyszerre. Az internetes honlapok hatalmas hálózatának is részei, azonban a különböző mikroblogok önmagukban is hálózatokat alkotnak, és amilyen messze esik témánktól a fittség kritériumainak meghatározása a teljes web hálózatában, olyan érdekes és fontos a szűkebb (és emellett természetesen az SNS-ek tagjai alkotta) hálózatokban ennek figyelemmel kísérése.¹³ A fittség egy olyan jellemző, amelynek elemzése konkrét témánkhoz kapcsolódhat, azonban az elemzési szempontok jobb megértéséhez előbb érdemes a társadalmi hálózatok négy komponensével megismerkedni (Davern 1997).

A *dinamikus* komponens a hálózatok alakulásának és változásainak lehetőségeit és struktúráját jelenti, a *normatív* komponens a hálózatokon belüli cselekvésekre vonatkozó normákat és szabályokat foglalja magában. A Davern által *strukturális* komponensnek nevezett aspektus a hálózat felépítésére és alakjára utal: a kötések számával, irányával és erősségével jellemezhető, míg a *forráskomponens* a csomópontok (cselekvők) jellemzőinek (például képességek, osztály-hovatartozás, nem) hálózaton belüli változó megoszlását fejezi ki.

Davern a dinamikus komponens leírását meglehetősen kifejtetlenül hagyta, de mint láthattuk, Barabási ezt a kérdéskört igen plauzibilisen töltötte fel tartalommal, és felhívta figyelmünket a hálózaton belüli diffúzió kérdésre is, amely szintén fontos elemzési szempont lehet az empirikus kutatások során, hiszen az online közösségi kapcsolatokat kínáló oldalak egyik legjelentősebb újdonsága a társadalmi szerveződésben a különböző érdeklődési körű emberek összekapcsolása (illetve ennek gyakorlati lehetővé tétele).

11 Erről bővebben pl. Barabási Albert László (2003).

12 A „Máté-effektusról” Robert K. Merton már a 1960-as években írt, ő a híres tudósok kumulatív előnyét értette ez alatt, így a skálafüggetlen hálózatok egy speciális fajtáját fedezte fel.

13 Újfent jelezniünk kell, hogy a mikroblogok esetén a kapcsolatok irányítottak (csakúgy, mint az internetes honlapok hálózatánál), és ez fontos strukturális eltéréseket eredményez, amelyek befolyásolhatják a diffúziót, de akár a fittség kritériumait is.

A dinamikus komponens

Egy részletes tartalomelemzést megelőlegezendő hipotézisként feltételezhetjük, hogy az érdeklődési körök mentén való összekapcsolódás elsősorban kétféle közösséget eredményezhet (amelyek legjobb leképeződései az Iwiwes klubok, Facebook-csoportok és rajongói oldalak), az egyedi eseményekhez, szennációkhoz kapcsolódva rövid ideig aktív vagy tartósabb, az attitűdhöz szorosabban kapcsolódó, a csatlakozáshoz nagyobb érzelmi elköteleződést igénylő, hosszú ideig aktív csoportok alakulhatnak ki. Ezeket az egyszerűség kedvéért akár aktualitás alapú és attitűd alapú csoportoknak is nevezhetjük, és nem feltétlenül kell a világhálóra korlátoznunk érvényességüket, hiszen egy-egy demonstráció közönsége is éppoly aktualitás alapú csoport lehet, mint például VV Alekosz rajongói oldala a Facebook-on, az online téren kívül (is) létező attitűd alapú csoportok pedig a szubkulturákkal lehetnek átfedésben. Könnyű azonban észrevenni, hogy online térben általában jóval kisebbek a belépés költségei (például, nem feltétlenül igényel fizikai aktivitást és az elköteleződés aktív bizonyítása sem szükséges), de éppen ezért a csoportidentitás is feltehetően kisebb, azaz nem a csoport, hanem inkább az attitűdtárgy jelenti a közösségiség alapját. Ha ez a hipotézis igazolódik, érdemes lesz azt is ennek figyelembevételével vizsgálni, hogy miként tevődnek át az online csoportok az „offline”¹⁴ közösségi szinterekre, és fordítva.

A dinamikus komponens fedi le a hálózaton belüli diffúzió folyamatait is, az információ terjedésének vizsgálata pedig alapvető fontosságú, hiszen feltételezhető, hogy az online hálózatok a gyenge kötések időben és térben is ki tudják terjeszteni (sőt, adott esetben, például a mikroblogoknál és az attitűd alapú közösségeknél újakat is létre tudnak hozni). Ezt a hálózati tőke fogalma segíthet megérteni:

„A hálózati tőke a társadalmi tőke és a tudástőke közös része. A társadalmi tőke a személyek közötti viszonyokból következő, azokból »levezethető« erőforrás, amelyet ki-ki tudástőkéje szerint képes felhasználni. (A tudástőke mindazon képességek és készségek összessége, amelyek lehetővé teszik a cselekvő számára, hogy a helyzeteknek megfelelően, kreatív módon tudjon viselkedni.) Mindkét tőkefajta nehezen ragadható meg empirikusan, mert magában a személyben rejlik vagy a személyek közötti viszonyokból származik. Közösségek és társadalmak olyan hálózati társadalmak irányába tolódtak el, ahol a határok sokkal átjárhatóbbak” (Czakó–Sik 1995).

A hálózati tőke fogalma, amelyet az idézett szövegben a szerzők a rendszerváltás időszakára vetítve vizsgáltak, egy az egyben értelmezhető az online kapcsolatokra is, hiszen a tudástőke kiegészült az számítógép közvetítette kommunikációban rejlő lehetőségek kreatív felhasználásával. A tudástőke új dimenziójának tartalma és megoszlása szintén fontos terület lehet az online közösségi terek felhasználásának vizsgálatakor.

A diffúzió azonban nemcsak a gyenge kötésekön keresztüli információáramlás granovetteri értelmében jelenik meg, hanem a töméntelen internetes mém villámgyors felfutásában (és többnyire legalább ilyen gyors elhalásában) is. A magyar internetes mémek feltérképezése és tartalomelemzése újabb izgalmas kutatási irány lehet.

14 Az online terek ellentétéként az offline kifejezés általánosan elfogadottnak tekinthető, azonban félrevezető lehet, hiszen a hordozható eszközök korában egyre nehezebben értelmezhető az „offline terek” világa. Az online közösségek informális nyelvezetében az „IRL” (azaz „in real life”) – a „való életben” kifejezés terjedt el az online ellentétéként, ami sokkal kifejezőbb, hiszen a pesszimista megközelítések ironizálásával egyszerre utal a két terület közti szembenállás meglétére és a szembeállítás lehetetlenségére.

A normatív komponens

A hálózaton belüli cselekvések normatív meghatározottságának dimenziójában az egyik legérdekesebb kutatási irány az online anonimitás¹⁵ és a bizalom kérdéseinek feltérképezése.

Daryl Koehn (2003) az online bizalom elemzésekor a bizalom négy formáját írja le. A célon alapuló bizalom azok között áll fenn, akik úgy vélik, osztoznak a célokban. „Célon alapuló bizalom esetén a bízónak kevés érdeke fűződik társai személyiségének vagy érdekeinek megismerésére. Akár a társak identitása is közömbös lehet számára. Teljes egészében a céljaikra összpontosítva, csak azt próbálják megállapítani, hogy a kérdéses cél iránt partnereik ugyanannyira elkötelezettek-e” (Koehn 2003, 5). A kalkuláló bizalom a költségek és hasznok mérlegelésén alapul, kognitív és cselekvéses (conative), olyan esetekben elterjedt, amikor a bizalmi kapcsolatba lépő felek nem ismerik egymást (például kereskedelmi kapcsolatok esetén). Az ilyen jellegű bizalom biztosításához a felek gyakran lépnek szerződéses viszonyba, így a bizalom tárgya gyakran nem a másik fél, hanem a szerződés és annak betartása. Ismereteken alapuló bizalom azok között alakulhat ki, akik között gyakori az interakció. Létrejöhet hosszabb idejű kereskedelmi kapcsolatok esetén (ezért erősítő melléktényezőként a kalkulált bizalmi viszonyokban is megjelenhet), de érzelmi-kognitív alapon is, ha a felek között egymás megismerésével barátság alakul ki. A legerősebb bizalmi kötelék a tiszteleten alapuló (respect-based) bizalom, amelyben a feleknek közös célja egymás megértése, hasonló értékekben hisznek, és nem céljuk egymás kizsákmányolása (Koehn 2003, 5. skk.).

A fent ismertetett bizalmi tipológia alkalmas lehet az online térben kialakuló, illetve fenntartott személyközi kapcsolatok kategorizálására, hiszen az elterjedt gyenge–erős dichotómiánál finomabb kategorizálást tesz lehetővé. Az elsődlegesen online eszközökön keresztül fenntartott gyenge kötések vizsgálatakor érdemes szem előtt tartani eltérő jellegüket (elsősorban a sokkal tágabb rekrutációs bázisból adódó következményeket, illetve a kisebb fenntartási költséget), amelyek esetlegesen eltérő célokkal is összefügghetnek. Az internet biztonságát kutatók számára is érdekes lehet, hogy milyen jellegű és mértékű bizalom kell egy online kialakult kapcsolat személyessé alakítása melletti elköteleződéshez, és milyen feltételek között tud ez kialakulni.

A strukturális komponens

A társadalmi hálózat struktúrájával sokan foglalkoztak, a jelenleg legtöbbet magyarázó modell Barabási fentebb már említett könyvében (2003) olvasható. A nem anonim online közösségi oldalak a kapcsolatok időbeli és térbeli volumenének kiterjesztését segíthetik, de feltehetőleg ezek a hálózatok alapvető strukturális felépítésükben kevésbé térnek el az „offline” társadalmi hálózatoktól. Az online felületek, amelyekkel könnyen áttekinthetővé és átgondolhatóvá válik ismerőseink hálózata, még egy érdekes aspektusban járhatnak jelentős következményekkel. Amennyiben Jon M. Kleinberg (2000) hipotézise helyes, a kisvilág-hálózatok¹⁶ akkor tudnak jól működni, ha a kisvilágságot a hálózat elemei belátják (idézi: Kovács

15 Az anonimitás kérdése kedvelt témája az internet teoretikusainak; az egyik legfrissebb tanulmánykötet *The Offensive Internet Speech – Privacy, and Reputation* (ed.: Saul Levmore Martha C. Nussbaum, Harvard University Press, 2011) címmel jelent meg, a könyv rövid ismertetése itt olvasható: <http://www.metazin.hu/node/2250> (utolsó letöltés: 2011.02.18.)

16 „A kis-világ karaktert a hálózatokban két jellemzőhöz kötötték: egyrészt viszonylag kicsi az átlagos távolság az egyes elemek között (vagyis kevesebb lépésben jutunk el átlagosan egy elemtől egy másik elemig, mint véletlen hálózatokban), másrészt az ilyen hálózatokban nagy a klaszterezési (vagy csoportterősségi) együttható. A klaszterezési együttható azt mutatja meg, mennyire strukturált a hálózat lokálisan, vagyis mennyire szorosan kapcsolódnak össze az elemek” (Kovács 2010).

2010). Ebben minden bizonnyal jelentős szerepük van az SNS-eknek (gondoljunk csak az Iwiw *legrövidebb út* alkalmazására), így azok feltehetőleg csökkentik az elemek közötti átlagos távolságot a gyakorlatban.

A mikroblog jellegű oldalak felhasználóinak hálózata szintén skálafüggetlen, azonban mivel a kapcsolatok irányítottak, eltérő struktúra rajzolódhat ki. Az ilyen hálózatok hibridnek tekinthetők: az információs (amelyeket irányított kapcsolatok, például hivatkozások jellemeznek) és a társadalmi hálózatok (amelyek irányítatlan, többé-kevésbé kölcsönös kapcsolatokból állnak) jellemzőit vegyítik (Romero–Kleinberg 2010). Romero és Kleinberg cikke a Twittert elemzi, amelynek felhasználói „létre tudnak hozni linkeket más felhasználókhoz, akiknek a tartalma felkelti az érdeklődésüket, ezt ezen felhasználók *követésének*”¹⁷ nevezik, és a követői kapcsolatok egy hálózatot határoznak meg. E hálózat felépítése egyszerre reflektál a társadalmi hálózatok tulajdonságaira – mert felfedi a mögöttes baráti kapcsolatokat¹⁸ az emberek között, és az információs hálózatokéira – mert irányított, és rengeteg linket tartalmaz bizonyos »hírességek« és automatizált hírmegosztók felé, amelyek alapvetően információs [hálózatokra jellemző] kapcsolódásokat tükröznek.”

Noha, mint láthattuk, a mikroblogok felhasználóiból álló hálózat egyes jellemzőkkel bír, a kapcsolatok irányítottsága miatt valószínűleg olyan kontinensekből áll, mint bármely tisztán irányított hálózat. Az ilyen hálózatok több, különböző természetű és behálózottságú elemből állnak. „A központi magban minden egyes pont bármelyik másikkal elérhető [nem feltétlenül közvetlenül, hanem az irányított kapcsolatok mentén haladva]. A BE kontinensben¹⁹ a pontok úgy vannak elrendezve, hogy ha követjük a linkeket, akkor azonnal visszavisz minket a közép-ponti magba, de ha a magból indulunk, nem tudunk visszatérni a BE kontinensre. Ezzel ellentétben a KI kontinens összes pontja csak a magból érhető el, de ha egyszer odaérünk, nincs link, amely visszavinné a magba. Végül a csövek közvetlenül a BE és a KI kontinenset kötik össze; bizonyos pontok leágazást, indát alkotnak, amely csak a BE és a KI kontinenshez kapcsolódik; néhány pont pedig elszigetelt szigeteket alkot, amelyek nem érhetőek el a többi csomópontból” (Barabási 2003, 219). A különböző kontinensek feltérképezése a mikrobloggerek online kapcsolódásainak jobb megértését segítheti, valamint elengedhetetlen a séma szem előtt tartása a dinamika vizsgálatakor: vannak-e szegregált szigetek (és ha igen, mi a szegregáció oka), hogyan lehet a különböző kontinensekről a központi mag irányába mozdulni, valamint, hogy hogyan érzékelik a mikrobloggerek ezeket a struktúrákat. Kifejezetten izgalmas kutatás lehetne az online térre vonatkoztatott mentális térkép elkészítése.

17 A follow, follower, sőt, followolni kifejezések egyre elterjedtebbek a magyar mikroblogok felhasználói körében is.

18 Romero egy online megtekinthető előadásában „társas kapcsolatok fenntartásáról” beszél, ami sokkal szerencsésebb megfogalmazás, mert elsősorban a kölcsönös érdeklődés alapján alakulnak ki ilyen kapcsolatok a mikroblogoknál – még ha a kölcsönös érdeklődés tárgya a másik személyisége is. (http://videolectures.net/icwsm2010_romero_dcp/).

19 Barabási (2003) egy ábrával szemlélteti az irányított hálózatok természetét (ld. i.m. 219. oldal), ahol az egymással kölcsönösen kapcsolatban álló pontokból álló központi maghoz két „kontinens” kapcsolódik, azonban ezeknél a kapcsolatoknak már van iránya: a „BE kontinens” pontjaiból csak befelé vezet az út, a „KI kontinens” pontjaiba pedig csak a központi magból lehet eljutni, visszafelé nincsen kapcsolódás. Ezt a tudományos életből vett példával is be lehet mutatni – a hivatkozások rendszerével. Nagyon leegyszerűsített és kézenfekvő példa lehet, hogy e tanulmány szerzői több helyen is hivatkoznak Barabásira, így az irodalomjegyzék hivatkozásai alapján könnyen el lehet jutni „Behálózva” című könyvéhez, amelyben viszont hiába keresnénk e tanulmány nyomait, így ez a „BE kontinensen” foglal helyet. Barabási viszont (többek között) Einsteint idézi művében (pl. a 138. oldalon), akinek nehezen állna módjában erre Barabásira hivatkozva reflektálni, így nyugodt szívvel a „KI kontinenshez” sorolható, míg a központi magban például Barabási, a könyvében említett és idézett, kollégái állhatnak, akik minden bizonnyal saját műveikben hivatkoztak már Barabásira.

A kvalitatív megközelítések későbbi alkalmazásáig érdemes néhány kvantitatív technikán nyugvó adat felvillantása a blogok és fórumok használóival kapcsolatban,²⁰ amelyek – bár a hálózaton belüli kapcsolatokra nem reflektálnak – a hálózat méretét és az aktívan résztvevők társadalmi összetételét megmutatják. Előljáróban érdemes megjegyeznünk, hogy az internet használatának ezen módja 2008-as adatfelvételünk idején még kevésbé volt elterjedt, mint a tanulmány írásának időpontjában, így leginkább azt tudjuk bemutatni – néhány, általunk fontosnak ítélt szempont alapján –, hogy milyen jellemzői vannak annak a csoportnak, amely a blogolás, fórumokon való hozzászólás ezen – hazánkban korainak mondható – időszakában ezzel foglalatoskodott (Bauer–Szabó A. 2009, 83–87).

Amennyiben a korosztályos sajátosságokat nézzük, jól érzékelhető, hogy a „digitális bennszülöttek” korban jól körülríhatóak, hiszen a 15–19 éveseknek és a 20–24 éveseknek is mintegy 9–9 százaléka vesz részt ezeken a virtuális tereken naponta vagy naponta többször, míg a 25–29 éveseknél ez az arány 6 százalék. Tovább árnyalja a korosztályos különbséget az is hogy a 15–29 évesek mintegy 60 százaléka nem blogol, nem szól hozzá a fórumokhoz. A belső korcsoportos megoszlás eléggé szórt képet mutat: a 15–19 évesek 54 százaléka, a 20–24 évesek 58 százaléka, míg a 25–29 éves korosztály 69 százaléka nem vesz részt a fórumokon, illetve blogokon folyó kommunikációban. Az új kommunikációs tér használatában választó hatással bírnak bizonyos hátrányok, így a hátrányos helyzetű csoportok kevésbé vesznek részt a fórumokon. A kutatás adatai a cigány, nem cigány aspektusból tudják bemutatni ezt a különbséget: a környezetük által cigányként kezelt csoport tagjainak 80 százaléka soha nem szól hozzá a fórumokhoz, míg ez az arány a nem romáknál 59 százalék. Fontos szempont még ezen a területen (is) a regionális különbség, illetve a település nagyságából fakadó eltérés. Regionalitás szempontjából az látszódik, hogy a Közép-Dunántúlon élők között a legkisebb azok aránya, akik soha nem fórumoznak (50 százalék), a legtöbb nem fórumozó a Dél-Dunántúlon él, arányuk 70 százalékos. A naponta vagy naponta többször fórumozók között a Közép-Magyarországon élők a legmeghatározóbbak, köztük ez az arány mintegy 12 százalék, az észak-alföldiek fórumoznak a legkevesebben naponta, mintegy 3 százalék. A települések nagyságát tekintve, természetesen a nagyvárosokban (főváros, megyei jogú városok) használják a legtöbben naponta a véleménynyilvánítás ezen eszközét, de elgondolkodtató, hogy az 5000 főnél több lakossal rendelkező településeken (de nem megyei jogú városban vagy Budapesten) élők aránya a legmagasabb a naponta vagy naponta többször hozzászólók között²¹. A hátrányokat tekintve kiemelendő, hogy az 500 főnél kisebb településen élők között a soha hozzá nem szólók aránya mintegy 78 százalék.

A fenti, empirikus kutatásra való kitérőnkkel elméleti mondandónkat kívántuk erősíteni, hangsúlyozva, hogy a nyilvánosság terei bizonyos, jól érzékelhető keretek mentén erőteljesen korlátozódnak (Habermas 1993; Peters 2007; Sparks 2007).

A forráskomponens

A hálózat tagjai forrásokkal való ellátottságának vizsgálata állítja újra figyelmünk középpontjába az alkalmasságot, és jelzi, hogy ezen komponenseket egymással összefüggésben kell vizsgálni, hiszen a fitness kritériumait nyilvánvalóan a hálózat normarendszere keretezi, a

20 Az adatok ismertetését azért tartjuk indokoltnak, mert az ezeken a területeken aktívak 2008-ban valószínűleg a magas online aktivitású digitális írástudók csoportját fedték le, amely csoport jelenleg minden bizonnyal a legaktívabban van jelen az eddig elemzett területeken.

21 Ennek okainak megértéséhez részletesebb kutatásra lenne szükség, de hipotézisként megfogalmazható, hogy az online közösségi terek a társas szabadidő-eltöltési lehetőségek szűkebb körét kompenzálhatják a kisebb településen élő digitális írástudó fiatalok számára.

fitt szereplők belépése a hálózat dinamikus átrendeződésével járhat, amelynek eredményei a hálózati struktúrában is megnyilvánulhatnak. Az SNS-es és a mikroblog jellegű hálózatok egyik legnagyobb különbségét ezen a területen találjuk (a másik a kapcsolatok irányítottságából adódó strukturális eltérés). A Linton megalkotta státusfogalmak asszociatív alkalmazásával úgy is leírhatjuk az eltérést, hogy míg az SNS-oldalakon a közös előzmények halmaza (az ismeretség kialakulása és korábbi fázisai, amelyek elvezettek ennek online szentesítéséig) alapján tulajdonított státus lesz a kapcsolat online dimenziójához való viszonyulás elsődleges meghatározója, a mikroblogoknál a tartalomszolgáltatás minősége alapján elért státus a döntő a kapcsolat kialakításakor. Tehát nem utasítom el egy barátom Facebook-bejelölését, ha tudom is, hogy gyakran oszt meg általam nem kedvelt zenéket, azonban a last.fm-en nem lépek kapcsolatba olyanokkal, akik zenei ízlése túl távol van a sajátomtól. (Persze megint jelezni kell, hogy a mikroblog jellegű platformoknál is előfordulhat, és elő is fordul a korábbi ismerettség átvittele.)

A különböző típusú hálózatokon belüli fittség kritériumainak feltérképezése (aminek jó módja lehet a tartalomelemzés) segíthet a relevánssá és fontossá váló tudástökének feltérképezésében, amelyet ideális esetben az oktatás is hasznosíthat.

Összegzés

A társadalmi hálózatok online leképeződése, a digitális társadalmi tér és a hozzá kapcsolódó új gondolkodásmód és ennek evolúciója, mint láthattuk, számos kutatási kérdést vet fel a meglévő ismeretek alapján, de ezek a kérdések, minden bizonnyal, újakat fognak felvetni, mivel a visszafordíthatatlannak tűnő változások alapjaiban módosítják az eddigi kapcsolattartási, információszerezési módszereket, technikákat. Hangsúlyozzuk, hogy az 'újgondolkodás' az 'új kultúra' kialakulása felveti annak a kérdését is, hogy azok a megközelítések, amelyek a kultúra továbbadásával kapcsolatban felmerültek és a fiatalok tudáshiányaira hívták fel a figyelmet, új dimenzióba kerülnek, mivel az új – virtuális térnek – más ismeretekre, ismeretátadási módokra van szüksége, lehetősége.²² Tanulmányunkban nem ejtettünk szót a kimaradók kérdéséről, az időmérleg átalakulásáról, a nyelvhasználati kérdésekről, köz- és magán határvonalainak esetleges megváltozásáról, holott ezek is legalább olyan fontosak, mint a bemutatott négy komponenshez közvetlenül kapcsolódó jelenségek, amelyek feltérképezése sokat segíthet a fiatalok életvitelében beállt változások megértésében.

Irodalom

- ALBERT FRUZZSINA – DÁVID BEÁTA (2007): *Embert barátjáról – A barátság szociológiája*. Budapest, Századvég.
- BARABÁSI ALBERT LÁSZLÓ (2003): *Behálózva – A hálózatok új tudománya*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- WELLMAN, BARRY (2005): „A mobilizált társadalom.” In: *E-Világ*, 2005. január, 27–29. p.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szer.): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- CZAKÓ ÁGNES – SIK ENDRE (1995): „A hálózati tőke szerepe Magyarországon a rendszerváltás előtt és után.” In: *2000*, 1995/7. sz., 3–12. p., <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a756.pdf> (utolsó letöltés: 2011.02.17.)

22 A problematikájáról részletesen lásd Bauer Béla jelen tanulmánykötetben közölt írását.

- CSERMELY PÉTER (2005): *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Vince Kiadó, Budapest.
- DAVERN, MICHAEL (1997): „Social Networks and Economic Sociology. A Proposed Research Agenda For a More Complete Social Science.” In: *American Journal of Economics and Sociology*, Volume 56, Issue 3, pp. 287–302, July 1997.
- FEHR, BEVERLY (1996): *Friendship processes*, (1996) Sage Series on Close Relationships, Sage Publications, Thousand Oaks, California, – Thousand Oaks, Sage.
- FENG FU, FENG – LIANGHUAN LIU, LIANGHUAN – LONG WANG, LONG (2008): „Empirical analysis of online social networks in the age of Web 2.0”. In: *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, Volume 387 (2008), pp. 675–684.
- HABERMAS, JÜRGEN (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest, Századvég.
- JANCSÁK CSABA (2011) (szerk.): *Az európai fiatalok... (2011): Az európai fiatalok világa a 21. század elején*. Szeged, Belvedere.
- KLEINBERG, JON (2000): „Navigation in a small world.” In: *Nature*, Volume 406, August 2000, 845. p.
- KOEHN, DARYL (2003): „The Nature of and Conditions for Online Trust.” In: *Journal of Business Ethics*, Volume 43, No. 1/2, Business Ethics in the Global Knowledge Economy (Mar., 2003), 3–19. p.
- KOLNÓI BENCE – MOLNÁR SZILÁRD – SZÉKELY LEVENTE (2007): *Társadalmi hálózatok, hálózati társadalom*. Budapest, NETIS.
- KOVÁCS LÁSZLÓ (2010): „Hálózatelmélet és nyelvészet.” In: *E-Nyelvmagazin*, 2010.03.12., <http://e-nyelvmagazin.hu/2010/03/12/halozatelmélet-es-nyelveszet/> (utolsó letöltés: 2011.02.18.)
- OORT, P. A. J. VAN – HAZEU, G. W. – KRAMER, H. – BREGT, A. K. – RIP, F. I. (2010): „Social networks in spatial data infrastructures”. In: *GeoJournal*, 2010/75, 105–118. p.
- PETERS, BENHARD (2007): „A nyilvánosság jelentése.” In: Angelusz – Tardos – Terestyéni (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest, Gondolat. 614–632. p.
- PRENSKY, MARC (2001a): „Digital Natives, Digital Immigrants.” In: *On the Horizon*, NCB University Press, Vol. 9 No. 5 Part No 1.
- PRENSKY, MARC (2001b): „Do They Really Think Differently (Digital natives, Digital Immigrants).” In: *On the Horizon*, NCB. University Press, Vol. 9 No. 6 Part No 2.
- ROMERO, DANIEL M. – KLEINBERG, JON (2010): „The Directed Closure Process in Hybrid Social-Information Networks, with an Analysis of Link Formation on Twitter.” Proc. 4th International AAAI Conference on Weblogs and Social Media, 2010, <http://www.cs.cornell.edu/home/kleinber/icwsm10-closure.pdf> (utolsó letöltés: 2011.02.18.)
- SCHÜTZ, ALFRED (2000): „Az idegen.” In: Bauer Béla (szerk.): *SüSü a társadalomban*. Budapest, ÚMK. 2000. 63–68. p.
- SPARKS, COLIN (2007): „Az internet és a globális közzsféra.” In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest, Gondolat. 776–800. p.

Adatbázis

Ifjúság2008.

IFJÚSÁGKUTATÁS A TÁRSADALOMBAN

Bauer Béla – Németh Adél – Szabó Andrea

ADALÉKOK A MAGYAR IFJÚSÁGKUTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ

A magyarországi ifjúságszociológia előzményei, kialakulása¹

Az ifjúság szisztematikus, strukturált, tudományosan megalapozott kutatása az 1970-es évek elején kezdődött Magyarországon.² A hatvanas évek végén jött létre a szociológiai intézményrendszere: megalakult a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Szociológiai Kutatócsoportja, majd a Szociológiai Kutatóintézet, több egyetemen is létesült szociológia tanszék (ELTE, JATE MKKE).³ A szociológia institucionalizálódásával párhuzamosan kialakult egyfajta diskurzus az ifjúságról és vele párhuzamosan az ifjúságkutatásról, az ifjúságszociológiáról, annak tudományos létjogosultságáról. Kutatási célok, célcsoportok, területek, módszerek vetődtek fel különböző folyóiratok hasábjain: „A társadalom minden rétege hallatja szavát és véleményt mond arról, milyen is a mai ifjúság. Az aggodalom és féltés jogos, de mindaddig nem alakul át társadalmi felelősséggé, törődéssé, amíg a szubjektív érzelmeket fel nem váltja az elméletileg és módszertanilag megalapozott tudományos vizsgálat, amelynek fő kérdése: *milyen valójában az ifjúság, nem mint egyének összessége, hanem mint társadalmi réteg (...)* Az ifjúságpolitikai kérdések átfogó, komplex jellegű vizsgálatára legalkalmasabb társadalomtudomány a szociológia” (Gombár 1967, 29). Hangsúlyozták a szervezett, átfogó tudomány létrehozásának fontosságát, melyben az eddigi kutatási eredmények rendszerezhetőekké, közös rendszerben értelmezhetőekké válnak. Konkrét javaslatok is felmerültek egy központi, kutatásokat koordináló intézmény felállításáról (Balogh 1968, 5).

Az ifjúságszociológiai kezdeti időszakában elsősorban a pedagógiai jellegű megközelítés dominált. Petrikás Árpád 1969-ben megjelent tanulmányában négy kutatási témát nevezett meg, amelyre az ifjúságkutatásnak kiemelten kell fókuszálnia: (1) az ifjúság rétegeinek sajátosságai, (2) az ifjúság tevékenységeinek korcsoport szerinti vizsgálata, (3) az ifjúság erkölcsi, világnézeti, politikai állapotának elemzése, (4) az ifjúságra ható nevelési tényezők.

Katona Katalin nevelésszociológus 1965-ös, ifjúságról szóló kutatásában országosan vizsgálta a „16–20 esztendőös tanulóifjúság életfelfogását” szerelemről, családról, nemzedéki problémákról, munkáról, pályaválasztásról és a boldogságról (Katona 1967, 8). Kutatásáról az „Ifjúságunk problémái” című, „pedagógiai szándékkal íródott” könyvében számol be. Az eredmények is alapvetően a pedagógiára vonatkoznak, szorosan simulva a szocialista ideológiához. A szerző kiemeli az érzelmi nevelés fontosságát, a polgári környezetben nevelkedett szülők nevelési nehézségeit. A kispolgári életforma okozta nemzedéki ellentétek pedagógiai megoldásáról egy helyen így ír: „... ha a szocialista öntudatra neveléssel együtt

1 Munkánk terjedelmi és egyéb okok (források részleges korlátozottsága) miatt nem léphet fel a teljesség igényével. A magyarországi ifjúságkutatás teljes spektrumának bemutatása már csak azért sem lehetséges, mivel – többek között – a felsőoktatási intézményekben elkészült és az ifjúsági életmóddal/életszakasszal kapcsolatos szakdolgozatok, illetve doktori disszertációk, amelyek árnyalhatnák a fiatalokról alkotott képet, nem álltak rendelkezésünkre. Célunk, hogy a legfontosabb kutatásokat, kutatókat és tanulmányokat-monográfiákat bemutassuk. Tisztában vagyunk azzal, hogy mint minden ilyen jellegű munka, tanulmányunk is szubjektív és szelektív.

2 A XX. században a magyar szociológiát (intézményeit, művelését) háromszor szüntették meg, s háromszor kellett újjászülnie. Erről részletesen lásd Andorka 2006, 90.

3 ELTE=Eötvös Loránd Tudományegyetem; JATE=József Attila Tudományegyetem; MKKE=Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem.

megoldjuk az ifjúságnak a saját sorsa feletti döntés jogát, lényegében a generációnak tartott ellentéteket a pedagógia széles társadalmi értelmezésében kiküszöbölhetjük (kiemelés a szerzőtől)” (Katona 1967, 128.).

Az időszak témához való hozzáállását tükrözi a könyvről Veress Judit tanulmánya, melyben az ifjúságszociológiát, mint az „öreg” pedagógia „fiatal” testvértudományát fogja fel. „A könyv híd a társadalmi valóság és a pedagógia feladatai között, szerencsés találkozása az ifjúságszociológiának és a pedagógiának” (Veress 1968, 106). A tanulmányban a szociológia inkább csak mint kutatási módszer van jelen, s nem mint gondolkodási mód a fiatalok társadalmi jelenlétéről, problémáiról.

Vajó Péter 1969-ben felveti ezen kutatásokkal kapcsolatos aggályait, problémáit: „A kutatások leszűkülnek az iskola oktató-nevelő munkájára. Nem elemzik eléggé az ifjúsági szervezetek problémáit vagy az iskolán kívüli hatásokat” (Vajó 1969, 48). A pedagógiai és ifjúsági kutatások összemossa hosszú ideig kérdéssé tette a kutatások besorolását, az ifjúság önálló szociológiai vizsgálatát. „Ennek az egybemosásnak az a reális alapja, hogy a pedagógiai kutatások tárgya – ha eltekintünk a pedagógia felnőttnevelési ágától, az andragógiától – szintén az ifjúsággal kapcsolatos. *Azonban nem minden ifjúsággal foglalkozó kutatás ifjúságkutatás!*” (Rudas 1972, 58). Ez a „tételmondat”, amely 1973-ban fogalmazódott meg, már szűkíti a kutatás területét.

Az ifjúsági témájú kutatások sürgető szükségességéről és a felmerülő problémákról, hiányosságokról folyó, egyre szélesebb, kiterjedtebb eszmecsere eredménye, hogy 1970-ben elindult az „Ifjúságszociológia” című könyvsorozat Szász János szerkesztésében, melynek első kötete a „Kutatási módszerek az ifjúságszociológiában” címet viselte (Cseh-Szombathy 1970). A módszertannal foglalkozó tanulmányokat neves szociológusok írták, és a tanulmányok elemzik a reprezentativitás követelményét, a mintavétel módszereit, bemutatják a szociológiai adatgyűjtés és feldolgozás metódusait, az időmérleg-vizsgálat módszereit, a szociometriai és csoportdinamikai kutatási módszereket, valamint az életmódkutatást is. A sorozat második (és egyben utolsó), „Pályák vonzásában” című kötetében egy 2593 fős kutatás alapján elemzik a budapesti fiatalok pályaválasztásának szociológiai, szociálpszichológiai és pszichológiai vonatkozásait (Gazsó F.–Pataki 1970).

1971-ben készült el az első szociológiailag megalapozott ifjúsági (életmód)kutatás, amely a 14–18 éves középiskolás (I–III. osztályos) tanulók életmódját vizsgálta („Diákéletmód Budapestben”).⁴ „Korunk ifjúságának egyik legjellemzőbb vonása, hogy mindinkább diákifjúsággá válik” (Gazsó F.–Pataki–Várhegyi 1971, 6). Ennek oka, hogy 1950-től az iskolázottsági adatok javulnak, egyre többen végzik el az általános iskolát és a szakképzésekkel rendelkezők száma is nő, mindemellett főleg a tizenéves tanulói ifjúság aránya emelkedik” (Andrássy–Vitányi 1979, 10). A kutatás célkitűzései „politikai és pedagógiai – szükségletekből fakadtak”, mint például megismerni a középiskolások életmódját, terhelésüket, a szabadidő felhasználását, a tanulók „interperszonális mezőjének” jellegzetességeit, illetve az iskola szerepét életvitelükben. Kétfajta módszerrel készült a vizsgálat: „autokronografikus naplózással” készült időmérleg feldolgozásával, illetve kérdőívezéssel. A kutatás fontosabb megállapításai közé tartozott, hogy a diákokat túlzott tanulmányi megterhelés és a szabadidő hiánya jellemzi, vezető tevékenységük a tanulás, ami a gimnazistáknál az első, a szakközépiskolásoknál az utolsó helyen áll az értékek sorában. A tanulók számára a legvonzóbb tevékenységek így alakultak: szépirodalom olvasása (63%), illetve tánczene hallgatása (38%) (Gazsó F.–Pataki–Várhegyi 1971).

4 Az ifjúság életmódjának és az ifjúság különböző rétegeinek specifikus vizsgálata mindvégig meghatározó témája maradt a hazai ifjúságkutatásnak.

Az ifjúságkutatások a rendszerváltás előtt⁵

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága (MSZMP KB) 1970. évi ifjúságpolitikai állásfoglalása alapozta meg az ifjúságkutatás módszeres, széles körű és a politikai döntéshozók által is támogatott megindulását. Az állásfoglalás⁶ szerint: „Szükség van rá, hogy az ifjúság körében végzett munka tudományosan megalapozottabb legyen, objektív reagálást jelentsen az ifjúság rétegeinek, korosztályainak igényeire, segítse elő a társadalmunkban lezajló – az ifjúságot közvetlenül érintő – folyamatok tudományos feltárását és a feladatok megalapozottabb kitűzését” (Szenes 1972, 12). Ez az igény az 1971-es ifjúsági törvényben⁷ hivatalosan is megfogalmazódott: „Gondoskodni kell az ifjúság és egyes rétegei helyzetének tudományosan megalapozott kutatásáról, a valóságot híven tükröző megismeréséről. Ennek eredményeit az ifjúságpolitikai célkitűzések sikeres megvalósítása érdekében széleskörűen fel kell használni.”⁸

1973-ra az ifjúságkutatásnak három bázisintézménye épült ki. „Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete Ifjúságkutató Csoportja (együttal az ifjúságkutatást országosan koordináló intézmény), az MTA Pedagógiai Kutatócsoportjának Ifjúságkutatási Részlege és a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága (KISZ KB) Ifjúságkutató Csoportja”⁹ (Rudas 1972, 58). E három bázis három különböző irányultságú intézmény volt, mely az ifjúságra is más-más szempontból tekintett, épp ezért különböző tematikájú kutatásokat végzett.

Az 1973–1975. évi országos ifjúságkutatási terv – az ifjúság kutatásának első országos „középtávú” programja – célja a szervezett ifjúságkutatás beindítása volt. Az első kutatásokról az országos kutatási főirány határozott. A program meghatározta a kiemelt témákat, illetve azokat a szerveket, intézményeket, amelyeknek az adott terület a hatáskörébe tartozott. „A kutatások alapvető irányainak és kiemelt témaköreinek meghatározásakor abból indultunk ki, hogy ezeken belül elsősorban az ifjúságnak a társadalmi struktúra egészében betöltött helyét és szerepét, továbbá az ifjúság társadalmi nevelésének folyamatát és mechanizmusát kell feltárni” (Gaszó F. 1973, 157).

Ennek megfelelően két nagy témakör emelhető ki: (1) „a munkássá válás folyamata és mechanizmusa, a fiatal munkások különböző rétegeinek élet- és munkakörülményei, társadalmi-közeleti beállítódása és aktivitása, művelődési, kulturális igényei és lehetőségei”; (2) „az ifjúság és a szervezetek” (Gaszó F. 1973, 157–158). E két nagyobb témakör mellett még a falusi ifjúság és az értelmiség kutatása is napirendre került (Szenes 1972, 12). „Az ifjúságkutatásnak az a fő feladata, hogy az ifjúsági rétegek, csoportok viselkedését kutassa, a viselkedés társadalmi összetevőit, okait vizsgálja, feltérképezze azokat az értékrendszereket, beállítódásokat, tudati viszonyokat, amelyek az itt és most élő – dolgozó vagy tanuló – fiatalokra jellemzőek, feltárja az ifjúság politikai és mozgalmi tevékenységének – vagy e tevékenység hiányának – társadalmi tényezőit” (Rudas 1972, 58). Az 1970-es évektől tehát megsokszorozódott és tematikailag differenciálódott az elkészített kutatások száma, amelyeknek vezető, koordináló intézménye az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete lett.

5 A tanulmány írása során felmerült, hogy a fiatalokat érintő kutatások csoportosítását a különböző kutatóműhelyek szerint végezzük el, azonban megfelelő források hiányában inkább a kutatási témák szerinti felosztást választottuk. E problémáról részletesebben lásd: Fábri – Horváth – Varga 2000.

6 Az MSZMP KB állásfoglalásának előzményeiről, dokumentumairól bővebben lásd: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1970. február 18–19-i ifjúságpolitikai állásfoglalását elősegítő dokumentumok. Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 1971. 217 p.

7 1971. évi IV. törvény az ifjúságról URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8485>. Utolsó letöltés: 2010. 03. 31.

8 Lásd: 1971. évi törvény az ifjúságról 4.§ (2)

9 1971-ben jött létre a Kommunista Ifjúsági Szövetség Ifjúságkutató Csoportja, mely szorosan a KISZ hatáskörébe tartozó témákban folytatott kutatásokat. Erről lásd: A KISZ KB Intéző Bizottságának határozata a KISZ Központi Bizottság Ifjúságkutató Csoportjának működéséről, feladatairól és középtávú kutatási tervéről (*Ifjúságpolitikai Értesítő*, 1972/4., 15. p) A KISZ KB Ifjúságkutató Csoportja kutatásairól részletesen lásd: Ary 1981).

Az 1970 után készített ifjúságkutatások kapcsán több típusú megközelítéséről beszélhetünk. Az egyik irány főleg strukturalista-funkcionalista szemszögből vizsgálta a magyar fiatalokat. Elemezték az ifjúsági társadalom rétegződését, a különböző ifjúsági rétegeket és csoportokat (különösen a diákokat és munkásfiatalokat), a társadalmi mobilitás különböző dimenzióit, különösen azt, hogy a magyar iskolarendszer hogyan járul hozzá a társadalmi struktúra átalakulásához. Ezt az iskolateremtő irányt Magyarországon 1970-től Gazsó Ferenc és tanítványai, munkatársai vitték az MSZMP KB már említett Társadalomtudományi Intézetében. Gazsó Ferenc tollából 1971-ben jelent meg a „Mobilitás és iskola” című anyag, amelyet 1976-ban követett az „Iskolarendszer és társadalmi mobilitás” című monográfia, amely megalapozta ezt az irányultságot.

Az 1960-as évek végétől fordult az ifjúságszociológia a munkásifjúság felé. A téma első részletesebb elemzéseit Balogh István és Gál Róbert kutatásaihoz köthetők (Balogh–Gál 1968, ill. Balogh 1971). Tanulmányaikban fontos hangsúlyt kapott a munkásifjúság és a politika témaköre, de elemezték a munkásfiatalok munkásosztályhoz való viszonyát, sajátos vonásait, főbb csoportjait, a technikával való kapcsolatukat. Érintették a munkásifjúság anyagi-szociális helyzetét, életmódjukat és a munkahellyel kapcsolatos jelenségeket is. A munkásfiatalok témakör jelentőségét mutatja, hogy 1973-ban nemzetközi konferenciát szerveztek a szocialista országok tudományos akadémiái, s az előadásokból, illetve a témához kapcsolódó egyéb tanulmányokból két tanulmánykötet jelent meg 1975-ben, magyar nyelven Gazsó Ferenc és Szénási Józsefné szerkesztésében (Gazsó F.–Szénási 1975). 1974-ben az MSZMP KB olyan intézkedéseket fogadott el, amelyek a munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztését és helyzetének javítását állították középpontba. Ennek hatása a munkásfiatalokkal kapcsolatos vizsgálatok megsokszorozódásában is kimutatható. Még ebben az évben megjelent a Társadalomtudományi Intézet Ifjúságkutató Csoport tagjainak (köztük Gazsó Ferenc, Gál Róbert, Heleszta Sándor) tollából egy tanulmánykötet „A munkásifjúság ma” címmel, amely a munkássá válás folyamatát elemezte több dimenzióból (pl. társadalmi tényezők, munkásnők, munkásfiatalok és sport), 1976 és 1980 között pedig hat országra (köztük Magyarországra) kiterjedő összehasonlító kutatást végeztek a dolgozó ifjúság körében (Kovács J. 1980. 10), amelyről összefoglaló tanulmánykötet jelent meg „Dolgozó ifjúság, orientációk és életutak” címmel.¹⁰

A munkásfiatalokkal kapcsolatos tematikát vitte tovább a KISZ KB Ifjúságkutató Csoportja, ahol R. Törzsök Erika vezetésével kutatás készült „Munkásfiatalok az építőiparban” címmel, illetve Rudas János vezette a „Dolgozó fiatalok szakmai és társadalmi műveltsége és értékrendje a technikai fejlődés tükrében” című vizsgálatot, amely az ifjúság (politikai, gazdasági, technikai) műveltségét, tudását elemezte. Diósi Pál „Az iparban dolgozó városi fiatalok politikai ismeretei”-t, míg Szántó Miklós „Az iparban dolgozó városi fiatalok gazdasági ismeretei”-t vizsgálta ebben az időszakban.

A KISZ KB Ifjúságkutató Csoportja által folytatott, elsősorban politikai irányultságú kutatásokról elmondható egyébként, hogy elsősorban a KISZ helyét és szerepét vizsgálták az ifjúság nevelésében, elemezték a szervezet politikai és érdekvédelmi feladatait, az ifjúság politikai műveltségének és értékrendjének alakításában betöltött funkcióját. De szélesebb témákat is feldolgoztak, mint például az ifjúság szabadidejét, illetve politikai ismeretszintjét (Békés–Bugá–Fácányi–Schiffer 1976). Ezek a témák azonban átvezetnek a korszak másik ifjúságkutatási irányzatához, amely a művelődés és a művészetek szempontjából, kulturális közegben elemzi az ifjúságot. Ezen irányzat meghatározó alakja Józsa Péter szociológus volt.

¹⁰ A nemzetközi eredményekről lásd: Gazsó F.–Subkin 1984, a magyar kutatás eredményeiről: Gazsó F.–Laki–Molnár 1984.

Az 1960-as évek elejétől bekövetkező kádári konszolidáció, az alkalmazotti társadalom irányába való elmozdulás nemcsak a társadalmi szerkezetben hozott – helyenként kény-szereken alapuló – rapid és mélyreható változást, hanem hatott a kulturális szférára, amely érzékenyen reagált ezekre a folyamatokra. Az ifjúság kultúrában elfoglalt helyéről, szerepéről, kultúraalakításáról már az 1970-es években megkezdődtek a kutatások. Az 1960-as években jelentkező új ifjúsági kultúra, mely alapvetően a zenében, a divatban bontakozott ki, felhívta a figyelmet a fiatalok életmódjának változásaira is: „A fiatalok kulturális magatartása a hatvanas években keleten és nyugaton egyaránt megváltozott” (Andrássy-Vitányi 1979). Ugyanakkor ehhez a változáshoz a tömegkommunikációs eszközök gyors fejlődése is nagymértékben hozzájárult, megváltoztatva ezzel az ifjúsági viszonyokat, kapcsolatokat is – az egész életmódot.

Az ifjúság kultúrájáról, művelődési szokásairól az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején komoly módszertani apparátussal dolgozó, helyenként nemzetközi összehasonlító jellegű társadalomtudományi vizsgálatok készültek. Ezekben elemezték többek között a fiatalok olvasási szokásait, sportolási, színházba járási és ezzel összefüggésben kulturálódási szokásait, továbbá a kulturális terek (pl. ifjúsági klubok, művelődési otthonok) látogatásával kapcsolatos attitűdöket. A kutatási eredmények egyöntetűen jelezték, hogy a magyar fiatalok életmódjában egyre nagyobb jelentősége lesz a szabadidő csak a fiatalokra jellemző eltöltésének. Az ifjúság és a felnőtt társadalom közötti különbségek az életmód és a kultúra terén egyre jelentősebbekké, kézzelfoghatóbbakká váltak. Az empirikus vizsgálatok jelezték azt is, hogy a rendszer által tagadott társadalmi különbségek a kulturálódási, szórakozási szokásokban (pl. színházba járás gyakorisága és jellege) egyértelműen kimutathatók (a kutatásokról részletesen lásd: Sántha 1975; Szabó I. 1976, Horváth-Sik 1976; Almási-Kérész-Gervai, 1976; Angelusz-Tardos 1977; Józsa-Leenhardt 1981; Diósi 1981; Zsíros 1983).

1972-ben készítette Józsa Péter „Kulturális blokkok Budapesten” című kutatását, amely a fiataloknak a filmhez való viszonya mentén feltárta, hogy az ifjúságszociológiának van létjogosultsága a kultúra kerületén is (Józsa 1972; Józsa 1973). Elemzésében megfogalmazta, hogy: (1) egy társadalmi réteg ifjúsága eltérően viselkedik – éppen ifjúsági léte miatt – az azonos réteg felnőttjeitől, (2) „az ifjúság különböző rétegei közötti különbségeket elsődlegesen maguknak az eredendő rétegeknek a különbségei határozzák meg”, (3) az ifjúság egészére vonatkozó és a felnőttektől eltérő jellemzői nehezen vizsgálhatók, inkább specifikus korszakokban jelenik meg együttes „válasz” valamilyen jelenségre (pl. hippy-mozgalom vagy beat) (Józsa 1972, 169–173).

Józsa 1979-ben a magyar városi ifjúság mentalitását elemezte „A magyar városi ifjúság szocio-demográfiai összetétele, érték- és mentalitás-struktúrája” címet viselő kutatás keretében (Józsa 1979). A széles szociológiai módszertani bázist felvonultató kutatás 18 városban, három életkori csoport (14–17 évesek, 18–21 évesek és 22–25 évesek) mentén vizsgálta a dolgozó és tanuló fiatalokat. Kimutatta, hogy a hetvenes évek fiataljainak értékrendszerére elsődlegesen jellemző a privát orientáció [tegyük hozzá, hogy szemben a rendszer által hangoztatott kollektívizmussal].” (Józsa 1979b, 99).

Kétségtelen, hogy az ifjúság életmódjának és kultúrájának meghatározó szegmensévé lépett elő az 1970-es évek elejére a klasszikus zenével szemben az ún. könnyű- vagy beatzene tömeges fogyasztása. Jellemző adat, hogy az 1970-es évek elejére Magyarországon a beat-együttesek száma meghaladta a 2000 darabot (Vitányi 1972). A beatzene fogyasztását, a beatzene körül kialakult sajátos ifjúsági csoportokat és szubkultúrákat (lásd pl. beatklubok) Vitányi Iván vezetésével 1969-től kezdte el módszeresen vizsgálni a hazai kultúrszociológia (Vitányi 1969; Vitányi 1972).

Losonczi Ágnes „Zene – ifjúság – mozgalom” című művében a társadalmi térben helyezi el a zenét, megállapítva, hogy a vizsgált 25 év alatt teljesen új életformák, új gondolkodásmódok jelentek meg a zenével összefüggésben (Losonczi 1974, 9). „A zene (...) akkor válik különleges fontosságúvá, amikor a szavak előtt, a szavak után, vagy a helyett kell szólnia (kiemelés a szerzőtől).” (Losonczi 1974, 18.) A beatzene Losonczi szerint „megfogható, látványos demonstrálása volt a hovatartozásnak és különösen a hova nem tartozásnak”. (Losonczi 1974, 269).

Az ifjúság kulturális, művelődési szokásainak átfogó képét adja Andrassy Mária és Vitányi Iván 1979-ben megjelent „Ifjúság és kultúra” című tanulmányában. A kutatások szerint a fiatalság magasabb aktivitást mutatott a kulturális intézmények látogatásában, mint az idősebb generációk (Andrassy–Vitányi 1979, 22). A művelődés több dimenzióját vizsgáló kutatás rámutatott arra is, hogy az iskolai végzettség meghatározó a művelődés szempontjából: „az általános iskolát el nem végzett fiatal munkásoknak 5, az érettségizetteknek 55 százaléka az erősen művelődő” (Andrassy–Vitányi 1979, 25). Az elemzésből az is kitűnik, hogy a hetvenes évek végére a moziba járás vált a fiatalok legkedveltebb szabadidős tevékenységévé.

Az MSZMP KB Ifjúsági Bizottsága 1979-ben állásfoglalásában jelezte, hogy tovább kell fejleszteni a hazai ifjúságkutatásokat, és a korábbiakhoz képest jobban kell koordinálni, tartalmilag irányítani a munkát (Békés Z. 1981). Ezért az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete MTA tárcaszintű kutatási főirány létrehozását javasolta, amit a megfelelő politikai szervek jóvá is hagytak. „Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások” főirány kutatásainak központi kérdése az volt, hogy „... a mai magyar társadalom milyen perspektívát nyújt az ifjúság számára, és ezzel összefüggésben a társadalom alakulásának milyen tendenciái bontakoznak ki az ifjúság körében” (Békés Z. 1981). Ennek megfelelően 6 hosszú távú kutatási irányt nevesített az Előkészítő Bizottság a bázisintézmények megnevezésével együtt:

1. Az ifjúság testi-fizikai és mentális egészségének társadalmi tényezői (Pécsi Orvostudományi Egyetem);
2. Az ifjúság önálló élet- és pályakezdésének társadalmi jellemzői, konfliktusai és zavarai (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete);
3. Az ifjúság egyes rétegeinek társadalmi helyzete, életmódja (MKKE Szociológiai Tanszék);
4. Az ifjúság helyzete a munkaszervezetekben (MSZMP Politikai Főiskola Szociológiai Tanszék);
5. Az ifjúság politikai szocializációjának problémái (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete);
6. Az ifjúságpolitika és ifjúsági mozgalom aktuális kérdései (KISZ KB Ifjúságkutató Csoport).¹¹

A fenti 6 pont alapján nem véletlen, hogy Stumpf István szerint az 1980-as évekre „két markáns irányzata alakult ki az ifjúsági problémák szociológiai megközelítésének”: az egyik a „társadalmi reprodukciós nézőpontú”, a másik pedig „a politikai szocializációs folyamatok elemzésén keresztül” közelítette meg a problémát (Stumpf 1992). Az 1980-as évek első felében tehát az ifjúság problémái újból előtérbe kerültek „a hetvenes évek közepének néhány éves csendesebb időszaka után” (Békés Z. 1984, 5), és egy szisztematikus kutatási programsorozat vizsgálta a magyar ifjúságot a legkülönbözőbb dimenziókból.

¹¹ A főirány céljainak megvalósítását, a kutatások összehangolását egy Koordináló Tanács végezte, melynek elnöke Gazsó Ferenc, titkára Békés Zoltán lett. A Tanácsban olyan személyek kaptak helyet, mint Ancsel Éva, Pataki Ferenc, Vukovits György stb.). A titkárság közreműködésével pályázatokat hirdettek az összes hazai kutatóhely számára a munkálatokban való részvételre. A Koordináló Tanács célja a lehető legszélesebb kutatóhelyi együttműködés kialakítása volt. A főirány központi bázisintézménye az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete lett.

Az első főirány kutatásainak eredményeit „A fiatalok egészségi állapota és biológiai fejlődése” című tanulmánykötet összegzi. Vizsgálták többek között a fiatalok halandósági és megbetegedési viszonyait, a fiatalok egészségi állapotát befolyásoló társadalmi és intézményi tényezőket, valamint a fiatalok biológiai fejlődésének különböző tényezőit (pl. testnevelés, fizikai állapot) (Tahin 1986).

Az ifjúság életkörülményeiről a Központi Statisztikai Hivatal Ifjúsági Szakmai Munkaközösségének tagjai rendszeres időközönként tanulmányköteteket és adattárakat adtak ki. Először 1982-ben jelent meg „Az ifjúság életkörülményei” című kötet, amit 1984-ben és 1987-ben folytattak tovább.¹² A kötetekben sokrétűen tárgyalják a témakört, így elemzik többek között a fiatalok demográfiai, foglalkozási jellemzőit, lakáshelyzetüket, munkakörülményeiket, anyagi helyzetüket, utazási szokásaikat.

1982 szeptemberében „Ifjúság és társadalom a hetvenes és nyolcvanas években” címmel kétnapos szakmai konferenciát tartottak, ahol négy vitacsoportban mintegy ötven hozzászólás keretében vitatták meg a fiatalság helyzetét.¹³ E tanácskozás előadásai és az azokból készített tanulmányok, valamint „Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások” főirány keretében dolgozó kutatók írásai képezik az alapját „A magyar ifjúság a nyolcvanas években” című tanulmánykötetnek (Békés Z. 1984). A tanulmányok szociológiai mélységben elemzik az ifjúság legfontosabb problémáit, az ifjúság legfontosabb társadalmi jellemzőit (mobilitás, rétegződés, értékek, demográfiai folyamatok, mentális egészség, anyagi és jövedelmi helyzet, politikai szocializáció, életmód, önálló élet- és pályakezdet).

Az ifjúság politikai szocializációjának problémái, az értékképző, értékátadó és értékelsajátító tevékenység bonyolult szövedékének feltárására Gazsó Ferenc által felkért fiatal szociológusokból külön munkacsoport alakult a Társadalomtudományi Intézetében 1981 folyamán. A téma kiemelt jelentőségét mutatja, hogy az *International Journal of Political Education* 1982-ben (!) különszámot szentelt a magyar politikai szocializációs folyamatok elemzésének (megjegyzendő, hogy a szocializáció kutatása egyébként is a nemzetközi mainstream politikai szociológia középpontjában állt).¹⁴ Az ifjúságszocializációs munkacsoport, Kéri László vezetésével, elméleti és gyakorlati-empirikus tudományos kutatási tevékenységet folytatva, a nyolcvanas évek végére megalapozta a hazai politikai szocializáció tudományos alapú elemzését. Ezt jelzi az 1987 és 1990 között megjelent, Kéri László, Boross László és Stumpf István szerkesztésével fémjelzett feltutacnyi tanulmánykötet (Kéri 1987, Kéri 1988a, Kéri 1988b, Kéri 1989, Boross 1989, Stumpf 1988).¹⁵

Gazsó Ferenc nevéhez kötődik a korszak meghatározó kiadványa, a „Társadalmi folyamatok az ifjúság körében”. Ebben szerkesztőként Gazsó megjegyzi: „Hazánkban a szervezett ifjúságkutatás a hetvenes években bontakozott ki, feltételei azonban csak az elmúlt években váltak igazán kedvezővé, akkor, amikor a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt egybehangolt és anyagiilag támogatott tudományos tevékenységgé vált” (Gazsó F. 1987, 5). Gazsó szerint az ifjúság nem tekinthető egységes és önálló társadalmi csoportnak, de az „... ifjúság sajátos szociológiai, pszichológiai, tudati jellemzőkkel rendelkezik...” (Gazsó F. 1987, 5). Megállapítja, hogy a fiatalok léthelyzetének feszültségei,¹⁶ a bérezés problémái, a lakáshiány egyre nagyobb gondokat szülnek, és fokozódó nemzedéki feszültség(ek)hez vezethetnek.

12 1983-ban, 1986-ban és 1990-ben készült adattár (Falussy 1995, 5).

13 A konferencia teljes anyaga megjelent a *Társadalomtudományi Közlemények* XII. évf. 1982. 4. számában.

14 A különszámot Csepeli György és Bognár Tibor szerkesztette, és szerepelt benne Gombár Csaba, Szabó Ildikó és Hankiss Ágnes is.

15 Bár technikailag a rendszer-transzformáció után jelent meg, de még szintén az 1980-as évek politikai szocializációs folyamatait mutatja be Szabó Ildikónak „Az ember államosítása” című alampunkája.

16 1980–1981-ben jelentek meg az első konkrét szegénységvizsgálatok a hazai szociológiában. Laki László 1988-as tanulmánykötete a szegénység újratermelődésének generációs metszetét mutatja be, jelezve az alacsony iskolázottság átöröklődésének módját és következményeit (Laki 1988).

Ifjúságkutatás a rendszerváltástól napjainkig

Magyarországon a rendszer-transzformációs folyamat (1988–1990) rendkívül rapid politikai, gazdasági és mélyreható társadalmi változásokat eredményezett, amelyek nyilvánvalóan megváltoztatták az ifjúság helyzetét, viszonyait – és a róla alkotott képet is. „Szélsőségesen polarizált társadalmi szerkezet” alakult ki, amely – ahogy erre az utóbbi években készített vizsgálatok rámutattak – folyamatosan újratermelődik, behatárolva az ifjúság esélyeit (Gaszó F.–Laki 1999). Egyöntetű az ifjúsággal foglalkozó szociológusok vélekedése, mely szerint a nyolcvanas években már jelzett negatív folyamatok felerősödtek a kilencvenes években, aminek az egyik következménye, hogy a piacgazdaságra való áttérés egyik legnagyobb vesztes rétege épp a fiatalok lettek (pl. tartós és nagyarányú ifjúsági munkanélküliség, gyermek-mélyszegénység). A „kettészakadt társadalom”, az underclass megjelenése és markánssá válása, azaz a kilencvenes évekbeli fejlemények tehát új kihívások elé állították az ifjúságkutatást (Gaszó F.–Stumpf 1992, 7 és Gábor 2006, 371).

Magyar viszonylatban az ifjúsági korszakváltás a nyolcvanas évek végén, a nyugati országokhoz képest késve jelent meg. Hazánkban más folyamatokkal is összekapcsolódott, a rendszerváltás összetett hatásait is magán viseli. Míg Nyugat-Európában az ifjúság mint „önálló társadalmi-politikai szereplő”, addig Kelet-Európában mint „a szociális válság hordozója” jelenik meg (Stumpf 1992, 11).

A korszakváltásnak fontos tényezője, hogy az 1990-es évek elején az iskolai tudás, az iskola szerepe, az iskolai tér felértékelődött a társadalmi integrációhoz szükséges minták létrehozása és átvétele során, ugyanakkor a család, a település, szomszédság, az iskola és az ifjúsági szervezetek kontrollja egyre inkább csökkent (Gábor 2006, 369). A hagyományos szocializációs ágensek mellé tehát új intézmények léptek be, így a mass média és a mögötte lévő fogyasztói ipar.

A hazai ifjúságszociológiának tehát a rendszer-transzformáció generációs értelmezése mellett a rendszerváltozás generációs következményeit is értelmeznie kellett 1990 után, amit jelentősen megnehezített a források beszűkülése (sőt helyenként elapadása) és elaprózódottsága, valamint az, hogy a politikai alrendszer számára nem az ifjúság jelentette a szavazatmaximalizálás szempontjából a legfontosabb társadalmi réteget. A komoly nehézségek ellenére – és ez talán jelzi az ifjúságkutató szakma kiemelkedő szakmai felkészültségét – az elmúlt húsz évnek is elkészültek a meghatározó empirikus vizsgálatai és ezekre épülő alpmunkái. Jeleznünk kell azonban, hogy a rendszer-transzformációt követően – hasonlóan egyébként a hazai szociológia egészéhez – az ifjúságkutató szakma is diverzifikálódott, egyre szélesebbé vált a kutatói kör, a korábbi meghatározó személyiségek mellett felnőtt több új generáció is.¹⁷ Az ifjúságkutató szakmát ma már a klasszikus generációs összefogás jellemzi, ugyanakkor nem hallgatható el, hogy elsősorban a kutatás finanszírozási nehézségei miatt, a különböző iskolák és a különböző kutatók között gyakran éles verseny alakult ki a kutatási támogatások megszerzése érdekében. Ez a verseny nem mindig kedvezett a tudományos alaposságú, éppen ezért nem feltétlenül gyors, azonnali eredményekkel nem kecsegtető munkának. Ráadásul nehéz az ismétlődő adatgyűjtésen alapuló kutatási programok hosszabb távú működtetése, mivel elsősorban pályázati formában – gyakran utólagos finanszírozásban – jutnak forráshoz az ifjúságkutatók. A kutatások jelentős részét a különböző kormányzati, tudományos alapítványok finanszírozása teszi lehetővé. Így a kutatási projektek indításakor számottevő szakmai-megrendelői kontroll tapasztalható. Utólagos ellenőrzésre, értéke-

17 A rendszer-transzformációt követő kutatások és elemzések teljes körű bemutatására még kevésbé vállalkozhatunk, mint a korábbi időszakok esetében. Fábri István és szerzőtársai egyébként kísérletet tettek az empirikus vizsgálatok feltérképezésére (Fábri–Horváth–Varga, 2000).

lésre elsősorban pénzügyi értelemben kerül sor. A szakmai projektértékelés nem általános ezen a területen. A kormányzati vagy regionális (önkormányzati) megrendelések esetében a döntéshozók aktuális igényei alakítják a vizsgálatokat, előzetesen irányt szabva a kutatói munkának.

A rendszer-transzformációt követő első időszak legfontosabb kutatási eredményei Gazsó Ferenc és Stumpf István nevéhez köthetők, akik elméleti és empirikus munkáikban vizsgálták az 1988–1990-es változás elsődleges következményeit. Kiemelkedő teljesítményük a „Rendszerváltozás és ifjúság”, valamint a „Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón” című tanulmánykötetek megjelentetése, amelyek a nyolcvanas évek hagyományainak megfelelően több szempontból, részletesen elemezték a generációs újratermelődés legfrissebb – egyébként egyre súlyosabb problémákat generáló – tendenciáit. Mindkét kötet vizsgálta a fiatalok körében zajló társadalmi, objektív folyamatokat (munkanélküliség, marginalizálódási problémák), a fiatalok mobilitási esélyeit, rétegződését, egyes ifjúsági csoportok életmódját, de olyan szoftabb témákat is, mint az ifjúság politikai szocializációja, politikaképe, a rendszer-transzformációról alkotott vélekedések vagy az ifjúsági kultúra korszakváltása és az ifjúsági szubkultúrák térnyerése. Különösen kiemelkedőnek tartjuk e két kötetet abból a szempontból is, hogy a különböző ifjúságszociológiai iskolák prominens képviselői egyaránt helyet kaptak bennük. Mint ahogy ugyanez az összefogás érhető tetten a szintén 1992–1993-ban megjelent, Csepeli György, Kéri László és Stumpf István által szerkesztett „Állam és polgár”, valamint a Boross László által szerkesztett „Érték – Iskola – Család” című tanulmánykötetekben. E négy kötet jelenti a hazai ifjúságszociológia rendszerváltozást követő első időszakának legfontosabb teljesítményeit. Ezekben a kötetekben jelentek meg Magyarországon az első, a fiatalok pártpreferenciáit és ezzel összefüggésben értékorientációit vizsgáló elemzések is.

A különböző ifjúsági csoportok politikához való viszonya a későbbi kutatásokban is fontos szerepet játszott. Egy követéses vizsgálat keretében az egyetemisták demokráciafogalmának változását vizsgálta 1990 és 1995 között Farkas András. Megállapította, hogy a demokrácia magyarországi helyzetére vonatkozó pozitív megállapítások 1995-re szinte eltűntek az eszszékből, a bizonytalanságot jelző megfogalmazások ugyanakkor egyre nőttek. 1990-ben még optimista és naiv elgondolások születtek a demokráciáról, ez a kép 1995-re teljesen megsemmisült, s a pesszimizmus és a kemény szavak kerültek előtérbe (Farkas 2000). Két kecskeméti főiskola hallgatói körében készült politikai szocializációs tárgyú empirikus kutatás 1994–1995 folyamán. A „Főiskolások állampolgári kultúrája”¹⁸ című vizsgálat részletesen elemezte a főiskolások állampolgári ismereteit, nemzeti önképét, politikai értékrendjét. E témakört viszi tovább Örkény Antal és Szabó Ildikó a „Tizenévesek állampolgári kultúrája” című munkájában, megállapítva, hogy átalakult annak politikai jelentéstartalma, a belpolitikai várakozások kiábrándultsághoz vezettek (Örkény – Szabó I. 1998). A szocializációs folyamatok feltárását más kutatók és kutatói közösségek is szorgalmazták az elmúlt évtizedekben. Somlai Péter, Csákö Mihály vagy a körük szerveződő fiatal kutatók olyan új tendenciákat írtak le, mint a posztadoleszcencia, a demokratikus nevelés jellegzetességei. A kilencvenes évek empirikus felvételei „rendre a gyenge tájékozódási igényt, a politikai részvétel minősített formáitól való elfordulást, illetve a kollektív cselekvés politikai és más célokat követő szervezeti formáival szembeni ambivalenciát és közönyt mutatták” (Gazsó F.–Laki 2004, 172).

Visszatérve a generációs újratermelődés új tendenciáinak elemzéséhez, kétségtelen, hogy a kérdéskör tudományos szintű feldolgozása az 1990-es és 2000-es években Gazsó Ferenc és Laki László munkásságához köthető. A szerzőpáros „Esélyek és orientációk. Fiatalok az ezredfordulón” (1999), a „Fiatalok az újkapitalizmusban” (2004) és a „Társadalmi zárványok

18 Kutatásvezető: Szabó Ildikó, Horváth Ágnes és Marián Béla.

(2008, Pitti Zoltánnal közösen) című kötetei, illetve a külön-külön írt munkák jeleztek, hogy az ifjúsági munkanélküliség tartóssá válása, a társadalmi mobilizáció lelassulása, az iskolarendszer súlyos funkcionális zavarai rendkívüli kihívások elé állítják a magyar társadalmat. Olyan tartós, a társadalmi integrációt veszélyeztető negatív tendenciák bontakoztak ki, amelyek visszafordítása egységes, konszenzuson alapuló politikai és társadalmi akarat nélkül lehetetlen.¹⁹

Akárcsak az 1980-as években, úgy a rendszer-transzformációt követően is az ifjúsággal foglalkozó kutatások meghatározó iránya az ifjúsági kultúra (szubkultúra), az ifjúság művelődésének és szórakozásának a vizsgálata. Ahogy Szapu Magda megfogalmazta, a különböző ifjúsági csoportok kutatása már csak azért is fontos, mert „... a fiatalság helyzete hű tükörképe a társadalom fennmaradásának, folytatásának” (Szapu 2002, 29, valamint Szapu 2004). A kilencvenes évek végén megjelent a fesztiválózó ifjúság. Ez egyrészt a szabadidő szcenáriójának létrejöttének, másrészt az ifjúságot szolgáló intézmények piaci tendenciák felé történő elmozdulásának a következménye (Gábor 2009). Az ifjúsági korszakváltás előzményeinek feltérképezése, elméleti és (lokális) empirikus megalapozása után, 1997-től Gábor Kálmán vezetésével, kutatássorozat indult a Sziget Fesztivál eseménysorozat részvevőinek megismerésére, azzal a hipotézissel, hogy „a Sziget a jövődöbéli középosztályé”.²⁰ Gábor szerint az ifjúsági korszakváltás Magyarországon a kilencvenes évektől kezdve ment végbe, melynek egyik aspektusa az oktatás expanziója: egyre több fiatal tanul középiskolában, majd felsőoktatásban. Az iskolai tanulási időszakot pedig a „fogyasztás expanziója” kíséri, aminek mentén a társadalom középosztályosodik, az ifjúság státusa megváltozik. Összefoglalóan: saját fogyasztói státus, önállóság és autonómia jellemzi a középosztály fiataljait. A Sziget-vizsgálatok szerint jelentős fordulat 2005-ben következett be, ettől az évtől kezdve „A Sziget” jóval nemzetközibb arculatot mutatott, mint az azt megelőző években. Az egyetemeten végzett látogatók aránya egyharmadra nőtt, és ezzel párhuzamosan az alacsonyabb státusú fiatalok kikoptak a legnagyobb magyarországi tömeges ifjúsági kulturális eseményről. A kutatássorozat kimutatta, hogy „az új fiatal középosztály az információs társadalom fiatalsága” (Gábor–Szemerszki 2006, 17), ami egyben jelezte azt is, hogy a fiatalok kulturális fogyasztásának a felnőtt társadalométól élesen eltérő jellegét az információs technológiákhoz való viszony alapvetően befolyásolja.

A kétezres éveket követően a Magyarországon megjelent, ifjúsággal foglalkozó tanulmányok zöme az „Ifjúság”²¹ elnevezésű, négyévenkénti, nagymintás kutatás eredményein alapul vagy ahhoz kapcsolódik, így ezeket a kutatásokat – igaz röviden, de – külön is elemezzük.

A rendszer-transzformációt követően 10 évnek kellett eltelnie, hogy meglegyen a politikai akarat egy, az ifjúság élet- és léthelyzetét a lehető legszélesebben feltérképező empirikus vizsgálat központi finanszírozásához. 2000-ben készült el az akkori Miniszterelnöki Hivatal (vezető Stumpf István) és az Ifjúsági és Sportminisztérium (vezető Deutsch Tamás) közös finanszírozásában az „Ifjúság2000”. A kutatás a 15–29 éves korosztályt vizsgálta, 8000 fős országos mintán, amely területenként (régiókra és megyékre), nemre és korra reprezentatív volt (Nemeskéri 2002). Az adatokat kérdőív segítségével vették fel, címlistás, személyes megkereséssel. A kérdőív összeállításánál négy fontosabb szempontot nevezett meg a kutatói team: (1) statisztikai összehasonlíthatóság; (2) történeti összehasonlíthatóság; (3) nemzetközi összehasonlíthatóság; (4) politikai-kormányzati szempontok, szociálpolitikai stratégiák tervezésének szempontjai. A kutatás részletes adatokkal szolgált az iskolai és foglalkozási életúttól,

19 Természetesen az ifjúsági munkanélküliséggel más szerzők és kutatások is foglalkoztak a vizsgált időszakban, de minden kutatás bemutatására – ahogy arra korábban utaltunk – nem is törekszünk. Lásd pl. Lakatos 2004, vagy Bauer 2000.

20 A Sziget Fesztiválról bővebben ld. Gábor 2000a.

21 Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, MOZAIK2001 és MOZAIK2011.

a családi háttérrel, az anyagi helyzettel; a politikához való viszonyról, a társadalmi közérzetről, a szubjektív elégedettség különböző dimenzióiról, az ifjúsági életmódról, a szabadidő-eltöltés és a sporttevékenység különböző kérdéseiről; a devianciákról, az ifjúsági kultúráról, az érték- és normarendszeréről (Laki–Szabó A.–Bauer 2001). A kutatás eredményeiből gyorsjelentés és tanulmánykötet is készült.

A kutatássorozat következő vizsgálata²² az „Ifjúság2004”, amelynek célja annak rögzítése volt, „...hogyan az előző felvételhez képest mennyiben, milyen módon változtak az ifjúsági korosztályok iskoláztatását, elhelyezkedését, karrierjét, önállósodását és boldogulási esélyeit befolyásoló társadalmi tényezők, továbbá, hogy ezek a hatások hogyan tükröződnek a fiatalok életmódjában, szabadidős tevékenységében, kulturális fogyasztásában” (Bauer–Szabó A. 2005, 7). A 2004. évi kutatás központi témája a fiatalok fogyasztékkal élőkhez való viszonya volt. Fontos változást jelentett az első 'nagymintás' ifjúságkutatáshoz képest, hogy a szexuális szokások, a droghasználat, az alkohol és a dohányzás, a pártpreferencia és a tiltakozásokon való részvétel témakörei önkitöltős kérdőív formájában kerültek lekérdőzésre.

Az „Ifjúság2004”, valamint az abból készített „Gyorsjelentés” megalapozta, a későbbi Nemzeti Ifjúsági Stratégia tudományos hátterét, másrészt megkérdőjelezhetetlenné tette a mindenkori kormányzat számára, hogy ilyen áttekintő és egyben a döntéseket elősegítő négyévenkénti – a mindenkori kormányzatok által is támogatott átfogó ifjúságkutatásra szükség van (Bauer–Szabó A. 2005).

Az „Ifjúság2008” kutatás a korábbiakhoz képest kvalitatív szakasszal bővült. A fókuszcsoporthoz módszer bevezetését több szempont is szükségesszerűvé tette, így például a kutatás középpontjába a fiatalok munkába állása, munkavállalása került, amelynek attitűdjére is kíváncsiak voltunk, továbbá hogy a kérdőíves kutatás adatfelvételi periódusában kiderült: a „megvalósult megkérdezések 28 százalékában a mintában szereplő főcímeken és a hozzájuk tartozó pótcímeken sem lehetett elkészíteni az interjút” (Bauer–Szabó A. 2009, 12). A vizsgált témakörök tekintetében annyi változás történt, hogy részletesebben elemeztük a politikai gondolkodás különböző dimenzióit (pl. helyi közélet és helyi politika), és külön kérdőív-blokk szolt az ifjúsági szolgáltatásokról. A szenzitív kérdésekről – így a szexuális szokások, alkohol és dohányzás, droghasználat, a pártpreferencia és a tiltakozásokon való részvétel témaköreiről – továbbra is önkitöltős kérdőív formájában gyűjtöttünk információkat.

Az *Ifjúság* sorozat jól felépített, átgondolt kutatói teammunka eredménye. Minden vizsgálat alapkérdéseit tekintve összehasonlítható, alappillérei megegyeznek, ugyanakkor a felmerülő új problémákra érzékeny, hiszen tartalmaz cserélhető, változó modulokat is.

A magyar ifjúságkutatás – hagyományosan – különböző intézményekben zajlik, melyek fő profilját általában nem ezek a kutatások adják.²³ Az egyetemekről (pl. Corvinus Egyetem, Debreceni Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Semmelweis Egyetem) elsősorban a szociológiai, pszichológiai, magatartástudományi tanszékek ifjúsággal kapcsolatos kutatásai jutnak el a szakmai nyilvánossághoz. A Magyar Tudományos Akadémia különböző kutatóintézetei (politikatudományi, pszichológiai, szociológiai) is jelentős részét végzik az ifjúságkutatásoknak. Az állami fenntartású (önállóan vagy egy-egy minisztérium háttérintézményeként működő) kutatóintézetek közül a Felsőoktatás-kutató Intézet, az Országos Közoktatási Intézet, az Országos Kriminológiai Intézet készít többek között ifjúsági témájú kutatásokat. De előfordulnak olyan, különböző állami vagy magánintézmények, cégek által megrendelt/vezetett kutatások is, amelyeknek

²² Hasonló mintával és metodológiával.

²³ Az alfejezet az „Ifjúságsegítés”, ill. a „Magyar nemzeti ifjúságpolitikai jelentés” c. kiadványokban megjelent Bauer Béla által írt szöveg továbbfejlesztett változata.

– bár más témára fókuszálnak – ifjúsági vonatkozásai mindenképpen említést érdemelnek. Így a piaci közvélemény-kutató intézetek és think-tank-ek közül is többen (pl. Ipsos, GfK Hungária, Marketing Centrum, Medián Századvég, Tárki, Gallup) végeznek ifjúsággal foglalkozó empirikus közvélemény-kutatásokat, elsősorban állami megrendelésre vagy nemzetközi együttműködések keretében. Külön említést érdemel az Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ (EIKKA), amely az egyik központi szereplője a hazai ifjúságkutatói intézményrendszernek.

Magyarországon 2001-ben alakult meg az akkori Ifjúsági és Sportminisztérium háttérintézményeként az egyetlen, főprofiljában is ifjúságkutatással foglalkozó intézmény, a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. A többszörös átalakuláson átment Intézet jogutódja jelenleg a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Kutatási Igazgatóságának Ifjúságkutató Osztálya, feladata pedig a közigazgatásban az ifjúságkutatással kapcsolatos feladatok ellátása és összehangolása. Az Intézet volt a koordinátora az „Ifjúság2000”, „Ifjúság2004”, „Ifjúság2008”, továbbá a „Mozaik2001”, „Mozaik2011” kutatási projekteknek. Éppen ezek, a magyar viszonylatban kivételesen széles körű és nagy költségigényű kutatások mutatták meg, hogy a különböző kutatói iskolák közötti egyeztetésnek nincsenek meg a fórumai. Bár a szociológiai és pszichológiai szakmai társaságnak is vannak ifjúságszociológiával, ifjúságpszichológiával foglalkozó szekciói, ezek munkája elsősorban az ifjúsági témáknak a különböző szakmai konferenciákon való megjelenítésében merül ki. Így ezek sem válhattak a kutatásokat egyeztető, a kutatói műhelyek között közvetítő fórumokká.

A magyarországi ifjúságkutatást a szociológiai megközelítések és a survey módszerek uralják. Az elmúlt másfél évtized – általunk áttekintett – empirikus kutatásainak nagy részét valamilyen kérdőíves módszerrel végezték (80%), melyek harmadát (37%) tette ki a kérdezőbiztos által felvett személyes lekérdézés. A másik leggyakoribb survey technika az önkítöltős kérdőíveké (20%). Az utóbbi időszakban egyre nagyobb teret kap az online lekérdézés, amelynek aránya folyamatosan növekszik, már csak a fiatalok által használt kommunikációs csatornák átalakulása okán is. Az 1995-től elkészített ifjúságkutatások mintegy ötödét végezték kvalitatív (mélyinterjú, fókuszcsoportos) módszerekkel.

A magyarországi ifjúságkutatások alapjául szolgáló statisztikák megbízhatóak, általában megfelelő bontásban állnak rendelkezésre. Jelentős információs forrás a Központi Statisztikai Hivatal, mely életkori bontásban számos alapadatot szolgáltat a gyermekekről és a fiatalokról, néhány, a fiatalok életét alapvetően befolyásoló kérdést is vizsgál (pl. családok, mobilitás). Ezeket publikálja is a kutatók és az ifjúsági területen dolgozók számára hozzáférhető kiadványokban. (Az adatfeldolgozási idő kb. egyéves csúszást eredményez.)

Az ifjúságkutatók a tudományos életben megszokott módon, különböző szakmai fórumokon, konferenciákon találkoznak egymással, mutatják be eredményeiket, fejtik ki álláspontjukat. Jellemző azonban, hogy egészen 1997 áprilisáig kellett várni arra, hogy a rendszer-transzformációt követően megszervezésre kerüljön a lehető legtöbb ifjúságkutató iskolát felvonultató nagyszabású ifjúságkonferencia.²⁴ Megemlítenő szakmai fórum mindezekén túl a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szekciója, mely tagságán keresztül kívánja megszólítani a területen dolgozó kutatókat. Hasonló szekcióval rendelkezik a Magyar Pszichológiai Társaság is. A politikai döntéshozók és a kutatók közötti kapcsolattartás közvetettnek tekinthető. A szakmai, tudományos fórumokon elhangzottakból tájékozódhatnak az érdeklődő döntéshozók, illetve az azokról készített médiajelentések közvetítik számukra az új kutatási eredményeket. A kormányzati, önkormányzati vizsgálatok során pedig az ifjúságpolitikuskok meglátásai alakítják a megrendelést, és így a

24 Az ifjúsági konferencián elhangzott előadásokról lásd: Gábor 2000a.

kutatók által vizsgált témaköröket is. Közvetlen, kétoldalú kapcsolatra kevés és esetleges példa adódik.

Általában azonban a kormányzat és az ifjúságkutatók közötti egyeztetésnél is lazábbnak tekinthető a fiatalok, az ifjúsági szervezetek és az ifjúságkutatások közötti kapcsolat. Itt is a média által közvetített kutatási eredmények jutnak el többé-kevésbé az érintettekhez. Az eseti véleménycsere, tájékoztatás lehetőségét nyújtják a különböző ifjúsági rendezvényeken (kerekasztal-beszélgetéseken) részt vevő ifjúságkutatók, emellett alkalmyszerűen az ifjúsági ernyőszervezetek ülésein is bemutatkozik egy-egy kutatás.

1996 és 2007 között rendszeresen, évente foglalta össze a kormányzati szervek által használt adatokat (vizsgálatok, statisztikák eredményeit) a Nemzeti Ifjúságkutató Intézetben, illetve jogutódjában a parlament számára összeállított „Jelentés a gyermekek és az ifjúság helyzetéről, életkörülményeik alakulásáról és az ezzel összefüggésben (a tárgyévben) meg tett kormányzati intézkedésekről” c. dokumentum is. Ez utóbbi kevésbé használt a kutatók között, mivel publicitása nem biztosított. A Nemzeti Ifjúsági Stratégia elfogadásával a jelentési kötelezettség megváltozott.

Az ifjúságkutatással kapcsolatos publikációkat számos kutatóintézet, egyetemi kiadó jelzi. Jelentős többek között a Központi Statisztikai Hivatal, a Felsőoktatás-kutató Intézet publikációs tevékenysége a Belvedere Kiadó segítségével. A IX évfolyamához érkezik a 2003-tól megjelenő ifjúságelméleti folyóirat, az *Új Ifjúsági Szemle*, amely jelenleg Magyarországon az egyetlen, az ifjúságkutatást főprofilként bemutató periodika. Természetesen számos más folyóiratban (pl. *Szociológiai Szemle*, *Pszichológiai Szemle*, *Educatio*, *Replika*, *Kultúra és Közösség*, *Esély*, *Magyar Tudomány*) jelennek meg ifjúságkutatási eredmények.

Összegzés helyett

A XX. század a gyermekek évszázada lesz, írta Ellen Key 1902-ben, ám sokkal inkább „az ifjúság évszázada” volt”.²⁵ Szerzte a világon egyre nagyobb figyelmet kapott az ifjúság, s a század második felében önálló ifjúsági kultúra kialakulásáról beszélhetünk, ifjúsági korszakváltás következett be. Az ifjúság alkotó, döntéshozó dimenzióba lépett, önálló státusszal bír, és maga az ifjúsági korszak is meghosszabbodott, funkciói megváltoztak, bővültek. Az ifjúsági korszakváltás azonban együtt járt az ifjúság sebezhetőségének és kiszolgáltatottságának fokozódásával. Magyarországon az 1960-as évek vége óta kíséri nagyobb társadalomkutatói figyelem az ifjúságot. Az időben előrehaladva azonban a fiatalokról kialakított (kialakult) kép egyre sötétebb és egyre több negatív tendenciát hoz a felszínre.

Az ifjúságkutatás Európában az egyén vizsgálatából, a pszichológiából indult, s csak később kezdődtek társadalomtudományos nézőpontú értelmezések, kutatások. Amerikában pedig épp ellenkezőleg, ott a városszociológia mutatott rá az utcán lézengő fiatalokból álló csoportokra, gangekre s az ifjúsági problémára. Szociológiai szemszögből beszélhetünk ifjúságszociológiáról, ám kezdetektől fogva kérdés, hogy lehet-e ezt külön szociológiai tudományként kezelni, vagy inkább az ifjúság szociológiai metodológián alapuló vizsgálatáról beszélhetünk? A kérdés tehát az, hogy az ifjúságszociológia módszer vagy gondolkodásmód? Véleményünk szerint a napi gyakorlatban e két felfogás összemosódik. Jelenleg minden szociológiai művet, ami az ifjúsággal, az ifjúság helyzetével, kutatásával foglalkozik, az ifjúságszociológia témakörébe sorolnak.

25 Szerzői fordítás. „Das 20. Jahrhundert, das an seinem Beginn in einem berühmten Buch der schwedischen Schriftstellerin Ellen Key als „Jahrhundert des Kindes” (1902) bezeichnet wurde, war in vielfacher Hinsicht das „Jahrhundert der Jugend” Ld. Schäfers, 2001, 189. p.

Az ifjúságkutatás soha sem állhat meg, mert a vizsgálat tárgya maga is folyton – sőt egyre gyorsuló ütemű – változásban van. Bár patetikusan hangozhat, de jelen tanulmányunkkal hozzá kívántunk járulni ahhoz, hogy az elmúlt mintegy fél évszázadban elkészített társadalomtudományi megalapozású ifjúságkutatási vizsgálatok a felnövekvő nemzedékek számára is ismerősen csengjenek, hogy az a felbecsülhetetlen érték, amit a hazai ifjúságkutatás felhalmozott, újra élő része legyen a közös szakmai tudásbázisnak.

Irodalom

- „A KISZ KB Intéző bizottságának határozata a KISZ Központi Bizottság Ifjúságkutató Csoportjának működéséről, feladatairól és középtávú kutatási tervéről.” In: Ifjúságpolitikai Értesítő, 1972/4. 15–16. p.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1970. február 18–19-i ifjúságpolitikai állásfoglalását elősegítő dokumentumok* (1971). Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 217 p.
- A munkásifjúság ma. Tanulmányok.* (1974) Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat.
- ALMÁSI MIKLÓS – KÉRÉSZ GYULA – GERVAI ANDRÁS (1976): *Ifjúság és a színház. Szociológiai vizsgálat 1974–1975.* Budapest, MSZI, 95 p.
- ANCSÉL ÉVA – ANDICS JENŐ – ANDORKA RUDOLF – BOROS LÁSZLÓ – FALUSSY BÉLA – GAZSÓ FERENC – HARCSA ISTVÁN – HUSZÁR ISTVÁN – KAMARÁS FERENC – KÉRI LÁSZLÓ – MONIGL ISTVÁN – PATAKI FERENC – RÉDEI MÁRIA – SALAMIN PÁLNÉ – TAHIN TAMÁS – ÚJVÁRI JÓZSEF (1984): *A magyar ifjúság a nyolcvanas években.* Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Kossuth Könyvkiadó, 263 p.
- ANDICS JENŐ (1984): „Az ifjúság életkörülményei. Ifjúság és társadalom” In: *Ifjúságstatisztikai Közlemények.* Budapest, KSH, 335 p.
- ANDORKA RUDOLF (2006): *Bevezetés a szociológiába.* Budapest, Osiris Kiadó, 90. p.
- ANDRÁSSY MÁRIA – VITÁNYI IVÁN (1979): *Ifjúság és kultúra. A fiatalok kulturális, művészeti magatartása.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 164 p.
- ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT (1977): *A fiatalok és a sport (Adalékok egy empirikus kutatás eredményei alapján).* Közlemények 5. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 21 p.
- ARY ERNŐ (1981) (szerk.): *A KISZ KB Ifjúságkutató Csoportja kutatásainak és tanulmányainak jegyzéke, rövid ismertetése. 1976–1980.* Budapest,
- BALOGH ISTVÁN – GÁL RÓBERT (1968): „*A munkásifjúság helyzetéről és társadalmi szerepéről* (1. változat / *Belső anyag*).” MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 112 p.
- BALOGH ISTVÁN (1968): *Javaslat az ifjúságkutatás központi szervezeti megteremtésére.* [Kézirat.] MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 5 p
- BALOGH ISTVÁN (1971): *A munkásifjúság helyzetéről és társadalmi szerepéről.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 76 p.
- BAUER BÉLA – KISS PASZKÁL – KARA ÁKOS – SZABÓ ANDREA – ZSUMBERA ÁRPÁD (2001.) (szerk.): *Jelentés a gyermekek és ifjúság helyzetéről és az ezzel összefüggésben megtett kormányzati intézkedésekről,* (ISM-NKI-Mobilitás, Budapest 2002.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés.* Budapest, Szociális és Munkaügyi Intézet, 151 p.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés.* Mobilitás, 113 p.
- BAUER BÉLA (1999): „Pályakezdő vállalkozók az 1990-es években.” In: *Filozófia – Művelődés – Történet.* A BTF Tudományos Közleményei, XVIII. 145–161. p.
- BAUER BÉLA (2000): „Fiatal vállalkozók értékválasztásai.” In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély?* Szeged, Belvedere, 142–148. p.

- BAUER BÉLA (2005): „A nyilvánosság és a demokrácia kérdőjelei.” In: *Új Ifjúsági Szemle* 2005 tavasz, 52–60. p.
- BAUER BÉLA (2007): „A magyar ifjúságkutatás területei, kutatói intézményi háttere.” In: *Ifjúságsegítés. UISZ Könyvek* 3. 325–333. p.
- BAUER BÉLA (2008): „Magyar nemzeti ifjúságpolitikai jelentés.” *Új Ifjúsági Szemle* 2008 tavasz (szerző és szerkesztő).
- BAUER BÉLA (2000) (szerk.): *Süsü a társadalomban. Társadalomismereti olvasókönyv*. Budapest, Új Mandátum.
- BAUER BÉLA – TIBORI TÍMEA (2002): „Az ifjúság viszonya a kultúrához.” In: Szabó – Bauer – Laki (2002) (szerk.): *Ifjúság2000. Tanulmányok* I. Budapest, NIKI, 180–201. p.
- BÉKÉS FERENC – BUGA ISTVÁN – FÁCZÁNYI ÖDÖN – SCHIFFER PÉTER (1976): *Tájékoztató a KISZ KB Politikai Képzési Osztály Ifjúságkutató Csoportjánál végzett kutatásokról*. Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 32 p.
- BÉKÉS ZOLTÁN (1984): „Előszó.” In: *A magyar ifjúság a nyolcvanas években* (1984). Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Kossuth Könyvkiadó.
- BÉKÉS ZOLTÁN: „Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások.” In: *Társadalomtudományi Közlemények* 1981. 3. 409–427. p.
- BOROS LÁSZLÓ (1989) (szerk.): *A tizenévesek politikaképe*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 166 p.
- BÓHM ANTAL – PÁL LÁSZLÓ (1978): „A bejáró munkások társadalmunk szerkezetében.” In: *Szociológia*, 3. sz., 379–395. p.
- BÓHM ANTAL (1999): *A XX. századi magyar társadalom*. Budapest, Korona Kiadó, 250 p.
- BYNNER, JOHN – CHISHOLM, LYNNE – FURLONG, ANDY (2009): „Új szemlélet az ifjúságkutatásban.” In: Bíró István (szerk.): *Csatlakozás az európai ifjúsági térséghez 3.0*. Szeged, Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ, 16–28. p.
- COHEN, ALBERT K. (1969): „A szubkultúrák általános elmélete.” In: Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 264–286. p.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2004): Ifjúság egy áttagolódo társadalomban (p.11–14.) In: Ifjúsági korszakváltás. *Ifjúság az új évezredben*. Konferencia 2002. [Szerk.]: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba. Szeged. Belvedere Meridionale,
- CSÁKÓ MIHÁLY (2004): Ifjúság és politika. *A politikai szocializáció kutatásáról = Educatio* 13. 2004. 4. p. 535–550.
- CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ (et al., 1970): Kutatási módszerek az ifjúságszociológiában. *Ifjúságszociológia* 1. Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 136 p.
- CSEPELI GYÖRGY – KÉRI LÁSZLÓ – STUMPF ISTVÁN (1992) (szerk.): *Állam és polgár*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Magyarországi Politikai Képzési Központ, 232 p.
- DEMÉNY DEZSŐ (1974): „A nemzedéki lét dimenziói.” In: *Korunk*, 10. sz., 1063–1069. p.
- DIÓSI PÁL (1981): *Csoportviszonyok és értékválasztások a Kozák téri Ifjúsági Klubban*. Klubvezetők Kiskönyvtára 22. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, Kozák tér, 173 p.
- FÁBRI ISTVÁN – HORVÁTH TAMÁS – VARGA NOÉMI (2000): *Empirikus ifjúságkutatások Magyarországon. Egy ifjúságkutatási adatbázis alapvonalai*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Jelenkor Társadalomkutató Műhely, 78 p.
- FALUSSY BÉLA (1995): „Bevezető.” In: Falussy Béla (szerk.): *Az ifjúság életkörülményei. Ifjúság és társadalom*. Budapest, KSH.
- FARKAS ANDRÁS (2000): „Politikai kultúra, társadalmi részvétel.” In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély?* Szeged, Belvedere, 188–194. p.

- GÁBOR KÁLMÁN – JANCSAK CSABA (2006) (szerk.): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Szeged, Belvedere, 495 p.
- GÁBOR KÁLMÁN – KABAI IMRE – MATISCSÁK ATTILA (2003): *Információs társadalom és az ifjúság*. Szeged, Belvedere, 54 p.
- GÁBOR KÁLMÁN – SZEMERSZKI MARIANNA (2006): *Sziget Fesztivál 2005. Az új fiatal középosztály és az élettervezés*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet, 54 p.
- GÁBOR KÁLMÁN (2000): „Az ifjúságszociológia irányai.” In: Bauer Béla (szerk.): *Süsü a társadalomban. Társadalomismereti olvasókönyv*. Budapest, Új Mandátum.
- GÁBOR KÁLMÁN (2000a): *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere, 136 p.
- GÁBOR KÁLMÁN (2000b): „Bevezetés.” In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély?* Szeged, Belvedere.
- GÁBOR KÁLMÁN (2004): „Globalizáció és ifjúsági korszakváltás.” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben konferencia 2002.* december 18. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár – Szeged, Belvedere, 28–72. p.
- GÁBOR KÁLMÁN (2005): „Sziget-kutatások 2000–2004.” In: Jancsák Csaba – Tarnay István (szerk.): *Fesztiválok ifjúsága és a drog*. Szeged, Belvedere, 7–27. p.
- GÁBOR KÁLMÁN (2006): „Az ifjúságkutatás irányai a kilencvenes években.” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Szeged, Belvedere, 366–383. p.
- GÁBOR KÁLMÁN (2009): „Ifjúságkutatás és ifjúságpolitika.” In: Bíró István (szerk.): *Csatlakozás az európai ifjúsági térséghez 3.0.* Szeged, Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ, 12. p.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (1999): *Esélyek és orientációk*. Budapest, OKKER Kiadó, 182 p.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó, 216 p.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ – MOLNÁR PÉTER (1984): *Pályakezdő fiatalok az iparban*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 138 p.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ – PITTI ZOLTÁN (2008): *Társadalmi zárványok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 170 p.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (1982): *A felsőoktatás esti és levelező tagozatának néhány összefüggése*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 181 p.
- GAZSÓ FERENC – PATAKI FERENC – VÁRHEGYI GYÖRGY (1971): *Diákéletmód Budapesten*. Budapest, Gondolat, 302 p.
- GAZSÓ FERENC – PATAKI FERENC (et al., 1970): *Pályák vonzásában. Ifjúságszociológia 2.* Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 143 p.
- GAZSÓ FERENC – STUMPF ISTVÁN (1992) (szerk.): *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 159 p.
- GAZSÓ FERENC – STUMPF ISTVÁN (1995) (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány.
- GAZSÓ FERENC – SZÉNÁSI JÓZSEFNÉ (1975) (szerk.): *A munkásosztály és az ifjúság. I. rész*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 182 p.
- GAZSÓ FERENC – SZÉNÁSI JÓZSEFNÉ (1975) (szerk.): *A munkásosztály és az ifjúság. II. rész*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 215 p.
- GAZSÓ FERENC – VLAGYIMIR SUBKIN (1984): *Dolgozó ifjúság, orientációk és életutak (Egy nemzetközi összehasonlító szociológia kutatás tapasztalatai)*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 238 p.
- GAZSÓ FERENC (1971): *Mobilitás és iskola* Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 48 p.

- GAZSÓ FERENC (1973): „Az ifjúsági kérdések kutatásának országos középtávú (1973–75) programja”. In: *Társadalomtudományi Közlemények*, 1–2. sz., 157–162. p.
- GAZSÓ FERENC (1976): *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 138 p.
- GAZSÓ FERENC (1987): *Társadalmi folyamatok az ifjúság körében*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 90 p.
- GAZSÓ FERENC (1992): „Rendszerváltás és ifjúság.” In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 13–22. p.
- GAZSÓ FERENC – PATAKI FERENC – VÁRHEGYI GYÖRGY (1971): *Diákéletmód Budapesten*. Budapest, Gondolat, 303 p.
- GOMBÁR JÓZSEF (1967): „Gondolatok az ifjúságszociológiáról.” In: *Ifjúkommunista*, 9. sz., 29. p.
- GÖRBÖLYÖS N. LÁSZLÓ (1998): *Hatvannyolc!! Mozaikok egy igazi forradalomról*. Lezli & Karel, 468. p.
- HORNÝÁNSZKY KÁROLYNÉ – SZABÓ VILMOS – TÖRÖK L. GÁBOR (1984): *Válogatott bibliográfia az ifjúságról 1972–1981*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 550 p.
- HORVÁTH ÁGOTA – SIK ENDRE (1976): *A fiatalok újságolvasási szokásai*. Közlemények 3. Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 42 p.
- HORVÁTH SÁNDOR (2008): „Erika és az Óriáskerék. Ifjúsági lázadás és új társadalmi identitások létrehozása az 1960-as években.” In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 321–353. p.
- INGLEHART, RONALD (1997): *Modernization and postmodernization. Cultural, economic, and political change in 43 societies*. New Jersey, Princeton University Press, 453 p.
- JÓZSA PÉTER – LEENHARDT, JACQUES (1981): *Két főváros – két regény – két értékvilág. Olvasásszociológiai kísérlet*. Budapest, Gondolat, 530 p.
- JÓZSA PÉTER (1972): *Kulturális blokkok Budapesten. A kutatás kiindulópontja, hipotézisei, tervezete, vázlatos ismertetése és néhány részeredménye*. Budapest, Népművelési Intézet, Kutatási Osztály, 110 p.
- JÓZSA PÉTER (1973): *Kulturális blokkok Budapesten. Részeredmények III*. Budapest, Népművelési Intézet, 186 p.
- JÓZSA PÉTER (1979): *A magyar városi ifjúság szociodemográfiai összetétele, érték- és mentalitás-struktúrája. A KISZ KB Ifjúságkutató Csoportjánál 1973/74-ben lezajlott felvétel anyagai. I. kötet, Dokumentáció – Előzetes jelentés*. Budapest, Népművelési Intézet, 189 p.
- KAMUTI GYULA (1977): „A bejáró tanulókat érő különleges társadalmi ráhatások.” In: *Pedagógiai Szemle*, 1. sz., 32–40. p.
- KATONA KATALIN (1967): *Ifjúságunk problémái*. Budapest, Gondolat Kiadó, 19. p.
- KÉRI LÁSZLÓ (1989): *Politikai folyamatok szocializációs metszetben*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 247 p.
- KÉRI LÁSZLÓ (1995): „»Tisztán látom a zavaros jövőt...« A politikai szocializáció kulcsproblémái Magyarországon.” In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány, 122–138. p.
- KÉRI LÁSZLÓ (1987) (szerk.): *A politikai szocializáció elméleti kérdései*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 253 p.
- KÉRI LÁSZLÓ (1988) (szerk.): *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 219 p.
- KÉRI LÁSZLÓ (1988) (szerk.): *Változatok az adaptációra*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 191 p.
- KOVÁCS JUDIT (1980): „Fiatalok az iparban és egy nyitott társadalomban. Beszélgetés Gazsó Ferencel.” In: *Magyar Nemzet*, febr. 17., 10. p.

- LAKATOS JUDIT (2004): „Ifjúsági munkanélküliség. Az ifjúság munkaerőpiaci helyzete a 90-es évek közepén, a munkelő-felmérés adatai alapján.” In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély?* Szeged, Belvedere, 58–63. p.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (2001): *Ifjúság2000. Gyorsjelentés.* Budapest, NKI.
- LAKI LÁSZLÓ – BIRÓ A. ZOLTÁN (2001): *A globalizáció peremén (Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón).* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001. 338 p.
- LAKI LÁSZLÓ – FALUSSY BÉLA – TÓTH GÁBOR (1991): *Egyetemi és főiskolai kollégisták életmódja.* Budapest, Eötvös-füzetek (Eötvös József Kollégium), 248 p.
- LAKI LÁSZLÓ (1988): *Az alacsony iskolázottság újratemelődésének társadalmi következményei Magyarországon.* Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- LAKI LÁSZLÓ (1991): *A kétharmados társadalom.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 76 p.
- LAKI LÁSZLÓ (1993): *Ifjúsági munkanélküliség.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 140 p.
- LAKI LÁSZLÓ (1997): *A munkaerőpiacról tartósan kiszorult falusi munkanélküliek helyzete.* Budapest, Struktúra – Munkaügyi Kiadó, 149 p.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (2001): *Ifjúság2000. Gyorsjelentés.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 65 p.
- LOSONCZI ÁGNES (1974): *Zene – Ifjúság – Mozgalom.* Budapest, Zeneműkiadó, 338 p.
- MANNHEIM, KARL (1969): „A nemzedéki probléma.” In: Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 31–67. p.
- MARIÁN BÉLA (2004): „Érzelmi és ideológiai dimenziók a középiskolások pártválasztásaiban.” In: Gábor Kálmán (2000) (szerk.): *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély?* Szeged, Belvedere, 207–208. p.
- NAGY ÁDÁM (2008) (szerk.): *Ifjúságügy: ifjúsági szakma, ifjúsági munka.* Palócvilág Alapítvány, Új Mandátum, 695 p.
- NEMESKÉRI ISTVÁN (2002): „Módszertani keretek.” In: Bauer Béla – Laki László – Szabó Andrea (szerk.): *Ifjúság2000. Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 19–32. p.
- PETRIKÁS ÁRPÁD (1969): „Ifjúságkutatás a felnőtt nemzedék nevelésének szolgálatában.” In: Illés Lajosné (szerk.): *Ifjúságkutatás.* Budapest, Tankönyvkiadó, 5–22 p.
- RÁCZ JÓZSEF (1995): „Ifjúsági marginalizáció, ifjúsági szubkultúrák.” In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón.* Budapest, Ezredforduló Alapítvány, 46–69. p.
- RUDAS JÁNOS (1972): „Mivel foglalkozik a KISZ KB Ifjúságkutató Csoportja?” In: *Ifjúkommunista*, 2. sz., 58. p.
- S. NAGY KATALIN (1995) (szerk.): *Józsa Péter Emlékkönyv.* Budapest, MSZT–BME.
- SÁNTA PÁL (1975): *A művelődési otthonok ifjú látogatói.* Budapest, Szakszervezetek Elméleti kutatóintézete, 94 p.
- SOMLAI PÉTER (2007): A posztadoleszcensek kora. Bevezetés (p. 9–43.) In: *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről.* [Szerk.]: Somlai Péter. Bp., Napvilág.
- STUMPF ISTVÁN (1992): „Az ifjúsági problémák értelmezése – ifjúsági kihívás az ezredfordulón.” In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Rendszerváltozás és ifjúság.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- STUMPF ISTVÁN (1992): „Ifjúság és politika.” In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Rendszerváltozás és ifjúság.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 23–32. p.
- STUMPF ISTVÁN (1998) (szerk.): *Ifjúsági rétegek és a KISZ.* Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.

- SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA – LAKI LÁSZLÓ – NEMESKÉRI ISTVÁN (2002) (szerk.): *MOZAIK 2001, Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 11 p.
- SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA – LAKI LÁSZLÓ (2002) (szerk.) *Ifjúság2000. Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- SZABÓ ILDIKÓ – HORVÁTH ÁGNES – MARIÁN BÉLA (1996): *Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében*. MTA PTI. Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 14. szám. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 48 p.
- SZABÓ ILDIKÓ – HORVÁTH ÁGNES – MARIÁN BÉLA (1997): „Történelem és politika a főiskolások állampolgári kultúrájában. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében.” In: *Forrás*, 1997/1, 46–61. p.
- SZABÓ ILDIKÓ (1976): *A Magyar Ifjúság olvasói panelvizsgálata*. Résztanulmányok: Kárpáti Zoltán, Andor Mihály. Közlemények 2. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 61 p.
- SZABÓ ILDIKÓ (1991): *Az ember államosítása – Politikai szocializáció Magyarországon*. Budapest, Tekintet Könyvek.
- SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL (1998): Budapest, Minoritás Könyvek, Minoritás Alapítvány, 250 p.
- SZAPU MAGDA (2002): *A zűrkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák*. Budapest, Századvég, 414 p.
- SZAPU MAGDA (szerk.) (2004) *Ifjúsági „szubkultúrák” Magyarországon és Erdélyben*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 237 p.
- SZÁSZ JÁNOS (1970): „Ifjúságszociológia és társadalmi gyakorlat.” In: *Valóság*, 9. sz., 56–61. p.
- SZENES SÁNDOR (1972): „Ifjúságkutatás.” In: *Népszabadság*, 1972. április 16. (Vasárnapi melléklet), 12. p.
- SZENTIRMAI LÁSZLÓ (1976): *Egyetemi hallgatók Szegeden. A munkaidő és a szabadidő tevékenység-struktúrája*. Budapest, Gondolat, 306 p.
- TAHIN TAMÁS (1986) (szerk.): *A fiatalok egészségi állapota és biológiai fejlődése*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- VAJÓ PÉTER (1969): „Az ifjúság megismerésének tudományos kérdései és az ifjúságkutatás problémái.” In: *Ifjúkommunista*, 8–9. sz., 48. p.
- VÁLYI GÁBOR (2006): „Közösségek hálózati kommunikációja.” In: S. Nagy Katalin – Szakadát István (szerk.): *Média és társadalom*. Budapest, Műegyetemi Kiadó, 43–54. p.
- VERES JUDIT – KATONA KATALIN (1968): „Ifjúságunk problémái.” In: *Társadalmi Szemle*, 3. sz., 104–107. p.
- VERESS JUDIT (1968): „Katona Katalin: Ifjúságunk problémái ” In: *Társadalmi Szemle*, 3. sz., 105.
- VITÁNYI IVÁN (1972): „Az ifjúság zenei magatartásvizsgálata Magyarországon.” In: *Rádió és Televízió Szemle*, 4. sz., 15. p.
- VITÁNYI IVÁN (1969) (szerk.): *Beat*. Budapest, Zenemű Kiadó, 186 p.
- ZINNECKER, JÜRGEN (2006): „A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához.” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Szeged, Belvedere, 69–94. p.
- ZSÍROS MÁRIA (1983): *Az ifjúság és a sport (Egy közvéleménykutatás tapasztalatai)*. Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 27 p.

Internetes források

1971. évi IV. törvény az ifjúságról URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8485>
Utolsó letöltés: 2010. 03. 31.

2010: ENSZ ifjúság nemzetközi éve Lsd: URL: <http://social.un.org/youthyear/> Utolsó letöltés: 2010. 04. 18

Pukánszky Béla (2002): Iskolakritika és alternativitás; visszatekintés – körkép. Taní-tani, 1. különszám, 44–54. URL: <http://primus.arts.u-szeged.hu/~pukanszk/mars/refregenma.htm> Utolsó letöltés: 2010. 03. 18.

Rácz József (1996): Semmittevés. Lakótelep és szegénynegyed-mentalitás URL: <http://www.mtapti.hu/mszt/19962/racz.htm> Utolsó letöltés: 2010.03.20.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008.

Jancsák Csaba

AZ IFJÚSÁGKUTATÁS NEMZETKÖZI TENDENCIÁI

Új ifjúsági paradigma felé

Húsz évvel ezelőtt publikálta Lynne Chisholm tanulmányát („A Sharper Lens or New Camera” 1990), amely – ma már tudjuk – az új évezred ifjúságszociológiája egyik legmeghatározóbb megközelítésmódjának lett az indító szikrája. Az, hogy az ifjúságkutatás újabb és újabb, egyre mélyülő információkkal gazdagította Európa ismereteit a fiatal generációk életvilágáról, jelentősen köszönhető annak a Chisholm professzor és munkatársai köréből származó felismerésnek, hogy az ifjúságkutatásnak „élesebb lencsére és új kamerára” van szüksége (Chisholm 1990, 35–58).

Napjainkban az Európai Unió polgáraiként azt tapasztalhatjuk, hogy az ifjúságkutatás rendkívül színes és izgalmas témákat dolgoz fel, a lokális műhelyek globális és globális szakmai kapcsolati hálójával bírnak, a kutatói szerepek területén pedig a Raymond Aron által definiált mindhárom szerep jelen van a művelői közt: van, aki a tudomány főpapja, van, aki az uralkodó tanácsadója, és van, aki a nép szolgája. Az ifjúságszociológia tudományterületi elismertségét nemcsak a kutatói szakmai körök, hanem a szcenárió más aktorai (az ifjúságügy, az ifjúságpolitika és az ifjúsági munka szakemberei) is kifejezik azzal, hogy az eredményekre hivatkoznak és beépítik a stratégiai tervezésbe.

Európában a kilencvenes évek végére az ifjúság megközelítése ügycentrikusból erőforráscentrikussá vált (és ezzel a legközelebb került az antik szóláshoz: Juventus Ventus – a fiatalság szél, amely lehet tisztító és lágy, hozhat friss levegőt, de lehet pusztító is). „A fiatalok Európa egyik legjelentősebb erőforrása” – írta 2009-ben Jaen-Michel Baer, az Európai Bizottság Tudományos, Gazdasági és Társadalmi Főigazgatóságának vezetője (Baer 2009). Ehhez a szemléletváltáshoz jelentős adalékot nyújtottak az ifjúságkutatók, az ifjúságkutatások.

Az EU ifjúságról szóló „Fehér könyv” tíz éve jelent meg (White Paper on Youth 2001), azonban a folyamat, amelynek eredményeként megszületett, egészen a múlt század nyolcvanas éveit nyúl vissza. Akkor jött létre az első európai ifjúsági program (Youth for Europe 1989, majd 1995 és 2000), melynek az ifjúsági munka érintettjei közötti kooperáció elindítása volt az elsődleges célja. Ezen együttműködések támogatása napjainkban a „Youth in Action 2007–2013” programban folytatódik. Ugyanakkor az Unióban – az oktatási és képzési programok (Socrates, Leonardo, Erasmus) megszületése, illetve az Európai Önkéntes Szolgálat tevékenységeinek kiépülése mellett – jelentős alkalmazott ifjúságszociológiai kutatások zajlottak. E kutatási programok eredményei befolyásolták az Unió formális kereteiben létrejövő ifjúságpolitikákat is. A „Fehér könyv” által meghatározott egyik legfontosabb prioritás az ifjúság világának mélyebb megértését célzó kutatások létrejöttének támogatása volt, amelyekre építve releváns ifjúságpolitikai stratégiaalkotás indulhat el, három területen, az alábbi három tematikában:

- A fiatalok döntésekbe való bevonása, az aktív participáció.
- A fiatalok sebezhetősége az oktatásban, a munka világába való átmenetben és a szabadidő-szcenárióban.
- Az európai dimenzió mellett a nemzeti és a regionális dimenziók erősítése.

A „Fehér könyv”-folyamat eredményeként az EU tagállamainak miniszterei 2005. február 21-én elfogadták az Európai Ifjúsági Paktumot, melynek a bevonás, az oktatás és a foglalkoztatás voltak a kulcsszavai.

Ezen időszak alatt, a változó társadalmi környezet eredményeként, a társadalmi reprodukciós folyamatok, az identitások kutatása mellett új témák kerültek az európai ifjúságkutatások érdeklődésének homlokterébe (Bynner–Chisholm–Furlong 1997).

A hatvanas évek végétől nagy hangsúlyt kapott ifjúságiszubkultúra-kutatások a Birminghami Egyetem Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) kutatóműhelyéből nőttek ki, és – miként Chisholm és munkatársai megjegyzik (1997) – Hall és Jefferson „Ellenállás rituálékon keresztül” ([1976] 1993) című kötetétől kezdődően az ifjúsági átmeneteket a társadalmi és kulturális reprodukciós folyamatok tükrében szemlélték (ld. még Clarke–Jefferson 1973 és Willis 1977). Ezen – jelentős részben kvalitatív módszereken alapuló – ifjúságiszubkultúra-kutatások szemléletmódja a nyolcvanas évek közepéig jelentősen meghatározta az európai ifjúságkutatást. A szemléletváltást a munkaerőpiaci válság nyolcvanas évek végi kiterjedéséhez okozta, amely felvetette a fiatalok új típusú sebezhetőségének kérdését, ekkor került előtérbe a karrierpálya fogalomrendszere (Roberts et al 1987), és ekkor született meg a német szociológiában az ifjúsági korszakváltás elmélete (Zinnecker 1986, 1991).

A nyolcvanas évek közepétől indultak el az angliai és walesi ifjúsági kohorszvizsgálatok, melyek a korábbi, pillanatfelvétel jellegű kutatásoktól eltérően longitudinális elemeket is tartalmaztak (Furlong 1992, Bynner–Chisholm–Furlong 1997).

A fiatalok életvilágában konstataált változások, a munka világába való átmenet problematikája mellett az oktatás és a szabadidő szcenáriójában megjelent új trendek ekkortól lettek tárgyai a nemzeti hatókör mellett a nemzetközi komparatív vizsgálatoknak is (Bynner–Roberts 1991, Evans–Heinz 1994). A kutatások alapvető felismerései új ifjúsági életvilágokat láttattak: a fiatalok sokkal hosszabb ideig maradnak teljes idős oktatásban és képzésben, és a normákkal körülbástyázott életrajz átadta a helyét a választásos életrajznak, amely a felnőtté válás hagyományos kereteinek feloldódásához vezetett (Roberts–Parsell 1994, Bynner 1996, Cohen 1997, Du Bois-Reymond 1998). E korszak legnépszerűbb fogalmai a kockázati társadalom (Beck 1992) értelmezési keretében újra aktuálissá vált, újraértelmezett individualizáció és posztadoleszcencia voltak – az oktatás és a munka világába történő átmenet viszonyrendszerében (Evans–Behrens–Kaluza 2000). Mindennek eredményeként jelent meg az ifjúságkutatásban a holisztikus szemléletmód (Jones–Wallace 1992), amelynek követői az életvilágban végbemenő események összefüggéseit hangsúlyozzák (Williamson 1995, 1999). Chisholm és munkatársai így fogalmazzák meg az új évezred ifjúságkutatásának kihívásait:

„A gazdasági és kulturális globalizáció dacára Európa, mint egész, egy olyan folyamaton megy keresztül, melynek során alapvetően újrafogalmazza önmagát. [...] Az európaiak jobban tudatában vannak sajátos jellegzetességeiknek, ezzel olyan ismeretlen fogalmakkal bővítve szótárukat, mint a diaszpórák, határvidékek és perifériák. Ez összecseng egy jól felismerhető tendenciával az európai ifjúságkutatásban, mely a központ és periféria, valamint a tradíció és modernitás közötti hagyományos párhuzamok leépüléséhez vezet, illetve egyre inkább a kulturális és gazdasági élet komplex dinamikájára koncentrál. Egy ilyen szellemi forgatókönyvben nem sok értelme van a nemzetileg meghatározott szimbolikus határokhöz ragaszkodni, mintha az értelmező és magyarázó potenciáljuk hivatalból ígéretesebb (vagy kevésbé ígéretes) lenne, mint más rendszereké.” (Bynner–Chisholm – Furlong 1997, 21).

A brit Gazdaság- és Társadalomkutató Tanács (Economic and Social Research Council, ESRC) a nyolcvanas években indította el a „Fiatalok a társadalomban” (Young People in Society) programot, amely a foglalkoztatás, a bűnözés, az alkoholfogyasztás, a közélet és az

info-kommunikációs technológiák témáit dolgozta fel, utolsó programja a „16-19 Initiative” volt (1985 és 1991 között). Ez idő alatt a kontinentális térségben Beck (1992) elméleti munkájának eredményeként számos új megközelítésmód bontakozott ki az individualizáció és az életút tematikájában. A szorosabb európai kooperáció és kutatási lépték szükségességét hangsúlyozta a kilencvenes évek elején Lynne Chisholm, és ezt erősítette a Wallace és Jones által szerkesztett, 1992-ben megjelent, „Ifjúság, család és állampolgárrá válás” (Youth, Family and Citizenship) című kötet.

1995-ben a Nemzetközi Szociológiai Társaság Ifjúságkutató Bizottsága (International Sociological Association, ISA, Youth Research Committee [RC34]) és a brit ifjúságkutatók Londonban értekezletet tartottak. A konferencia célja az volt, hogy közelítsék egymáshoz a két szemléletet, azaz a kontinentális ifjúságszociológiai kutatás főáramát jelentő, az életút és az ehhez kapcsolódó individualizáció és polarizáció szemléletmódját, illetve brit ifjúságszociológia érdeklődésének centrumában álló társadalmi rétegződés, a nemek, a lakóhely és az etnikumok kérdéskörét. A Lynne Chisholm (Marburgi Egyetem), Ola Staffseng (Oslói Egyetem) és Claire Wallace (prágai Közép-Európai Egyetem) vezetésével zajló értekezleten négy terület szervezésére koordinátorokat választottak. A területek és a koordinátorok a következők voltak: „Az életrajz társadalmi vetülete” (Karen Evans és Andy Furlong), „Sebezhető ifjúság” (Bob Coles és Gill Jones), „Ifjúságpolitika, aktív állampolgári részvétel” (John Bynner és Nick Emler), illetve „Az identitás társadalmi vetülete” (Anne Phoenix és Ali Rattansi). A munka a következő évben Glasgow-ban tartott nagyszabású konferenciával folytatódott, melyen a kutatókon kívül részt vettek az Európa Tanács Strasbourgi Európai Ifjúsági Központjának és az Európai Bizottságnak a képviselői is. A konferencia utolsó ülészakán az európai ifjúságpolitika, az ifjúsági szervezetek kérdéseiről tanácskoztak, és új kutatási programok elindítását határozták el. Ekkor született meg a Journal of Youth Studies című lap elindításának ötlete (a lap 1998-tól jelenik meg). Véleményem szerint tulajdonképpen innentől beszélhetünk formálódó európai ifjúságkutatási térségről. 1995-ben született meg tehát az európai ifjúságkutató közösség (Circle for Youth Research Cooperation in Europe, CYRCE), amely kutatási projektek, konferenciák szervezésével az európai társadalomtudományokban jelentős hozzáadott értéket képvisel.

A társadalmi bevonódás folyamatai és a sebezhetőség mintái a globalizált világban – a bécsi konferenciától az Európai Ifjúsági Jelentésig

Az európai ifjúságkutatás tendenciáinak (és a legutóbbi évtizedek történetének) áttekintése szempontjából a következő mérföldkönek a 2006 decemberében Bécsben rendezett ifjúságszociológiai konferenciát tartjuk.

A konferencia tágabb értelmezési kerettel is bírt, mert a kutatói-elemzői munka az esemény utóéleteként tovább folytatódott, azzal, hogy a konferencia eredményeként megfogalmazódott kérdéseket a kutatók, kutatói műhelyek továbbgondolták és adatokkal, illetve tézisekkel kiegészítve network-szerű munkában vitatták tovább. A kérdések a következők voltak:

- Mi a globalizáció, és milyen hatást fejt ki a jelen társadalmaira, azok ifjúságára, ifjúságkutatására és -politikájára?
- Milyen státust élvez az ifjúság a globalizáció folyamatában? Mindezek tekintetében milyen szerepet játszik a formális oktatás, kvalifikáció és munkavállalás?
- Milyen potenciál rejlik a nem formális, informális tanulási folyamatokban a munka világába való átmenet terén?

- Mekkora jelentőséggel bír a fiatalok részvétele különböző önkéntes szolgálatokban?
- Milyen kapcsolódási pontok fedezhetők fel ifjúsági kultúrák, új technológiák és demokratikus polgári öntudat között?
- A globalizáció kontextusán belül mennyire tekintenek az ifjúságra mint társadalmi erőforrásra?
- Mik a lehetséges kapcsolódási pontok nemzetközi szintű ifjúságpolitika és -kutatás között?

A munka eredményeként megszületett anyagokból René Bendit, a berlini Free University és a müncheni Ludwig Maximilian University oktatója és Marina Hahn-Bleibtreu, az Osztrák Szociális Minisztérium munkatársa szerkesztett kötetet (Bendit–Hahn-Bleibtreu 2008). A könyv hű keresztmetszetét adja az új évezred ifjúságszociológiája tematikus sokszínűségének és módszertani árnyaltságának, emiatt szükségesnek tartjuk részleteiben bemutatni. A szövegeket olvasva kirajzolódik az együttműködés azon célja, hogy egy szélesebb perspektívát láttasson a globalizációs komplexum megértéséhez, majd, ennek ismeretében, áttekintést nyújtson az ifjúság életéről, a fiatalokat Ausztrália, Ázsia, Európa, Latin- és Észak-Amerika térségeiben érő kihívásokról.

A kötet „Fiatalság és jövő – felnőni a globalizáció és a társadalmi változás kontextusában” című fejezetében a globalizáció általános elméleti keretét rajzolja meg, illetve a fiataloknak a gazdasági-társadalmi modernizációs folyamatok közepette tapasztalható helyzetét vázolja René Bendit (Az ifjúság jelene és jövője – ifjúságkutatás és az ifjúságpolitika kihívásai), majd Walter Hornstein („Ifjúság, ifjúságkutatás és -politika a globalizációs folyamatban”). Munkájuk során megkísérik olyan kategóriák meghatározását, amelyek segítségével az ifjúságpolitika és az ifjúságkutatás szerepe és feladatai a globalizált világban sikeresebben megvitathatóak, hozzájárulva ezzel új, releváns kutatási kérdések és elméleti megközelítések megfogalmazásához.

A kötet második részében („Átmenet a tanulás világából a munka világába – kapcsolat az átmenet és az ifjúsági mobilitás között”) különböző országok kutatóinak elméleti és gyakorlati eredményei következnek. Andy Biggart, Andy Furlong és Fred Carmel például írásukban azt mutatják be, hogy a fiatalok átmeneti időszaka elnyúlik és összetettebbé válik, ami nagyobb sebezhetőséghez, marginalizációhoz és kirekesztéshez vezet. Az oktatásból a munka világába tartó, a fiatalok által választott (korábban lineárisnak és előre megjósolhatónak leírt) átmenetek helyén ma már fragmentálódott mozgások mutatkoznak. A korábbi normákkal szegélyezett életutat (amely az életesemények lineáris egymásutánosságával volt jellemezhető) felváltotta a választásos életrajz, melyben a kockázatok kezelése a napi praxis részévé válik. A szerzők kiemelik, hogy az átmeneti időszak megnövekedésével egyre fontosabb lesz a kutatás számára a hosszmetzeti megközelítés (ugyanazon információk begyűjtése ugyanazon személyről különböző időpontokban). A megfelelő adatok begyűjtése, amelyek egyszerre fedik le a „részt” és az „egészt” (a teljes életszakaszt) azonban gyakran ütközik nehézségekbe. A Skócia nyugati részén gyűjtött hosszmetsetszerű adategyüttesek prezentálásával a szerzők megkísérik leírni a modern kori átmeneti időszakra jellemző komplexitást, és feltárni e komplexitás implikációit a munkaerőpiaci integráció kapcsán. Johanna Wynn, a melbourne-i Ifjúságkutató Központ munkatársa érdeklődésének homlokterében az ausztrál fiatalok átmeneti időszaka áll. Wynn szerint az 1970 utáni generációk élcsoportja a kilencvenes években felnőtt fiatalok, akik egy „új felnőttiség” kialakításával befolyásoltak az utánuk jövő generációkat, mert ez a generáció jelölte ki az új prioritásokat, az új felnőttmintákat. A szerző

a fiatalok oktatáshoz és munkához való viszonya átalakulásának elemzésén keresztül oda jut, hogy az oktatás egyszerre vált alapvetőbbé az átmeneti időszak, és marginálisabbá az átmenet végkifejlete szempontjából, ezért a lényegi kérdés az, hogy mennyire képesek az egyes társadalmi csoportok kiaknázni az oktatásban rejlő lehetőségeket. Wynn arra a következtetésre jut, hogy a politika és a különféle programok túl lassan reagáltak a társadalomban zajló változásokra, és a fiatalok szolgálata érdekében át kell gondolni az oktatási rendszert, változtatva annak szerepén és hozzá idomítva a posztindusztriális, multikulturális Ausztráliában felnövő fiatalok életéhez. A következő tanulmányban Latin-Amerika fiataljai világának átalakulását analizálja Ana Miranda (Argentina), aki egyrészt bemutatja, hogyan tolódott ki egyre későbbi életkorra a fiatalok munkavállalásának kezdete, másrészt pedig feltárja azokat a foglalkoztatást érintő hatásokat, amiket a kilencvenes évek neoliberais strukturális reformjai idéztek elő. E tanulmány központi gondolata az, hogy a neoliberais reformokból következő, a társadalmat polarizáló folyamatok elsősorban az alacsony jövedelemmel rendelkező fiatalokra, és köztük is a nők helyzetére voltak a legsúlyosabb hatással. Ez a fiatal generáció a munkalehetőségek beszűkülésével megtapasztalta a hosszú munkanélküliség mindennapi terhét. A konferencián és a kötetben Magyarországot az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet néhai munkatársa, Gábor Kálmán jelenítette meg. Ő két kérdésre keresi a választ: 1) hogyan írható le a magyar fiatalok oktatásból a munka világába való átmenete az átalakult oktatási rendszer kontextusában (különös tekintettel a közép- és a felsőfokú oktatás expanziójára), 2) milyen irányban változnak, az átalakulás hatására, a magyar fiatalok lehetőségei az új keretek között? Marc Molgat az átmenet időszaka és a mobilitás közötti kapcsolatot kutatja Quebec tartomány fiataljainak migrációs folyamatait vizsgálva. A szerző nem hagyja figyelmen kívül a „Velcro-ifjúság”-ot, az úgynevezett tépőzár-fiatlokat, a „Hotel Mama” lakóit (tehát azon fiatalokat, akik egyre idősebb korukig élnek együtt szüleikkel), ám kiemeli, hogy továbbra is magas azon fiatalok száma, akik tízes éveik végén, húszas éveik elején költöznek el szüleiktől, és ha ezekhez hozzáadjuk az egyedül vagy szüleikkel bevándorló fiatalok számát, akkor a fiatalság belső és külső migrációjáról alkotott kép drámaian megváltoztatja a fiatalság mint „Velcro-generáció” képzetet.

A könyv harmadik része „Az önkéntes szolgálatok nem formális és informális tanulási folyamataiban rejlő potenciál a fiatalok munkaerőpiaci átmenete során” címet kapta. A fejezet legelején Lynne Chisholm (Innsbrucki Egyetem) a „tanulási kontinuum újrafelfedezése”-ről értekezik, illetve annak implikációjáról az élethosszig tartó tanulás és oktatás kapcsán. Chisholm kiemeli, hogy az élettartam társadalmi rekonstrukciójával, illetve a fiatalság kereteken belüli pozícionáltságával egyetemben a tanulási kontinuum komoly elméleti-gyakorlati kihívást jelent oktatás- és ifjúságkutató számára egyaránt. Chisholm tanulmányának alapvető felismerése, hogy a tudáskategóriák rég kijelölt határai, propozicionális és tapasztalati ismeretek mindennapi használatának módjai eltolódnak, illetve felpuhulnak. E fejezet következő, David M. Hansen (University of Kansas, USA) publikálta tanulmányában gyakorlati, empirikus háttérű megközelítést olvashatunk. A szerző hangsúlyozza, hogy az USA-beli kutatások azt mutatják, a kamaszok részvétele a tanrenden kívüli közösségi tevékenységeken pozitív eredménnyel jár, például a tanulmányi eredmény és a magatartás javulásával, valamint erősebb polgári elkötelezettséggel. Hansen szerint azonban eddig nem sok figyelmet fordítottak a tevékenységeken belüli fejlesztési formák leírására vagy annak felmérésére, hogy azok miben térnek el egymástól a különböző programokban, ezért saját kutatásaira hagyatkozik ennek kiderítésére: az itt bemutatott, tizenegyedik évfolyamos kamaszok között végzett kutatása a szervezett ifjúsági tevékenységeken belüli fejlesztések megismerését célozza. A következő szerző, Young-Kyoon Park (Nemzeti Ifjúságpolitikai Intézet, Szöul) a koreai fiatalok önkéntes

szolgálat alatti informális tanulási folyamatait vizsgálta. A szerző áttekinti a koreai önkéntes szolgálat történetét, jelenkori helyzetét, és adatokat közöl a fiatalok részvételi hajlandóságáról. E fejezet záró tanulmányában Dina Krauskopf (San José Egyetem, Costa Rica) az önkéntesség, az informális tanulás és a fiatalkori fejlődés viszonyrendszerét elemzi.

A kötet negyedik fejezete („Részvétel és állampolgári öntudat”) a fiatalok és különféle társadalmi aspektusok viszonyára fókuszál (politikai aktivitás, állampolgári öntudat, szabadidő, kirekesztés). Wolfgang Gaiser és Johann de Rijke (Német Ifjúsági Intézet, München) az ötévente lefolytatott német ifjúsági vizsgálatok adatait elemzik írásukban, miközben figyelemmel kísérik európai komparatív vizsgálatok adatait is. Mindezek eredményeképpen kimutatják, hogy a fiatalokra vonatkozóan a „nincs türelmük a politikához”, az „unják a politikát” és az „individualizálódtak” címkék jórészt túlzott leegyszerűsítések. Az empirikus adatokon nyugvó analízis során ennél összetettebb kép tárul fel: a politikai aktivitásra és véleménynyilvánításra való alapvető hajlandóság egyértelműnek tűnik (eredményeik alapján kiemelik, hogy rengeteg fiatal ragadja meg az alkalmat, hogy hangot adjon politikai nézeteinek), ám rendszerességről aligha beszélhetünk. Nem csoda tehát – jegyzi meg –, hogy a tradicionális szervezetek iránti érdeklődés csökken. Másrészt az újabb szociális mozgalmak iránti affinitás és elkötelezettség viszonylag stabil.

A részvétel formái nemtől, iskolázottsági szinttől és a regionális hovatartozástól (pl. korábbi NSZK vagy NDK) függenek. A következő tanulmányban José Machado Pais (Lisszabon) a fiatalok, az állampolgári státus és a szabadidő viszonyrendszerét elemzi. A döntésekbe való aktív bevonódás témakörét egészen közel hozza kulturális tevékenységek témaköréhez, egy olyan szférához, ahol a fiatalok sokkal inkább jelen vannak. Az ifjúsági kultúra némely megnyilvánulásának figyelembevételével egy sajátos empatikus állampolgár-fogalom szociológiai jelentését járja körbe, amiben a részvétel és a kivonulás társulhat a szabadidő különböző formáival, amelyek nyomában az emancipáció vagy az elidegenedés látens formái járnak. Rosana Katia Nazzari (Paraná, Brazília) a társadalmi tőke szerepét vizsgálja a fiatalok politikai szocializációja szempontjából. A tanulmányban a brazil ifjúság úgy jelenik meg, mint történelmi-társadalmi konstrukció, amelynek profilját a megzabolázatlan globalizáció és az ország hibrid, autoritáriánus-demokratikus politikai berendezkedése rajzolja meg. A következő tanulmány szerzője Oscar Dávila León (Valparaíso, Chile) egy 2006-ban indult középiskolai diákmozgalom keretein belül vizsgálja a fiatalok demokratikus döntéshozatalban való részvételének kérdését. Az ifjúság aktív participációjával kapcsolatos társadalmi elvárásokat veti össze a számukra a részvételhez biztosított lehetőségekkel. A szerző véleménye szerint a jelen helyzet feszültnek mondható, mivel a tradicionális struktúrák és a fiatalok participációjának társadalmi-politikai helyzetértékelése nem veszi figyelembe a ifjúság szociológiailag megrajzolt kontúrait. Ez a feszültség akkor válik kitapinthatóvá, amikor a felnőttek a fiatalok új kulturális-társadalmi részvételi formáival kerülnek szembe, amelyek radikálisan különböznek a tradicionális struktúráktól. A vizsgált mozgalom Chile társadalmi rendjének ellentmondásait teszi láthatóvá, különös tekintettel a társadalmi és oktatási egyenlőtlenségekre.

A kötet ötödik fejezete az „Ifjúsági kultúrák és új technológiák használata” címet viseli. A fejezet kezdő tanulmányában Manfred Zentner (Bécs) a posztmodern ifjúsági kultúrák fontosságára mutat rá a fiatalok társadalmi élete vonatkozásaiban. Zentner szerint a ma fiataljai ifjúsági kultúrákban élnek, amelyek biztosítják számukra a mindennapi élet kereteit, és ezeket jobban elfogadják a társadalom, mint a korábbi szub- és ellenkulturális jelenségeket, mert amíg azok a társadalmi rend és normák elleni tiltakozás eszközeinek bizonyultak, a mostaniak nem. Az ellenkultúra fogalma azért problematikus, mert egy közös, mainstream kultúra társadalmi létét feltételezi. Ám egy posztmodern korban mindenki, így a felnőttek is megválaszthatják a

maguk különféle életstílusait, tehát az egyetlen, a vezető, a domináns kultúrának lealkonyult a nyugati társadalmakban, helyére pedig különféle kultúrák kerültek, ezzel az ellenkultúra-fogalom értelmét veszítette, ám az olyan kultúrák, amelyek nem általánosan elfogadottak, tehát a felszín alatt maradnak – azaz a szubkultúrák – továbbra is léteznek. Ráadásul a modern és posztmodern társadalmak egyre toleránsabbak lesznek: szinte minden elfogadható. Egy ifjúsági kultúra részesének lenni nem a felnőtt társadalommal szembeni ellenállásként mutatkozik meg, hanem sokkal inkább egy párhuzamos társadalom részeként. Sergio Balardini (Buenos Aires) tanulmányában a fiatalok életének egy másik dimenzióját írja le és értelmezi, ami a digitalizáció, mobilitás, új kommunikációs és barátkozási formák témaköreihez köthető. A szerző kiemeli: a kamaszok szerint mobillal rendelkezni annyi, mint egy pár sportcipővel. A fiatalok virtuális fotótárakat nyitnak, és közömbösítik a különbséget privát és közsféra között. A gyerekek és kamaszok (digitális bennszülöttek) a függetlenség új terére lelnek a virtuális világban, ami nagymértékben különbözik a felnőttek (digitális bevándorlók) világától. Az e két világ közötti hasadék mélysége pedig egyre inkább nő.

A hatodik rész írásai a sebezhetőség, a társadalmi kirekesztés témáit járják körül. José Antonio Perez Islas (Mexikó) szerint a latin-amerikai országokban felgyorsult a gazdasági, társadalmi, politikai változások egyidejű folyamata, miközben az autoritáriánus struktúrák és beszédmódok továbbélése miatt nem nyílt meg az út egy nyitottabb, demokratikusabb társadalom felé. A szerző fő célja, hogy bemutassa az új ifjúsági pályáíveket, a 2005–2006-os átfogó nemzeti ifjúsági vizsgálat adataira támaszkodva. Ngan-Pun Ngai és Chai-Kiu Cheung (Hong Kong) komparatív vizsgálatukban 825 marginalizálódott (bandatag) fiatalot kérdeztek meg Hongkong, Kuangcsou és Sanghaj városaiban. Kutatásuk legfontosabb felismerése, hogy az erkölcsi nézetek minden esetben társadalmi ellenőrző faktorként működnek, nehezítve, esetleg megakadályozva a bandába kerülés folyamatát.

A munka záró fejezete a nemzetközi ifjúságpolitikai irányelvek áttekintése. Az Európa Tanács és az Európai Bizottság munkatársa, Hans Joachim Schild az „Európai ifjúságpolitika és ifjúsági partnerség” című program tapasztalatait összegzi. Az európai dimenziót tágítja a spanyol-amerikai ifjúságpolitika elemzésével Eugenio Ravinet Munoz (az Iberoamerikai Ifjúsági Szervezet főtákará), amikor tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy miképpen javítható a kutatók, a politikacsinalók és az ifjúságsegítők közötti kapcsolat. A szerző arra a következtetésre jut, hogy amikor problémaként néznek a fiatalokra, a kutatások részrehajlóan tükrözik vissza a társadalom fiatalokkal kapcsolatos negatív nézeteit. Az olyan kifejezések, mint romboló magatartás, konfliktus, politikai apátia, iskolaelhagyás, kockázatos viselkedés által determinált tematikákkal párhuzamosan a kutatási témák is jelentősen problémacentrikusakká válnak. A szerző végkövetkeztetése szerint az ifjúság ma még egyes térségekben sok esetben inkább jelentkezik problémaként, és csak nagyon ritkán mint esély vagy mint erőforrás.

EU kutatási keretprogramok és szerepük napjainkban – az ifjúságpolitikai cselekvések tényszerű és tudományos megalapozása

Az Európai Unió kutatási keretprogramjainak legfőbb célja a tények alapján álló politikai tervezés megalapozása uniós és tagállami szinten egyaránt (Feerick 2009).

„Az egyes projektek olyan tényezőkre helyezik a hangsúlyt, amelyek hozzájárulhatnak a fiatalok társadalmi integrációjához, sikeres gazdasági szerepvállalásához, illetve segítik a virágzó társadalmak alapfeltételeinek megteremtését akár egyéni, akár

közösségi szinten. Egy olyan környezet kialakulását támogatják, amelyikben a fiatalok úgy érzik, kreativitásuk előny, és biztosítják számukra a társadalmi kihívásokra adandó innovatív reakciók kidolgozásának lehetőségét” (Feerick 2009, 21).

A következőkben ezen kutatási tematikákat tekintjük át. Először az oktatás és a munka világának kapcsolatrendszerét vizsgáló kutatásokat mutatjuk be. E projektek azonos alapokon állnak abban, hogy a témakör holisztikus szemléletét hangsúlyozzák.

A munka világába történő átmenet kérdésköre áll a „YUSEDER” projekt centrumában (Youth unemployment and social exclusion: dimensions, subjective experiences and institutional responses in six countries of the EU – Fiatalkori munkanélküliség és társadalmi kirekesztés: dimenziók, személyes tapasztalatok, intézményi válaszok az Unió hat országában, 1998–2000). A vizsgálat azt kutatta, hogy milyen szinten lehet egyes sikeres kezdeményezéseket átültetni más országokba és régiókba. A projekt legfőbb eredménye az volt, hogy a gyakorlatban igen fontos módosító tényezőként jelennek meg lokális strukturális és kulturális sajátosságok (<http://www.ipg.uni-bremen.de/research/yuseder>).

Az „EGSIE” (Education governance and social integration and exclusion – Oktatásirányítás, társadalmi integráció és kirekesztés, 1998–2000) című projekt igen fontos ismereteket eredményezett az oktatási expanzió és a társadalmi kirekesztés viszonyrendszerét vizsgálva. Arra jutottak, hogy egyes országokban az az oktatási és képzési modell, amely a fiatalokat a formális iskolai kereteken belül maradásra ösztönzi, a munkapiac várószobájává, parkoló pályává alakítja az oktatási intézményeket, és ezzel együtt létrejön egy ifjúsági réteg, amely komoly nehézséggel áll szemben az állásba kerülés terén (<http://www.ped.uu.se/egsie/>).

Az oktatás és a társadalmi környezet közötti kapcsok megerősítését az ágencia koncepciójára alapozza a „Kiegyensúlyozott kompetenciák” című program (Balancing competencies: enhancing the participation of young adults in economic and social processes – Fiatalok részvételének elősegítése társadalmi és gazdasági folyamatokban, 1999–2001). A program legfontosabb felismerése az volt, hogy az „ágencia” szempontjából ideális környezet az, amelyben az oktatási közösségek nyitottságra épülnek, és nagyobb – társadalmi-kulturális – közösségekhez is szervesen hozzákapcsolódnak (<http://www.pjb.co.uk/npl/bp14.doc>). („Egy ágens cselekvőképessége az őt körülvevő világban az egyén azon képessége, hogy válasszon, és választásait a világra vonatkoztassa” (Feerick 2009, 23).

Az „ENTRANCE” (Enterprise and its transfer to combat social exclusion – A vállalkozó szellem és hatása a kirekesztés elleni küzdelemre, 2000–2002) projekt veszélyeztetett fiatalok hatékony tanításának és tanulásának eseteit vizsgálta. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a vállalkozó szellemű oktatási programok sikerességének oka az, hogy önismeretre nevelnek, ezért javítják az önértékelést, továbbá erősítik a felelősségérzetet (http://ec.europa.eu/research/social-sciences/projects/027_en.html).

A „YOYO” projekt (Youth policy and participation – Ifjúságpolitika és participáció, 2001–2004) azt vizsgálta, hogy a fiatalokat az oktatásból a munkába való átmenet során miként lehet sikerrel motiválni. A kutatás legfontosabb eredménye az volt, hogy ritkán van kapcsolat a siker mértéke, illetve a fiatalok munkájának és képzésének a mivolta között, mert a sikeresség sok esetben leginkább azon múlik, a munkaerőpiaci programokon (pl. képzések) milyen feltételekkel (informális tanulás) szembesülnek a fiatalok (<http://www.iris-egris.de/yoyo>).

A „Fiatal nők és férfiak viszonyulása a polgártudathoz és az európai identitáshoz” (Orientation of young men and women to citizenship and European Identity, 2001–2004)

című kutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy az emberek mikor és hol sajátítják el az európai identitás különféle vetületeit. A kutatás leginkább a gyakorlat szerepére fókuszált, arra, hogy az miképpen segíti elő a polgártudat jelentéseinek elsajátítását. A kutatás eredménye az a felismerés, hogy ahol a fiatalok úgy érzik, odafigyelnek rájuk és fontos a szerepük egy adott kontextusban (erőforrás-centrikus megközelítések), ott előrehaladottabb állapotban van európai polgártudatuk is (<http://www.sociology.ed.ac.uk/youth/>).

A Łodzi Egyetem által koordinált, hét európai egyetem és egy civil szervezet együttműködésében 2004 és 2007 között végzett „PROFIT” kutatási projekt (Policy responses overcoming factors in the intergenerational transmission of inequalities – Egyenlőtlenségek generációk közötti átadásában szerepet játszó tényezők kiiktatása politikai válaszokkal) azt vizsgálta, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű családok esetében hogyan hagyományozódnak tovább az egyenlőtlenségek. A kutatás helyszínéül választott Anglia, Bulgária, Finnország, Litvánia, Németország, Olaszország, Svédország egy-egy közepes méretű városában, a szegény családokban felnövő fiatalok fele szegénységben éli tovább az életét, és csupán felük esetében konstataálható pozitív változás. A kutatás legfontosabb felismerése, hogy nem az adott ország gazdasági helyzete a döntő tényező ebben, mert az oktatási, a munkaügyi, és a szociálpolitikai környezet hasonló módon meghatározó befolyással bír (<http://www.profit.uni.lodz.pl>).

Az „INCLUD-ED” projekt (Strategies for inclusion and social cohesion in Europe – A társadalmi kohézió és bevonás stratégiái Európában, 2006–2009) arra jutott, hogy az oktatást tágabb értelmezési keretben és a tényezők összefüggésrendszerében kell vizsgálni (foglalkoztatás, gazdaság, társadalmi bevonás, egészségügy, igazságszolgáltatás, lakhatás, szociális intézmények) (<http://www.ub.edu/includ-ed/>).

Az „UP2YOUTH” projekt (Youth. Actor of social change – Ifjúság – a társadalmi változás szereplője, 2006–2009) arra fókuszált, hogy a társadalmi integráció intézményi keretei (család, állam, politika, piac) miféle rekonceptualizációra szorulnak azon ifjúságpolitikák számára, amelyek fontosnak tartják a fiatalok bevonását, továbbá a társadalmi átalakulás folyamatában az aktorok között kulcsszerepet szánnak a fiataloknak. A projekt izgalmas felfedezése, hogy az aktivitás és közéleti részvétel tradicionális formáit projekt típusú aktivitási formák váltják fel, ami azt is jelenti, hogy a fiatalok az önkéntességet egyre kevésbé egy adott idea, ideológia mentén választják, hanem például a kompetenciák továbbfejlesztésének, az önéletrajz kibővítésének, vagy a szabadidő hasznos eltöltésének egyik eszközeként (<http://www.up2youth.org>).

A „CIVICWEB” projekt (Citizens and Governance in a knowledge-based society – Polgárok és kormányzás egy tudás alapú társadalomban, 2006–2009) azt vizsgálta, milyen szerepet játszik az Internet a fiatalok aktív állampolgári tudatának formálásában. A kutatók azt konstataálták, hogy napjaink fiataljai számára az állampolgári, közéleti és politikai akciókban való on- és offline részvétel összefügg: kiegészíti és erősíti egymást. A kutatás másik felismerése az volt, hogy az aktivitás az Interneten kívül kezdődik és végződik, ám ezt a „hálózati” aktivitás fenntartja, kiegészíti és elmélyíti (<http://www.civicweb.eu>).

Az „EMILIE” (A European approach to multicultural citizenship: legal, political and educational challenges – A multikulturális polgártudat európai megközelítése: törvényi, politikai és oktatási kihívások, 2006–2009) projekt azoknak a strukturális változásoknak az áttekintését célozta, amelyek az oktatási rendszerekben a bevonás szélesítése érdekében elengedhetetlenek. A kutatómunka eredményeként megállapították, hogy az anya- és a befogadó ország nyelvének tanítása, valamint az iskolák és a helyi közösségek közötti kapcsolatok – mint két fontos viszonyrendszer az Európai Unió és tagállamai oktatáspo-

litikájában – egyre hangsúlyosabb részt kell kapjanak. A kutatás további eredménye volt, hogy az állampolgári ismeretek oktatásakor be kell épülniük a tematikákba az erkölcsi felelősség, a közösségi aktivitás és a politikai jártasság témaköreinek (<http://www.eliamep.gr/en/emilie/>).

A „YIPPEE” projekt (Young people from a public care background: Pathways to education in Europe – Fiatalok szociális gondozásban: utak az oktatásba Európában, 2008–2010) azokat a kulturális, szociális és pszichológiai tényezőket kívánta feltárni, amelyek az állami gondozásban lévő fiatalokat ösztönzik tanulmányaik folytatására és felsőoktatási tanulmányok végzésére (<http://tcru.ioe.ac.uk/yippee>).

Az „EDUMIGROM” projekt (Ethnic differences in education and diverging prospects for urban youth in an enlarged Europe – Etnikai különbségek az oktatásban és a városi ifjúság eltérő kilátásai egy növekvő Európában, 2008–2011) célja szerint azt vizsgálja, hogy az oktatás világában az etnikai kisebbségekhez (és romákhoz) tartozó fiatalok és kortársaik között városi környezetben hogyan járulnak hozzá az etnikai különbségek az eltérő kilátásokhoz. A projekt fel kívánja tární, miképpen járul hozzá az iskola az egyenlőtlenségek fenntartásához, elmélyítéséhez avagy visszaszorításához a következő területeken: fiatalok munkaerőpiaci esélyei, továbbtanulása és -képzése, társadalmi, kulturális és politikai részvétele (<http://www.edumigrom.eu>).

A „CSEYHP” projekt (Combating social exclusion of young homeless people – A fiatal hajléktalanok kirekesztése elleni küzdelemlről, 2008–2011) két (brit, holland) beavatkozási modellt tesztel két másik országban (Csehország és Portugália). Legfőbb célja az, hogy ajánlásokat fogalmazzon meg a szcenárió más aktorai (ifjúsági és szociális szakemberek, politikusok, civil szervezetek) számára a fiatal hajléktalanokon kívül az aluliskolázott, gyenge foglalkoztatási esélyekkel rendelkező fiatalokkal kapcsolatban is (<http://www.movisie.nl/homelessyouth>).

A „YOUNEX” projekt (Youth, unemployment, and exclusion in Europe – Ifjúság, munkanélküliség és kirekesztés Európában, 2008–2011) a munkanélküli fiatalok társadalmi és politikai kirekesztéséhez kapcsolódó jelenségekre, folyamatokra, okokra és okozatokra fókuszál. A projekt során makro, köztes és mikro szintű irányjelző faktorok kombinálásával egy többdimenziós elméleti keretet dolgoztak ki (<http://www.younex.unige.ch>).

Az „EUMARGINS” projekt (On the margins of the European Community – Young adult immigrants in seven European countries – Az európai közösség margóján – fiatal bevándorlók hét európai országban, 2008–2011) a bevándorlók kirekesztésének és bevonásának mélyebb megismerését célozza. Az Angliában, Észtországban, Franciaországban, Norvégiában, Olaszországban, Spanyolországban, és Svédországban zajló, 2011 októberében záruló vizsgálat alapállása az, hogy még a leginkább marginalizálódottaknak is van tapasztalatuk a bevonásról. A kutatás azt kívánja feltárni, hogyan válik egy fiatal bevándorló az árnyékos oldalról indulva a társadalom aktív tagjává (<http://www.sv.uio.no/iss/english/research/projects/eumargins/about/index.html>).

Összegzés

Rövid összegzésünk elején azt szeretnénk megjegyezni, hogy az európai léptékű ifjúságkutatások és kutatói hálózatok, illetve kooperációk elmélyülésének talán egyik legjobb szimbolikus mérőeszköze az, hogy 2009-ben megszületett az Európai Ifjúsági Jelentés (Magyarul: Az európai fiatalok világa a 21. század elején. 2011, 13–131) és az Innsbrucki Egyetemen ugyanekkor Lynne Chisholm vezetésével elindult a „Master of European Youth

Studies” képzés (<http://www.youthstudies.eu>). A képzés 15 európai egyetem együttműködésével jött létre.¹

A legutóbbi évtizedek idővonalában fontos és rendszerszintűnek is tekinthető változásnak tartjuk azt, hogy új – a nemzetállami kereteken átívelő – szereplők kapcsolódtak be komoly súllyal az ifjúságkutatások finanszírozásba (OECD, UNICEF, ET, és különösen az EU kutatási keretprogramjai által), aminek következménye lett az – mint fentebb láttuk –, hogy a szaktudományosan megalapozott és jól tervezett ifjúsági vonatkozású kutatások megsokasodtak. Mindeközben az ifjúságkutatások az ismeretek nyújtásán felül új szerepelvárásokat is kaptak, például döntések megszületésének alkalmazott kutatási adatokkal való segítségét, illetve (segítendő az ifjúsági munka területét) a helyenként és időnként hiányzó képviselőt pótlását.

Végezetül azt állapíthatjuk meg, hogy az európai ifjúságkutatás a Lasse Siurala (2006) által meghatározott inerciarendszer vonatkozásában elfoglalta helyét abban az egyenlő oldalú háromszögben, melynek másik két csúcsán az ifjúságpolitika és az ifjúsági munka helyezkedik el, és melynek környezetét – a modell szerinti négyszög csúcsainál – a civil szektor, a forprofit szektor, az állami szektor és a média alkotják.

Irodalom

- BAER, JEAN-MICHEL (2009): *Foreword. European Research on Youth. Supporting young people to participate fully in society*. European Commission Directorate-General for Research. http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/policy-review-youth_en.pdf
- BECK, U (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London, Sage. Magyarul: Beck, U. (2003): *Kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Századvég.
- BENDIT-, RENÉ – HAHN-BLEIBTREU MARINA (ed.) (2008): *Youth Transitions – Processes of social inclusion and patterns of vulnerability in a globalised world*. Wien, Barbara Budrich Publishers.
- BYNNER, J. – CHISHOLM, L. – FURLONG, A. (1997): „A new agenda for youth research.” In: Chisholm, L. [et. al. ed.]: *Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*. Aldershot, Avebury Press, 3–14. Magyarul: Bynner, J. – Chisholm, L. – Furlong, A.: „Új szemlélet az ifjúságkutatásban.” In: Bíró István (szerk.): *Csatlakozás az Európai Ifjúsági Térséghez 3.0*. Szeged: EIKKA, 16–29. p.
- BYNNER, J. – ROBERTS, K. (1991) (Ed): *Youth and Work: Transition to Employment in England and Germany*. London, Anglo-German Foundation.
- CHISHOLM, LYNN (1990): „A Sharper Lens or New Camera.” In: Chisholm, L. – Büchner, P. – Hermann, H. – Brown, P. [ed]: *Childhood, youth, and social change: a comparative perspective*. Falmer Press, 35–58. Magyarul: Chisholm, Lynn (2006): „Élesebb lencse vagy új kamera?” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Szeged, Belvedere Meridionale, 117–154. p.
- CLARKE, J. – JEFFERSON, T. (1973): *Working Class Youth Cultures*. Birmingham, CCCS Magyarul: Clarke, J. – Jefferson, T. (2000): „A munkásosztály ifjúsági kultúrái.” In: Gábor Kálmán (2000): *A középosztály szigete*. Szeged: Belvedere Meridionale, 115–137. p. http://www.ifjusagsegito.hu/belvedere/kozeposztaly_szigete.pdf

¹ Alapító intézmények: University of Innsbruck (Ausztria), University of Luxembourg (Luxemburg), Aristoteles University of Thessaloniki (Görögország), National University of Ireland (Írország), University of Lleida (Katalónia/Spanyolország), University of Tampere (Finnország), University of Plovdiv (Bulgária), University of Salerno (Olaszország), University of Oslo (Norvégia), University of Glamorgan (Wales/Egyesült Királyság), University of Malta (Málta), University of Trnava (Szlovákia), University of Warsaw (Lengyelország), University of Ljubljana (Szlovénia).

- COHEN, PH. (1997): *Rethinking the Youth Question*. London, Macmillan. Magyarul: Cohen, Ph.: „Az ifjúsági probléma újragondolása [részlet].” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged, Belvedere Meridionale, 157–215. p.
- DU BOIS-REYMOND, M.: „I Don't Want Commit Myself Yet.” In: *Journal of Youth Studies* 1998/1, 63–81. p. Magyarul: Du Bois-Reymond, M.: „Nem akarom még elkötelezni magam.” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged, Belvedere Meridionale, 279–300. p.
- EVANS, K. – BEHRENS, M. – KALUZA, J. (2000): *Learning and work in the risk society*. Basing-stoke, Palgrave Macmillan.
- EVANS, K. – HEINZ, W. R. (Eds.) (1994): *Becoming adults in England and Germany*. London, Anglo-German Foundation.
- FEERICK, SEAN [ed] (2009): *European Research on Youth. Supporting young people to participate fully in society. European Comission Directorate-General for Research* http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/policy-review-youth_en.pdf
- FURLONG, A. (1992): *Growing Up in a Classless Society? School to Work Transitions*. Edinburgh, University Press.
- HALL, S. – JEFFERSON, T. (1993): *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*. London, Routledge.
- HELVE, H. – BYNNER, J. (Eds.) (1996): *Youth and Life Management*. Helsinki, Helsinki University Press.
- JANCSÁK CSABA (2001) [szerk.]: *Az európai fiatalok világa a 21. század elején*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- JONES, G. – WALLACE, C. (1992): *Youth, Family and Citizenship*. Buckingham-Philadelphia, Open University Press. Magyarul: Wallace, C. – Jones, G.: „Ifjúság, család, polgárrá válás [részlet].” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged, Belvedere Meridionale, 269–279. p.
- ROBERTS, K. – PARSELL, G.: Youth Cultures in Britain. The Middle Class Take-over. *Leisure Studies*, 1994/13 33–48
- SIURALA, L. (2006): *A European framework for youth policy*. Strasbourg, COE.
- WILLIAMSON, H. (1987): *Youth Culture*. Leicester, National Youth Bureau.
- WILLIAMSON, H. (1995): „Youth In Transition.” In: *People and Work Unit Review* 1982–95.
- WILLIAMSON, H. (1999): „Youth in the Information Society.” In: *Circle for Youth Research Cooperation in Europe. Intercultural Reconstruction: European Year book on Youth Policy and Research* Vol. 2, 315–317. p.
- WILLIS, P. (1977): *Learning to labour: how working class kids get working class jobs*. Aldershot, Gower. Magyarul: Willis, P. (2000): *Skacok. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra*. Budapest, Új Mandátum.
- ZINNECKER, J. (1991): „Untersuchungen zum Wandel von Jugend in Europa – Das Beispiel westdeutscher und ungarischer Jugend.” In: Melzer, W. – Heitmeyer, W. – Liege, L. – Zinnecker, J. (Hrsg.): *Osteuropäische Jugend im Wandel*. München, Juventa.
- ZINNECKER, J. (1986): „Jugend im Raum gesellschaftlicher Klassen. Neue Überlegungen zu einem alten Thema.” In: Heitmeyer, W. [Hrsg.]: *Interdisziplinäre Jugendforschung. Fragestellungen, Problemlagen, Neuorientierungen*. München, Juventa. Magyarul: Zinnecker, J.: „A fiatalok a társadalmi osztályok terében.” In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged, Belvedere Meridionale, 69–95. p.

A kutatási projektek honlapjai:

BALANCING COMPETENCIES <http://www.pjb.co.uk/npl/bp14.doc>
CIVICWEB <http://www.civicweb.eu>
CSEYHP <http://www.movisie.nl/homelessyouth>
EDUMIGROM <http://www.edumigrom.eu>
EGSIE <http://www.ped.uu.se/egsie/>
EMILIE <http://www.eliamep.gr/en/emilie/>
ENTRANCE http://ec.europa.eu/research/social-sciences/projects/027_en.html
EUMARGINS
<http://www.sv.uio.no/iss/english/research/projects/eumargins/about/index.html>
INCLUD-ED <http://www.ub.edu/includ-ed/>
Orientation of young men and women to citizenship and European Identity
<http://www.sociology.ed.ac.uk/youth/>
PROFIT <http://www.profit.uni.lodz.pl>
UP2YOUTH <http://www.up2youth.org>
YIPPEE <http://tcru.ioe.ac.uk/yippee>
YOUNEX <http://www.younex.unige.ch>
YOYO <http://www.iris-egris.de/yoyo>
YUSEDER <http://www.ipg.uni-bremen.de/research/yuseder/>

Berényi Eszter

INDIKÁTORKÉPZÉS LEHETŐSÉGEI AZ IFJÚSÁGI TERÜLETEN

Jelen tanulmány az ifjúsági területen létrehozható indikátorokkal és azok használatával foglalkozik. Mindehhez először is számba vesszük, hogy milyen kormányzási módok hívták életre a különböző területeken az indikátorokat, s miféle jelentőséget tulajdoníthatunk ezeknek. Nemcsak a közpolitikai döntéshozók és tervezők oldaláról igyekszünk bemutatni a kérdést, hanem a közpolitika-elemző szakirodalom elméleti megközelítési módjait is vázoljuk. Ezek után az ifjúsági területen létrehozott és létrehozandó indikátorok Európai Unió szerepére térünk ki, s érintjük azt is, hogy a magyarországi helyzetet miként értékeli az EU szakértői. Végezetül bemutatjuk a hazai Nemzeti Ifjúsági Stratégia I. cselekvési tervéhez készített indikátorokat, az összegyűjtésükkel felmerülő problémákat és az ezekből levonható következtetéseket.

Indikátorok és tényeken alapuló közpolitika-alkotás – célok és akadályok

Az indikátorok, mérőföldkövek, a nemzetközi és a longitudinális összehasonlítás fontossága mára már-már közhelyekké váltak a közpolitikával kapcsolatosan.

Jelentőségük felerősödése, részben legalábbis, egyértelműen a nemzetközi és nemzetek feletti szervezetek közpolitika-alkotási jelentőségéből fakad. Az ifjúsági terület eleinte nem jelent meg önállóan az indikátorképzésben élenjáró szervezetek, elsősorban az OECD, az EU és a Világbank fókuszában; inkább más területek részeként születtek meg olyan indikátorok, amelyek az ifjúsági korosztályra vonatkoztak: elsősorban az oktatási, illetve a munkaerőpiaci indikátorok között (pl.: az OECD kiadványai: *Education at a Glance* [OECD 2010]; *Society at a Glance* [OECD, 2011]).

Ha azt vizsgáljuk, hogy hogyan válnak ezek a nemzetek feletti/nemzetközi szervezetek egyre befolyásosabbakká a nemzeti közpolitika-alkotásban, s hogyan tűnik egyre megkerülhetetlenebb kormányzási eszköznek az indikátorok használata, akkor két jelenséget kell megemlítenünk: az egyik a „puha kormányzás” (soft governance) technikájának megjelenése, a másik pedig a „tényeken, avagy bizonyítékokon alapuló kormányzás” (evidence based policy making) paradigmája. A puha kormányzási formák a nem annyira direkt (pl. törvények, rendeletek általi), hanem inkább az indirekt (pályázatok, indikátorok, mérőföldkövek, összehasonlítás) eszközökkel való kormányzást jelentik. Ennek a formának az erősödése mögött egyrészt a nemzeti politkacsinalás jellegzetességei állnak, hiszen az ilyen szervek általában nincsenek, vagy csak bizonyos kérdésekben vannak felhatalmazva arra, hogy közvetlenül irányítsák a nemzeti közpolitika-alkotást (ennek evidens példája az EU „nyílt koordinációs módszere”); másrészt az a felismerés húzódik meg mögötte, hogy az ilyen indirekt, puha eszközök hatása, még ha lassabban is, de tartósabban befolyásolja egyes szakterületek közpolitikai irányvonalát és az érintett szereplők viselkedését, mint a hagyományos, bürokratikus tervezés. A puha kormányzás eszköztárának megjelenése az elmúlt 10-15 évben vált igen bevett gyakorlattá, s egyre több eleme jelenik meg a különböző nemzeti közpolitikai gyakorlatokban is.

A „tényeken alapuló közpolitika” kifejezés arra utal, hogy a közpolitikai elképzeléseknek immár nem ideológiákon, értékeken, hanem tényeken kell alapulniuk, s a közpolitikai dönté-

sek legitimációjára a bizonyítékok, méghozzá elsősorban a számok formájában előállítható bizonyítékok a legalkalmasabbak.

Mindez egy olyan tendencia része, amelyben a számoknak egyre jelentősebb kormányzati szerepük lett: „a számok teszik lehetővé és ellenőrizhetővé a kormányzás modern formáit [...] Nemcsak a számok tűnnek egyre nélkülözhetetlenebbnek a politika és a kormányzás számára, de egyben újrarájzolják a politika és az objektivitás közötti határvonalakat is, amennyiben az ítéletek meghozását, a prioritások kijelölését és a források elosztását automatikusan meghatározó technikai mechanizmusokként tűnnek fel” (Rose 1999, 198–199).

A „politikus számok” (Rose 1999), avagy a „számok általi kormányzás” (Grek–Ozga 2008) felé történt elmozdulás mind-mind a politika tudományosodásának (Offe 1984) jelenségei. A politika tudományosodásának folyamata egyértelműen egy újfajta közpolitika-legitimációs igény megjelenésére igyekszik választ adni, hiszen a döntések következményei, illetve a bevezetendő reformok mind-mind látszólag ideológiamentes, objektíven előállt számokon és tényeken alapulnak.

A számok általi kormányzás paradigmája és a puha kormányzás eszköztára sokszor kéz a kézben járnak. Ezt szemléltetik a különböző nemzetközi összehasonlító jelentések egy-egy közpolitikai területről, s ezek egyik legismertebb s egyben leghatásosabb példái, az OECD háromévente sorra kerülő PISA-mérései, amelyek közvetlenül és közvetetten (az EU-s felhasználás által) is befolyással voltak az elmúlt 10 év sok nemzeti oktatáspolitikájára. A nemzetközi összehasonlítások alkalmasak arra, hogy egy-egy nemzeti közpolitikát más nemzetek eredményeinek tükrében mutassanak meg, s maga az összehasonlítás, a „nemzetek rangsora” automatikusan előhívja az értékelési kényszert – s a nem megfelelőnek tartott eredmények esetén új közpolitikai eszközök bevetését sürgeti.

Ugyanakkor, mint ahogy arra a közpolitika-elemző, illetve a kritikai szakirodalom több helyen felhívja a figyelmet, az ily módon előállított jelzőszámok, rangsorok objektivitása sokszor csak látszólagos.

Már esett szó róla, hogy miközben az elmúlt években mind a nemzetközi, mind a hazai közpolitikai térben egyre nagyobb súllyal jelennek meg az indikátorok az ifjúságpolitikában, ez a jelenség, más közpolitikai területekhez képest, még szinte gyerekcipőben jár. Egy ilyen, az ifjúságügyet sok szempontból érintő, ugyanakkor a nemzetközi indikátorgyártás területén „élenjáró” terület az oktatáspolitikáé. Ezért a következőkben az oktatáspolitikát vizsgáljuk, mint egy olyan területet, ahol az indikátorgyártásnak komoly hagyományai vannak, olyannyira, hogy vele kapcsolatban számos reflexió is rendelkezésre áll, amelyeket az ifjúságpolitikai indikátorgyártás során figyelembe lehet és ajánlatos is venni.

A legelső észrevétel, amit tennünk kell, hogy az európai oktatáspolitikai gondolkodásra igen erőteljesen rányomja bélyegét a gazdaság szempontú megközelítés. Standaert (Standaert 2003) felhívja például a figyelmünket arra, hogy az oktatással kapcsolatos közpolitikai szövegek hemzsegnének az olyan kifejezésektől, mint „elszámoltathatóság”, „indikátorok”, „hatékonyság”, „verseny”, „mérőföldkövek”, „mérés-értékelés”. Kérdés, hogy mindezeket a gazdaság szférájából átvett fogalmakat tényleg lehetséges-e az oktatás területén operacionalizálni és alkalmazni. S mindez figyelmeztet bennünket arra is, hogy az ifjúsági terület esetén is érdemes csínján bánni a más területekről importált módszerekkel és elméleti megközelítésekkel.

Egy sokat kritizált, ugyanakkor a hivatalos Európai Unió dokumentumokban igen erőteljes hangsúlyt kapó kérdés az úgynevezett „mérőföldkövek” (benchmarks) szerepe. Az elérendő szintek meghatározásával kívánja az EU megvalósítani a célkitűzések operacionalizálását és mérhetővé tételét. Ugyanakkor semmiképp sem szabad megfélemlenünk a különböző mérőszámok, „mérőföldkövek” viszonylagosságáról, és arról, hogy mindezen indikátorok meg-

lehetősen kétes értékűek, ha általános kontextusuk ismerete és megértése nélkül kívánjuk felhasználni őket.

A kíváncsnak tartott szintek mérőszámai, és ezek számontartása terén az alapvető problémát az jelenti, hogy alkalmazásuk hátterében – és itt megint csak előbukkan a gazdasági megközelítés – egy teljesen eredménycentrikus világkép áll, hiszen az indikátorok és mérőszámok azért is élnek „virágkorukat”, mert hozzájárulhatnak az Európai Bizottságnak ahhoz a céljához, hogy Európa „a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudás-alapú társadalma legyen”.

A pontosan megfogalmazott, kitűzött célok ugyan valóban elősegíthetik a hatékonyság növelését, ugyanakkor Badham (Standaert, 2003) állítása szerint a sztenderdek – azáltal, hogy nagyon erős mértékben jelenik meg bennük az elszámoltathatóság dimenziója – túl könnyen válhatnak a minőség javítását szolgáló eszközökből számon kérhető, teljesítendő céllá. Az efféle elérendő célok és szintek ugyanis nemcsak arra szolgálhatnak, hogy javulást eredményezzenek, hanem arra is, hogy a javulást bebizonyíthassuk általuk. Márpedig ennek az lehet a következménye, írja Badham, hogy a követelmények nemhogy nem segítik a valódi célok elérését, hanem valójában el is torzíthatják őket. És itt erőteljesen felmerül a legitimitás kérdése: hiszen a kitűzött elérendő célok akkor működnek jól, ha azok állították fel őket, akiknek el kell őket érniük, vagy ha ez utóbbiak legalábbis egyetértének velük, máskülönben könnyedén csapdahelyzetbe sétálhatnak a rendszer felhasználói.

Indikátorok az ifjúságpolitika-alkotásban

Az eddigiekben kísérletet tettünk arra, hogy körbejárjuk: milyen közpolitikai keretben beszélhetünk indikátorokról, és hogy alapvetően milyen problémák merülhetnek fel az indikátorok kialakítása és használata során, amelyeket fontos figyelembe venni ahhoz, hogy a tényekre alapozott közpolitika-alkotás elérhesse valódi célját.

A továbbiakban magával a közpolitika-alkotási gyakorlattal foglalkozunk. Először, egyfajta kitekintésként, az Európai Unió ifjúságpolitikáját, azon belül is az ifjúsági indikátorokra vonatkozó elképzeléseket, illetve helyzetképet mutatjuk be egy szakértői jelentés alapján (Ecorys 2011). A következő bekezdésekben ennek a jelentésnek a lényeges állításait igyekszünk összefoglalni.

A jelentés röviden áttekinti az elmúlt évek európai szintű ifjúságpolitikájának alakulását. Az Európai Bizottság 2009-ben hirdette meg az ifjúsággal kapcsolatos, megújított nyílt koordinációs rendszerét, amelyben egyrészt hangsúlyozza a szektorközi megközelítést, másrészt egy, a korábbiaknál jóval erőteljesebben kutatásokra és tényekre alapuló ifjúságpolitika szükségességét.

Az új Európai Ifjúsági Stratégia (2010–2018) keretein belül az Európai Bizottság egy indikátorokkal foglalkozó, indikátorok kialakítását célzó szakértői csoportot is létrehozott.

Ugyanekkor az Európai Bizottság Oktatási és Kulturális Igazgatósága megbízta az Ecorys nevű szervezetet (az itt bemutatott jelentés szerzőit): értékelje a tagországokat abból a szempontból, hogy milyen módon használják az ifjúsági területen az indikátorokat. A továbbiakban néhány általános megállapításukat idézzük.

Először is, felhívják a figyelmet arra, hogy ideális esetben minden országban az lenne az elsőrendű célkitűzés, hogy jöjjön létre egy konszenzuális, tényeken alapuló ifjúságpolitika és ifjúsági stratégia, ami biztosíthatná az ifjúságpolitika fenntarthatóságát a különböző kormányváltások és politikai irányváltások közepette is.

A jelentés kiemeli, hogy – hasonlóan sok más közpolitikai területhez – az ifjúsági területen is meglehetősen ad hoc és reaktív módon használják az indikátorokat: általában azért, hogy

alátámasszanak velük egy adott közpolitikai döntést. A másik gyakori indikátor-használati mód az, hogy az indikátorokat sokszor cselekvési tervek és stratégiák megvalósulásának monitorozására is használják.

A jelentés azért nem fest teljesen pesszimista képet, hiszen arról is beszámol, hogy egy sor országban immár létrejött az indikátorok és tények szisztematikus, proaktív és rendszeres gyűjtése. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az ifjúságról alkotott tudást sokszor – az indikátorok használata mellett – rendszeres adatgyűjtések és felmérések egészítik ki.

A jelentésben olvasható vélemény szerint az EU-nak meghatározó szerepet kell vállalnia az iránymutatásban, elsősorban oly módon, hogy segíti egy közös keret létrehozását, amelyen aztán a tagállamok tovább dolgozhatnak, hogy megfelelően igazíthassák a helyi viszonyokhoz saját indikátoraik kialakítását.

Az indikátorok előállításához és használatához a jelentés alapjául szolgáló kutatás során meghatároztak néhány alapelvet, méghozzá a következőket:

- az indikátorok *releváns és megbízható* információt kell hogy nyújtsanak az ifjúságpolitika számára; ebből a szempontból kiemelten fontos, hogy létezzenek egyértelmű és jól körülhatárolható ifjúságpolitikai célok, mert ezek könnyítik meg, hogy a megfelelő indikátorok jölessenek létre;
- miközben nagyon csábító lehet minél több indikátort kiválasztani, valójában a minél kevesebb, *egyszerűbb*, ám relevánsabb indikátor használata nyújthatja a legjobb keretet a tényeken alapuló közpolitika számára;
- az indikátorok akkor hasznosulnak igazán jól, ha folyamatosan (meghatározott periódusonként) frissítik őket.

Magyarország európai szemmel

Az Ecorys jelentésében Magyarországról is találhatunk egy tömör, néhány oldalas összefoglalót, amelynek legfőbb pontjait érdemes most felidézni, hogy a külső szemlélő szemével figyelhessük magunkat:

A jelentés készítői úgy látják, hogy a magyar ifjúságpolitikát a töredezettség jellemzi a kilencvenes évek óta. Ennek eredményeképp meglátásuk szerint nehézkesen alakulnak az ifjúságpolitika-fejlesztés körülményei. A tanulmány szerzői kiemelik, hogy meglehetősen sok tény és tudás halmozódott fel az ifjúságpolitikával kapcsolatban Magyarországon, ugyanakkor véleményük szerint az indikátorokat és a tényeket nem használják szisztematikusan az ifjúságpolitika-fejlesztés során.

A jelentés szerzői külön felhívják a figyelmet a tanulmányunk szempontjából is kiemelten fontos, 2009-ben elfogadott Nemzeti Ifjúsági Stratégia (NIS) elkészültére. Egyik fontos jellegzetességének tartják: egyértelműen megjeleníti azt az igényt, hogy indikátorok szülessenek és használják őket az ifjúságpolitika-fejlesztés segítésére. A jelentés külön említést tesz az általunk a következőkben elemzendő NIS cselekvési tervéről (2010–2011). A NIS cselekvési tervén (NIS CST) kívül a másik magyar kezdeményezés, amelyet fontosnak tartanak megemlíteni, mint olyat, amelynek fontos szerepe van az indikátorképzésben, és ily módon a tényeken alapuló ifjúságpolitika támogatásában, az Ifjúságkutató Intézet, majd később a jogutódjaként működő Mobilitás Ifjúságkutató Irodája által lebonyolított Ifjúság2000, Ifjúság2004 és Ifjúság2008 vizsgálatok.

Indikátorok a gyakorlatban – a NIS CST félidős értékelése¹

A tanulmány a továbbiakban arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, hogyan születnek meg a hazai ifjúságpolitikában használatos indikátorok, s milyen problémák merülnek fel előállításukkal kapcsolatban. Egyet kell értenünk a fent idézett, Ecorys által készített tanulmány azon megállapításával, hogy ma alapvetően két forrása lehetne a tényeken alapuló hazai ifjúságpolitikának. Az „Ifjúság”-sorozat nagymintás, négyévente ismétlődő adatfelvétele képes az ifjúsági korosztályról szektorokon átívelő helyzetképet adni, ráadásul a felmérések longitudinalitása már-már példa nélküli a hazai társadalomkutatási gyakorlatban. A Nemzeti Ifjúsági Stratégiához, ezen belül is annak cselekvési tervéhez kapcsolódó indikátorok célja jóval kevésbé az ifjúságról való helyzetkép alkotása, sokkal inkább a Stratégia megvalósulásának direkt ellenőrzése volt. Mivel a jelen kötetben több tanulmány is behatóbban foglalkozik az Ifjúság2000–2008 vizsgálatokkal, ezért a továbbiakban ebben a tanulmányban a NIS CST intézkedéseihez rendelt indikátorok előállításának folyamatát és ennek eredményét mutatjuk be, a cselekvési terv félidős értékelésén keresztül, amelyet a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Ifjúságkutató Csoportja végzett.

A NIS I. cselekvési tervének egyik fő prioritása volt annak a szemléletnek az elterjesztése – összhangban a tényeken alapuló közpolitika irányelveivel –, hogy már az intézkedések tervezésekor meg kell határozni az elérendő célokat, s ezekhez indikátorokat kell rendelni, amelyek segítségével meghatározható egy-egy adott intézkedés sikeressége és hatékonysága. A NIS I. cselekvési terve ebben az értelemben egy folyamat első állomásának is tekinthető. Az Ifjúságkutató Csoport által készített értékelés célja volt egyfelől az intézkedések állapotáról információt gyűjteni, másfelől a létrehozott indikátorokat egységes rendszerbe gyűjteni, meghatározni a hiányzó indikátorokat, és kijelölni az indikátorokkal kapcsolatos további teendőket.

A cselekvési terv 58 intézkedést tartalmaz. Az eredeti elképzelés szerint az intézkedésekért felelős munkatársak, a Szociális- és Munkaügyi Minisztérium, később a NEFMI munkatársai és a KSH munkatársai az Ifjúságkutató Csoporttal közösen kialakított munkacsoportban határozták meg, hogy az intézkedésekhez milyen indikátorok rendelhetők. Ez a folyamat a 2009-es évben kezdődött, de folyamatosságát megszakította a 2010-es kormányváltás, s az ennek folyományaként bekövetkezett államapparátusi átstrukturálódás. Ennek során nem vált prioritássá, hogy a cselekvési tervben megnevezett intézkedések jól nyomon követhetők legyenek, ezért a 2010-es év őszén-telén elvégzett, a NIS I. cselekvési tervének végrehajtásával kapcsolatos félidős értékelés célja az volt, hogy egyrészt képet kapjunk arról, milyen fázisban van a cselekvési terv keretében megjelölt összesen 58 darab intézkedés, másrészt, hogy információt is gyűjtsünk arról, az egyes intézkedéseknek kik lettek az új felelősei.

Az értékelés két részből állt: egyrészt magából az elemzésből, amely tömören képet kívánt adni az intézkedések és az indikátorok állapotáról, másrészt az „intézkedések listájából”, amely dokumentumban minden olyan intézkedéssel kapcsolatban, amelyhez rendelhető indikátor, egyesével feltüntettük a következőket (amennyiben rendelkezésre álltak):

- a) az adott intézkedésért felelős munkatársat és pozícióját;
- b) az intézkedés jelenlegi állapotát;
- c) amennyiben rendelkezésre áll, az intézkedéshez rendelt indikátort számszerűen;
- d) amennyiben nem áll rendelkezésre az indikátor, azt az időpontot, amikorra rendelkezésre állhat (amennyiben érkezett erre vonatkozó információ);
- e) a felelősök által javasolt esetleges új indikátorokat vagy új metadefiníciókat;

¹ A tanulmány ezen fejezete a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézetnek a Nemzeti Erőforrás Minisztériumának Ifjúsági Osztálya felkérésére elvégzett kutatási jelentésén (2010. december) alapul.

f) minden egyes további megjegyzést, amely kutatásunk során visszaérkezett.

Jelen tanulmányban a NEFMI Ifjúsági Osztálya számára készített jelentés első részének, tehát az elemzésnek a legfontosabb tanulságait foglaljuk össze.

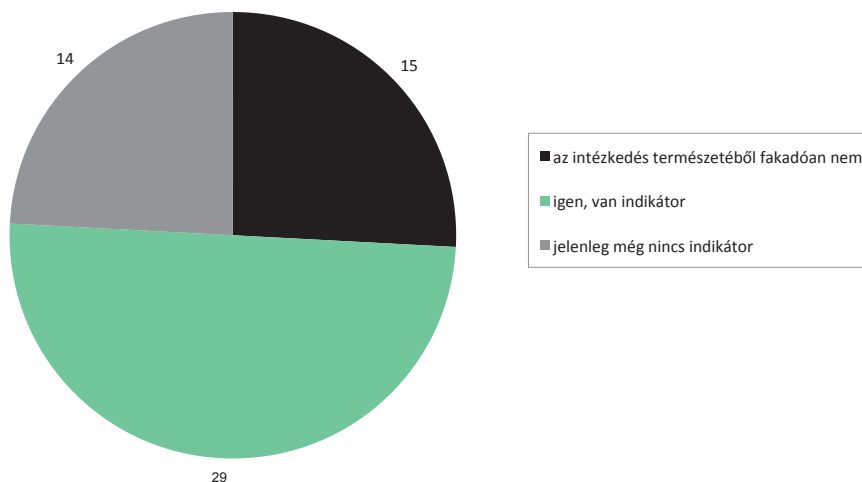
Indikátorok alap-eloszlása

Mint már leszögeztük, a NIS I. cselekvési terv előállításának alapvető célkitűzése volt, hogy a lehető legtöbb intézkedéshez lehessen indikátort rendelni, amellyel a későbbiekben az intézkedés hatékonyságát és eredményességét lehet vizsgálni. Léteznek ugyanakkor olyan magas prioritású intézkedések is, amelyekhez természetüknél fogva nem lehetséges indikátort rendelni, legtöbbször azért, mert nehezen kvantifikálható az eredményük. Ez már eleve felhívja a figyelmet arra, hogy az indikátorok ereje nem „mindenható”, s használatukat szinte mindig érdemes kiegészíteni más, kvalitatív módszerekkel is.

Vannak olyan intézkedések is, amelyekhez elméletileg ugyan lehetséges lenne indikátort rendelni, az elemzés elvégzésekor azonban forráshiány vagy egyéb problémák miatt még nem állt rendelkezésre az indikátor. A NIS I. cselekvési tervében szereplő összesen 58 intézkedés megoszlása a következő volt, aszerint, hogy az indikátorképzésben részt vett munkacsoport szerint rendelhető-e hozzájuk indikátor:

1. ábra: Rendelhető-e indikátor az adott intézkedéshez?

(darab)

Az ábrából is látszik, hogy vannak olyan intézkedések (15 darab), amelyekhez természetükből következően nem rendelhetők indikátorok.

A fennmaradó 43 db intézkedés többségénél, bő kétharmadánál (29 db) létrejöttek az indikátorok és definícióik. Volt azonban 14 olyan intézkedés, amelyhez különböző okokból (pl. forráshiány) a vizsgálat idejében még nem született indikátor. A jelentés ajánlást fogalmazott meg arra nézve, hogy a továbbra is folytatódó intézkedések esetében a későbbiekben érdemes – az adott intézkedések felelőseivel egyeztetve, amennyiben a megfelelő források rendelkezésre állnak – létrehozni ezeket az indikátorokat. Ez a munka 2011 tavaszán meg is kezdődött, eredményei azonban csak a jelen kötet megjelenése után várhatók.

Indikátorok száma intézkedésenként

A 29 intézkedés közül, amelyekhez volt indikátor rendelve, 9 intézkedéshez 1 indikátor, ugyancsak 9-hez 2 indikátor, 8-hoz pedig 3 indikátor állt rendelkezésre. Egy-egy további intézkedéshez 5, 7, illetve 10 indikátor volt rendelve.

Adatlap-visszaérkezések

A kormányváltás miatt külön fontosságot szenteltünk annak a kérdésnek, hogy hogyan alakult át az intézkedésekért felelős személyek és pozíciók struktúrája. Az értékelés során készített adatlapot elküldtünk a NIS I. cselekvési terve által érintett államtitkárságokra, azt kérve tőlük, hogy adatlapunkat juttassák el az adott intézkedésekért felelős személyekhez. Az 58 intézkedéssel kapcsolatban csak 18 intézkedésről érkezett vissza kitöltött adatlap. Ezt az igen kedvezőtlen arányt némileg árnyalja, ha figyelembe vesszük figyelembe, hogy adatlapunk részben az intézkedésekhez rendelt indikátorokra koncentrált, s ezt a kitöltők is figyelembe vehették, azaz az indikátorral rendelkező intézkedéseknél gyakoribb a visszajelzés (bár a visszaérkezési arány még így sem túl magas), mint azt az alábbi táblázat is mutatja.

1. táblázat: Visszajelzések megoszlása a hozzárendelhető indikátorok tükrében

		Érkezett-e visszajelzés?		Összesen
		nem	igen	
Rendelhető-e indikátor az intézkedéshez?	Az intézkedés természetéből fakadóan nem rendelhető	15	0	15
	Igen, van indikátor	12	17	29
	Még nincs indikátor	13	1	14

Általában elmondható, hogy az adatlapot jóval inkább hajlamosak voltak azoknak az intézkedéseknek az esetében kitölteni, amelyekhez voltak indikátorok hozzárendelve. Ez az indikátorok hasznosságára is felhívja a figyelmet, hiszen feltételezhetően az is van emögött, hogy könnyebbé teszi az adott feladat elvégzését, ha az jól körülhatárolható és megfogható, s világos a feladat végén elvárt eredmény, amelyhez a tevékenységet mérni lehet.

Az intézkedések jelenlegi állapota

Ugyanez látszik kirajzolódni azzal kapcsolatban is, amikor arra kérdeztünk rá, hogy milyen fázisban tart jelenleg az adott intézkedés. Kizárólag olyan intézkedésekre vonatkozóan kaptunk választ, amelyekhez létezik hozzárendelt indikátor, noha az adatlapból is egyértelműen kitűnt, hogy ez a kérdés minden intézkedést érint, indikátortól függetlenül.

A 29 darab, indikátorral rendelkező intézkedés közül is volt 17, tehát a többség, amelyről nem kaptunk visszajelzést. A fennmaradók közül 2 az előkészítés, 8 a megvalósítás, további 2 a lezárás szakaszában volt az adatlap felvételének (2010. december 8.) időpontjában.

Létrehozott indikátorok

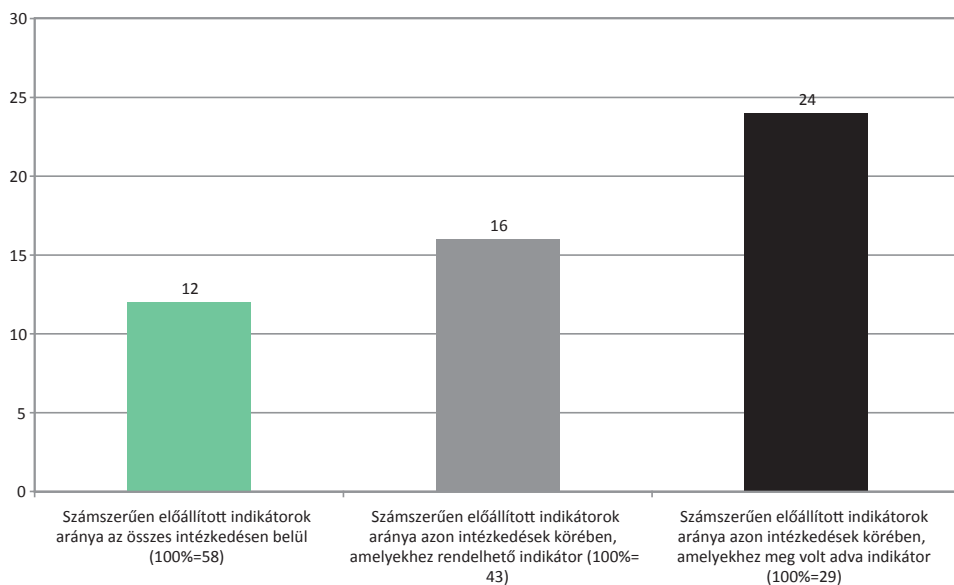
Annak a 29 intézkedésnek az esetében, ahol a NIS I. cselekvési tervben megadottak szerint létezik előállítandó indikátor, csupán 7 intézkedés esetében adták is meg számunkra szám szerint az előállított indikátort, illetve indikátorokat. Ezzel kapcsolatban két megjegyzést érdemes tennünk. Egyrészt úgy tűnik, hogy ha egy intézkedésnél legalább egy indikátort előállítottak, ott a létező összeset is előállították (jó példa erre a 2.15-ös intézkedés, ahol mind a

10 darab indikátor rendelkezésre áll). Másrészt viszont, az alacsony indikátor-előállítási szint nem jár együtt az indikátorokkal való elégedetlenséggel. Az adatlap kitöltői közül csupán két intézkedés esetén jelezték, hogy nem értenek egyet vagy az indikátor céljával (2.7-es intézkedés 3. indikátor), vagy a definíciójával (2.12-es intézkedés valamennyi indikátora). A jelentés felhívta a döntéshozók figyelmét arra, hogy az ezekben az esetekben megfogalmazott aggályokat a későbbiekben célszerű lehet figyelembe venni. További 4 intézkedés esetében (3.6, 3.8, 3.10, 3.16) kaptunk az intézkedések társfelelőseitől indikátor-javaslatokat, de ők sem jelezték, hogy az előzetesen meghatározott indikátorokkal kapcsolatban elégedetlenek lennének.

Az összes többi esetben megfelelőnek ítélték az indikátorokat, még ha nem is került sor az előállításukra.

Nem az értékelés célja eldönteni, hogy az ily módon létrejött indikátorok aránya mennyire felel meg az előzetes elvárásoknak, támpontul azonban érdemes szemügyre venni azt, hogy milyen arányt képvisel ez a 7 darab intézkedés a különböző szempontok szerint csoportosított intézkedések között. Hiszen az előre tudható volt, hogy az 58 intézkedésből 15-höz eleve nem rendelhető indikátor: nem javasolt tehát ezeket az indikátorokat is számításba venni, amikor az indikátor-előállítási arányokat vizsgáljuk. Ugyancsak megfontolandó szempont, hogy érdemes-e figyelembe venni az intézkedések összességénél azokat, amelyeknél elvileg nem kizárt ugyan az indikátor létrejötte, a gyakorlatban ugyanakkor az adatlap kiküldésének pillanatáig nem lett meghatározva indikátor. A 2. ábra ezen megfontolásokat figyelembe véve ábrázolja a létrejött indikátorok arányát az intézkedések különböző csoportjain belül.

2. ábra: Létrehozott indikátorok aránya különböző szempontok szerint

Információ még nem rendelkezésre álló indikátorokról

Adatlapunkban rákérdeztünk arra is, hogy amennyiben nem áll rendelkezésre egy indikátor sem, akkor mikorra állhat rendelkezésre az intézkedésért felelős munkatárs szerint. A beérkezett válaszokat az alábbi táblázatban foglaljuk össze.

2. táblázat: Mikor állnak rendelkezésre az indikátorok?

Létezik-e az indikátor számszerűen?	Rendelkezésre áll	Negyedéves adatok állnak rendelkezésre	2011 márc.	2011 jún.	2011 dec.	2012. dec.	Nincs válasz	Összesen
Igen	6	1	1		1	1	18	22
Nem				1				7
Összesen	6	1	1	1	1	1	18	29

Mindez arra enged következtetni, hogy azoknak az intézkedések többségének esetében, ahol 2010 során nem zajlott érdemi munka, ez a későbbiek során sem igen várható. Egy további, kvalitatív kutatás célja lehetne annak vizsgálata, hogy mindennek mik az okai, hiszen az intézkedések elmaradása, vagy nem megfelelően átlátható végrehajtása mögött állhat forrás- vagy munkaerőhiánytól kezdve bármilyen ok.

Következtetések, javaslatok

A jelentés többek között azt az ajánlást is megfogalmazta a felmérés tanulságaként, hogy a NIS I. cselekvési terv intézkedéseihez rendelt indikátorokkal kapcsolatban mindenképpen szükségszerű lenne egy többoldalú egyeztetést tartani, ahol az érintett felelősök és a NIS I. cselekvési terv indikátorainak összeállításában részt vevő szakemberek (NCSSZI Kutatási Igazgatóság, KSH, NEFMI) együtt vesznek részt. Egy ilyen konzultáció keretében egyrészt meg lehetne vizsgálni, hogy a létrejött indikátorok mennyire mérik pontosan az adott intézkedés hatékonyságát, illetve mennyire illeszkednek a NIS általános elképzeléseihez, valamint más magas prioritású kormányzati stratégiákhoz.

A jelentés ugyancsak felhívta a figyelmet arra, hogy az egy-egy intézkedéshez kapcsolt indikátorok jóval inkább az intézkedések monitorozási-ellenőrzési céljára alkalmasak, mint magának a stratégiának a nyomon követésére. Mint láthattuk, az indikátorok ilyenféle értelmezéséről és használatáról az Ecorys jelentése is beszámolt, tehát a magyarországi gyakorlat valószínűleg nem számít egyedinek. Ugyanakkor, az Ifjúságkutató Iroda jelentése is kiemeli, hogy az Ecorys által is javasolt „proaktív” szemlélet elterjedésének érdekében érdemes lehetne megfontolni annak a lehetőségét, hogy a NIS általános elképzeléseinek érvényesítése érdekében a jövőben magához a Nemzeti Ifjúsági Stratégiához kellene indikátorokat rendelni, amelyek a magyar társadalom makro-jelenségeinek vizsgálatával tudnának számot adni arról, hogy a NIS I. cselekvési tervéhez rendelt intézkedések, illetve más folyamatok együttesen mennyire visznek közelebb a NIS megvalósításához.

Irodalom

- BADHAM, LINDA (2003): „Benchmarking for European community countries – A critical analysis.” In: *Becoming the Best – Educational ambitions for Europe*. Ed: Standaert, 2003 CIDREE/SLO.
- ECORYS (2011): *Assessing practices for using indicators in fields related to youth – Final Report for the European Commission DG Education and Culture*, Ecorys, 2011, Birmingham. Megtálálható: http://ec.europa.eu/youth/pub/pdf/indicators_en.pdf
- GREK, S. – OZGA, J. (2008): *Governing by Numbers? Shaping Education through Data*. CES briefing.
- OECD (2010): *Education at a Glance, 2010*. OECD Publishing, 2010.
- OECD (2011): *Society at a Glance 2011*. – OECD Social Indicators, 2011.

OFFE, CLAUS. (1984): *Contradictions of the welfare state*. London, Hutchinson.

ROSE, N. (1999): *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge University Press, 1999.

STANDAERT, ROGER (2003): „The march for quality of European education.” In: *Becoming the Best – Educational ambitions for Europe*. Ed. Standaert, 2003 CIDREE/SLO.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008.

Bogáromi Eszter – Pulay Eszter – Pillók Péter

„HIBÁK” NYOMÁBAN AZ IFJÚSÁG2008 KUTATÁSBAN

Bevezetés

Mind a tudományos, mind a piaci szektorban a kutatásra szánt idő- és anyagi keret jelentős részét szánják a mintavétel megtervezésére és a megtervezett eljárás pontos lebonyolítására. Vajon egy jól sikerült mintavétel és adattisztítás után elégedetten dőlhetünk hátra és kezdhethetünk az elemzéshez, vagy további ellenőrzésre van szükség? Úgy gondoljuk, a mintavételi hibán túl érzékelhető több olyan hatás, ami az interjúnál jelen lévő személyek társadalmi státusából, illetve pusztán jelenlétükből ered. Jelen tanulmányban két nem mintavételi hiba bemutatására vállalkoztunk az Ifjúság2004-es és az Ifjúság2008-as kutatásban, mellyel ezen terület jelentőségére kívánjuk felhívni a figyelmet.

Úgy találtuk, hogy a jelzett témaköröknek meglehetősen hiányos a publikált irodalma Magyarországon. Ez persze nem feltétlen jelenti azt, hogy nem végeznek ilyen jellegű módszertani kísérleteket, de a tudományos szférában meglehetősen ritkán. A profitorientált szektor intézményei az adatfelvételek során dolgoznak valamiféle minőségbiztosítási és ellenőrzési rendszerrel, amellyel az ismertetett hibák és torzítási lehetőségek egy részét lefedik, kontroll alatt tartják. Némely esetben a több országban jelenlévő kutatási cégek átveszik a már más országban bevált eljárásokat. A módszerek implementálása során azonban rengeteg eltérés, országokra, kultúrákra jellemző sajátosság lehetséges. Ezeknek az eredményei azonban csak a legkritikább esetben, esetleg egy-egy konferencián kapnak publicitást, rendszerezve nem érhetők el.

Ez egy meglehetősen látens terület; vannak olyan lehetséges torzító hatások, amelyekkel a kutatók nemcsak nem számolnak, hanem amelyekről még az ismereteik is hiányosak. A gyakorlatban a kutatások során az elkészült adatfelvételekről legtöbbször nem lehet ilyen jellegű információkat megtudni. A legszélesebb publicitásra igényt tartó, politikai jellegű közvélemény-kutatások esetében sem közlik a nem mintavételi torzításokkal összefüggő paramétereket, csak a mintavételi hibából fakadó elméleti konfidencia-intervallumot. A kutató oldaláról pedig a legtöbb kérdőíves adatfelvétel során az a gyakorlat, hogy a kutató elkészíti a kutatási tervet, amely tartalmazza a mintavételi tervet, eljárást, az adatfelvétel módszerét, valamint elkészíti a kutatás kérdőívét. A kutató az adatfelvétel elkészülte után kap egy tisztított és – a mintavételi terv szerint – súlyozott adat-szettet, de általában nem kap semmilyen, az adatfelvételre és az adatok minőségére utaló információt. Egy kis gyakorlattal, a súlyok mértékéből és eloszlásából persze lehet erre vonatkozó következtetéseket levonni.

Az Ifjúság2008-as adatfelvételnél rendelkezésre álltak a kérdezőbiztosok demográfiai adatai, melyek segítségével az adatfelvételtől egy komplexebb kép vázolható fel. A nem mintavételi hibák megismerése után az Ifjúság2012 kutatás megtervezésénél újabb szempontok bevonására kerülhet sor, melyek körültekintő használata az adattisztaság javulását eredményezheti.

A nem mintavételi hibák

Elsőként tekintsük át, hogy milyen torzítási lehetőségek keletkezhetnek egy kérdőíves felmérés során. A szakirodalom a mintavételi és nem mintavételi hibák csoportját különbözteti meg. Ebben az alapvető felosztásban mindegyik kérdőíves vizsgálat a következő torzítási lehetőségeknek van kitéve (Groves 1989, Fischer 2001; Waffenschmidt 2002 alapján):

Mintavételi hiba

1. mintavételi hiba: a mintavételi hiba abból fakad, hogy a kutatás során használt minta nem tükrözi teljes mértékben a reprezentálni kívánt alapsokaságot

Nem mintavételi hibák

2. fedési hiba: azaz a mintavételi keret hibája, amely abból fakad, hogy nem mindenkinek van egyáltalán esélye a mintavételi keretbe kerülésre

3. nem válaszolási hiba: az abból fakadó hiba, hogy nem mindenki válaszol a mintába kerültek közül

4. mérési hiba: azaz az eszközök hibája, a válaszok hiteltelensége, ami abból fakad, hogy nem közvetlenül mérjük a tudattartalmakat, hanem valamilyen mérőeszközzel, reprezentációval:

- a) válaszadói hatás – a válaszoló értelmi és pszichológiai faktorai –, azaz mennyire érti meg és mennyire tudja jól artikulálni a válaszait
- b) kérdezőbiztos hatása
- c) kérdőívhatás – a kérdőív jellemzőiből, gyengeségeiből fakadó hiba
- d) az adatgyűjtés módja – azaz a kommunikáció típusa
- e) item nem válaszolás – azaz részleges nem válaszolás

5. feldolgozási/elemezési hiba.

Több nem mintavételi hiba-klasszifikációban a részleges nem válaszolást a teljes nem válaszolással egyben kezelik, azonban a részleges nem válaszolás inkább a mérési folyamat egy másik torzító tényezőjének következménye, nagymértékben más tényezők okozzák, mint a teljes visszautasítást.

A továbbiakban a mintavételi hibák okozta torzítási lehetőségekkel nem kívánunk foglalkozni, figyelmünket a nem mintavételi hibák okozta torzítás ábrázolására fordítjuk. Ennek oka a terjedelmi korlátok mellett az a tény, hogy a mintavételi hibák mindig is nagyobb figyelemnek örvendhettek a módszertani szakirodalomban, míg a nem mintavételi hibákra sokkal inkább tekinthetünk úgy, mint „elhanyagolt tényezőkre”.

Robert M. Groves szerint (Groves 1989, 121) az adatgyűjtés minőségét alapvetően az adatszolgáltatók határozzák meg, ennek következtében sok esetben elképzelhető, hogy a nem mintavételi hiba nagyobb, mint a mintavételi hiba, ráadásul ezek interakciós hatását is figyelembe kell venni. Éppen ezért Groves definíciója szerint az összes survey hiba a mintavételi és nem mintavételi hibák eredője (nem pedig összege). Assale és Keon (1982) azt is megfogalmazták, hogy a nem mintavételi hibák nagyobb mértékben járulnak hozzá a teljes survey hibához, mint a mintavételi hiba (Mason et al. 2002).

Elsőként bemutatjuk az Ifjúság2008 kutatást módszertani szempontból, majd a kapcsolatfelvételekre vonatkozó adatbázis alapján a teljes elutasítókat vizsgáljuk, először is meghatározva a visszautasítási arányokat. A teljes válaszmegtagadók demográfiáját elemezzük, majd összehasonlítjuk azokkal az esetekkel, ahol többszöri felkeresésre jöhetett csak létre a kérdőívinterjú.

A mérési hibák közül elsőként a kérdezőbiztosi hatást mutatjuk be, röviden kitérve a kérdezőbiztosi szórásra, majd a kérdezőbiztos és a válaszoló társadalmi távolsága által kiváltott hatása elemzése, ezt követően a szülői jelenlétnek – mint lehetséges befolyásoló tényezőnek – a tárgyalása következik. Az utóbbi probléma kapcsán az elemzésekhez kivételesen az Ifjúság2004 kutatás adatait is felhasználtuk, a mélyebb feltérképezés végett.

Elemzésünk remélhetőleg a hibák szempontjából igencsak tanulságos lehet. Ilyen és ehhez hasonló elemzések mentén eljuthatunk oda, hogy egyfajta módszertani eljárás kristályosodjon ki az adatfelvételi gyakorlatban, akár mint a „legjobb gyakorlat”.

Az ifjúságkutatások módszertani szempontból

A metodológiai problematika áttekintésénél fontos meghatározni azokat a szempontokat, amelyek megkülönböztethetik az ifjúságkutatásokat más, a felmérésstatistika eszköztárával végzett társadalomkutatásoktól, mely jegyek mindenképpen hatással vannak a módszerre.

A kérdéskör vizsgálatánál először is fontos lehet megemlíteni, hogy a magyarországi ifjúságban lévők, a magyar társadalom demográfiai sajátosságaiból kiindulva, egy csökkenő alapsokaságot jelentenek. Magyarország népesedési tendenciájára, a nyugat-európai államokhoz hasonlóan, az öregedő társadalom jelensége és a természetes fogyás a jellemző a XX. század végétől. A bekövetkező lélekszámbeli csökkenés a fiatal korosztály esetében a legdrámaibb, a termékenységi ráta folyamatos csökkenése miatt, ezért a csökkenő populáció kérdésével ifjúságot vizsgáló kutatások esetén halmozottan számolni kell. A csökkenő célpopuláció abban érint egy kutatássorozatot, hogy a bizonyos időközönként megismételt keresztmetszeti vizsgálatok esetén az állandó mintaelemszám az alapsokaság egyre nagyobb arányát fogja kitenni; az alapsokaságban bekövetkező drasztikus csökkentést a minta tervezésénél, illetve az adatfelvételt követő súlyozásnál mindenképpen figyelembe kell venni. Ezt kitűnően demonstrálja az Ifjúság2000–Ifjúság2004–Ifjúság 008 kutatássorozat, ahol mindhárom esetben a lekérdezni kívánt minta nagysága 8000 fő volt, míg az adott mintanagyság 2000-ben közelítően 2 272 000, 2004-ben 2 214 704 és 2008-ban 2 031 735 főt hivatott reprezentálni országos szinten (Laki–Szabó A.–Bauer–2001; Bauer–Szabó A. 2005; Bauer–Szabó A. 2009). Ennek megfelelően a mintanagyság a célpopulációnak 2000-ben 0,352 százalékát, 2004-ben 0,361 százalékát, 2008-ban pedig 0,394 százalékát tette ki. Az eltelt négyéves időintervallumok során tehát jelentős csökkenés figyelhető meg a célpopulációban.

Az ifjúság – mint vizsgálni kívánt populáció – esetén feltétlenül meg kell említeni a teljes válaszhiány halmozottan jelenlévő problémáját, ami mindenképpen módszertani lépéseket kíván. Lényeges megkülönböztetés a válaszhiány fogalmán belül a válaszmegtagadás okozta, a mintába kerülő személy fizikai vagy mentális akadályoztatása miatt meghíúsuló válaszcég, illetve a mintába bevásárolt személy elérésének meghíúsulása miatti hiány (Groves 1989, 134). Fiatal korosztály esetén mind a válaszmegtagadással, mind az elérés meghíúsulásával fokozottan számolni kell, ez leginkább az életmódjukból fakadó sajátosságokkal indokolható.

A kérdezőbiztos által okozott torzító hatás alapvetően megegyezik más, kérdezőbiztossal segített kérdőíves kutatások során tapasztalt torzítással. A különbség – amit vizsgálni is fogunk – az életkorban rejlik: tekintettel arra, hogy a kérdezettek gyakorlatilag a lehető legfiatalabb kohorszokba tartoznak, amelyet egy kérdőíves kutatás érinthet, gyakran széles spektrumon mozog a kérdezett és a válaszoló közötti korkülönbség.

Végül nem kifejezetten csak az ifjúságkutatások esetében, de vélhetően a korkülönbségből következően metodológiai kulcsproblémát vetnek fel a leginkább az életmód egyes dimen-

zioihoz kapcsolódó szenzitív kérdések. Az ifjúságot általánosan vizsgálni kívánó kutatások állandó témakörei az alkohol- és drogfogyasztás, illetve a szexuális szokások. Ezek mellett bizonyos politikai nézetekre és politikai cselekményekben való részvételre való rákérdezés is szenzitív kérdésnek számít. A szenzitív kérdések mindig fokozottan ki vannak téve torzító tényezők hatásainak, ezért nagyobb módszertani figyelmet érdemelnek.

Azt mindenesetre érdemes előrebecsíteni, hogy ezen hibalehetőségek mérése nagy kihívások elé állítja a kutatókat, mert a survey interjúnak meglehetősen kontrollálhatatlanok a feltételei.

Az Ifjúság2008 mintájának kialakítása és az adatfelvétel

Az Ifjúság2008 kutatás első szakaszához, a survey vizsgálatához 8076 fős (négy 2000 fős), a 15–29 éves korosztályt országosan reprezentáló mintát készített a Marketing Centrum.

A mintának területileg (régiók), településnagyság (településtípusok), korcsoportok és nemek szerint kellett tükröznie a vizsgált népességet. A minta készítéséhez a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala¹ 2007. december 31-én érvényes adatállományát használták fel, amely településenként tartalmazza az érvényes lakóhellyel rendelkező és az adott korosztályba tartozó lakosság létszámát férfiakra és nőkre vonatkozóan, születési évenkénti bontásban.

A mintavétel során a 15–29 éves korosztályt 3 korcsoportba sorolták. A 15–18 éves korcsoport az 1990–1993, a 19–24 éves korcsoport az 1984–1989, a 25–29 éves korcsoport az 1979–1983 közötti években születetteket jelenti. A települések besorolása a következő 6 településnagyság-kategória szerint történt: Budapest, megyei jogú város, 5000 fő feletti település (Budapest és a megyei jogú városok kivételével), 2000 és 4999 fő közötti település, 500 és 1999 fő közötti település, 500 fő alatti település. A kutatás tervezése során külön szempont volt a régiók szerinti összehasonlítás lehetősége, külön biztosította a mintavételi terv, hogy Magyarország 7 régiója (1. Közép-Magyarország, 2. Közép-Dunántúl, 3. Nyugat-Dunántúl, 4. Dél-Dunántúl, 5. Észak-Magyarország, 6. Észak-Alföld, 7. Dél-Alföld) szerint is reprezentatív legyen az adatfelvétel. A mintavétel tervezése során cél volt, hogy – az elemszámok által korlátozott mértékben – megyei szintű elemzéseket is lehessen végezni, ennek érdekében a minta a megyéken belüli településnagyságok szerinti népességarányokat is követi.

A kutatócsoport úgy döntött, hogy az Ifjúság2008 kutatás mintáját 4x2000 fős és 2x4000 fős mintára bontva, a négy, illetve a két almintán egymástól részben különböző kérdőívet kérdeznek le. Ennek a döntésnek a legfőbb oka az volt, hogy néhány fontosnak ítélt altema elemzéséhez elegendő a 2000 fős, illetve a 4000 fős országos minta, és így lehetőség nyílt arra, hogy az eredetileg tervezett interjúidő jelentős túllépése nélkül lényegesen több témát járasson körül a vizsgálat.

A mintavétel két szakaszból állt. Először az e célra kifejlesztett speciális, Telepbank nevű program segítségével elkészítette a Marketing Centrum a települések mintáját, összesen négyet (4x2000), melyek külön-külön is leképezik az ország településstruktúráját regionális elhelyezkedés és településnagyság szerint. A következő lépésben a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala adatállománya alapján a négy almintára külön-külön megyénként arányosították a megkérdezendők demográfiai jellemzőit két demográfiai szempont: neme (férfi, nő), illetve életkora (15–18 év, 19–24 év, 25–29 év) szerint. Ezek után az arányok és az előzőleg elkészített településminta alapján meghatároztuk, hogy egyes településeken pontosan hány, és milyen demográfiai jellemzőkkel bíró személyt kell megkérdezni.

¹ A BM Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal jogutódja.

Az arányosítás során a kerekítések miatt természetesen kisebb torzulások keletkeztek. Például az elméletileg kiszámított 3,4 férfi helyett az adott településen 3 vagy 4 férfit kérdeztek meg. Ezeket a torzulásokat megyei szinten korrigálták. A demográfiai jellemzők és a kapott településminta alapján a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala véletlenszerűen választotta ki azokat a személyeket, akik a mintába kerültek. Az eljárást követően összesen 552 település került a mintába. A négy 2000 fős almintá külön-külön is reprezentatívnak tekinthető, és a négy almintába, a fővárosi kerületeket és a megyei jogú városokat leszámítva, más-más települések kerültek.

Egy ilyen típusú vizsgálatnál számítani kell arra, hogy a címlistában szereplő személyek közül nem lehet mindenkit megtalálni, és nem mindenki velük sikerül kérdőíves interjút készíteni, ezért az eredeti címek mellé szigorú szabályok szerint használandó pótcímlistákat biztosítottak, minden főcímhöz 3 pótcímet rendelve.

A címlistához a címeket 3 korcsoportra bontva és nemenként külön kértük. A települések neve mellett feltüntettük, hogy ott pontosan hány adott korú és nemű fiatal kell megkérdezni. Az összesen nagyjából 34 000 címet 24 különálló adatállomány tartalmazta. A minta kialakításánál az elméleti megfontolásokon túl olyan praktikus szempontokat is figyelembe kellett venni, amelyek segítették az adatfelvétel racionális megszervezését. A mintát ennek érdekében úgy alakították ki, hogy egy településen (az 500 fő alatti településeket kivéve) legalább 5 főt kelljen megkérdezni.

Az adatfelvétel közben azzal az előre látható és előre kalkulált problémával szembesültek, hogy a megvalósult megkérdezések nagyjából 28 százalékában a mintában szereplő főcímen és a hozzájuk rendelt pótcímen sem lehetett elkészíteni az interjút, így az eredeti és optimális mintavételi terv korrekcióra szorult. Az adatfelvétel során a kiesők esetében kvótás pótlásról gondoskodtak, azaz ugyanolyan nagyságú településen, ugyanolyan nemű és ugyanolyan korcsoportba tartozó, de a címlistában nem szereplő személlyel készült el a kérdőíves interjú.

Az alminták készítmódjából következően, illetve az adatfelvétel során kisebb eltérések keletkeztek az elméletileg várható mintamegoszlástól. Ezeket a kisebb aránytalanságokat több szempontos súlyozással korrigálták. A súlyozás szempontjai: nemek, korcsoportok és településnagyság. Az így kialakított minta összesen 2 031 735 fő 15–29 éves magyarországi lakost reprezentál.

Az adatfelvétel során a kérdezőbiztosi instrukciókban és magában a kutatási dizájnban is kiemelkedő szerepet tulajdonítottak a válaszolók főcímen való elérésére. A kérdezőbiztosok elsőként csak a főcímet kapták meg, majd egy viszonylag hosszabb – 6 hetes – adatfelvételi periódus után osztották ki számukra a pótcímeket, így a kérdezőbiztosok a főcímek elérésére jóval több időt és energiát áldoztak. Ennek hatását több esetben is látni fogjuk, amikor az adatfelvétel egyes paramétereit vizsgáljuk majd a címtípus tükrében.

Összességében tehát az adatfelvétel során a 8068 kész interjúhoz 20 444 címet kellett felkeresni. Az elemzés során rendelkezésünkre állt az összes kapcsolatfelvételt, illetve kimeneteleiket tartalmazó adatbázis, valamint a kérdezőbiztos alapvető adatait tartalmazó adatbázis.

Teljes nem válaszolás

Teljes nem válaszolásról akkor beszélünk, ha a kérdezettet nem tudták utolérni, nem volt elérhető, illetve ha nem volt hajlandó részt venni a vizsgálatban és így az egész kérdőív kitöltetlen marad. A teljes nem válaszolás gyakran demográfiai szempontból mintákba rendeződik,

mint azt majd látni fogjuk, ezért ennek a torzítási lehetőségnek kedvelt kezelési módszere a gyakorlatban a súlyozás. Természetesen ez csak abban az esetben lehetséges, ha a kérdőív tervezése során szem előtt tartott változók, mint például a területi vagy a koreloszlás adottak, valamint a sikeresen megtalált, és válaszolni is hajlandó emberek alkotta minta megfelelő számosságú. Talán a nem válaszolás jelensége a leginkább „szem előtt lévő” hibalehetőség az általunk tárgyalandó nem mintavételi hibák közül.

A szűken vett „szakmai közönség” mellett a szélesebb közönség is minden bizonnyal emlékszik a 2002-es magyarországi országgyűlési választások eredményének előrejelzési pontatlanságára, sokak szerint kudarcára. A becslés pontatlanságának okait szinte mindegyik nagy közvélemény-kutató intézet kereste, és valamilyen szinten megnevezte. Mind a Magyar Gallup Intézet, mind a TÁRKI a rossz becslés legfőbb okának a válaszmegtagadók és a bizonytalanok pártpreferenciáinak nem kellő ismeretét nevezte meg (Tóth 2003). Az okok keresésében és az elemzésekben jól elvált, jól elkülönült egymástól a válaszmegtagadók, illetve a „nem tudja” választ adók köre: a nem tudja választ adók alacsonyabb státusúak, kevésbé iskolázottak, nagyobb valószínűséggel nyugdíjasok, mint a nyíltan válaszmegtagadók.

A magyarországi nem válaszolás mértékét és alakulását jól demonstrálja Angelusz és Tardos elemzése (Angelusz–Tardos 2006), amelyben idézik Tóth István János vizsgálatát (Tóth 2003).

A szerzők a főcímen elért megkérdezettek arányának alakulását vizsgálták 1994 és 2003 között két közvélemény-kutató intézet (Szonda Ipsos, Tárki) felvételeinek egyesített adatbázisán. Ezek alapján² jól látható, hogy csökken a főcímen elérték aránya, ami már a vizsgált periódus elején sem érte el a 2/3-ot, 10 év alatt pedig közel 10 százalékpontot csökkent. Angelusz és Tardos saját vizsgálatának eredményei is hasonló képet festenek a hazai arányok változásáról. A DKMKA politikaitagolódás-kutatás 2003-as alapfelvételének 3000 fős mintáján a megkérdezettek 67 százaléka nyilvánította ki készségét újabb felkeresésre, 19 százalék egyértelmű nemmel válaszolt, 14 százalékuk bizonytalannak mutatkozott. 2005 júniusában egy 2000 fős felvétel esetében már csak 53 százalék az igenlők, 26 százalék az elutasítók aránya, 20 százalék pedig a bizonytalanoknak mutatkozó aránya.

Ezek alapján egyértelmű a válaszadói kooperáció csökkenése, sőt a szerzők megállapítása szerint ennek az üteme is erősödik az elmúlt pár évben. Véleményük szerint ez a változás a módszer presztízavesztését is sugallja, azaz nemcsak a válaszolói attitűdök megváltozásáról van szó, hanem az objektív körülmények változásáról is (ezekre most részletesen nem térnénk ki).

Az igazi gondot tehát az okozza, hogy a nem válaszolás nem véletlenszerűen oszlik meg a mintaelemek között, jellegzetes csoportok utasítják vissza, tagadják meg a válaszolást. Angelusz és Tardos szerint a nem válaszolás következményeképpen létrejövő mintanagyságcsökkenés önmagában is problémát jelent, mert növeli a mintával kapcsolatos hibahatárt, és finomabb elemzéseket lehetetlenné tesz, de a szerzők szerint ezt a problémát különböző alminták összekapcsolásával mérsékelni lehetne (Angelusz–Tardos 2006). Az igazi gond, hogy a lemorzsolódás amúgy is csoportspecifikus jellege ilyen esetekben még erősebb lehet. Angelusz és Tardos megállapítja, hogy növekvő nehézségek az elérhetőség és a válaszadói készség tekintetében nemzetközi szinten is tapasztalhatók, a reprezentativitás érvényesülésének egyes társadalmi rétegekben nagy akadályai vannak. A nemzetközi tapasztalatok beszámolnak olyan esetekről, amikor 50 százalék vagy alacsonyabb a főcímen elérték aránya, tehát a főcímek kisebbségben vannak a mintában, ez pedig súlyozási és interpretációs problémákat vet fel.

² Forrás: A DKMKA választáskutatási projekt, a Tóth István János által összeállított adatbázis másodlagos elemzése, közli Angelusz–Tardos 2006.

Összességében elmondhatjuk, hogy a visszautasítás általában véve erősödik az elmúlt 20 évben, de már előtte is tapasztalható volt némi erősödés nemzetközi szinten és hazánkban is. A tisztánlátást nehezíti, hogy nincs egységesen elfogadott nem válaszolási arányszámítási modell, és a jó vizsgálati módszerek nehezen kivitelezhetők és költségigényesek.

A visszautasítók demográfiai összetételét mindig az adott kutatás megfelelő célcsoportjához képest érdemes vizsgálni, de általában elmondható, hogy kevésbé szívesen válaszolnak a felmérésekre a férfiak. Az életkor hatása már nem ennyire egyöntetű, hazánkban inkább az idősebbek vállalkoznak többször részvételre, a fiatalok között pedig sokkal több a visszautasító. Hasonlóképpen ellentétesek a magyarországi és a nemzetközi tapasztalatok az iskolai végzettség hatása terén: Magyarországon a visszautasítási arány az iskolai végzettség szintjével nő. A munkanélküliek és nyugdíjasok nálunk felülreprezentáltak a lakossági mintákban, a gazdaságilag aktívak között jóval több a megtagadó, a nagyobb városokban és a fővárosban is magasabb a visszautasítók aránya.

A kérdőíves felméréseknek sok faktora van, amely kapcsolatba hozható a válaszmegtagadással, de ezeket még nem vizsgálták (ilyen például a kérdezési módszer, a kérdőív témája, a felkeresések száma).

Válaszmegtagadási arányok

A teljes nem válaszolás vizsgálatakor a kutatás dokumentációi közül a megkeresési statisztikákat vizsgáljuk. Az összefoglaló táblázatban bemutatjuk státuskódok szerint, hogy milyen kimenetekkel definiáltuk a teljes nem válaszolás eseményét.

1. táblázat: A teljes nem válaszolás státuskódjai

		(százalék)				
Státuskódok		Átlagosan	Főcím	1. pótcím	2. pótcím	3. pótcím
	a kérdőív elkészült	39,46	41,23	28,65	28,02	12,53
teljes	alkalmatlan (pl. beteg)	0,85	1,02	0,78	0,76	1,39
nem válaszolás	válaszmegtagadás	33,77	29,23	37,52	40,50	64,60
	szülő nem engedélyezi	1,66	2,49	1,64	1,39	0,89
	nem elérhető	17,75	16,84	24,04	23,36	17,76
	egyéb	0,57	0,77	0,65	0,64	0,17
	összesen	54,60	50,34	64,63	66,65	84,81

Összesen tehát a kapcsolatfelvételek 39,46 százalékát sikerült lekérdezni. A teljes nem válaszolás eseményterében a legmarkánsabban megjelenő – és összességében a megkeresések több mint 1/3-ára jellemző – megghiúsulási ok a válaszmegtagadás. Az Ifjúság2008 kutatás válaszolói között a fiatalok esetében szükséges volt, hogy a válaszadásba a szülő is beleegyezzen. Ha a szülői beleegyezés hiányát is a válaszmegtagadókhoz számoljuk, akkor összesen a felkeresések 35,43 százaléka végződött a kooperáció megtagadásával.

Elsőként vizsgáljuk meg, hogy az Ifjúság2008 kutatás esetén hogyan alakulnak a nem válaszolási arányok. A Groves alapján használható válaszadási arányszámítások szerint (Groves 1989) az Ifjúság2008 felmérésben a következő kimenetek definiáltak.

2. táblázat: Ifjúság2008, kimenetek és jelöléseik

Kimenetel	Jelölés	Összesen	Főcím	1. pótcím	2. pótcím	3. pótcím	Kvóta
teljes interjú	I	8068	3247	1324	925	297	2275
részleges interjú (nincs adat)	P	0	0	0	0	0	0
nem-kontaktált, de ismert, elérhető egység	NC	174	80	36	25	33	0
visszautasító elérhető egység (válasz megtagadók és szülői engedély hiánya)	R	7243	2498	1810	1383	1552	0
nem elérhető egység	NE	3629	1326	1111	771	421	0
egyéb nem interjúvolt egység	NI	290	141	66	46	37	0
összesen		19404	7292	4347	3150	2340	2275

A részleges interjút jelen esetben csak nagyon komplex módon lehetne definiálni, elvileg az adatbázis csak teljes interjúkat tartalmaz. Groves alapján a kooperációs arány az összes elkészült interjú és az összes kontaktált eset arányát jelenti, és leginkább akkor használható, ha az interjúkészítők meggyőzőképességét, sikerességét szeretnénk jellemezni. Jelen esetben az egész adatfelvételre és az egyes hullámokra számolva a következőképpen alakul:³

3. táblázat: Kooperációs arány az Ifjúság2008 felmérésben

Összesen	Főcím	1. pótcím	2. pótcím	3. pótcím
0,53	0,57	0,42	0,40	0,16

Az egész adatfelvételre számolva ez az arány 0,53, de jól tetten érhető a már tapasztalt átstrukturálódás a megíiusulási okok esetében: a főcímen tapasztalt 0,57-es kooperációs arány a 3. pótcím esetében már csak 0,16. A csökkenés oka ebben az esetben valószínűleg a hatékonyabban lebonyolítható kvótás felvételt preferáló kérdezőbiztosok alulmotiváltsága, illetve a már említett főcímek és pótcímek eltérő kezelése az adatfelvétel során.

Esetünkben gyakorlatilag nem változtat az arányok értékein, ha egy másik számítás szerint a nevezőhöz hozzáadjuk még a nem kontaktált esetek számát (0,51 az értéke az egész mintára számolva), de ha az általánosabban, teljesebb körben jóváhagyott válaszadási arányt számoljuk, akkor sem kapunk nagyságrendekkel különböző értékeket.⁴

4. táblázat: Válaszadási arány az Ifjúság2008 felmérésben

Összesen	Főcím	1. pótcím	2. pótcím	3. pótcím
0,51	0,54	0,41	0,39	0,15

Ebben a képletben a nevező tartalmaz minden olyan esetet, ahol az interjú elkészülhetett volna, Groves szerint ez méri a legjobban az elérhető személyek arányát.

Visszautasítók és nem elérhetők

Megvizsgáljuk, hogy a kapcsolatfelvételek között az egyes demográfiai csoportokon belül az egyes kimenetek milyen arányban képviselik magukat. A kapcsolatfelvételi adatbázisban összesen 20 375 kapcsolatfelvételt vontunk be vizsgálatunkba. A megíiusulási kódok alapján az összes kapcsolatfelvételt 4 kategóriára bontottuk.

3 A kooperációs arány az $I/(I+P+R)$ képlettel számolva.

4 Válaszadási arány az $I/(I+P+NC+R+NI)$ képlettel számolva.

5. táblázat: Teljes nem válaszolás meghíúsulási kódok alapján

	kapcsolatfelvételek száma	kapcsolatfelvételek aránya (%)
a kérdőív elkészült	8068	39,46
válaszmegtagadás, szülő nem engedélyezi	7243	35,42
nem elérhető	3629	17,75
egyéb	1504	7,35
összesen	20444	100,0

Az elemzésben, a továbbiakban a 7243 válaszmegtagadás és a 3629 nem elérhető meghíúsulási kódokat vizsgáljuk az elérhető néhány változó mentén, de a teljesség kedvéért bemutatjuk az elkészült kérdőívek, illetve az egyéb ok miatt el nem készült interjúk megoszlását is.⁵

6. táblázat: A meghíúsulási kódok aránya megyénként

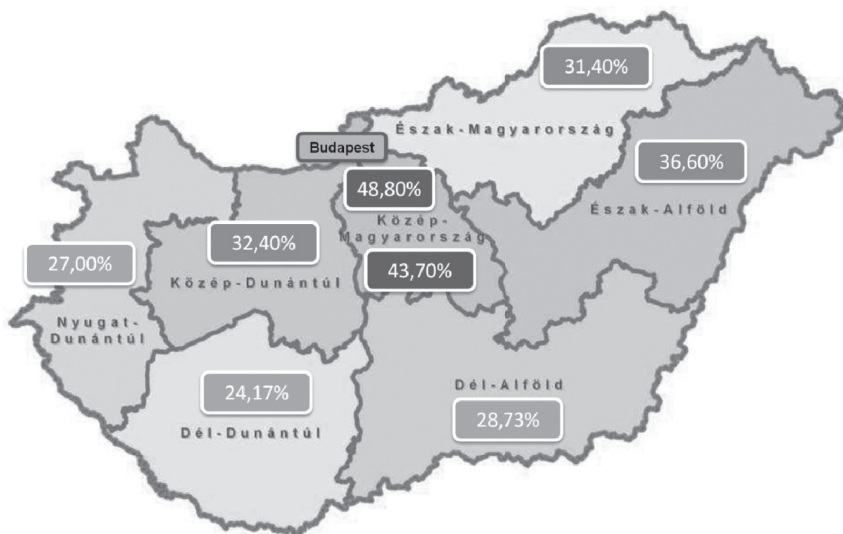
	(százalék)				
	a kérdőív elkészült	válaszmegtagadás, szülő nem engedélyezi	nem elérhető	egyéb	összesen
Budapest	33,50	48,80	13,90	3,80	100,00
Komárom-Esztergom	33,90	34,40	24,30	7,50	100,00
Hajdú-Bihar	34,30	35,20	22,00	8,50	100,00
Baranya	36,10	20,70	33,40	9,80	100,00
Győr-Moson-Sopron	36,60	22,40	31,20	9,70	100,00
Pest	37,60	43,70	13,00	5,70	100,00
Csongrád	40,10	33,30	16,30	10,30	100,00
Békés	40,30	16,20	31,20	12,30	100,00
Bács-Kiskun	40,70	36,70	14,40	8,20	100,00
Borsod-Abaúj-Zemplén	41,00	28,80	22,50	7,70	100,00
Szabolcs-Szatmár-Bereg	41,20	46,70	6,40	5,70	100,00
Veszprém	42,00	20,40	30,70	6,90	100,00
Nógrád	42,60	36,30	12,50	8,60	100,00
Fejér	42,90	42,40	8,30	6,50	100,00
Vas	42,90	35,40	11,50	10,30	100,00
Heves	44,00	29,10	17,80	9,20	100,00
Zala	46,90	23,20	24,10	5,80	100,00
Tolna	51,60	27,30	15,30	5,80	100,00
Somogy	57,40	24,50	12,80	5,30	100,00
Jász-Nagykun-Szolnok	59,50	27,90	7,30	5,40	100,00
átlagosan	39,46	35,42	17,75	7,35	100,00

A befejezett kérdőívek aránya Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legkedvezőbb, bár csak valamivel magasabb, mint Somogyban. A válaszmegtagadás leginkább Budapestre jellemző, ahol is közel minden második megkeresés végződik válaszmegtagadással (48,80%). Kiemelkedően magas arányokat találunk még Szabolcsban (46,70%), valamint Pest (43,70%) és Fejér (42,40%) megyében is. A nem elérhetők aránya kiemelkedően magas Baranya (33,40%), Győr (31,20%), Békés (31,20%) és Veszprém (30,70%) megyében. Ezekben a megyékben a többi megyéhez képest extrém magas a nem elérhetők és ezzel együtt párhuzamosan extrém módon alacsony a válaszmegtagadók aránya.

5 Chi négyzet, szignifikáns eltérések, PASW 18 (SPSS 18) programcsomaggal.

1. ábra: Válaszmehtagadási arányok – régiónkénti átlagok

(százalék)

Forrás: <http://www.terport.hu/showimg.php?id=2491>

A válaszmehtagadási arányokat régióként vizsgálva kiemelkedik Budapest és Pest megye, és jól láthatóan elkülönülnek alacsonyabb válaszmehtagadási arányukkal a déli, illetve a nyugati régiók.

Nem találtunk érdemleges eltéréseket a férfiak és a nők között a válaszmehtagadás és az elkészült kérdőívek arányában: a férfiak esetében 39 százalék, a nők esetében 40,2 százalék az elkészült kérdőívek aránya, és ezzel szinkronban a férfiak között a válaszmehtagadók aránya 36 százalék, a nők esetében pedig 35 százalék.

7. táblázat: A megíúsulási kódok korcsoportonként

(százalék)

korcsoport	a kérdőív elkészült	válaszmehtagadás, szülő nem engedélyezi	nem elérhető	egyéb	összesen
25–29	37,4	35,2	18,9	8,5	100,00
19–24	39,3	34,9	18,6	7,3	100,00
15–18	43,7	37,3	14,8	4,2	100,00
átlagosan	39,5	35,4	17,8	7,4	100,00

A válaszolók korcsoportja szerint vizsgálva megállapítható, hogy minél fiatalabb a válaszoló, annál nagyobb az esélye, hogy elkészül a kérdőív, de ennek oka nem a magasabb kooperációs szándékban, inkább a jobb elérhetőségben keresendő. A fiatalok korcsoportjában a legmagasabb a válaszmehtagadók aránya is, ugyanakkor a nem elérhető itt vannak arányaiban a legkevesebben. Vizsgáljuk meg, hogy van-e különbség a korcsoport tapasztalt hatásában, ha nemenként vizsgáljuk.

8. táblázat: A megghiúsulási kódok kor és nem szerint

(százalék)						
nem	korcsoport	a kérdőív elkészült	válasz megtagadás, szülő nem engedélyezi	nem elérhető	egyéb	összesen
férfiak	25–29	36,9	35,5	19,3	8,3	100,0
	19–24	38,6	35,6	18,9	6,8	100,0
	15–18	43,1	37,6	15,8	3,5	100,0
nők	25–29	38,0	34,9	18,4	8,7	100,0
	19–24	40,0	34,1	18,2	7,8	100,0
	15–18	44,4	36,9	13,8	4,9	100,0
átlagosan		39,5	35,4	17,8	7,4	100,0

Mindkét nem esetén megfigyelhető a korcsoport már ismert hatása, azaz a fiatalabb korcsoport esetén több elkészült kérdőív, magasabb visszautasítás, idősebbek korcsoportok esetén pedig kevesebb elérhető mintatag. Ezek a hatások valamelyest erősebbek a férfiak esetében, mint a nőknél, a különbség szignifikáns⁶, tehát a legmagasabb válaszmegtagadás a fiatal férfiak között tapasztalható, a legmagasabb kooperáció pedig a fiatal nők között

Nehezen elérhető demográfiai különbségei

Az Ifjúság2008 elkészült interjúi esetében feljegyezték, hogy hány felkeresésre készült el az interjú. Röviden megvizsgáljuk, hogy az alapvető demográfiai változók mentén milyen eltérések tapasztalhatók. Alapvető kérdésünk, hogy milyen hasonlóság, együtt járás tapasztalható a nem válaszolók és a nehezen elérhető válaszolók között. Összességében tehát a 8076 interjú esetében a következőképpen alakul a felkeresések megoszlása:

9. táblázat: A sikeres interjúhoz szükséges felkeresések száma

(százalék)		
felkeresések száma	esetek száma	arány (%)
1	6493	80,4
2	1075	13,3
3 vagy több	508	6,3
összesen	8076	100,0

A korral és a legmagasabb befejezett iskolai végzettséggel a felkeresések száma nem mutatott értékelhető összefüggést, a településtípus hatása azonban nagyon érdekesen alakul.

10. táblázat: Felkeresések száma településtípusonként

(százalék)				
településtípus	1	2	3 vagy több	összesen
főváros	86,5	10,4	3,1	100,0
megyei jogú város	82,9	10,4	6,7	100,0
város	78,6	14,3	7,1	100,0
község	78,0	15,2	6,7	100,0
átlagosan	80,4	13,3	6,3	100,0

6 Chi négyzet, szignifikáns eltérések, PASW 18 (SPSS 18) programcsomaggal.

A nagyobb városokban és a fővárosban az interjúk nagyobb része készült el az első felkeresésre, mint a községekben és a városokban élők esetében. Ennek egyik lehetséges oka, hogy más a kérdezőbiztos viszonya a helyi lakosokkal, tehát a községekben nagyobb eséllyel próbálkozik a kérdezőbiztos másodszorra és akár harmadszorra. Ezzel szemben a nagyobb városokban, és különösen Budapesten, ha nem sikeres az első felkeresés, a kérdezőbiztosok nem is adnak esélyt a második vagy harmadik próbálkozásnak.

Nemek szerint vizsgálva a férfiak között magasabb a 3 vagy többszöri felkérésre elérték aránya és valamelyest alacsonyabb az első felkeresésre sikeres interjút adók aránya.

11. táblázat: A felkeresések száma a mintába kerülés hulláma szerint

(százalék)				
címazonosító	1	2	3 vagy több	összesen
főcím	63,8	23,7	12,5	100,0
1 pótcím	82,9	13,1	4,1	100,0
2. pótcím	84,2	12,2	3,6	100,0
3. pótcím	88,6	6,1	5,4	100,0
kvótás ID	100,0			100,0
átlagosan	80,4	13,3	6,3	100,0

A főcímen elkészült interjúk esetében jóval kisebb arányban találunk első felkérésre elkészült interjúkat. Ez a hatás egyértelműen a főcím preferálásának hatása, a főcímek esetében „rámenősebbek” voltak a kérdezőbiztos a kérdéses folyamán.

A nehezen elérhető válaszolók esetében – szemben a válaszmegtagadókkal – nem játszott szignifikáns szerepet a korcsoport és a nem sem volt meghatározó, ugyanakkor a nagyobb városokban és a fővárosban az interjúk nagyobb arányban készültek el az első felkeresésre, mint a községekben és a városokban élők esetében. Ennek egyik oka – mint már említettük – maga a kérdezőbiztos lehet azzal, hogy nem ad esélyt a második illetve harmadik megkeresésnek.

A nem válaszolók esetében láttuk ugyanakkor, hogy a legmagasabb a visszautasítás, ez ellentmondani látszik annak az elképzelésnek, amely szerint a nehezen elérhető hasonlóan a válaszolást teljesen megtagadókhöz.

Mérési hibák

A mérési hibák közül elsőként a kérdezőbiztosi torzítás jelenlétét vizsgáljuk, majd a szenzitív kérdéseknél fellépő szülő jelenléte által előidézett torzító hatás tárgyalása következik.

Kérdezőbiztosi hatás

A kérdezőbiztosi hatást két szempont szerint közelítjük meg. Egyrészt röviden megvizsgáljuk, hogy a már ismertetett kérdezőbiztosi szórás számítási módszer milyen eredményhez vezet az Ifjúság2008 bizonyos kérdéseire számolva. Másrészt megvizsgáljuk, hogy a kérdezőbiztos és a válaszoló társadalmi távolságának van-e kimutatható hatása.

A kérdezőbiztosi szórás meghatározása

Összegezve Groves-t, a kérdezőbiztos alapvetően négy módon lehet a hatással a survey mérésre. Egyrészt szociálpszichológiai szempontból vizsgálva, az interjú egy strukturált társas interakció, amely számtalan társas befolyásolásra való lehetőség formáját hordozza, így például a kérdezőbiztos demográfiai vagy szocio-ökonomiai háttere is befolyásolhatja a válaszolót. Másodrészt, a kérdezőbiztos lekérdezheti a kérdőívet többféleképpen, azaz eltérhet a kérdezői útmutatótól egy pár kérdés kapcsán, kimaradhatnak kérdések, rosszul rögzíthet válaszokat. Harmadrészt előfordulhat, hogy a kérdezőbiztos ugyan a kérdést az instrukcióknak megfelelően adja vissza tartalmi szempontból, de szóhasználatával, nem verbális jelekkel, vagy csak intonációval megváltoztathatja azok értelmét, szándékolt tartalmát. És végül fontos megemlíteni azokat a helyzeteket, amikor a kérdezőbiztosnak közbe kell avatkoznia, azaz a válaszoló igényli a segítségét, mert számára érthetetlen, nem jól megfogalmazott a kérdés vagy a válaszlehetőségek. A kérdezőbiztosi szerepkör egyik fontos eleme a közbelépés mértéke, szabályozottsága, amelynek mértékében még meg is oszlanak a vélemények. Az biztos viszont, hogy, az efféle segítségnyújtás eltérő reakciókat implikálhat, és ez minden bizonnyal megjelenik a válaszok diverzitásában is.

Könnyű belátni, hogy ezek a hibák nagyon ritkán állandóak: kérdezőbiztosonként, válaszolónként és kérdőívenként eltérnek. De elmondhatjuk azt is ezek alapján, hogy igen kicsi az esélye annak, hogy két kérdezőbiztos ugyanazt a hibát követi el. Annak ellenére, hogy kérdőíves felvételek ezreit hajtják végre egy évben, csak egy maroknyi kutatás vizsgálja a kérdezőbiztosok által okozott ingadozás komponenseit. A legtöbb vizsgálat hiányosan dokumentálja a kérdezőbiztos attribútumait, a vezérfonal jellegzetességeit, a kérdezési folyamat felügyeletét, illetve a kérdezőbiztosok értékelését. Ezen jellegzetességek mentén – kiegészítve további aspektusokkal – lehet tanulmányozni a kérdezőbiztos okozta variabilitást.

Groves (1989, 364) a kérdezőbiztos hatásának mérésére a Kish-féle statisztikát javasolja, mert a kérdezőbiztosi variancia és a teljes variancia hányadosa egy mértékegységmentes számítás, ahol

V_a = egyutas ANOVA-ban a kérdezőbiztosok által lefedett csoportok közötti négyzetes eltérés

V_b = csoportokon belüli négyzetes eltérés

m_i = a kérdezőbiztosok által felvett kérdőívek száma

1. egyenlet

$$\rho_{int} = \frac{\left(\frac{V_a - V_b}{m}\right)}{\left(\frac{V_a - V_b}{m}\right) + V_b}$$

A szerzők szerint a ρ_{int} értéke erősen szóródik, a kérdezőbiztosi hatás mérésének standard hibája gyakran nagyobb, mint a becslés maga, ebből az következik, hogy a ρ_{int} értéke egy másik kérdezőbiztosi összeállításban is várhatóan sokkal magasabb vagy alacsonyabb lenne.

Az Ifjúság2008 elemzése során a kérdőív összetettsége és bonyolultsága miatt a teljes adatbázis változói közül két kérdéscsoportot választottunk ki, ezeknél teszteltük, hogy ezen Kish-féle statisztikával kimutatható-e a kérdezőbiztosok hatása. Az első csoport kérdései az

elmúlt 10 év életszínvonalbeli változásra, illetve a következő 10 év várható életszínvonalbeli változásaira vonatkoztak. A második csoportban szereplő kérdések azt tudakolták, hogy a fiatalok mennyire szólhatnak bele a politikába, továbbá, hogy a politikusok mennyire figyelnek a fiatalok véleményére.

Mivel a P_{int} számítási képletben jelentős szerepe van a kérdezőbiztos által felvett kérdőívek számának, nem hagyhattuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy bizonyos kérdezőbiztosok csak 1-2 kérdőívet készítettek. Az alacsony elemszám torzította volna a képletet, így azokat a fiatalokat kiemeltük az adatbázisból, akiket olyan kérdezőbiztosok kérdeztek, akik 15 kérdőívnel kevesebbet vettek fel. A szűrés után 6860 fiatal maradt az adatbázisban.

A kérdezőbiztosokról három változó áll a rendelkezésünkre: a kérdezőbiztos neve, életkora és iskolai végzettsége. E három változó mentén vizsgáltuk, hogy milyen összefüggés mutatható ki a kérdezőbiztosok P_{int} értékei szerint (itt a P_{int} abszolút értékét vizsgáltuk).

A kérdezőbiztos neve és a P_{int} érték között egyetlen változónál mutatható ki szignifikáns összefüggés (A következő 10 évben hogyan fog alakulni az emberek életszínvonala?), a kérdezőbiztos iskolai végzettsége és a P_{int} érték között egyetlen változónál sem mutatható ki szignifikáns összefüggés.

A kérdezőbiztosok korát mutató változó be kategorizálásával egy olyan változó alakult ki, melynek 10 értéke van, a legfiatalabb csoport a 15-20 évesek csoportja, míg a legidősebbek a 60 éven felüliek. Összességében elmondható, hogy a kérdezőbiztosok kora összefüggésben van a második körben vizsgált változókkal és a 16-20 éves kérdezőbiztosok mutatták a leghelytelenebb kérdezői viselkedést. Úgy tűnik, ez egy olyan kérdéscsoport volt, amelynél szükség volt a kérdezőbiztos értettségre, hozzáértésére.

„Társadalmi távolság”

A társadalmi távolság hatását nem a bogardusi értelemben vett és operacionalizált módon definiáltuk, hanem a kérdezőbiztos és a válaszoló bizonyos demográfiai változók mentén mért távolságát értettük alatta. Úgy gondoljuk, hogy bizonyos társadalmi paraméterek, tulajdonságok, látható csoportjelzések alapján vett eltérés – azaz a társadalmi távolság – alapvetően meghatározza az interjú menetét. A túlzottan eltérő különbség a kérdező és a válaszoló között nemcsak egyes kérdések esetében képes direkt hatást kifejteni, hanem hatással lehet egyéb kérdésekre adott válaszokban látens módon, és meghatározhatja az interjú intimitási szintjét is. A következő elemzésben konkrét kérdések esetében vizsgáltuk a kérdezőbiztos és a válaszoló társadalmi távolságának hatását.

A kérdezőbiztosi hatás elemzése szempontjából nem éreztük az elemzésbe bevonhatónak azokat a kérdőíveket, amelyeket olyan kérdezők vettek fel, akik csak kevés kérdőívet készítettek el. Ezeknek a kérdezőbiztosok az adott kérdőív kérdésének elsajátításához optimálisnak tartott kérdőívmennyiséget sem kérdezték le a kutatásban, valamint egyenként olyan kevés kérdőívvel rendelkeznek, hogy esetükben nem különíthető el az egyes kérdezőbiztosi tulajdonságok hatása a kezdeti betanulási fázisban szükségszerűen vétett hibáktól és torzításoktól. A további elemzésbe ezért itt sem vontuk be a 15 kérdőívnel kevesebb kérdőívet lekérdezők eseteit, így a vizsgált adatbázis 6860 esetet tartalmaz, amelyeket összesen 205 kérdezőbiztos készített el. A kérdezőbiztosokról három adat állt a rendelkezésre: a nemük, a befejezett iskolai végzettségük illetve az életkoruk, tehát a kérdezőbiztos és a válaszoló közötti bármilyen különbséget csupán e három változó mentén lehetett megragadni. Feltételeztük, hogy a válaszoló és a kérdező közötti társadalmi távolságnak van befolyásoló hatása a válaszokra, feltételeztük továbbá azt is, hogy minél nagyobb a különbség, annál nagyobb a befolyásoló hatás is.

Az első különbség a két személy nemének eltérésből adódhat. A „nem” területén az eltérés két különböző iránya más és más viselkedést eredményezhet, így létrehoztunk egy olyan változót, amely megmutatja a két személy nemét együttesen, így az új változó négy értéket tartalmaz.

12. táblázat: A válaszoló és a kérdezőbiztos neve változó megoszlása, 2008

(százalék)				
Változó értéke	Kérdező neve	Válaszó neve	Esetszám	Arány
1	férfi	férfi	848	12,32
2	férfi	nő	782	11,36
3	nő	férfi	2621	38,07
4	nő	nő	2634	38,26

A kérdező és a kérdezett közötti különbözőség egy markáns mutatója a korkülönbség. Mivel mindkét személy kora folytonos változóként adott volt, az elemzés során egyszerűen egy különbséget számoltunk.⁷ Általánosságban elmondható, hogy a kérdezőbiztosok életkorának átlaga 46 év volt: a kérdezők fele 47 éves vagy annál idősebb, és csupán 14,4 százalékuk 30 éves vagy annál fiatalabb. Mivel a mintába kerültek maximális életkora 30 év, a korkülönbség rendkívül magas, a minta felénél ez az érték 25 évnél magasabb.

A korkülönbséget bemutató változó értékei 12 és 52 között definiáltak, e változó értékeit 7 kategóriába vontuk össze.

13. táblázat: A válaszoló és a kérdezőbiztos korkülönbsége változó

(százalék)				
A korkülönbsége változó (ordinális mérési szint)	Korkülönbség (mennyivel idősebb a kérdező-biztos a válaszolónál)	Esetszám	Arány	
-1 – sokkal fiatalabb kb.	min 6 évvel fiatalabb	71	1,04	
0 – kis korkülönbség	-/+5 év	646	9,43	
1 – legalább 6 évvel idősebb kb.	6–15 év	1202	17,55	
2 – legalább 16 évvel idősebb kb.	16–25 év	1643	23,99	
3 – legalább 26 évvel idősebb kb.	26–35 év	1880	27,45	
4 – legalább 36 évvel idősebb kb.	36–45 év	1249	18,24	
5 – legalább 46 évvel idősebb kb.	46–52 év	158	2,31	

A kategorizálásnál nem az esetek egyenletes eloszlása volt az elsődleges szempont, hanem olyan csoportok létrehozása, amelyek jól elhatárolhatók viselkedésük és habitusuk szerint. Véleményünk szerint teljesen mások az interjú menete, hangulata és körülményei, ha a kérdezőbiztos 30 évvel idősebb az interjúalanytól, és akkor, amikor 3 évvel fiatalabb.

A befejezett iskolai végzettségben megmutatkozó eltérés megragadása volt a legkomplikáltabb feladat a változók létrehozása alkalmával. A nehézség a minta alaptulajdonságának volt köszönhető: a kutatás a fiatalokat szólította meg, akiknek az iskolai végzettsége korántsem annyira „befejezett”, mint a kérdezőbiztosoké.⁸ Feltettük tehát a kérdést, hogy mit is akarunk „megfogni” az iskolai végzettséggel? Arra voltunk kíváncsiak, hogy mekkora a

⁷ A kérdezőbiztos adatbázisban szereplő kérdezőbiztosok között volt egy személy, aki 1937-ben született (az adatfelvétel évében 71 éves volt), és volt egy személy, aki 1998-ban született (az adatfelvétel évében 10 éves volt), egyik születési év sem tűnik reálisnak, ezért ezeket az extrém értékeket kizártuk az elemzésből a kérdezőbiztos életkor vizsgálatánál.

⁸ Ennek megfelelően a 15–29 évesek között voltak olyan fiatalok, aki még a 8 általánost végezték, és voltak olyanok is, akik már a doktori iskola befejezése után is folytatják iskolai pályafutásukat.

kulturális és társadalmi távolság a felkeresett fiatal és a kérdezőbiztos között. Abból indultunk ki, hogy bizonyos esetekben a „válaszoló–kérdőbiztos távolságának” indikátora a válaszoló szüleinek iskolai végzettsége, amely egyrészt a mért változók szintjén erős együtt járást mutat a fiatal (majdani) befejezett iskolai végzettségével, másrészt pedig behatárolja azt a kulturális mezőt, amelyben a válaszoló szocializációja végbement.⁹ Ennek fényében három változót alakítottunk ki az iskolai végzettség hatásának mérésére. Az első változó oly módon mutatja meg a válaszoló befejezett iskolai végzettségét, hogy folyamatban lévő tanulmányait megelőlegezi neki. Természetesen nem mindenki fogja befejezni az adott iskolát, de a korosztályi sajátosságokból fakadóan ettől a tényről eltekintünk. További két változó pedig a szülők iskolai végzettségének kategóriáit hangolja össze a kérdezőbiztos befejezett iskolai végzettségét bemutató változó kategóriáival. A négy változó értékei a következők: maximum 8 általános – szakmunkás – érettségi – érettségi utáni képzés – diploma vagy annál magasabb fokozat. Mind a fiatal, mind az apa és mind az anya iskolai végzettségét összehasonlítottuk a kérdezőbiztos iskolai végzettségével, minden összehasonlításnál két változót alakítottunk ki. A nembeli különbséghez hasonlóan, itt is létrejött egy olyan változó, ami azt mutatja meg, hogy van-e különbség az iskolai végzettségek között, és létrejött egy olyan változó is, ami az eltérés irányát is mutatja.

14. táblázat: A válaszoló, apa, anya és a kérdezőbiztos iskolai végzettsége változó

(százalék)

Eltérés mértéke a kérdezőbiztos iskolai végzettségéhez képest (oktatási szintek)	Válaszó	Anya	Apa
0 – megegyezik	29	21	17
1 szint eltérés	24	26	32
2 szint eltérés	33	31	26
3 szint eltérés	9	13	19
4 szint eltérés	4	9	6

Az apa és a kérdezőbiztos befejezett iskolai végzettsége között volt a legjelentősebb eltérés. A válaszolók 29 százalékának iskolai végzettsége megegyezett a kérdezőbiztos iskolai végzettségével, az anya és a kérdezőbiztos iskolai végzettségének egyezése a válaszolók 21 százalékára volt jellemző, míg az apa és a kérdező végzettségének azonossága a válaszolók 17 százaléka esetében állt fenn. Az apa és a kérdező iskolai végzettsége 3 vagy 4 szinttel tér el a válaszolók negyedénél, ez az arány az anya és a kérdezőbiztos esetében 22% volt.

A társadalmi távolság hatása elégedettség kérdéssor esetében

Az általánosan elfogadott egyik megközelítés szerint a jó kérdőívinterjúban a kérdezőbiztos hatását, amennyire lehet, minimalizálni kell, tehát el kell érni, hogy szavai, viselkedése és megjelenése a lehető legkevesebb befolyásolást okozzák. Mivel az adatbázisban a kérdezőbiztosok jellemzésére csupán három változó állt a rendelkezésünkre – nem, kor, iskolai végzettség –, e változók mentén néztük meg a különböző kérdések eloszlását. Ahogy azt már említettük, a kutatás több almintára oszlott, a kérdőívkérdéseknek csak egy részét kérdezték a teljes, 8000 fős mintán. Azért, hogy az elemzés során a lehető legtöbb kérdezőbiztos és elkészült interjút használni tudjuk, a kérdezőbiztosi hatást azokon a kérdéseken vizsgáltuk, amelyekre minden mintába került válaszolónak meg kellett felelnie.

⁹ A szülők iskolai végzettségének hatásáról akkor beszélhetünk, ha a válaszoló a szüleiével együtt élt. A válaszolók 96,6% az édesanyját, 85,1 százalék pedig az édesapját említi, mint akik 14 éves koráig nevelték.

A kutatás kitér a kérdezett saját életével, lehetőségeivel való elégedettségére. A blokkban található tíz kérdés, többek között, rákérdez az életszínvonalra, az anyagi helyzetre, a jövőbeli kilátásokra. Minden kérdés megválaszolásánál egy ötfokú skálát kellett használni, melyek két szélső értéke a következő: 1 – teljesen elégedett; 5 – teljesen elégedetlen.¹⁰ Az anyagi helyzet, a boldogság megítélése szubjektív folyamat, melyet a környezet, az elvárások könnyen befolyásolhatnak, feltételezésünk szerint a kérdezettek megpróbálnak – akár akaratlanul is – megfelelni a kérdezőbiztos elvárásainak, illetve a kérdezőbiztos jelenlétével kialakult viszonyítási rendszernek. Az eddig már bemutatott három változó állt a rendelkezésünkre, hogy bemutassuk: a kérdezőbiztos és a válaszoló közötti társadalmi távolság befolyásolja-e az elégedettség mértékét.

Először a nembeli különbség szerint vizsgáltuk a tíz kérdést. A kérdezett és a kérdezőbiztos nemének eltérése és a megjelölt kérdések közötti összefüggés három kérdésnél mutatható ki. A párkapcsolat, a baráti kapcsolatok és munkavállalási lehetőségek azok a területek, amelyeknél a nembeli különbség szignifikáns részt magyaráz az elégedettség heterogenitásából. Az összefüggések kimutathatóak, a magyarázóerő viszont elenyésző mindhárom kérdésnél (0,2%). Azok a személyek, akiknek a neve megegyezett a kérdezőbiztos nemével, elégedettebbnek mondták magukat a párkapcsolat, illetve a baráti kapcsolatok területén. A munkavállalás kérdésénél az összefüggés iránya ellenkező, a különböző nemnél figyelhető meg magasabb elégedettség.

15. táblázat: Az adott kérdés válaszátlagai a kérdező és a válaszoló neve szerint

Megegyezik-e a kérdező és a válaszoló neve?	(átlagok)					
	Menyire elégedett Ön partnerkapcsolataival?		Menyire elégedett Ön baráti kapcsolataival?		Menyire elégedett Ön munkavállalási lehetőségeivel?	
	Átlag	N	Átlag	N	Átlag	N
megegyezik	1,94	3048	1,62	3427	3,19	2929
eltér	2,06	2944	1,67	3357	3,09	2874
összesen	2,00	5992	1,65	6784	3,14	5803

Ha a válaszoló és a kérdezőbiztos nembeli eltérésénél az eltérés irányát is figyelembe vesszük, láthatjuk, hogy a három változónál más és más irány figyelhető meg. A partnerkapcsolatokra és a baráti kapcsolatokra vonatkozó kérdéseknél egyaránt ott figyelhető meg alacsonyabb átlagérték (tehát a megkérdezettek elégedettebbek), ahol a kérdezőbiztos és a megkérdezett neve megegyezett. A két kérdésnél a nembeli eltérésnél az irány ellentétes. A partnerkapcsolatokra vonatkozó kérdésnél a férfiak voltak elégedetlenebbek (ahol a kérdezőbiztos nő volt), a baráti kapcsolatokra vonatkozó kérdésnél pedig a nők voltak elégedetlenebbek (itt férfi volt a kérdezőbiztos). A harmadik kérdésnél, ami a munkavállalási lehetőségekre vonatkozott, érdekes sorrend alakult ki az átlagértékek versenyénél. Míg a legalacsonyabb értéket azon nők csoportja érte el, ahol a kérdezőbiztos férfi volt, addig a legmagasabb értéket azon férfiak csoportja kapta, ahol a kérdezőbiztos nő volt.

¹⁰ Összességében a válaszolók a baráti kapcsolataikkal (86%) és a partnerkapcsolataikkal (72%) a legelégedettebbek, és a jövőbeli lehetőségeikkel (33%) és a munkavállalási lehetőségeikkel (32%) a legelégedetlenebbek. A jelennel elégedettek, de tartanak a jövőtől. Mindent egybevetve, a kérdezettek 41 százaléka elégedett azzal, ahogy él.

16. táblázat: Egyes kérdések értékelésátlagai a kérdezőbiztos és a válaszoló nemének különbsége szerint

(átlagok)						
Megegyezik-e a kérdező és a válaszoló neme?	Mennyire elégedett Ön partnerkapcsolataival?		Mennyire elégedett Ön baráti kapcsolataival?		Mennyire elégedett Ön munkavállalási lehetőségeivel?	
Kérdező – alany	Átlag	N	Átlag	N	Átlag	N
férfi–nő	1,98	715	1,73	773	3,22	680
Megegyezik	1,94	3048	1,62	3427	3,19	2929
nő–férfi	2,08	2229	1,66	2584	3,05	2194
Összesen	2,00	5992	1,65	6784	3,14	5803

Ez az összefüggés nem csak a nembeli eltérést tükrözi, hanem a válaszolók nemének hatását is. A nők átlagos értéke ennél a változónál két tizeddel volt magasabb, mint a férfiaké. Ez annyira jelentős eltérés, hogy a kérdezőbiztos nemének különbségét mutató változó vizsgálatánál is markánsan jelentkezik (férfi, átlag: 3,04; nő, átlag: 3,24). Hasonló nagyságú és irányú eltérés figyelhető meg az első kérdésnél is, ott a nembeli eltérésnél az irány mégis ellentétes.

17. táblázat: Egyes kérdések értékelésátlagai a válaszoló neme szerint

(átlagok)					
A válaszoló neme	Mennyire elégedett Ön partnerkapcsolataival?		nincs szignifikáns összefüggés	Mennyire elégedett Ön munkavállalási lehetőségeivel?	
	Átlag	N		Átlag	N
férfi	2,09	2967		3,04	2930
nő	1,91	3025		3,24	2873
Összesen	2,00	5992		3,14	5803

Ahhoz, hogy a kérdezőbiztos nemét – mint magyarázó erőt – ki tudjuk vonni, négyértékű változóra van szükségünk. Az eredeti állítás, miszerint válaszaik szerint elégedettebbek azok a megkérdezettek, akiknek a kérdezőbiztosai velük megegyező neműek, két csoportnál nem helytálló. A partnerkapcsolatról szóló kérdésnél a férfiakra, a munkavállalásról szóló kérdésnél pedig a nőkre nem igaz az állítás.

18. táblázat: Egyes kérdések értékelésátlagai a kérdezőbiztos és a válaszoló neme szerint

(átlagok)						
Megegyezik-e a kérdező és a válaszoló neme?	Mennyire elégedett Ön partnerkapcsolataival?		Mennyire elégedett Ön baráti kapcsolataival?		Mennyire elégedett Ön munkavállalási lehetőségeivel?	
Kérdező – alany	Átlag	N	Átlag	N	Átlag	N
férfi–férfi	2,10	738	1,62	841	3,03	736
nő–férfi	2,08	2229	1,66	2584	3,05	2194
nő–nő	1,89	2310	1,62	2586	3,25	2193
férfi–nő	1,98	715	1,73	773	3,22	680
Összesen	2,00	5992	1,65	6784	3,14	5803

Miután láttuk, hogy a nem különbsége nem magyaráz megfelelő hányadot a kérdések heterogenitásából, vizsgálat alá vontuk a végzettségeket. Három változó alapján fogható

meg a kérdezőbiztos és a kérdezett, illetve a kérdezett családja közötti végzettségbeli különbség. A kérdések többségénél szignifikáns összefüggés mutatható ki az iskolai végzettségek különbségei és az elégedettségek között. A megmagyarázott hányad változónként eltérő, átlagosan 3 százalékot magyaráz az elégedettségváltozók eloszlásából a válaszoló és a kérdezőbiztos végzettségbeli különbsége. Legnagyobb magyarázott hányadot az életszínvonal és az anyagi helyzet¹¹ megítélésénél figyeltünk meg. Itt a válaszoló iskolai végzettségének eltérése 4 százalékot, illetve 4,2 százalékot magyarázott, az összefüggés iránya azt mutatja, hogy minél inkább azonos a két személy végzettsége, annál inkább vallotta magát elégedettnek a kérdezett.

Mivel a vizsgálat alá vont célcsoport életkora alacsony, befejezett iskolai végzettségük még változhat. A független változó megelőlegezi a folyamatban lévő iskola befejezését. Ez a megelőlegezés van, akinél elhibázott döntés – a felsőoktatásban tanulónál jelentős azok aránya, akik nem szereztek diplomát –, és van, akinél alulbecsült – azokra gondolunk, akik jelenleg középiskolába járnak, és később diplomások lesznek. A kérdezés pillanatában egyik fél sem tud többet a jövőről, se a válaszoló, se a kérdezőbiztos nem tudhatja mi lesz a megkérdezett legmagasabb befejezett iskolai végzettsége. Az interjú alkalmával látható végzettségbeli különbség adódhat a válaszoló neveltetéséből, családi háttéréből. Jól tudjuk, hogy a diplomás szülők gyerekeinek szóhasználat, tudáskészlete, életfelfogása jelentősen eltérhet azon társaik gondolkodásától, akiknek a szülei alacsonyabb végzettségűek. Ez az eltérés mind a megkérdezett, mind a kérdezőbiztos számára láthatóvá válhat az interjú alkalmával. A kérdőív elég hosszú és szerteágazó ahhoz, hogy mindkét fél számára körvonalazódjon a két család különbsége. Ezt a különbséget próbáltuk megragadni a szülők és a kérdezőbiztos befejezett iskolai végzettségének különbségével.

A kérdésblokk kilenc kérdésénél figyelhető meg szignifikáns összefüggés az apa és a kérdezőbiztos, illetve az anya és a kérdezőbiztos iskolai végzettsége közötti eltérés és az elégedettség között. A baráti kapcsolatokkal, a tanulási lehetőségekkel és a megszerzett ismeretmennyiséggel való elégedettség esetében a szóródás megmagyarázott hányada nem éri el a 2 százalékot. A további hat változónál figyelemre méltó kapcsolatot találtunk a szülők iskolai végzettsége és a kiválasztott válaszok között.¹² A kiválasztott hat változónál minden esetben az anya végzettségének hatása megegyező vagy hangsúlyosabb volt, mint az apa végzettségének hatása. A megmagyarázott hányadok 1,8% és 3,2% között mozognak. Az anya végzettségének különbsége a legkisebb arányban a mostani életükkel való elégedettséget mérő változóra van hatással, míg a legmagasabb megmagyarázott hányadot az anyagi helyzetnél találtuk.

Jól látható, hogy léteznek olyan témák és kérdések, melyek heterogenitásából szignifikáns részt magyaráznak a kérdezőbiztos és a válaszoló szocio-demográfiai tulajdonságainak eltérései. A javak birtoklása és a javak megszerzésének lehetőségei olyan területek, melyeknél minél nagyobb eltérés figyelhető meg a válaszoló és a kérdezőbiztos végzettsége között, annál inkább jellemző az elégedetlenség. Az anyagi helyzet kérdésénél a válaszolók átlagosan 2,97-re értékelték az elégedettségüket. Ahol a kérdezőbiztos és a válaszoló a végzettségüket tekintve a skála két végén helyezkedik el – bármelyikük is az, akinek a végzettsége maximum 8 általános –, a válaszok átlaga 3,74 volt (elégedetlen), vagyis a végzettségbeli feszültség majdnem egy egységgel negatívabb választ eredményez. Az anya és a kérdező iskolai végzettsége közti eltérés kevésbé növeli az elégedetlenséget (átlag fél ponttal).

11 Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal? A jelenlegi életszínvonalával? Anyagi helyzetével?

12 Ez a hat terület a következő: a munkavállalási esélyek, az életszínvonal, az anyagi helyzet, az élettervek megvalósításának esélyei, a jövőbeli kilátások és a jelenlegi helyzettel való elégedettség.

A társadalmi távolság hatása a válaszoló direkt jellemzése esetén

A kérdőív egy részét a kérdezőbiztosnak kell kitöltenie. A sorozat kitér a lakáskörülményekre – állapotára, ellátottságára –, a válaszadó jellemzésére és a válaszadás körülményeire. Ezek közül megvizsgáljuk a válaszoló személyének értékelését a már ismertetett szempontok szerint.

A kérdezőbiztosnak a válaszadó öt tulajdonságát kellett értékelnie egy-egy hétfokozatú skála segítségével. A kérdőív kitért a válaszadó politikai tájékozottságára, műveltségére, rákérdezett a kérdések gyors megértésére és a válaszolások ütemére, végül a megkérdezett együttműködésére. A skála egyes értéke mutatta a pozitív tulajdonságot – a politika területén tájékozott, művelt, gyorsan válaszolt a kérdésekre –, hetes értéke pedig a negatívakat – tájékozatlan, műveletlen –, a köztes értékekkel árnyalhatták véleményüket. Az átlagok kettő és négy között helyezkednek el, a legalacsonyabb átlagot az együttműködést bemutató változó érte el, ami azt jelenti, ez volt az a tulajdonság, aminél a leginkább pozitív értékelést adtak a válaszolókról. A politikai tájékozottságot igen alacsonynak találták a kérdezőbiztosok, itt az átlag 3,89 volt, vagyis a kérdezettek többsége tájékozatlan a politika területén. Sorra vizsgáltuk az öt jellemzőt a nem, az iskolai végzettség, illetve a kor szerint, minden szempontnál megnéztük az adott változó összefüggését a válaszoló tulajdonságával és a kérdezőbiztostól vett távolságával.

A megmagyarázott hányadok szerint az öt értékelési dimenzió sorrendje minden magyarázó változó mentén azonos volt. A legnagyobb megmagyarázott hányad minden szempontnál a műveltségre vonatkozó változónál volt megfigyelhető, a további négy változó sorrendben a következő volt: válaszolás könnyedsége, a kérdések megértése, a politikai tájékozottság és az együttműködés. A vizsgált magyarázó változók szignifikáns részt magyaráztak az öt jellemző változó heterogenitásából. A válaszoló neme elenyésző hányadot magyarázott a változók szóródásából, a legmagasabb értéket a műveltségi változónál tapasztaltunk, 0,4 százalékot. A válaszadás körülményeire vonatkozó kérdések hétértékűek (irányultságuk: 1 – nagyon pozitív, 7 – nagyon negatív), ezek alapján a kérdezőbiztosok a nőket műveltebbeknek értékelték.

A kérdezőbiztos nemével való egyezés, illetve eltérés viselkedése a nem változóhoz volt hasonló. Itt is a legnagyobb megmagyarázott hányadot a műveltségnél tapasztaltunk (1,4%). Mind a válaszoló neme, mind a kérdezőbiztos neme szignifikáns részt magyaráz a változó szóródásából. A kérdezőbiztos nemével való egyezés, illetve eltérés az előbb említett két változó hatását képviseli, vagyis nem az eltérésnek köszönhető az átlagértékek eltérése, hanem annak, hogy a női kérdezőbiztosok hajlamosabbak voltak pozitív értékelést adni a válaszolókról, és a nőket műveltebbnek tartották a kérdezőbiztosok. Ennek megfelelően azok a nők kapták a legjobb értékeléseket, akiket nők értékelték, és azok a férfiak kapták a legrosszabb minősítést, akiket férfiak kérdeztek. A kérdezőbiztos neme nagyobb százalékot magyaráz a változó szóródásából, mint a válaszoló nemét bemutató változó, ennek megfelelően az eltérő nemű pároknál a női kérdezőbiztosok csoportjánál alacsonyabb az átlagérték.

A korkülönbség dimenziója mentén is megvizsgáltuk az öt változót. Ezeknél a kapcsolatoknál is szignifikáns összefüggéseket tapasztaltunk, viszont a megmagyarázott hányad – a nemhez hasonlóan – alacsony volt. A legnagyobb megmagyarázott hányadot a negyedik kérdésnél találtuk, itt ez az érték 1,6 százalék volt. Az átlagos értékek alapján elmondható, hogy azok a kérdezőbiztosok adtak jó értékelést a változókra, akik fiatalabbak vagy azonos korúak voltak a válaszolókkal. Azok a megkérdezettek, akiknél a korkülönbség több volt, mint 46 év, ott a politikai tájékozottságra kapott átlagos érték 4,29 volt. A megmagyarázott hányad alacsony szintje miatt a részletesebb elemzésre nem térünk ki.

A válaszolók és a kérdezőbiztosok iskolai végzettségének különbsége jelentősebb magyarázó erővel rendelkezett, így ezt a dimenziót részletesebben elemeztük. Minden változónál szignifikáns összefüggés volt kimutatható mind a válaszoló, mind a válaszoló apjának, mind

a válaszoló anyjának iskolai végzettsége és a változó között. Ugyanilyen szignifikancia volt megfigyelhető a válaszoló megelőlegezett iskolai végzettsége és a kérdezőbiztos végzettsége eltérésénél.

19. táblázat: A válaszadó műveltségének jellemzése a válaszadó megelőlegezett iskolai végzettsége szerint

(százalék)

Jellemezd a válaszadót: mennyire művelt?	Legfeljebb 8 általános	Szakmunkás-képző	Érettségi	Érettségi utáni képzés	Diploma	Összesen
művelt, intelligens	3,5	11,3	24,7	35,4	51,3	25,9
2	8,2	20,7	29,9	30,0	28,6	25,3
3	17,4	25,8	24,3	20,2	12,3	21,1
4	20,5	28,3	15,7	11,0	4,6	16,2
5	20,3	10,0	4,2	2,3	1,9	6,5
6	19,0	3,2	1,0	,8	1,0	3,4
tanulatlan, műveletlen	11,1	,7	,1	,4	,4	1,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A kérdezett iskolai végzettsége által megmagyarázott hányad 27,3% volt a műveltség kérdésénél, és csupán 3,2% volt az együttműködés kérdésénél. A változók mindegyikénél azonos az összefüggés iránya, vagyis minél alacsonyabb a válaszoló iskolai végzettsége, annál jellemzőbb rá a tájékozatlanság, a műveletlenség – és többek között a gyanakvás. A megmagyarázott hányad magas értékét jól mutatják a műveltségre vonatkozó változó átlagértékei az iskolai végzettség kategóriáinál. A maximum 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező válaszolókra jellemző érték átlagos 4,47 volt, 11,1 százalékukat ítélte a kérdezőbiztos tanulatlannak, műveletlennek. A diplomával rendelkezőknél a változó átlaga 1,82 volt, vagyis a válaszolók 51,3 százalékánál választotta a kérdezőbiztos a legjobb osztályzatot.

20. táblázat: A válaszadói jellemzések átlagai a válaszadó megelőlegezett iskolai végzettsége szerint

(átlagok)

Mostani iskola megelőlegezve	Jellemezd a válaszadót: mennyire művelt?		Jellemezd a válaszadót: tájékozott-e a politikában?		Jellemezd a válaszadót: mennyire volt együttműködő?	
	Átlag	N	Átlag	N	Átlag	N
max. 8 általános	4,47	711	5,04	711	2,49	711
szakmunkásképző	3,18	1355	4,25	1354	2,21	1355
érettségi	2,48	2555	3,97	2554	1,99	2554
érettségi utáni képzés	2,19	526	3,31	525	1,87	526
diploma	1,82	1327	3,03	1325	1,72	1327
összesen	2,69	6474	3,90	6469	2,02	6473

A válaszoló iskolai végzettségénél az együttműködést bemutató változó átlagainak eltérése volt a legkisebb. A két szélső értéknél figyelhető meg a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb átlagérték, a 8 általánossal rendelkezőknél ez az átlag 2,49 volt, míg a diplomával rendelkezőknél 1,72. Ez volt egyben az a változó, ahol az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők a legmagasabb értékeket kapták, vagyis az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező válaszolókat kevésbé érezték együttműködőnek, mint a diplomával rendelkezőket.

A legrosszabb értékelést minden végzettségénél a politikai tájékozottság területén kapták. A maximum nyolc általánossal rendelkező válaszolók átlagosan 5,04-et kaptak a hétfokú skálán, ahol a hetes érték a tájékozatlan minősítést jelenti.

21. táblázat: A válaszoló iskolai végzettsége által megmagyarázott hányad

Kérdés	Megmagyarázott hányad
Mennyire művelt?	27,30
Mennyire válaszolt könnyen?	18,30
Milyen gyorsan értette meg a kérdéseket?	17,50
Tájékozott-e a politikában?	12,10
Mennyire volt együttműködő?	3,20

A válaszoló és a kérdezőbiztos iskolai végzettségének különbségét két változó mutatja be. Az első változó értékei -4 és 4 között helyezkednek el, ahol a -4-es értéket azok a válaszolók kapták, akik maximum 8 általánossal rendelkeznek és a kérdezőbiztosuk diplomás. Négyes értéket pedig a fordított helyzetűek kaptak: a válaszoló rendelkezett diplomával, míg a kérdezőbiztosnak maximum általános iskolai végzettsége volt. A második, a végzettségbeli különbséget bemutató változó csupán a végzettség szintjének eltérését mutatja meg, az irányát nem. Ennél a változónál nullás értéket kapnak azok a személyek, akiknél azonos a két személy iskolai végzettsége és négyes értéket, ahol az egyik személy az iskolai végzettség egyik, míg a másik személy a másik pólusán található. Az öt változó mindegyikénél szignifikáns összefüggés mutatkozott mindkét magyarázó változó szerint. A megmagyarázott hányad tekintetében az öt változó sorrendje megegyezik az előzővel. A heterogenitás 15,3 százalékát magyarázza az iskolai végzettség különbsége a műveltséget megítő változónál.

22. táblázat: A válaszoló és a kérdező végzettségének különbsége (-4;4 skála) által megmagyarázott hányad

Kérdés	Megmagyarázott hányad
Mennyire művelt?	15,30
Mennyire válaszolt könnyen?	9,70
Milyen gyorsan értette meg a kérdéseket?	9,40
Tájékozott-e a politikában?	6,30
Mennyire volt együttműködő?	1,20

Ahol a kérdezőbiztos befejezett iskolai végzettsége négy szinttel magasabb, mint a válaszoló iskolai végzettsége, ott a kérdező átlagosan 4,51-es értéket adott. Ahol a válaszoló rendelkezik három szinttel magasabb iskolai végzettséggel, ott az átlagos érték csupán 1,41. Vagyis minél nagyobb az eltérés a kérdezőbiztos javára, annál hajlamosabb a kérdező műveletlennek értékelni a válaszolót.

23. táblázat: A válaszoló és a kérdező végzettségének abszolút különbsége (0;4 skála) által megmagyarázott hányad

Kérdés	Megmagyarázott hányad
Mennyire művelt?	9,60
Mennyire válaszolt könnyen?	5,80
Milyen gyorsan értette meg a kérdéseket?	5,30
Tájékozott-e a politikában?	2,40
Mennyire volt együttműködő?	0,50

Az anya és az apa befejezett iskolai végzettsége is szignifikáns összefüggést mutatott a kérdezőbiztosi értékeléssel. Az irány a válaszoló iskolai végzettségénél megfigyelt iránnyal megegyező volt, vagyis minél képzetesebb a szülő, annál jellemzőbb, hogy a kérdezőbiztos kiváló osztályzatot ad a jellemző tulajdonságokra. Amikor a szülő és a kérdezőbiztos végzettségének különbségét vizsgáltuk, akkor szignifikáns összefüggést tapasztaltunk. Ennél az összefüggésnél a kérdezőbiztos elképzeléseit, benyomásait láthatjuk, azt, miként tekintett a válaszolóra, mennyire tudott azonosulni a kérdezettel, vagy éppenséggel mennyire érezte magától eltérőnek. A megmagyarázott hányad alacsony volt az öt változó többségénél. A képzettségbeli távolságot bemutató mindkét változó szignifikáns összefüggést mutatott. Mi az abszolút eltérés kapcsolatát mutatjuk be az öt változóval.

24. táblázat: A válaszoló anyja és a kérdezett végzettségének abszolút különbsége (0;4 skála) által megmagyarázott hányad

Kérdés	Megmagyarázott hányad
Mennyire művelt?	7,20
Mennyire válaszolt könnyen?	4,40
Milyen gyorsan értette meg a kérdéseket?	4,40
Tájékozott-e a politikában?	1,90
Mennyire volt együttműködő?	0,50

A legerősebb, a legnagyobb megmagyarázott hányadot bemutató változó ebben az esetben is a harmadik kérdés volt, amely a válaszoló műveltségére tér ki. Az anya és a kérdezőbiztos végzettségének különbsége a változó heterogenitásából 7,2 százalékot magyarázott. Az összefüggés iránya az eddig bemutatott trendekkel megegyező, a jelentős eltérés a két személy iskolai végzettségénél magasabb átlagértéket mutat, vagyis műveletlenebbnek érezték a válaszolókat. Jellemzően rosszabbul értékeli a válaszoló műveltségének szintjét – átlagos érték 3,65 – azok a kérdezőbiztosok, akiknél több szintes eltérés mutatkozik az anya és a saját képzettsége között. Azok a személyek adták a legpozitívabb értékelést – átlag 2,19 –, akiknek végzettsége megegyezik az anya befejezett iskolai végzettségével. A két véglet átlagértékei közötti különbség 1,46 volt a hétfokozatú skálán. Jobb értékelést kaptak azok a fiatalok, akiknek az édesanyja magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett, mint a kérdezőbiztos (2,18). Illetve a legrosszabb minősítést az a csoport kapta, ahol az anyának maximum 8 általános a befejezett iskolai végzettsége, a kérdezőbiztos pedig diplomás (3,67). Az apa és a kérdezőbiztos végzettsége közötti különbségnél a kapcsolat az előzőhöz hasonló volt. A legerősebb összefüggést itt is a műveltségi szintnél tapasztaltuk. Az első változó volt az egyetlen, ahol az apa és a kérdezőbiztos képzettsége közötti különbség magasabb megmagyarázott hányadot mutatott, mint az anya és a kérdező közötti különbség. A politikai tájékozottság megítélése inkább az apa képzettségének függvénye. Ez az eltérés a változók között vélhetően annak köszönhető, hogy a politika jellemzően a férfiakat érdeklő téma, így az apa az, aki inkább formálhatja, inkább képezheti gyermeke politikai tájékozottságát. A többi változónál azért jelentősebb az anya iskolai végzettségének különbsége, mert általában az anya iskolai végzettsége az, ami alacsonyabb a két szülő képzettsége közül, vagyis alulról az anya végzettsége az, ami emelheti a család végzettségének szintjét. Tehát ilyen értelemben az anya iskolázottsága „alulbecsüli” a család státusát.

25. táblázat: A válaszoló apja és a kérdezett végzettségének abszolút különbsége (0;4 skála) által megmagyarázott hányad

Kérdés	Megmagyarázott hányad
Mennyire művelt?	6,50
Mennyire válaszolt könnyen?	3,90
Milyen gyorsan értette meg a kérdéseket?	4,20
Tájékozott-e a politikában?	2,50
Mennyire volt együttműködő?	0,40

Az apa befejezett iskolai végzettségének eltérésénél az irány megegyezik az eddig bemutatott összefüggésekével, a két szélső kategória átlagértékének eltérése nagyobb, mint az anya végzettségénél tapasztalt. Azoknál a válaszolóknál, ahol az apa és a kérdezőbiztos iskolai végzettsége megegyező volt, ott átlagosan 2,19-re értékelték a válaszoló műveltségi szintjét, míg ahol a végzettség szintje között 4 szintnyi eltérés volt a jellemző, ott a válaszolók átlagos értéke 3,92 volt, vagyis a két szélső érték közötti különbség 1,74 volt.

26. táblázat: A válaszoló apja és anyja és a kérdezett végzettségének abszolút különbsége (0;4 skála) által megmagyarázott hányad

Kérdés	Megmagyarázott hányad
Mennyire művelt?	8,70
Mennyire válaszolt könnyen?	5,40
Milyen gyorsan értette meg a kérdéseket?	5,50
Tájékozott-e a politikában?	2,80
Mennyire volt együttműködő?	0,80

Ha a szülők iskolai végzettségének a kérdezőbiztos képzettségétől való eltérését együtt vizsgáltuk, a megmagyarázott hányad tovább emelkedett (8,7%). Közel 10 százalékot magyaráz a műveltséget bemutató változó heterogenitásából az a tény, hogy mekkora a szülők és a kérdezőbiztos befejezett iskolai végzettségének különbsége. Ebből arra következtethetünk, hogy a válaszoló jellemzése erősen szubjektív döntés volt, ahol a kérdezőbiztos – lehet, hogy nem tudatosan – a saját képzettségét figyelembe véve hozta meg döntését. A nagyobb eltérések, feszültségek szigorúbb döntést eredményeztek. Az átlagos értékeket vizsgálva azt láthatjuk, hogy azokat a válaszolókat mondták inkább művelteknek, akiknek vagy az anyjuk, vagy az apjuk iskolai végzettsége megegyezett a kérdezőbiztos befejezett iskolai végzettségével, és azok a válaszolók kaptak inkább műveletlen minősítést, akiknél az egyik szülő végzettsége négy szinttel tért el a kérdezőbiztos befejezett iskolai végzettségének szintjétől. Az összefüggés szignifikánsnak bizonyult minden kapcsolatban.

Szülői jelenlét hatása

A kérdezőbiztosi hatás után a szülői jelenlét befolyásoló hatását vizsgáljuk. Úgy gondoljuk, hogy a szülő jelenléte elsősorban a szenzitív kérdéseknél lehet hatással a válaszokra, ezt még önkéntlős módszer esetén is feltételezzük.

Nem létezik egységes definíció arról, hogy mi számít szenzitív kérdésnek. Ide tartoznak mindenesetre azok a kérdések, amelyeket a kérdezettek túl személyesnek éreznek, illetve azok, amelyek megválaszolásánál kényelmetlennek érzik, hogy más jelenlévő személy meg-

hallhatja válaszaikat, valamint azok, amelyek esetében a témakört tekintve úgy gondolja a válaszadó, hogy egy elvárt társadalmi normának kell megfelelnie, különben könnyen deviánsnak bélyegezhetik. Az egységes meghatározás hiánya miatt egységes módszertan sem létezik (Lavrakas 2008, 812). Az illegális szerek fogyasztásával kapcsolatos témakör megfelel ezeknek a kritériumoknak. Emellett a kutatássorozatban szennitív kérdéseknek számítanak még a szexuális magatartáshoz, a politikai cselekményekben való részvételhez, illetve a különböző életeseményekhez kapcsolódó kérdések.

Az Ifjúság2000-2004-2008 kutatássorozat mindegyikében helyet kapott a drogfogyasztás témája, a kérdés formáját tekintve tételesen felsorolva a különböző illegális drogfajtákat, és többnyire bekezelgizálva a fogyasztási szokásokat. Módszertani feltevésünk a szülő jelenléte által előidézt befolyásolásra, torzításra vonatkozott, amit még a kérdés önkítöltős módszere esetén is feltételezhetőknek gondolunk. A hipotézis adatelemzéssel történő vizsgálata előtt azonban érdemes értelmezni, mit is jelent az állítás pontosan és miért lehet fontos és érdekes a kérdés a kutatássorozat esetében.

A hipotézisben szereplő torzítás fogalom egy nem véletlen hibát jelent, amely a mintából kapott becslés átlagának valós, populációs paramétertől való eltérését jelenti. Jelen esetben ez egy befolyásoló tényező (a szülő jelenléte) által kiváltott mérésbeli pontatlanság, ami nem valós információhoz vezethet.

A fiatal korosztály hatványozott érintettségét mutatja a Dr. Elekes Zsuzsanna és Paksi Borbála által 1992 óta folytatott kutatássorozat, amit a budapesti középiskolák 10. évfolyamos diákjai körében végeztek rendszeresen a fővárosi fiatalok drogfogyasztásával kapcsolatban. Emellett a lokális és behatárolt, szűkebb célcsoportot (például egy adott egyetem hallgatóit) érintő felmérések mellett 2007-ben készült egy országos szinten reprezentatív felmérés a 18–64 éves felnőtt lakosság körében. Az Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról (OLAAP) vizsgálat a „klasszikus” illegális drogfogyasztás mellett egyéb addiktológiai problémákat is vizsgált. Az Ifjúság2000–Ifjúság2004–Ifjúság2008 kutatássorozat a vizsgált célpopuláció miatt produkál fontos adatokat ezzel kapcsolatban, hiszen egy kutatásban vizsgálja a középiskola első évfolyamát és az ifjúkor utolsó éveiben lévőket. Ez azért fontos, mert a 2007-es felnőtt lakosságról készült reprezentatív vizsgálat szerint a felnőtt lakosság átlagosan 20 éves kora körül próbál ki valamilyen tiltott szert, a valaha fogyasztók nagyobb része azonban ennél korábban, egyötödük pedig már 16 éves koruk előtt (Nemzeti Drog Fókuszpont 2008). Ezért a nagymintás ifjúságkutatás-sorozat kitűnő lehetőséget ad a szélesebb értelemben vett ifjúságról képet alkotni drogtémában is összesített statisztikáival, ami az egységesen elfogadott metodológia hiánya mellett indokolja a téma módszertanának göröcső alá vételét.

Úgy gondoltuk, a kérdéskör részletesebb elemzéséhez szükséges lenne az Ifjúság2004 vizsgálat adatain is elvégezni az elemzést, hiszen egy viszonylag látens torzító tényező meglétét keressük, így a nagyobb bizonyosság érdekében szükségesnek látszik több adatbázison is megvizsgálni a kérdést. Az Ifjúság2000 felmérés során nem tették önkítöltössé a drogfogyasztásra való rákérdezést, s mivel ez súlyos módszerbeli eltérésnek számít, így az Ifjúság2000 felmérés adatait nem vizsgáljuk.

A drogfogyasztással kapcsolatos addiktológiai kutatásoknál elsődleges szempont az illegális szerfajták és fogyasztásuk gyakoriságának megkülönböztetése, ez jelen esetben azonban nem játszik különösebb szerepet, hiszen a drogfogyasztás bevallásánál fellépő esetleges szülői jelenlét befolyásoló hatásának meglétét vizsgáljuk. Ez a befolyásoló hatás a könnyűdrogoknál is éppúgy felléphet, tekintettel a már említett, drogkutatásokkal foglalkozó szerzőpáros attitűdökkel kapcsolatos vizsgálataira, melyek alapján kijelenthető, hogy

a magyar lakosság általánosságban eléggé negatívan gondolkodik a kábítószer-használatról (Nemzeti Drog Fókuszpont 2004). A droghasználók kirekesztettsége az egyik legnagyobb, és elég kicsi a differenciáltság mind a drogfajták, mind a használat gyakorisága szempontjából (Nemzeti Drog Fókuszpont 2004). Ennek alapján jogosan feltételezhető, hogy a torzító hatás az összes kábítószerfajtánál jelentkezhet.

A módszertant tekintve, a kábítószer-használattal kapcsolatos kérdések és kérdések kismértékben tértek el az Ifjúság2008 adatfelvétele során az Ifjúság2004-estől. A 2004-es felvételben egy 4000 fős, önmagában is reprezentatív almintán vizsgálták a kérdést, módszerét tekintve önkitöltős formában, melyet az interjú végén nyújtottak át a kérdezettnek, 2008-ban pedig a teljes mintán megtörtént az adatfelvétel, a kérdés közepén kapták a borítékot a válaszadók. A kérdés kivitelezése mindkét esetben a kábítószeres felsorolásával történt, így elkerülhető volt a fogalom szubjektív értelmezéséből fakadó hiba, ez az ismétlődő kutatások esetében fontos kritérium az összehasonlíthatósághoz. A kérdés és válasz hangos felolvasása nélküli módon kitöltött önkitöltős kérdőív a külső tényezők (kérdőbiztos, más jelenlévő, háztartásban élő személy befolyása) torzító hatását hivatott kiszűrni. Előzetes feltevésünk szerint ez jól működhet a kérdezőbiztos esetére, a szülő helyzete azonban kicsit más lehet, hiszen a szülőnek való megfelelni akarás feltételezhetően nagyobb, illetve a téma kényessége miatt nagyobb befolyásoló hatása lehet egy, a kérdezethez közelebb álló személynek, mint egy idegennek. A téma már csak azért is fontossá válhat, mert a kitolódó ifjúsági szakasz, a posztadoleszcencia egyik mellékterméke a szülőkkel való egy fedél alatt élés meghosszabbodása, amit egyre többször emlegetnek „mamahotellként”. A szülői jelenlét lehetséges torzító hatásáról – ellenben a kérdezőbiztos által előidézetről – pedig eddig nem sokat olvashattunk.

A szülő jelenlétével kapcsolatos vizsgálatnál fontos, hogy azokra koncentráljunk eseteink közül, akik édes- vagy nevelőszülővel élnek egy háztartásban, hiszen a kérdés az adott háztartásban zajlott, és előfordulhatott ugyan, hogy egy szülő nélkül élő, mintába kerülő személynél a szülő éppenséggel jelen volt az interjú kivitelezésekor, ez azonban biztosan nem tipikus eset.

A szülővel élőkre történő szűrés után elemszámunk 2004-ben 2495 főre csökkent, a drog-statisztikát illetően a következő eloszlás figyelhető meg: 68 százalék nem próbálta még, 10 százalék kipróbáló és 11 százalék fogyasztó – mindehhez 11 százalékos válaszmegtagadás járt. A 2008-as adatokban a csak szülővel élőkre történő szűrés után 5927 elemszámunk maradt, drogfogyasztás tekintetében 73 százalék soha nem próbálta, 10 százalék csak kipróbálta és 6% fogyasztó, illetve a válaszhiány ebben az esetben is 11 százalék.

27. táblázat: Valamilyen illegális szert kipróbálók, használók és soha sem próbálók

	(százalék)	
	Ifjúság2004	Ifjúság2008
nem próbálta még	67,9	72,9
kipróbáló	9,7	9,5
használó	11,0	6,3
válaszmegtagadó	11,40	11,3
összesen	100,0	100,0

A szülő jelenlétét illetően a megoszlás a következőképpen alakul: 2004-ben az interjúk 60 százaléka zajlott szülő nélkül, 14 százaléka során nem végig, 23% esetében végig jelen volt valamelyik szülő. A 2008-as felmérés során az esetek 25 százaléka válaszolt édes- vagy nevelőszülői jelenléttel, és 70 százalékban biztosan nem volt ott szülő.

28. táblázat: Szülő jelenlétének megoszlása

	(százalék)	
	Ifjúság2004	Ifjúság2008
nem volt jelen	60,1	70,4
jelen volt, de nem végig	14,1	-
végig jelen volt	23,2	25,2
nincs válasz	2,6	4,4
összesen	100,0	100,0

A szülői jelenlét befolyásoló hatásának vizsgálatakor vélhetően helyes úton járunk, ha csak azokra redukáljuk eseteinket, akik szülővel élnek együtt, ezért az elemzéseket végig az így kapott szűrt adatbázisokon fogjuk végezni.

A szülői jelenlét és az illegális szerhasználatról adott válaszok között szignifikáns kapcsolat figyelhető meg mindkét adatbázis esetében, azonban annak érdekében, hogy a két adatbázis között mélyebb és érdemi összehasonlítást tegyünk, szükség lesz további változók bevonására is a kérdés vizsgálatához, parciálisan vizsgálva hatásukat, hogy mintegy „versenyeztetni” lehessen erejüket. Ezért elemzésünket egy többváltozós modellre építjük.

A kérdés elemzéséhez a logisztikus regressziós modell bizonyult a legmegfelelőbbnek, hiszen kimeneti változónk kategoriális, drogfogyasztást mérő tipológia, melyet a további vizsgálatokhoz átkódoltunk kétváltozósá,¹³ ezért a bináris logisztikus regresszió lesz végső modellünk. Mindehhez állapítsuk meg a lehetséges befolyásoló tényezők skáláját.

A logisztikus regressziós modell nagy előnye jelen helyzetben, hogy a magyarázandó változó kategoriális jellege mellett az elemzésbe bevonni kívánt magyarázó változóknak nem kell megfelelniük semmilyen mérési szintbeli kritériumnak, így egyszerre magyarázhatunk folytonos és kategoriális változókkal, emellett a független változók értelmes struktúrába szerveződése sem követelmény (Barna–Székelyi 2008). Esetünkben azonban korlátozó tényező, hogy bizonyos kérdéseket csak bizonyos almintákon kérdeztek le, ezért ezt mindenképpen szem előtt kell tartani a magyarázó változók meghatározásánál.¹⁴

A demográfiai változók közül tipikusan a drogfogyasztással összefüggő lehet a nem, a településtípus, az életkor, a gazdasági aktivitás (tanul, dolgozik, inaktív), a vallásosság és a szülők iskolai végzettsége, melyet a két változóból képzett főkomponenssel mértünk.¹⁵ A kérdezett befejezett iskolai végzettségét jelen esetben nem vizsgáljuk, hiszen az életkor széles skálája (15–29 év) miatt még igencsak problematikus lenne bevonni az elemzésbe.

A demográfiai kemény változók mellett hatással lehet még a jövedelmi helyzet, melyet a háztartás egy főre jutó nettó jövedelmével operacionalizálunk. Emellett a fiatal korosztály esetében a kortársaknak is kiemelkedő szerep jut az egyén viselkedésére, mintakövetésére kifejtett nyomással (*peer pressure*), így feltehetőleg az is befolyásolhat, hogy van-e a kérdezettnek olyan baráti társasága, akikkel gyakran tölti szabadidejét. Fontos lehetőséget rejthet még magában az elmúlt három év során valamilyen fesztiválon való részvétel, illetve pszichológiai tényező lehet a kérdezett elégedettsége is, melynek mérésére szintén egy főkomponens létrehozása tűnt a legmegfelelőbbnek, tekintettel a több különböző tényező

13 Az így létrejött drog2 változó értékei: 0 – nem próbálta még; 1 – próbálta.

14 Érdekes lett volna a kérdezett liberális–konzervatív síkon történő önbesorolását is bevonni az elemzésbe, erre vonatkozóan azonban sajnos a 2004-es adatbázis nem tartalmazott érvényes adatokat, a 2008-as vizsgálat során pedig csak egy almintha esetén történt a lekérdezése.

15 A főkomponens esetében a teljes magyarázott variancia a 2004-es adatok esetében 81,30%, a 2008-as adatok esetében pedig 82,67%

esetén mért elégedettségre.¹⁶ Ezen változók mellett természetesen még az általunk vizsgálni kívánt szülő jelenlétét mérő változót is be kell vonni az elemzésbe, melyet a 2004-es adatokra nézve is binárisra kódoltunk az egységesítés szempontjából, ahol a részleges jelenlétet is jelenlétnek kódoltuk.¹⁷

A modellépítés előtt az egyes változók hatásának szignifikanciáját külön-külön is teszteltük, minden változóra kiszámolva az R^2 értéket, ami az adott magyarázó változó illeszkedést javító hatását méri.¹⁸ Ezután következik a modellépítés, melynek során a külön-külön szignifikáns hatással bíró változók együttesen már nem mindig vesznek részt szignifikánsan az illeszkedés javulásában. Először a legnagyobb javulást mutató változókat emeltük be a modellbe, majd a szerényebb magyarázóerővel rendelkezőket, végül a szignifikancia-szintek alapján a változókat addig cseréltük, amíg meg nem kaptuk a legnagyobb illeszkedést javító modellt (R^2 szerint mérve).

Az Ifjúság2004 adatbázisban a végleges modell négy változót tartalmaz, a hozzá tartozó R^2 értéke pedig 3,1%, ami nagyon csekély, viszont a modell szignifikáns. Az Ifjúság2008 adatbázis esetén a végső modellben szintén négy változó vesz részt 3,5% értékű R^2 mutatóval, ami szintén nagyon kevés, de szignifikáns. A kicsi értékű R^2 értékű mutatóknál azonban szem előtt kell tartani azt is, hogy mivel a kérdezetteknek viszonylag kisebb része próbált már valamilyen kábítószerrel, ezért vélhetően nem is könnyű megragadni a próbálók és nem próbálók közti eltérések megnyilvánulását magukban hordozó változókat. Lássuk a két modellben részt vevő magyarázó változókat és a hozzájuk tartozó szignifikancia-szinteket és esélyhányadosokat.

Az Ifjúság2004-es felmérés esetében a végső modellben¹⁹ az elmúlt három évben valamilyen fesztiválon való részvételt mérő változó, a szülők iskolai végzettségét mérő főkomponens, az elégedettséget mérő főkomponens és a számunkra igazán érdekes szülői jelenlétet mérő változó vesz részt.

29. táblázat: A végleges bináris logisztikus regressziós modell esélyhányadosai és a hozzájuk tartozó szignifikanciák
(függő változó: drog2: 0 – nem próbálta; 1 – próbálta) – Ifjúság2004

Modellben részt vevő változók	Sig.	Exp (B)
fesztiválon való részvétel (0=nem, 1=igen)	0,000	1,614
elégedettség főkomponens (nagyobb – elégedettebb)	0,000	0,736
szülők iskolai végzettsége főkomponens (nagyobb – magasabb végzettség)	0,003	1,215
szülő jelenléte (0=nem, 1=igen)	0,050	0,766
Constant	0,000	

A végső modell szempontjából érdekes, hogy az egyébként a szakirodalom (ld. Elekes – Paksi 1999) szerint a drogfogyasztással összefüggő olyan változók, mint a nem, a településtí-

16 A kommunalitások alapján az alábbi változók illeszkedtek a dimenzióba a 2004-es adatbázisban: a munkavállalási lehetőségekkel, a tanulási lehetőségekkel, az életszínvonallal, a személyes élettervek megvalósulási esélyeivel, a jövőbeli kilátásokkal és a jelenlegi élettel való elégedettség – a teljes megmagyarázott variancia 54,713%. A 2008-as adatbázisból a munkavállalási lehetőségekkel, az életszínvonallal, az anyagi helyzettel, a tanulási lehetőségekkel, az eddig megszerzett ismeretmennyiséggel, a személyes élettervek megvalósulási esélyeivel, a jövőbeli kilátásokkal és a jelenlegi élettel való elégedettséget mérő változók illeszkedtek a főkomponens által létrehozott dimenzióba – a teljes megmagyarázott variancia 57,137%.

17 Az így létrejött szülői jelenlét változó értékei mindkét adatbázisban: 0=nincs jelen, 1=jelen van.

18 A többváltozós lineáris regressziós modell megmagyarázott hányadával lehet analóg, csak a logisztikus regressziós modell nem a legkisebb négyzetes eltérés alapján becsül, hanem maximum likelihood becsléssel egy iterációs folyamat során találja meg a paramétereket (Székelyi–Barna 2008).

19 Esetszám: 1453 fő, összes eset 58,1 százaléka.

pus, az életkor nem tudtak beépülni a végső modellbe, illetve a nemnek és a településtípusnak a hatása külön-külön sem bizonyult szignifikánsnak.²⁰ Az életkor hatása külön szignifikáns, viszont a végső, legnagyobb R^2 értéket biztosító modellben nem tudott szignifikánsan részt venni, ekkor viszont szem előtt kell tartani, hogy egy komplett modell más, mint a változók egyenkénti hatása, hiszen célunk az, hogy több magyarázó mellett, de azok hatását kiszűrve vizsgáljuk az illeszkedést javító hatást.

A szülő jelenlétét mérő változónk éppen a szignifikancia-érték elfogadási tartományának határán van, így ebben az esetben felvetődhet a kérdés, hogy tekinthetjük-e ezt a fajta statisztikai szignifikanciát valódi, érdemi eredménynek a modell amúgy is csekély „magyarázóereje” mellett? Ennek megfontolásakor véleményünk szerint mindenképpen jelentős fejlemény, hogy a szülő jelenléte még mindig szignifikánsan részt vesz a végső modellben, míg az előbb említett, a drogfogyasztással általában összefüggést mutató változók meddőnek bizonyultak a legnagyobb illeszkedésjavítás terén.

Az esélyhányadosok alapján a valamilyen fesztiválon való részvétel bizonyul a legerősebbnek. A szülők iskolai végzettségének, az elégedettségnek és a szülő jelenléte hatásának kontroll alatt tartása mellett az elmúlt három évben valamilyen fesztivált látogatóknál több mint másfélszeresére, 1,614-szeresére nő a valamilyen drogot kipróbálás valószínűsége. A számunkra érdekes, a szülő jelenlétét mérő változó esetében pedig elmondhatjuk, hogy a szülő nélkül kérdezettekhez képest a szülők iskolai végzettségének, a fesztiválon való részvételnek és az elégedettségnek szinten tartása mellett a szülő jelenlétében válaszolóknál 0,766-szeresére csökken az életében történt már valamilyen drogfogyasztás (illetve bejelölésének) esélye. A másik két változó esetében elmondható, hogy a többi változó hatásának kontroll alatt tartásával az elégedettség növekedésével csökken, a szülők iskolai végzettségének emelkedésével pedig nő a kábítószer kipróbálásának valószínűsége. A különböző változók hatásának „versenyztetéséhez” lássuk a hozzájuk tartozó standardizált regressziós együtthatókat.

30. táblázat: A végleges bináris logisztikus regressziós modellben részt vevő magyarázó változókhoz tartozó standardizált regressziós együtthatók – Ifjúság2004

Magyarázó változók	Regressziós béta
fesztiválon való részvétel (0=nem, 1=igen)	0,100
elégedettség főkomponens (nagyobb – elégedettebb)	-0,130
szülők iskolai végzettsége főkomponens (nagyobb – magasabb végzettség)	0,083
szülő jelenléte (0=nem, 1=igen)	-0,060

A standardizált regressziós együtthatók²¹ alapján kijelenthető, hogy az elégedettség főkomponens hatása a legerősebb, ezt követi a fesztiválon való részvétel, majd a szülők iskolai végzettsége, végül a szülő jelenlétének ereje a leggyengébb.

A végső modell alapján kijelenthető tehát, hogy önkitöltős módszer esetén is fennállhat a szülő jelenlétének hatása a „drogfogyasztásra”, hiszen mindez empiriával is alátámasztható. A hatás nem túl erős, de egy látens torzító esetében nem is lenne reális erős kapcsolatot várni.

²⁰ Khi-négyzet tesztel, nem esetében $p=0,465$; településtípus (főváros, megyei jogú város, város, község) esetében $p=0,606$.

²¹ A regressziós B-kből a regressziós béták általános kiszámításának módja $\beta_{yx} = \frac{B_{yx} * s_x}{s_y}$, ez azonban a logisztikus regresszió esetében nem számítható ki közvetlenül, ezért közvetett módon az (adott regressziós B érték * adott változó szórása * OLS R érték)/logit változó szórása alapján számoljuk logit változó: a logisztikus regresszió által becsült valószínűség (pre_1) transzformációja az alábbi módon: $\ln(\text{pre}_1 / (1 - \text{pre}_1))$. (Barna–Székelyi 2008, 401–403.)

Az Ifjúság2008 adatbázis esetében máshogy néz ki végső modellünk, mert más változók épültek be az előző modell létrehozásánál használt azonos eljárási logika alapján történő modellépítéskor. Ebben az esetben a végső modellben²² az elmúlt három év során valamilyen fesztiválon való részvétel, a településtípus, a nem és az elégedettséget mérő főkomponens tudott érvényesülni.

31. táblázat: A végleges bináris logisztikus regressziós modell esélyhányadosai és a hozzájuk tartozó szignifikanciák (függő változó: drog2: 0- nem próbálta; 1-próbálta) – Ifjúság2008

Modellben részt vevő változók	Sig.	Exp(B)
fesztiválon való részvétel (1=igen, 2=nem)	0,000	0,553
elégedettség főkomponens (nagyobb - elégedetlenebb)	0,000	1,220
településtípus (1-főváros, 2-megyei jogú, 3-város, 4-község)	0,000	
teltip (1) (megyei jogú város)	0,021	0,736
teltip (2) (város)	0,000	0,527
teltip (3) (község)	0,000	0,462
nem (1=férfi, 2=nő)	0,000	0,73
Constant	0,033	

Az esélyhányadosok alapján megállapítható, hogy az elégedettség, a településtípus és a nem hatásának kontroll alatt tartásával, a fesztiválon részt vevőkhöz képest azoknál, akik nem vettek részt fesztiválon, majdnem felére, 0,553-szeresére csökken a valamilyen drog kipróbálásának valószínűsége. Tehát a 2004-es eredményekhez hasonlóan itt is a fesztiválon részt vevők esetében nő, illetve az elégedetlenebbek esetében is ismét nő a drogfogyasztás esélye. A másik két magyarázó változó nem szerepelt a 2004-es modellben: a településtípus esetében a referenciacsoport a főváros, így megállapítható, hogy a többi változó hatásának szinten tartása mellett az urbanizációs lejtőn lefelé haladva csökken a kábítószer kipróbálásának valószínűsége Budapesthez képest, illetve nem tekintetében a nőknél a többi változó kontroll alatt tartásával 0,73-szeresére csökken a drogfogyasztás valószínűsége a férfiakhoz képest.

32. táblázat: A végleges bináris logisztikus regressziós modellben részt vevő magyarázó változókhoz tartozó standardizált regressziós együtthatók – Ifjúság2008

Magyarázó változók	Regressziós béta
fesztiválon való részvétel (1=igen, 2=nem)	-0,120
elégedettség főkomponens (nagyobb – elégedetlenebb)	0,080
teltip (megyei jogú város)	-0,050
teltip (város)	-0,120
teltip (község)	-0,149
nem (1=férfi, 2=nő)	-0,064

A standardizált regressziós együtthatók alapján látható, hogy a legerősebb hatása a kisebb településtípusnak van, illetve a fesztiválon való részvételnek, mely a 2004-es adatbázishoz képest erősödött is kicsit (más referenciacsoporttal 0,1 volt az értéke). Az elégedettség főkomponens ereje viszont lecsökkent (más referenciacsoporttal -0,13 volt az értéke). Ami számunkra viszont leginkább releváns, az kevésbé a drogfogyasztást befolyásoló változók

²² Esetszám: 4004 fő, összes eset 67,4 százaléka.

ereje, hanem inkább a szülő jelenlétének végső modellbe való beépülésének hiánya, vagyis ebben az esetben nem támasztható alá empirikus bizonyítékkal a szülő jelenlétének befolyásoló hatása.

Összességében elmondhatjuk, hogy a két adatbázis végső modell tekintetében kicsit más képet mutat: míg a fesztiválokon való részvétel és az elégedettség mindkét esetben szerepet játszik, addig az utóbbi felmérés során a tipikusan a drogfogyasztással összefüggő demográfiai változók is beépültek a modellbe, ellenben a 2004-es modellben a nem és a településtípus helyett a szülő jelenlétét mérő változó kapott helyet. A modellépítés mindkét esetben azonos elgondoláson nyugszik: először a legnagyobb javulást mutató változók kerültek beemelésre, majd a szerényebb illeszkedést előidézők, és a szignifikancia-szintek alapján folyamatosan kikerültek azon változók, amelyek nem járultak hozzá szignifikánsan a modell javulásához. A két adatbázis közti különbség érdekes kérdést vet fel. Ebben szerepet játszhatott az önkéntes kérdőív kérdezésen belüli elhelyezése: a 2004-es kérdezésnél az adatfelvétel legvégén, a 2008-as vizsgálatnál pedig a kérdés közepén kapták, így esetleg feltételezhető, hogy a 2004-es esetben a kérdés végén a szülői jelenlét már inkább jelenthetett egyfajta, a kérdés befejezésére irányuló nyomást, ami zavaró tényezőként hathatott. Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy az adatfelvételt más kivitelező intézmény végezte a két kérdés alkalmával. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartani, hogy a két kutatás közti négy év során akár maga a valóság is megváltozhatott. Ami hipotézisünk szempontjából fontos, az a 2004-es esetben tapasztalt szülői jelenlét szignifikáns hatása, hipotézisünk tehát részben beigazolódott.

Összegzés és záró megjegyzések

Az általunk elemzett kutatásban a kapcsolatfelvételek 39,46 százalékát sikerült lekérdezni. A megkeresések több mint 1/3-ára jellemző megghiúsulási ok a válaszmegtagadás: a felkérések összesen 35,43 százaléka végződött a kooperáció megtagadásával. Az egész adatfelvételre számolva a kooperációs arány 0,53, azaz 53 százalék a számolt válaszadási arány. Annak ellenére, hogy többféle számítási módot teszteltünk, a többi számolt mutatószám esetében sem térnek el az eredmények nagymértékben ettől az értéktől. Ennek minden bizonnyal az is az oka, hogy nem állt rendelkezésre minden elvárt mutatószám, azaz nem kellő részletességű ebből a szempontból a kutatás dokumentációja.

A visszautasítók demográfiai összetételét mindig az adott kutatás megfelelő célcsoportjához képest érdemes vizsgálni, de általában elmondható, hogy kevésbé szívesen válaszolnak a felmérésekre a férfiak. Tapasztalataink szerint is minél fiatalabb a válaszoló, annál nagyobb az esélye, hogy elkészül a kérdőív, de ennek oka nem a magasabb kooperációs szándékban, inkább a jobb elérhetőségben keresendő. Jól látható, hogy a fiatalok korcsoportjában a legmagasabb a válaszmegtagadók aránya is. A legmagasabb válaszmegtagadás a fiatal férfiak között, a legmagasabb kooperáció pedig a fiatal nők között tapasztalható.

A nemzetközi eredményekkel inkább egyező az a megállapításunk, hogy az idősebbek válaszolnak kevésbé ezekben a korcsoportokban (DeMaio 1980, 223–233, Groves 1989, 204, Brown–Bishop 1982), ugyanakkor eredményeink látszólag ellentmondanak Angelusz és Tardos (2006) megállapításainak. Azt azonban fontos kiemelni, hogy az Ifjúság2008 kutatás mintájában csak 15–29 évesek találhatók, így a kapott eredmények nem feleltethetők meg egyértelműen a lakossági felvételek szélesebb korosztályait felölelő vizsgálatoknak.

Az adatok területi megoszlása alapján annyi biztosan megállapítható, hogy a válaszmegtagadás leginkább Budapestre jellemző, ahol közel minden második megkeresés végződik válaszmegtagadással (48,8%). Nem tudjuk több vizsgálat (Havasi 1997, Varga 1999,

Angelusz–Tardos 2006) megállapításait alátámasztani, amelyek szerint a Dunántúlon általában véve magasabbak a megtagadási arányok, mint Észak-Magyarországon. Azt a korábbi megállapítást sem tudjuk megerősíteni, hogy az Alföldön élők utasítják vissza a legkisebb arányban a válaszolást. Az Ifjúság2008 alapján a földrajzi elhelyezkedés mentén két részre osztottuk a régiókat. Jól látszik a két déli és a nyugati régiókban tapasztalható alacsonyabb válaszmegtagadás. A tőlük északra található régiókban (gyakorlatilag az összes többiben, beleértve Budapestet is) jóval magasabb a válaszmegtagadás.

A felkeresések számával definiált nehezen elérhetőket vizsgálva a nagyobb városokban és a fővárosban az interjúk nagyobb része készült el az első felkeresésre, mint a községekben és a városokban élők esetében. A nemek szerint vizsgálva a férfiak között magasabb a 3 vagy többszöri felkérésre elért aránya és valamelyest alacsonyabb az első felkeresésre sikeres interjút adók aránya. Úgy találtuk továbbá, hogy a nehezen elérhetőek nem hasonlítanak a teljes válaszmegtagadókhoz.

A kérdezőbiztos és a válaszoló társadalmi távolságát – hasonlóan Tu és Liao (2004) vizsgálatához – három változó mentén definiáltuk (kor, nem, befejezett iskolai végzettség). Az összefüggéseket, azaz az inkonzisztens pozíciók hatását két különböző kérdéskészleten vizsgáltuk. Az eredmények alapján egyes kérdéscsoportok esetében sikerült kimutatni a nembeli eltérések és az iskolai végzettségek különbségeinek hatását. A kérdezőbiztos direkt jellemzések esetében is szignifikánsan befolyásolta a kérdezőbiztos és a kérdezett nemének és korának különbsége a válaszokat, de az iskolai végzettségek különbsége is jelentősebb megmagyarázott hányaddal rendelkezett. Elmondható, hogy a kérdezőbiztos személye hatással van mind a megkérdezett egyes válaszaira, mind a kérdezőbiztos által önállóan kitöltött kérdésekre, különösen érdekes ez egy ilyen speciális célpopulációnál, mint az ifjúságkutatások során vizsgált 15–29 éves korosztály.

A szülő jelenlétének befolyásoló hatása a drogfogyasztás önbevallására szignifikáns hatást mutatott az Ifjúság2004 adatbázis modelljében, melynek ereje gyenge, mégis mindenképpen figyelemreméltó, tekintettel más, az illegális szerhasználat általánosan összefüggést mutató demográfiai változó „érvényesülésének” hiányára. Mivel a 2008-as adatbázis esetében nem tapasztalható ilyen összefüggés, ezért valóban egy viszonylag látens torzító tényezőről beszélhetünk, ugyanakkor módszertani figyelmet kell hogy érdemeljen. A szülő jelenlétének kérdése azért lehet fontos, mert a már említett „mamahotel” jelenség miatt egyre jelentősebb a szülőkkel még huszoneves korukban is együtt élő fiatalok száma, személyes kérdezésnél a szülői jelenlét pedig sokszor kiküszöbölhetetlen.

Az Ifjúság2008 kutatás módszertani másodelemzése olyan próbálkozásnak fogható fel, amely során megpróbáltuk a már korábbi kutatások eredményeit, eljárásait tesztelni. Fontos hangsúlyozni, hogy sok esetben nem tudtuk reprodukálni az eredményeket – vagy egészen más jellegű megállapításokat tudtunk tenni az elemzés alapján, de azt biztosan kijelenthetjük, hogy a legtöbb torzításra könnyen mutatható fel empirikus bizonyíték.

Több szerző is hangoztatta, hogy a nem mintavételi hiba sok esetben felülmúlhatja a mintavételi hiba nagyságát, ráadásul még több olyan torzítási lehetőség is létezik, amelyek nem voltak témái a dolgozatnak, ilyen például a rögzítési, adatfeldolgozási hiba. Láthattuk azt is, hogy a legtöbb esetben illúzió lenne azt gondolni, hogy teljes mértékben ki lehet küszöbölni ezeket a torzítási lehetőségeket. Marad tehát a másik lehetséges taktika: a lehető legnagyobb mértékben figyelembe kell venni a kutatási terv készítésekor a torzítások minimalizálásának lehetőségeit, az egyes nem mintavételi hibák sajátosságait. A kutatási terv kialakítása során tehát fontos, hogy nem egy-egy hibalehetőség minimalizálására kell törekedni, hanem a teljes hiba minimalizálására. Sok esetben nem is lehet általános megoldást javasolni a torzí-

tások kiküszöbölésére, azonban pusztán a torzítás természetének ismerete is hozzásegíthet az elemzés pontosabbá tételéhez. Hosszabb távon pedig ez az első lépés ahhoz, hogy az elemzésbe is beépíthetők legyenek ezek a torzító hatások.

Az egyes torzítások csökkentésére több módszer kínálkozik, vannak nagyon jó példák és eljárások, de vannak olyan kutatások is, ahol a hiba csökkentésére alkalmazott eljárást nem lehet általánosítani speciális, problémára szabott jellege miatt. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy amellet, hogy ezek az eljárások is magukban hordoznak bizonyos torzítási lehetőségeket, nagy erőforrás-ráfordítást igényelnek. Ez az egyik legfőbb oka – az ismerethiány mellett –, hogy egy átlagos adatfelvétel a gyakorlatban csak a mintavételi hiba okozta torzítással számol, nem tűzi ki célul a nem mintavételi hibák minimalizálását. Másik fontos oka még, hogy sok esetben a konkrét ráfordítások mellett a nem mintavételi hiba okozta torzítás csökkentése korántsem jelenik meg látványosan vagy direkt módon az eredményekben, legtöbbször „csak” az adatminőség javítása lehet a cél. Ahhoz pedig, hogy a nem mintavételi hibákat kellő mélységben vizsgáljuk, speciális kutatási terv és módszertan szükséges, ennek addicionális anyagi és egyéb erőforrásigényeivel együtt.

A nem mintavételi hibák elnevezései arra utalnak, hogy a kijelölt elemek nem, vagy csak részlegesen figyelhetők meg, azaz információhiány lép fel, a valószínűségi minta elméleti jó tulajdonságai sérülnek. Ezért azt mondhatjuk, hogy ezek a torzítások a mintavételeken alapuló becslések egyik központi jellegű gyakorlati kérdései. Azt gondoljuk, hogy a nem mintavételi hibák jelentősége nőni fog, a nem mintavételi hibákról folyó diskurzusok pedig erősödni fognak a közeljövőben. Az biztos azonban, hogy az elemzések és a publikált tapasztalatok Magyarországon erősen hiányosak, de nemzetközi szinten sem kezelik a mintavételi hibákhoz hasonló egységes protokollok szerint.

Reméljük, jelen dolgozat támpontot nyújtott a nem mintavételi hibák többféle és igen összetett jelenségének megismeréséhez, így optimistán azt gondoljuk, hogy pontosabb, a valóságot jobban becsló felmérések készülhetnek ezen jellemzők ismeretében.

Irodalom

- ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT (2006): „Az elérhetőség és a válaszadói készség gyenge közepei – minta-lemorzsolódás és trendszerű erózió panelfelvételek példáján.” In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Mérésről mérésre, a válasz kutatás módszertani kérdései*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet.
- BABBIE, EARL (2001): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- BARNA ILDIKÓ – SZÉKELYI MÁRIA (2008): *Túlélőkészlet az SPSS-hez Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Budapest, Typotex.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatató Iroda.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- BROWN, P. R. – BISHOP, G. F. (1982): *Who Refuses and Resists in Telephone Surveys? Some New Evidence*. University of Cincinnati.
- DEMAIO, T. J. (1980): „Refusals: Who, Where, and Why?” In: *Public Opinion Quarterly*, 9. 1980.
- ELEKES ZSUZSANNA – PAKSI BORBÁLA (1999): „Fiatalkok szenvedélyei?! Alkohol- és drogfogyasztás, valamint dohányzás a budapesti középiskolások körében 1999-ben.” In: *Századvég, Új folyam*, 13. sz.

- GROVES, ROBERT M. (1989): *Survey errors and survey costs*. John Wiley and Sons, New York.
- HAVASI ÉVA (1997): „Válaszmegtagadó háztartások.” In: *Statisztikai Szemle* 75. 1997. 10. 831-843. p.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA – (2001) (szerk.): *Ifjúság2000 Gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- LAVRAKAS; PAUL J. (2008): *Encyclopedia of Survey Research Methods*, 1–2, 2008, Sage Publications Inc.
- MASON R. et al. (2002): „Effect of Item Nonresponse on Nonresponse Error and Inference.” Chapter 10. In: Robert M. Groves – Don A. Dillman – John L. Eltinge – Roderick J. A. Little (szerk.): *Survey Nonresponse*. John Wiley & Sons, Inc, New York.
- NEMESKÉRI ISTVÁN (2002): „Módszertani keretek” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Nemzeti Drog Fókuszpont 2004-es éves jelentése az EMCDDA számára* (2004): Nemzeti Drog Fókuszpont, 2004.
- Nemzeti Drog Fókuszpont 2008-as éves jelentése az EMCDDA számára* (2008): Nemzeti Drog Fókuszpont, 2008.
- SU-HAO TU – PEI-SHAN LIAO (2004): *Socail Distance, Interview Rapport, and Invalid Responses*. Paper presented in Session: Preventing, Diagnosing, and Analyzing Missing Data of the Sixth International Conference on Social Science Methodology: Recent Developments and Applications in Social Research (ISA RC33), Amsterdam, August, 16–20, 2004.
- SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA – LAKI LÁSZLÓ (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2003): „Előrejelzési kudarcok és kollektív tévedések: becsülhettek volna pontosan a közvélemény-kutatók?” In: *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- VARGA SÁRA (1999): „A jövedelemfelvétel hiányzó adatainak pótlása.” In: *Statisztikai Szemle* 77. 1999. 2–3. 112–130. p.

Adatbázisok

Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008.

A KÖTET SZERZŐI

Arnold Petra	szociológus-közgazdász, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet munkatársa
Bauer Béla	szociológus, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet kutatási igazgatóhelyettes, az ELTE PPK főiskolai docense
Berényi Eszter	szociológus, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet főmunkatársa
Bogáromi Eszter	szociológus, a Ringier Kiadó Kft. piackutatási osztályának munkatársa
Csákó Mihály	szociológus, a szociológia tudományok doktora, az ELTE Oktatás- és Ifjúságkutató Központ egyetemi docense
Déri András	szociológus, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet munkatársa
Fábián Róbert	szociológus, a Nemzeti Drogmegelőzési Intézet volt főmunkatársa
Hátori Ádám	szociológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának óraadó tanára
Jancsák Csaba	szociológus, a Szegedi Tudományegyetem oktatója
Kern Tamás	szociológus, politológus, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Politikai Tanulmányok Tanszéke tanársegédje
Kiss Paszkál	szociálpszichológus, a pszichológia tudományok doktora, az ELTE BTK Társadalom- és Nevelépszichológia Tanszék tanszékvezető egyetemi docense
Laki László	szociológus, a MTA Politikatudományi Intézet nyugalmazott főmunkatársa
Máder Miklós Péter	szociológus, társadalomkutató
Német Adél	művelődésszervező, jogászhallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Perényi Szilvia	sportmenedzser, a nevelés- és sporttudományok doktora, önálló kutató
Pillók Péter	szociológus, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet főmunkatársa
Pulay Eszter	szociológushallgató, ELTE Társadalomtudományi Kar survey statisztika MSc szak
Rosta Gergely	szociológus, a szociológia tudományok doktora, a Műnsteri Egyetem Vallásszociológia Tanszékének tudományos munkatársa
Ságvári Bence	szociológus, a szociológia tudományok doktora, a MTA Szociológiai Kutatóintézetének munkatárs
Somlai Péter	szociológus, a MTA doktora, az ELTE Társadalomtudományi Kar egyetemi tanára
Susánszky Éva	szociológus, epidemiológus, a pszichológia tudományok doktora, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet egyetemi adjunktusa
Szabó Andrea	szociológus, politológus, a politikatudományok doktora, a MTA Politikatudományi Intézet munkatársa

A TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

Szabó Andrea – Kern Tamás: A magyar fiatalok politikai aktivitása

1. táblázat:	A politika iránti érdeklődés mértéke	45
2. táblázat:	A fiatalok politika iránti érdeklődése 28 európai országban	48
3. táblázat:	Az egynél nagyobb sajátértékű főkomponensek faktormátrixai (Component matrix), valamint az egyes értékpárokhoz tartozó átlagérték	54
4. táblázat:	A szülői értékek, vélekedések és nézetek elfogadása	62
5. táblázat:	Pártok globális támogatottsága	65
6. táblázat:	A szervezethez való kötődés szociodemográfiai háttere	69
7. táblázat:	Egyes kollektív cselekvésekben való részvétel	71

Kiss Paszkál: Felsőfokú tanulmányok idői horizontja bologna előtt: háttér, ütem és kilátások

1. táblázat:	Anya végzettsége érettségizettek, főiskolát és egyetemet végzettek körében, 25–29 évesek	88
2. táblázat:	Apa foglalkozása érettségizettek, főiskolát és egyetemet végzettek körében, 25–29 évesek	89
3. táblázat:	Jövedelem 25–29 éves érettségizettek	85

Csákó Mihály: Állampolgárokat nevel-e az iskola?

1. táblázat:	A fiatalok politikai ismeretszintje	104
2. táblázat:	Tantárgyak megjelölése	105
3. táblázat:	Fontos társadalmi ismereteket kapott ezen az órán	106
4. táblázat:	Társadalmi-politikai ismeretforrások az iskolában	107
5. táblázat:	Budapesti középiskolások átlagos társadalmi-politikai ismeretszintje	108
6. táblázat:	Részvétel a diákönkormányzatban	109
7. táblázat:	Az iskolai demokrácia feltételének megítélése	111
8. táblázat:	Mennyire tartja demokratikusnak az iskoláját	113

Laki László: Fiatalok a munkaerőpiacon

1. táblázat:	Munkanélküliségi ráta a 15–19 és a 20–24 éves korcsoportokban 1993 és 2010 között	115
2. táblázat:	A 15–29 éves fiatalok megoszlása tanulás, gazdasági aktivitás és inaktivitás szerint korcsoportonként	117
3. táblázat:	A dolgozó fiatalok megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint nemenként	117
4. táblázat:	A dolgozó fiatalok megoszlása a foglalkozási szerkezetben elfoglalt helyük szerint nemenként	119
5. táblázat:	A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása aszerint, hogy voltak-e munkanélküliek	121
6. táblázat:	A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása aszerint, hogy lakóhelyén és környékén milyenek az elhelyezkedési lehetőségek jelenlegi végzettségével/szakképzettségével	122
7. táblázat:	A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása az előző havi kézhez kapott bére-fizetése szerint	123
8. táblázat:	A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása aszerint, hogy milyen rendszerességgel tudnak félretenni pénzt	124
9. táblázat:	A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása aszerint, hogy az elmúlt évben milyen gyakran fordult elő a családban, hogy a hónap vége előtt elfogyott a pénz	125
10. táblázat:	A különböző foglalkozási csoportba tartozó fiatalok megoszlása családjuk elmúlt évtizedbeli anyagi helyzete alakulásának megítélése szerint	128

Máder Miklós Péter: Elfogyott a fehérgallér

1. táblázat:	A versenyszféra egyes ágazataiban a havi bruttó átlagkereset	133
2. táblázat:	A szellemi foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete a nemzetgazdaságban, I.	133
3. táblázat:	A szellemi foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete a nemzetgazdaságban, II.	134
4. táblázat:	A kínálati sokk mértéke	135
5. táblázat:	A Vodafone dolgozóinak koreloszlása, évenként	136

Susánszky Éva: Ifjúság és egészség = egészséges ifjúság?

1. táblázat:	Pszichoszomatikus tünetek előfordulási gyakorisága	146
3. táblázat:	Százezer megfelelő korú férfira és nőre jutó halálozás halálokok és korcsoport szerint, 2009	150

Perényi Szilvia: Sportolási szokások – sportolási esélyek és változástrendek

1. táblázat:	Vátozó szett - frekvencia táblák, kereszttáblák, Mann és Whitney U-teszt és bináris logisztikus regresszióanalízis során használt változók	163
2. táblázat:	Sportoló és nem sportoló fiatalok aránya, 2000–2008	164
3. táblázat:	Sportoló és nem sportoló fiatalok aránya a szociodemográfiai változók kategóriái mentén (2000–2008)	165
4. táblázat:	Kétváltozós logisztikus regresszió esélyhányadosai (ExpB) referencia kategóriák feltüntetésével (2000–2008)	166
5. táblázat:	Résztvételi eloszlás sporttevékenységek szerint	170
6. táblázat:	Sportolási okok nemenkénti bontásban a teljes sportoló populációra (N = 1965), valamint szabadidő-sportolókra és versenysportolókra vonatkozóan	171
7. táblázat:	Mann és Whitney U-teszt eredményei, a sportolók és nem sportolók, valamint a szabadidő-sportolók és a versenyszerűen sportolók edzettségére, külsőre és egészségre vonatkozó szubjektív elégedettségére	173
8. táblázat:	„Mennyire elégedett edzettségével, külsejével és egészségével?” kérdésre adott válasz, sportoló/nem sportoló alcsoportokban a testtömegindex háromfokú besorolása alapján	174

Arnold Petra: A szülői háztól való leválás és a drogfogyasztás vizsgálata a fiatal felnőtt populáció körében

1. táblázat:	Leválási dimenziók és a felnőtté válás jegyei	189
2. táblázat:	A szülőktől való elköltözés átlagos életkora, szórása az egyes drogfogyasztó csoportokban	194
3. táblázat:	A szülői anyagi támogatásban részesülők előfordulása a különböző drogérzékenységi csoportokban, illetve az anyagi támogatás mértéke havi bevételhez viszonyítva	195
4. táblázat:	A „Felnőttnek tartod magad?” kérdésre adott válaszok előfordulása az egyes drogfogyasztói csoportokban	197

Fábián Róbert: Egészségkárosító magatartások a magyar fiatalok körében

1. táblázat:	A különböző szereket kipróbálók száma, aránya a mintánkban	211
2. táblázat:	A különböző szereket kipróbálók átlagos életkora az első fogyasztás idején	211
3. táblázat:	A különböző szerek használatának gyakorisága	212
4. táblázat:	A különböző iskolai végzettségű apák gyermekeinek szerhasználati életprevalencia értéke	212
5. táblázat:	A marihuánát legalább egyszer kipróbálók megoszlása a használók iskolai végzettsége szerint	213
6. táblázat:	Az alkoholfogyasztás gyakorisága nemek szerinti megoszlásban	213
7. táblázat:	A kritikusnak ítélt mennyiségű alkohol fogyasztásának gyakorisága nemek szerinti bontásban	214
8. táblázat:	A részegségek gyakorisága nemek szerinti bontásban	214
9. táblázat:	A különböző iskolai végzettségűek berúgási gyakorisága	215
10. táblázat:	A dohányzási gyakoriságok nemek szerinti bontásban	216
11. táblázat:	A dohányosok által naponta elszívott mennyiség említési gyakorisága	216

Bauer Béla: A kulturális szemlélet spiráljai

1. táblázat:	A havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények 2004-ben és 2008-ban, százalék	227
2. táblázat:	A soha nem látogatott intézmények 2004-ben és 2008-ban, korcsoportonkénti bontásban	227
3. táblázat:	A havonta vagy gyakrabban látogatott kulturális intézmények a budapestiek körében	234
4. táblázat:	Kulturális helyszínek látogatásának gyakorisága a budapesti kérdezettek körében	235
5. táblázat:	Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétköznapon? – budapesti kérdezettek	237
6. táblázat:	Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétköznapon? – budapesti kérdezettek	238
7. táblázat:	Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétvégén? – budapesti kérdezettek	238
8. táblázat:	Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétvégén? – budapesti kérdezettek	239
9. táblázat:	A havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények korcsoportonkénti bontásban, Magyarország és Baranya megye, 2008	240
10. táblázat:	A soha nem látogatott intézmények korcsoportonkénti bontásban, Magyarország és Baranya megye, 2008	241
11. táblázat:	Volt-e valaha a következő helyeken? – Magyarország és Baranya megye, 2008	242
12. táblázat:	Hol tölti el a szabadidejét? – Magyarország és Baranya megye, 2008	244
13. táblázat:	Mivel tölti a szabadidejét? – Magyarország és Baranya megye, 2008	244

Hámori Ádám – Rosta Gergely: Vallás és ifjúság

1. táblázat:	A hittartalmak elfogadásának mintázata és a világnézeti csoportok aránya	257
--------------	--	-----

Ságvári Bence: A net-generáció törésvonalai

1. táblázat:	Az internetet egyáltalán nem használók aránya az Európai Unió néhány országában a 15–24, illetve a 25–34 éves korosztályban (2010)	265
2. táblázat:	Számítógépet és internetet használók aránya három korcsoportban (2004, 2008)	266
F1. táblázat:	A klaszterelemzéshez felhasznált indexek (összevont változók) összetétele	277
F2. táblázat:	A klaszterelemzés eredményei. A csoportok elnevezései, a klaszter-mátrix és csoport-nagyság	277
F3. táblázat:	Az egyes klaszterek demográfiai jellemzői	278
F4. táblázat:	Az egyes klaszterek digitális technológiák használatával kapcsolatos jellegzetességei	280
F5. táblázat:	A szabadidő eltöltésének helyszínei a hétvégéken	281
F6. táblázat:	A szabadidő eltöltésének módjai a hétvégéken	281

Berényi Eszter: Indikátorképzés lehetőségei az ifjúsági területen

1. táblázat:	Visszajelzések megoszlása a hozzárendelhető indikátorok tükrében	335
2. táblázat:	Mikor állnak rendelkezésre az indikátorok?	337

Bogáromi Eszter – Pulay Eszter – Pillók Péter: „Hibák” nyomában az ifjúság2008 kutatásban

1. táblázat:	A teljes nem válaszolás státuskódjai	345
2. táblázat:	Ifjúság2008, kimenetek és jelöléseik	346
3. táblázat:	Kooperációs arány az Ifjúság2008 felmérésben	346
4. táblázat:	Válaszadási arány az Ifjúság2008 felmérésben	346
5. táblázat:	Teljes nem válaszolás meghíúsulási kódok alapján	347
6. táblázat:	A meghíúsulási kódok aránya megyénként	347
7. táblázat:	A meghíúsulási kódok korcsoportonként	348
8. táblázat:	A meghíúsulási kódok kor és nem szerint	349
9. táblázat:	A sikeres interjúhoz szükséges felkeresések száma	349
10. táblázat:	Felkeresések száma településtípusonként	349
11. táblázat:	A felkeresések száma a mintába kerülés hulláma szerint	350
12. táblázat:	A válaszoló és a kérdezőbiztos neme változó megoszlása, 2008	353
13. táblázat:	A válaszoló és a kérdezőbiztos korkülönbsége változó	353
14. táblázat:	A válaszoló, apa, anya és a kérdezőbiztos iskolai végzettsége változó	354
15. táblázat:	Az adott kérdés válaszátlagai a kérdező és a válaszoló neme szerint	355

16. táblázat:	Egyes kérdések értékelésátlagai a kérdezőbiztos és a válaszoló nemének különbsége szerint	356
17. táblázat:	Egyes kérdések értékelésátlagai a válaszoló neme szerint	356
18. táblázat:	Egyes kérdések értékelésátlagai a kérdezőbiztos és a válaszoló neme szerint	356
19. táblázat:	A válaszadó műveltségének jellemzése a válaszadó megjelölt iskolai végzettsége szerint	359
20. táblázat:	A válaszadói jellemzések átlagai a válaszadó megjelölt iskolai végzettsége szerint	359
21. táblázat:	A válaszoló iskolai végzettsége által megmagyarázott hányad	360
22. táblázat:	A válaszoló és a kérdezett végzettségének különbsége	360
23. táblázat:	A válaszoló és a kérdezett végzettségének abszolút különbsége	360
24. táblázat:	A válaszoló anyja és a kérdezett végzettségének abszolút különbsége	361
25. táblázat:	A válaszoló apja és a kérdezett végzettségének abszolút különbsége	362
26. táblázat:	A válaszoló apja és anyja és a kérdezett végzettségének abszolút különbsége	362
27. táblázat:	Valamilyen illegális szert kipróbálók, használók és soha sem próbálók	364
28. táblázat:	Szülő jelenlétének megoszlása	365
29. táblázat:	A végleges bináris logisztikus regressziós modell esélyhányadosai és a hozzájuk tartozó szignifikanciák	366
30. táblázat:	A végleges bináris logisztikus regressziós modellben részt vevő magyarázó változókhoz tartozó standardizált regressziós együtthatók	367
31. táblázat:	A végleges bináris logisztikus regressziós modell esélyhányadosai és a hozzájuk tartozó szignifikanciák	368
32. táblázat:	A végleges bináris logisztikus regressziós modellben részt vevő magyarázó változókhoz tartozó standardizált regressziós együtthatók	368

AZ ÁBRÁK JEGYZÉKE

Szabó Andrea – Kern Tamás: A magyar fiatalok politikai aktivitása

1. ábra:	A fiatalok érdeklődése a politika iránt életkori csoportok szerint	45
2. ábra:	Különböző iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok érdeklődése a politika iránt	59
3. ábra:	Mennyire van lehetősége a fiataloknak beleszólni a közügyekbe?	59
4. ábra:	Mennyire érdekli az országos és helyi politikusokat a fiatalok véleménye?	50
5. ábra:	Milyen gyakran szokott, szokta Ön...?	51
6. ábra:	Bal–jobb, liberális–konzervatív, valamint mérsékelt–radikális orientáció 2008-ban	52
7. ábra:	Mennyire bízik a következő intézményekben? 2004–2008	55
8. ábra:	A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb az Ön véleményéhez?	56
9. ábra:	A Kádár-korszak és a demokratikus berendezkedés megítélése	59
10. ábra:	Véleménye szerint a következő szempontok szerint összehasonlítva melyik rendszer a jobb: az előző, vagy a mostani?	60
11. ábra:	„Mennyire fontos ahhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen...?”	61
12. ábra:	Mekkora az ellentét a magyar társadalomban a csoportok között?	62
13. ábra:	Választáson való részvételi szándék 2004–2008	64
14. ábra:	A Jobbik és a MIÉP támogatottsága a jelenleg iskolába járók körében – biztos szavazó, pártot választók körében	66
15. ábra:	A szervezetekhez való kapcsolódás jellegzetességei	68
16. ábra:	Kampánytevékenységben, valamint tiltakozásban való potens és aktuális részvétel	72

Kiss Paszkál: Felsőfokú tanulmányok idői horizontja bologna előtt: háttér, ütem és kilátások

1. ábra:	Középiskolai különórák az érettségizett, főiskolát és egyetemet végzettek körében, 25–29 éves érettségizettek	90
2. ábra:	Iskola- és pályaválasztási szempontok, 25–29 éves, felsőfokú végzettséggel	90
3. ábra:	Első felsőfokú végzettségig, illetve a tanulmányok abbahagyásáig eltelt évek függvényében, 20–29 éves, felsőfokú végzettséggel	92
4. ábra:	Végzettség, abbahagyott tanulmányok az apa foglalkozásával összefüggésben, 20–29 éves, felsőfokú végzettséggel	93
5. ábra:	Végzettség, abbahagyott tanulmányok az anya végzettségével összefüggésben, 20–29 éves, felsőfokú végzettséggel	94
6. ábra:	Végzettség az abbahagyott tanulmányok a középiskolában végzett különórák függvényében, 20–29 éves, felsőfokú végzettséggel	94
7. ábra:	Észlelt társadalmi pozíció, 25–29 éves érettségizettek	96
8. ábra:	Élettel való elégedettség, 25–29 éves érettségizettek	97
9. ábra:	Munkahelyválasztás szempontjai, 25–29 éves érettségizettek	98

Csákó Mihály: Állampolgárokat nevel-e az iskola?

1. ábra:	A DÖK-választás módja a diákrészvétel megítélésének csoportjaiban	110
2. ábra:	A diákjogok ismerete A diákjogok ismerete	110

Máder Miklós Péter: Elfogyott a fehérgallér

1. ábra:	A munkanélküliség előfordulási aránya a fiatal diplomások körében	138
2. ábra:	Tervezi-e, hogy külföldre megy dolgozni egy időre? – fiatal diplomások	139
3. ábra:	A kilátástalan, bizonytalan jövő, mint az ifjúságot érintő legégetőbb probléma említési aránya a fiatal diplomások között	139

4. ábra:	A munkavállalási lehetőségek megítélése a felsőoktatási intézményekben tanulók körében	140
5. ábra:	A kilátástalan, bizonytalan jövő, mint az ifjúságot érintő legégetőbb probléma említési aránya	141

Susánszky Éva: Ifjúság és egészség = egészséges ifjúság?

1. ábra:	Egészségi állapotukat nagyon jónak/jónak vallók aránya a 15–24 évesek körében	145
2. ábra:	Halálozási arányok alakulása a serdülők és fiatalok korcsoportjaiban	149
3. ábra:	Százezer megfelelő korú férfira és nőre jutó halálozás, 2009.	150
4. ábra:	A születéskor várható élettartam alakulása nemek szerint	151
5. ábra:	A dohányzók aránya a 15–24 éves korosztályban és a 15 éven felüli magyar népességben, nemek szerint, 2009	154

Arnold Petra: A szülői háztól való leválás és a drogfogyasztás vizsgálata a fiatal felnőtt populáció körében

1. ábra:	A drogfogyasztás kumulált prevalenciaértéke különböző életkorokban korcsoportonként, 2003-ban	187
----------	---	-----

Bauer Béla: A kulturális szemlélet spiráljai

1. ábra:	Hány könyv van abban a háztartásban, amelyben él?	225
2. ábra:	Hány CD-je vagy DVD-je (akár másolt is) van abban a háztartásban, amelyben él?	225
3. ábra:	Volt-e valaha a következő helyeken?	228
4. ábra:	Hol tölti el a szabadidejét?	229
5. ábra:	Mivel tölti a szabadidejét?	231
6. ábra:	A baráti körrel nem rendelkezők aránya az anya iskolai végzettsége szerinti bontásban	232
7. ábra:	Volt-e valaha a következő helyeken? – budapesti kérdezettek	236
8. ábra:	A szabadidő eltöltésének helyszínei hétfőn és hétköznap a budapesti kérdezettek körében	236
9. ábra:	Hány könyve, CD-je vagy DVD-je (akár másolt is) van abban a háztartásban, amiben él? Baranya megye, 2008	240
10. ábra:	Átlagosan hány perc szabadideje van hét közben és hétvégén? Baranya megye, 2008	243
11. ábra:	Van-e olyan baráti köre, amellyel gyakran tölti szabadidejét? Baranya megye, 2004, 2008	245

Hámori Ádám – Rosta Gergely: Vallás és ifjúság

1. ábra:	A legalább havonta templomba járók aránya életkori kohorszontként	252
2. ábra:	A vallásos nevelésben részesültek megoszlása a templomba járás gyakorisága szerint	253
3. ábra:	A vallásos mag aránya településtípusonként	254
4. ábra:	A hittartalmak alapján képzett típusok megoszlása	258
5. ábra:	A vallási kötődés és a hitvilág kategóriarendszerének összefüggése	260

Ságvári Bence: A net-generáció törésvonalai

1. ábra:	Az egyes klasztercsoportok hierarchikus sorrendje és mintabeli nagysága	269
----------	---	-----

Berényi Eszter: Indikátorképzés lehetőségei az ifjúsági területen

1. ábra:	Rendelhető-e indikátor az adott intézkedéshez?	334
2. ábra:	Létrehozott indikátorok aránya különböző szempontok szerint	336

Bogáromi Eszter – Pulay Eszter – Pillók Péter: „Hibák” nyomában az ifjúság 2008 kutatásban

1. ábra:	Válaszmegtagadási arányok – régiókénti átlagok	348
----------	--	-----

NÉVMUTATÓ

A

Adorno, Theodor 29, 35
Ancsel Éva 300, 308
Andorka Rudolf 13, 15, 16, 17, 22, 35, 84, 99, 129, 187,
201, 202, 295, 308
Angelusz Róbert 63, 114, 180, 292, 299, 308, 344, 369,
370, 371
Arnold Petra 10, 155, 185-208, 212, 217

B

Bauer Béla 7-10, 20, 21, 22, 23, 36, 43, 44, 52, 61,
70, 78, 79, 99, 129, 141, 153, 155, 156, 157, 160,
161, 162, 164, 165, 171, 172, 174, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 183, 185, 192, 202, 210, 217,
221-248, 251, 252, 255, 256, 261, 262, 266, 276,
283-292, 295-314, 341, 371, 372,
Beck, Ulrich 31, 33, 35, 147, 159, 160, 180, 186, 202,
222, 247, 316, 317, 325
Berényi Eszter 329-339
Bibó István 13, 15, 22, 221, 247
Bogáromi Eszter 339-372
Boros László 38, 46, 78, 308, 309
Bourdieu, Paul 102, 114, 160, 161, 162, 167, 175, 176,
180, 221, 224, 247

C

Cohen, Philip 309, 316, 326
Csákó Mihály 9, 46, 78, 101-114, 303
Csepeli György 84, 100, 301, 303, 309

D

Déri András 9, 222, 283-292
Diósi Pál 298, 309

E

Elekes Zsuzsanna 186, 187, 202, 203, 205, 363, 366,
371
Erdei Ferenc 13, 22

F

Fábián Róbert 10, 153, 155, 156, 209-217
Fábrí István 161, 162, 163, 165, 170, 172, 180, 297,
302, 309
Falussy Béla 203, 301, 308, 309, 312
Ferge Zsuzsa 17, 22, 104, 114, 129
Florida, Richard 247
Fricz Tamás 75, 78

G

Gábor Kálmán 36, 42, 78, 79, 180, 181, 183, 186, 203,
247, 304, 308, 309, 310, 312, 313, 319, 325, 326
Gazsó Ferenc 22, 39, 40, 46, 63, 74, 78, 79, 84, 100,
129, 181, 247, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303,
308, 310, 311, 312
Gazsó Tibor 42, 44, 46, 48, 78, 129

H

Hajnal István 221, 247
Hámori Ádám 47, 249-262

I

Inglehart, Ronald 30, 36, 160, 181, 249, 261, 311

J

Jancsák Csaba 36, 78, 181, 183, 202, 203, 207, 247,
292, 310, 313, 315-238
Jefferson, Tony 316, 325, 326
Józsa Péter 298, 299, 311, 312

K

Kabai Imre 32, 36, 186, 204, 223, 247, 310
Kapitány Balázs 24, 160, 181, 204, 206
Kéri László 38, 39, 78, 79, 80, 301, 303, 308, 309, 311
Kern Tamás 37-80
Kertesi Gábor 20, 23, 135, 141
Kézdi Gábor 20, 23
Kiss Paszkál 8, 83-100, 308
Kopp Mária 19, 23, 156, 157, 161, 172, 181
Kornai János 16, 23, 57, 79

Kovách Imre 22, 23, 24, 129

Kulcsár Kálmán 13, 15, 23

L

Laki László 7, 10, 13-24, 32, 36, 39, 78, 79, 100, 115-129, 136, 141, 157, 179, 180, 181, 183, 217, 246, 247, 261, 262, 301, 303, 310, 312, 313, 372

Losonczy Ágnes 247, 300, 312

Luhmann, Nickolas 221, 232, 245, 247

M

Máder Miklós Péter 8, 9, 118, 129, 131-142, 247

Mannheim Károly 25, 27, 36, 312

Marcuse, Herbert 30, 36

Marián Béla 303, 312, 313

N

Nemeskéri István 222, 223, 247, 304, 312, 313, 372

Németh Adél 84, 100, 295-314

O

Örkény Antal 40, 41, 79, 80, 84, 100, 303, 313

P

Paksi Borbála 185, 187, 203, 205, 363, 366, 371

Parsons, Talcott 26, 36, 101, 102, 114

Pataki Ferenc 27, 36, 296, 300, 308, 310, 311

Perényi Szilvia 10, 159-184

Pikó Bettina 145, 156, 161, 173, 177, 182, 202, 205

Pillók Péter 173, 182, 339-372

Pitti Zoltán 22, 23, 129, 304, 310

Pulay Eszter 339-372

R

Rácz József 173, 182, 193, 194, 203, 204, 205, 206, 207, 312, 314

Ránki György 13, 14, 15, 24

Rosta Gergely 47, 249-262

S

Ságvári Bence 9, 47, 222, 263-282

Schelsky, Helmut 28, 36

Skrabski Árpád 19, 23, 156

S. Nagy Katalin 312, 313

Somlai Péter 9, 24, 25-36, 79, 157, 204, 206, 221, 247, 303

Spéder Zsolt 24, 192, 203, 205, 206

Stumpf István 24, 40, 44, 63, 64, 78, 79, 300, 301, 302, 303, 304, 309, 310, 311, 312

Susánszky Éva 10, 143-157, 172, 183, 192, 373, 390

Szabó Andrea 7, 10, 13-24, 32, 33, 36, 37-80, 99, 129, 141, 155, 156, 157, 179, 180, 181, 183, 185, 192, 202, 217, 246, 247, 261, 262, 276, 291, 295-314, 371, 372, 373,

Szabó Ildikó 37, 38, 44, 79, 80, 103, 114, 301, 303, 313

Szabó Máté 76, 80

Szabó Miklós 37, 39, 80

Szalai Erzsébet 24, 36, 77

Szapu Magda 304, 313

Szekfü Gyula 13

Szelényi Iván 24

Szűcs Jenő 13, 221, 247

T

Tardos Róbert 23, 63, 79, 80, 292, 299, 308, 344, 369, 370, 371

Tomka Miklós 249, 250, 251, 252, 255, 256, 259, 261, 262

U

Utasi Ágnes 33, 36, 203, 205, 206

V

Vitányi Iván 296, 299, 300, 308, 313

Z

Zinnecker, Jürgen 159, 176, 183, 186, 188, 207, 313, 316, 326

TÁRGYMUTATÓ

A

alkohol: 10, 146, 152, 153, 155, 178, 188, 197, 203,
204, 205, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 305,
316, 342
állampolgár: 38, 40, 44, 46, 54, 60, 69, 74, 75, 77, 78,
80, 105, 112, 175, 303, 317, 320, 323, 324
állampolgári nevelés: 46, 77, 112
anómia, anómiikus: 145, 205
attitűd: 40, 47, 56, 60, 75, 76, 83, 87, 91, 98, 99, 137,
155, 159, 175, 176, 181, 182, 254, 257, 261, 287,
299, 305, 344, 363
autonómia: 32, 37, 39, 67, 73, 176, 191, 194, 304

C

cigány, roma: 62, 63, 65, 169, 267, 273, 274, 275, 278,
290, 324
civil társadalom, szféra: 39, 42, 74, 76, 78, 80, 177,

D

demokrácia: 16, 23, 28, 39, 41, 42, 54, 56, 57, 58, 59,
63, 74, 75, 76, 77, 78, 104, 109, 110, 111, 112, 113,
175, 303, 309, 371, 372
deviancia, deviáns: 30, 186, 188, 201, 202, 206, 207,
305, 363
digitális bennszülött: 222, 263, 267, 270, 271, 283, 290,
321
digitális bevándorló: 222, 263, 283, 321
digitális egyenlőtlenség, megosztottság, szakadék: 131,
263, 264, 265, 273, 274, 275, 276
dohányzás, cigaretta-fogyasztás: 148, 152, 153, 154,
155, 203, 210, 212, 215, 216, 305, 371, 376
drog, kábítószer: 10, 146, 147, 152, 154, 155, 178, 185,
186, 187, 188, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197,
198, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210,
211, 212, 217, 305, 310, 342, 363, 364, 365, 366,
367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 380

E

egészség, egészségügy: 10, 20, 27, 121, 143, 144, 145,
146, 147, 149, 151, 152, 153, 155, 161, 162, 163,
164, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 209,
210, 212, 213, 214, 215, 216, 300, 301, 323
egyetem, egyetemista, főiskolás: 20, 26, 41, 65, 69, 83,
84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
104, 117, 118, 119, 120, 140, 141, 164, 168, 177,
212, 216, 295, 300, 303, 304, 305, 307, 316, 317,
319, 320, 323, 324, 363
egyház: 20, 27, 45, 67, 223, 249, 250, 251, 252, 253,
254, 255, 256, 259, 260, 261
életesemények, élettervezés: 36, 148, 185, 203, 310,
318, 363
értékrend: 26, 33, 91, 160, 163, 164, 167, 175, 182, 185,
188, 249, 250, 262, 297, 298, 299, 303
értékválság: 175, 176, 179

F

Facebook: 263, 284, 285, 287, 291

G

gazdasági tőke: 161, 167, 175, 176, 180, 247
gazdasági válság: 7, 17, 31, 46, 54, 116, 255
generáció: 7, 8, 9, 10, 13, 20, 21, 22, 27, 32, 37, 38, 39,
40, 41, 43, 44, 46, 57, 63, 64, 65, 72, 74, 77, 99,
101, 115, 116, 118, 127, 123, 155, 159, 160, 168,
175, 177, 179, 186, 191, 222, 223, 224, 249, 251,
252, 260, 263, 264, 283, 286, 296, 300, 301, 302,
303, 315, 318, 319, 323
globalizáció: 7, 9, 13, 15, 16, 34, 316, 317, 318, 320
gyerekkor, gyermekkor: 10, 30, 31, 147, 148, 153, 155,
190, 191, 201, 249

H

hálózat, hálózatosodás: 33, 76, 169, 263, 265, 274, 275,
284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 323, 324

I

identitás: 34, 64, 77, 86, 91, 160, 188, 190, 191, 193, 250, 251, 253, 256, 258, 259, 261, 285, 286, 287, 288, 316, 317, 322, 323

ifjúkor, fiatalkor: 9, 20, 22, 31, 38, 116, 117, 140, 146, 162, 186, 188, 249, 320, 322, 341, 345, 363

Ifjúság2000: 20, 43, 45, 49, 65, 91, 116, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 162, 164, 165, 166, 171, 223, 230, 251, 252, 253, 254, 261, 304, 306, 332, 333, 341, 363

Ifjúság2004: 43, 45, 49, 52, 55, 64, 65, 71, 83, 88, 92, 93, 94, 98, 137, 138, 139, 140, 141, 162, 164, 165, 166, 171, 223, 227, 230, 245, 251, 256, 266, 304, 305, 306, 332, 339, 341, 363, 364, 365, 366, 367, 370

Ifjúság2008: 21, 43, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 83, 88, 89, 90, 91, 95, 96, 97, 98, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 137, 138, 139, 140, 141, 155, 162, 164, 165, 166, 185, 192, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 224, 225, 227, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 251, 255, 256, 257, 258, 260, 266, 267, 268, 277, 279, 279, 280, 281, 304, 305, 306, 332, 339, 340, 342, 345, 346, 349, 350, 351, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370

ifjúságkutatás: 86, 88, 99, 136, 137, 171, 224, 226, 233, 251, 254, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 305, 306, 307, 308, 315, 316, 317, 318, 324, 325, 341, 363, 370

ifjúságpolitika: 179, 295, 297, 300, 301, 305, 315, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 235, 330, 331, 332, 333

ifjúságszociológia: 26, 43, 223, 295, 296, 298, 299, 302, 303, 306, 307, 315, 317, 318

inaktív: 20, 69, 115, 117, 161, 163, 165, 166, 171, 175, 176, 177, 269, 270, 271, 272, 272, 278, 365

indikátor: 84, 85, 88, 89, 95, 194, 265, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 354

integráció: 10, 20, 29, 33, 39, 46, 61, 74, 91, 93, 99, 105, 127, 143, 162, 302, 304, 318, 321, 322, 323

internet-használat: 265, 266, 268, 270, 272, 274

internetezés, internetező: 177, 263, 284, 285

iskolarendszer, oktatási rendszer: 8, 9, 10, 20, 21, 31, 35, 45, 46, 65, 68, 83, 84, 88, 98, 102, 118, 120, 168, 211, 224, 267, 298, 304, 319, 323

Iwiw, Twitter: 284, 285, 287, 289

J

jövedelem, bevétel, fizetés: 9, 16, 17, 29, 31, 71, 95, 96, 97, 122, 123, 124, 125, 126, 131, 132, 194, 195, 214, 258, 266, 270, 319

K

kapcsolati tőke: 9, 10, 137, 161

kommunikáció, tömegkommunikáció: 9, 32, 34, 35, 37, 38, 86, 103, 105, 108, 132, 133, 134, 148, 178, 195, 222, 223, 224, 246, 256, 267, 270, 272, 283, 285, 287, 290, 299, 306, 317, 321, 340

közösség: 16, 17, 28, 30, 33, 38, 39, 45, 46, 50, 60, 65, 67, 73, 74, 102, 143, 171, 177, 178, 179, 188, 217, 223, 227, 232, 246, 249, 250, 254, 256, 259, 263, 265, 270, 275, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 301, 303, 307, 317, 319, 322, 324

közösségi oldal, közösségi hálózat: 283, 284, 285, 288, közösségi tér: 246, 287, 290

kultúrafogyasztás: 226, 240, 241, 242, 263, 268, 272, 273, 278

kulturális olló: 7, 234

kulturális tér, kulturális terek: 223, 227, 229, 230, 231, 233, 237, 241, 246, 299

kulturális tőke: 50, 55, 68, 161, 167, 175, 176, 178, 179, 221, 222, 224, 226, 233, 239, 277

M

média, tömegmédia: 20, 44, 45, 46, 152, 178, 186, 223, 246, 263, 264, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 277, 302, 306, 307, 325

médiafogyasztás: 246, 263, 264, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 277

Mozaik2001: 304, 306

mozgásszegény: 151, 177, 178

multikulturális: 319, 323

munkaerőpiac: 7, 8, 13, 18, 21, 38, 39, 42, 63, 69, 71, 83, 84, 86, 87, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 141, 152, 167, 168, 227, 274, 278, 316, 318, 319, 322, 324, 329

munkanélküli, munkanélküliség: 9, 13, 18, 21, 22, 27, 31, 32, 35, 46, 54, 69, 84, 115, 116, 117, 121, 126, 129, 135, 137, 138, 152, 160, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 176, 178, 223, 269, 270, 271, 272, 273, 278, 302, 303, 304, 319, 322, 324, 345

munkavállaló: 86, 87, 96, 99, 117, 118, 123, 124, 126, 136

művelődés: 171, 223, 226, 233, 237, 238, 239, 244, 272, 297, 298, 299, 300, 304

N

nemzedéki konfliktus, ellentét, probléma: 25, 26, 31, 295
nevelés: 28, 29, 30, 32, 34, 38, 44, 46, 77, 101, 103, 104, 107, 109, 112, 113, 122, 162, 177, 196, 249, 252, 253, 260, 295, 296, 297, 298, 301, 303
nyilvánosság: 34, 38, 46, 70, 76, 290

O

olvasás: 7, 25, 50, 63, 86, 104, 107, 177, 213, 222, 231, 244, 252, 263, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 281, 288, 296, 298, 318, 319, 332

Ö

öreg, öregség: 27, 31, 193, 294, 341

P

participáció: 44, 74, 315, 320, 322
passzív, passzivitás: 38, 39, 40, 42, 50, 148, 168, 177, 230, 242, 246,
politikai aktivitás: 37, 43, 50, 63, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 86, 320
politikai részvétel: 38, 39, 42, 63, 69, 71, 303, 324
posztadoleszcencia, posztadoleszens, posztadolescensek: 137, 186, 188, 189, 192, 303, 316, 364

R

reprezentatív minta: 86, 152, 162
réteg, rétegződés: 8, 10, 14, 15, 17, 18, 19, 22, 43, 56, 68, 74, 102, 103, 126, 127, 136, 160, 161, 166, 167, 177, 179, 186, 223, 246, 247, 256, 273, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 317, 322, 344

S

sport, sportolási szokások: 10, 26, 34, 67, 68, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 238, 239, 242, 243, 244, 269, 271, 272, 281, 298, 299, 304, 305, 306, 321
strukturális: 46, 177, 198, 199, 221, 286, 288, 291, 319, 322, 323
szabadidő: 68, 152, 159, 160, 164, 167, 168, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 186, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239,

242, 243, 244, 246, 263, 267, 268, 270, 272, 273, 278, 281, 296, 299, 300, 304, 305, 315, 323, 316, 320

szegény, szegénység: 8, 9, 10, 16, 17, 18, 19, 22, 32, 34, 46, 62, 74, 128, 151, 177, 178, 209, 223, 302, 323
szervezet, civil szervezet: 20, 27, 29, 30, 33, 34, 37, 39, 40, 42, 43, 60, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 76, 87, 99, 108, 134, 143, 162, 164, 169, 173, 177, 178, 179, 186, 209, 222, 223, 224, 272, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 306, 307, 317, 319, 320, 321, 323, 324, 329, 331

szervezett, szervezettség: 42, 66, 67, 69, 70, 73, 162, 164, 173, 179, 272, 295, 297, 301, 319

Sziget, Sziget-kutatás: 289, 304

szocializáció: 29, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 55, 57, 63, 67, 68, 70, 73, 74, 77, 91, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 120, 127, 159, 175, 179, 186, 222, 224, 245, 246, 249, 250, 252, 260, 300, 301, 302, 303, 320, 354

szórakozás: 57, 58, 147, 153, 213, 264, 267, 270, 272, 274, 275, 297

szubkultúra: 28, 38, 287, 299, 303, 304, 316, 321

T

társadalmi tőke: 47, 161, 247, 270, 287, 320
testnevelés: 301

U

új kultúra, újműveltség: 7, 9, 221, 222, 223, 226, 227, 232, 245, 246, 283, 291

V

választási részvétel: 42, 63, 64
vallás, vallásosság: 29, 31, 32, 34, 53, 58, 67, 232, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 365

Z

zene, zenehallgatás: 28, 34, 39, 175, 199, 221, 226, 231, 233, 234, 235, 239, 243, 259, 267, 268, 274, 280, 291, 296, 297, 299, 300, 319, 331, 332

A TANULMÁNYOK MAGYAR NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓI

Laki László–Szabó Andrea: Szempontok az ifjúsági folyamatok értelmezéséhez

A rendszerváltást követően egy dezintegrált, polarizált és fragmentált gazdaság és társadalom alakult ki Magyarországon, és mára az is kiderült, hogy a magyar újkapitalizmus csak ebben a dezintegrált, szétesett és polarizált formában képes önmagát újratermelni. Az újkapitalizmus rendszerspecifikus jellege nemcsak az iskolai felkészítés alacsony teljesítményében, az esélykülönbségek felerősítésében érhető tetten, de a tömeges ifjúsági munkanélküliség tartóssá válásában is.

Somlai Péter: Nemzedéki konfliktusok és kötelékek

A tanulmány áttekinti a fiatalok és idősek nemzedékei közötti kapcsolatok és konfliktusok történetét. Az ipari társadalmakban előnybe kerültek a fiatalok az idősebbekkel szemben az élet olyan területein, ahol felgyorsult a régi ismeretek elavulása. Hosszú ideig a haladás eszméjét követték mindkét nemzedék tagjai, de 1968-ban új korszak kezdődött. Az utóbbi évtizedekben kialakult a poszt-adoleszcensek új világa és egy globális ifjúsági kultúra, amiben nehezen tájékozódnak az idősebb nemzedék tagjai.

Szabó Andrea–Kern Tamás: A magyar fiatalok politikai aktivitása

A politikai aktivitására irányuló vizsgálatok egy atomizált, dezintegrált ifjúsági társadalom képét jelzik. A magyar fiatalokra ugyanis a politikai érdektelenség, az alulszervezettség és az alacsony politikai aktivitás jellemző. Úgy véljük, hogy a politikai kérdésekkel kapcsolatos közöny és egyfajta súlyos következményekkel járó beletörődés nem jelenti azt, hogy a magyar fiatalok elégedettek lennének sorsukkal, életükkel, lehetőségeikkel. Sőt, a társadalmi mélystruktúrákban felsejlik valami mélységesen mély elégedetlenség, amelynek következményei ma még ismeretlenek.

Kiss Paszkál: Felsőfokú tanulmányok időhorizontja Bologna előtt: háttér, ütem és kilátások

A fejezet a felsőfokú tanulmányok idői horizontját elemzi a kétezres évek elején, a bolognai reform előtt végzők körében. Első idői metszetben, a társadalmi pozíciók megerősítését mutatta a bejutás a felsőoktatásba. Ezen túl a főiskolások más szempontok alapján is döntöttek a továbbtanulás mellett, mint az egyetemisták. A felsőoktatási tanulmányaikat abbahagyók itthon kevésbé elemzett körét vizsgálva derült ki, hogy jellemzően egy-két év elvégzése után léptek ki a felsőoktatásból, ami egybevág a tanulmányi és társas integráció szerepét hangsúlyozó nemzetközi tapasztalattal. Harmadik idői metszetként a diplomások válaszait elemezve kitűnt, hogy nemcsak a kereseti és társadalmi pozíció, de az élettel való elégedettség is pozitív kapcsolatban állt a felsőfokú végzettséggel, amihez más munkavállalói attitűd, a későbbi elemzésekben több oldalról is alátámasztandó „sikerorientáltság” kapcsolódott, főként az egyetemi diplomásoknál.

Csákó Mihály: Állampolgárokat nevel-e az iskola?

Az iskola a kortárs csoporttal nagyjából egy időben lép a család mellé szocializációs ágensként. Funkciója éppen az – akárcsak a kortárs csoportnak –, hogy a családi körből a szélesebb társadalom körébe segítse át a felnövekvő gyermeket, ahol másféle szabályok uralkodnak. A tanulmány e hatásokat a demokráciára nevelés példáján vizsgálja. Előbb sorra veszi a szocializáció kognitív dimenziójában ható iskolai tényezőket: a tantárgyak és a tanár, mint ismeretforrás szerepét, figyelembe véve a formális és informális módokat. A második részben az extrakurrikuláris tényezők – pl. a diákönkormányzat – attitűdalkító hatását vizsgálja a demokrácia elemeivel és a politikai jelenségekkel kapcsolatban.

Laki László: Fiatalok a munkaerőpiacon

A munkaerőpiac drámai beszűkülése, az ifjúkori iskolázás idejének meghosszabbodása, az oktatási-képzési rendszer átalakulása stb. miatt a dolgozó fiatalok iskolázottságában változtak, illetve felgyorsultak a korábban megindult változások. Az iskolában eltöltött idő megnyúlását és az iskolázottságban beállott – öröndetes vagy annak tűnő – változásokat érdemes óvatosan kezelni, mert önmagukban csak korlátozottan értelmezhetők. A tapasztalatok azt sem támasztják alá, hogy a korábbiaknál jóval hosszabbra nyúló jelenlétük alatt a fiatalok többsége többet tanulna, jobban felkészülne, és alaposabb felkészítésben részesülne az oktatási-képzési rendszerben, mint elődeik. A tömeges elszegényedés, az elvándorlás, a gettósodás, a szegregáció, a pályaelhagyás, a külföldi munkavállalás, a bünbakképzés hátrányosan érintik a magyar társadalmat, és arra utalnak, hogy az a rendszerváltás után nem egy „modern társadalom” kiépülése irányába mozdult el és halad.

Máder Miklós Péter: Elfogyott a fehérgallér

A pályakezdő diplomás fiatalok számára egyre nagyobbak az elhelyezkedési lehetőségek. Kiemelten igaz ez azokra a fehérgalléros munkakörökre, melyek a magasabb fizetéssel kecsegtető iparágakban találhatók. Ezeket az állásokat a rendszerváltás óta folyamatosan feltöltötték az 1990 óta diplomázott fiatalok. Ez a lecserélődési folyamat az elmúlt években lezárult. Azóta a versenyszféra fehérgalléros munkakörei egy dominánsan tíz életévnyi kohorsz privilégiuma.

Susánszky Éva: Ifjúság és egészség= Egészséges ifjúság?

Az ezredforduló óta javultak a magyar fiatalok életkilátásai; növekedett a születéskor várható élettartam, és kedvezően alakult az egészségi állapot szubjektív megítélése is, mind a férfiak, mind a nők körében. Ugyanakkor az egészséggel kapcsolatos életminőség számos területen romlást mutat. A környezetszennyezéssel, az életmóddal és a már gyermekkorban megjelenő krónikus stressz-terheléssel összefüggésben rohamosan emelkedik az allergiás megbetegedések aránya, gyengül a fizikai állóképesség, gyorsan terjednek a különböző típusú táplálkozási és alvási zavarok, valamint korán jelentkeznek a közérzeti és mentális problémák.

Perényi Szilvia: Sportolási szokások – sportolási esélyek és változástrendek

A fiziológiai, pszichológiai és szocializációs fejlődésjellemzőket figyelembe véve a fiatalok speciális életkori csoportot alkotnak a társadalomban. A rendszerváltás utáni Magyarországon az európai változástrendek fokozottan érvényesítették hatásukat. Magyarországon az élménytársadalom kialakulásának dimenziói az évtized végén bekövetkezett gazdasági, politikai és társadalmi válság elemeivel vegyülve realizálódtak. A sportolási tevékenységben

való részvétel jellemzi az egyén társadalmi hovatartozását. Az új sportolási cselekvésformák elterjedése az alsóbb rétegek gazdasági, továbbá társadalmi (kapcsolati) tőkén alapuló kizárását szolgálta. Magyarországon a társadalmi nem vízvázasztóként határozza meg a sportolási gyakorlat ízlésválasztásait, melyet jól példáz az is, hogy a sport társadalmi közbeszédéből ez a téma szinte teljesen hiányzik. Az ifjúsági vizsgálatok szerint a roma kisebbség rendkívüli alulreprezentált a sportolási szokásokat tekintve.

Arnold Petra: A szülői háztól való leválás és a drogfogyasztás vizsgálata a fiatal felnőtt populáció körében

A szülőkről való leválás dimenziói tekintetében markánsabb eltérés a problémás fogyasztók és a nem fogyasztók között figyelhető meg. Az alkalmi fogyasztók pedig hol az egyik, hol a másik csoporttal mutatnak hasonló vonásokat: az önálló döntéshozatal esetében jellemzően a nem fogyasztókhoz tendálnak, az öntudatosulás tekintetében pedig inkább a problémás fogyasztókkal mutatnak hasonló vonásokat. Az anyagi függetlenséget illetően árnyalatnyi eltérés tapasztalható a különböző drogérzékenységi csoportok között.

Fábián Róbert: Egészségkárosító magatartások a magyar fiatalok körében

Bármennyire gyakori, valójában nem tartozik a társadalomkutatók kedvenc vizsgálati témái közé az egészségkárosító magatartások megfigyelése, elemzése, mivel folyamatosan jelen van egyfajta bizonytalanság, amely kétséggé teszi a jelenség megbízható mérhetőségét és így az értékelést. Az ember harmóniára törekszik, cselekedeteit alapvetően ez motiválja. Ez döntéseink alapja is azokban az esetekben, amikor az ideális állapothoz képest teszünk az egészségünk ellen. Az Ifjúság adatfelvétel tapasztalatait, kiegészítve más nagymintás reprezentatív hazai vizsgálatok tapasztalataival, úgy foglalhatjuk össze, hogy az egészségkárosító magatartások gyakorisága jelentősen összefügg az adott társadalmi – gazdasági – politikai környezet aktuális állapotával, annak hű tükörképe.

Bauer Béla: A kulturális szemlélet spiráljai

Az ezredforduló nem csupán történelmi, hanem kulturális fordulópont is az európai, különösképpen a közép-európai társadalmak életében, folyamataiban. Az elmúlt évtized alapvetően változtatta meg a kulturális felhalmozáshoz való viszonyt: háttérbe kerültek a könyvek, képzőművészeti alkotások, de a zenehordozók hagyományos (LP, CD) formái is. Az 'újműveltség' megjelenése 'feleslegessé' tesz több olyan szempontot, amely a könyvnyomtatás, a rögzített és nyomtatott szöveg elterjedésével meghatározóvá vált. Jelen tanulmány ezekre a „ellentmondásokra” kívánja felhívni a figyelmet oly módon, hogy a fiatalok kulturális és szabadidős szokásairól szerzett országos, valamint budapesti, illetve Baranya megyei adatokat elemezi.

Rosta Gergely–Hámori Ádám: Vallás és ifjúság

A tanulmány a 15–29 éves korosztály vallásosságának a 2000-es évek első évtizedében tapasztalható változásával, és a változás mögöttes társadalmi tényezőivel foglalkozik. Az eredmények azt mutatják, hogy a fiatalok vallásossága sok szempontból egyre inkább individualizált arcot ölt. Az egyházas vallásosság fogalmával a korosztály egy kisebb és csökkenő méretű csoportja jellemezhető, ugyanakkor az egyház intézményétől kisebb-nagyobb távolságot tartó „maguk módján” vallásosak továbbra is a fiatalok mintegy felét teszik ki. Az egyházas vallásosság csökkenésének több mögöttes társadalmi oka is kimutatható: csökken az egymást követő évfolyamok esetében a vallásos nevelésben részesülők aránya, gyengül

a vallási szocializáció hatásfoka, s a felnőtté válás folyamata során is sokan eltávolodnak az egyházaktól. A vallási önbesoroláson túl a vallásosság elemeiben mutatkozó inkoherencia is a vallási individualizáció tézisét támasztja alá.

Ságvári Bence: A net-generáció törésvonalai

A fiatalokról szóló elméletek közkeletű vélekedése szerint nagyjából az 1980 után születettek – bizonyos szempontokból – egy többé-kevésbé homogén generációt alkotnak. Ezek a fiatalok „már beleszülettek a digitális technológiák világába”, a „digitális bevándorló” szüleikhez képest pedig már egy másfajta világban élnek, mások az elvárásai és a szokásai a tanulásban, a munka világában és a szabadidő eltöltésében. Feltehető azonban az a kérdés is, hogy vajon részese-e minden fiatal ennek a kultúrának? Mennyire homogén ez a korosztály, mi jellemző a belső struktúrájára, milyen vonások alapján különülnek el a fiatalok különböző csoportjai az informatikai eszközökhöz való hozzáférés szempontjából Magyarországon? A tanulmány az Ifjúság2008 adatainak felhasználásával azt vizsgálja, hogy hol húzódnak a fő törésvonalak a fiatalok különböző csoportjai között a szabadidő eltöltése, a médiafogyasztás, illetve a digitális technológiákhoz való hozzáférés tekintetében. Az eredmények arra mutatnak rá, hogy a korosztálon belüli egyenlőtlenségek egy újabb dimenzióval egészültek ki: a fiatalok hátrányos helyzetű csoportjai a digitális kultúrának is a margójára kerültek.

Déri András–Bauer Béla: Hálózathoz kötődve – A fiatalok online hálói

A tanulmány a fiatalok egyre nagyobb mértékű digitális írástudásának és az online tereken való fokozott jelenlétüknek következményeit vizsgálja meg a kérdéskör szakirodalmi megalapozásával és a további kutatási irányok felvázolásával. Az új kommunikációs csatornák által felkínált virtuális társas cselekvési keretek közösségi terekként való értelmezése módot adhat a résztvevők által létrehozott hálózatok jellemzőinek – elsősorban azok normatív meghatározottságainak, növekedésének és a hálózaton belüli diffúziós folyamatoknak – a megértésére, illetve a hálózatokban résztvevők specifikus tőkékkel való ellátottságának felmérésére, és ezek mibenlétének feltárására.

Bauer Béla–Német Adél–Szabó Andrea: Adalékok a magyar ifjúságkutatás történetéhez

Az ifjúság szisztematikus, strukturált, tudományosan megalapozott kutatása az 1970-es évek elején kezdődött Magyarországon. A tanulmány vázlatosan áttekinti az elmúlt közel fél évszázad legfontosabb ifjúságkutatáshoz kapcsolódó vizsgálatait, és bemutatja az ifjúságkutatás intézményesülésének folyamatát. A tanulmány az elmúlt mintegy fél évszázadban elkészített társadalomtudományi megalapozású ifjúságkutatási vizsgálatok segítségével megpróbálja bemutatni azokat a folyamatokat is, amelyek részben rendszerfüggetlenül részben rendszerspecifikusan jellemezték a magyar ifjúságot.

Jancsák Csaba: Az ifjúságkutatás nemzetközi tendenciái

A dolgozat Európai Unió ifjúságról szóló Fehér Könyvének megjelenésétől (2001) kíséri végig az európai ifjúságkutatások történetét, mutatja be a kooperatív kutatói hálózatok formálódásának eseményeit és a megszületett ifjúságkutatási projektek eredményeit. A kutatások áttekintése során megállapíthatjuk, hogy az utóbbi évtizedben megsokasodtak a nemzetállami kereteken átívelő, szaktudományosan megalapozott és jól tervezett ifjúsági vonatkozású kutatások. Mindeközben az ifjúságkutatások az ismeretek nyújtásán felül új szerepeket is kaptak, például döntések megszületésének alkalmazott kutatási adatokkal való

segítését, illetve (segítendő az ifjúsági munka területét) a helyenként és időnként hiányzó képviselő pótlását. Az ifjúságkutatás elfoglalta helyét abban – a Lasse Siurala (2006) által meghatározott – egyenlő oldalú háromszögben, melynek másik két csúcsán az ifjúságpolitika és az ifjúsági munka helyezkedik el.

Berényi Eszter: Indikátorképzés lehetőségei az ifjúság területén

A tanulmány az ifjúsági területen létrehozható indikátorokkal és azok használatával foglalkozik. Mindehhez először is számba veszi, hogy milyen kormányzási módok azok, amelyek a különböző területeken életre hívták az indikátorokat, s miféle jelentőséget tulajdoníthatunk ezeknek. Nemcsak a közpolitikai döntéshozók és tervezők oldaláról igyekszik körbejárni a kérdést, hanem vizsgálja azt is, hogy a közpolitika-elemző szakirodalom milyen elméleti keretből közelít ahhoz. Ezek után kitér az ifjúsági területen létrehozott és létrehozandó indikátorok európai uniós szerepére, érintve azt is, hogy a magyarországi helyzetet miként értékeli az EU szakértői. Végezetül a hazai Nemzeti Ifjúsági Stratégiához készült 1. Cselekvési Tervhez készített indikátorokat mutatja be, az összegyűjtésükkel felmerülő problémákat és az ezekből levonható következtetéseket.

Bogáromi Eszter–Pulay Eszter–Pillók Péter: „Hibák” nyomában az Ifjúság2008 kutatásban

A tanulmány módszertani szemszögből közelíti meg az Ifjúság2008 kutatást úgy, hogy elemzésének vezérfonala a nem-mintavételi hibák köré épül. A munka először is egy általános képet ad a nem-mintavételi hibákról, melyet követően az Ifjúság2008 kutatás módszertana részletesebben is bemutatásra kerül. Az elemzések két pillérét a teljes nem-válaszolásból fakadó torzítási lehetőség, illetve a mérési hibák adják. A teljes nem-válaszolásból fakadó hiba közelítésekor a válaszmegtagadási arányok mellett a nehezen elérhető demográfiai különbségeire is kitér a tanulmány, míg a mérési hibák során a kérdezőbiztosi hatás mellett a szülői jelenlét hatását is vizsgálja. Az írás célja, hogy hozzájáruljon a „legjobb” módszertani eljárás kristályosodásához.

